

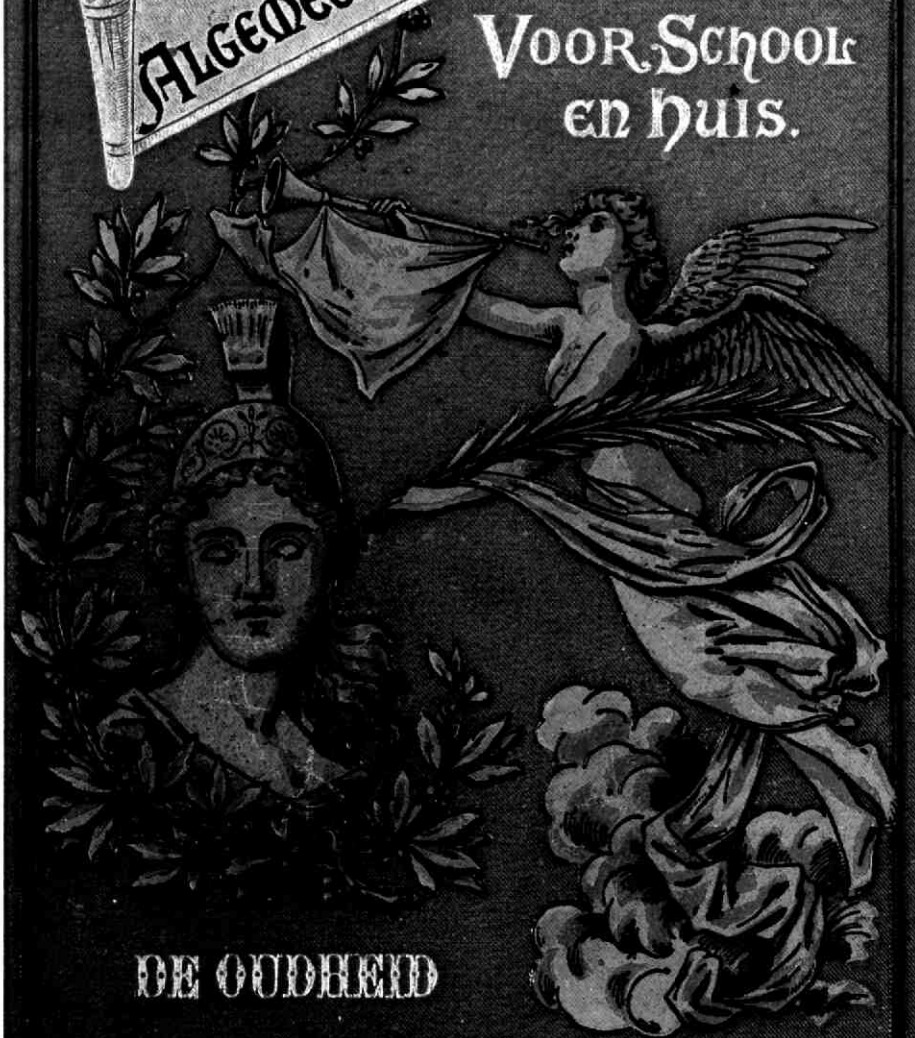

Kollewijn's Algemeene wereldgeschiedenis voor huis en school

<https://hdl.handle.net/1874/236739>

KOLLEWIJN'S
ALGEMEENE GESCHIEDENIS

VOOR SCHOOL
en huis.

DE OUDHEID

mm 13777

Ant E Reunyes

176 n

A. M. KOLLEWIJN Nz.

DE OUDHEID.

101

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

2940 645 5

Rep 17/6-11
DE OUDHEID

(Kleio)

IN SCHETSEN EN VERHALEN

DOOR

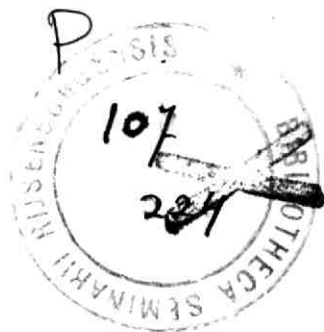
A. M. KOLLEWIJN Nz.

Tweede, geheel herziene en vermeerderde uitgave.

~~~~~  
Met Platen.  
~~~~~


ARNHEM — NIJMEGEN,
GEBR. E. & M. COHEN.

Source: *Journal of the American Medical Association*, 1954, 156: 1000-1001.

10

11

12

13

14

15

Source: *Journal of the American Medical Association*, 1954, 156: 1000-1001.

I.

De Chineezen.

Oud of eigenlijk China is een uitgestrekt gebied, aan drie kanten door hooge woeste bergen en woestijnen van andere landen afgesloten, terwijl de door ondiepten omzoomde kust evenmin als de wildstroomende hoofdrivier Hoang-ho een minder beschaafd volk tot scheepvaart kan uitlokken.

Brengen wij hiermede in verband, dat de vlakte vruchtbaar is en het bergland rijk aan delfstoffen, dan behoeft het geene verwondering te wekken, dat de Chineezen zich ruim vier duizend jaren lang zonder eenigen beduidenden invloed van andere volken te ondervinden, op eene eigenaardige en van andere beschaafde staten zoo verschillende wijze hebben ontwikkeld en zich met de Europeanen eerst tegen het midden dezer eeuw, maar door geweld gedwongen, eenigszins meer hebben ingelaten. Intusschen hebben de bewoners van Oud-China niet alles van vreemde volken geweerd. Bij de voedingsgewassen, die hun land opleverde, zooals erwten, boonen, uien, knoflook, meloenen en augurken, namen zij van Mongoolsche stammen rogge, haver en boekweit over en sedert de ontdekking van Amerika maïs, aardappelen en tabak, terwijl hunne oorspronkelijke huisdieren, varkens, kippen, koeien, schapen, paarden en honden, allengs vermeerderd zijn met kameelen, ezels en geiten.

Van het halfhistorische tijdperk, dat met het jaar

2357 v. C. begint en in 552 v. C. met Kong-foe-tse (Confucius) eindigt, is slechts weinig bekend. Komende van het Kuenlungebergte verdrongen de Chineezzen het volk der Miao-tse naar het Zuiden en vestigden zij zich in de vruchtbare vlakte aan den benedenloop van den Hoang-ho. Opmerkelijk is het, dat de Miao-tse toen reeds ijzeren zwaarden en bijlen bezaten en de Chineezzen zich nog van steenen wapenen bedienden. Sedert de tijden van Yu, den stichter der eerste dinastie, (2000 v. C.) waren de Chineezzen met alle metalen, die hun land opleverde, bekend. Zij verwerkten echter alleen koper, goud en zilver. De kunst om het weeke ijzer te harden, leerden zij eerst twee en eene halve eeuw v. C. Voor dien tijd bedienden zij zich gedurende negen eeuwen van brons, een mengsel van koper en tin, dat bij langzame afkoeling meer hardheid bezit dan niet gehard ijzer.

Evenals andere volken hebben de Chineezzen in hun ontwikkelingsgang vele staatkundige woelingen moeten doorworstelen. Het verzwakken der keizerlijke macht had het ontstaan van afzonderlijke kleine, veelal roofstaten ten gevolge, totdat onder de Tsin-dinastie de keizers zich weer krachtiger dan ooit wisten te doen gelden. De voornaamste hunner was Shi-hoang-ti, onder wiens regeering het rijk door kolonisten op vreedzame wijze met Zuid-China werd vergroot (214 v. C.) De bestrijding van Taataarsche volken droeg hij aan zijn veldheer Moeng-tien op, die hun het in de groote bocht der Hoang-ho gelegen landschap, thans Ordas genaamd, ontrukte en sedert 213 v. C. liet hij, om zijn rijk tegen invallen te beveiligen, den bouw van den bekenden grooten muur, waarvan reeds hier en daar gedeelten bestonden, voortzetten. Toen de Mongolen in de XIII^{de} eeuw n. C. China veroverd hadden geraakte de muur in verval, doch na hunne verdrijving in 1368 werd hij herbouwd. In het midden der XVII^{de} eeuw n. C. maakten de Mandschoes zich van de heerschappij in China meester en namen zij de hoogere bescha-

ving der Chineezzen over. Sedert dien tijd is de gewoonte ontstaan om de haarvlecht (staart) te dragen. De muur had nu, als binnen het rijk gelegen, geen reden van bestaan meer en verviel meer en meer. Ten N. van Peking, waar de muur nog vrij goed is, bestaat hij uit steenen borstweringen, verder westwaarts uit metselwerk; van Kalgan tot dicht bij de Hoang-ho uit een dam van losse steenen en nog verder op uit een aarden wal.

De taal der Chineezzen bevat slechts eenlettergrepige stamwoorden, en ofschoon zij verbuiging noch vervoeging kent, is zij niet alleen gebruikt kunnen worden voor den dagelijkschen omgang, maar ook voor gedichten, romans, tooneelspelen en wijsgeerige geschriften.

Eer het schrift bij de Chineezzen ontstaan was, legden zij knopen in draden om het ontrouwe geheugen te hulp te komen. De eerste schrede op den weg om tot schrijven te geraken, bestond in het vluchtig nateekenen van het aanschouwde. Later ging men er toe over voor een bepaald woord een vast teeken aan te nemen, maar de Chineezzen hebben het niet zoover gebracht om ieder woord in zijne spraakklanken te ontleden, zoodat zij tot heden bij het schrijven geen letterteekens, maar woordteekens gebruiken. Het Chineesche schrift leent er zich of niet, of slechts gebrekkig toe om woorden uit andere talen over te nemen, te meer omdat in hunne taal de spraakklanken b, d, g en r niet voorkomen. De Chineezzen kunnen den naam Boedha wel uitspreken, maar, bij gemis aan teekens voor de klanken *boe* en *dha*, niet schrijven. Daarom gebruiken zij teekens, die genoemde klanken eenigszins naderen en schrijven den naam Boedha als *Fo-to*.

De reden, dat de beschaving der Chineezzen zoo anders is ontwikkeld dan bij de Europeanen, is vooral daarin te zoeken, dat zij zich zooveel minder hebben beziggehouden met het zoeken naar het oorzakelijk verband der dingen. Veel zaken hebben zij vroeger uitgevonden dan andere volken, maar hunne uitvindingen waren meer het gevolg

van het toeval dan van een zoeken naar eene nieuwe verbinding van bekende gegevens.

Tot op heden is het patriarchaal beginsel, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan het bevel eens vaders, de grondslag van de maatschappij en den staat der Chineezzen. Daarop berust ook de macht des keizers, als de vader van het rijk. De burgerlijke overheid deed en doet zich hoofdzakelijk gelden door zedelijken invloed, want het aantal soldaten is in vergelijking van het overgroot aantal miljoenen burgers te allen tijde zeer gering geweest. Een

Een dief door politie-agenten door de straten geleid.

nadeel van dezen toestand is, dat de mandarijnen of overheidspersonen de middelen missen om zich te handhaven, wanneer het gepeupel met geweld optreedt en dat de zucht der Chineezzen tot het vormen van geheime genootschappen herhaaldelijk aanleiding heeft gegeven tot opstanden.

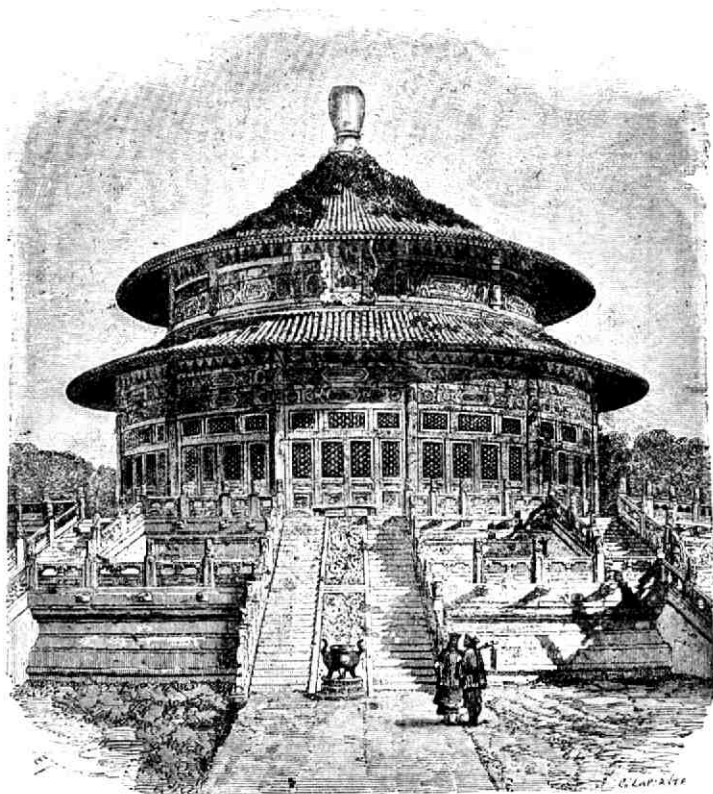
Reeds in overoude tijden was in China de politie en het paswezen tot in bijzonderheden geregeld, verder werd de jachtijd ter voorkoming van het uitroeien van het wild gedurende een bepaalden tijd des jaars gesloten en bestonden er verbodsbepalingen tegen het uithalen van de

nesten der zangvogels, het dragen van wapenen en het onstuimig rijden door de straten. Ruim 2000 j. v. C. gebruikten de Chineezzen de paarden reeds als rij- en trek-dieren. De zijde-cultuur is hun sedert duizenden jaren bekend; grof aardewerk gebruikten zij reeds in den oudsten tijd, porcelein eerst sedert de tweede eeuw v. C. In diezelfde eeuw begonnen zij den wijnstok aan te kweken, maar zeer veel vroeger bezaten zij reeds een bedwelmenden drank, uit rijst of gierst bereid, en de oudste schriftelijke oorkonden der Chineezzen bevatten al klachten over dronkenschap. Bij heilkundige operaties werden in de derde eeuw n. C. reeds hennip-preparaten als verdoovingsmiddelen gebruikt. De theestruik hebben de Chineezzen eerst kunnen aankweken, toen de grenzen van hun rijk zich zuidwaarts hadden uitgebreid. Eerst diende de thee als geneesmiddel, omstreeks den aanvang onzer jaartelling begon zij volksdrank te worden. Aanvankelijk schreven de Chineezzen op tafeltjes van bamboe. Merkwaardige gebeurtenissen werden wel op metaal gegrift. Anderhalve eeuw v. C. werd het bereiden van papier uitgevonden; dat van den Oost-Indischen inkt uit lamproet en lijn eerst omstreeks drie eeuwen n. C. Veel eerder dan de Europeanen hebben de Chineezzen het buskruid, dat zij echter alleen voor vuurwerk gebruikten, en de boekdrukkunst gekend. Wegens de eigenaardigheid van hun schrift hebben de Chineezzen geen gebruik kunnen maken van losse drukletters. Zij zijn het eenige volk, dat leest en schrijft zonder de spelkunst te hebben uitgevonden.

Reeds vroeg hebben zij de sterrenkunde beoefend en sedert het jaar 121 n. C. was het hun bekend, dat de magneetnaald het Noorden aanwijst. Tot eene toepassing van die kennis zijn zij echter niet gekomen en daarom strekte hunne zeevaart zich niet verder uit dan Japan, de Philippijnen en Java; waartoe zij gebruik konden maken van de moesons.

Muntstukken hebben de Chineezzen duizenden jaren

lang niet gebruikt, maar papieren geld was reeds eene eeuw v. C. bij hen in omloop. In het rekenen met het tientallig stelsel zijn zij steeds vlug geweest, ofschoon

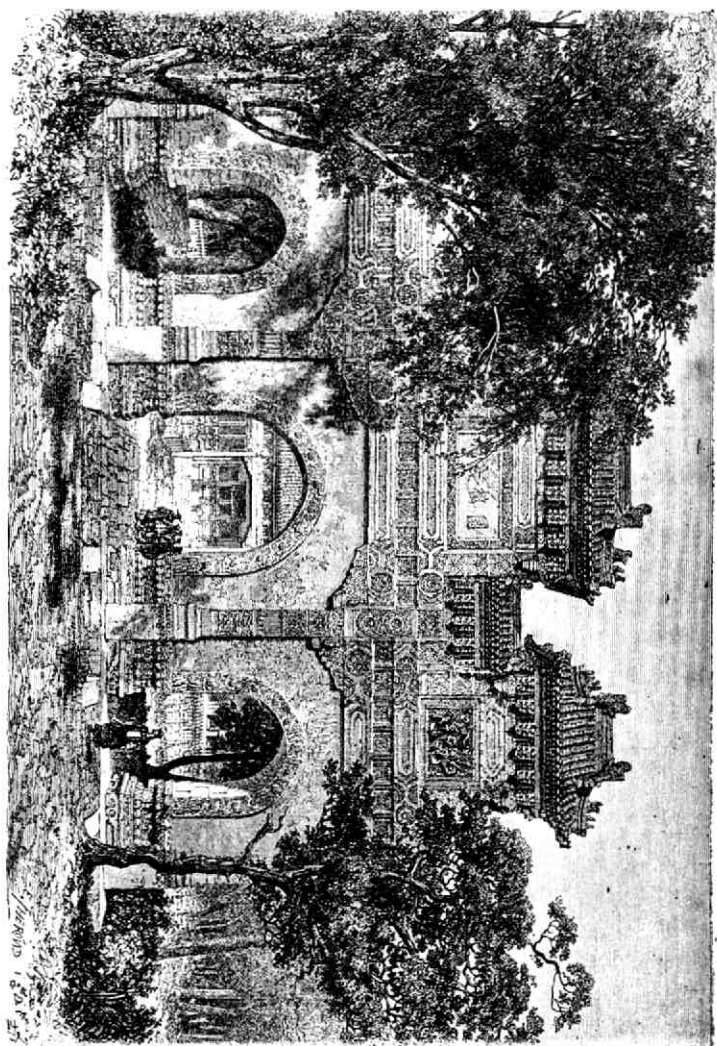

De Tempel des Hemels te Peking.

zij niet op het denkbeeld zijn gekomen van de cijfers, die naast eene volstreckte ook nog eene plaatswaarde hebben. Zij zijn echter de uitvinders van het op onze scholen zoo

bekende rekenraam, en bij het uit 't hoofd rekenen gebruiken zij de geledingen van de vingers der linkerhand, waarbij zij aan iederen volgenden vinger, te beginnen met de pink, eene hoogere decimale waarde toekennen. In 't geheel kunnen zij daarmede tot 99,999 tellen. Hunne tijdsindeeling was ook tiendeelig en door ervaring hadden zij geleerd, dat het vierkant op de schuine zijde van een rechthoekigen driehoek gelijk is aan de som der vierkanten op de beide rechthoeks zijden.

De oude volksgodsdienst der Chineezzen heeft zich ontwikkeld uit het bij nog veel volken van Azië bestaande Sjamanisme en berust op de vereering van zon, maan, sterren, Hemel, Aarde, bergen, rivieren, en andere in de natuur opvallende zaken, alsmede in die der geesten van de overleden voorvaderen. De gansche natuur is bezielde door geesten, aan welke men evenals aan den Hemel en de Aarde, die samen alles hebben voortgebracht, offers moet opdragen. Zoo zijn er drie grondwezens, Hemel, Aarde en mensch. De vereering der zielen van afgestorvenen heeft zich het meest ontwikkeld. Eene openbaring wordt niet erkend, alles wordt beheerscht door heilige onveranderlijke natuurwetten. Er is geen priesterstand en daarom ook geen vast stelsel van dogmaas. Deze volksgodsdienst, die tot het jaar 1884 de officiële was in China, ontwikkelde zich allegns door wijsgeerige geschriften, die de beginselen bevatten van het godsdienstig en staatkundig leven, alsmede van het bijgeloof, waardoor zulk een grooten invloed wordt uitgeoefend op de handelingen des volks. De voornaamste der Chineesche wijsgeeren is Kong-foe-tse (549-577). Zijne leer houdt zich volstrekt niet op met het Opperwezen of de onsterfelijkheid, maar is niets anders dan eene zedenleer, die voornamelijk het welzijn der maatschappij beoogt en waarvan hij de grondgedachte heeft uitgedrukt met de woorden: „Wees rechtschapen van harte en heb uw naaste lief als uzelfven”. Hoezeer de inhoud dezer woorden bij Kong-foe-tse

De Tempel van Kong-tse-tse te Peking.

verschilt van dien, welken Christus er later aan gaf, kan uit het volgende blijken. De Chinees leert, dat men welwillendheid met welwillendheid, en onrecht met gerechtigheid moet beantwoorden en uit dit laatste beginsel leidde hij den plicht der bloedwraak af. Om van de lastige bezoekers verschoond te blijven, gaf hij zich soms voor ziek uit, en toen hij eens eene gelofte had geschonden en men er hem opmerkzaam op maakte, gaf hij ten antwoord, dat zij hem was afgedwongen en dat de geesten eene afgeperste belofte niet hooren.

Kong-foe-tse was een welgesteld man, die vroeg zijn vader had verloren en onder de leiding zijner voortreffelijke moeder al zijne krachten inspande om zijne kennis te vermeerderen, teneinde later in staat te zijn het welzijn van zijne medemenschen te verhoogen. Te zijnen tijde was China in dertien groote vorstendommen en eenige roofstaten verdeeld. Door wijsheid en rechtschapenheid won Kong-foe-tse zoozeer de algemeene achting, dat hem door den vorst van het staatje Loe, waarin hij geboren was, eene gewichtige staatsbetrekking werd opgedragen. Terstond ging hij met kracht aan 't werk om een einde te maken aan de tallooze misbruiken, die op het platteland bij den landbouw en de veeteelt heerschten. Hij wist de eindelooze geschillen over de gemeenschappelijke weiden te doen ophouden en bracht zooveel verbeteringen aan, dat na verloop van vier jaren de veestapel en de voortbrengselen van den grond aanzienlijk waren vermeerderd en de algemeene welvaart in Loe allerwegen was toenomen.

De dood zijner moeder noodzaakte hem, zijne betrekking neder te leggen, want volgens Chineesch gebruik mocht hij gedurende den rouwtijd geen openbaar ambt bekleeden. Drie jaar lang wijdde hij zich nu weder aan de studie en ontving hij allen, die onderricht van hem begeerden. Een paar staaltjes mogen eenig denkbeeld geven van zijne lessen. „De perso-

nen, die men genegenheid toedraagt, beminnen en toch hunne gebreken erkennen, en de personen die men haat, haten en niettemin hunne goede hoedanigheden waardeeren is moeilijk maar plichtmatig". „Hoezeer is het te betreuren, dat de rechte weg niet gevolgd wordt! Maar hij is niet voor iedereen. De menschen, die eene krachtige deugd bezitten, overschrijden hem; zij die zwak van deugd zijn bereiken hem niet". Wie ontbloot is van menschlievendheid kan in de armoede niet lang deugdzaam blijven en evenmin in den overvloed en de vermaken".

Niet lang nadat Kong-foe-tse op het graf zijner ouders de rouwkleederen had afgelegd, werd hij door den vorst van den naburigen staat Tsi uitgenoodigd om zich daar te komen vestigen met de verzekering, dat hij er groot nut zou kunnen stichten. Hij voldeed aan het verzoek, vormde er zich eene schare belangstellende leerlingen en klom voortdurend in de gunst des genotzuchtigen konings, die hem gaarne hoorde, maar te weinig karakter bezat om zijne lessen op te volgen. Toen de vorst hem als bewijs van onbegrensden eerbied eene der steden des rijks in eigendom aanbood, weigerde Kong-foe-tse het geschenk. Zijne leerlingen, meenende dat hier hoogmoed in 't spel was, keurden die weigering af en dit ontlokte Kong-foe-tse het volgende antwoord: »Gij kent mij niet, indien gij meent, dat ik het aanbod van den vorst uit hoogmoed afwijs, en de vorst nog minder, indien hij gelooft, dat ik in Tsi ben gekomen om tijdelijk voordeel te behalen. Reeds een jaar ben ik hier en nog zijn hij en zijn hof even wuft en lichtzinnig, als toen ik hier kwam. Indien hij wil leven overeenkomstig den eenvoud en de goede zeden onzer wijze voorvaderen, die ik hem zoo dikwijls tot voorbeeld heb gesteld, indien hij met ernst en nadruk wil arbeiden aan de hervorming van de menigte misbruiken, die ik niet kan zien zonder van schaamte over hem te blozen, dan zal ik ook met erkentelijkheid zijne giften aannemen".

Ofschoon de vorst aan Kong-foe-tse de hoogste achting toe-

droeg en de juistheid van diens vermaningen moest erkennen, was hij te zwak om de banden van de wellust, die hem omstrikt hadden, te verbreken. De wijsgeer, het vruchtellooze van zijn pogen inziende, keerde naar Loe terug, en werd door den vorst weder aan 't hof geroepen. Deze stierf en zijn opvolger was te weifelend en te zinnelijk van aard om op den duur den wijzen raad van Kong-foe-tse te kunnen volgen, die daarom zijn ontslag nam en vergezeld van een aantal leerlingen door verschillende vorstendommen reisde om er de menschen hunne huiselijke en maatschappelijke plichten voor te houden. Na veertien jaren gezworven te hebben, keerde hij naar Loe terug, legde er de laatste hand aan zijne geschriften en ontsliep toen kalm, teleurgesteld door den geringen invloed zijner lessen en zonder hoop op betere tijden. Toch liet de vorst van Loe een tempel ter vereering van den grooten wijsgeer oprichten, welk voorbeeld allengs op andere plaatsen werd gevolgd. Tot aan de afschaffing van den staatsgodsdienst in 1884 vond men in elk district van China een tempel aan Kong-tse gewijd en in ieder schoolvertrek hangt een bord met zijn naam, waarvoor de leerlingen op gezette tijden wierook branden.

Maar eene eeredienst zonder priesterstand endogmatiek, die niet verder reikt dan het aardsche, kan de massa des volks met zijne verscheidenheid van behoeften en van aanleg des gemoeds niet bevredigen. Het Tao en het Boedhaïsme hebben dan ook in China grooten bijval gevonden. De Stichter van het Tao is een tijdgenoot van Kong-foe-tse, bekend onder den naam van Lao-tse. Hij predikte een hoogste wezen, dat de stoffelijke wereld geschapen heeft, en dat men moet dienen door reinheid des harten en heerschappij over zinnelijke lusten. In strijd met Kong-foe-tse leerde hij beslist de onsterfelijkheid der ziel en evenals de Boedhaïsten drong hij aan op zachtmoedigheid en lijdzaamheid. Langzamerhand is de secte zeer ontaard, daar hare priesters er zich op zijn gaan toeleggen aan de geloovigen

de toekomst te voorspellen en herstel van ziekten te bezorgen door het bezweren van booze geesten. Later heeft het uit Indië ingevoerde Boedhaïsme het Tao ver overvleugeld, maar wegens het grootte verschil in geaardheid tusschen Indiërs en Chineezzen is het bij laatstgenoemd volk eigenaardig gewijzigd.

Twee eeuwen na Kong-foe-tse trad Meng-tse als wijsgeer op. Zijne geschriften handelen hoofdzakelijk over regeering en geregeerden en over 's menschen zedelijke natuur. De daarin nedergelegde regeeringsbeginselen zijn nog heden gezaghebbend in alle godsdienstige, staatkundige en commerciële vraagstukken. Op het gebied der zedelijkheid ging hij uit van de stelling, dat de menschelijke natuur oorspronkelijk goed, en dat medelijden aan alle menschen gemeen is. Hij leerde: „Een medelijdend hart is het beginsel der menschlievendheid; het gevoel van schaamte en afkeer is het beginsel der billijkheid en rechtvaardigheid; het gevoel van verloochening en eerbied is het beginsel der maatschappelijke gebruiken; het gevoel voor waarheid en rechtvaardigheid is het beginsel der wijsheid.”

Op het gebied der staatkunde acht hij het volk het voornaamste element eener natie, dan volgt het rijk en in de derde plaats de vorst. Hoe de verschillende klassen van menschen elkander noodig hebben, drukte Meng-tse op de volgende wijze uit, „Sommige zaken worden door uitstekende personen, andere door gewone menschen verricht. Iemand, die den grond bebouwt, verkrijgt door den ruilhandel de voorwerpen, die werklieden van verschillende soort voortbrengen; moest hij ze zelf vervaardigen, zoo had hij nooit gedaan. Daarom wordt er gezegd: Sommigen arbeiden met hun verstand, anderen met hunne handen. Zij, die met hun verstand arbeiden, regeeren de anderen, en worden door dezen gevoed!” Op de volgende wijze bepleit hij de belangen der mindere klassen: „Gebrek hebben aan de zaken, welke voor het leven aanhoudend noodzakelijk

zijn, en nochtans steeds eene gelijkgestemde en deugdzame ziel behouden, is iets, dat alleen in de macht staat van menschen, wier beschaafd verstand zich boven het alle-daagsche heeft verheven. Wat het gewone volk betreft, indien dat de dingen derft, welke voor het leven onophoudelijk noodig zijn, zoo mist het ook eene steeds gelijkmatige en deugdzame ziel. Indien het dan tot de misdaad vervalt door zich tegen de wetten te verzetten, stelt men vervolgingen in en worden lijfstraffen toegepast. Dat is het volk met netten vangen. Zou een vorst, die in waarheid de deugd der menschlievendheid bezit, zoo laag kunnen wezen om het volk aldus met netten te vangen?

Tirannenmoord en het onttrenen van een vorst vergoe-lijkte Meng-tse aldus. Toen eens ter sprake kwam, dat de vorst Tshing-thang van den troon was gestooten en dat Woe-wang den vorst Choesin had vermoord, werd tot Meng-tse de vraag gericht of een staatsdienaar of een onderdaan het recht had zijn vorst te onttrenen of te dooden, en hierop gaf hij ten antwoord: „Wie de deugd verkracht is een roover; wie het recht verkracht, een tiran. Een roover en een tiran zijn altijd bijzondere personen. Ik heb gehoord, dat Woe-wang een bijzonder persoon, Choe-sin genaamd, heeft omgebracht, niet dat hij zijn vorst heeft vermoord.”

Van oudsher is de volksbeschaving in China in hooge eere gehouden. De staatsburgers zijn er in vier klassen ingedeeld: geleerden, landbouwers, handwerkslieden en kooplieden. Onder de staatsburgers of fatsoenlijke lieden worden niet gerekend: scherprechters, dienstboden, tooneel- spelers, publieke vrouwen en alle personen, die geen bepaald thuis hebben. De stand der geleerden vormt den streng persoonlijken adel, uit welken de ambtenaren voor de openbare betrekkingen worden gekozen. Ieder kan in den geleerden stand worden opgenomen, als hij de vereischte kundigheden heeft opgedaan en daarvan door het afleggen van een examen het bewijs heeft geleverd. De armoe-

de wordt niet veracht en sluit niet uit van eerambten, zooals dat in Europa soms pleegt te geschieden. Terwijl de algemeen beschaving der Chineezzen die van de Europeesche volken in menig opzicht voor is geweest en gebleven, kan dit niet gezegd worden van de wetenschappen. De natuurlijke aanleg der Chineezzen richt hunne aandacht slechts op dadelijk nut, en al hunne uitvindingen en ontdekkingen zijn niet zooals veelal bij de Westersche volken het gevolg van wetenschappelijke vorming en navorsching, maar van praktische handgrepen en verbeteringen. De Chineezzen hebben eene uitgebreide en belangrijke litteratuur. Verheven dichtwerken van grooten omvang komen er echter niet in voor.

Een gelukkig huiselijk leven acht de Chinees in 't algemeen het hoogste goed. Menig geslacht kan zijne afkomst van duizend en meer jaren v. C. bewijzen: de nog heden talrijke leden van het geslacht Kong-foe-tse o. a. van 1121 v. C. Toch heeft er in China sedert de vroegste tijden eene schandelijke onzedelijkheid geheerscht.

Zagen wij reeds, dat bij de grootste Chineesche wijsgeeren naast de verhevenste zedenleer daden en uitspraken voorkomen, die wij moeten afkeuren, dan kan het niet verwonderen, dat wij bij Oscar Peschel lezen: »Het zedelijk karakter der Chineezzen is een boek, geschreven met vreemde letters, die nog moeilijker te ontcijferen zijn dan hunne eigenaardige, samengestelde teekens, die als geschreven woorden dienst doen. Bij hetzelfde individu komen tegelijk deugden en ondeugden voor, die schijnbaar niet te vereenigen zijn. Zachtzinnigheid, innemendheid, leerzaamheid, vlijt, tevredenheid, opgeruimdheid, gehoorzaamheid aan zijne meerderen, onderdanigheid jegens de ouders en eerbied voor bejaarden gaan bij denzelfden persoon gepaard met onoprechtheid, leugenachtigheid, vleierij, valsheid, wreedheid, jaloerschheid, ondankbaarheid, gierigheid en wantrouwendheid. De Chineezzen zijn een zwak en vreesachtig volk, en daarom nemen zij vaak hunne toevlucht tot list en bedrog».

II. De Ariërs en de Eraniërs.

De vergelijkende taalkunde en mythologie hebben uitgemaakt, dat de Hindoes, Perzen, Grieken, Romeinen, Kelten, Slaven en Germanen, gezamenlijk Indo-Germanen genoemd, afstammen van een volk, aan hetwelk door de geleerden dezer eeuw de naam van Ariërs is toegekend.

Eer de Ariërs zich, misschien door overbevolking, in de afdeelingen splitsten, waaruit de genoemde volksstammen zijn ontstaan, bezaten zij eenige grondslagen van beschaving, die door de scheidenden als erfgoed naar den vreemde zijn meegenomen. Zij kenden veld en vee, huis en hof, zelfs dorpen, en bezaten een aantal huisdieren, die wij nog gebruiken; het rund, het paard, het schaap, de geit en het varken, de eend en de gans en reeds bewaakte de trouwe hond het erf van zijn meester. Met den ploeg werd de akker bewerkt en het graan tusschen steenen gemalen; maar de spijzen werden nog niet met zout bereid. Sieraden werden van goud en zilver, wapenen van brons gemaakt.

De vrouw nam in het huisgezin eene plaats in, die de veelwijverij uitsloot. Terwijl zij voor de huishouding zorgde en daarbij spon, weefde en naaide, nam de man den krachteischenden arbeid op zich. Van eene staatsinrichting was bij hen nog geen sprake. Wel stond aan 't hoofd van iederen stam een aanvoerder of koning, maar zijne macht was zeer beperkt en de samenhang der verschillende stammen zeer losjes. De persoonlijke onafhankelijkheid van de hoofden der gezinnen schijnt zeer groot te zijn geweest.

De verschijnselen en krachten in de natuur, die vrees opwekten of tot dankbaarheid stemden, werden opgevat als hoogere wezens, kinderen van den Hemel (Dyaus) en de Aarde. Van die goddelijke wezens, āsura's (levenden of geesten) en deva's (lichtenden), waren de voornaamste; de gestrengte Varuna (hemelgod) en Mitra (lichtgod) en

de vriendelijke Aryaman, de vruchtbaar makende zonnegod. Dit Arische geloof ontwikkelde zich bij de Eraniërs (Perzen) en Hindoes op verschillende wijzen.

De Eraniërs namen na hunne afscheiding al spoedig Toeranische denkbeelden in hun godsdienst op en zoo ontstond bij hen het Mazdaïsme of Pärzisme, dat door zijne belijders wordt toegeschreven aan Zarathoestra (Zoroaster), van wiens levensgeschiedenis niets met zekerheid bekend is, en die waarschijnlijk in Baktrië zijn godsdienstig hervormingswerk begon. Zijne leer is bewaard in de Avesta of Zend-Avesta, overblijfselen eener rijke oude letterkunde en uit den Bundehesh, een geschrift uit de derde eeuw n. C., maar waarin veel oude overleveringen zijn opgeteekend. Ver boven alle goddelijke wezens staat Ahoeramazdāo, de hoogwijze Geest, de schepper en de God des lichts, der reinheid en der waarheid, de gever van alle goeds. Zonder ze te vereeren erkent het Mazdaïsme het bestaan van booze geesten, deva's, die van het goede zijn afgevallen. Aan hun hoofd staat Anro-mainyas, de bewerker van alles wat natuurlijk of zedelijk onrein is, de vader van den leugen. Hij heeft de eerste menschen tot zonde verleid. Een der booze geesten is de Toorn, Aeshma-deva, die als Asmodeus bij de Israëlieten en Christenen bekend is geworden. Het doel van den eeredienst is, de vromen tegen de booze geesten te beschermen. Geen tempels of beelden werden daartoe aangewend, maar het reine vuur, gepaard met tooverspreuken en offerzangen. Ook de landbouw en de verzorging van reine planten en dieren, alsmede waarheidsliefde, waakzaamheid en werkzaamheid zijn midelen om zich van de besmetting van het booze te reinigen.

Daar bovenal het vuur, de aarde en het water rein zijn, mogen de lijken noch verbrand, noch begraven, noch in het water geworpen worden, maar moeten zij op daartoe aangewezen hoogten, dakhma's, worden gelegd om door roofvogels te worden verteerd. De zielen moeten na het afsterven van 't lichaam over de brug Cinvat. Voor de

boozen is zij te smal, zoodat zij er afvallen en in de onderwereld terecht komen, waar zij door booze geesten worden gepijnigd. De goeden komen in de Woning des Lieds, het verblijf van Ahoera-mazda en de heiligen. Eens echter komt er een einde aan den strijd tusschen het rijk des lichts en dat der duisternis. Alles geraakt in brand, maar alleen de boozen lijden eronder. Zij worden er door gelouterd en de booze geesten vernietigd. De aarde wordt daarop vernieuwd en dan vangt de onbestreden heerschappij van Ahoera-mazda aan.

In een paar gewesten van Perzië sleept tegenwoordig het Mazdaïsme nog een droevig bestaan voort, maar onder de naar Indië uitgeweken Parsis leeft het nog krachtig voort en blijkt het vatbaar voor hervormingen te zijn.

De Hindoes.

Arische stammen, de Hindoes, hebben de Pendsjab en de Ganges-vlakte veroverd. Omstreeks 1500 v. C. hadden zij er een aantal staatjes gesticht, elk onder een eigen radja. Iedere radja werd bijgestaan door een *doerbar*, een raad van oudsten en bloedverwanten. Het kwam voor, dat een radja één of meer ministers had of onder den invloed stond van zijne voornaamste gemalin (*rani*) of van zijne moeder als rani-weduwe. In de voortdurende, onderlinge oorlogen overwon soms een radja andere radja's en dan werd hij *maharadja* of groot-radja. Langzamerhand werd het hofleven zeer gewijzigd door den toenemenden invloed der priesters of *Brahmanen*.

De godsdienst, die zich bij de Hindoes uit den Arischen ontwikkelde, heet in zijn oudsten vorm de Vedische, omdat wij hem uit eene verzameling meestal godsdienstige liederen, *veda* genoemd, leeren kennen. In den veda bij uitnemendheid, den Rigveda, worden de goden niet meer als booze natuurmachten voorgesteld, maar, gedeeltelijk althans, als wezens met zedelijke eigenschappen toegerust,

boven de natuur verheven, scheppers en bestuurders der wereld. Het meest worden bezongen Indra en Agni. Indra, die in 'tonweder den wolken slang Ahi verslaat en daardoor den vruchtbaren regen op aarde doet nederstroomen, wordt daarin bijgestaan door de stormgoden onder aanvoering van Roedra en door Voyoe, den god der winden. Vaak komt hij ook voor met Vishnoe, den god der zonneschijf. Agni, de vuurgod, is de oorsprong van 't heelal, de midde-laar tusschen menschen en goden, de heer des gebeds en der tooverspreuken. Indra stond op den voorgrond bij de vorsten en krijgslieden; Agni bij de priesters. Weinig minder vereering dan zij genoot de god van den onsterfelijheidsdrank, Soma (Haoma). Uit dien Vedischen godsdienst ontwikkelde zich het Brahmaïsme. Het gelukte den priesters, die aanvankelijk onderworpen waren geweest aan de vorsten, zich uitsluitend het recht te verwerven, den openbaren eeredienst te leiden, zich van het onderwijs en de gewichtigste staatsambten meester te maken en zich op te werpen als uitsluitende bewaarders van godsdienstige openbaringen en van eene hoogere wetenschap, die de menigte niet verstond. De godsdienstige liederen en de hoogere kennis werden door de priesters mondeling aan hunne jeugdige standgenooten medegedeeld en alleen in 't geheugen bewaard. Zoo slaagden zij erin, de hun bewezen gunsten en weldaden als een godsdienstig werk te doen beschouwen. Ontmoetten zij nu en dan een hevigen tegenstand bij dezen of genen vorst, dan wisten zij toch meestal door list en aanmatiging hun doel te bereiken.

Toen de Hindoes Indië veroverden, scheidden zij zich scherp af van de inboorlingen, die eene donkerder gelaatskleur (varna) hadden dan zij, en van de omstandigheid, dat in iedere maatschappij, die op den weg der beschaving vordert, natuurlijker wijze standen ontstaan, maakten de brahmanen gebruik om daarin eene zoo scherpe afscheiding te brengen, als nergens elders is aangetroffen. Zoo leer-

den zij, dat de standen geen zelfden oorsprong hadden, maar uit vier verschillende deelen van het lichaam van god Poeroesha, hoofd, armen, lendenen en voeten, waren voortgekomen, en dat dienvolgens niemand uit den stand, waarin hij geboren was, tot eene andere mocht overgaan, noch met iemand uit een anderen stand huwen. Aanvankelijk waren er vier zulke standen, door de Hindoes *varna*, door de Europeanen *kasten* genoemd, naar een Portugeesch woord, dat familie beteekent. Die kasten waren in rangorde 1. de *Brahmanen*, 2. de *Kshatrya's* of krijgslieden, 3. de *Waisia's*, het volk, het gemeen en 4 de *Soedra's*, de niet-Arische inboorlingen, die voor de overige kasten, in de eerste plaats voor de brahmanen, slavediensten moesten verrichten. Allengs ontstonden door huwelijken tusschen personen van verschillende kasten halfreine en onreine kasten, o. a. de bekende *Paria's*.

Na den Rig-veda, die door den liederen voordragenden Brahmaan moest worden gekend, ontstond later nog de offerzangen-veda voor de zingende priesters, de offerspreuken-veda voor de bedienende priesters en eindelijk nog een veda voor de voorzittende of toezicht houdende priesters. In de godenleer lieten de Brahmanen veel onveranderd, maar zij begonnen allengs meer gewicht te hechten aan het *Brahma*, de tooverkracht in het woord en het gebed verborgen, iets onpersoonlijks dat zij als hoogste oorzaak van 't heelal beschouwden. Meer en meer werd dit Brahma verpersoonlijkt en eindelijk als een god beschouwd. Het twisten over godgeleerde vraagpunten bleef niet uit, en terwijl sommige Brahmanen dit moede werden en zich tot de praktijk gingen bepalen, begonnen andere wijsgeerige bespiegelingen te houden over den oorsprong van het heelal, de natuur der godheid en der ziel, de verhouding van geest en stof enz. Ook ontstond het zoogenaamde wetboek van Manoe, dat het zedelijk en maatschappelijk ideaal der brahmanen bevat. Zijn inhoud is allengs ontstaan en evenals de veda's aanvankelijk in

't geheugen bewaard. Eerst sedert drie eeuwen v. C. zijn de veda's en het wetboek van Manoe opgeschreven geworden.

Het ideaal van 't menschelijk leven is, na door allerlei plechtigheden van de smetten der geboorte gezuiverd te zijn, een leerling der Brahmanen te worden, en na volbrachten leertijd als huisvader te leven om zich eindelijk als kluizenaar in een woud uitsluitend aan godsdienstige overpeinzingen en werken te wijden. Wie zich zoodoende van al het wereldsche en zinnelijke losmaakt, een zelfverzaker wordt, komt tot volkomen verlossing. De meeste menschen brengen het niet zoo ver. Na hun dood gaan hunne zielen voor eenigen tijd naar den hemel of de hel, naarmate van de wijze, waarop zij geleefd hebben, om na aldaar hunne belooning of straf te hebben ontvangen, op aarde terug te keeren in eene plant, een dier of een mensch van hooger en lageren rang. Deze zoogenaamde zielsverhuizing herhaalt zich, zoolang de mensch niet tot de hoogte van zelfverzaker is opgeklommen, maar dan ook wordt hij van al het stoffelijke bevrijd en in de wereldziel opgelost.

Als ideaal der maatschappij stellen de Brahmanen op den voorgrond onbeperkte macht der priesters en strenge handhaving van het kastenwezen. Het wetboek van Manoe legt aan de Brahmanen zeer zware plichten op, maar verleent hun buitensporig groote voorrechten. Zoo wordt het den vorsten verboden een Brahmaan, die zich aan een misdadig heeft schuldig gemaakt, met den dood te straffen, ja hem zelfs iets van het zijne te ontnemen. In het ergste geval wordt toegelaten hem te verbannen. De vrouw wordt in een toestand van volslagen afhankelijkheid gehouden: in haar jeugd van haar vader, in 't huwelijk van haar echtgenoot, en als weduwe aan haar volwassen zoon. De Soedra's worden veracht en de leden der onreine kasten zijn tot een ellendig leven gedoemd. Zelfs de nuttige beroepen, waarmede zij zich bezighouden, worden voor zondig gehou-

den, en het is hun niet veroorloofd zich aan zulk een schandelijk geacht bedrijf te onttrekken.

Dat zulke voorschriften groote ontevredenheid wekken, ligt voor de hand en daardoor is het begrijpelijk, dat de godsdiensthervorming van Boeddha grooten opgang kon maken. Zijn eigenlijke naam is Sidharta, maar gewoonlijk wordt hij de Boeddha, de Verlichte, genoemd. Waarschijnlijk leefde en werkte hij in het tweede gedeelte van de Vde eeuw v. C., maar zijne levensgeschiedenis is bijna geheel onherkenbaar gemaakt door de legende. Volgens deze nam hij eene hooge plaats in onder de goden en daalde hij uit den hemel neder om de menschen te bevrijden uit de ellende, waaronder zij zuchtten. Op wonderdadige wijze werd hij als mensch geboren uit de gemalin van den radja van Kapilavastoe in Aoede en als vorstenzoon opgevoed. Hij muntte vroeg uit in kennis en legde eene groote neiging tot een bespiegelend leven aan den dag. Om dit laatste tegen te werken liet de radja, zijn aardsche vader, hem in 't huwelijk treden. Weldra echter ontvluchtte Sidharta het weelderige hof en ging de lessen der beroemdste Brahmanen hooren. Tevens gaf hij zich aan de strengste zelfkastijding over, en weerstond hij zegevierend de herhaalde verzoeken van de godheden der liefde en des doods. Daar hij zich toch onbevredigd gevoelde, liet hij de zelfkastijdingen varen, en gaf hij zich aan ernstige bepeinzingen over, en eens dat hij zich in een klein dorp ophield, ontving hij in de schaduw van den heiligen vijgeboom en gezeten op den troon der kennis de waardigheid van Boeddha. Nu ving hij zijne prediking door geheel Indië aan, en bekeerde hij zeer velen, waaronder vorsten, Brahmanen en zelfs vrouwen. Op tachtigjarigen leeftijd eindigde zijn aardsche leven. Geen vuur was in staat zijn lichaam te verbranden, maar het verteerde door den gloed zijner eigen vroomheid. Zijne beenderen werden als kostbare relieken door zijne leerlingen uit de asch bijeengegaard.

Het Boeddhisme sluit zich, wat het kastenwezen en de

zielsverhuizing betreft, bij het Brahmaïsme aan, maar om van de eindelooze wedergeboorten verlost te worden, acht het de door de Brahmanen voorgeschreven boetedoening en onthouding, waarmede de Soedra's en onreine kasten niet eens bekend mochten worden gemaakt, onvoldoende. Het eischt daartoe reinheid van hart en wandel, barmhartigheid en zelfverloochenende liefde jegens den naaste. Den mensch, die daaraan voldoet, tot welke kaste hij ook behoore, kan terstond bij zijn dood het hoogste heil verwerven, en dit bestaat niet zocals hij het Brahmaïsme door in de wereldziel te worden opgelost, maar in het *nirvana* of niet zijn, dat een einde maakt aan de ellende met het bestaan verbonden. Bestond de vroomheid van het Brahmaïsme in het zelfzuchtig zoeken naar eigen verlossing, voor den Boeddhaïst was deze niet te verwerven zonder krachtig te hebben medegewerkt aan het welzijn zijner medemenschen.

Evenals de oudste geschiedenis der Grieken moet die der Hindoes gedeeltelijk uit heldendichten worden geput. Zoo worden de oudste overleveringen van Indië vermeld in den MAHĀ BHĀRATA of grooten oorlog van het land van Bhārata. Bhārata was een held geweest, die, naar het zeggen, geheel Indië had veroverd, dat in die dagen naar hem werd genoemd. De oorlog van den Mahā-Bhārata wordt in 't laatst van de XVde eeuw v. C. geplaatst, maar het heldendicht, dat er de overleveringen van behelst, is eerst in de IIIde eeuw v. C. opgeschreven. De korte inhoud van het heldendicht is als volgt.

Santanoe, de mahāradja van Hastināpoer, een rijk aan den Ganges en de Djoemna, wilde op zijn ouden dag nog een jong meisje tot vrouw nemen. Hare ouders wilden echter geene toestemming tot het huwelijk geven, tenzij Santanoe zijn zoon Bhishma onturfde, en deze de gelofte aflegde, nimmer te zullen huwen. Beide had plaats. Het huwelijk werd gesloten en nadat er een zoon uit was geboren, stierf Santanoe. De trouwe Bhishma zorgde voor de we-

duwe en haar kind. Hij plaatste het op den troon, onderwees het in den wapenhandel, bezorgde als staatsdienaar de regeeringszaken, en verschaftte den koning, toen deze den volwassen leeftijd had bereikt, twee vrouwen. Het was toen gebruikelijk bij de kshatrya's of radja's meisjes te rooven door haar vader te bestrijden en te overwinnen. De overwinnaar kon dan de meisjes ten huwelijk geven of nemen. De Kshatrya, die een meisje roofde zonder haar vader te bevechten was een lafaard en werd uitgescholden voor *rākshasa*, een naam, die toen aan de niet-Arische inboorlingen van Indië werd gegeven. Bhishma bevocht en overwon den radja van Benares en gaf diens twee dochters aan zijn halfbroeder tot vrouwen. Weldra stierf de mahāradja, twee zonen nalatende, Dhritarāshtra, den Blinde, en Pandoe, den Bleeke. Opnieuw zorgde Bhishma voor de regeering en voor de opvoeding der beide kinderen, en toen dezen den huwbaren leeftijd hadden bereikt, verschaftte hij hun gemalinnen. Dhritarashtra huwde hij uit aan Gandhari, die toen zij zag, dat haar gemaal blind was, een doek voor hare oogen bond om geen voorrecht boven hem te hebben. Pandoe huwde met Koentī en met Madrī.

Daar de doerbar van Hastināpoer geen blinden mahāradja wilde erkennen, beklom Pandoe den troon. Na eenigen tijd deed hij afstand van de regeering en ging in de *jungles* of wildernissen jagen, waar hij overleed, bij Koentī drie en bij Madrī twee zonen nalatende. Er ontstond een twist tusschen de beide weduwen, wie harer zich met Pandoe's lijk zou laten verbranden. Madrī maakte er aanspraak op, dat zij de jongste en meest beminde vrouw was geweest en dus de meeste kans had den overledene in het schimmenrijk te kunnen troosten. Zij won hiermede het pleidooi en werd met het lijk van haar echtgenoot verbrand. * Koentī keerde hierop met de vijf zonen van Pandoe naar haar paleis te Hastināpoer terug.

* Dit is een invoegsel, want eerst in veel lateren tijd is het der vrouw ten plicht gesteld zich met het lijk van haar echtgenoot te laten verbranden.

Ondertusschen had de doerbar, door den nood gedwongen, Dhritarashtra als maharadja erkend. Zijne zonen werden de Kaurava's genoemd, die van Pandoe de Pandava's. Daar Bhishma reeds oud was geworden, werd de opvoeding der jongelieden toevertrouwd aan Drona, een man van vorstelijken bloede uit Pantshāla die dit rijk als balling had verlaten, omdat hij er met den radja, Droepada, in vijandschap leefde. Hij huwde met eene dochter uit het huis van Hastināpoer en kreeg een zoon Aswatthāma. Drona belastte zich met de opvoeding der jeugdige Kaurava's en Pandava's op voorwaarde, dat zij hem zouden bijstaan om wraak te nemen op Droepada, zoodra zij volkomen geoefend zouden zijn in den wapenhandel.

Allengs ontstond er naijver onder de neven over de vraag, wie eens maharadja zou worden: Doeryodhana, de oudste der Kaurava's, of Yoedhishthira, de oudste der Pandava's. Laatstgenoemde had geen aanleg voor den wapenhandel, maar Bhima, de broeder, die op hem volgde, was de reus van het geslacht en muntte boven allen in kracht uit. Doeryodhana werd zoo ijverzuchtig op hem, dat hij hem een slaapdrank ingaf en, toen deze werkte, hem in den Ganges wierp. Bhima werd echter door oeverbewoners gered en keerde naar Hastināpoer terug. Evenals hij in het strijden met de knots, muntte zijn broeder Ardjoena boven ieder uit als boogschutter en daarom begon Doeryodhana dezen ook te haten.

Drona's roem als leermeester in het behandelen van pijl en boog verspreidde zich zoozeer, dat zonen van radja's zich naar Hastināpoer begaven om er die kunst te leeren. Zoo kwam ook de zoon van den radja van het rijk Bhil op de zuidelijke heuvelen, maar Drona weigerde hem onderwijs te geven, verklarende, dat de Bhils roovers en veedieven waren en het eene zonde zou zijn, hun onderricht in 't boogschieten te geven.

De Bhils waren zeer bijgeloovig. Hoe ontsteld de zoon van hun radja ook over de weigering was, toch vereerde

hij Drona als eene halfgod, en toen hij thuis was gekomen maakte hij een beeld van klei, dat Drona voorstelde, om het te aanbidden en er hulp van te ontvangen bij zijne oefeningen in 't boogschieten. Hij werd zulk een bekwaam schutter, dat zijn lof Hastināpoer bereikte. Drona was er woedend over en daar hij vreesde, dat de Bhils gevaarlijke boogschutters zouden worden, begaf hij zich, vergezeld van zijne leerlingen, naar hun land om dat te voorkomen. Hij daagde zijn aanbiddër voor zich en beval hem, zich den wijsvinger af te kappen. De zoon van den radja viel voor hem neder, aanbad hem, en maakte zich gereed, het bevel na te komen, toen Drona medelijden met hem kreeg. Daarom liet hij den Bhil in plaats van de hand te schenden den eed afleggen van voortaan bij het boogschieten nooit den wijsvinger, maar de beide middelste vingers te gebruiken.

Na hunne terugkomst werd er eene prachtige wapenschouwing gehouden, waarbij Drona's leerlingen bewijzen van hunne geoefendheid zouden afleggen. Toen het strijden met de knots aan de beurt was, brak de ijverzucht tusschen de Kaurava's en de Pandava's weder uit en gingen Doeryodhana en Bhima elkander in ernst telijf. Als wilde olifanten stormden zij op elkander in, terwijl de groote menigte toeschouwers door hunne kreten voorliefde voor den een of den anderen kampvechter te kennen gaven. Slechts met groote moeite gelukte het Drona de woedenden te scheiden.

Toen de rust hersteld was, beval Drona, dat Ardjoena zijne bekwaamheid als boogschutter zou toonen. Hij deed dit te voet en op zijn wagen en miste nooit zijn doel. De menigte juichte hem toe als een anderen Indra, en het hart zijner moeder zwol van trots. Toen hij geëindigd had trad een jong krijgsman het strijdperk binnen en daagde Ardjoena tot een wedstrijd uit. Zijn naam was Karna. Hij was een even goed boogschutter als Ardjoena en daarom had Doeryodhana hem als vriend aan zich verbonden, ofschoon hij van lage afkomst was. Ardjoena wilde hem

toch bestrijden, maar een bloedverwant verhinderde het. Doeryodhana schonk daarop onmiddellijk aan Karna de waardigheid van radja, maar de Pandava's behandelden hem als een indringer en Bhima voegde hem toe, dat hij liever eene zweep dan pijn en boog ter hand moest nemen om net als zijn vader een ossenwagen te drijven. Karna was hierover zeer verbitterd, maar zeide niets.

Drona verlangde nu het loon voor zijn arbeid. Met goedvinden van den mahāradja trok hij, vergezeld van de Kaurava's en de Pandava's tegen Droepada op, versloeg hem, en dwong hem tot den afstand van de helft van het rijk Pantshāla.

Ondertusschen was de tijd gekomen voor het kiezen van een Yoeva-radja. Dit was de troonopvolger, die den mahāradja op zijn ouden dag moest bijstaan en zich daarvoor tevens gewennen aan de vorstenplichten. De mahāradja Dhritarāshtra wilde eerst Yoedhishthira tot die waardigheid benoemen, maar hiertegen hieven de Kaurava's luide klachten aan. Zij vroegen Dhritarāshtra, waarom hij zijne neven boven zijne zonen voortrok? De blinde mahāradja was in groote verlegenheid, de zonen van zijn broeder Pandoe hadden eene rechtmatige, zijne eigene kinderen eene natuurlijke aanspraak. Uit vrees voor een burgeroorlog beval de grijsaard na lang aarzelen, dat Yoedhishthira zich met zijne broeders naar Vāranāvata (thans Allahabad) moest begeven en daar verblijven, tot hij hen terugriep. De Pāndava's gehoorzaamden, en toen zij met hunne moeder Koenti vertrokken waren, werd Doeryodhana tot Yoeva-radja uitgeroepen.

Nu hadden de Kaurava's een vertrouwd persoon naar Vāranāvata vooruit gezonden om de Pāndava's om te brengen. Deze onverlaat deed, of hij de Pāndava's bij hunne aankomst toevallig ontmoette. Hij bracht hen naar eene vergadering van heilige mannen en vervolgens naar eene woning, waar zij hun intrek konden nemen. Des avonds viel het hun op, dat het huis vol brandstoffen, en aan

de buitenzijden dichtgemaakt was, en besloten zij daarom het te verlaten langs een onderaardschen gang, die nog heden in het kasteel van Allahabad wordt getoond. Het huis brandde 's nachts af met alles wat erin was, en daartoe behoorde eene Bhilsche vrouw met hare vijf zonen, die volgens de gewoonte van dat volk dronken in slaap waren gevallen. Toen de overblijfselen dier verbrande menschen gevonden waren, werd algemeen voor vast aangenomen, dat Koentī en hare zonen dood waren.

De Pāndava's verlieten Vāranāvata, als Bedelende Brahmanen verkleed. Hun priestergewaad verzekerde hun veiligheid, en door aalmoezen voorzagen zij in hun onderhoud. Zij togen oostwaarts en kwamen in het land der menschenetende Rākshasa's waar Bishma eender inwoners, Hidimba, doodde, waarop diens dochter Hidimbi hare hand aan den overwinnaar aanbood, die haar tot vrouw nam. — Dit laatste voorval wordt beschouwd als een invoegsel der latere Brahmanen, omdat het land der Rākshasa's een brandpunt van het Boeddhaïsme is geworden, terwijl de Boeddhaïsten vleesch eten, dat aan de Brahmanen is verboden, en de vrouwen in die streek meer vrijheid van beweging hebben dan in andere deelen van Indië.

In dezen tijd verkondigden herauten door alle landen, dat radja Droepada van Pantshāla de swayamvara zijner dochter Draupadi zou vieren. Dit was een huwelijksfeest, waarop Ksjatrya's door kracht en behendigheid naar de hand van een meisje konden dingen en daar Draupadi als het schoonste meisje der wereld bekend stond, besloten de Pāndava's hun oude wrok tegen Droepada af te leggen en aan de feestelijkheid deel te nemen.

Al de radja's ook de Kaurava's met hun vriend Karna van lage afkomst, begaven zich naar Pantshāla. Daar was een groot plein afgesloten met hekken en galerijen. Daarbinnen was op een hoogen staak een gouden visch bevestigd, vóór welken eene schijf met openingen voortdurend in draaiende beweging werd gehouden. Aan den voet van

den staak lag een bizonder groote, zware boogen wie daarmede een pijl door de draaiende schijf in het oog van den visch wist te schieten, zou overwinnaar zijn.

Toen de Pāndava's aankwamen, waren er reeds zeer veel radja's gekampeerd. Er waren krijgsknechten, olifanten, kooplieden, kunstmakers en eene overgroote menigte toeschouwers. Nadat er verscheidene dagen feest was gevierd, brak eindelijk de morgen van de Swayamvara aan. De plechtigheid werd aangekondigd door trommelslag en trompetgeschal, nadat het strijdperk met vlaggen en bloemslingers was versierd. De menigte verdrong zich om de hekken, de radja's namen plaats in de galerijen en de Brahmanen zongen Vedische liederen ter eere van Indra en de goden.

Zoodra Draupadi, begeleid door haar broeder, was verschenen, verlieten de radja's hunne zetels en traden zij in het strijdperk. Achtereenvolgens trachtten zij den boog te spannen, doch allen faalden in hun pogen. Daarna verscheen Karna. Hij spande den boog en wilde er een pijl op leggen, toen Draupadi vooruittrad en verklaarde, dat zij niet met een laaggeborene wilde huwen. Beschaamd trad Karna terug, en woede vervulde zijn gemoed over dien smaad.

Nu verscheen Ardjoena, nog steeds als Brahmaan gekleed. De aanwezige Brahmanen ontstelden ervan. Zij vreesden, dat de radja's toornig zouden worden, als een hunner tegen de Kshatrya's in 't strijdperk trad, en dan het geven van aalmoezen zouden staken. Maar toen Ardjoena het oog van den gouden visch, door de draaiende schijf heen had getroffen, vergaten de Brahmanen hunne vrees en drukten zij hunne vreugde met luiden jubel uit. Draupadi verliet nu haar zetel en liet zich door Ardjoena als zijne bruid medevoeren.

Op dit gezicht brak de woede der radja's los. „Kon een Kshatrya het schoone meisje niet winnen?” „Moet een Brahmaan ons komen vernederen?” „Het leven van een

Brahmaan is heilig, maar het geslacht van Droepada moet te gronde!" Aldus schreeuwende, omringden zij Droepada met ontbloote zwaarden en dreigden zij zijne dochter te verbranden, als zij geen Kshatrya tot echtgenoot koos. Op dit oogenblik wierpen de Pāndava's hunne vermoming af en verklaarde Ardjoena, dat hij een afstammeling van Bharata was. De radja's staken toen toornig hunne zwaarden op en begaven zich morrend huiswaarts.

Ardjoena stelde Draupadī onder de hoede zijner moeder Kantī, totdat de huwelijksplechtigheden voltrokken zouden zijn. Volgens de toenmalige zeden moest zij huwen met den oudsten broeder, dus met Yoedhishthira, maar werd zij daardoor de vrouw van al de broeders. Dit huwelijk had ten gevolge, dat de Pāndava's de zijde van Drona verlieten en een verbond aangingen met Droepada. Eene groote opschudding had dit ten gevolge aan het hof te Hastināpoer. De Kaurava's wilden terstond den oorlog beginnen, maar de blinde mahāradja was afkeerig van bloedvergieten en op raad van den ouden Bhishma besloot hij, zijn rijk tusschen de Kaurava's en de Pāndava's te verdeelen. Dit ging echter niet eerlijk in zijn werk, want de Kaurava's behielden Hastināpoer en de Pāndava's werden afgescheept met de woeste jungles van Khāndava-prastha. Deze landstreek was toen bewoond door een woest volk van slangen aanbidders. De Pāndava's verdreven het door de wouden te verbranden en bouwden er eene sterkte, die zij Indra-prastha noemden. Aanvankelijk leefden zij van de jacht in de jungles, maar spoedig kwamen zich op den grond der verbrande bosschen landbouwers vestigen, die de bescherming der Pāndava's tegen de roovers en veedieven genoten en een gedeelte van hun oogst aan Yoedhishthira opbrachten.

Oneenigheid onder de Pāndava's had ten gevolge, dat Ardjoena zich in ballingschap begaf. Op zijne zwerftochten kwam hij te Gozerate, waar hij Soebhadra, de zuster van Krishna, huwde. De Kaurava's droegen offers op aan

Indra, den koning der goden, en schijnen de goden van water, vuur en wind en andere Vedische goden te hebben vereerd, maar de Brahmanen, die de overleveringen, in de Mahā-Bharata bewaard, op schrift brachten, hebben al die goden saamgevat in één opperste wezen, Vishnoe genaamd, en leerden de aanbidding van Krishna, eene vleeschwording van Vishnoe. Krishna komt in de Maha-Bharata voor als een sterfelijk held en als eene godheid. Meestal verschijnt hij, op eene bovennatuurlijke wijze ontzettende afstanden in een oogwenk door het luchtruim afleggende, als bemiddelaar bij twisten en trooster in het ongeluk. Hij was tegenwoordig bij de Swayamvara van Droepadī om een gevecht tusschen de Pāndava's en de toornige radja's te voorkomen.

Na eene afwezigheid van twaalf jaren keerde Ardjoena met Soebhadrā naar zijne broeders terug, en daar de heerschappij der Pandava's toen goed gevestigd was, besloten zij een *radjasoeya* of koninklijk offerfeest te houden. Dit was een vorstelijk gastmaal, waaraan de naburige radja's deelnamen, als eene erkenning van de souvereiniteit der Pāndava's over hun gebied. De gasten waren opgetogen over het heerlijke feest, en hierdoor werd de naijver van Doeryodhana en zijne broeders, die ook tegenwoordig waren, zoozeer opgewekt, dat zij nogmaals het plan opvatten om de Pāndava's te verderven.

De Kshatrya's waren hartstochtelijke spelers. Sākoeni een oom der Kaurava's was een bekend speler, die in den kwaden reuk stond van valsche dobbelsteen te gebruiken. Op zijn raad richtte Doeryodhana tot Yoedhishthira de uitnoodiging om tegen hem te komen dobbelen. Yoedhishthira verscheen met zijne broeders en Draupadī te Hastināpoer. Er werd gespeeld in een paviljoen, dat nabij het paleis was opgeslagen, en Doeryodhana droeg aan zijn oom Sākoeni op, de dobbelsteen voor hem te werpen. Wel verklaarde Yoedhishthira, dat dit niet te pas kwam, maar hij liet zich toch tot het spel bewegen. Telkens verloor hij.

Dit wond hem op, maakte hem wild, hartstochtelijk, en deed hem het eene na het andere op 't spel zetten, zonder op de gevolgen te letten. De andere Pāndava's vereerden hun oudsten broeder als een vader en waagden het daarom niet tusschen beide te komen. Zoo verloor hij achter-eenvolgens de kostbaarheden en het vee van hem zelf, en van zijne broeders, toen het rijk Khāndava-prastha, daarna verspeelde hij zijne broeders, te beginnen met den jongsten, vervolgens zichzelf en ten slotte Draupadī.

De Pāndava's waren nu slaven van Doeryodhana geworden. Al de aanwezigen waren ontzet. Men keek elkander aan. Niemand sprak een woord. Nu zond Doeryodhana een bode naar het paleis om Draupadī te halen. Zij was verontwaardigd, toen zij vernam, dat zij als slavin verdubbeld was, en wees er op, dat Yoedhishtira zich zelf verspeeld had, eer hij haar op 't spel had gezet, en hij als slaaf geene vrije vrouw kon verdubbelen. Toen zij op dien grond weigerde in het paviljoen te komen, ging Dhoesāsana op last van Doeryodhana naar het paleis, greep haar bij het schoone, zwarte haar, en sleepte de radelooze Draupadī in het paviljoen, waar hij haar beval een bezem te nemen en de kamers te vegen. Zij smeekte de aanwezigen, als echtgenooten en vaders haar tegen Doeryodhana te beschermen. Yoedhishtira, zich lijdelijk aan den uitslag van het spel onderwerpende, weigerde haar bij te staan, en beval zijnen broeder te zwijgen. Doeryodhana drukte toen Draupadī tegen zijne knieën. Bhima kon zich niet langer inhouden en zwoer, dat hij eens Doeryodhana de knieën zou verpletteren en het bloed van Dhoesāsana drinken. Ter bescherming van Draupadī kwam nu Khrishna tusschenbeide. De blinde mahāradja Dhritārāshtra werd onverwachts het paviljoen binnengeleid om bloedvergieten te voorkomen. Hij erkende, dat de Pāndava's hun rijk hadden verloren, maar wilde niet toestaan, dat zij de slaven zouden worden van Doeryodhana. Daarom beval hij hen voor den tijd van twaalf jaren in ballingschap naar de

jungles te gaan. Na verloop van dien tijd moesten zij zich in eene stad naar hun goedvinden schuilhouden. Werden zij daar binnen het tijdsverloop van een jaar door de Kaurava's opgespoord, dan waren zij hun rijk voor goed kwijt, anders zouden zij het terugkrijgen.

Wat er van de Pāndava's gedurende hun twaalfjarige ballingschap wordt verhaald, is zonder belang voor de kennis van de zeden der oude Hindoes, maar het dertiende jaar, waarin zij schuilhoekje moesten spelen, maakt ons bekend met het toenmalige hofleven en het geloof aan verliefde geesten.

De Pāndava's begaven zich het dertiende jaar vermomd naar den radja van Virata, dien zij aan den ingang van zijn paleis vonden zitten, omgeven door zijn doerbar, en boden zich aan om bij hem in dienst te treden. Na eene langdurige onderhandeling werd Yoedhishtira aangenomen om den radja het hazardspel te leeren, Bhima als hoofdkok, daar zijne lichaamskracht aan de andere koks genoeg vrees zou inboezemen om hun van het vermorsen of stelen der spijsen af te houden. Ardjoena, als eunuch verkleed, moest de dochter van den radja muziek en dansen leeren, en van de twee overige broeders werd de een tot opzichter over de paarden en de ander tot opzichter der kudde aangesteld. Over Draupadi ontstond eenige moeilijkheid, daar de radja haar wegens hare schoonheid in bezit wilde hebben. Hij zag er echter van af, toen zij hem mededeelde, dat vijf geesten, Gandharva's genoemd, verliefd op haar waren en ieder sterveling zouden vermoorden, die haar eenige oplettendheid bewees. Zij werd daarom als kamerjuffer bij de rani in dienst genomen.

Bhima kwam spoedig in de gunst van den radja van Virata. Een vreemdeling, Djimoeta, had als worstelaar al de krijgslieden van den radja, die het tegen hem durfden opnemen, overwonnen. Nu kwam Bhima te voorschijn. Hij wierp Djimoeta op den grond en sloeg hem dood onder de luide bijvalskreten der menigte. Vol vreugde sprong

de radja van zijn zetel op en overlaadde Bhima met geschenken. Sedert dien tijd liet hij Bhima tot vermaak van het gansche hof met tijgers, leeuwen en beeren vechten.

De aanvoerder van het leger, Kitsjaka, was een broeder van de ranī, en overeenkomstig het spreekwoord „De broeder van de ranī wordt altijd gevreesd door den radja” deed hij alles wat hem in den zin kwam. Hij vatte liefde op voor Draupadī en vroeg haar ten huwelijk. Zij antwoordde, dat zij niet wilde trouwen, omdat zij bemind werd door de vijf Gandharva's. Kitsjaka stoorde zich daar niet aan. Hij begeerde haar tot vrouw en begon geweld te gebruiken. Zij beklagde zich erover bij den radja, maar deze durfde zich niet tegen den broeder zijner ranī verzetten. Toen wendde zij zich tot Bhima, en deze beloofde haar zijn bijstand. Op zekeren avond begaf Kitsjaka zich naar het paleis om Draupadī op te zoeken, maar in plaats van haar ontmoette hij Bhima. Deze greep hem aan. Er had een verwoede strijd plaats, waarin Bhima zijn tegenstander doodsloeg. Hij liet het lijk liggen en ging toen in de keuken slapen, zonder aan iemand iets te zeggen.

Den volgenden morgen werd het lijk van Kitsjaka gevonden met verbrijzelde ledematen, en daaruit maakten, allen, die het zagen, op, dat Kitsjaka niet door een mensch, maar door geesten was omgebracht.

Weldra werd in alle straten en bazars verteld, dat de legeraanvoerder wegens zijne liefde voor Draupadī door de Gandharva's was gedood. De gansche stad was er door in beweging. De broeders van den verslagene kwamen het lijk halen om het te verbranden en sleepten Draupadī mede om haar den brandstapel te doen beklimmen en den overledene in het schimmenrijk te verzellen. Bhima hoorde echter hare angstkreten. Hij volgde den stoet, streek zijn haar over de oogen om onkenbaar te zijn, rukte een boom met wortel en al uit den grond, en sloeg daarmede de broeders van Kitsjaka dood. Heimelijk keerde hij naar het paleis terug.

De algemeene ontsteltenis was nu nog grooter. Ieder sloeg de schrik om 't hart. Uit vrees voor de Gandharva's durfde de radja geen woord meer tot Draupadī spreken, en de ranī beval haar de stad te verlaten. Daar echter het dertiende jaar bijna ten einde was gespoed, bleef zij, ten spijt van allen.

Ondertusschen was het gebeurde in de omliggende rijken bekend geworden. De radja's zeiden: De legeraanvoerder Kitsjaka is dood; laat ons een inval doen in Virata en het vee rooven." Toen dit in 't Noorden des rijks plaats had en de herders bij den radja kwamen klagen, trok deze met een leger uit om het geroofde te heroveren. Maar in dien tijd kwamen de Kaurava's het vee in 't Zuiden van Virata rooven. Op 't bericht hiervan, door de herders in 't paleis gebracht, gordde Ardjoena zijne wapenrusting aan en nam hij zijne wapenen in de hand. De prinses en hare hofdames lachten op 't gezicht van den aldus uitgedoschten dansmeester en riepen hem toe, veel zijde en juweelen als buit voor haar mede te brengen.

In den strijd, die nu volgde werd Ardjoena door de Kaurava's herkend, maar nu ontstond er twist over de vraag, of die herkenning vóór of na het einde van het dertiende jaar had plaats gehad. Langdurige onderhandelingen volgden en nog eens trachtten de Kaurava's te vergeefs de Pāndava's te Hastinapoer in de val te lokken. Daar er geene overeenkomst was te treffen, moest nu het zwaard beslissen, en werden aan beide zijden de legers uitgerust.

Ardjoena beefde terug voor de slachting, die onder bloedverwanten en vrienden zou worden aangericht, en verklaarde liever te willen sterven dan zulke goede mannen als Bhishma en Drona te bevechten! Maar nu verscheen hem de god Krishna, die hem troostte met de leer, dat de dood slechts eene verhuizing der ziel is van het eene lichaam in het andere. Verder hield hij hem voor, dat strijden de plicht was van een Kshatrya, en dat indien hij zich

als een lafaard gedroeg, er voor hem geene hoop bestond den hemel van Indra in te gaan.

Zeventien dagen lang werd er door de legers gevochten in de vlakte van Koeroe-kshetra. Het was geen eigenlijke veldslag, maar eene reeks van tweegevechten, wier beschrijving gansche boekdeelen vult. Op den laatsten dag werd Doeksāsana door Bhima en Karna door Ardjoena verslagen. Op den achttienden dag verzamelde Doeryodhana het overblijfsel zijner troepen met het doel om een algemeen strijd te beginnen, maar toen hij bevond, dat hij de eenig overgebleven Kaurava was, vluchtte hij naar het meer, dat de beide vijandelijke legerplaatsen scheidde. Bhima liep hem achterna, bespote en schold hem, en dwong daardoor den vluchteling stand te houden om een laatsten strijd aan te gaan. Zij vochten met knotsen, totdat Bhima met een valschen slag de knieën van Doeryodhana volgens zijn vroegeren eed verpletterde en hem toen liet liggen om te sterven.

De Pāndava's hadden overwonnen, maar het bloedvergieten hield nog niet op. Drona, de vader van Aswatthama had Droepada verslagen en was daarop door diens zoon Dhrishta-dyoemna gedood. Aswatthama had toen gezworen wraak te nemen op Dhrishta-dyoemna en de Pāndava's. Toen de avond viel, stonden Aswatthama en twee krijgslieden bij den gewonden Doeryodhana, wiens doodstrijd zij verlichtten door hem te beloven zijn dood te wreken. Onder een boom zittende begonnen zij te overleggen, hoe zij hun voornemen ten uitvoer zouden kunnen brengen. Daar zagen zij plotseling, hoe een uil op een nest in den boom aanvloog en de beide kraaien, die erin sliepen, doodde. „Aldus,” riep Aswatthama uit, „zullen wij ons wreken op de slapende Pāndava's !”

Draupadi en hare zonen waren aan de hoede van bondgenooten en dienaren overgelaten, terwijl de Pāndava's naar de verlaten legerplaats der Kaurava's waren gegaan om er den buit te verzamelen en den nacht door te brengen.

Te middernacht kwam Aswatthama met zijne twee makkers voor de legerplaats der Pāndava's. Zij was door eene gracht omgeven en had slechts één ingang. Daar liet hij zijne metgezellen postvatten en sloop toen alleen naar het kwartier van Dhrishta-dyoemna, die op den grond zijner tent lag te slapen. Aswatthama wekte hem, waarop de ten doode gedoemde, zijn vijand met uitgetogen zwaard vóór zich ziende „verraad!" uitschreeuwde. Maar op hetzelfde oogenblik verbrijzelde Aswatthama hem met het gevest van zijn zwaard den schedel. Hij begaf zich daarop naar de tent van Draupadi en hare zonen, die, gewekt door het steeds luider wordende rumoer, de een na den ander naar buiten kwamen en dan onder het zwaard van Aswatthama den dood vonden. Ondertusschen was de geheele legerplaats in opschudding geraakt. Vrienden en bloedverwanten schreeuwden en streden tegen elkaar. Vrouwen vervulden de lucht met hare gillen en angstkreten. Velen werden gewond of gedood en zij, die de legerplaats wilden ontvluchten, werden aan den ingang nedergehouden door de twee makkers van Aswatthama. Deze verdwaalde in de duisternis, en toen hij een grooten stapel brandhout aantrof, stak hij er den brand in. Plotseeling werd de legerplaats verlicht door den gloed der vlammen. Aswatthama bereikte den ingang en verdween met zijne twee gezellen. Toen het begon te dagen kwamen de weduwen, de moeders en de dochters der verslagenen weenend en klagend bijeen om de laatste eer aan de dooden te bewijzen. Een groot aantal brandstapels werd opgericht, maar geene weduwe liet zich met het lijk van haar echtgenoot verbranden, welk gebruik eerst later bij de Hindoes verplichtend is geworden.

De blinde maharadja Dhritarashtra en zijne vrouw waren ontroostbaar over het verlies hunner kinderen. Met de treffende gelatenheid, waarmede de Hindoes zich aan het noodlot onderwerpen, brachten zij hulde aan de overwinnaars, en begaven zich toen naar de jungle om hun

leven verder in gebeden en vrome werken te eindigen.

Tegelijk met het geklaag en geweën over de verslagenen, verkondigden trommelslag, trompetgeschal en vlaggengezwaai de vreugde der Pāndava's over hunne overwinning. Yoedhishthira trok met zijne broeders naar Hastinapoer, nam er bezit van het rijk, en bevestigde zijne souvereiniteit met een aswamedha of paardenoffer. Aan al de overwonnen radja's werd gelast erbij tegenwoordig te zijn om hunne hulde te bewijzen, en daarna had er een feestelijke maaltijd plaats, waarop vleesch van een geofferd paard werd gegeten. In later tijden gold het paardenoffer als eene boete voor begane zonden.

Een ander gedicht met historischen grondslag en waarvan de oudste overleveringen, die het bevat tot omstreeks 1000 j. v. C. teruggaan, is de RAMAYANA, welk heldendicht den volgende inhoud heeft.

Dasaratha, de maharadja van Aoede, wien twee brahma-priesters als raadgevers ter zijde stonden, en die in de regeering door acht ministers en een uitgebreiden staatsraad werd bijgestaan, had drie rani's. De oudste Kausalya, had tot zoon Rama, de middelste was moeder van twee zonen, en de jongste, Kaikeyī, van Bharata. Rama, die op een swayamvara Sita, de dochter van den radja van Mithila, tot gemalin had gewonnen, werd tot groote vreugde van het gansche volk door zijn vader tot Yoeva-radja bestemd. Wegens de ijverzucht, die tusschen zijne rani's Kausalya en Kaikeyī bestond, voor moeilijkheden vreezende, had hij Bharata naar den radja van Djiri-Vraja gezonden en zijn plan voor Kaikeyī verborgen gehouden. Eene harer slavinnen echter had, op het dak van het paleis zijnde, de feestelijke toebereideelen in de straten gezien en van voorbijgangers genoeg opgevangen om er iets van te bemerken, en toen zij het hare meesteres mededeelde, doorzag deze de bedoeling van den ouden maharaja.

Om geen argwaan bij haar op te wekken zocht Dasara-

tha 's avonds Kaikeyi in hare vertrekken op; maar door haar tranen en haar wanhoop wist zij hem te bewegen haar zoon Bharata tot Yoeva-radja te benoemen en Rama voor veertien jaar in ballingschap te zenden.

Rama schikte zich lijdelijk in zijn lot en toen Kausalya, verbitterd wegens de overwinning, die Kaikeyi op haar had behaald, hem aanspoorde om zich tegen het gebod zijns vaders te verzetten, gaf hij ten antwoord, dat zijn vader haar gemaal en haar god was, en zij dus ook verplicht was hem in alles te gehoorzamen. Het was zijn voornemen alleen naar de jungle te gaan, maar zijne vrouw Sita achtte het haar plicht, de gevaren en ontberingen die hem daar wachtten, met hem te deelen.

Spoedig na hun vertrek en vóór de terugkomst van Bharata, overleed Dasaratha. Hij kwam nog in tijd aan het hof om de lijkplechtigheden voor zijn vader met stiptheid na te komen, en toen hij zich na den afloop der tien treurdagen had gereinigd, kwam de staatsraad plechtig bijeen om hem als maharadja te erkennen. Bharata wilde echter de plaats niet bekleeden, die zijn ouderen broeder toekwam en reisde daarom aan 't hoofd van een leger naar de jungles. Op den tocht daarheen moest de Ganges worden overgestoken, Nadat de hutten der legerplaats in brand waren gestoken, werden de vrouwen, de paarden, het vee en de kostbaarheden overgezet in booten, onder het vroolijk gezang der roeiers. De manschappen bereikten den anderen oever op vlotten, op ledige kruiken of ook wel wadende, waarbij door de beweging der armen de stroom werd gebroken. Toen Bharata zijn broeder Rama had gevonden, weigerde deze den troon te beklimmen eer de veertienjarige ballingschap voleindigd was, en toen werd overeengekomen, dat Bharata gedurende dien tijd het rijk Aoede in Rama's naam zou regeeren.

Hetgeen nu verder in Ramayana volgt is eene mythische voorstelling van de verovering van Dekan en het eiland Lanka (Ceilon), die eenige eeuwen later ontstaan is, en

waarin Rama wordt voorgesteld als eene vleeschwording van den god Vishnoe.

Ravana, radja der Rakshasa's, regeerde over Dekan en Lanka. Hij had gehoord van de schoonheid van Sita en bracht haar in de vermomming van een vroom Hindoe een bezoek, terwijl Rama in de jungle was. Sita maakte zulk een overweldigenden indruk op Ravana, dat hij haar medevoerde.

Rama was zeer ontsteld over het verdwijnen van Sita, en toen het hem na veel nasporingen gelukt was te verneemen, dat zij ontvoerd was door Ravana, verzekerde hij zich bondgenooten om tegen den machtigen vrouwenroover eenigszins opgewassen te zijn. Zoo verzekerde hij zich de hulp van legers van apen en beeren, die op aarde geboren waren als vleeschwordingen van goden.

Nu was er een groot rijk van apen in de westelijke bergen van Dekan, welks maharadja, Bali, zijn broeder Soegrīva had verdreven. Rama zocht Soegrīva indiens schuilplaats op, verbond zich met hem, bestreed en doodde Bali en plaatste Soegrīva op den troon. De aanvoerder van Soegrīva's leger was de geduchte aap Hanoeman. Hij kon zich uitzetten tot een reus als een berg, en inkrimpen als een dwerg van de grootte van een mans duim. Aan hem werd opgedragen het verblijf van Sita op te sporen. Hij liep naar de straat, die Lanka van het vasteland scheidt en wipte er met een reuzensprong over. Vervolgens klom hij over de hooge vestingmuren van de stad van Lanka en trad toen het paleis van Ravana binnen. Hij vond Sita in een boschje van den tuin afgezonderd zitten en overreikte haar een ring, hem door Rama medegegeven. Het bleek hem, dat Ravana haar tot eerste rani wilde verheffen, maar dat niets haar kon bewegen om hare huwelijkstrouw aan Rama te breken. Sita was zeer verheugd Hanoeman te zien en gaf hem een juweel als teeken voor Rama mede.

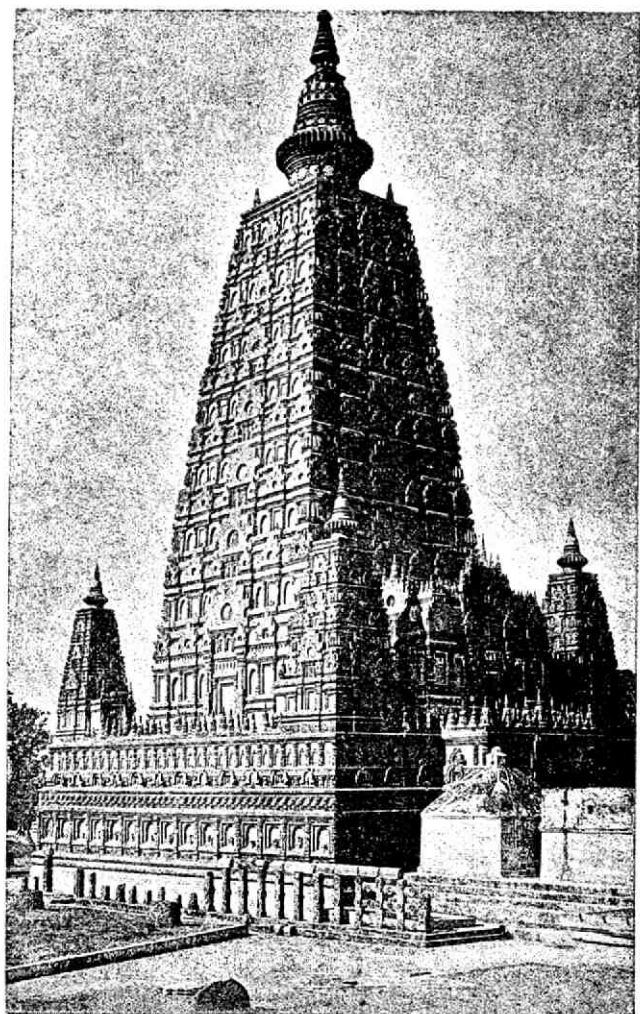
Toen Hanoeman Sita verliet was hij zoo woedend op Ravana, dat hij de beomen en planten van den tuin uit den

grond ging rukken. De Rakshasa's vielen in groote menigte op hem aan, maar hij weerstond allen, totdat men een strik om hem wierp, die aan den God Brahma had toebehoord. Nu werd hij in het paleis gesleept en voor Ravana gebracht, die Hanoeman's staart met boter liet besmeren en daarna in brand steken. Maar hij zwaaide met zijn brandenden staart over de stad, deed de huizen in vlammen opgaan, en keerde op dezelfde wijze, als hij te Lanka was gekomen, naar Rama terug.

Nu bracht een leger van apen rotsblokken van den Himalaya en bouwde er eene brug mede over de straat, tusschen Ceilon en Voor-Indië. De oorlog werd gevoerd met bovennatuurlijke wapenen. Goden en geesten streden mede, totdat Rama eindelijk Ravana versloeg en Sita bevrijdde.

Na het eindigen zijner veertienjarige ballingschap aanvaarde Rama de regeering over Aoede en werd hij een groot veroveraar, maar toen er eens een hongersnood ontstond, die werd toegeschreven aan den toorn der goden wegens zijne hereeniging met Sita, zond hij haar in de wildernis. Zij werd er vriendelijk opgenomen door Valmiki en diens vrouw en schonk er het leven aan tweelingen, Lava en Koesa. Zij bleef er zestien jaar. In dien tijd vervaardigde Valmiki een gedicht, waarin hij de lotgevallen van Rama bezong en leerde het aan de beide zonen van Rama en Sita. Eens, dat Rama in de jungle was gaan jagen, hoorde hij het gedicht door Lava en Koesa zingen. Het verlangen om Sita en zijne zonen bij zich te hebben, overweldigde hem. Hij trad hunne woning binnen, nam hen mede en leefde verder gelukkig met hen tot zijn dood.

Nadat Alexander de Groote op zijn tocht in Indië de Grieken in aanraking had gebracht met de Hindoes, begint er eenig licht te komen in de geschiedenis van het Boedhaïsme. Tshandragoeptas tichtte in het midden der derde eeuw v. C. grooter rijk dan tot op dien tijd in Indië had

Gerestaureerde Tempel van Boeddha-Gaya,
uit den tijd van Açoka, 52 Meter hoog.

bestaan, en begunstigde de Boeddhaïsten. Zijn kleinzoon Açoka bekeerde zich tot hunne leer en verhief haar tot staatsgodsdienst. Door deze bescherming gingen zeer velen tot het Boeddhaïsme over, dat toen nog eenvoudig was en niet vijandig tegenover het Brahmaïsme stond. Daar echter een groot aantal van die bekeerlingen zonder voldoende kennis van de leer in de Boeddhaïstische kloosters werden opgenomen, ontstond er verslapping van de tucht en verwaarloozing van de gebruiken. Om dit tegen te gaan werd er een concilie gehouden, op hetwelk men de geloofsleer vaststelde en het besluit nam haar te verbreiden. Allerwegen werden nu zendelingen uitgezonden. 's Vorsten eigen zoon, Mahendra, begaf zich naar Ceilon en stichtte er de zuidelijk Boeddhaïstische kerk, die de leer zuiverder dan elders bewaard, en haar naar Achter-Indië overgebracht heeft.

Het Boeddhaïsme kon zich in Indië ongestoord ontwikkelen, zoolang het vorstenhuis van Tshandragoepta regeerde, maar toen dit in 178 v. C. door eene nieuwe dynastie was vervangen, wisten de Bhrahmanen den vorst Poeshpamitra te bewegen tot eene hevige vervolging tegen de vereerders van Boeddha.

Nu ontstond er eene langdurige worsteling, waarin dan de eene en dan de andere kerk de bovenhand had. Sedert de IVde eeuw n. C. ging echter het Boeddhaïsme steeds meer achteruit en nog drie eeuwen later werd het door eene bloedige vervolging in Voor-Indië bijna geheel uitgeroeid.

In die eeuwen van strijd onderging het Brahmaïsme groote veranderingen, daar zijne priesters ter handhaving van hunne leer de vereering der in verschillende streken verschillende Brahmaansche volksgoden aanmoedigden. Zoo trad hier de door zijne vleeschwordingen bekende Vishnoe, elders de stormgod Roedra, maar thans onder den verzachtenden naam Ciwa, den genadige, op den voorgrond, terwijl de gemalin des laatsten, Doerga, de godin

des doods, door anderen het hoogst werd vereerd.

De gedachte, dat het hoogste wezen afwisselend als schepper, onderhouder en vernieler optreedt, is in het Brahmaïsme reeds zeer oud. Sedert de XIVde eeuw n. C. is zij ontwikkeld tot de trimoerti (drieëenheid). Zij vond echter geen ingang bij het volk en hare toepassing op Brahma, Vishnoe en Çiwa is geheel willekeurig, daar de beide laatste goden evenzeer als scheppers worden voorgesteld als Brahma.

DE EGYPTENAREN.

I.

Egypte en de Nijl.

De Grieksche schrijver Herodotos van Halikarnassos (450 v. C.), de oudste, van wien wij eene beschrijving hebben van eene reis door Egypte, noemt dit land een geschenk van den Nijl. Het is een strook vruchtbaren grond midden door de woestijn. In Mei en het begin van Juni, als de verschroeiende woestijnwind Khamsin waait en de Nijl zijn laagsten stand heeft bereikt, levert Egypte een treurigen aanklik op. Er zweeft dan zooveel fijn, heet woestijnzand in de lucht, dat daardoor het ademen bemoeilijkt, het oog pijnlijk aangedaan, en alle uitzicht beneveld wordt. Wel neemt men hier en daar de stammen en takken der boomen waar, maar hunne bladeren zijn zoodanig met stof bedekt, dat zij van het zand niet te onderscheiden zijn. Ternauwernood kan men met veel inspanning in den tuin van dezen of genen rijke door aanhoudende besproeiing een schijn van groen behouden. De Nijl is dan tot op de helft zijner gewone breedte ingekrompen en zijn water schijnt stil te staan tusschen twee zoomen van zwart slijk, dat door de zomerhitte gebakken is. Als na een veertigtal van die droevige dagen de Noordenwind eindelijk doorbreekt om gedurende vier maanden stand te houden, verandert Egypte geheel van voorkomen. De Noordenwind, die somtijds den ganschen dag met kracht waait,

reinigt boomen en planten van het stof en tempert de hitte der zonnestralen. Weldra begint ook de Nijl langzaam te wassen. Zijn water verliest alle helderheid en frischheid en neemt een groen en slijmerig voorkomen aan. Dit verschijnsel, de *groene Nijl* genoemd, wordt toegeschreven aan de stilstaande wateren, die in Nubië en Darfoer achterblijven, wanneer de jaarlijksche overstroming is afge-loopen, en die zich weder met het water van den Nijl vermengen, wanneer deze wast. Het is gelukkig, dat de *groene Nijl* slechts drie of vier dagen aanhoudt, want wie in dien tijd het water drinkt, wordt door hevige pijnen in den buik aangetast. Na tien of twaalf dagen, gedurende welke de Nijl met kracht wast en zijn water in troebelheid toeneemt, doet zich een ander verschijnsel voor. Bijna plotseling neemt het water eene bloedroode kleur aan. Dit is de *roode Nijl*. Komt er eenige vertraging in het was-sen des waters, dan neemt de roode kleur af en de helderheid toe. Rijst het water daarna weder sneller, zoo keeren de bloedroode kleur en de ondoorschijnendheid terug. Dit roode water is frisch, smakelijk en niet ongezond.

Het overstroomen van den Nijl is voor al, wat in Egypte leeft, een tijd van vreugde en opgewektheid. Tegen het einde van September bereikt het Nijlwater bij Memphis zijn hoogsten stand. Gedurende de drie volgende maanden blijft het vallen, en zoodra een stuk gronds van het water is bevrijd, wordt het bezaaid. In December treedt de Nijl weer binnen zijne oevers en heeft zijn water de gewone blauwe kleur herkregeu. Dan begint ook de oogsttijd, die aanhoudt totdat de Khamsin zich weder vertoont.

II. De oudste Egyptenaren.

De Egyptenaren stammen af, van volksstammen, die uit Midden-Azië afkomstig waren en minstens zeventig of tachtig eeuwen v. C. over de landengte van Suez in het Nijldal kwamen. Zij vonden er eene zwarte bevol-

king, die zij verdreven, en begonnen daarop het land bewoonbaar te maken.

Egypte, thans zoo vruchtbaar, zag er toen woest uit. De Nijl veranderde telkens van bedding, en terwijl bij zijne overstromingen de hoogere plekken van het dal steeds boven water, en dus woestijn bleven, waren eenige streken verpestende poelen of moerassen. De Delta was nog voor een groot gedeelte met Nijl- of met zeewater bedekt, waarin hier en daar eenige eilandjes opdoken, omzoomd door de waterplanten papyrus en lotus. Aldus vond men langs de oevers der rivier naast akkers, die jaarlijks overstromden en derhalve voor den landbouw geschikt waren, den wilden plantengroei der tropische moerassen en de dorheid der woestijn.

Langzamerhand leerden de Egyptenaren den loop van den Nijl naar hunne behoeften te regelen door 't aanleggen van dijken, terwijl zij door het graven van kanalen en waterkommen de afgelegenste deelen der vallei in de vruchtbaarmakende overstroming wisten te doen deelen.

De verschillende stammen, die Egypte waren binngetrokken, stichtten afzonderlijke staatjes, ieder met eigene wetten en eigen eeredienst. Langzamerhand smolten die staatjes samen en vormden zij twee groote vorstendommen: Opper-Egypte en Neder-Egypte. De oudste staatjes gaven echter aanleiding tot de verdeeling van Egypte in provinciën of, gelijk de Grieken ze noemden, *nomen*, waarvan er ongeveer veertig worden opgegeven. In ieder van die nomen vond men: 1. eene stad, waarin het burgerlijk en militair bestuur en het middelpunt van den eeredienst gevestigd waren; 2. de gronden, die jaarlijks door den Nijl overstromd en voor den graanbouw gebezigd werden; 3. de streken, die zoo laag waren, dat het water, door de jaarlijksche overstroming erop gebracht, niet kon afloopen, en die dus moerassen vormden, waarvan de oevers tot weiden dienden, en waarin men watervogels, alsmede lotus- en papyrusplanten, wier merg men at, aankweekte;

en 4. kanalen, uit den Nijl afgeleid ten behoeve van den landbouw en de scheepvaart. Het bestuur in de nomen was toevertrouwd aan erfelijke stadhouders of aan vorsten, die door den koning werd benoemd. Het geestelijk gezag werd er uitgeoefend door den hooggepriester des tempels. In sommige nomen werd de hooggepriester gekozen, in andere was zijne waardigheid erfelijk. De inwoners van eene nome moesten den koning en diens ambtenaren voortbrengselen van den grond als belasting opbrengen, krijgsdienst verrichtten en in heerdienst arbeiden aan openbare werken, zooals tempels, vestingwerken, wegen, dijken en kanalen.

De godheid werd door de Egyptenaren onder de gedaante van menschen met beestekoppen of van dieren voorgesteld. Iedere nome had zijn heilig dier. Zoo aanbad men te Memphis den stier Apis, die geheel zwart moest zijn met eene driehoekige witte vlek voor den kop, het teeken van een gier met uitgespreide vlerken op den rug en van eene tor op de tong. De beide laatste teekenen waren alleen maar waar te nemen door de priesters, ongeveer op dezelfde wijze als men uit het sterrenbeeld den Grooten Beer de gedaante van een beer kan opmaken. Te Thebe werd aan den krokodil goddelijke eer bewezen. De priesters wisten een schoonen te vangen, dien zij in een vijver bewaarden, met gouden ringen aan de ooren en armbanden aan de voorpooten versierden, en uit de hand leerden eten. De inwoners offerden den heiligen krokodil koeken, gebraden visch en een met honing bereiden drank. De offeraar, die zulk een geschenk bij zich had, ging met eenige priesters naar den vijver, waar het dier zich ophield. Twee hunner openden het den wijden muil, terwijl een derde er achtereenvolgens de spijzen en den drank in wierp. Geheel anders dacht men over de krokodillen te Elephantine, eene stad ten Zuiden van Thebe, want daar werden zij als schadelijke dieren vervolgd en gedood. Wie in Thebe een krokodil doodde, werd als een zwaar misdadiger om het leven gebracht.

De dood van een heilig dier had den openbaren rouw in de geheele nome ten gevolge. Zijn lijk werd gebalsemd en op eene zoo kostbare wijze bijgezet, dat niet zelden een schatrijk man uit vroomheid zijn geheele vermogen daarvoor ten beste gaf.

Sommige dieren werden in geheel Egypte aangebeden, zooals de tor, de ibis (eene soort reiger) de sperwer en de jakhals. Tot de meest beroemde heilige dieren behoorde ook nog de *phenix*, eene soort van kievit. De Grieken, die weinig van den Egyptischen godsdienst begrepen, verhaalden, dat de *phenix* uit het Westen kwam en zich in den tempel van Heliopolis in de Delta vestigde. Na verloop van vijfhonderd jaren bouwde hij zich een brandstapel van myrrhe en welriekend hout. Zoodra hij zich hier op had verbrand, kwam hij uit zijne asch weder verjongd te voorschijn en vloog dan pijlsnel naar zijn eigenlijk vaderland, het Oosten.

III. De koningen van Memphis. Menes. Cheops.

Omstreeks vier of vijf duizend jaren v. C. hadden de priesters alle klassen aan hun gezag onderworpen. Aan die priesterheerschappij werd een einde gemaakt door Menes, een inwoner van Theni in Opper-Egypte. Hij begreep, dat hij zijn zetel niet kon vestigen in zijne geboortestad, waar de tempel was van Osiris, den meest algemeen vereerden God van Egypte. De nabijheid van de invloedrijke priesters van den Osiristempel zou zijn gezag zeer hebben geschaad.

Menes begaf zich naar het Noorden van het Nijldal, waar het water, eer het de Delta bereikte, langs het Libysche gebergte stroomde. Daar wierp hij een dijk op, die nog bestaat, om de rivier te dwingen haar loop in het midden van het dal voort te zetten en stichtte nu tusschen dien dijk en het Libysche gebergte de stad Memphis, waar tien dinastieën of vorstengeslachten ach-

tereenvolgens op den troon zaten en geheel Egypte beheerschten.

Een uur gaans ten Westen van Memphis vormt het Libysche gebergte een plateau, dat evenwijdig loopt met den Nijl en eenige uren gaans lang is. In de dagen van Menes bestond aan het zuidelijk uiteinde van dit plateau reeds de kolossale, in de rotsen uitgehouwen *sphinx*, een leeuw met een menschenhoofd, het zinnebeeld der opgaande zon. De bewoners van Memphis gebruikten dit plateau als begraafplaats voor hunne dooden. De lijken der minder goeden werden er ongekleed en ongegist in het zand op een meter diepte begraven, maar voor die van de goeden bouwde men rechthoekige kamers van gelen baksteen, zonder versierselen. Naast het lijk, dat erin werd nedergelegd, plaatste men potten van aardewerk, gevuld met mondbehoeften, die den overledene op zijn reis naar de onderwereld werden medegegeven. Voor de aanzienlijken, wier lijken in steenen kisten besloten werden, vervaardigde men sierlijker begraafplaatsen van gehouwen of gebakken steen. In zulk een graf plaatste men een zuil, op wier wanden de levensgeschiedenis van den overledene was gebeiteld, terwijl op de wanden van den grafkelder voorvallen uit zijn leven waren geschilderd. Verscheidene van die begraafplaatsen zijn tot op onzen tijd bewaard gebleven. Men ziet er op de wanden tooneelen uit het huiselijk leven: koks, die het vuur opstoken en den maaltijd gereedmaken; de vrouwen van den harem, die dansen en zingen bij de tonen van cither, fluit en harp; elders eene jacht- of vischpartij; een spiegelgevecht op den Nijl, waar bij de schippers, ieder in een bootje staande, elkander met lange stokken in het water trachten te stooten; dan weder een voorval bij eene overstroming, of het ploegen, zaaien, oogsten en het vullen der graanschuren. Op een anderen wand ziet men ambachtslieden, ieder bezig met zijn handwerk: schoenmakers, metaalgieters, schrijnwerkers, glasmakers; timmerlieden die boomen vellen en een

schip timmeren; vrouwen, die aan het weeftouw werken onder het oog van een opzichter, die de wenkbrauwen fronst en weinig gezind schijnt haar gesnap aan te hooren. Ginds staat de huisheer op den achterstevan van een groot schip, van waar hij de matrozen kommandeert: de zee, waarop hij vaart, is het westelijk bekken (de Middellandsche Zee) en de haven, waar hij heen stuurt, het graf. Daarnaast is de huisheer zittend afgebeeld, terwijl verschillende rijen personen hem allerlei gaven komen aanbieden. Het zijn de bewoners van de goederen, die hij van zijn vader geërfd of van den koning gekregen had. Zij stellen er eene eer in de offers, die men hem na zijn dood brengt, te vermeerderen. Al die schilderijen bevatten bij-schriften, welke de woorden weergeven, die aan de voorgestelde personen in den mond worden gelegd. „Houd stevig vast,” zegt een offeraar, die gereed staat een stier te dooden, tot zijn helper. „Ik heb hem. Haast u,” luidt het antwoord. Een opgeruimde veerman roept een grijsaard, die op den oever achter is gebleven, toe: «Kom maar over het water.” „Maak toch zooveel praatjes niet,” zegt de grijsaard.

In deze doodenkamers kwamen de afstammelingen van den overledene op bepaalde dagen met gebeden en wierook hulde bewijzen aan hun voorzaat. Daar zagen zij hem dan afgebeeld, omringd van de dienaren, die hem hadden bijgestaan, en van alles, wat hem gedurende zijn leven tot vreugde of droefheid had gestrekt.

Aldus vormde zich langzamerhand een doodenstad, die de stad der levenden in omvang overtrof. Maar grootscher en indrukwekkender waren de begraafplaatsen der koningen, de bekende piramiden. Zoodra een koning aan de regeering kwam, zette hij de steenhouwers aan 't werk om de steenblokken te houwen voor de piramide, die eens zijn lijk moest bevatten. Aanzienlijke personen moesten door het land reizen om het schoonste stuk marmer of graniet op te sporen, waaruit de lijk-kist des konings kongehouwen

worden. De bevolking van gansche steden of nomen werd beurtelings naar de steengroeven gezonden of naar de plaats, waar de piramide werd opgericht. Bij iedere piramide werd een tempel gebouwd, waarin den overleden vorst de offeranden van zijne onderdanen en de vereering van de priesters, aan zijn dienst verbonden, werden aangeboden.

De grootste der piramiden is gesticht door koning Cheops. Opgetrokken van witten steen, verheft zij zich tot eene hoogte van 150 M. Deze ontzaglijke steenmassa, waarvan de zijde van het grondvlak ruim 200 M. telt en de samenstellende gepolijste steenblokken minstens 10 M. lang zijn, werpt bij ondergaande zon eene onafzienbare schaduw over de maïs- en tarwevelden van Gizeh. Volgens het verhaal van Herodotos werd er tien jaren gewerkt aan den weg, waarlangs de steenblokken, die in het Arabische gebergte gehouwen werden, naar de plaats hunner bestemming moesten worden gesleept, en toen arbeidden 100,000 menschen, die om de drie maanden door anderen vervangen werden, en van den koning geene andere vergoeding kregen dan het onmisbare voedsel, nog twintig jaren aan het bouwen der piramide.

Cheops was een zeer machtig en godvreezend koning, even geducht voor zijne vijanden als voor zijne onderdanen. Zegevierend bestreed hij de Arabische nomaden, die zich verstout hadden de mijnwerkers te verontrusten van het aan Egypte onderworpen schiereiland Sinaï, dat koper en turkooizen opleverde.

Eer een lijk in de kist werd gelegd, moest het worden gebalsemd. Hiertoe diende het opengesneden en van de ingewanden ontdaan te worden. Het schenden van een lijk was echter eene zware zonde, en daarom werd dat werk opgedragen aan eene onreine en verachte klasse van menschen, *paraschieten* genaamd. Hadden dezen hun werk verricht, dan liet men de weeke deelen met looistoffen of zouten doortrekken, waarna men de buik- en borstholte met welriekende harsen en asphalt vulde of het lichaam

eenvoudig liet drogen. Hierna werd het lijk in smalle, met gom bestreken katoenen zwachtels van verschillende kleuren gewikkeld en dan was de *mummie* gereed. Daar de Egyptenaren het hart, dat met de ingewanden uit het lichaam werd gehaald, als den zetel der ziel beschouwden, werd het in een goed gesloten vaas bij de kist der mummie bewaard.

In een der graven bij Gizeh is een aanzienlijk man begraven, die ten tijde der VI^{de} dinastie leefde en den titel droeg van *bestuurder van het huis der boeken*. Hieruit blijkt, dat de Egyptenaren tijdens de regeering van de koningen van Memphis reeds eene aanzienlijke hoogte van beschaving hadden bereikt. Bijna alles, wat die bibliotheek bevatte, is verloren gegaan, maar het weinige, dat ervan gevonden is, doet zien, dat zij in de eerste plaats bestond uit werken van godsdienstigen aard en verder uit geschriften over wijsbegeerte, zedenkunde, geschiedenis, meetkunde, geneeskunde en sterrenkunde.

IV. De eerste koningen van Thebe. Amenemhat III. Oesortesen I.

Al was Memphis het middelpunt van de Egyptische beschaving geworden, de vorsten, die er zetelden, konden zich op den duur niet handhaven. Langzamerhand begon het aanzien van Thebe te klimmen. Ammon (de Verborgene), wien de ram gewijd was, tot nu toe slechts de god van de nome Thebe, werd eerlang ook in andere streken aanbeden, en nadat Egypte jarenlang aan woelingen en verwarring ten prooi was geweest, wist een aanzienlijk bewoner van Thebe de nome van dien naam onafhankelijk te maken. Na verloop van vele jaren slaagden de koningen van Thebe erin, geheel Egypte onder hunne heerschappij te krijgen en het rijk met Nubië, dat zij veroverden, te vergrooten.

Bizondere vermaardheid verwierf zich koning Amenemhat III. Het bleek hem, dat de waterkommen, die, gelijk nog

in onze dagen, langs den Nijl liggen, wegens haar geringen omvang onvoldoende waren om de overstromingen der rivier te regelen. Daarom besloot hij, eene zeer groote vergaderplaats voor het water te maken, die in de jaren, dat de Nijl rijkelijk overstroomde, gevuld kon worden, om in een jaar, dat de rivier te weinig wies om een goeden oogst te doen verwachten, de overstroming met behulp van het bewaarde water grooter uitgestrektheid te geven. Dit werk, een der wonderen van het oude Egypte, is bekend onder den naam van het meer Moeris.

Eenige uren gaans ten Zuiden van Memphis is er in het Lybische gebergte eene inzinking, die toegang verleent tot eene vallei, waarvan de bodem aanvankelijk dezelfde hoogte heeft als Midden-Egypte, doch verder naar het Westen zoo laag wordt, dat er zich een natuurlijk meer heeft gevormd van tien uren gaans. Ten Oosten van dit meer liet Amenemhat III een dijk door de vallei leggen van 50 M. breedte en 3,5 M. hoogte, terwijl hij aan den ingang der vallei tot aan den Nijl twee kanalen liet graven van sluizen voorzien. Bij eene overvloedige overstroming liep het water in de vallei, terwijl de dijk, waarvan heden nog de overblijfselen bestaan, voorkwam dat het naar het lager gelegen meer nutteloos wegvloede. Zoodra de Nijl begon te vallen, werden de sluizen gesloten, en wanneer nu een volgend jaar de overstroming onvoldoende was, opende men ze en stroomde het bewaarde water weer naar den Nijl, wiens stand daardoor voor Midden-Egypte aanmerkelijk werd verhoogd. Was het meer aldus geledigd en volgde er dan een jaar, waarin de Nijl zoo hoog wies, dat de steden en dorpen van de Delta, ofschoon zij op kunstmatige hoogten gebouwd waren, met overstroming werden bedreigd, dan kon het onheil worden afgewend door het Nijlwater in het meer Moeris af te tappen.

Aan de Oostzijde van het meer liet Amenemhat III een ontzaglijk paleis bouwen, dat bijna drie duizend jaren later door de Grieken het *labyrinth* is genoemd. De gevel, die

op het meer uitzag, was van een zoo witten kalksteen, dat de Grieken hem voor marmer hielden; overigens was het gebouw van graniet. Het paleis bevatte, volgens de opgave der oude Grieken, 3000 kamers, waarvan er zich 1500 beneden den grond bevonden. Deze waren kleine vierkante vertrekken, waarvan de wanden met beeldhouwwerk versierd waren, en die ieder een enkelen steen tot zoldering hadden. Zij waren verbonden door gangen, die zoo kunstig door elkander liepen, dat een vreemdeling zonder gids erin moest verdwalen. Men bewaarde er de beelden der goden en der overleden koningen alsmede kostbare gewaden, die bij godsdienstige plechtigheden den dienst deden en alleen in een volslagen duisternis tegen de vernielende werking der insecten en der zonnestralen beschut waren. In het midden van het gebouw vond men twaalf groote zalen, twee en twee tegenover elkander geplaatst, zoodat zes harer de deuren aan de Noord-, de overige ze aan de Zuidzijde hadden. Aan den noordelijken hoek van het paleis liet Amenemhat III zijn graf bouwen, eene piramide van baksteen, bekleed met gebeeldhouwde steenen platen. Daarin werd hij na eene regeering van veertig jaren begraven.

Herodōtos zegt: „Ik heb het labyrinth gezien en bevonden, dat het nog grooter is, dan de roep, die ervan uitgaat. Al de Grieksche gebouwen samen genomen doen, wat werk en kostbaarheid betreft, onder voor dit labyrinth. De piramiden zijn mij grootscher toegeschenen dan haar roem, en toch overtreft het labyrinth de piramiden nog.”

Bij den overweldigenden indruk, diende de piramiden en het labyrinth als werken van der menschen hand op den toeschouwer maken, wordt tegelijkertijd het gevoel pijnlijk aangedaan door de voorstelling, dat een geheel volk als eene slavenbende een nutteloozen arbeid moest verrichten tot streeling van de ijdelheid der koningen.

Deze en andere grootsche bouwwerken, zooals de tempel van Ammon, waarmede een aanvang werd gemaakt door

Oesortesen I, een der opvolgers van Amenemhat III, zijn in latere eeuwen door de vreemde vorsten, die Egypte veroverden, zoodanig geplunderd en verwoest, dat zij ons slechts weinig kunnen leeren van het leven der bewoners van het Nijldal omstreeks twee of drie duizend jaren v. C. Meer inlichtingen daarover geven de begraafplaatsen der bijzondere personen, zooals de in het Lybische gebergte bij Thebe uitgehouwen doodenstad, welke door de overweldigers van Egypte gespaard is gebleven. De nagelaten betrekkingen van een stadhouder lieten op diens gedenkzuil het volgende beitelten: „Ik was een goed meester en had mijn land lief. Ik heb gearbeid en de gansche nome was in volle werkzaamheid. Nooit werd een klein kind door mij bedroefd, noch eene weduwe door mij mishandeld, nooit heb ik den landbouwer afgewezen, nooit den herder gehinderd. Nooit was er een bevelhebber over vijf manschappen, van wien ik dezen heb opgeëischt om voor mij te arbeiden. Nooit was er een hongersnood in mijn tijd, noch een uitgehongerde onder mijn bestuur, want ik liet de akkers der nome van het Noorden tot het Zuiden allen bebouwen. Ik reikte mijne gaven evenzeer aan de weduwe als aan de gehuwde vrouw, en verkoos den aanzienlijke niet boven den geringe, wanneer ik gaf.” Uit de schildering van zulk een liefderijk en weldadig landvoogd moet men niet afleiden, dat het lot der volksklasse benijdenswaardig was. In brieven uit dien tijd leest men: „Ik heb den smid gezien voor den mond van den gloeienden oven. Zijne handen zijn rimpelig alsof zij met krokodillenhuid zijn bedekt. Heeft hij meer rust dan de landbouwer? Des nachts, wanneer hij geacht wordt vrij te zijn, werkt hij, na al wat hij des daags reeds heeft verricht, nog door bij het schijnsel eener fakkel. — De barbier scheert tot in den nacht; slechts als hij zich nederzet om te eten, rust hij. Hij gaat van huis tot huis om klanten te zoeken en mat zich af om zich den buik te kunnen vullen. — De metselaar leidt een ziekelijk leven, want hij is aan alle weer en wind blootgesteld. Zijne

armen verslijten hij den zwaren arbeid. Hij wast zich slechts eens per dag. Als hij met moeite zijn brood heeft verdiend, gaat hij naar huis en slaat hij zijne kinderen. — De wever, die in huis moet zitten, is ongelukkiger dan eene vrouw. Nooit geniet hij de vrije lucht. Als hij een enkelen dag de voorgeschreven taak niet afwerkt, wordt hij gebonden. Alleen door de wachters bij de deuren met brood om te koopen, kan hij eens de open lucht genieten."

Tijdens de XIV^{de} dinastie werd Egypte wederom een tooneel van verwarring en burgeroorlog, en terwijl menig stadhouder en leenvorst zich onafhankelijk zocht te maken, deden herdersvolken uit Kanaän, het westelijk gedeelte van Syrië, die bekend zijn onder den naam van Hyksos, een inval in 't Noorden des rijks. Steden en tempels werden geplunderd en verwoest, de mannen gedood, en vrouwen en kinderen in den toestand van slavernij gebracht. De Hyksos kozen hierop een koning uit hun midden en zochten geheel Egypte aan zich te onderwerpen. Twee eeuwen duurde het, eer zij Thebe ten onder hadden gebracht. Tijdens de heerschappij van de koningen der Hyksos kwamen zich vele Kanaänieten in Egypte vestigen. Dit deed ook een volksstam, die, uit Midden-Azië afkomstig, na het overtrekken van den Euphraat den naam Hebreën (mannen der overzijde) had ontvangen. Hij had zich vervolgens bij Hebron neergezet, vanwaar een gedeelte den Jordaan overtrok en later de staten Moab en Ammon stichtte, terwijl anderen zich zuidwaarts begaven en zich met de Edomieten vermengden. Het overblijvende deel, dat onder den naam Israël zoo belangrijk is geworden, vestigde zich in de Egyptische landstreek Gosen.

**V. De latere koningen van Thebe. Amosis. Thoetmes I.
Thoetmes II. Hatasoe Thoetmes III, Ramses II.**

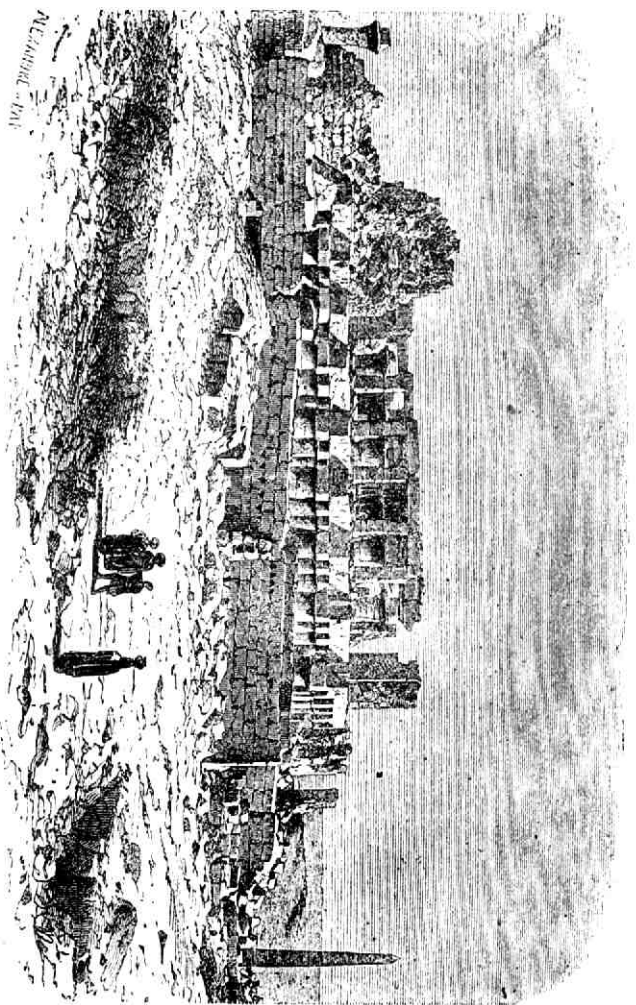
Zoolang de koningen der Hyksos de godsvereering der Egyptenaren eerbiedigden, konden zij zich blijven handha-

ven, maar toen een hunner, bijna vier eeuwen na hunne vestiging in de Delta, den nationalen god der Hyksos boven de goden der Egyptenaren verhief, nabij zijn paleis een prachtigen tempel voor hem stichtte en bovendien over de waterverdeeling groote ontevredenheid deed ontstaan, kwam er verzet. De vorst van Thebe stelde zich aan 't hoofd der beweging, nam den titel van koning aan en stichtte aldus de XVII^{de} dinastie. De Hyksos werden nu meer en meer naar het Noorden teruggedrongen. Eindelijk moesten zij zelfs Memphis opgeven, maar in het Oosten van de Delta hadden zij zich zoo goed versterkt, dat drie achtereenvolgende koningen van Thebe vruchteloos al hunne krachten inspanden om er hen uit te verdrijven. Toen de bevrijdingsoorlog anderhalve eeuw had geduurd, gelukte het Amosis of Ahmes I de Hyksos naar Syrië te verdrijven, waarheen hij hen vervolgde en nogmaals eene nederlaag toebracht. Nochtans stond hij aan vele Hyksos en ook aan de Israëlieten toe, in het oostelijke gedeelte van de Delta te blijven wonen. Zij verkozen den toestand van slavernij op den Egyptischen grond, boven de kans, dat zij misschien in ellende zouden moeten rondzwerven, indien zij Egypte als vrije mannen verlieten.

Dewijl de langdurige oorlog Egypte in verwarring gebracht, en met puinhoopen bedekt had, was het eerste werk van Amosis het bestuur te regelen. De vorsten der verschillende nomen werden weder tot erfelijke stadhouders gemaakt, nochtans met bevoegdheid tot hun dood den titel van koning, dien zij gevoerd hadden, te blijven dragen. Om de negerstammen van Ethiopië aan zich te verbinden huwde hij met Nowertari, eene negerin, die later tot regentes en na haar dood tot godin werd verheven. De eerbewijzingen, waarmede Amosis zijn zwarte gemalin overlaadde, deden hem erin slagen de Ethiopiërs in plaats van tot bondgenooten tot onderdanen te maken.

Vele groote bouwwerken, waarmede men voor eeuwen een aanvang had gemaakt, doch die gedurende den tijd der

Ruïne van den Tempel te Karnak, het oude Thebe.

overheersching onvoltooid gebleven of verwoest waren, werden nu weder onder handen genomen. Amosis herstelde den tempel van Thehe, bij het tegenwoordige dorp Karnak, en stichtte er nieuwe gebouwen bij voor de godsvereering. Voor deze en dergelijke werken moesten de onderworpen Aziaten uit de Delta onder de leiding van strenge Egyptische opzichters arbeiden, hetzij in de steengroeven, hetzij in de steenbakkerijen.

De bevrijdingsoorlog had bij de Egyptenaren den lust tot krijgvoeren opgewekt. Daar het Zuiden onderworpen was, vestigden de pharao's of koningen van nu af den blik op Syrië. De tweede opvolger van Amosis, Thoetmes I, deed een veroveringstocht door deze landstreek en richtte tot aan de oevers van den Euphraat steenen gedenkteeken van zijne overwinningen op. Thoetmes I, die zijne dochter Hatasoe tot koningin wilde verheffen, huwde haar aan haar broeder Thoetmes II uit, wiens regeering kort en rustig was, maar gedurende welke Hatasoe zich een grooten invloed wist te verwerven. Toen Thoetmes II kinderloos was gestorven, werd aan Hatasoe het regentschap over haar minderjarigen tweeden broeder Thoetmes III opgedragen. Spoedig echter wist zij dezen ter zijde te stellen en zich geheel van de koninklijke macht meester te maken. Zij stichtte tempels te harer eer, liet zich als een man met den koninklijken baard, van valsch haar, voorstellen en voerde zelve hare legers aan. De heerschappij over het Zuiden en Noorden wist zij ongeschonden te bewaren, en evenals haar vader ontving zij schatting van de bewoners van Kanaän. Zij deed een veroveringstocht in het land Tonnoeter, het middelste gedeelte van de Westkust van Arabië, waar nog nooit een Egyptenaar den voet had gezet. Deze landstreek was zeer belangrijk voor den handel tusschen Indië en West-Azië. De voortbrengselen van Dekan werden er met schepen aangebracht en van daar naar Babylon, Assyrië, Phenicië en de kust van Egypte langs de Roode Zee gebracht. Hatasoe besloot het land, dat fijne houtsoorten,

gom, wierook, goud, zilver, edele steenen, kortom alles opleverde, wat Egypte voor de godsvereering en de weelde noodig had, aan haar gezag te onderwerpen. Zij bracht in de Roode Zee eene oorlogsvloot bijeen, en deed daarmede eene landing. De bewoners, die zij overviel, onderwierpen zich zonder slag of stoot, en daar zij het niet raadzaam achtte verder in het land door te dringen, stelde zij zich met dit eerste voordeel tevreden, en keerde zij huiswaarts met rijken buit beladen. Onder hetgeen zij medebracht bevonden zich twee en dertig boompjes van eene welriekende houtsoort, ieder met de wortels in een bak vol aarde geplaatst. Zij liet ze in hare tuinen te Thebe planten en deed daarmede misschien de eerste proeve van acclimatatie.

Na den dood van Hatasoe nam Thoetmes III zelf de teugels der regeering in handen. Bijna bij iedere verwisseling van regeering hadden de Syriërs eene poging gedaan, het Egyptische juk af te schudden. Thans had er een geweldige opstand plaats, zoodat in weinige dagen geheel Syrië verloren ging met uitzondering van Gaza. Oogenblikkelijk snelde Thoetmes III naar deze stad, vierde er zijn kroningsfeest en trok toen met zijne troepen langzaam noordwaarts naar Joehem, waar hij halt hield om berichten van de door hem uitgezonden verspieters te ontvangen en daarnaar zijn plan van aanval te regelen. Zestien dagen nadat hij Gaza had verlaten, vernam hij, dat zijne verbonden vijanden in de nabijheid van Megiddo (ten Z. W. van het meer Genezareth) de passen van het gebergte Karmel bezet hielden en met eene geduchte legermacht in de vlakte Jizreël den weg naar den Libanon versperden. Eenige Egyptische aanvoerders gaven den raad, den vijand wegens zijne sterke stelling om te trekken en van achteren aan te vallen, maar Thoetmes III verwierp dezen raad, dien hij laf en smadelijk noemde. Terstond trok hij tegen den vijand op, en toen vier dagen later de zon onderging, stond hij voor hem. Daar het te laat was den strijd aan te vangen, sloeg hij zijne legerplaats op. Zoodra het mor-

genlicht weder aanbrak, schaarde hij zijne troepen in slagorde. Door een onstuimigen aanval bracht hij in het leger der Syriërs een panischen schrik teweeg. De vijanden sprongen van hunne paarden en strijdagens en vluchtten naar Megiddo. De bezetting der stad, vreezende, dat de troepen van Thoetmes III te gelijk met de vluchtelingen zouden binnendringen, sloten de poorten en bepaalden er zich toe, eenige aanvoerders met touwen op de muren te trekken. Hierop sloegen de andere vluchtelingen den weg in naar de bergen en dit deden zij met zulk eene snelheid, dat het Syrische leger slechts 83 dooden en 340 gevangenen in de handen van de Egyptenaren achterliet. Daarentegen vonden dezen op het slagveld 2132 paarden, 944 strijdagens en de gansche bagage der vijanden. Weinige dagen later gaf Megiddo met al de opperhoofden, die er eene schuilplaats hadden gevonden, zich over, waarop de vorsten van Syrië en Mesopotamië den overwinnaar hunne hulde bewezen en de opgelegde schatting betaalden. Spoedig daarna had er een nieuwe opstand van Syrische vorsten plaats, maar zij werden opnieuw bedwongen en door Thoetmes III genoodzaakt hem hunne zonen en broeders uit te leveren, die hij naar Egypte zond. Telkens als er een Syrisch vorst stierf, verving hij hem door een dezer gijzelaars. Na Syrië voor goed aan zijn gezag onderworpen te hebben, deed hij nog een tocht door Mesopotamië, welks vorsten hem weinig tegenstand boden en sedert geregeld schatting betaalden.

Thoetmes III stierf na eene regeering van vijftig jaren. De vorsten van de XVIII^{de} dinastie, waartoe hij behoorde, hielden door herhaalde krijgstochten van den Tigris tot in Ethiopië de onderworpen volken in den toestand der schatplichtigheid en vermeerderden steeds op den linker Nijloever te Thebe de tempelgebouwen, die door muren van baksteen of door sphinxengangen aan elkander verbonden werden en op welker wanden zij het verhaal hunner daden lieten beitelen.

Een der laatste vorsten van de XVIII^{de} dinastie trachtte den Ammondienst van Thebe door den Zonnediens te ver-
 vangen, ten gevolge waarvan er een geloofsoorlog ontstond,
 die de macht van Egypte zoo verzwakte, dat de verove-
 ringen van Thoetmes III weder verloren gingen. Delaatste
 koning der XVIII^{de} dinastie herstelde den Ammondienst
 te Thebe en weldra traden de Egyptenaren weder als ver-
 overaars op. De derde koning der XIX^{de} dinastie, Ram-
 ses II, deed zich als geducht krijgsheld kennen. De volken
 van het Noorden van Syrië verbonden zich met eenige
 Kleinaziatische volken, waaronder de Trojanen, om op
 Egypte een rijken buit te behalen en vereenigden daartoe
 hunne legers in het dal van den Orontes. Zoodra
 Ramses II van hunne plannen vernomen had, trok hij met
 een goed uitgerust leger tegen de verbondenen op. Aan
 den bovenloop van den Orontes gekomen zijnde, hield hij
 zich daar eenige dagen op om het terrein te verkennen en
 berichten in te winnen aangaande de stelling zijner vijan-
 den, waaromtrent hij niet voldoende was ingelicht. De
 bondgenooten daarentegen, die door spionnen geheel op de
 hoogte waren van de bewegingen van Ramses leger, be-
 sloten hem door list in 't verderf te storten. Eens dat Ram-
 ses II eene verkenning deed, naderden hem twee vijande-
 lijke krijgslieden met de woorden: „Onze broeders, die
 aanvoerders zijn van stammen in het leger van uw vijand
 den vorst Kheta, zenden ons om uwe majesteit te zeggen:
 „Wij willen den pharao dienen en den lagen vorst Kheta
 verlaten, die uit vrees voor den pharao noordwaarts terug
 is getrokken.” Ramses II, door deze woorden misleid, trok
 haastig den vijand achterna, alleen vergezeld van zijne
 lijfwacht, terwijl de vier groote afdeelingen, die het gros
 van zijn leger uitmaakten, op eenigen afstand volgden. In
 deze orde trok men langs de stad Kadesh, achter welke
 het vijandelijk leger in hinderlaag stond om op een gun-
 stig oogenblik de Egyptenaren van ter zijde aan te vallen.
 Terwijl Ramses II aldus rustig voorttrok, bracht men twee

vijandelijke spionnen voor hem, die door de voorwacht waren gegrepen. Daar de pharao reeds achterdocht was gaan koesteren, begon hij de gevangenen scherp te onder-
vragen en met behulp van geduchte stokslagen bracht hij hen tot de bekentenis, dat zij uitgezonden waren om zijne bewegingen te bespieden, en dat het leger der verbonden-
nen in plaats van te zijn afgetrokken, achter Kadesh tot den strijd gereed stond. Onmiddellijk zond Ramses II een renbode met bevel aan het gros des legers om den marsch te bespoedigen, maar reeds vertoonden zich de vijanden, die, terwijl de pharao ten Noorden van Kadesh was, spoedig hunne hoofdmacht ten Zuiden dier plaats vereenigd hadden, en nu op het centrum van de Egyptenaren aanvielen, dat zij vernietigden. Ramses II ziende, dat zijn leger aldus in tweeën was gesneden, viel aan 't hoofd zijner lijfwacht de vijanden aan, die hem omsingelden. Acht keer stormde hij op hen in, verbrak eindelijk hunne gelederen en hereenigde zijne verspreide troepen. Tegenden avond hadden de Syriërs het voordeel, dat zij 'smorgens behaald hadden, weder verloren. De nacht maakte een einde aan den strijd, maar den volgenden morgen viel Ramses II zijne vijanden nogmaals aan en na een woedend gevecht sloeg hij hen op de vlucht. Op dat oogenblik deed de bezetting van Kadesh een uitval, waardoor de Egyptenaren verhinderd werden eene groote slachting onder hunne vijanden aan te richten. Den volgenden dag liet de vorst Kheta om den vrede vragen, en Ramses II stond dientoe.

Deze overwinning maakte aan den oorlog echter geen einde, want weldra stonden de Kanaänieten op en de vorst Kheta sloot zich bij hen aan. Jarenlang duurde de strijd, totdat beide partijen van uitputting naar den vrede verlangden. Terwijl Thoetmes III aan de vorsten tusschen de Middellandsche Zee en den Tigris als zijne minderen de wet had voorgeschreven, zag Ramses II zich genoodzaakt met hen als zijns gelijken te onderhandelen. Met den vorst van Kheta sloot hij een verdedigend verbond.

Geen pharao heeft op zooveel gedenkteekens zijn heldendaden zoeken te vereeuwigen als Ramses II. Te Thebe liet hij twee obelisksen van graniet oprichten, waarvan er tegenwoordig een op de *place de la Concorde* te Parijs staat; te Isamboel stichtte hij een gebouw, waarvan de ingang versierd werd met kolossale standbeelden, ieder uit één steen (monolith) en twintig meters hoog; in alle steden liet hij aan de tempels arbeiden, maar daarbij lieten de bouwmeesters niet zelden de namen der stichters uitwisschen en vervangen door dien van Ramses II, zoodat er tegenwoordig bijna geene ruïne in Egypte wordt aangetroffen, waarop de naam van dien pharao niet voorkomt.

Verscheidene opvolgers van Ramses II gingen voort krijgstochten in Ethiopië en Syrië te ondernemen; maar toen dat onophoudelijke oorlogvoeren vier eeuwen had geduurd, werd het duidelijk zichtbaar, hoezeer Egypte er door was uitgeput. Ofschoon reeds sedert geruimen tijd vreemdelingen dienst deden in de legers, was de bevolking door den krijg toch in aantal afgenomen. De aanzienlijken, die zich meer en meer aan een weelderig leven hadden overgegeven, stelden slechts prijs op burgerlijke betrekkingen en spott'en met alles, wat den krijgsdienst betraf. Een schrijver uit die dagen vermeldt het volgende: „Waarom zegt gij, dat een officier gelukkiger is dan een secretaris?” vroegde een geheimschrijver aan zijn leerling. — „Kom, ik zal u het lot van den officier schetsen: Als kind wordt hij in een kazerne opgesloten; het borstharnas schaaft hem een pijnlijke wonde aan den buik, de drukkende helm is oorzaak, dat hij steeds met opene wonden aan het hoofd loopt; zijn brood en zijn drinkwater moet hij op den schouder dragen, alsof hij een ezel was; hij drinkt bedorven water en moet dan weder de wacht betrekken; staat hij voor den vijand, dan trilt hij als eene gans, want dapperheid bezit hij niet; keert hij in Egypte terug, dan ziet hij eruit als een stok, dien de worm door-knaagd heeft; kan hij zich door ziekte niet meer staande

houden, dan wordt hij op een ezel gezet; de dieven ontstelen hem zijne kleederen en zijne dienaren verlaten hem."

In dezen tijd wisten de priesters van Ammon te Thebe hunne macht verbazend uit te breiden, langzamerhand maakten zij zich van al de hooge burgerlijke en militaire betrekkingen meester, en eindelijk slaagde een hunner erin zich tot koning te verheffen. Maar reeds zijn zoon werd niet algemeen erkend. Er ontstonden burgeroorlogen, de heerschappij over het Zuiden van Syrië ging verloren, en eindelijk vestigde zich te Bubastis in de Delta eene nieuwe dinastie, de XXI^{ste}, welke ook de heerschappij over Ethiopië moest opgeven.

**VI. De koningen van Bubastis en van Saïs. Shabak.
Psantik I. Necho. Apriës. Amazis.**

Om hun gezag te versterken benoemden de koningen te Bubastis uitsluitend hunne bloedverwanten tot de hoogste staatsambten. Hun oudste zoon was gewoonlijk hogepriester van Ammon te Thebe, terwijl andere zonen en bloedverwanten tot stadhouders over eene of meer nomen werden aangesteld en zich deden gelden met behulp van eene afdeeling Lybische huurtroepen, die toen de kracht van het Egyptische leger uitmaakten. Die stadhouders wisten echter langzamerhand hunne waardigheid erfelijk te maken, en aldus werd het oude leenstelsel met vorsten der nomen ten voordeele van het koninklijk geslacht hersteld. Weldra telde Egypte een twintigtal koninkjes, die wel ondergeschikt waren aan den koning te Bubastis, maar toch vaak aanleiding gaven tot burgeroorlogen, waardoor Egypte zoo verzwakte, dat de Ethiopiërs het rijk veroverden. Hun vorst Shabak (Sabako) nam den titel van koning van Egypte aan, en ofschoon hij de verschillende koninkjes niet afzette, bracht hij hen terug tot den eenvoudigen rang van zijne stadhouders. Shabak wist Egypte weer uit den staat van verval, waarin het geraakt was,

op te beuren. Met kracht liet hij de verwaarloosde kanalen en bouwwerken herstellen en om daartoe de noodige werklieden te vinden veranderde hij de doodstraf in gedwongen arbeid aan de openbare werken. Door dit besluit verwierf hij zich bij de Egyptenaren den lof van goeder-tierenheid.

Nadat de Ethiopische heerschappij eene halve eeuw had geduurd, wist Psamtik, de stadhouder van Saïs, met behulp van Grieksche huurtroepen Egypte in zijne macht te krijgen. Door zijn huwelijk met eenekleindochter van Shabak, wier vader van een oud Egyptisch koningsgeslacht afstamde, schonk hij in de oogen zijner onderdanen aan zijne daad de noodige wettigheid. Psamtik I, de stichter van de XXVI^{ste} dinastie, bracht Egypte spoedig in een goeden staat van tegenweer, deed de kunsten herleven, zoodateen nieuw Egypte uit de puinhoopen van het oude verrees, en bracht wegen en kanalen, die zijn voorganger nog niet hersteld had, in een bruikbaren toestand.

Daar hij het voor zijn onderdanen voordeelig achtte met de ontwikkelde, bedrijvige Grieken in aanraking te komen, stond hij dezen in het Noorden van de Delta grond af, om er handelskantoren te vestigen. Ook vertrouwde hij hun Egyptische kinderen toe, opdat deze de Grieksche taal goed zouden kunnen leeren om als tolken dienst te doen. Deze maatregelen verwekten echter bij de Egyptenaren groote ontevredenheid. Hun naijver ging zoo ver, dat toen Psamtik I de Grieksche huurtroepen, die hem de heerschappij hadden helpen verwerven, tot lijfwacht had verheven, een leger van 240,000 Egyptenaren met wapenen en bagage het rijk verliet en zich aan de samenvloeiing van den Bahr el Azrek en den Bahr el Abiad ging vestigen. Psamtik I bracht nu zijne overige levensdagen door met Egypte verder in een goed verdedigbaren staat te brengen, en hierin slaagde hij zoo wel, dat hij aan zijn zoon Necho een krachtig leger en een vloot kon nalaten.

Necho zette het werk, waarmede zijn vader geëindigd

had, voort. Geholpen door Griekschescheepsbouwmeesters, verving hij de verouderde Egyptische oorlogsschepen door eene vloot van triremen, oorlogsschepen met drie rijen roebanken boven elkander, en om die vloot zoowel in de Roode als in de Middellandsche Zee te kunnen gebruiken, begon hij het eeuwenoude kanaal te herstellen, dat den oostelijken Nijl-arm met de Roode Zee verbond, maar sedert de laatste jaren der twintigste dinastie verwaarloosd, en dientengevolge door verzanding geheel onbruikbaar geworden was. Dit werk voltooide hij echter niet. Volgens de overlevering kwamen er 120,000 werklieden bij om, en staakte hij het, toen eene godsspraak hem voorspeld had, dat hij voor vreemdelingen arbeidde.

Nu ging Necho tot eene andere onderneming over. Hij droeg aan de Phenicische zeelieden, die in zijn dienst waren, op, de landen te gaan zoeken, van waar hunne landgenooten goud, ivoor en kostbare houtsoorten kregen. De onderneming was hachelijk, dewijl zij, die daarheen voeren den weg zorgvuldig voor anderen geheim hielden, en de kleine schepen, die Necho uitzond, steeds in 't gezicht der kust moesten blijven. Verscheidene maanden voer de expeditie zuidwaarts. Toen het herfst was geworden, trokken de zeelieden hunne scheepjes op het strand, zaaiden een gedeelte van hun graan, en toen zij geoogst hadden, trokken zij verder. Andere bijzonderheden van den tocht worden niet vermeld, behalve, dat de schepen eene streek bereikten, waar de zon haar loop had veranderd, dewijl zij daar steeds aan de rechterhand opging, en dat zij na eene afwezigheid van drie jaren door de zuilen van Hercules (de straat van Gibraltar) thuis kwamen. Uit de bijzonderheid aangaande de zon leidde Herodotos af, dat het gansche verhaal eene fabel was, terwijl het daardoor voor ons juist in waarschijnlijkheid wint: bezuiden den equator toch ziet men de zon, wanneer men haar het gelaat toekeert, werkelijk van de rechter- naar de linkerhand opgaan. Het zij de tocht heeft plaats gehad of niet, hij bleef zonder gevolgen.

Behalve door werken des vredes wilde Necho den ouden roem van Egypte door krijgstochten doen herleven. Hij trok met een leger Azië binnen langs den weg, dien de pharao's van Thebe steeds hadden gevolgd. Den koning van Juda, Jozia, liet hij aanzeggen zich rustig te houden, maar deze meende een poging te moeten aanwenden, den tocht van den veroveraar te stuiten. Bij Megiddo, op de plaats, waar duizend jaren vroeger Thoetmes III eene overwinning had behaald, versloeg Necho den koning van Juda, waarop hij ongehinderd doortrok tot den Euphraat, op zijn weg de verschillende vorsten aan zich onderwerpende. Aldus was Egypte, na vijf eeuwen van tweedracht en zwakheid, nogmaals meester van Syrië. Die heerschappij duurde echter slechts drie jaren. De grijze Naboe-bal-oes-soer (Nabopolassar) zond zijn zoon Naboe-koedoer-oes-soer (Nebukadnezar) tegen Necho, die bij Karkemish (Circesium) niet ver van den Euphraat geheel werd verslagen en haastig naar Egypte terug moest keeren.

Het geslacht van Necho zat niet lang meer op den koningstroon. Zijn tweede opvolger Oehabra of Apriës maakte zich door de bescherming, die hij aan de Grieksche kolonisten in Egypte verleende, bij de priesters en een gedeelte zijner onderdanen zoo gehaat, dat er een opstand tegen hem uitbrak. Nu bevond zich aan zijn hof een zekere Ahmes of Amasis, die ofschoon van geringe afkomst, door zijn opgeruimden aard en zijne bekwaamheid, van gemeen soldaat tot veldheer was opgeklommen. Dezen Amasis zond Apriës naar de legerplaats der opstandelingen met bevel, hen tot hun plicht terug te brengen. Maar nauwelijks was Amasis begonnen hen toe te spreken, toen een hunner hem een helm opzette en tot koning uitriep. Dit vond algemeen bijval en Amasis liet het zich welgevalen. Aldus van afgezant tot koning verheven zijnde, trok Amasis of Ahmes II tegen Saïs op. Bij Memphis versloeg hij de 30,000 huurlingen van Apriës en nam hij dezen gevangen. Aanvankelijk werd Apriës goed behandeld, maar later toende volks-

menigte van Saïs hem opeischte, aan deze overgeleverd en vermoord. Om aan zijn koningschap de vereischte wettigheid te geven huwde Amazis met eene kleindochter van Psamtik I. Hij wist de opperheerschappij van Egypte over een gedeelte van Syrië te handhaven en veroverde bovendien het eiland Cyprus. Verder wijdde Amazis zijne krachten aan den bloei van Egypte. De kanalen liet hij herstellen en vermeerderen, den landbouw moedigde hij aan, den handel breidde hij uit, de verlaten steengroeven liet hij weder bewerken en de verwaarloosde tempels en gedenkteeken in een goeden staat brengen. Onder andere liet hij te Aboe, een weinig beneden Thebe, een bedehuis vervaardigen uit een enkelen steen van rooskleurig graniet. Het was 11 M. lang, bijna 8 M. breed en 4 M. hoog. Toen de steenklomp uitgehold was, woog hij nog 500,000 K. G. Dit bedehuis werd naar Saïs gevoerd, een arbeid, die 2,000 schippers in drie jaren volbrachten.

Na den dood van Amazis werd Egypte een Perzisch wingewest.

DE ISRAËLIETEN.

I.

De verovering van Kanaän en de richteren.

De zware arbeid, dien de Israëlieten voor de vele bouwwerken van den pharao Ramses II moesten verrichten, maakte hun het vroeger zoo gewenschte verblijf in Egypte ondraaglijk. In 1320 v. C. verlieten zij Gosen onder aanvoering van Mozes. Eerst trokken zij in de richting van Kanaän, maar reeds den derden dag van hun tocht wendden zij zich naar het Zuiden en begaven zij zich door de Roode Zee naar het schiereiland Sinaï. Het was zaak, dat zij zich ter zijde hielden, omdat in die dagen de oorlog tusschen de Egyptenaren en de Kanaänieten weder in vollen gang was. Toen zij aan den berg Sinaï, waarvan de ligging niet met juistheid te bepalen is, waren aangekomen, gaf Mozes hun onderricht in de godsdienstleer van Jahwe en in diens naam eene grondwet van tien *woorden* of, gelijk men zegt, *geboden*: 1. Ik, Jahwe, ben uw God. 2. Gij zult geene andere goden voor mijn aangezicht hebben. 3. Gij zult den naam des Heeren niet ijdellijk gebruiken. 4. Onderhoudt den Sabbathdag. 5. Eert uwen vader en uwe moeder. 6. Gij zult niet doodslaan. 7. Gij zult niet echtbreken. 8. Gij zult niet stelen. 9 Gij zult geen valsch getuigenis spreken tegen uw naaste. 10. Gij zult niet begeeren, wat uws naasten is.

Vervolgens geleidde Mozes de Israëlieten door de woës-

tijn naar de grenzen van Kanaän, dat in die dagen meer dan ooit het tooneel was van bloedige oorlogen met de Egyptenaren. Voorzichtigheidshalve werden er verspieters uitgezonden om het land te verkennen, en deze brachten zulke verontrustende berichten mede, dat men besloot den terugtocht weder aan te nemen. Veertig jaren lang leidden zij nu een zwervend leven in de woestijn en gedurende dien tijd geraakten zij gewoon aan onafhankelijkheid en oefenden zij zich in den wapenhandel. Bovendien slaagde Mozes erin de twaalf stammen, waarin de Israëlieten verdeeld waren, en die ieder door eigen *oudsten* bestuurd werden, door den Jahwedienst nauwer aaneen te sluiten. Het middelpunt van dien eeredienst was de *ark des verbonds*, eene heilige kist, waarom zich het gansche volk op hooge feestdagen vereenigde.

Eindelijk had de oorlog in Kanaän uitgewoed. De Egyptenaren waren weder in het rustig bezit gekomen van eenige steden, gelegen aan den grooten weg, die van Gaza naar Megiddo loopt. Met het overige van Kanaän lieten zij zich weinig of niet in. Nu achtte Mozes den tijd gekomen om een aanval te wagen op het land, naar welks bezit hij en zijn volk zoo lang hadden uitgezien. Om alle aanraking met de machtige Egyptenaren te vermijden, richtte hij zich naar de streken der Doode Zee. Hier sloeg zijn sterfuur. Een gedeelte der Israëlieten viel, na door het land Moab getrokken te zijn, in Gilead, welks vorsten herhaalde malen werden geslagen. Weldra werd het gansche land van het riviértje Arnon, dat zich in de Doode Zee ontlast, tot aan het gebergte Hermon in bezit genomen. De stam Ruben vestigde er zich langs den oostelijken oever der Doode Zee, de stam Gad langs den linkeroever van den Jordaan tot het Galileesche meer, terwijl de helft van den stam Manasse het noordelijker gelegen land in bezit nam. Tegelijkertijd was de machtige stam Juda, verbonden met dien van Simeon en dien van Levi, langs den westelijken oever der Doode Zee getrokken. De voortzet-

ting van het eenmaal aangevangen werk was voor de Israëlieten eene hoogst moeilijke taak. Wel waren de Kanaänieten door de oorlogen met Egypte verzwakt, maar voor hunne strijd- en zeiswagens waren de Israëlieten zoo bevreesd, dat zij zich niet in de vlakten durfden wagen. Met afzonderlijke afdeelingen begonnen zij dus hunne aanvallen op de bergstreken, waar de Kanaänieten geen voordeel konden hebben van hunne wagens. De hoofdmacht der Israëlieten stond onder de aanvoering van Jozua, die menige bergstreek veroverde en er de bewoners van ombracht. Van Jozua wordt verhaald, dat hij eens bij Gibeon eene overwinning behaalde en om meer tijd te hebben, ten einde eene geduchte slachting onder de vluchtende vijanden aan te brengen, tot Jahwe de bede richtte: „O zon! sta stil in Gibeon! Maan! in het dal Ajalon!” Twee en eene halve eeuw gingen de Israëlieten voort, zich steeds vaster in Kanaän te vestigen. Met sommige Kanaänietische volken gingen zij verdragen aan, elders geraakte eene afdeeling Israëlieten schatplichtig aan een Kanaänietischen stam of gebeurde het, dat de binnendringende Israëlieten samensmolten met de bewoners van het land. De verschillende stammen waren volstrekt niet nauw verbonden. Iedere stam of afdeeling eener stam beoogde zijn eigen voordeel en bekommerde zich daarbij weinig of niet om de overige stammen. Slechts om een gemeenschappelijk doel te bereiken sloten zich somtijds voor korteren of langeren tijd twee of drie stammen aaneen.

Het tijdperk der verovering van Kanaän na Jozua's dood is genoemd naar de *richteren*, personen, die zich in den strijd tegen de Kanaänieten grooten roem verwierven. Een hunner, Barak, leefde in een tijd, dat Jabin, de koning van Hasor, nabij het meer Merom, de naast bij hem wonende stammen Naftali, Zebulon en Issaschar groot nadeel toebracht. Hij had de vlakte van Jizreël door zijn veldheer Sissera met een sterk leger, ruim van strijdswagens voorzien, doen bezetten en maakte daardoor alle naburige we-

Gezicht aan de oevers van den Jordaan.

gen onveilig en den handel tusschen Syrie en Egypte onmogelijk. Hoezeer de genoemde stammen daaronder leden, toch waagden zij het niet, den machtigen vijand met zijne gevreesde strijdwegens aan te vallen. De ellende der Israëlieten klom; meer en meer zagen de mannen van Naftali, Zebulon en Issaschar in, dat er een poging moest worden gedaan om den vijand te verdrijven, wilde men aan een zekeren ondergang ontkomen; maar wie zou zich aan 't hoofd der beweging plaatsen?

Er woonde in de zuidelijker gelegen bergstreek, door den stam Ephraïm bezet, een zeker man met name Lapidoot, wiens vrouw, Debōra, heinde en ver bekend was, omdat hare woorden voor godsspraken werden gehouden. Van alle oorden kwam men tot haar om haar raad in te winnen, en wanneer zij zich op het feest der nieuwe maan, bij het offeren aan de goden, en bij de offermaaltijden onder de verzamelde menigte bevond, sprak zij recht. Dan eens voer zij in hevige verontwaardiging uit tegen hem, die de grenssteen had verzet of zijn vee op het korenveld zijns buurmans had gedreven, of tegen hem, die laag genoeg was geweest om van den moordenaar zijns bloedverwants een zoengeld aan te nemen in plaats van dezen te dooden; dan weder wist zij den bedrijver eener misdaad tot bekentenis te brengen, al voorzag deze, dat hij daarop door de volksmenigte gesteenigd zou worden. Telkens als er mannen uit het Noorden tot haar kwamen, hoorde zij, hoe daar geleden werd, en met den dag klom hare belangstelling in het treurig lot der noordelijke broeders. Op zekeren feestdag spoort zij de aanwezigen aan, het zwaard op te heffen tegen den gevreesden Sissera. Wie zal ons aanvoeren? is de algemeene roep. Daar richt zij oog en vinger op eender aanwezigen en zegt: „Deze, Barak, is uw aanvoerder.” Maar Barak aarzelde, en eerst toen Debōra beloofd had hem te vergezellen, nam hij vol moed de eervolle opdracht aan. Onmiddellijk daarna riep Barak alle strijdbare mannen op, om zich in zijne woonplaats op den

berg Tabor, aan de Noordoostzijde van het dal Jizreël, aan zijne zijde te scharen. Uit allerlei oorden kwamen er opzetten, zelfs Benjaminiten, die ten zuiden van Ephraïm woonden en als slingersaars beroemd waren; als eene bijzonderheid wordt van hen medegedeeld, dat zij de linker-, in plaats van de rechterhand tot het verrichten van al hun handenarbeid oefenden.

Weldra trok Barak met zijn strijders tegen Sissera op, die ondertusschen zijn troepen vereenigd, en niet ver van Megiddo in slagorde geschaard had. Daar de Israëlieten in de vlakte moesten afdalen, waar de vijand zijn talrijke strijdagens kon gebruiken, begreep Barak, dat zijn eerste zorg moest zijne deze onschadelijk te maken. Aan de Benjaminiten, wier steenworpen nooit misten, gaf hij bevel, uitsluitend de paarden der wagens tot mikpunt te kiezen, en toen hij den vijand voldoende genaderd was, liet hij zijn gansche leger op een afgesproken teeken een oorverdoovend gillend krijgsgeschreeuw aanheffen, dat versterkt werd door het blazen op horens. Het doel, dat Barak hiermede beoogde, werd volkomen bereikt. De bespanningen der strijdagens werden onhandelbaar. Zij wendden zich van de Israëlieten af, wierpen de voertuigen, die zij trokken, om, vertraptten de strijders, die er zich uit zochten te redden en brachten Sissera's voetvolk in verwarring. Een panische schrik beving de Kanaänieten en plotseling sloegen zij op de vlucht. Sissera, in zijn strijdswagen staande, zocht in wilde vaart den dood te ontkomen. Daar brak zijn wagen en hij moest te voet verder. De duisternis onttrok hem vooreerst aan het oog van Barak, die hem nazette; maar waarheen zou hij zich redden, wanneer het daglicht weder aan den hemel kwam? Het viel hem in, dat zich in de vallei eenige zwervende herders ophielden. Het waren Kenieten, die met behulp van de Judeërs zoo ver waren doorgedrongen, maar toch de zijde der Kanaänieten hielden. Hierheen richtte Sissera zijn schreden. In de legerplaats der Kenieten aangeko-

men, ziet hij Jaël, de vrouw des aanvoerders, voor haar tent staan. Zij herkent hem en noodigt hem binnen te komen. Gaarne voldoet hij aan die uitnoodiging, want in eene vrouwentent achtte hij zich volkomen veilig. Uitgeput van vermoeienis valt hij neder. Jaël werpt een kleed over hem heen. Hij vraagt een dronk waters. Jaël verkwikt hem met een schotel heerlijke melk, en hij slaapt in. Jaël was van harte de zaak der Israëlieten toegedaan: reeds bijna eene eeuw waren hare stamgenooten nauw verbonden geweest met Juda. Zij treedt naar buiten; rukt een der scherp gepunte houten pennen, waaraan de touwen der tent bevestigd worden, uit den grond, en grijpt den hamer, waarmee de pennen in den grond worden gedreven. Zij knielt voor den slapenden Sissera neder, plaatst hem de pen op een der slapen, en drijft haar met een sterken hamerslag door het hoofd des Kanaäniets.

II. Saul. (1076 1058. v. C.)

Gedurende de twee eeuwen, dat de Israëlieten bezig waren met zich in Kanaän te vestigen, was het middelpunt der Jahwe-vereering, de ark, te Silo in het gebied der Ephraïmieten geplaatst. Geruimen tijd werd het heiligdom te Silo weinig bezocht. Wel ging de vereering van Jahwe onder de Israëlietische stammen niet verloren, maar de meesten hunner offerden en hielden godsdienstige feesten nabij heilige steenen of boomen, die in hunne onmiddellijke nabijheid stonden. Langzamerhand begonnen de verstandigsten in te zien, dat de algemeene vereering van Jahwe een zeker middel zou zijn om te voorkomen, dat de Israëlieten met de Kanaänieten samensmolten. Het werd hun duidelijk, dat alleen door de algemeene invoering van den Jahwedienst de Israëlieten zich innig genoeg zouden aaneensluiten om een machtig volk te worden. In dezen geest werkten de profeten, mannen, wien het vermogen werd toegeschreven, door de kracht van Jahwe de toekomst

te ontsluiëren, en die daardoor zooveel invloed bij het volk kregen, dat zij hen, die onder verdenking lagen, met behulp van geesten, welke buiten den invloed van Jahwe stonden, voorspellingen te doen, ter dood konden doen brengen.

Ongeveer 1100 v. C. leefde de beroemde profeet Samuël. Met onverbiddelijke gestrengheid handhaafde hij den Jahwedienst, en ging hij al wat Kanaänietisch was te keer. Dit bracht de Israëlieten herhaaldelijk in oorlog met de geduchte Philistijnen, die in 't Zuiden van Kanaän langs de Middellandsche Zee woonden, alsmede met de Amorieten en Ammonieten, in wier gebied Gad en de helft van den stam van Manasse zich gevestigd hadden. Tot nu toe hadden de Israëlieten onder een aartsvaderlijk of patriarchaal bestuur geleefd. Gelijk de huisvader naar eigen inzicht zijn kinderen en onderhoorigen bestuurde, zoo werd ieder der vele geslachten, waaruit een stam bestond, door den oudste van 't geslacht bestuurd. Er was dus een volslagen gemis aan eenheid in de regeering der Israëlieten. Nu zij door het op den voorgrond treden van den Jahwedienst meer tot elkander waren gebracht en behoefte gevoelden aan een krachtige regeering om met goed gevolg hunne vijanden te kunnen bestrijden, achtten zij het noodzakelijk zich allen onder een koning te scharen.

In dezen tijd behaalden de Israëlieten onder aanvoering van den Benjaminit Saul een luisterrijke overwinning op de Ammonieten. Hierdoor werd de aandacht des volks op dien aanvoerder gevestigd, en men koos hem tot koning. Terstond bracht Saul een nieuw leger bijeen om de Philistijnen, die een gedeelte der Israëlieten onderworpen hadden, te verjagen. Zoodra de Philistijnen van deze wapening hoorden, trokken zij met eene zoo geduchte macht tegen Saul op, dat vele Israëlieten uit vrees hunne vrouwen, kinderen en bezittingen in spelonken en grotten in veiligheid brachten. De dappere Saul trok hen echter te gemoet en legerde zich vlak bij Gibeä, niet ver van Jeruzalem, te-

Saul door Samuël tot koning gezalfd.

genover den vijand, zoodat hij slechts door een bergpas met steile wanden van hem gescheiden was. Eens dat Jonathan, Saul's zoon, tegenovereen Philistijnschen voorpost kwam, en deze hem beleedigende woorden toevoegde, ontstak hij in toorn en besloot hij de snoevers een geduchte straf toe te dienen. Alleen van zijn wapendrager vergezeld, klom hij tegen den rotswand op, waar zich de Philistijnen bevonden, en toen hij boven gekomen was, viel hij hen met zijne pijlschoten en steenworpen zóó onverhoeds aan, dat er spoedig een twintigtal Philistijnen op den grond lagen, die door Jonathans wapendrager onmiddellijk werden afgemaakt, terwijl de anderen in de grootste ontsteltenis de vlucht namen. De vluchtelingen verwekten in 't leger der Philistijnen een panischen schrik. De Israëlieten en slaven, die gedwongen in hunne gelederen dienden, vatten de wapenen tegen hunne onderdrukkers op, en zoodra Saul door zijn schildwachten bericht had gekregen van de verwarring, die in 't Philistijnsche leger heerschte, viel hij met zijn gansche macht op den vijand aan, die totaal werd verslagen.

Saul ging voort de vijanden van Israël met voordeel te bestrijden, maar zijn laatste regeeringsjaren werden verbitterd, doordien hij in onmin geraakte met Samuël, tegen wiens raad de Israëlieten tot de keuze van een koning waren overgegaan. Saul en zijn zoon Jonathan stierven den heldencod in een strijd, waarin de Philistijnen de overwinning behaalden.

III. David. (1056—1023 v. C.)

Tijdens de regeering van Saul had zich de Bethlehemiet David, een Judeër, grooten naam gemaakt door zijn heldendaden. Met den moedigen Jonathan had hij eene innige vriendschap gesloten, maar zich daarentegen zoozeer de vijandschap van Saul op den hals gehaald, dat hij genoodzaakt was geworden eene schuilplaats te zoeken bij de Phi-

listijnen. Na den dood van Saul werd David door de medewerking der profeten en de Jahwepriesters tot koning gekozen, en weldra toonde hij zich het in hem gestelde vertrouwen waardig. Hij bracht den Philistijnen eene nederlaag toe, en toen deze kort daarop met een nog sterker leger een inval deden, wist hij hunne overmacht in eene hinderlaag te lokken en voor goed te verslaan. Nu besloot David de stad Jebus of Jeruzalem, die in het gebied van Benjamin lag, maar welker inwoners steeds met de Philistijnen geheuld hadden, aan te tasten. De onderneming was hachelijk. De berg, waarop de stad lag, en waarvan de zuidwestelijke top den naam Sion draagt, liep aan de Oost-, Zuid- en Westzijde steil af en had slechts aan de Noordzijde een geringe helling. Hier was de stad door sterke muren en torens bevestigd, zoodat de Jebuzieten, toen zij Davids plan vernamen, spottend uitriepen, dat blinden en kreupelen voldoende waren, hem buiten hunne veste te houden. Zij bedrogen zich. David telde in zijn leger eene menigte krijgslieden van ongeëvenaarde dapperheid, en reeds bij den eersten keer, dat David storm liet loopen, viel Jeruzalem in zijne handen. Hier vestigde David zijne residentie en liet hij de ark plaatsen, waardoor Jeruzalem van nu af het middelpunt werd van de vereering van Jahwe.

Na Jeruzalem opnieuw versterkt te hebben besloot David de Philistijnen, die voortgingen van een gedeelte der Israëlieten schatting te eischen, aan te vallen. In een der gevechten, die hij hun leverde, trachtte een Philistijn van buitengewone lichaamskracht David te dooden, en waarschijnlijk zou hij in zijn voornemen zijn geslaagd, ware niet Abisaï, de broeder van Davids veldheer Joab, toegeschoten, door wiens lans de geduchte strijder doodelijk werd getroffen. Bij eene andere gelegenheid plaatste de Philistijnsche reus Goliath zich tusschen de beide tegenover elkander geschaarde legers, en daagde hij met de meest snoevende bewoordingen alle Israëlieten tot een tweegevecht uit. De Bethlehemiet Elhanan nam de uitda-

David voert de ark naar Jeruzalem.

ging aan en slingerde Goliath een steen tegen het hoofd, zoodat hij dood ter aarde viel.

Nadat David er in geslaagd was, de Israëlieten geheel aan de cijnshaarheid der Philistijnen te onttrekken, richtte hij zijne wapenen oostwaarts tegen de Moabieten. Hij overwon hen, maakte hen schatplichtig, bracht twee derden der krijgsgevangenen om het leven en zond toen de overigen naar huis. Om zijne heerschappij tot aan den Euphraat uit te breiden, trok David tegen verscheidene Syrische rijken op. Eerst overwon hij den koning van Soba, wiens trawanten gouden harnassen droegen, die door David werden buitgemaakt; vervolgens veroverde hij het rijk van Damaskus en daarop onderwierp de koning van Hamat zich vrijwillig. De strijdswagens, die David op dezen tocht in handen vielen, vernielde hij op een honderdtal na, welke hij met een groote hoeveelheid buitgemaakt koper naar Jeruzalem bracht. Zijn terugweg uit Syrië nam hij door het land der Edomieten. Hij versloeg en doodde hun koning, richtte een vreeselijke slachting onder hen aan en legde hun toen een drukkend juk op.

Toen de koning van Ammon, met wien David steeds op een vriendschappelijken voet had gestaan, overleden was, had zijn zoon en opvolger de onvoorzigtigheid, de Israëlietische gezanten, die hem namens hun koning diens deelneming in zijn verlies kwamen betuigen, te beleedigen. Dit had een oorlog ten gevolge, waarvan de Syrische vorsten gebruik zochten te maken, om het juk, hun door David opgelegd, af te schudden. Terstond zond David zijn geduchten veldoverste Joab tegen hen af. De Syriers werden spoedig onderworpen, en toen wierp Joab zich met zijne gansche macht op Ammon. De hoofdstad Rabba bood hardnekkigen tegenstand, maar Joab zette de belegering met zulk een kracht door, dat eindelijk de benedenstad in zijn macht viel. Nu de val van Rabba op handen was, noodigde Joab David uit zelf in het leger te komen, opdat zijn vorst de eer der overwinning mocht heb-

ben. David liet de inwoners onder wreede folteringen ter dood brengen en nam een rijken buit mede naar Jeruzalem.

Met de Pheniciërs bleef David op een vriendschappelijke voet. Hij sloot een verdrag met de Tyriërs, waarbij dezen zich verbonden hem cederhout en werklieden te leveren om te Jeruzalem een paleis voor hem te bouwen, een werk, dat door de Israëlieten wegens hunne geringe beschaving niet kon worden verricht. Toen het paleis gereed was, richtte David zijn hofhouding in naar het voorbeeld van andere koningen. Het aantal zijner vrouwen vermeerde hij aanzienlijk. Dagelijks werd er een keurige tafel aangericht voor den koning en zijn hooge ambtenaren, en verpoosde men zich met muziekuitvoeringen en alles, wat het leven kan veraangenamen. Bij plechtige gelegenheden zat David op een troon, waarboven de te Rabba buitgemaakte zware gouden, van edelgesteenten schitterende kroon prijkte, en ontving hij, omgeven door zijne eerste staatsdienaren en den opperpriester, de afgevaardigden der stammen Israëls en de schatplichtige koningen om hem hulde te bewijzen.

Maar niet slechts door zijne krijgsbedrijven en de pracht, waarmede hij zich omgaf, muntte David uit, hij was ook een voortreffelijk dichter. Van zijne gedichten is slechts weinig tot ons gekomen. Zeer schoon is de klaagzang, dien hij op den dood van zijn vriend Jonathan maakte.

De Israëlieten waren hoogelijk ingenomen met zulk een luisterrijken vorst, te meer omdat zij in hem den voltrekker zagen van den wil van Jahwe. David sprak in zijn paleis recht voor ieder zijner onderdanen, die zulks verlangde. De uitspraak des konings was onherroepelijk. „Eene godsspraak is op de lippen des konings”, meenden de Israëlieten.

Davids laatste levensdagen werden verbitterd door allerlei rampen en teleurstellingen, die hij zich door eigen schuld op den hals haalde, en door den naijver zijner zo-

nen, die verschillende moeders hadden. Absalom, een hunner, zocht hem van den troon te stooten, doch zijn poging mislukte. Hij sneuvelde door de hand van Joab. Het leven moede, ontsliep David, korten tijd nadat hij zijn zoon Salomo tot opvolger had doen uitroepen.

IV. Salomo (1023---975 v. C.).

Zoodra Salomo den troon had beklommen, ontstonden er verschillende opstanden. Edom en Damaskus slaagden erin zich onafhankelijk te maken, maar overigens bleef Salomo in 't bezit van de uitgestrekte heerschappij, die zijn vader zich verworven had. Salomo wist op den duur den vrede te bewaren. Zijn leger, dat behalve het voetvolk 12,000 ruiters en 1,400 strijdwagens telde, boezemde ontzag in, en bovendien maakte hij zich aangenaam bij verscheidene koningen der omliggende volken, door van ieder hunner een dochter tot vrouw te nemen.

De groote schatten, die Salomo van zijn vader had geerfd, wist hij door den handel aanzienlijk te vermeerderen. Egypte leverde hem paarden, Arabië specerijen. Met behulp van Pheniciërs liet hij te Ezeon Geber, aan de golf van Akaba of Aïla, groote schepen bouwen, die uit het land Ophir, waarschijnlijk Achter-Indië, almuggim (sandel-) hout, edelgesteenten, goud, zilver, ivoor, apen en pauwen haalden. Voor de heen- en thuisreis had zulk een schip drie jaren noodig. Volgens de overlevering bracht die handel jaarlijks 666 talenten gouds aan de koninklijke schatkist op, d. i. daar een talent op 87 K. G. wordt gerekend, ruim 75,000 K. G. goud. Een groot gedeelte van deze sehatten en die, welks uit den oorlogsbuit van David waren overgebleven, besteedde Salomo tot het stichten van schoone gebouwen. In het vierde jaar zijner regeering begon hij op Mōria, den zuidoostelijken heuvel van Jeruzalem, de grondslagen te leggen van den Jahwe-tempel. Om dit gebouw tot stand te brengen sloot hij een verdrag

met Hiram, den koning van Tyr, waarbij deze zich verbond het noodige cedar- en cypressenhout te leveren, tegen een jaarlijksche vergoeding van een groote hoeveelheid tarwe, gerst en olie. Bovendien moest Salomo dertig duizend Israëlieten verzenden, waarvan een derde gedeelte dienst deed, om de Tyriërs te helpen het hout op den Libanon te kappen. Het gevelde hout werd in Phenecië bewerkt en dan over zee naar Joppe gevoerd, vanwaar het naar Jeruzalem werd gedragen. Zeventig duizend arbeiders werden hiertoe aan 't werk gesteld. In de steengroeven waren tachtig duizend menschen bezig. De steenen werden daar in den vereischten vormgehouden en dan naar den berg Mōria gevoerd, zoodat men hier de afgewerkte stukken slechts in elkander behoefde te zetten. Honderden opzieners hielden het opzicht over het werk, en alles stond onder de leiding van den opperbouwmeester Adonīram. De vele sieraden, die de Pheniciërs aan den tempel aanbrachten, komen overeen met die van andere Aziatische volken, welke aan de krachten der natuur goddelijke eer bewezen. Zoo vond men er granaatsappelen, het zinnebeeld der vruchtbaarheid. Ter wederzijde van de overdekte galerij, die den ingang van den tempel vormde, stond een zuil of obelisk: de eene heette Jachin, de andere Boaz; waarschijnlijk stelden zij zonnestrallen voor. Was men door de galerij, dan kwam men op een voorplein en dan aan het gebouw, dat twee kamers bevatte; het heilige, waar de priesters zich ophielden, en het heilige der heilige, waar de ark stond en de hoogepriester eenmaal in 't jaar mocht binnentreden. In vergelijking van de Egyptische tempels was het gebouw onbeduidend. Het was een kleine tempel voor een klein volk. Na zeven en een half jaar was de tempel voltooid en werd hij ingewijd met een plechtig feest, waarbij de koning voor het gansche volk offerde. Onmiddellijk hierna liet Salomo een aanvang maken met het bouwen van een paleis op den Sion, waaraan dertien jaren werd gearbeid, en dat den tempel in pracht overtrof. Vol-

gens de overlevering stond in de troonzaal, die den naam droeg van „huis van den Libanon”, omdat alle pilaren en

Celederen van den Libanon.

binten er van cederhout waren, de troon van elpenbeen en goud. Ook bevonden er zich tweehonderd groote en drie-

honderd kleinere schilden, de eerste met ruim 8 en de laatste met ruim 4 K. G. goud overtrokken, ten dienste van de trawanten des konings. Bovendien bouwde Salomo een afzonderlijk paleis voor zijn voornaamste vrouw, een Egyptische koningsdochter, en als blijk van welwillendheid jegens zijne naburen, tempels voor Sidonische, Ammonietische en Moabietische goden. Als men nagaat, dat Salomo zestig aanzienlijke vrouwen had, die allen met hare dieranessen gehuisvest en gevoed moesten worden, kan het geene verwondering baren, als men leest, dat voor de koninklijke tafel dagelijks benodigd waren: 250 H. L. meel, 100 schapen, 30 runderen, behalve de herten en het gevogelte. De roem van Salomo's rijkdom verspreidde zich wijd en zijd, en bovendien verwierf hij zich den naam van een wijs vorst. Ook hij hield zich gelijk David met letterkundigen arbeid bezig, doch zijne geschriften zijn verloren gegaan.

Om zich echter in al die weelde te kunnen baden, moest Salomo aan zijne onderdanen drukkende belastingen en heerendiensten opleggen. Dit verwekte misnoegen, vooral bij de noordelijke stammen, die steeds het minst innig vereenigd waren geweest met Juda, welke stam zich reeds vóór de verovering van Kanaän van hen had afgescheiden en van een anderen kant dit land was binnengedrongen. Op den duur begon het hen te hinderen, een Judeër tot koning te hebben. De Ephraïmiet Jerolēam deed eene poging om Salomo vanden troon te stooten, doch hij slaagde niet en vond een schuilplaats in Egypte, welks koning voor de macht van den vorst te Jeruzalem begon te vreezen. Salomo, gesteund door den krijgsroem, dienzijn vader had verworven, en door den glans, die van hem zelven uitstraalde, wist zich nog staande te houden. Toen hij echter gestorven was, veranderden de zaken. Zijn zoon Rehabeam werd wel aanstonds te Jeruzalem door de Judeërs als koning gekroond, doch de noordelijke stammen verzochten hem naar Sichem in Ephraïm te komen om daar door hen

gehuldigd te worden. Rehabeam voldeed aan het verzoek, doch alvorens hem als koning te erkennen, stelden de noordelijke stammen hem bij monde van Jerobeam, die na Salomo's dood uit Egypte terug was gekeerd, eenige voorwaarden. Op onverstandige wijze weigerde Rehabeam aan de gestelde voorwaarden te voldoen, en dit had in 978 v. C. de scheiding des rijks in twee deelen ten gevolge. Rehabeam bleef koning over Juda en het zuidelijk gedeelte van Benjamin, waarin Jerusalem was gelegen. De overige stammen kozen Jerobeam tot koning.

HET RIJK VAN ISRAËL

I.

Achab. (918-879 v. C.)

Daar de tempel te Jeruzalem vele bedevaartgangers uit de noordelijke gewesten trok, begreep Jerobeam voor zijne onderdanen eigene plaatsen voor de godsvereering te moeten stichten. Te dien einde liet hij de van ouds bekende heiligdommen te Dan, dicht bij de bronnen van den Jordaan, en te Bethel, een weinig ten Noorden van Jeruzalem, verfraaien, en plaatste hij in ieder een gouden stier als zinnebeeld van Jahwe's kracht. Ook schreef hij voor, om den invloed van den Jeruzalemschen eeredienst op zijne onderdanen nog meer tegen te gaan, dat het jaarlijksche oogstfeest, gewoonlijk loofhuttenfeest genaamd, in zijn rijk eene maand later moest worden gevierd, dan het te Jeruzalem plaats had.

Van de eerste koningen van Israël hebben wij niet veel berichten. De zevende hunner, Omri, was tevens de eerste van de IV^{de} dinastie. Zijn zoon en opvolger was Achab, die evenals Salomo handel en nijverheid bevorderde, steden versterkte, lusthoven aanlegde en een prachtig paleis bouwde, rijk met ivoor versierd. Daar hij een bevorderaar was van kunsten en wetenschappen en zich bondgenooten moest maken tegen de Syriërs, die reeds tijdens de regering zijns vaders eenige steden van Israël bemachtigd hadden, sloot hij zich nauw aan bij de Pheniciërs. Hij huwde

met Izēbel, eene dochter van den koning van Tyr en eene heerschzuchtige vrouw, door welke hij zich weldra geheel liet leiden. Om den Pheniciërs van zijne goede gezindheid te doen blijken, stichtte hij in zijne hoofdstad Samaria in 't Noorden van Ephraïm een tempel voor den Tyrischen god Baäl, maar tegelijkertijd hield hij den Jahwe-dienst te Dan en te Bethel in eere.

Ondertusschen besloot de Syrische koning Benhadad II een nieuwen inval in Israël te doen. Zijn wapenen waren zóó voorspoedig, dat hij het beleg sloeg voor Samaria en deze stad zóó in 't nauw bracht, dat Achab, om van den vijand verlost te worden, erin toestemde eene groote som gelds te betalen, zijne schoonste vrouwen aan Benhadad af te staan en zijne zonen als gijzelaars uit te leveren. Benhadad, die het op den ondergang van Israël toellegde, deed, nadat Achab dat alles reeds had ingewilligd, een nieuwen eisch. Hij verlangde, dat het aan eenigen zijner hovelingen zou worden toegestaan uit de paleizen van den koning en diens eerste staatsdienaren alles weg te halen, wat hun aanstond. Deze harde voorwaarde werd door Achab verworpen en toen Benhadad hem liet aanzeggen: „De goden mogen mij straffen, wanneer ik Samaria niet vergruis, zoodat mijne volgers met het overblijvende stof nauwelijks hunne handen kunnen vullen!” gaf Israëls koning dit waardige antwoord: „Wie het harnas aangordt, beroeme zich niet, als die het ontgespt?” Benhadad zat in zijn tent met zijn twee en dertig vazallen aan den maaltijd, toen hem deze woorden werden overgebracht. Door den wijn verhit, gaf hij bevel, dat Samaria onmiddellijk bestormd moest worden. Weldra vielen de Syriërs met een woest krijgsgescheeuw aan, doch een welberaamde uitval van Achab bracht zulk een schrik onder hen teweeg, dat zij overijld de vlucht namen, al hunne paarden en strijdagens in de handen der Israëlieten latende. In het volgende jaar keerde Benhadad met een nieuw uitgerust leger terug. Hij waagde zich nu niet meer in de bergen, maar bleef in de

dalen, waar hij hoopte de Israëlieten gemakkelijker te zullen overwinnen. Toch werd hij door Achab beslissend geslagen, en toen hij geen kans zag door de vlucht te ontkomen, liet hij Achab om lijfsbehoud smeeken, hetgeen hem grootmoedig werd toegestaan. Er werd nu een vrede gesloten, waarbij Benhadad al de vroeger veroverde Israëlietische steden teruggaf en den Israëlietischen kooplieden toestond, zich in een bepaalde wijk van Damaskus te vestigen. Drie jaren later brak de strijd met de Syriërs opnieuw uit en in een veldslag, die onbeslist bleef, sneuvelde Achab.

Terstond na Achab's dood wierp Meza, de koning van Moab, het Israëlietische juk af. In 1868 n. C. vond een Europeaan, die langs den oostelijken oever der Doode Zee reisde, een uit dien tijd afkomstigen gedenksteen met een opschrift, waarvan het begin, vertaald, aldus luidt: „Ik ben Meza, zoon van Kamosnadab, zoon van Moab. Mijn vader heerschte dertig jaar over Moab, en ik ben hem opgevolgd. Ik heb dezen gedenksteen voor Kamos 1) opgericht, een gedenksteen der redding, want hij heeft mij gered van al mijne vijanden en heeft mij wrake gegeven op al mijne haters. Omri, de koning van Israël, trok op en onderdrukte Moab geruimen tijd; want Kamos was toen toornig op zijn land. Omri is opgevolgd door zijn zoon, die ook zeide: Ik wil Moab onderdrukken! Maar in mijne dagen sprak Kamos: Ik zal hem en zijn huis aanzien, en Israël gaat voor eeuwig ten gronde. Omri nu had de stad Medebra bemachtigd en bezet; hij en zijn zoon verdrukten Moab veertig jaren. Doch in mijne dagen kreeg Kamos medelijden met zijn volk. Ik versterkte Baäl-meon met muren en grachten, belegerde daarna Kirjathaim, waarin de Gadieten van oudsher gewoond hadden, en dat door Israëls koning versterkt was,

1) *Kamos* is de naam van den voornaamsten god der Moabieten.

streed tegen die stad en nam ze in, waarop ik al hare bewoners om het leven bracht, ter eere van Kamos, den god van Moab. Kamos zeide tot mij: Ga heen en ontnem de stad Nebo aan Israël! Toen trok ik in den nacht op, streed tegen de plaats van het kriecken des dageraads tot den middag, nam ze in en vermoordde alle inwoners, want zij waren ter dood gewijd ter eere van Kamos. Ook nam ik van daar alle offergereedschappen van Jahwe en wijdde ze aan Kamos."

II. Jehu. (884---856 v C.)

Achab werd achtereenvolgens door zijn beide zonen Ahazia en Joram opgevolgd. Zij traden in het voetspoor huns vaders en toonden zich verdraagzaam jegens de belijders van den Baäldienst. Hierdoor nam de ontevredenheid der aanbidders van Jahwe voortdurend toe. Had Achab reeds menige berisping ontvangen van den beroemden profeet Elia, diens opvolger Eliza nam deel aan een samenzwering tegen Joram, die in een verhaal, een paar eeuwen na de gebeurtenis te boek gesteld, op de volgende wijze wordt beschreven. Eens zaten eenige veldoversten van Joram voor een woning van de Gileaditische stad Ramoth gezellig bijeen, toen een jongeling naderde, dien zij aan het dierenvel, dat hij om het naakte lijf droeg, als een leerling eener profetenschool herken- den. Profetenscholen waren plaatsen, waar ijveraars voor den dienst van Jahwe samenwoonden en zich oefenden, in dichterlijke verrukking uit Jahwe's naam te spreken. De profeten drongen aan op een eenvoudigen en streng zedelijken levenswandel en de uitsluitende vereering van Jahwe en bezaten grooten invloed op het volk, dat hun het vermogen toeschreef, de toekomst te voorspellen. Zoo- dra de profetenzoon, die met een zending van Eliza belast was, den kring der veldoversten was genaderd, sprak hij tot een hunner, Jehu genaamd: "Ik breng u een gods-

woord!" Onmiddellijk daarop zonderde hij zich met Jehu in een vertrek der woning af, en ging toen voort: „Zoo zegt Jahwe, Israëls God: „Ik zalf u tot koning over Israël. Gij moet het geslacht van Acbab uitroeien en wraak nemen voor den moord van zijn dienaren, de profeten, en van andere mijner vereerders, wier bloed Izēbel heeft vergoten." Toen Jehu tot zijn ambtgenooten terug was gekeerd, gaf hij aanvankelijk op hunne nieuwsgierige vragen om te weten, wat er had plaats gehad, ontwijkende antwoorden. Zij hielden echter niet op hem met vragen te bestormen, en eindelijk deelde hij hun mede, dat de profetenzoon hem tot koning had gezalfd. De krijgsoversten onderwierpen zich gaarne aan den wil van Jahwe, die met hunne wenschen zeer goed strookte. Onmiddellijk lieten zij de bazuin steken, waarop de krijgslieden en de bewoners van Ramoth bijeenkwamen, en toen riepen zij Jehu tot koning uit.

Jehu nam terstond de noodige maatregelen om te voorkomen, dat de tijding van het gebeurde naar Jizreël werd overgebracht, waar koning Joram zich bevond. Op zekeren dag, toen deze vorst juist een bezoek had ontvangen van zijn bondgenoot Ahazia, den koning van Juda, wiens moeder eene dochter van Achab was, meldde de wachter op den koningsburcht, dat er een afdeeling krijgsvolk in aantocht was. Joram zond terstond een ruiter uit om te vernemen, wat er gaande was, doch de ruiter keerde niet weder. Er werd een tweede gezonden, doch ook deze bracht geen bericht. Eindelijk meende de wachter, dat het naderende krijgsvolk niets anders kon zijn dan een bende onder aanvoering van Jehu. De onderstelling was volkomen juist, en Jehu had de afgezonden ruiters gedwongen zich onder zijne krijgslieden te scharen.

Joram, die niet den geringsten argwaan koesterde, liet terstond eenige wagens inspannen en reed, gevolgd door Ahazia, zijn veldheer te gemoet, ten einde te vernemen, waarom deze zoo plotseling met zulk een gevolg het leger had

verlaten. Zoodra hij Jehu was genaderd, riep hij hem toe : „Toch geen onraad?" Maar het barsche antwoord van Jehu luidde : „Zou er geen onraad wezen, zoolang de afgoderijen en tooverijen van uwe moeder Izēbel zoo talrijk zijn !" IJlings wendde Joram zijn wagen en riep : „Verraad, Ahazia!" maar op het hetzelfde oogenblik trof hem Jehu's pijl tusschen de schouders, zoodat hij dood ter aarde viel. Ahazia sloeg insgelijks op de vlucht, doch hij werd op bevel van Jehu nagezet en omgebracht. Ondertusschen was Jehu voortgerend naar Jizreël, dat hij weldra binnentrok, om de door de Jahwedienaars meest gehate vrouw, Izēbel, van 't leven te berooven. Deze, haar einde voorziende en als vorstin willende sterven, riep, geblanket en sierlijk getooid, den naderenden Jehu uit de bovenverdieping van haar paleis de woorden toe : „Zijt gij daar moordenaar van uw heer?" Onmiddellijk daarna werd zij op bevel van Jehu naar beneden geworpen, zoodat zij te pletter viel.

Jehu zette zijn aangevangen werk voort met een hevige vervolging tegen de leden van Achabs geslacht en de priesters en aanhangers van Baäl, waarvan het gevolg was, dat de profeten erin konden slagen den Jahwedienst in Israël sedert de bovenhand te doen houden. Onder Jehu geraakte Israël weder in de macht der Syriërs, maar zijn kleinzoon en tweede opvolger, Joas, sloeg hen driemaal, en diens zoon Jerobeam II bracht het rijk weder tot hoog aanzien en bloei. Hij heroverde al de gewesten, die in 't Noorden des rijks onder Davids heerschappij hadden gestaan en deed den handel met Egypte en Phenicië herleven. Zijn zoon en opvolger werd vermoord, en sedert ging Israël meer en meer achteruit. In 719 werd het rijk onder de regeering van Hosēa door de Assyriërs vernietigd.

HET RIJK VAN JUDA.

1.

I. Athalia. 884–878 v. C.)

Terwijl het rijk van Israël achtereenvolgens door negen verschillende dinastiën is geregeerd, bleven in Juda voortdurend afstammelingen van David op den troon.

Juda had evenals Israël telkens te lijden van zijn naburen, daarentegen bleef het bevrijd van burgeroorlogen. Terwijl in Israël de aanbidders van Jahwe en die van andere goden sedert de scheuring van Salomo's rijk elkander telkens bloedig vervolgden, heerschte in Juda over het algemeen groote verdraagzaamheid. Wel telde Jahwe de meeste vereerders, maar iederestad, ieder dorp, ieder gezin, ieder mensch was vrij, andere goden met of zonder Jahwe te aanbidden, en evenals in Israël ging de eeredienst van sommige goden en godinnen met de grofste zedeloosheid en losbandigheid gepaard. Eindelijk kwam het ook in Juda tot een bloedigen strijd tusschen de vereerders van Jahwe en die van Baäl. Koning Jozafat, die in 892 v. C. stierf, liet zijn zoon Joram huwen met Athalia, de dochter van Achab en Izēbel. Toen Joram aan de regceering kwam, bracht hij al zijn broeders om, die van hun vader rijke legaten en daaronder zelfs versterkte steden gekregen hadden. Vervolgens behaalde hij een luisterrijke overwinning op de Edomieten, die tegen hem waren opgestaan, doch hij

slaagde er niet in, hen weder te onderwerpen. Na acht jaren geregeerd te hebben stierf hij en volgde zijn zoon Ahazia hem op, die spoedig daarna op bevel van Jehu in Israël werd gedood. Hierop nam zijne moeder Athalia de teugels der regeering in handen, en om zich te kunnen staande houden, liet zij al de prinsen van den bloede en daaronder hare eigene kleinkinderen ombrengen. Een harer kleinzonen ontkwam echter aan het bloedbad. Zijn tante Jozēba wist hem aan den hoogepriester Jojāda toe te vertrouwen, die hem in den tempel te Jeruzalem een veilige schuilplaats verschafte. Athalia, die, evenals hare moeder Izebel, nevens Jahwe den Tyrischen Baäl vereerde, schonk den voorrang aan diens priesters, en bescherming aan allen, die de vervolging van Jehu in Israël wisten te ontkomen. Van de ontevredenheid, die hierdoor onder de priesters en de vereerders van Jahwe ontstond, begreep de hoogepriester Jojada gebruik te kunnen maken om Athalia en den Baäldienst ten val te brengen. Hij wist de bevelhebbers der koninklijke lijfwacht voor zijn plan te winnen, toonde hun Joas, den gespaarden koningstelg, en nam hun den eed van geheimhouding af. In het zevende jaar van Athalia's regeering werd de beraamde aanslag volvoerd. Het was Sabbath. De trawanten, die het koninklijk paleis bewaakten, moesten worden afgelost. Aan hen, die de wacht betrokken, werd gelast, de poorten van het paleis te bezetten en aan ieder den toegang te weigeren. De aftrekkenden begaven zich in plaats van naar hunne kazerne naar den tempel. Zoodra zij op het voorplein in orde geschaard waren, bracht Jojada Joas uit zijne schuilplaats te voorschijn, maakte hem aan het vergaderde volk bekend, zette hem de kroon op en zalfde hem tot koning. De krijgslieden juichtende deze handeling toe, en de andere aanwezigen stemden weldra met hen in. Het buitengewoon gejuich en bazuingeschal, dat hierbij plaats had, trok de aandacht van Athalia, die zich in haar nabij den tempel gelegen paleis bevond. Onmiddellijk begaf hij zich tempelwaarts, maar nauwelijk.

had zij den jeugdigen Joas, met de kroon op het hoofd en door haar eigen lijfwacht omringd, aanschouwd, of zij begreep wat er gaande was. Hare kleederen scheurende snelde zij, verraad roepende, naar haar paleis. Op bevel van Jojada liet men haar ongehinderd uit den tempel gaan, om dezen niet met haar bloed te ontheiligen; maar toen zij bij de stallen van haar paleis was gekomen, werd zij door eenige krijgslieden, die haar gevolgd waren, afgemaakt. Het volk viel nu op de Baälskapel, die in den voorhof des tempels stond, aan, verwoestte haar, verbrijzelde het altaar en de beelden, die er zich in bevonden, en sloeg den oppersten Baälpriester, Mathan, dood. Toen de offerdieren geslacht waren, trokken Joas en de hoofden des volks in statigen optocht tusschen de stukken door, daarbij door den hooge priester met het bloed der dieren besprenkeld wordende, en vervolgens legden allen den eed af, den dienst van Jahwe getrouw te blijven.

Van nu af brak er voor de Jeruzalemsche priesters een gulden tijd aan. In hunne handen vloeiden al de inkomsten, die de voorgeschreven en de vrijwillige offers opbrachten. Wel rustte op hen de verplichting, den tempel, die ondertusschen zeer vervallen was, te herstellen en te onderhouden, doch zij hielden al de gelden voor zich. Toen Joas drie en twintig jaren geregeerd had, begreep hij daaraan een einde te moeten maken. Hij bepaalde van welke offers de priesters zich het geld mochten toeëigenen en liet de opbrengst van de overige afzonderen om voor het hertellen van den tempel te worden gebezigd. Te dien einde plaatste Joas bij het altaar eene gesloten kist met eene sleuf in het deksel, en daarin moesten de dorpelwachters al het offergeld storten, dat niet voor de priesters was aangewezen. Van tijd tot tijd werd die kist door koninklijke ambtenaren geledigd om de werklieden, die aan den tempel arbeidden, te betalen. In het veertigste jaar zijner regeering is Joas vermoord.

II. Jozia. (641—610. v. C.)

Evenals in Israël traden ook in Juda profeten als schrijvers en redenaars op. In laatstgenoemd rijk kregen zij echter nooit zulk een invloed op de staatszaken als de profeten van Israël in de dagen van Jehu. De profeten van Juda, onder welke Jezaja, die ruim zeven eeuwen v. C. leefde, als verheven dichter uitmunt, drongen aan op een goed zedelijk leven. Zij stelden Jahwe voor als een verteerend vuur, als den god, die onverbiddelijk de zedeloosheid strafte niet slechts aan hem, die er zich aan schuldig maakte, maar ook aan diens kinderen. Tevens begonnen zij Jahwe als den almachtigen bestuurder der wereld te beschouwen, die, gelijk Jezaja het uitdrukt, „de wateren meet met de holte en de hemelen met de span zijner hand; die het stof der aarde in een korenmaat besluit en heuvelen en bergen in eene weegschaal weegt;” wiens uitverkoren volk de Israëlieten waren, die hij tegen alle vijanden zou beschermen, indien zij slechts zijne geboden onderhielden. Om die reden zochten zij de vereering van andere goden en ook den beeldendienst te keer te gaan.

Het aantal dergenen, die deze denkbeelden waren toegedaan, vermeerderde langzamerhand zoozeer, dat er onder de regeering van koning Jozia eene geheele omwenteling in de godsvereering der Judeërs plaats had.

Op zekeren dag deelde de hoogepriester Hilkia aan Safan, Jozia's geheimschrijver, mede, dat hij in den tempel eene belangrijke vondst had gedaan, bestaande in het boek der Wet, en noodigde hij hem uit het te hooren voorlezen. Safan luisterde met de meeste belangstelling en gaf er den koning, toen hij hem rekening deed van de tempelgelden, een verslag van. Jozia, wiens nieuwsgierigheid hierdoor geprikkeld was, liet het zich daarop ook voorlezen. Waarschijnlijk was het voorgelezene een gedeelte van het boek, bekend onder den naam Deuteronomium. De lezing maakte op Jozia een geweldigen indruk. Hij werd

erdoor opmerkzaam gemaakt, dat de godsvereering zijns volks geheel afweek van de voorschriften, die in dat boek der Wet stonden en scheurde zijne kleederen van smart. Terstond was zijn besluit genomen om een geheele hervorming in de godsvereering tot stand te brengen. De aanzienlijksten des volks werden met de priesters en de profeten in den voorhof des tempels bijeengeroepen; daar werd hun het gevonden boek voorgelezen, en vervolgens 's konings wil bekend gemaakt, dat voortaan volgens de voorschriften dier wet zou gehandeld worden. Luide toejuichingen gingen uit de vergadering op en terstond sloegen men de handen aan 't werk. Beelden, offertuigen, wijgeschenken en wat in Jeruzalem verder diende om andere goden dan Jahwe te vereeren, werden buiten de stad gebracht, verbrand en de asch er van in den wind verstrooid. Toen men hiermede gereed was, zond de koning krijgskneden door het gansche land om onder de leiding van priesters of profeten hetzelfde te verrichten in alle steden en dorpen van Juda. Vervolgens trok Jozia, aan het hoofd eener groote krijgsmacht in het voormalige rijk van Israël, dat gedeeltelijk ontvolkt was en nu onder een Assyrisch stadhouder stond, om ook daar alle overblijfselen van de vereering van andere goden dan Jahwe te vernietigen. Het eerst begaf hij zich naar Bethel, waar Jerobeam I dat door de Judeërs zoo gehate heiligdom met een stierebeeld had opgericht. Wat brandbaar was werd er van verbrand, het overige omvergehaald en de plaats, waar eens het heiligdom stond, met doodsbeenderen uit de graven van den omtrek bestrooid, waardoor zij onrein, en dus voor iedere godsvereering ongeschikt werd gemaakt.

Van nu af werd uitsluitend Jahwe in Juda vereerd. Het volk hield getrouw de voorgeschreven feesten en bracht rijkelijk offers, maar op zijne zedelijke verbetering sloeg het geen acht. Hiertegen trad de profeet Jeremia te velde: „Waartoe dient het,” riep hij uit, „dat gij een deel uwer offers geheel verbrandt? vraagt Jahwe. Houdt er

gerust maaltijden van, want toen ik uit Egypte voerde, heb ik u niets bevolen over brand- en slachtoffers. Maar dit heb ik u gelast, dat gij naar mijn stem zult luisteren, opdat ik u tot God zal zijn, en gij mij ten volk." Dat Jahwe Israëls God en de natuurlijke beschermer zijns volks was, geloofden de Judeërs zoo vast, dat zij het niet eens noodig achtten, zich voorzichtig jegens hunne naburen te gedragen. Toen de Egyptische koning Necho Assyrië aanviel, had Jozia zich althans vooreerst buiten den strijd kunnen houden. Maar zoodra men in Juda vernam, dat Necho zich in het dal van Jisreël bevond, ontwaakte in aller borst de verontwaardiging over de afgodendienaars, die zich durfden ophouden op den heiligen grond, waar Jahwe's uitverkoren volk vroeger had geheerscht. Overtuigd van de overwinning, die hem door Jahwe's bijstand zou worden geschonken, viel Jozia met eene geringe macht het zooveel talrijker en beter uitgeruste leger van Necho aan, doch hij werd geheel geslagen en verloor in den strijd het leven. Groot was de verslagenheid in Juda, dat zoo vast vertrouwd had op Jahwe's hulp en nu onderworpen werd aan Egypte. Van deze stemming zocht Jeremia gebruik te maken om zijn volk op de verkeerdheid te wijzen, dat het aan groote nauwgezetheid in de uiterlijkheden van den godsdienst een verregaande onzedelijkheid paarde. Bij de poort des tempels staande, riep hij de binnenstreamende schare toe: „Zoo zegt Jahwe der heirscharen: Bekeert u en reinigt uw leven! Vertrouwt niet op de ijdele woorden: Jahwe's tempel is hier! Indien gij goed handelt en eerlijke scheidsrechters zijt, den vreemdeling, den wees en de weduwe niet verdrukt, geen onschuldig bloed vergiet, noch vreemde goden dient, zal ik u in uw land gelukkig laten wonen!"

Maar de dagen van Juda's volksbestaan waren geteld. Toen Necho door Naboe-koedoer-oessoer (Nebukadnezar) was geslagen, geraakte het rijk onder de heerschappij der Babyloniërs. De gedachte, dat het uitverkoren volk van

Jahwe schatplichtig moest zijn aan de ongelooovigen, was voor vele Judeërs ondragelijk en leidde tot herhaalde opstanden, waaraan Naboe-koedoer-oessoer voor goed een einde maakte door Jeruzalem in te nemen en een groot gedeelte des volks in ballingschap naar Babylon te voeren. Dit geschiedde onder de regeering van Zedekia, den vierden opvolger van Jozia, in 586 v. C.

DE ASSYRIËRS.

I.

Asoer-nazir-habal. Toeklat-habal-asar. Salmanassar V.

Babylon, in Chaldēa gelegen, was de grootste stad der oudheid en wedijverde in ouderdom met Memphis. Assyrië is veel later ontstaan. De naam van dat rijk was nog onbekend, toen koning Sargon I, die zijn residentie te Aganē had, een stad aan den Euphraat, een weinig ten Noorden van Babylon, negentien eeuwen v. C. de groote verhandeling over sterrenkunde en sterrenwichelarij liet vervaardigen, die nu nog te Londen in het Britsch museum wordt bewaard. Wel bestonden toen reeds aan den Tigris de steden Ninivē en het zuidelijker gelegen El Assoer.

De Assyriërs stonden bij hunne naburen ver achter op het gebied van kunsten en wetenschappen. Alle beschaving, die zij bezaten, namen zij van de Babyloniërs en andere volken over. Daarentegen waren zij zeer krijgshaftig en de meeste hunner koningen traden als veroveraars op. Met verachting zagen zij neer op alle naburige volken, omdat deze vreemde goden aanbaden. De koningen streden niet slechts voor hun eigen roem en de uitbreiding van hun gebied, maar ook voor de eer hunner goden, van welke Assoer, Samas en Bin de voornaamste waren. Wie hun tegenstand bood, had het ergste lot te wachten. Dit blijkt uit vele opschriften, die de koningen hebben laten

uitbeitelen. Als een voorbeeld kan het volgende dienen, dat de koning Assoer-nazir-habal, die omstreeks 880 v. C. leefde, na een tocht in Koerdistan van zich zelven deed vermelden; «De vijanden vluchtten op de ontoegankelijke bergen en versterkten zich daar, opdat ik hen niet zou kunnen bereiken, want die trotsche toppen verheffen zich als zwaardpunten en slechts de vogelen des hemels kunnen ze in hunne vlucht bereiken. In drie dagen beklom ik den berg en verspreidde schrik in hunne schuilplaats; hunne lijken bedekten de hellingen als boombladeren en de overblijvenden verscholen zich in de rotsen.» De veroveraar verbrandde hierop alle dorpen, die zich op zijn weg voordeden en gaat dan voort: «Ik velde tweehonderd zestig strijders, sneed hun de hoofden af en bouwde daarvan eene piramide.» Toen eene stad in Mesopotamië tegen hem was opgestaan, en hij tegen haar optrok, boden de inwoners hunne onderwerping aan en smeekten zij om genade. De koning was onverbiddelijk, en wat hij deed, liet hij aldus in den steen beitelen: «De helft der inwoners bracht ik om. Ik bouwde een muur voor de groote poort der stad; ik liet de hoofden van den opstand villen en den muur met hunne huiden bekleeden. Eenigen werden levend in den muur gemetseld, anderen gekruisigd of gespietst. Een groot aantal liet ik in mijne tegenwoordigheid villen en den muur met hunne huiden bekleeden; hunne hoofden liet ik in den vorm van kronen bijeenleggen en hunne doorboorde lichamen in den vorm van bloemslingers.»

Onder de Assyrische veroveraars bekleedt Toeklat-habalar II (Teglat-pilezer), die in 745 v. C. den troon beklom, een eerste plaats. Zijne eerste veldtocht was gericht tegen Chaldēa met het doel om er zijn opperheerschappij te doen erkennen. In het noordelijke gedeelte van deze landstreek zat Naboe-natsir (Nabonassar) op den troon van Babylon. Deze bood geen tegenstand en werd daarom in zijne heerschappij gehandhaafd. Met Naboe-natsir begon

in 747 voor Babylon een nieuwe tijdrekening, want terwijl zijn voorgangers steeds bij maanjaren van ongeveer 354 dagen hadden geteld, voerde hij het gebruik van het zonnejaar van ruim 365 dagen in. Een onderkoning in Chaldēa trachtte zich tegen Toeklat-habal-asar II te verzetten, maar werd geslagen en voor een der poorten zijner hoofdstad aan het kruis genageld. Vervolgens trok hij naar Syrië en eischte van alle koningen, die daar heerschappij voerden, voor hem te verschijnen en hem hulde te komen bewijzen. Velen weigerden hem te gehoorzamen, en daar er juist een opstand in Armenië tegen hem uitbrak, kon hij hen niet terstond straffen. Toen hij het volgende jaar zegevierend uit Armenië terugkwam, begon hij de weerspannige Syrische koningen, die zich onderling verbonden hadden, te bestrijden. Na verloop van weinige jaren hadden zich achttien koningen onderworpen, waaronder die van Samarija en van Damaskus. Nu wendde Toeklat-habal-asar II den blik naar het Oosten, vanwaar de bewoners van Mesopotamië goud, ijzer, koper, geweven stoffen, kostbare steenen, zooals cornalijn, agaath en lazuraarsteen, alsmede vreemde dieren, zooals olifanten, rhinocerossen en tweebultige kameelen door middel van den karavaanhandel verkregen. Hij drong tot in de vlakte van den Indus door, op zijn tocht alles aan zich onderwerpende. Een zoo verafgelegen en uit Assyrië zoo moeilijk te bereiken land kon echter op den duur niet in een toestand van afhankelijkheid gehouden worden. De herinnering aan den merkwaardigen tocht ging echter niet verloren en de overlevering kende er weldra de eer van toe aan zekere veroveringszuchtige koningin Semiramis, die echter nooit heeft bestaan.

Nauwelijks was Toeklat-habal-asar in 735 v. C. uit Indië teruggekeerd, of zijne tegenwoordigheid werd in 't Westen van zijn rijk vereischt. In Damaskus was de troon bestegen door Retzin, die het rijk uit den toestand van machteloosheid, waarin het was vervallen, spoedig wist op

te heffen. Zich te zwak gevoelende tegen Assyrië, erkende hij de Opperheerschappij van Toeklat-habal-asar II. Israël daarentegen scheen hem een gemakkelijke prooi toe. In dit rijk had de veldoverste Pekah den koning Pekahja vermoord en zich daardoor van den troon meester gemaakt. Daar hij te weinig macht bezat om een aanval af te slaan, en te weinig geld om hem af te koopen, zag hij zich genoodzaakt Retzin als zijn opperheer te erkennen en met dezen tegen Juda op te trekken, dat door den twintigjarigen Achaz werd geregeerd. Toen deze tweemaal verslagen was en Retzin en Pekah zich gereed maakten hem te ontroonen, zag hij geen anderen uitweg dan de hulp in te roepen van den machtigen en heerschzuchtigen Toeklat-habal-asar II. Hij zond hem een gezantschap voorzien van rijke geschenken, die uit den tempelschat waren genomen, en weldra daagde de hulp op. Israël werd zwaar getuchtigd en van een aanzienlijk deel zijner inwoners beroofd, die naar Assyrië werden verplaatst. De Philistijnen, die van de verlegenheid, waarin Achaz zich bevond, gebruik hadden gemaakt om een aanval in Juda te doen, werden schatplichtig gemaakt. Eindelijk richtte Toeklat-habal-asar II zijne wapenen tegen Damaskus. Twee jaren hield Retzin den ongelijken strijd vol, maar toen werd zijn hoofdstad ingenomen en hij zelf gedood. Alvorens Syrië te verlaten, riep Thoeclat-habal-asar II de vorsten, die hij schatplichtig had gemaakt, op om hem hulde te bewijzen. Vijf en twintig koningen verschenen en daaronder ook Achaz, om zijn schatting te brengen en zijn redder te danken.

Terwijl de koningen van Babylon trouw hunne schatting bleven betalen, waagden de koningen uit het Zuiden van Chaldæa een nieuwe poging om hunne onafhankelijkheid te herwinnen. Toeklat-habal-asar II trok onmiddellijk tegen hen op. Den uitslag van zijn veldtocht liet hij in de volgende bewoordingen op een gedenkzuil vereeuwigen: „Doegab, den zoon van Amoekkan, sloot ik op in Sapiya, zijn koningsstad; ik wierp stapels lijken voor zijne poor-

ten op. Alle boomen, die voor zijn paleis stonden, velde ik. Al zijn steden heb ik verwoest, verdelgd, verbrand. Het land van Beth-Shilan en dat van Beth-Amoekkan en van Sahalli heb ik woest gemaakt; ik heb ze in puinhoo-
pen veranderd."

Toen Toeklat-habal-asar II na een roemrijke regeering van achttien jaren was overleden, had er een algemeene opstand in de onlangs door hem veroverde landen in het Westen plaats. Het Phenicische Tyr en Israël, waar zich Hosëa van den troon had meester gemaakt, grepen naar de wapenen. Hosea zond een gezantschap met geschenken en het verzoek om hulp naar Egypte, welks koning Shabak de geschenken als schatting, en het verzoek als een bewijs van hulde aannam. Shabak wenschte voor 't minst de Israëlieten en Pheniciërs in hun verzet tegen Assyrië te stijven, dewijl dit rijk zijne grenzen sedert de laatste twintig jaren tot bij de landengte van Suez had uitgebreid en dus gevaarlijk werd voor Egypte. Nauwelijks had Salmanassar V, de opvolger van Toeklat-habal-asar II, van deze onderhandeling gehoord, of hij daagde Hosea ter verantwoording voor zich. Deze gehoorzaamde: wellicht in de hoop zich te kunnen rechtvaardigen. Indien dit het geval was, werd hij in zijne verwachting deerlijk bedrogen. Salmanassar V wierp hem in de gevangenis en sloeg het beleg voor Samaria. Ofschoon zij zonder koning waren en geene hulp van Shabak ontvingen, stelden de Israëlieten zich dapper te weer.

Ondertusschen hadden de Tyriërs het Assyrische juk afgeschud en andere volken gedwongen, hen in den opstand ter zijde te staan. Salmanassar V liet daarom een gedeelte van zijn leger voor Samaria en trok met het andere Phenicië binnen, waar hij zich weldra weder wist te doen gelden. Alleen de stad Tyr, die hare sterkte aan de zee ontleende, bleef hem weerstand bieden. Om haar tot overgave te dwingen, bemande hij zestig schepen, die hij uit Sidon en andere Phenicische steden bijeen had gebracht, met

Assyrische troepen om daarmede Tyr van de zeezijde aan te tasten. Deze vloot werd echter geheel vernield door twaalf schepen der Tyriërs, die bovendien 500 Assyriërs gevangennamen. Salmanassar V besloot nu het beleg te staken en zich met de insluiting van Tyr te vergenoegen, in de hoop, de stad door gebrek aan drinkwater tot de overgave te dwingen. Salmanassar V had zonder zijn doel te bereiken twee jaren aan zijn onderneming tegen Tyr en Samaria besteed, toen hij kinderloos stierf. Eender aanzienlijkste heeren van zijn hof, de dappere Saryoekin (Sargon) volgde hem op. Van deze verandering van dinastie trachtte Suziana, aangemoedigd door den dapperen tegenstand van Samaria en Tyr, gebruik te maken om zijn onafhankelijkheid te herkrijgen. Saryoekin trok echter in persoon tegen de Suzianen op, bracht hun een zware nederlaag toe en zette toen met zooveel kracht het beleg van Samaria voort, dat de uitgeputte stad in 719 v. C. bezweek. Zij werd geplunderd en het overgebleven deel harer bevolking in verschillende Assyrische en Medische steden verstrooid. De gevangenen, die Saryoekin in zijn overwinning op de Suzianen had gemaakt, moesten zich in Samaria vestigen. De stad werd de zetel van een Assyrisch stadhouder en op de plaatsen, waar eens Jahwe was vereerd, verrezen tempels voor de goden der nieuwe bewoners. Het Israëlietische landvolk, dat achter was gebleven, had zulk een afkeer van de Assyrische heerschappij, dat het in grooten getale naar Juda en Egypte uitweek.

II. Saryoekin. Sin-ache-irib. Assoer-ban-habal.

De val van Samaria sloeg den moed der Tyriërs niet ter neder, terwijl de Philistijnen, de Moabieten, de Ammonieten, de Judeërs en de meeste volken in het Noorden van Syrië den Assyriërs heimelijk of openlijk vijandig gezind waren en op de hulp van den Ethiopiër Shabak, die

over Egypte heerschte, rekenden. Saryoekin trok het eerst op tegen Jahoebid, den koning van Hamoth, dien hij versloeg, gevangennam en levend vilde, en richtte zich toen zuidwaarts tegen Shabak, die eindelijk met een groot leger was komen opdagen. Bij Ropeh (Raphia) ten Zuiden van Gaza had de strijd plaats. Shabak werd beslissend geslagen en had het behoud van zijn leven te danken aan een Philistijnsch herder, die hem door de woestijn naar Egypte geleidde. De vorsten en stadhouders van Neder-Egypte, maakten van deze gelegenheid gebruik om zich onafhankelijk te maken van de Ethiopische koningen, wier heerschappij zich sedert slechts weinig ten Noorden van Thebeuistrekte.

Zijn overige levensdagen bracht Saryoekin steeds te midden van het oorlogsgewoel door. Hij onderwierp een gedeelte van Medië, breidde zijn gebied in Klein-Azië tot den Halys uit en verdreef den heldhaftigen koning van Babylon Mardoek-bal-idinna (door den profeet Jezaja Marodach Baladan genoemd), die in Chaldea tot opperheer werd erkend. Saryoekin heeft van deze gebeurtenis het volgende laten opteekenen: „Mardoek-bal-idinna had zijn legermacht te Doer-Yakin bijeengetrokken. Ik schaarde mijne strijders in slagorde en joeg den vijand op de vlucht. De wateren van den stroom (Shat-el-arab) sleepten de lijken zijner krijgslieden als boomstammen voort. Ik vernietigde de lijfwacht en vervulde de andere legerafdeelingen des vijands met de vreeze des doods. Mardoek-bal-idinna liet in zijn legerplaats de teekenen der koninklijke waardigheid achter, den gouden draagstoel, den gouden troon, den gouden schepter, den zilveren wagen, de gouden versierselen, en hij ontsnapte door een heimelijke vlucht.”

In 704 v. C. werd Saryoekin vermoord en door zijn zoon Sin-ache-irib (Sanhērib) opgevolgd. Zoodra de tijding hiervan verspreid werd, hadden allerwegen opstanden plaats: de oude Mardoek-bal-idinna maakte zich weder van Babylon meester. Sin-ache-irib trok oogenblikkelijk te velde, en reeds had hij alle opstandelingen behalve Hiskia,

den koning van Juda, ten onder gebracht, toen een leger door de vorsten van Beneden-Egypte bijeengebracht, hem aanviel. De Egyptenaren werden met groot verlies teruggeslagen en moesten het grootste gedeelte van hunne striidwagens en de kinderen van een hunner koningen in de handen van Sin-ache-irib achterlaten. Deze viel nu in Juda en liet van dien inval opteekenen: „Geholpen door vuur, moord en belegeringstorens maakte ik mij van het land meester. Ik voerde er 200,150 menschen, groote en kleine, mannen en vrouwen uit weg en nam ezels, muil-dieren, kameelen, runderen en tallooze schepen als buit mede.” De veroveraar naderde meer en meer Jeruzalem, waar niets voor de verdediging in gereedheid was. In allerijl liet Hiskia eenige huizen sloopen en met hunne afbraak de muren herstellen, de bronnen buiten de stad met zand vullen en binnen de muren nieuwe vergaderbakken voor het water maken. Toen hij hiermede gereed was en over de gewapende burgers hoofdliden had aangesteld, wier moed hij trachtte te ontvonken door hen te verzeke-ren, dat zij op Jahwe's hulp konden rekenen, besloot hij nog een poging te doen om het dreigend gevaar van Je-ruzalem af te wenden. Hij liet Sin-ache-irib zeggen: „Ik heb verkeerd jegens u gehandeld: trek terug, en ik zal u betalen, wat gij eischt.” De Assyrische koning nam er genoeg mede, maar toen hij vernam, dat de Egyptenaren zich ondertusschen van hunne nederlaag hadden hersteld en met een nieuw leger tegen hem optrokken, kwam het hem voor, dat Hiskia slechts onderhandeld had om tijd te winnen, en liet hij dezen onder vreeselijke bedreigingen rekenschap van zijn gedrag vragen. Volgens den raad van Jezaja besloot Hiskia thans, Sin-ache-irib tegenstand te bieden. Weldra had hij reden zich over dit moedig besluit te verheugen, want terwijl de Assyriërs naar de Delta oprukten om de Egyptenaren te verslaan, werden zij door zulk eene hevige pestziekte aangetast, dat de helft hunner manschappen bezweek en onder de overigen zulk een ordeloosheid

ontstond, dat de koning bijna onverzeld in Ninive moest terugkeeren. De Joden en de Egyptenaren, beiden evenzeer verbaasd over de ongehoorde ramp, die hunne vijanden had getroffen, schreven ieder voor zich hunne redding aan hun eigen god toe. Zoo vermeldde de Joden: „Het geschiedde in denzelfden nacht, dat de engel van Jahwe uitvoer en sloeg in het leger van Assyrië honderd vijf en tachtig duizend man. En toen zij zich des morgens vroeg opmaakten, zie, die allen waren doode lichamen.” Volgens de Egyptenaren droeg zich de zaak op de volgende wijze toe. De krijgslieden weigerden koning Setho, die tevens priester vanden god Ptah was, te volgen, omdat hij hun eenige voorrechten had ontnomen. Hij ging daarom den tempel binnen, plaatste zich voor het beeld van den god en klaagde dezen zijn nood. Hier viel hij in slaap, en nu verscheen de god hem in een droom, hem geruststellende met de verzekering, dat hem hulp zou worden gezonden. Vol vertrouwen op dien droom trok hij naar Pelusium, met allen die hem wilden volgen. Dit waren rondventers, volers en zoetelaars: geen enkel krijgsman voegde zich bij hem. Gedurende den nacht zond de god Ptah tegen de Assyriërs een heirleger ratten af, die de pijlkokers, boogpeesen en handvatten der schilden in het vijandelijk leger aan stukken knaagden. Toen de Assyriërs des morgens ontwaakten en hunne wapenen onbruikbaar bevonden, sloegen zij terstond op de vlucht.

Ondertusschen hadden de bewoners van de moerassige streken in 't Zuiden van Chaldea wegens hun afkeer van de Assyrische opperheerschappij, hunne goden en goederen ingescheept en zich daarmede naar de oostelijke kust van de Perzische golf begeven, waar zij zich vestigden in eene streek, hun door den koning van Suza afgestaan. Om hen ten onder te brengen liet Sin-ache-irib Tyrische en Sidonische scheepsbouwmeesters naar den Tigris overkomen om daar oorlogsschepen met masten en zeilen, twee rijen roeiriemen en een scherpe spoor, die in de Perzi-

sche golf nog onbekend was, te vervaardigen. Met een vloot van deze schepen deed hij een aanval op het gebied van den koning van Suza en diens beschermelingen. Daar dezen zich hadden voorbereid om een aanval te land af te slaan, verraste de aanval van de zeezijde hen zoozeer, dat zij spoedig het onderspit dolven. Weldra echter werden zij uit hun benarden toestand gered door een opstand van Babylon. Sin-ache-irib trok terug, maar behaalde spoedig daarop eene overwinning op de vereenigde legers van de Chaldeeische vorsten. Hij liet die overwinning met de volgende woorden vereeuwigen: „Op den doorweekten grond lagen de harnassen en wapenen in stroomen bloeds, want mijne strijdswagens hadden de lichamen der vijanden verpletterd. Ik stapelde hunne lijken tot zegeteekenen opeen. Hem, die levend in mijne handen vielen, verminkte ik; tot straf verminkte ik hen, en hieuw ik hun de handen af.”

Te midden van de vele oorlogen, die hij voerde, liet Sin-ache-irib schoone paleizen en tempels bouwen. Geen Assyrisch vorst heeft zooveel gewichtige gedenkteekenen nagelaten als hij. Het verdient opmerking, dat hij op het beeldhouwwerk, waardoor zijne daden werden vereeuwigd, een achtergrond liet maken, die eene juiste voorstelling geeft van de plaats, waar zij zijn verricht. Hier bergen en rotsen, elders boomen en wegen of rivieren en meren. Ook liet Sin-ache-irib op de muren van zijn paleis te Ninive de gewone voorvallen van het dagelijksch leven uitbeelden, b.v. een lange rij bedienden, die iederen dag wild, koecken en vruchten voor zijne tafel in zijn paleis brachten; elders al de verrichtingen voor het beeldhouwen van een kolossaal stierenbeeld, van het oogenblik, dat een ontzettend steenblok uit de steengroeve wordt gesleept, totdat het, in de gedaante van een gevleugelden stier verwerkt, langs een hellend vlak op een verhevenheid wordt getrokken om den ingang van een paleis te versieren.

Sin-ache-irib had een droevig uiteinde. Hij werd in een tempel door twee zijner zonen vermoord. Het doel lunner

Gerestaureerde Tempel van Chorsabad, het oude Ninive.

misdaad, zich van de heerschappij meester te maken, werd echter niet bereikt. Hun halfbroeder Assoer-ache-idin (Esarhaddon) werd als koning erkend. Ook deze bracht zijn leven grootendeels te midden van oorlogen door. Hij deed o. a. een tocht in Egypte, waar hij den Ethiopischen koning Tahraka versloeg, Memphis veroverde en Thebe plunderde. Een twintigtal inlandsche vorsten, die over de verschillende deelen van Egypte regeerden, maakte hij schatplichtig en sedert nam hij den titel aan van koning van Egypte, Thebe en Ethiopië. Hij overleed in 667 v. C. te Babylon, nadat hij een paar jaren vroeger wegens ziekte de regeering in handen had gegeven aan zijn zoon Assoer-ban-habal (Sardanapalus?). Terwijl deze een opstand dempte, die in Egypte tegen de Assyriërs was uitgebroken en hem gelegenheid gaf veel goud, zilver en kostbare stoffen, alsmede twee obeliskken van daar naar Ninive te voeren, zocht hij de bewoners van Chaldea door welwillendheid voor zich te winnen. Toen Suza door zwaren hongersnood werd geteisterd, zond hij er koren heen, terwijl alle Chaldeërs, die, om den dood te ontgaan, naar Assyrië vluchtten, daar gespijzigd werden en later verlof kregen naar hun vaderland terug te keeren in plaats van in slavernij te worden gehouden. Assoer-ban-habal bereikte hiermede echter zijn doel niet. Al de vorsten van Egypte tot aan de Perzische golf, en daaronder zelfs zijn broeder Saoel-masadd-yoekekin, die tot onderkoning van Babylon was aangesteld, verbonden zich in 't geheim tegen hem. Assoer-ban-habal versloeg zijn broeder in 't open veld, waarna deze een schuilplaats zocht in Babylon. Weldra was de stad door het Assyrische leger omsingeld en ontstond er zulk een gebrek aan voedsel, dat de inwoners het vleesch van kinderen aten. Eindelijk moest de stad bukken, en maakte Assoer-ban-habal zich meester van zijn broeder, dien hij levend liet verbranden. Het lot, dat de aanzienlijke en de geringe inwoners ondergingen, heeft hij op de volgende wijze doen beschrijven. »De toorn der groote

goden, mijne Heeren, drukte zwaar op de dienaren van Saoel-masadd-yoekin; niemand ontsnapte, niemand werd gespaard, allen vielen in mijne handen. Hunne strijdwapens, hunne wapenrustingen, hunne vrouwen, de schatten hunner paleizen werden voor mij gebracht. Dien mannen, welke eene laaghartige samenzwering tegen mij en tegen Assoer, mijn god, hadden gesmeed, heb ik de tong laten uitrukken en daarna een smadelijken ondergang bereid. Van het overige volk, dat nog leefde, heb ik velen bijeen doen brengen voor de groote steenen stieren, die Sin-ache-irib, de vader van mijn vader, had opgericht. Ik heb hun de ledematen doen afhouden en hunne lijken doen verslinden door honden, wilde beesten, roofvogels, de dieren des hemels en der wateren. Door dit alles te volvoeren heb ik het hart der groote goden, mijne Heeren, verblijd." Het moorden moede, schonk Assoer-ban-habal aan wie nu nog leefde vergiffenis.

Assoer-ban-habal zag zich genoodzaakt den verderen duur van zijne regeering oorlog te blijven voeren. De opperheerschappij over Egypte moest hij laten varen; maar toch bleef hij de machtigste koning van zijn tijd. Bij zijn dood verdween de wapenroem, die Assyrië zooveel eeuwen had omstraald.

DE BABYLONIËRS.

Naboe-bal-oessoer. Naboe-koedoer-oessoer.

Onder de regeering van Assoer-edil-ilani, den zoon en opvolger van Assoer-ban-habal, werd Assyrië verwoest door de Scyten en daarna aangevallen door den Medischen koning Cyaxâres. Assoer-edil-ilani stelde zijn veldheer Naboe-bal-oessoer tot onderkoning van Babylon aan en trok zelf tegen de Mediërs op. Maar Naboe-bal-oessoer verried zijn koning, sloot zich bij Cyaxâres aan, hielp Assyrië ten onder brengen en werd daarna onafhankelijk koning van Babylon.

Naboe-bal-oessoer was reeds oud geworden, toen de Egyptische koning Necho zijn vroeger beschreven tocht naar den Euphraat deed. Nadat Naboe-koedoer-oessoer de Egyptenaren door zijn overwinning bij Karkemish (Circesium) tot een overhaasten aftocht had gedwongen, onderwierp hij Jojakin I, den koning van Juda, en andere kleine vorsten van Syrië (605 v. C.), en juist maakte hij zich gereed Egypte binnen te trekken, toen hij het bericht ontving, dat zijn vader Naboe-bal-oessoer overleden was.

Uit vrees, dat hem de troon mocht betwist worden, sloot hij in allerijl een vredesverdrag met Necho en richtte hij zijne schreden naar Babylon. Daar de weg over Karkemish, welken het leger moest volgen, hem te lang was, trok hij met een klein gevolg door de woestijn en reed hij Babylon binnen op een oogenblik, dat men er hem het

minst verwachtte. Hij vond er alles boven verwachting. De priesters hadden de leiding der zaken op zich genomen en den troon voor den wettigen erfgenaam bewaard.

Door de daden van Naboe-koedoer-oessoer verkreeg Babylon een grooten naam boven alle voorname steden van Chaldea, waarmede het tot nu toe gelijk had gestaan. Vooral in het Westen van zijn rijk moest Naboe-koedoer-oessoer zijn gezag meermalen met de wapenen handhaven, dewijl de Egyptische pharao's, bevreesd geworden voor de Aziatische veroveraars, de Syrische vorsten op hun hand zochten te krijgen. Vier jaren na zijn nederlaag bij Karkemish wist Necho den koning van Juda, Jojakin I, over te halen tegen Babylon op te staan, maar Naboe-koedoer-oessoer onderwierp Juda weder, eer het Egyptische leger in staat was geweest het ter hulp te snellen. Drie jaren later schudde Jojakin I op aanstoken van Necho opnieuw het Babylonische juk af. Naboe-koedoer-oessoer sloeg het beleg voor de stad, die zich, nadat Jojakin I gestorven en door zijn achttienjarigen zoon Jojakin II opgevolgd was, op genade overgaf. De Assyrische koning spaarde de stad, maar den tempelschat nam hij in beslag, den koning en zijn gezin zond hij in ballingschap naar Chaldea, de krijgslieden nam hij als slaven mede, en de handwerksklasse zond hij naar Babylon om aan de groote bouwwerken, die hij er liet volvoeren, te arbeiden. De overblijvenden stelde hij onder het bestuur van Zedekia, den zoon van den vroegeren koning Jozia. Ofschoon Necho twee jaren later stierf, wist de partij, die met behulp van Egypte het Babylonische juk wilde afschudden, zich zoo te doen gelden, dat Zedekia, in strijd met den raad, dien de profeet Jeremia hem gaf, afgezanten van Tyr, van Sidon, van Ammon en van Moab tot zich noodigde om te beraadslagen over de beste middelen ter verdrijving van de Babyloniërs. De vrees voor de macht van Naboe-koedoer-oessoer was oorzaak, dat men voorloopig niet tot handelen overging, maar toen Oehabra (Apries) den troon van Egypte had beklommen,

en men zich van zijn hulp had verzekerd, besloot men te gelijk op te staan. Naboe-koedoer-oessoer, wel wetende, dat Juda het brandpunt der samenzwering was, trok oogenblikkelijk met de hoofdmacht in dit rijk, terwijl hij een andere legerafdeeling in Phenicië zond om dit land te verwoesten en Tyr in te sluiten. Zedekia, zich te zwak gevoelende om de Babyloniërs in het open veld te weerstaan, wierp zich in Jeruzalem. Alvorens hem daarheen te volgen, verwoestte Naboe-koedoer-oessoer het land te vuur en te zwaard, in welk werk hij getrouw ter zijde werd gestaan door de Philistijnen en de Edomieten. Juist was hij gereed het beleg van Jeruzalem met kracht te beginnen, toen hij vernam, dat Oehabra met een aanzienlijk leger in aantocht was om de stad te ontzetten. Oogenblikkelijk trok Naboe-koedoer-oessoer hem te gemoet, en het gevolg was, dat de Egyptische koning, hetzij vrijwillig, hetzij ten gevolge eener nederlaag, naar zijn land terugtrok. Het beleg van Jeruzalem werd hervat. De Judeërs verdedigden zich hardnekkig ondanks de tweespalt, die onder hen heerschte. Jeremia en zijn aanhang drongen op onderwerping aan: Zedekia en zijn raadgevers waren besloten tot het uiterste vol te houden. Honger en ziekte teisterden de belegerden: er was geen brood meer in de stad en nog wilde men van geen overgave weten. Anderhalf jaar had het beleggeduurd, toen de Babyloniërs door een bres in de muur de stad binnendrongen. Zedekia werd op de vlucht gegrepen en voor Naboe-koedoer-oessoer gebracht, die een vreeselijk vonnis over hem uitsprak. Eerst moest hij toezien, hoe zijn zonen en voornaamste raadslieden werden omgebracht, daarop werden hem de oogen uitgestoken en eindelijk zond de overwinnaar hem zwaar geketend naar Babylon. Jeruzalem en zijn tempel werden verwoest. De krijgslieden, de priesters en alle aanzienlijken werden naar verschillende steden van Chaldea gevoerd, slechts de arme bewoners van het platteland, wien de overwinnaar de wijnbergen en akkers der rijken schonk, bleven in Juda onder het bestuur van

Gedalia, een vriend van Jeremia. Maar nog kwam het ongelukkige land niet tot rust. Gedalia werd vermoord door een afstammeling van David, Ismaël geheeten, die op zijne beurt verdreven werd en eene schuilplaats moest gaan zoeken bij de Ammonieten. De Judeërs, die Gedalia gewroken en Ismaël verslagen hadden, vreezende dat de toorn van Naboe-koedoer-oessoer op hen zou nederdalen, vluchtten naar Egypte en namen daarheen Jeremia mede. Zij werden welwillend ontvangen door Oehabra, die hun akkers schonk, zoodat zij zich over verschillende deelen van Egypte, zelfs tot in Thebe, verspreidden. Nog was de maat der rampen, die de Judeërs troffen, niet vol gemeten. In 581 sloot het overgebleven gedeelte van Juda's bevolking zich bij de Moabieten aan om nogmaals de wapenen tegen Babylon op te vatten. Een nieuwe nederlaag gevolgd door een nieuwe verbanning bracht het rijk geheel te gronde. Toen Jeremia van deze droevige gebeurtenis kennis kreeg, gaf hij zijn geschokt gemoed lucht in zijn beroemde klaagliederen. „Hoe,” ving hij aan, „Hoe zit die stad zoo eenzaam, die vol volk was! Zij is als een weduwe geworden, zij, die groot was onder de heidenen, een vorstin onder de landschappen, is cijnsbaar geworden. Zij weent steeds des nachts en hare tranen loopen over hare wangen, zij heeft geen trooster onder allen, die haar liefhebben; al hare vrienden hebben trouweloos met haar gehandeld, zij zijn haar tot vijanden geworden.” — „Jahwe heeft zijn boog gespannen als een vijand; hij heeft zich met zijn rechterhand gesteld als een tegenpartijder, dat hij doodde al de begeerlijke dingen der oogen; hij heeft zijn grimmigheid in de tent der dochter Sions uitgestort als een vuur.” — „De oudsten der dochter Sions zitten op aarde, zij zwijgen stil, zij werpen stof op hunne hoofden, zij hebben zakken aangegord; de jonge dochters van Jeruzalem laten haar hoofd ter aarde hangen.” Hij eindigt met de hoop op een betere toekomst: „Onze vaders hebben gezondigd en zijn niet meer, en wij dragen hunne ongerechtigheden. Maar gij, o

Jahwe! zit in eeuwigheid, uw troon is van geslacht tot geslacht. Waarom zoudt gij ons steeds vergeten? Waarom zoudt gij ons zoo langen tijd verlaten? Jahwe! keer ons weder tot u, zoo zullen wij bekeerd zijn; vernieuw onze dagen als van ouds. Want zoudt gij ons ganschelijk verwerpen? zoudt gij zoozeer tegen ons verbolgen zijn?"

Na den val van Jeruzalem tuchtigde Naboe-koedoer-oessoer Ammon en Moab, en vervolgens deed hij een krijgstocht door Arabië, die hem een grooten buit en een aanzienlijk getal krijgsgevangenen opleverde. Deze tocht bleef in de herinnering der Arabieren bewaard. Onder den naam van Bokhtnassar werd Naboe-koedoer-oessoer voor hen de held van velerlei legenden.

Van al de Phenicische steden had Tyr zich alleen kunnen staande houden tegen de Babyloniërs. Maar toen de insluiting der stad dertien jaren had geduurd, begreep de Tyrische koning Ithobaäl III, die de verdediging geleid had, dat het tijd werd te onderhandelen en de opperheerschappij van Babylon te erkennen. Nu had Naboe-koedoer-oessoer de handen vrij om met Egypte af te rekenen. Dat hij dit rijk zou aanvallen, was sedert lang voorzien. Jeremia had er reeds vaak op gewezen en tevens voorspeld, dat Egypte erdoor te gronde zou gaan. De uitkomst was echter geheel anders. Oehabra's vloot, door Grieken bemand, versloeg de Phenicische in dienst van Babylon, en zijn leger maakte zich meester van de geheele Syrische kust.

Gedurende zijn laatste levensjaren wijdde Naboe-koedoer-oessoer zich geheel aan de voltooiing van de ontzaglijke bouwwerken, die zijn naam zoo beroemd hebben gemaakt. Hij liet de muren van Babylon herstellen, zoodat zij eene hoogte van omstreeks 60 M. bij eene breedte van 10 M. verkregen en verdedigd werden door 250 torens. Langs de oevers van den Euphraat, werden voor zoover hij door de stad stroomde, hooge steenen kaaien gemaakt en aan de openingen, die daarin gelaten waren om den inwoners gelegenheid te geven langs trappen tot het water af te dalen,

werden metalen poorten bevestigd om in geval van nood een vijand het binnendringen der stad te beletten. Om het heimwee van zijne vrouw Amytis, die in 't vlakke land van Babylon de Medische bergen betreurde, tegen tegaan, liet hij de zoogenaamde hangende tuinen vervaardigen. Op een terrein van ongeveer 115 M. in 't vierkant liet hij stevige pilaren zetten, waarop dekplaten werden gelegd. Een breede rand van het vlak, dat hierdoor ontstond werd met een dikke laag uitstekende teelaarde bedekt en daarbinnen werden op nieuw pilaren geplaatst en van dekplaten voorzien. Op deze wijze ging het eenige verdiepingen hoog. In de teelaarde werden allerlei boomen en gewassen geplant, zoodat het geheel zich voordeed als een prachtig begroeide heuvel. Van iedere verdieping waren er tot de volgende hellende vlakken aangebracht, door welke men in staat was de kruin te paard te bereiken.

Na den dood van Naboe-koedoer-oessoer ging de luister van het Babylonische rijk met snelle schreden achteruit.

DE MEDEN.

Oevakhshatara (Cyaxares).

Medië bevatte aanvankelijk een menigte staatjes, die hun ontstaan te danken hadden aan verschillende volkstammen, welke van de hoogvlakte Pamir en uit Toeran waren gekomen om er zich te vestigen. Sedert de negende eeuw v. C. hadden die staatjes veel te lijden van de invallen der krijgszuchtige koningen van Assyrië. In de tweede helft der zevende eeuw v. C. kwam een nieuwe volksstam onder aanvoering van Oevakhshatara, door Herodōtos meer bekend onder den naam van Cyaxāres, uit de streken van de rivier Amoe (Oxus) om zich in Medië te vestigen en onderwierp zonder veel moeite de verschillende rijkjes, die hij er aantrof. Cyaxāres, aldus de stichter geworden van het Medische rijk, wilde zijn veroveringen voortzetten en trok daartoe met het sterke leger, dat hij zich had gevormd, tegen Assyrië op. Geheel onverwachts echter zag hij zich gedwongen zijn onderneming te staken.

Ten Noorden van den Kaukasus woonde sedert onheugelijke tijden een volk, bekend onder den naam van Scyten of Sarmaten. Ieder jaar trok een afdeeling Scyten over den Kaukasus om plundertochten te ondernemen. Aanvankelijk hadden de bewoners van Klein-Azië er het meest van te lijden. Later, toen Assyrië meer bekend werd, richtten zij hunne schreden ook wel naar dit land, maar niet zelden wierpen zijn strijdbare bewoners hen terug. In het

jaar 632 v. C. trok het gros der Scyten langs de Kaspische Zee naar het dal van den Tigris, waar Cyaxäres, die aan de Assyriërs een nederlaag had toegebracht, begonnen was, het beleg te slaan voor Ninive. Toen de Scyten naderden, brak Cyaxäres het beleg op, en trok hij hen tegemoet. Hoewel zijn troepen beter geoefend en gewapend waren, bezweken zij voor de overmacht der Scyten, die Medië een jaarlijksche schatting oplegden. Daar het arme Medië hun te weinig buit beloofde, trokken de Scyten door de rijke gewesten van Mesopotamië en langs de kusten der Middellandsche Zee. Zij doodden het vee, verwoestten den oogst en verbrandden de dorpen, deels uit vernielzucht, deels om schrik aan te jagen. Den bewoners, die noch in de bergen noch in de vestingen wisten te ontkomen, wachtte slavernij of dood: leeftijd noch geslacht werd door de woeste Scyten ontzien. Daar zij te onwetend waren om sterkten geregeld te belegeren, legden zij deze eenegeringe schatting op. Was echter hunne begeerte opgewekt door den rijken buit, dien zij in een vesting hoopten te vinden, dan sloten zij haar in, om haar door den honger tot de overgave te dwingen. Na aldus door Damaskus, Phenicië en Palestina te zijn getrokken, maakten zij zich gereed het rijke Egypte te plunderen, doch Psamtik I wist hen met groote geschenken te bewegen terug te keeren. De groote verliezen, die de Scyten jaar op jaar in de telkens wederkeerende gevechten leden, verzwakten hen zoodanig, dat sommige vorsten, die zij schatplichtig hadden gemaakt, eraan begonnen te denken, het opgelegde juk af te schudden. Het eerst deed dit Cyaxares. Hij noodigde hunne aanzienlijkste aanvoerders op een feestmaal, liet den wijn als met stroomen vloeien, en toen zijn gasten erdoor bedwelmd waren geworden, vermoordde hij hen. Onmiddellijk viel hij hierop de Scyten aan, die zich wel dapper te weer stelden, doch na in 't geheel acht jaren meester te zijn geweest in Azië, het veroverde gebied weer moesten ontruimen.

Nu vatte Cyaxāres het vroegere plan weder op om Assyrië ten val te brengen, maar door de ondervinding wijzer geworden, zocht hij zich door machtige bondgenooten te versterken. Hij vond er een in Naboe-bal-oessoer, den onderkoning van Babylon, aan wiens zoon hij zijne dochter Amytis ten huwelijk gaf. De verbondenen trokken tegen Assyrië op. Assoer-edel-ilani, die zich in het open veld niet tegen hen kon staande houden, zocht zich in zijn hoofdstad Ninive te redden. Weldra was het beleg voor de stad geslagen, en toen deze na een dappere verdediging viel, liet de laatste Assyrische koning zich in zijn paleis met zijn vrouwen en schatten verbranden om den vijand niet levend in handen te vallen. Ninive werd verwoest, en binnen twee eeuwen wist niemand de plaats meer aan te wijzen, waar de trotsche stad had gestaan.

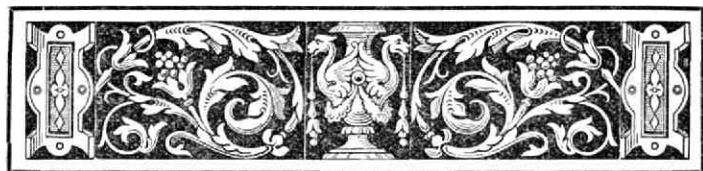
Cyaxāres zette zijn veroveringstochten voort. Hij trok Klein-Azië binnen tot aan de rivier Halys, die de oostelijke grens vormde van het Lydische rijk. Ongeveer dertig jaren eer de Scyten hun grooten inval in Azië deden, regeerde over Lydië de koning Gyges, van wien de overlevering heeft vermeld, dat hij een onzichtbaarmakenden ring bezat. Hij was begonnen de Grieksche koloniën op de Westkust te onderwerpen, maar sneuvelde tegen de Scyten, die een inval in zijn land deden en zijn hoofdstad Sardes innamen. De tweede opvolger van Gyges was Alyātes, die voortging met pogingen om de Grieken te onderwerpen. Vooral had hij het oog geslagen op Milēte, en toen hij geen kans zag, het met de wapenen te veroveren, beproefde hij het door den honger tot onderwerping te dwingen. Ieder jaar, wanneer de oogst der Milesiërs te veld stond, trok hij er met een leger heen, verwoestte de akkers en keerde dan weder huiswaarts. Ondertusschen veroverde hij Smyrna en breidde hij zijn rijk oostwaarts tot den Halys uit.

In dezen tijd naderde Cyaxāres met zijn leger de grens van Lydië. Begeerig naar de heerschappij over dit rijk

land, zocht hij naar een voorwendsel om Alyattes den oorlog aan te doen. Het toeval diende hem. Een afdeeling Scyten, die in zijn leger diende, deserteerde en zocht een schuilplaats in Lydië. Onmiddellijk liet hij ze terugeischen, doch Alyattes zond ze niet terug, en nu trok Cyaxâres Lydië binnen. Nadat er gedurende zes jaren met afwisselend geluk was gestreden, had er weder een veldslag plaats. Nog was de uitslag twijfelachtig, toen in de hitte van den strijd de zon werd verduisterd (610 v. C.). Het gezicht hiervan verwekte bij de bijgeloovige krijgslieden zulk een plotselingen schrik, dat van beide zijden het gevecht werd gestaakt, en de twee koningen weldra een wapenstilstand sloten, die eerlang door een vrede werd gevolgd. Volgens het toenmalig gebruik zwoeren Cyaxâres en Alyattes elkander den eed van vriendschap, en bezegelden zij dien door zich in den arm een lichte wonde toe te brengen en elkanders bloed te drinken. Om aan het verbond nog meer hechtheid te geven, schonk Alyattes zijn dochter ten huwelijk aan Azi-dahak (Astyages) den zoon van Cyaxâres.

Zijn overige levensdagen bracht Cyaxâres, in rust door.

Azi-dahak (Astyages), die hem opvolgde, was een vreedzaam vorst. Hij leefde in zijn hoofdstad Ekbatâna in oostersche weelde, zonder ander tijdverdrijf dan de jacht in het park van een zijner paleizen of aan den zoom der woestijn. Zijn kinderen waren allen dochters. Een harer, Mandane, huwde hij uit aan Kamboezia (Kambyzes,) den koning der Perzen, die door Cyaxâres schatplichtig was gemaakt.

DE PERZEN.

I Koeroes (Cyrus).

De Perzen, wier land ten Noorden en ten Oosten door woeste streken en verder door de zee was begrensd, hadden onder het bestuur hunner koningen rustig, en door hun geringen omgang met andere volken eenvoudig geleefd, totdat Cyaxäres hen onder zijn opperheerschappij bracht. Cyrus, de zoon van Kambyzes en Mándāne moest op jeugdigen leeftijd het hof zijns vaders, dat beurtelings te Persepölis en te Pasargādae gevestigd was, verlaten om op verlangen van zijn grootvader Astyāges, te Ekbatāna onder diens oogen te worden opgevoed. Hier leerde Cyrus inzien, dat de krijgshaftigheid der Meden, die zich zoo schitterend vertoond had onder Cyaxäres, tijdens het vreedzaam bestuur van Astyāges meer en meer verloren ging. Tevens werd het hem duidelijk, dat de eer, welke zijn grootvader hem bewees, ten doel had, hem als gijzelaar voor de trouw der Perzen in handen te hebben. Hij vluchtte uit Ekbatāna naar zijn vader, dien hij overhaalde, de wapenen tegen Medië op te vatten. In het eerste gevecht leed Kambyzes de nederlaag, en vond hij den dood; maar Cyrus, die hem opvolgde, zette den strijd krachtig voort en eindigde met Medië te onderwerpen en Astyāges gevangen te nemen. Aldus ging de heerschappij der Meden op de Perzen over.

In Lydië was Alyāttes ondertusschen opgevolgd door zijn zoon Kresus, die de vruchtbaarste provinciën van Klein-Azië veroverde en daardoor de rijkste vorst van zijn tijd werd. Hij was met zijn schatten zeer milddadig. Aan

verscheidene tempels der Grieken, zoowel in Europa als in Klein-Azië, zond hij kostbare geschenken, en daarvoor verbreidden de Grieken zijn lof als den rijksten koning. Toen Kresus den val van zijn zwager Astyāges vernam, meende hij zich tegen Cyrus te moeten wapenen. Daar ook Amasis, de koning van Egypte, en Naboe-nahid (Nabonītes), de koning van Babylon, beducht waren voor de plotseling opkomende macht van Perzië, sloot hij met die vorsten een aanvallend en verdedigend verbond. De vereenigde macht dezer koningen zou zeer goed opgewassen zijn geweest tegen de Perzen, maar Kresus ging in zijn verwaandheid te haastig te werk. Om vooraf den uitslag van den oorlog, dien hij op het punt stond met Cyrus aan te vangen, te weten, had hij zich met rijke geschenken tot het orakel van Delphoi in Griekenland gewend en tot antwoord bekomen, dat hij een groot rijk te gronde zou richten, wanneer hij de Perzen aanviel. Niet twijfelende of door dat groote rijk werd Perzië bedoeld, trok hij, zeker van de overwinning en zonder daarom in overeenstemming met zijn bondgenooten te handelen, in 't voorjaar van 554 v. C. over den Halys.

Cyrus, hierdoor verrast, trachtte de Grieken, die op de Westkust van Klein-Azië woonden, aan zijne zijde te krijgen, doch zij weigerden zich bij hem aan te sluiten, minder uit vriendschap voor Kresus, dan uit afkeer van de Perzische heerschappij. Hierdoor teleurgesteld, besteedde Cyrus het grootste gedeelte van den zomer om een goed uitgerust leger bijeen te brengen, en toen dit gereed was, trok hij Kresus, die ondertusschen een menigte onder Perzische heerschappij staande steden veroverd had, te gemoet. De eerste slag, die geleverd werd, bleef onbeslist, ofschoon de Lydiërs veel geringer in aantal waren dan de Perzen. Toen Kresus den volgenden morgen zag, dat Cyrus geen toebereidselen maakte om den strijd te hervatten, meende hij, dat deze zich als overwonnen beschouwde; maar dewijl hij wegens het geringe aantal zijner troepen en den

naderenden winter niet in staat was partij te trekken van het voordeel, dat hij meende behaald te hebben, trok hij naar Sardes terug, en ontbond hij zijn leger. Meenende dat Cyrus wel zou overwinteren in de streek, waar hij hem verlaten had, zond Kresus aan zijn bondgenooten de uitnoodiging om zich in het volgende voorjaar tijdig ten strijde te rusten en dan gezamenlijk tegen Cyrus optetrekken. Deze echter zag in, welk gevaar hem dreigde, wanneer hij wachtte, totdat de bondgenooten hem gezamenlijk zouden aanvallen. Ondanks den winter trok hij daarom over den Halys en regelrecht op Sardes aan. Zoodra Kresus hiervan bericht kreeg, verzamelde hij in allerijl de beschikbare troepen en bood hij Cyrus, den slag aan. Ofschoon Cyrus weder de overmacht had, zou hij wellicht toch het onderspit hebben gedolven, indien de ruitery van Kresus, de beste, die er toen in de wereld was, had kunnen chargeeren. Maar Cyrus had zijn kameelen in 't front van zijn leger geplaatst, en toen de Lydische ruiters in hunne nabijheid kwamen, werden de paarden er zoo door verschrikt, dat zij niet te regeeren waren en zich van den vijand afwendden. Na een heldhaftigen strijd moest Kresus afdeinzen en zich in Sardes bergen, dat onmiddellijk door Cyrus werd belegerd. Kresus zond nu bode op bode naar zijne bondgenooten met het dringend verzoek hem te komen ontzetten. Tegelijkertijd verdedigde hij zich met moed en vol hoop op een goeden uitslag, dewijl Sardes zoo versterkt was, dat men het voor onneembaar hield. Cyrus liet stormloopen, maar zijn krijgslieden moesten met bebloede koppen afdeinzen. Het scheen, dat de stad het lang zouden uithouden, maar het volgende voorval bracht haar, volgens Herodótos, reeds na een beleg van veertien dagen ten val. Een Lydiër liet zijn helm boven van den burcht der stad vallen, waarop hij langs de rots naar beneden kwam, hem opraapte en, denzelfden weg volgende, weder naar boven klom. Dit was gezien door een Perzisch krijgsman, die, begeerig naar de belooning door Cyrus uitgelooft aan hem,

die het eerst in Sardes zou binnendringen, den volgenden dag hetzelfde pad zocht te bestijgen. Vele Perzen volgden hem, en daar de Lydiërs juist op dit punt, waar zij het voor onmogelijk hielden, dat de vijand kon binnendringen, geen wacht hadden uitgezet, slaagden de koene klauteraars erin, hun doel te bereiken, en daardoor werd Cyrus meester van Sardes. De verdere verovering van Lydië liet Cyrus aan zijn veldheeren over. Hij zelf ging terug naar Ekbatana, Kresus met zich voerende, die weldra zijn vriend en raadsman werd. Daar Amasis en Naboe-nahid de troepen, die zich in de haast verzameld hadden om hun bondgenoot Kresus te ontzetten, na den val van Sardes niet te velde brachten, trok Cyrus naar Toeran om daar veroveringen te maken. Eerst moest Baktrië voor hem bukken, welks bewoners als de beste krijgslieden der wereld golden, vervolgens onderwierp hij de landen aan den Amoe (Oxus) en den Syr (Jaxartes) en stichtte daar sterkten om er zijne heerschappij te bevestigen. Daar de Siberische steppen zijn verderen tocht naar het Noorden stuitten, wendde hij zich oostwaarts naar het tegenwoordige Dsjoengarije, waar de Sacen woonden, die wegens hunne dapperheid en hun rijkdom bekend waren. Cyrus versloeg hen en nam hun koning Amörges gevangen; maar Sparēthra, de vrouw van Amörges, verzamelde de overgebleven troepen, bracht den Perzen een nederlaag toe en dwong Cyrus haar echtgenoot tegen de krijgsgevangen, die zij gemaakt had, uit te wisselen. Amörges zag zich intusschen toch gedwongen de opperheerschappij van Cyrus te erkennen, en sedert genoten de Sacen de eer, de voorhoede van Cyrus' leger uit te maken.

Na aldus vijftien jaren oorlog gevoerd en de uitgebreidheid van zijn rijk verdubbeld te hebben, gevoelde Cyrus zich sterk genoeg om Babylon aan te vallen. Naboe-nahid had zich ondertusschen tot een geduchten tegenstand gewapend. Hij had zijn leger uitgebreid, de grachten en muren zijner vestingen in een goeden toestand gebracht en de stad Ba-

bylon zoodanig versterkt, dat hij, in geval van tegenspoed, daarin een veilige schuilplaats meende te kunnen vinden. Vol vertrouwen op den goeden uitslag wachtte hij Cyrus af, toen deze in 538 v. C. tegen hem optrok. Aanvankelijk schenen zijn goede verwachtingen vervuld te zullen worden. Toen Cyrus over het riviertje Gyndes trok, werd een der heilige paarden door den stroom medegesleept en verdronk het dier. Dit ongunstig voorteecken bracht in het Perzische leger zulk een schrik teweeg, dat Cyrus begreep een buitengewonen maatregel te moeten nemen om zijnen soldaten weder vertrouwen in te boezemen. Hij ontstak in hevigen toorn tegen de rivier en zwoer een plechtigen eed, haar zoo onaanzienlijk te maken, dat iedere vrouw erdoor zou kunnen waden zonder zich de knieën nat te maken. Daarop splitste hij zijn leger in twee deelen en liet het eene aan den linker- en het andere aan den rechteroever der rivier honderd tachtig afwateringskanalen graven, waardoor de waterstand tot een onbeduidend peil werd gebracht. Met dezen reuzenarbeid was de zomer voorbijgegaan, en daarom besloot Cyrus zijn aanval op Babylon tot de volgende lente uit te stellen.

Toen de winter voorbij was, trok Cyrus op. Hij vond minder tegenstand, dan hij verwacht had. Zonder belemmering te ondervinden, trok hij over den Tigris en daarop regelrecht naar Babylon. Op eenigen afstand van de stad had de koning Naboe-nahid zijn leger in slagorde geschaard. Cyrus viel het aan en dreef het op de vlucht. Het grootste gedeelte van het verslagen leger vond een schuilplaats in Babylon, waar Bel-sar-oessoer (Belsasar), 's konings zoon en medebestuurder, het bevel voerde. Naboe-nahid zelf had met een kleine afdeeling krijgslieden elders de wijk genomen.

Nu viel Cyrus met kracht Babylon aan, doch Bel-sar-oessoer verweerde zich zoo dapper, dat Cyrus begreep, de stad niet door een geregeld beleg te kunnen vermeesteren. Hij liet een klein gedeelte van zijn leger voor Babylon en

trok met het andere een eind den Euphraat op. Hier begon hij eene groote menigte kanalen te graven, die hij in verbinding bracht met de groote waterbekkens, die de Babyloniërs op de wijze der Egyptenaren gebruikten om de jaarlijksche overstromingen der rivier te regelen en die nu half ledig waren. Bovendien bracht hij al het noodige in gereedheid om de rivier zoodanig te kunnen afdammen, dat al het water in de kanalen moest stroomen. Hierdoor was hij in staat, zoodra hij het verlangde, het water van den Euphraat binnen en een eind boven Babylon aanzienlijk te doen vallen. Nu wachtte hij den tijd af, dat de Babyloniërs een hunner grootste feesten vierden, en toen die was aangebroken, liet hij den dam leggen en het water in de kanalen afloopen. Met het aanbreken van den nacht werd de rivier doorwaadbaar. Cyrus liet toen zijn leger in den Euphraat afdalen en door de bedding der rivier Babylon binnenrukken. Bij een weinig waakzaamheid hadden de Babyloniërs hunne tusschen de kaaien der rivier opgehoopte vijanden kunnen vernietigen, maar zij waren zoo zorgeloos, dat zelfs de schildwachten hunne posten hadden verlaten om zich in de genoegens van het feest te baden. Hierop had Cyrus gerekend. Ongestoord beklommen zijne soldaten de oevers der rivier binnen de stad, en nu weerklonk plotseling het krijgsgeschreeuw der Perzen te midden van het feestgezing der Babyloniërs. Een vreeselijke slachting had er plaats; Bel-sar-oessoer kwam in de verwarring om, en het koninklijk paleis werd een prooi der vlammen. Tegen den morgen was Cyrus meester van de stad. Naboe-nahid, verderen tegenstand vruchteloos achtende, gaf zich over, waarvoor Cyrus hem het leven spaarde en tot stadhouder eener provincie aanstelde.

Phenicië, dat onder de heerschappij van Egypte stond, nam gewillig het Perzische juk op zijn schouders. De Egyptische koning Amasis, die boven alles den vrede wilde bewaren, deed geen enkele poging om het te behouden.

De Joden, die gedurende een halve eeuw onder de Babyloniërs hadden gewoond, zonder hun geloof te verzuken en zonder het gevoel hunner nationaliteit te verliezen, begroetten Cyrus met vreugde. Zij vraagden hem verlof naar hun vaderland terug te mogen keeren, en Cyrus, die niets liever wenschte, dan op de grenzen van Egypte een volk te beheerschen, waarop hij zich kon verlaten, stond hun verzoek toe. Vier en twintig duizend personen uit de stammen van Juda en Benjamin trokken onder aanvoering van den landvoogd Zerubabel en den hooge priester Jozua naar de puinhoopen van Jeruzalem, waar zij terstond stad en tempel begonnen te herbouwen.

Spoedig daarna wendde Cyrus zich weder oostwaarts en vond hij volgens sommigen den dood in een strijd tegen een woest volk.

II. Kamboezia (Kambyzes).

Cyrus had nog bij zijn leven bepaald, dat zijn oudste zoon, Kambyzes, hem in de regeering van zijn uitgestrekt doch slecht geregeld rijk zou opvolgen, maar tevens, dat aan zijn tweeden zoon, Bardja (Smerdis), het bestuur zou worden opgedragen over eenige provinciën. Indien Cyrus deze schikking had gemaakt om de bloedige twisten te voorkomen, die in het Oosten eene verwisseling van regeering plegen te verzellen, werd zijn doel niet bereikt. Zoodra Kambyzes den troon had beklommen, liet hij om zeker te zijn van de alleenheerschappij, zijn broeder Bardja ombrengen. De misdaad werd zoo geheim volbracht, dat zoowel aan 't hof als onder 't volk de meening heerschte, dat Bardja in een afgelegen paleis in Medië was opgesloten en er te eeniger tijd wel weder uit te voorschijn zou komen.

Van al de groote staten van het Oosten was alleen Egypte nog onafhankelijk. Dit rijk te onderwerpen, werd het doel van Kambyzes. Om eene aanleiding tot den oorlog te hebben, liet hij een dochter van den ouden Amasis ten huwe-

lijk vragen. Werd hem dit aanzoek geweigerd, dan kon hij voorgeven, dat hij zich over die beleediging kwam wreken. Amasis, die gedurende het vierde eener eeuw rustig geregeerd, en zijn rijk tot bloei gebracht had, wenschte, ofschoon hij zich na den dood van Cyrus terstond op een aanval van de Perzen had voorbereid, den vrede te bewaren. Hij gaf daarom aan Kambyzes in plaats van zijn eigene dochter, de dochter van den doorhem onttroonden Oehabra (Apriës), Nitetis geheeten, tot vrouw. Eens, dat Kambyzes haar met den naam van haar gewaanden vader aansprak, deed zij hem verstaan, dat Amasis hem bedrogen had, en zij de dochter was van Oehabra. In dolle woedestoot Kambyzes bij het vernemen van dit bericht op, en trok hij aan 'thoofd aan een sterk leger naar Egypte. Tusschen de laatste Syrische en de eerste Egyptische plaats lag een woestijn, om welke door te trekken een leger drie dagmarschen noodig had. Vroeger was de afstand tusschen de bewoonde streken geringer geweest, maar door de oorlogen tusschen de Egyptenaren en Assyriërs was de bevolking in die oorden sterk afgenomen, en sedert vertoonden er zich nu en dan Arabische nomaden, met het doel om op roof te loeren. Het scheen Kambyzes onmogelijk toe, zijn talrijk leger op dien tocht door de woestijn van water te voorzien. Een bijzondere omstandigheid redde hem uit de verlegenheid. Phanes, een Griek in dienst van Amasis, liep tot de Perzen over en gaf hun den raad den sheik der nomaden om een vrijgeleide door de woestijn te verzoeken. Kambyzes deed het, en nu plaatste de sheik op bepaalde afstanden in de woestijn eene groote menigte kameelen met een voldoende aantal waterzakken beladen om in de behoefte van het leger te voorzien. Toen Kambyzes te Pelusium aankwam, vernam hij, dat Amasis overleden, en door zijn zoon Psamtik III opgevolgd was.

Ofschoon de Egyptenaren ten volle vertrouwden op hunne goden en op zich zelve, brachten kwade voortekenen een angstig voor gevoel bij hen teweeg. Zoo regende

het in deze dagen te Thebe met kleine druppels, iets, dat volgens de bewoners dier streek nog nooit was geschied. De regens zijn daar hoogst zeldzaam en een onweder ver- toont er zich slechts een of tweemaal in de eeuw.

Nabij Pelusium had de beslissende slag plaats. Van weerszijden werd met buitengewone hardnekkigheid gestreden. Daar Phanes zijn kinderen in Egypte had achtergelaten, werden dezen door zijne vroegere krijgsmakkers voor zijne oogen gedood. De onverlaten vingen het bloed op in zakken, die half met wijn gevuld waren, dronken het mengsel en stormden toen met doodsverachting op de Perzen in. Den ganschen dag duurde de strijd met onverminderde woede voort; tegen den avond begonnen de Egyptenaren te wijken en weldra sloegen zij op de vlucht. Psamtik III was hierdoor zoozeer van zijn stuk gebracht, dat hij verzuimde zijne troepen achter de kanalen van de Delta te hereenigen en Kambyzes aldaar onder gunstiger omstandigheden het hoofd te bieden. Hij vluchtte wat hij kon, tot hij in Memphis was aangekomen. Kambyzes eischte deze stad op, maar zijn herauten werden door de woeste volksmenigte vermoord. Toen sloeg hij het beleg voor de stad en binnen weinige dagen nam hij haar in. Op- per-Egypte bood geen verderen tegenstand, en zoo viel na een enkelen veldslag het sedert vele eeuwen bloeiende en machtige Egypte.

Kambyzes zocht zich bij zijn nieuwe onderdanen aangenaam te maken door zich zooveel, als hem als Pers mogelijk was, naar hunne zeden en gewoonten te schikken. Tegelijkertijd zocht hij zijn veroveringszucht weder te bevredigen. Hij wilde zich door middel van een vloot van Karthago meester maken, doch de Pheniciërs, met wier hulp alleen hij die onderneming ten uitvoer kon brengen, weigerden tegen hunne stamgenooten op te trekken. Toen besloot hij Karthago met een leger te onderwerpen. Te dien einde zond hij van Thebe 50,000 man als voorhoede uit om de oase van Ammon te bezetten, doch allen kwamen

in de woestijn om, zoodat Kambyzes zich genoodzaakt zag de onderneming te laten varen.

Hij vestigde daarop den blik naar Ethiopië, dat sedert het de heerschappij over Egypte had verloren, eene fabelachtige vermaardheid in dit land had verkregen. De Egyptenaren wisten te vertellen, dat de Ethiopiërs de schoonste en grootste menschen waren, dat zij een leeftijd van honderd twintig en meer jaren bereikten; dat zij in 't bezit waren van een bron, welks water aan 't lichaam voortdurend een jeugdige kracht verleende; dat er bij hunne hoofdstad Napata eene weide was, steeds overvloedig voorzien van spijzen en dranken, waarvan ieder, die het verlangde, gebruik kon maken; dat het goud er gebezigd werd om er de geringste voorwerpen, zelfs boeien en ketenen voor gevangenen, van te maken, maar dat het koper er zeldzaam en zeer gezocht was. Dit land besloot Kambyzes te onderwerpen. De zekerste weg om er te komen was den Nijl te volgen. Hij koos echter den korteren weg door de woestijn, maar ging daarbij zoo zorgeloos te werk, dat de levensmiddelen reeds verteerd waren, toen hij nog slechts een vierde gedeelte van den weg had afgelegd. Nu moest hij weer terugkeeren, en eer hij weder in bewoonde streken kwam, was de helft van zijn leger door den honger omgekomen. Deze tegenspoed ontstemde hem zoozeer, dat hij de wijze gematigdheid, waarmede hij tot nu toe de Egyptenaren had behandeld, liet varen, en zich geheel overgaf aan de hem eigene heftigheid.

Tijdens zijn afwezigheid was de heilige stier Apis gestorven. De Egyptenaren hadden er den voorgeschreven tijd over gerouwd en daarna had men een nieuwen gevonden. Juist gaf men zich aan de vreugde over deze gelukkige gebeurtenis over, toen het overschot van het Perzische leger Memphis binnentrok. Kambyzes, die zich voorstelde, dat er feest werd gevierd wegens het mislukken van zijn tocht, liet de overheidspersonen en de priesters voor zich verschijnen en hen allen ombrengen, daar hij de ware reden, die

zij hem voor de feestviering opgaven, niet geloofde. Daarop liet hij den Apis voor zich brengen en doodde hem met zijn zwaard. Door deze daad maakte hij zich bij de vrome Egyptenaren meer gehaat dan door de vernietiging hunner vrijheid. Maar ook de Perzen maakte hij van zich afkeerig door de wreede daden, die hij bedreef. Twaalf aanzienlijke Perzen liet hij zonder reden levend begraven. Hij gaf bevel, Kresus, die hem steeds vergezeld had, te doden, maar weldra gevoelde hij hierover berouw, en toen het nu bleek, dat de officieren, die met de uitvoering belast waren geweest, zich niet onmiddellijk van hun last hadden gekweten, liet hij dezen, ondanks zijn vreugde, dat Kresus gespaard was, ter dood brengen. Bij zekere gelegenheid vroegde hij aan zijn gunsteling Prexaspes, wat de Perzen van hem zeiden. «O Heer!» antwoordde deze, «de Perzen prijzen u in alle opzichten, alleen meenen zij, dat gij tezeeraanden wijn verslaafd zijt.» «Welzoo,» hernam Kambyzes, «zij meenen dus, dat ik niet goed bij mijn zinnen ben. Zie eens, Prexaspes, daar in den tuin loopt uw zoontje. Wanneer de pijl, dien ik op hem zal afschieten, niet door zijn hart gaat, hebben de Perzen waarheid gesproken; indien wel, zoo zijn zij niet goed bij hun zinnen.» Kambyzes greep den boog, schoot, liet het getroffen kind openen, en men bevond, dat de pijl door het hart was gegaan. «Wat zegt gij nu, Prexaspes?» vroegde de dwingeland. «Geen god had beter kunnen treffen,» luidde het antwoord van den hoveling.

Na een landvoogd in Egypte te hebben aangesteld, besloot Kambyzes naar Eklātana terug te keeren. Reeds was hij in 't Noorden van Syrië aangekomen, toen zich een heraut in 't leger vertoonde, die openlijk verkondigde, dat Kambyzes opgehouden had te regeeren, en vervangen was door zijn broeder Bardja (Smerdis). Aanvankelijk meende Kambyzes, dat de hoveling, dien hij had opgedragen zijn broeder heimelijk te vermoorden, hem bedrogen had. Weldra echter bleek hem het tegenovergestelde, en kwam hij te weten, dat een der weinigen, die met den

moord bekend waren, de magiër of priester Gaumata, een Pers, die sprekend op Bardja geleek, zich voor dezen uitgaf. De meeste Perzische provinciën, niet wetende, dat zij met een bedrieger te doen hadden, onderwierpen zich terstond aan den gewaanden of pseudo Bardja. Kambyzes trok met de troepen, die hem getrouw bleven, tegen hem op, doch verloor weldra het leven. Vermoedelijk heeft hij in een vlaag van waanzin een zelfmoord begaan. De Egyptenaren verhaalden, dat de god Apis hem gestraft had door hem in zijn zwaard te laten vallen, en dat dit hem getroffen had op dezelfde plaats, waar hij de zijde van den stier had doorboord.

III. Darayavoes (Darius Hystaspis)

Om de onderworpen volken aan zich te verbinden, stelde pseudo Bardja hen voor drie jaren vrij van belastingen en krijgsdienst. Toch duurde zijne heerschappij slechts zes maanden. De waarheid, dat hij geen zoon van Cyrus was, geraakte spoedig bekend, en het gelukte aan zeven voorname Perzen hem en zijn voornaamste medestanders te dooden. Een van het zevental. Darius Hystāspis, die aan het koninklijk geslacht verwant was, beklom daarop den troon. Bij de ontevredenheid, die in de onderworpen staten ontstond, nu met den dood van den overweldiger de vrijstelling van belastingen en krijgsdienst ophield, voegde zich het verlangen, de onafhankelijkheid te herwinnen. Weldra was het grootste gedeelte van het uitgestrekte rijk in opstand. Terwijl Darius zijn veldheeren elders heen-zond, trok hij zelf tegen Babylon op. Hij ontmoette de opstandelingen nabij den Euphraat, sloeg hen en joeg een groot gedeelte hunner in de rivier. De aanvoerder, die den in Babylon zoo geëerden naam van Naboe-koedoeroessoer had aangenomen, vluchtte met eenige ruiters in Babylon. Spoedig bevond zich Darius met zijn leger voor de stad, en daar zij niet was voorbereid op een langdurig

beleg, was hij er na weinige weken meester van. Onder-tusschen hadden Armenië, Assyrië en Medië een afstam-meling van Cyaxares, Fravartis genaamd, tot koning er-kend. De troepen, die tegen hem werden afgezonden, konden geen beslissend voordeel op hem behalen. Daarom besloot Darius in persoon tegen hem op te trekken. Fra-vartis werd in Medië geslagen en vluchtte naar het Noor-den om in de bergen den oorlog voort te zetten, maar op dien tocht werd hij door Perzische krijgslieden gegrepen en naar Ekbatana gevoerd, waar Darius hem liet krui-sigen.

De provinciën in 't Westen hielden zich rustig. Alleen Oroites, de stadhouder van Lydië, dreigde gevaarlijk te worden, en daarom besloot Darius hem te doen vermoor-den. Hij zond een vertrouwd persoon naar Sardes, die aan de Perzische troepen, welke er zich bevonden, het konink-lijk bevel overbracht, Oroites niet langer te beschermen. Terstond daarop legden zij hunne pieken neder. De afge-zant door deze onmiddellijke gehoorzaamheid aangemoed-igd, liet hun vervolgens een tweeden brief des konings voorlezen, waarin geschreven stond: «De koning Darius beveelt aan de Perzen te Sardes, Oroites te doodden.» Oogenblikkelijk trokken de krijgslieden hunnezwaarden en begaven zij zich naar den stadhouder, dien zij ombrachten.

In het jaar 516 had Darius het gansche rijk tot rust gebracht, en besloot hij aan de Perzische heerschappij meer hechtheid te geven dan de vroegere Oostersche rijken ooit hadden bezeten. In plaats van te trachten de volken, die onder zijne heerschappij stonden, te doen samensmelten, liet hij hun ongestoord de taal, den godsdienst, de wetten, de zeden en de gebruiken, waaraan zij gewoon waren, behouden. De Joden kregen verlof hun tempel te voltooien, de Pheneciërs behielden hunne koningen en suffeten, de Aziatische Grieken hun eigen zoo verschillend bestuur, Egypte de erfelijke bestuurders der nomen. Maar bovendien plaatselijke bestuurders stelde hij overheden, aan welke

zij ondergeschikt waren. Zijn gansche rijk verdeelde hij in aanvankelijk drie en twintig satrapiën, maar in plaats van het bestuur over een satrapie aan een enkel persoon toe te vertrouwen, gelijk vroeger met de provinciën het geval was geweest, scheidde bij het burgerlijk bestuur van het militaire. In iedere satrapie stelde hij drie van elkander onafhankelijke personen aan, den satraap, den algemeenen secretaris en den bevelhebber der troepen.

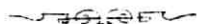
Tot satrapen werden gewoonlijk personen benoemd, die door geboorte aan het koninklijk geslacht verbonden waren. Zij werden niet voor een bepaalden tijd aangesteld, maar konden ieder oogenblik door den koning ontslagen worden. Zij oefenden het burgerlijk bestuur in zijn ganschen omvang uit, bezaten het recht over leven en dood, hadden paleizen, lusthoven, een hofhouding, een lijfwacht en een harem, en onderhielden de gemeenschap met het hof door middel van koninklijke koeriers. Naast zich hadden zij een koninklijken geheimschrijver, die het hoofd was der kanselarij, het gebouw, waar alle vonnissen en openbare stukken opgesteld, uitgevaardigd en bewaard werden, maar die eigenlijk als spion diende om van alle handelingen van den satraap kennis te kunnen geven aan den koning. Al de troepen in de satrapie stonden onder bevel van den veldoverste, die den satraap en den secretaris niet zelden vijandig gezind was, zoodat deze drie overheden elkander in toom hielden en een opstand van een hunner zoo niet onmogelijk dan toch zeer moeilijk scheen. Tot meerdere zekerheid zond de koning jaarlijks onverwachts in de verschillende deelen des rijks hooggeplaatste ambtenaren, die zijn *oogen en ooren* genoemd werden, om alles te onderzoeken, verbeteringen in het bestuur aan te brengen en satrapen, die zich niet voldoende van hun plicht kweten, te berispen of in hunne betrekking te schorsen. Die ambtenaren werden vergezeld door een legerafdeeling, sterk genoeg om zich des noods met geweld te doen gelden. Een ongunstig oordeel van zulk een ambte-

naar was voldoende om een satraap in 't verderf te storten, somtijds werd hij afgezet, somtijds ter dood veroordeeld. Een geringe overtreding kon ten gevolge hebben, dat een hofkoerier aan den hoofdman der lijfwacht van den satraap een koninklijk bevelschrift overbracht, dezen onmiddellijk om te brengen, en dit geschiedde dan zondereenigen vorm van proces.

Met deze regeling beoogde Darius niet alleen het verkrijgen van een vast bestuur in zijn uitgestrekt rijk, maar tevens een regelmatige vulling van de koninklijke schatkist. Daarom zeiden de Perzen spottenderwijze: Cyrus was een vader, Kambyzes een meester, maar Darius is een geldzuchtig herbergier. De Perzen waren van regelmatige belastingen vrijgesteld, alleen moesten zij den koning, als hij door hun land trok, een geschenk aanbieden, ieder naar zijn vermogen, hetzij een rund of een schaap, maar wie zooveel niet had te geven, kon volstaan met een weinig melk, kaas, dadels of meel. De andere gewesten moesten naar hun vermogen een jaarlijksche schatting in geld en bovendien in voortbrengselen geven. Zoo moest Egypte tarwe leveren voor de 120,000 krijgslieden, die er in bezetting lagen; Medië 100,000 schapen, 4,000 muilezels en 3,000 paarden; Armenië, 30,000 veulens; Cilicië 366 witte paarden, voor iederen dag des jaars één. Bovendien moest iedere satrapie zijn satraap onderhouden, die geen bezoldiging van den staat ontving. Aan den satraap van Babylon moest dagelijks ruim een millioen Gld. worden opgebracht.

De regeling van het staatsbestuur hield Darius ondertuschen niet terug van krijgstochten. Met een leger van 800,000 man trok hij over den Bosporus, onderwierp de Oostkust van Thracië en richtte zich toen noordwaarts tegen de Scythen. Hij trok over den Donau met behulp van een schipbrug, die de Jonische Grieken voor hem gebouwd hadden. De Scythen namen echter den slag, dien Darius hun aanbood, niet aan. Zij trokken terug, al het vee, alle

levensmiddelen medevoerende en de waterputten, die zij verlieten, met zand en steenen vol werpende. De *intendance* of verzorging der troepen was echter in het Perzische leger zoo goed geregeld, dat Darius tot in het binnenste van Rusland kon doordringen, de dorpen verbrandende en alles, wat zich op zijn tocht voordeed verwoestende. Na twee maanden keerde hij naar de brug over den Donau terug. Hij had de Scythen, wier invallen vroeger zoo geducht waren, zulk een vrees aangejaagd, dat zij zich vooreerst rustig hielden, en bovendien zijn rijk met Thracië vergroot.

II.

DE PHENICIËRS.

De oude bewoners van Kanaän waren afkomstig van de streken ten Noorden van de Perzische golf en droegen daar den algemeenen naam van Puniërs of Pheniciërs. Vandaar dat niet alleen de Oost- maar ook de Westkust van Arabië in de oudheid den naam van Poent draagt. De algemeene naam van Pheniciërs werd later de bijzondere naam van de bevolking, die zich op een gedeelte van de Oostkust der Middellandsche Zee vestigde.

Phenicië bestond aanvankelijk uit een groot aantal visschersdorpen, waarvan er vele, toen de bewoners zich op zeeroof en later op handel gingen toeleggen tot steden aangroeiden, die onathankelijke staatjes vormden. Eerst schijnen de Gibliten, tot wier voornaamste steden Beiroeth behoorde, een soort opperheerschappij over de andere Pheniciërs te hebben uitgeoefend, maar hunne macht verzwakte langzamerhand en ging gedeeltelijk over op Sidon.

Van de veroveringstochten, die de Egyptische koningen sedert Thoetmes I in Syrië deden, had Phenicië weinig te lijden, dewijl het westwaarts was gelegen van den weg, die uit Egypte naar den Euphraat voerde. Sidon en andere voorname steden van Phenicië bleven Egypte getrouw, en daarvoor ontvingen zij het voorrecht in vreemde landen handel te drijven voor rekening van de Egyptenaren en in Egypte voor rekening van vreemden. Hierdoor nam Sidon zoozeer in bloei toe, dat het allerwegen kolo-

niën stichten, en veroveringen maken kon. De bijzonderheden hiervan zijn onbekend, dewijl de stukken, die hierop betrekking hebben, uit het archief van Sidon verdwenen zijn. Maar hoe de zaak zich in 't algemeen heeft toegedragen, kan men opmaken uit de Phenicische overblijfselen, die in verschillende deelen van Europa gevonden zijn, en uit de legenden die er haar oorsprong aan te danken hebben. Een dezer legenden is die van Melkarth, wiens daden later door de Grieken op rekening van hun halfgod Herakles (Hercules) zijn gesteld. Hij trok met een vloot en een leger naar Iberië (het Pyreneesche schiereiland), onderwierp onderweg een gedeelte van Noord-Afrika, waar hij den landbouw invoerde, voer vervolgens door de zee-öngte, die naar hem, volgens de Grieken, den naam van Zuilen van Herakles ontving, omdat hij aan weerszijden der straat een rots, Calpe en Abylyx, oprichtte, en stichtte in 't Zuiden van Iberië de stad Cades (Cadix). Na koning Geryon, wiens lichaam drievoudig was en dus driemaal zooveel hoofden, armen en beenen had als een gewoon mensch, verslagen, en diens runderen, welke met menschen-vleesch gevoederd werden, medegenomen te hebben, kwam hij door Gallië en Italië in Phenicië terug. Wat in deze legende aan den fabelachtigen Melkarth wordt toegeschreven, is echter, met weglating van het onmogelijke, eene aanwijzing van het stichten van koloniën in die streken door de Sidoniërs, gedurende een groot tijdsverloop. Evenzoo is het gesteld met de legende van Kadmos. Deze wordt voorgesteld als de zoon van den Sidonischen koning Agēnor, wiens dochter Europe zoo schoon was, dat Zeus (Jupiter), de opperste god der Grieken, haar wenschte te bezitten. Eens, dat Europe zich met haar vriendinnen aan 't zeestrand verpoosde, verscheen er een stier, die zoo mak scheen, dat Europe het waagde op hem te gaan zitten. Nauwelijks had zij plaats genomen, of het dier, dat niets minder was dan de van gedaante verwisselde Zeus, sprong met haar in zee en zwom met haar naar het wereld-

deel, dat sedert haar naam droeg. Nu gelastte Agenor zijn zoon Kadmos, Europe te gaan zoeken en niet terug te keeren, eer hij haar had gevonden. Kadmos bezocht Cyprus, Rhodus, de Cycladen en eindelijk Boiotië, waar hij Thebai stichtte. Hij stierf later in Illyrië, zonder zijn zuster te hebben aangetroffen. Dat de Pheniciërs in Griekenland een landbouwende kolonie stichtten, heeft niets bevreemdends. Thebe toch werd vermoedelijk gesticht in den tijd, dat de Israëlieten Palestina veroverden. Kanaän werd toen door een deel der bevolking verlaten, en waarschijnlijk trok een landbouwende stam, die onder Sidon stond, naar Griekenland, en smolt daar langzamerhand samen met de Hellenen, die door hem met het letterschrift bekend werden gemaakt. Uit een en ander blijkt ondertusschen, dat de oude Oostersche beschaving hoofdzakelijk door de Pheniciërs bij de Grieken en andere volken langs de Middellandsche Zee bekend is geworden.

De voornaamste Phenicische steden, die Sidon naar de kroon staken, waren Arad ten Noorden en Tyr ten Zuiden. Arad was gebouwd op een van alle zijden door de zee bespoelde rots, nabij de kust. Om drinkwater te hebben, vervaardigden de inwoners van Arad een menigte regenbakken, maar dewijl deze niet altijd in de behoefte konden voorzien, werd er ook veel drinkwater in schepen van de kust gehaald. Daar dit in tijden van oorlog dikwijls onmogelijk was, wisten de bewoners van Arad op een vernuftige wijze gebruik te maken van een zoetwaterbron, die zij op den niet diepen bodem der zee ontdekt hadden. Gevoelden zij gebrek aan drinkwater, en konden zij het van het vasteland niet bekomen, dan lieten zij door duikers een groote looden klok boven de bron op den zeebodem plaatsen. In een opening in 't bovenste gedeelte der klok was eene lederen buis bevestigd, en hierdoor borrelde dan het drinkwater op naar het eiland, waar zich het andere einde der buis bevond.

Tyr, dat sedert de elfde eeuw v. C. zeer in bloei toenam

en weldra machtiger werd dan Sidon, bestond uit twee deelen. Het oude gedeelte was gelegen op een landtong, het nieuwe op een nabijgelegen eilandje, waar zich de voornaamste tempels en arsenalen bevonden. De stad bereikte zijn hoogsten bloei onder koning Hiram, die in 1025 den troon Ieklom, de Sidonische koloniën op Cyprus schatplichtig maakte, oud en nieuwe Tyr door een sterken dam met elkander verbond en de stad aan de landzijde door een stevigen muur van 50 M. hoogte versterkte. De laatste koning uit het geslacht van Hiram werd omstreeks 917 v. C. vermoord en opgevolgd door Ethbaäl, een priester, wiens kleinzoon Mutton, die in 852 stierf, twee kinderen, een zoon Pygmalion en een dochter Elissa (Dido) zou hebben nagelaten. Aan laatstgenoemde wordt de stichting van Karthago door de volgende sage toegeschreven. Mutton had bepaald, dat zijn beide kinderen gezamenlijk zouden regeeren. Het volk was hiermede niet tevreden en droeg de regeeringuitsluitend aan Pygmalion op. Nu doodde deze den echtgenoot van Dido, die daarna met vele ontevreden Tyr verliet, zich naar Afrika begaf en er in een vruchtbare en voor den zeehandel uitstekend gelegen streek van de inboorlingen een stuk lands kocht, dat zij met een ossenhuid kon omspannen. Tegen de bedoeling der verkoopers werd de ossenhuid in dunne riempjes gesneden en daarmede een stuk grond omspannen, groot genoeg om er een burcht op te bouwen. Deze was het begin van een volkplanting, die den naam van Kartahadasha (nieuwe stad) ontving, welke naam later overging in Karthada en bij de Romeinen in Carthago.

De visschersbooten, waarmede de Pheniciërs het eerst de zee bevoeren, werden langzamerhand, toen zij zich meer op den handel begonnen toe te leggen, door grootere vervangen. Als koopvaardijschip gebruikten zij eeuwen lang de *gaulos*, een schip, waarvan boeg en spiegel een aanmerkelijke hoogte en denzelfden ronden vorm hadden; het voer door middel van een groot zeil en van twintig

tot dertig roeiriemen. Tot oorlogsschepen werden lange, smalle vaartuigen gebruikt, die door vijftig roeiriemen voortbewogen werden. Na de ontdekking van Iberië, dat door de Pheniciërs Tartessus of Tarsis werd genoemd en hun vooral veel zilver opleverde, bouwden zij groote gewapende koopvaardischepen, die den naam van Tartessus-schepen droegen en de bewondering der ouden opwekten. Groote koopvaarders konden behalve de bemanning 500 menschen aan boord nemen. Vele van die schepen waren prachtig versierd, met kostbare houtsoorten bekleed en niet zelden met palmhout of ivoor ingelegd. Bij feestelijke gelegenheden werden zeilen van kostbare stoffen geheschen.

De Pheniciërs regelden hun koers op zee bij dag naar de zon en bij nacht naar de poolster, die daarom door de Grieken, welke zelve volgens het sterrenbeeld den Grootten Beer voeren, de Phenicische ster werd genoemd.

Verscheidene uitvindingen, zooals die van 't glas en van 't letterschrift werden vroeger ten onrechte aan de Pheniciërs toegeschreven. Waarschijnlijk echter komt hun de eer toe het eerst de schoone purperkleeren te hebben bereid. Volgens de overlevering zou het volgende toeval er hen toe gebracht hebben. Een Phenicisch herder bevond zich met zijn hond aan 't strand. Op eens trekt het zijn aandacht, dat de bek van het dier zulk een prachtige kleur heeft gekregen. Hij onderzoekt naar de oorzaak daarvan, en komt tot de overtuiging, dat de hond purperslakken heeft gebeten.

Vooral langs de Phenicische kust bij Tyr, maar ook op vele andere kusten, zooals bij Lakedaimon in Griekenland vond men een groote hoeveelheid trompet- en purperslakken, welke dieren tusschen het hart en de lever een blaasje hebben, gevuld met een vocht, dat lijnwaad of wol donkerrood, zwart of scharlakenrood kleurt, naarmate het afkomstig is van jonge of van oude purperslakken of van trompetslakken. De ouden wisten van dat vocht al-

lerlei kleuren te maken, van het helderste rood tot violet en zwart. Al die kleuren droegen den naam van purper, maar het hoogroode was het kostbaarste en meest geliefde. De Phenciërs muntten boven andere volken uit in het verven van stoffen met purper. Om een kilo wol te verven had men zes kilo ruwe slakken noodig. Het laat zich dus wel begrijpen, dat de Pheniciërs naar alle kusten voeren, waar het hun bekend was, dat purper- en trompetslakken te verkrijgen waren.

De Pheniciërs, wier hoogste streven op stoffelijke welvaart gericht was, toonden hunne zinnelijkheid ook in hunne godsdienstoefeningen. In Baäl vereerden zij de weldadige zon, en naast hem in de godin Baältis, volgens de Israëlieten Ashēra, de voortbrengende kracht der natuur. Aan haar waren de vruchtbaarste boomen, de altijd groene cypres en de granaatappel gewijd. Tot het onderhoud van haar tempels was iedere jonkvrouw verplicht haar een offer te brengen. Hare aanbidders meenden haar het meest te kunnen verheerlijken door zich op de aan haar gewijde feesten aan de grofste uitpattingen over te geven. Tegenover den god Baäl stond de god Moloch, in wien de verzengende en verschroeïende zon werd gevreesd. Als god van den vernielenden oorlog werd hij onder de gedaante van een stier voorgesteld. Wanneer de Pheniciërs door oorlog, pest of het mislukken van den oogst bedreigd werden, brachten zij hem menschenoffers om zijn toorn af te wenden. Die offers werden door het lot uit de beste burgers aangewezen, en dan in een gloeiend gemaakt metalen beeld met een menschengestalte en een stierekop geplaatst. Om de smartkreten der ongelukkigen te verdooven, maakten de priesters daarbij met allerlei klankgevende instrumenten een vervaarlijk geraas. Naast Moloch stond Astārte, de maangodin, de koningin van den hemel en van den dood. Zij werd door de Sidoniërs als hunne bijzondere beschermgodin beschouwd en afgebeeld met koehorens op 't hoofd of rijdende op een

stier. Aan hare priesters en priesteressen was het huwelijk ten strengste verboden, en de schoonste meisjes uit de aanzienlijkste geslachten werden haar somtijds ten offer gebracht. Op de feesten, die tot haar eer werden gevierd, sprongen jongelingen bij den klank van cymbalen en pauken in geestvervoering naar het altaar, grepen het aan de godin gewijde mes en verminkten er zich op eene gruwelijke wijze mede.

Van de staatsregeling der Pheniciërs is ons weinig bekend. In verscheidene steden komen koningen voor, wier macht echter beperkt was.

DE GRIEKEN.

Sagen uit het Heldentijdperk.

1. Perseus. Herakles.

De Pheniciërs, die gedurende het Pelasgische tijdvak zooveel eilanden en plaatsen op het vasteland van Griekenland of Hellas hadden bezet, werden gedurende het heldentijdperk meer en meer door de Grieken of, gelijk zij zich zelve noemen, Hellenen, verdreven. Eigenlijke geschiedenis bezitten wij van die tijden weinig of niet, maar de overlevering spreekt van 'een menigte helden of halfgoden, die door hun moed en hun krachtigen arm de wel-doeners hunner tijdgenooten werden, en wier daden tot op onze dagen door dichters en beeldhouwers als geschikte onderwerpen voor de kunst zijn gekozen.

Perseus, zoo luidt de sage, verbond zich, om het hoofd van Medoesa te halen. Deze was een der drie Gorgonen, afschuwelijke wezens, wier hoofden door slangen inplaats van door haren omgolfd werden, en die ieder deden versteen, op wien zij den blik vestigden. Toen Perseus met het hoofd van Medoesa in een zak de terugreis had aangenomen, kwam hij voorbij een rots, waaraan een beeldschoon meisje geketend was, dat wanhopend de handen wong, uit vrees voor een gedrochtelijk zeemonster, dat haar trachtte te bereiken om haar te verslinden. Zoodra Perseus van hare ouders, Kepheus en Kassiopea, die weeklagent aan den voet der rots stond en, vernomen had, dat

Grieksche Dichters en Wijsgeeren.

hunne ongelukkige dochter *Andromēda* die straf moest ondergaan, omdat zij eens beweerd had schooner te zijn dan de nereiden (zeenimfen), bood hij aan, haar teredden, indien zij hem tot vrouw werd gegeven. Hij doodde het monster en verlost *Andromēda*. Eer hij echter met haar kon vertrekken, beproefde haar vroegere verloofde, door een menigte vrienden bijgestaan, *Perseus* te dooden. Misschien zou deze voor de overmacht zijn bezwiken, indien hij niet spoedig het hoofd van *Medoesa* uit den zak gehaald, en het zijnen aanranders voorgehouden had, die daarop onmiddellijk versteenden. Nu keerde hij naar Griekenland terug, waar hij *Mukēnai* (*Mycēne*) stichtte. Het hoofd van *Medoesa* schonk hij aan de godin *Pallas Athene* (*Minerva*), die het in haar schild plaatste.

Vier sterrenbeelden dragen tot op dezen dag de namen *Perseus*, *Andromeda*, *Cassiopea* en *Cepheus*.

Wat van *Herakles* (*Hercules*) wordt medegedeeld, is een samenraapsel van verscheidene sagen in verschillende tijden ontstaan. *Herakles* had tot moeder de koningsdochter *Alkmene*, die van *Perseus* afstamde, en tot vader den god *Zeus* (*Jupiter*), wiens gemalin, de godin *Here* (*Juno*), den held zulk een onverzoenlijken haat toedroeg, dat zij kort na zijn geboorte twee slangen op hem afzond, om hem te dooden. Maar reeds bij den zuigeling ontkiemde de reuzenkracht, waardoor *Herakles* zich later kenmerkte: hij verworgde de beide slangen met zijn nog teedere handjes.

Als jongeling bevond hij zich eens op een kruisweg, toen hem van verschillende kanten twee vrouwen naderden. De eene, van een schoon, beminnelijk uiterlijk, noodigde hem uit, haar te volgen: zij beloofde hem een gemakvol leven en allerlei zinnelijke genietingen: haar naam was *Wellust*. De andere daarentegen verzekerde hem een roemrijke toekomst, wanneer hij in haar dienst een leven van aanhoudenden arbeid met velerlei ontberingengepaard, wilde leiden: haar naam was *Deugd*. *Herakles* koos de laatste. Hij begon met de omstreken van *Thebai*, waar hij zich

ophield, van wilde dieren te zuiveren, en toen hij eenigen tijd later de Thebanen bevrijdde van een schating, die zij een naburigen koning moesten opbrengen, schonk de koning van Thebai hem zijne dochter tot vrouw. Na eenigen tijd gelukkig met haar geleefd te hebben, sloeg hij haar en de kinderen, die zij hem geschonken had, in een vlaag van razernij dood. Toen hij weder tot bezinning was gekomen, begaf hij zich naar Delphoi om van het orakel te vernemen, wat hij zou kunnen doen om de straf der goden voor zijn slechte daad af te wenden en hen weder met zich te verzoenen, want de Grieken hielden zich overtuigd, dat het tot de roeping der goden behoorde, iedere misdaad te wreken. Het antwoord luidde, dat hij zich met dat doel naar Eurustheus, den koning van Mukēnai (Mycene) moest begeven, en dezen twaalf jaren dienen. Herakles volgde den raad en volbracht in dienst van dien koning zijn twaalf groote werken. Die werken worden door de dichters verschillend opgegeven, de voornaamste ervan zullen wij in 't kort mededelen. Met zijn knots versloeg hij in 't Nemeïsche woud een bizonder sterken leeuw, die de landengte van Korinthe onveilig maakte; de huid van het dier diende hem voortaan tot mantel. Het tweede werk, dat hem door Eurustheus werd opgedragen, was het dooden van de hydra, een vreeselijke slang met negen koppen, die zich in 't moeras van Lerna ophield en telkens een geduchte slachting aanrichtte onder de kudde in den omtrek. Herakles greep het monster aan, dat zich onmiddellijk om een zijner beenen kronkelde en bovendien werd bijgestaan door een grooten kreeft, die met zijne scharen den held in den voet kneep. Dit alles belette Herakles niet, de hydra vreeselijke wonden toe te brengen. Iedere houw, dien hij deed, koste het monster een kop. Op eens bemerkte hij, dat iedere afgehouden kop onmiddellijk door een anderen wordt vervangen. In plaats van hierdoorden moest te verliezen, roept hij zijn metgezel Iōlaus toe, met brandende houten de halzen dicht te schroeien, waarvan pas

Gevecht met de Amazonen.

een kop was afgeslagen. Alzoo geschiedde het, en weldra lag de hydra ontziend aan Herakles' voeten.

Nadat Herakles nog vele kwaaddoende dieren verslagen of gevangen had, droeg Eurustheus hem op, naar koning Augias van Elis te gaan en diens stallen, waar sedert dertigjaren 3,000 runderen hadden gestaan, in één dag te reinigen. Om zich van dezen last te kwijten groef Herakles voor een nabij gelegen stroom een nieuwe bedding, die door de stallen liep, en deed toen door het stroomende water de sedert dertig jaren opgehoopte mest wegspoelen.

Hierna wachtte den held een gevaarlijker onderneming. In het Noorden van Klein-Azië woonden de krijgshaftige Amazonen, die een staat vormden, waarin geen enkele man werd geduld. De koningin der Amazonen, Hippolyte, had van den krijgsgod Ares (Mars) een prachtigen gordel ten geschenke gekregen, en nu gelastte Eurustheusaan Herakles dien gordel voor zijn dochter Admēte te gaan halen. Vergezeld van een aantal uitgelezen strijders, verscheen Herakles voor Hippolyte, en bijna was hij erin geslaagd haar over te halen hem den gordel te schenken, toen de godin Here (Juno), wier haat tegen den held nimmer verflauwde, een twist in 't leven riep tusschen diens metgezellen en de Amazonen. Het gevolg hiervan was een woedend gevecht, waarin Herakles een groot aantal vijandinnen met zijn knots verpletterde, en die met een nederlaag der Amazonen eindigde. Hippolyte werd met vele harer onderdanen gevangengenomen, doch herkreeg haar vrijheid tegen den afstand van haar gordel.

Vervolgens moest Herakles voor Eurustheus uit den Godentuin de gouden appels gaan halen, die door de Hesperiden, de aanvallige dochters van den nacht, werden bewaakt. Terwijl hij overal rondreisde om te weten te komen, waar zich die tuin bevond, zag hij in den Kaukasus Promētheus, een titan of onsterfelijken reus, aan een rots geklonken. Promētheus had van de drie elementen : water, lucht en aarde menschen gevormd, maar om hen te bezielen,

had hij nog het vierde element, het vuur, noodig. Ten einde dit te verkrijgen was hij in den Olumpos, het verblijf der goden, geslopen, en had hij het van daar op de Aarde gebracht. Zoodra Zeus(Jupiter)dezen diefstal bemerkte, zond hij zijn bode Hermes(Mercurius)afomPromētheus aan den Kaukasus te klinken, waarna een gier op hem toeschoot, die hem de borst openreet, en telkens tot hem terugkeerde om zijn lever te verslinden, die voortdurend weder aangroeide. Toen Herakles het ondragelijk lijden van Promētheus aanschouwde, spande hij zijn boog en schoot hij den gier dood. Uit dankbaarheid wees Promētheus hem den weg naar de Hesperiden, en gaf hij hem den raad, de gouden appels door zijn broeder, den titan Atlas, te laten halen. Op zijn verderen tocht ontmoette Herakles den reus Antaios, die alle vreemdelingen dwong met hem te worstelen, en ze doodde zoodra hij ze overwonnen had. Antaios was een zoon van Gaia, de Aarde, die hem steeds nieuwe kracht deed toestroomen, wanneer hij haar, al was het slechts met één voet, aanraakte. Herakles hiermede bekend gemaakt door Promētheus, lichtte den reus van den grond en drukte hem zoo hevig tegen zijn borst, dat hij hem de ribben brak. Eindelijk kwam Heraklesbij Atlas, die tot straf wegens een vergrijp tegen Zeus het hemelgewelf op zijn schouders moest dragen. Atlas verklaarde zich terstond bereid de gouden appels te gaan halen, indien Herakles hem zoolang als drager van het hemelgewelf verving. Dit geschiedde. Toen Atlas met den buit terugkwam, was hij niet zeer genegen den last, waarvan hij eenigen tijd bevrijd was geweest, weder op zijne schouders te nemen, en zeide hij aan Herakles, dat hij de gouden appels zelf wel aan Eurustheus zou gaan brengen. Herakles verklaarde hiermede genoeg te nemen, indien hij eerst maar een kussen op de schouders kon leggen, daar deze hem door de ongewone drukking pijn begonnen te doen. De domme titan, de list niet doorziende, nam voor een oogenblik het hemelgewelf weer over, waarop Herakles

de gouden appels opnam, Atlas voor zijne vriendelijkheid bedankte en zich naar Mukēnai spoedde. —

Het laatste werk, dat Eurustheus aan Herakles opdroeg, was niets minder dan Kerbēros, den driekoppigen helhond, uit de onderwereld te gaan halen, waar onder toezicht van god Haides (Pluto) de schimmen der gestorven misdadigers in den Tartārus gekweld werden, en die der braven de Elyseesche velden mochten bewandelen. Dit zwaarste van al zijn werken volvoerde hij slechts met behulp der godin Pallas Athene (Minerva). De snelstroomende rivier de Styx, die de onderwereld omspoelt, zou hem medegesleept hebben, indien Pallas Athene hem niet staande had gehouden. Haides (Pluto), de god van de onderwereld, gaf Herakles verlof, Kerbēros mede te nemen, indien hij zich zonder wapenen van hem kon meester maken. Hij slaagde erin en toonde het monster aan Eurustheus, die er zoozeer van verschrikte, dat hij Herakles beval het terstond naar de onderwereld terug te brengen.

De sage van Herakles' dood wijst ons op het geloof der Grieken aan een oppermachtig noodlot (*fatum*), dat de lotgevallen van ieder vooraf bepaalt, en aan welks macht niemand, zelfs geen god, zich kan onttrekken.

Nadat Herakles zijn vrijheid had herkregeu, huwde hij met Deianeira, de dochter van den koning van Aitolië. Toen hij eens met haar een rivier moest oversteken, liet hij haar door Nessos, een kentauros (half mensch, half paard), naar de overzijde voeren. De kentauros wilde met Deianeira ontvluchten, doch zoodra Herakles dit bemerkte schoot deze hem een der pijlen, die door indompeling in het bloed van de Lernasche hydra vergiftigd waren, in 't lijf. De kentauros, die spoedig bemerkte dat het gift hem zou doen sterven, besloot een geduchte wraak te nemen. Hij verzekerde Deianeira, dat zijn bloed een middel was om haar steeds van de liefde van Herakles te verzekeren. Indien zij ooit aan de trouw van haarechtgenoot twijfelde, behoefde zij het gewaad, dat deze droeg,

slechts met een weinig bloed te bestrijken, en zij kon verzekerd zijn, dat Herakles geen ander dan haar zou liefhebben. Deianeira, die de verzekering van den stervenden kentauros geloofde, nam een weinig van het bloed, dat uit zijn wonde vloeide, mede. Toen Herakles, kort daarna op Euboia kwam, behaagde Iôle, de dochter van den

Dood van Herakles.

koning Eurütus hem zoozeer, dat hij haarten huwelijk vroeg. De vader sloeg het aanzoek af, en daarop ontstak Herakles in zulk een toorn, dat hij 's konings zoon doodde. Tot straf voor dit misdrijf legden de goden hem op, zich in slavernij te begeben bij Omphäle, een Lydische koningin, die

hem beval vrouwenkleederen aan te trekken en tespinnen. Herakles verdroeg dezen smaad geduldig, en toen hij zijn vrijheid herkregeu had, maakte hij zich met geweld van Ióle meester, wier hand hem geweigerd was, en zond hij haar als slavin naar Deïaneira. Toen deze echter vernam, dat Ióle haar mededingster was naar de liefde van haar echtgenoot, besloot zij het middel van Nessos te beproeven. Zij zond Herakles een kostbaar feestgewaad, waarvan zij de binnenzijde met het bloed van den kentauros had bestreken. Haar echtgenoot trok het aan, toen hij den goden een offer wilde brengen, maar nauwelijks was zijn huid in aanraking gekomen met het bloed van Nessos, of hij gevoelde over het gansche lichaam zulk een ondragelijke pijn, dat hij besloot een einde aan zijn smarten te maken. Hij liet zich levend verbranden.

II. Theseus.

De meest geroemde held na Herakles was Theseus, van wien de sage het volgende mededeelt.

De Atheensche koning Aigeus had geen kinderen en begaf zich naar het orakel te Delphoi om te vernemen, of het noodlot over hem beschikt had, dat hij kinderloos zou blijven. Het antwoord, dat hij ontving, was zoo duister, dat hij zich naar Argolis begaf om het zich door den wijzen Pittheus, koning van Troizēne, te laten verklaren. Terwijl hij zich aan het hof van Pittheus ophield, huwde hij heimelijk met diens dochter Aithra, en deze schonk hem een zoon, die den naam Theseus ontving. Eer Aigeus naar Athene terugkeerde, bracht hij Aithra naar een afgelegen plaats, verborg daar zijn zwaard en zijn voetzolen onder een zwaren steen en zeide toen: „Zoodra Theseus krachtig genoeg zal geworden zijn om dien steen op te lichten, zeg hem dan, wie zijn vader is, en zend hem, omgord met dit zwaard en geschoeid met die sandalen tot mij, opdat ik hem daaraan erkenne” A Theseus groeide op tot een man van zoo

buitengewone lichaamskracht en zoo ongemeen verstand, dat hij zich, toen zijn moeder hem, volgens afspraak, naar Aigeus zond, reeds dadelijk een grooten naam verwierf. Hij zuiverde den weg van Troizēne naar Athene, van eenige roovers, die hij op dezelfde wijze ombracht, als waarop zij gewoon waren de reizigers, van welke zij zich meester konden maken, het leven te benemen. De eerste dier onverlaten was Periphētes in Argolis, die zijn slachtoffers met een geduchte knots verpletterde; de tweede, Simmis, op de landengte van Korinthe, die twee pijnboomen met de toppen naar elkander boog, aan iederen top een der voeten van den reiziger, dien hij eerst vriendelijk had ontvangen, vastmaakte en dan de boomen losliet, tengevolge waarvan de ongelukkige intweestukken werd gescheurd; de derde, Skiron, noodigde de voorbijgangers uit of dwonghen, een rots in Megara te beklimmen, waar men een fraai uitzicht had over de zee, en dan wierp hij hen onverwachts naar beneden, zoodat zij te pletter vielen; de vierde was Damestes, die den bijnaam Prokroestes (uitrekker) droeg, omdat hij de reizigers, die hij eerst met schijnbare voorkomendheid behandelde, als zij klein van gestalte waren een lange rustbank tot slaapplaats aanwees en dan, voorgevende het te betreuren, dat zij er niet in pasten, hen zoolang uittrekte tot zij bezweken; hadden zij een groote gestalte, dan wees hij hun een kort rustbed aan en hieuw hij hun de ledematen, die er uitstaken, af. Deze laatste behandeling deed Theseus Prokroestes zelf ondergaan.

Aigeus was verrukt, Theseus met zooveel roem beladen als zijn zoon te erkennen, en benoemde hem terstond als zijn opvolger. Al spoedig had Theseus gelegenheid zich bij de Atheners verdienstelijk te maken. Kort voor zijn aankomst had zich in de velden van Marathon een wilde stier vertoond, die de landlieden met schrik en ontsteltenis vervulde. Theseus trok tegen het dier uit, ving het in een strik en leidde het goed gebonden door de straten van Athene. Niet lang daarna gelukte het Theseus de Atheners

te verlossen van de schatplichtigheid aan de Kretensers.

Reeds sedert geruimen tijd regeerde over het eiland Kreta de wijze koning Minos, die zich een grooten naam verwierf als wetgever. Eens begaf zijn zoon zich naar Athene om deel te nemen aan de openbare spelen, en daar hij in iederen wedstrijd overwinnaar bleef, liet Aigeus hem uit ijverzucht vermoorden. Minos, die over een groote vloot kon beschikken, deed den Atheners onmiddellijk een oorlog aan, waarvan het einde was, dat hun als schatting werd opgelegd, op bepaalde tijden zeven jongelingen en zeven maagden naar Kreta te zenden om daar in het beroemde labyrinth (doolhof) gedreven te worden, waar zij een prooi werden van den minotauros (half mensch, half stier), die er zich in ophield. Dit labyrinth was aangelegd door den bekwamen Daidalos (Dedalus) met behulp van zijn zoon Ikaros. Toen het werk voltooid was, stond de koning hun niet toe het eiland te verlaten, en daarom vervaardigde Daidalos voor zich en zijn zoon vleugels van was. Hiermede vlogen zij weg. Ikaros, wien het vliegen beviel, wilde zich naar de zon begeven, ondanks de waarschuwing zijns vaders, dat zijn vleugels zouden smelten, indien hij dat hemellichaam te veel naderde. Dit had werkelijk plaats en Ikaros stortte in de zee, waar hij verdronk. *(Scandinavische zee.)*

De tijd was verschenen, dat het lot de veertien slachtoffers, die naar Kreta gezonden moesten worden, zou aanwijzen. Geheel Athene was in een angstige spanning. Daar bood Theseus zich vrijwillig als een der veertien aan, met de verzekering, dat hij besloten had den minotauros te dooden. Het volk juichte, maar koning Aigeus, vreezende dat zijn zoon een zekeren ondergang te gemoet ging, zocht hem over te halen van zijn voornemen af te zien. Het was te vergeefs. Alleen beloofde Theseus, dat hij, indien zijn voornemen gelukte, bij zijn terugkomst het zwarte zeil, dat het schip, hetwelk de ongelukkigen overbracht, voerde, door een wit zou doen vervangen. De veertien jongelingen en maagden moesten na hunne aankomst op

Kreta aan 't hof verschijnen. Bij die gelegenheid vatte Ariadne, de dochter van Minos, zulk een liefde voor Theseus op, dat zij besloot den schoonen jongeling te redden, want al gelukte het hem den minotauros te dooden, hij zou nooit den weg uit het doolhof kunnen vinden.

Voorzien van een kluwen, waarvan hij een der uiteinden aan den ingang vastknoopte, en dat hij al voortgaande liet afwinden, trok Theseus met zijn lotgenooten al dieper en dieper het labyrinth in, tot hij den minotauros, die met vreugde zijn prooi zag naderen, had bereikt. Onmiddellijk viel Theseus het monster aan, een hardnekkige en langdurige strijd volgde, maar eindelijk zonk de minotauros ontziend ter aarde. Nu werd de terugtocht aangenomen, het schip, dat de jongelieden had overgebracht, bereikt en de thuisreis aanvaard. Aigeus had ondertusschen angstig de dagen geteld, die verlopen moesten, eer het schip kon terug zijn. Toen zij bijna verstreken waren, beklom hij dagelijks een rots, van waar hij een ruim uitzicht had over de zee. Eindelijk zag hij het lang gewenschte schip, maar het voerde het zwarte zeil, daar Theseus vergeten had, het door het witte te doen vervangen. Aigeus meenende, dat zijn geliefde zoon was omgekomen, werd wanhopig en stortte zich van de rots in zee, die sedert naar hem de Egeïsche genoemd is.

Deze sage schijnt te wijzen op het afnemen van den invloed der Pheniciërs in de Grieksche wateren.

De sage verhaalt verder, dat Theseus zijn vader als koning verving en groote verbeteringen in het staatsbestuur en het maatschappelijk leven der bewoners van Attika bracht. Hij zou het volk verdeeld hebben in edelen, die tot overheidspersonen en priesters konden worden aangesteld, landbezitters en handwerkers; ook zou hij de verschillende feesten, die jaarlijks in Attika ter eere van de godin Pallas Athene (Minerva) werden gevierd en atheneën heetten, tot één groot gemeenschappelijk feest hebben doen

samensmelten, dat daarom den naam droeg van panatheneën (*pan* beteekent *alles*).

In latere eeuwen werd Theseus, die misschien nooit heeft bestaan, zoozeer door de Atheners vereerd, dat zij tempels en altaren voor hem oprichtten.

III. De tocht der Argonauten.

In Boiotië regeerde koning Athamas, die uit zijn eerste huwelijk een zoon Phrixos en een dochter Helle bezat. Zijn tweede vrouw legde het er op toe, die kinderen van kant te maken, doch zij werden gered door een ram met een gouden vacht, die hunne eigene moeder ten geschenke had gekregen van den god Hermes (Mercurius). Op den rug van den ram gezeten, reden zij steeds verder en verder. Toen zij aan den Hellespont gekomen waren, en de ram met hen overzwom, had Helle het ongeluk van zijn rug te vallen en te verdrinken. Daarom heet die straat Hellespont. Phrixos bereikte met den ram het landschap Kolchis, aan de Zuidoostkust der Zwarte Zee. Toen offerde hij den ram aan Zeus (Jupiter), maar diens vacht schonk hij aan den koning des lands, die hem gastvrij had opgenomen.

Geruimen tijd daarna had Pelias, een broederszoon van Athamas, zich van de regeering van Jolkos in Thesalië meester gemaakt ten nadeele van zijn broeder Aison. Daar Pelias den jeudigen zoon van Aison, Jason genaamd, naar het leven stond, werd het kind door zijn vader ver van Jolkos gezonden en in 't verborgen opgevoed.

Toen Jason tot een schoon jongeling was opgegroeid, besloot hij, in het volle gevoel zijner kracht, naar Jolkos te gaan en de hem wettig toekomende heerschappij van zijn oom terug te eischen. Bij het doorwaden eener beek nabij Jolkos verloor hij eene zijner sandalen, die in de modder bleef steken, en daardoor verscheen hij met slechts een sandaal voor Pelias. Deze ontstelde ervan, want het ora-

kel had voorzegd, dat zijn heerschappij bedreigd zou worden door iemand, die met slechts een geschoeiden, voet aan zijn hof kwam. Jason sprak tot zijn oom : „Gij hebt mij wel naar het leven gestaan, maar dewijl wij elkander zoo nauw verwant zijn, moge de vrede tusschen ons bewaard blijven. De kudden en landerijen, die gij mijn vader ontnomen hebt, moogt gij behouden, den troonechter eisch ik van u terug.” De listige Pelias antwoordde : „Dit moge alzoo plaats hebben ; maar ik ben oud en gij zijt jong ; verlos derhalve eerst ons geslacht van den toorn der goden, die erop rust. Phrixos wil, dat het gouden vlies uit Kolchis worde teruggehaald. Dit heeft hij mij zelf in een droom medegedeeld, en de Delphische god Apollon drijft mij aan te zorgen, dat het geschiede. Haal dus eerst het gulden vlies, en dan stel ik gewillig de heerschappij in uw handen.” Jason, die zich gaarne een naam als held wilde verwerven, nam met dien voorslag genoegen.

Een vijftigtal helden gaven aan Jason's roepstem gehoor, den tocht met hem mede te maken. Onder hen bevonden zich Theseus van Athene, de Thracische zanger Orpheus, die met de betooverende tonen zijner lier verscheurende dieren temde en zelfs boomen en rotsen van plaats deed veranderen, alsmede de tweelingbroeders Kastor en Pollux, zonen van Leda, die de liefde van Zeus (Jupiter) afwees, maar door dezen, toen hij zich in een zwaan had veranderd, werd weggelokt en ontvoerd. Wederzijdsche liefde verbond Kastor en Pollux zoo innig, dat zij elkander nimmer verlieten. Nu bouwde Jason een schip, dat den naam Argo (de snelle) ontving, en daarom heetten de tochtgenooten Argonauten. Na vele gevaren doorworsteld te zijn, kwamen de Argonauten te Kolchis, doch nu eerst ving het moeilijkste gedeelte van hunne taak aan. Koning Aiëtes, die niet gaarne afstand deed van het gulden vlies, legde hun allerlei bezwaren in den weg, die zij zeker niet te boven zouden zijn gekomen, indien 's konings dochter, de tooveres Medeia, geen vurige liefde voor Jason opgevat,

en dezen met haar toovermiddelen niet ter zijde gestaan had. Eerst moest Jason een akker beploegen met vuurspuwende stieren. Hij slaagde erin, nadat hij zich met een hem door Medeia verstrekte zalf had bestreken, die hem voor een ganschen dag onkwetsbaar maakte. Vervolgens moest hij op dien akker drakentanden zaaien en de geharnaste mannen, die eruit zouden opschieten, verslaan. Ook dit gelukte hem, want toen hij een steen, dien Medeia hem met dat doel gegeven had, in hun midden wierp, vielen zij woedend op elkander aan, en streden zij, totdat de laatste man gesneuveld was. Ten slotte had Jason den draak nog te verslaan, die het gulden verlies bewaakte. Ook dit verrichtte Jason zonder moeite, daar Medeia het monster een slaapmiddel ingaf. Onmiddellijk daarop nam Jason het gulden vlies, en voer hij met zijn tochtgenooten weg, Medeia, die hem zoo liefhad, uit dankbaarheid met zich nemende. Nauwelijks had Aiëtes het vertrek der Argonauten vernomen, of hij zette hen te scheep achterna om het gulden vlies en zijn dochter Medeia met geweld terug te halen. Aan de monden van den Ister (Donau) haalde hij hen in; maar nauwelijks had Medeia in de verte de zeilen van haars vaders schip herkend, of zij nam tot een wanhopig middel hare toevlucht om zijn gramschap te ontgaan. Zij doodde haar broertje Apsurtos, dat zij had medegenomen, sneed hem in stukken, plaatste zijn hoofd op een in zee uitspringende rots en wierp de overige deelen hier en daar langs de kust, om door dit jammerlijk schouwspel haars vaders aandacht gedurende eenigen tijd van de vervolging af te trekken en hem door het bijeenzoeken der stukken, die hij gezamenlijk zou willen begraven, op te houden. Het geschiedde, zooals Medeia had berekend, en zij kwam met Jason behouden in Griekenland. Eenige jaren leefden beiden daar gelukkig met hunne kinderen, toen Jason ontrouw werd aan zijne vrouw, door wier hulp hij in staat was geweest het gulden vlies machtig te worden, en die alles voor hem had opgeofferd. Hij had liefde opgevat voor de schoo-

Ishtar

ne Glauke en besloten deze te huwen. Medeia scheen zich alles te laten welgevalen, maar de gedachte, dat hare liefde werd versmaad, prikkelde haar, op een geduchte wijze wraak te nemen. Zij zond Glauke een schoon bruidsgewaad, maar het kleed was vergiftigd, en toen de ongelukkige het had aangetrokken, stierf zij onder de vreeselijkste smarten. Nog kon Medeia de droefheid over het verlies van Jason's liefde niet te boven komen. In haar wanhoop vermoordde zij haar kinderen en verdween toen. Kort daarna bezweek Jason.

Het schijnt, dat deze sage doelt op de eerste tochten der Grieken naar de Zwarte Zee. Zij haalden later zelve uit Kolchis, wat zij er vroeger door middel van de Pheniciërs vandaan hadden kregen.

IV. De tocht der Zeven tegen Thebai.

Een der afstammelingen van den Pheniciër Kadmos was Laios, die als koning over Thebai regeerde en met Jokaste gehuwd was. Toen hun een zoon, Oidipoes (Oedipus) genaamd, werd geboren, besloten zij het kind op een woeste plaats te vondeling te leggen, daar het, volgens de uitspraak van het orakel, zijn vader te eeniger tijd zou dooden. Een herder vond het kind, nam het mede naar Korinthe, en voedde het daarop. Toen Oidipoes een man was geworden, begaf hij zich naar het orakel om iets van zijn afkomst te vernemen, doch in plaats daarvan ontving hij den raad niet naar zijn geboorteland terug te keeren, dewijl hij daar zijn vader dooden en zijn moeder huwen zou. Nu besloot hij Korinthe, dat hij voor zijn geboorteland hield, voor altijd te verlaten. Terwijl hij door Phokis trok, ontmoette hij een grijsaard, met wien hij zulk een hevige twist kreeg, dat hij hem doodde. Zonder het te weten had hij zijn vader Laios verslagen. In dezen tijd werd Thebai door een sphinx (een leeuw met een menschenhoofd) gekweld. Het ondiër gaf ieder, die Thebai binnen wilde gaan, als raadsel op:

„Welk dier gaat 's morgens op vier, 's middags op twee en 's avonds op drie beenen?" Wie het niet kon oplossen, werd door den sphinx aangegrepen en van een rots te pletter gegooid. Toen de dood van Laios in Thebai bekend was geworden, nam Kreon, de broeder van Jokaste, de regeering in handen, en maakte hij bekend, dat wie Thebai van het monster verlost, de koningin tot vrouw en daarmede de koninklijke waardigheid zou verkrijgen. Oidipoes begaf zich, zoodra hij dit vernam, naar Thebai, en toen hij het raadsel had opgelost, door te zeggen, dat de mensch in zijn jeugd op handen en voeten kruipt, later op twee beenen loopt en, als de ouderdom hem heeft gebogen een kruk of stok ter hand neemt om te gaan, stortte de sphinx zich zelven van de rots. Nu huwde Oidipoes Jokaste, zonder te weten dat zij zijne moeder was, en hij werd koning van Thebai. Na eenigen tijd richtte de pest groote verwoestingen in 't land aan. Het orakel werd geraadpleegd en nu vernam Oidipoes, wie hij was. In de smart, die hij over zijn onwillekeurig misdrijf gevoelde, stak hij zich de oogen uit, en verliet hij Thebai om zijne overige levensdagen als een ongelukkig zwerveling door te brengen, maar hij ging niet alleen. Zijne liefderijke dochter Antigone wilde hem niet verlaten en bleef zijn leidsvrouw en zijn troost. Hij vond den dood in een nabij Athene gelegen woud, dat gewijd was aan de Erinnēen of Eumeniden (wraakgodinnen), drie zusters, die met een fakkel in de eene hand en slangen in de andere, de bewoners van den Tartaros kwelden.

Oidipoes had behalve zijn dochter Antigone nog twee zonen Eteokles en Poluneikes, die na zijn vertrek en den dood van Jokaste, die de hand aan zich zelve had geslagen, overeenkwamen, beurtelings ieder een jaar te regeeren. Eteokles beklom het eerst den troon en weigerde, toen zijn jaar verstreken was, hem aan zijn broeder af te staan. Poluneikes wendde zich daarop tot Adrastos, den koning van Argos, die hem zijn dochter tot vrouw gaf en zijn bijstand verzekerde. Toen Poluneikes nog vijf andere vorsten op

zijn hand had gekregen, trokken de zeven vorsten tegen Thebai op, dat door Eteökles met goed gevolg werd verdedigd, omdat de belegeraars de bekwaamheid misten vaste plaatsen te veroveren, en Eteökles zich met de zijnen zoo weinig mogelijk buiten de stad vertoonde. Reeds waren aan weerszijde vele dapperen gesneuveld en onder dezen een der Zeven, de reusachtige Capaneus, die van een stormladder welke hij tegen den stadsmuur had opgericht, was neergeslagen, toen Eteökles en Poluneikes besloten door een tweegevecht een einde aan den strijd te maken. De broeders vielen op elkander aan en streden tot beiden den geest gaven. Hunne lijken werden wel op denzelfden brandstapel gelegd, doch de vlammen verdeelden zich.

Kreon, de oom der verslagenen, zette den oorlog tegen de belegeraars voort. Bij den eersten uitval, dien hij deed, sneuvelden vier vorsten, zoodat Adrastos de eenig overgebleven der Zeven was. Deze sloeg nu met zooveel overhaasting op de vlucht, dat hij niet eens de lijken der vier gesneuvelde vorsten, kon doen verbranden, en toen hij er vergunning toe verzocht, weigerde Kreon het kortaf. Maar nu kwam Theseus tusschenbeide, die het zoover wist te brengen, dat Adrastos aan zijn vrienden de laatste eer kon bewijzen. De Thebanen verheugden zich over de behaalde overwinning, doch tien jaren later trokken de zonen der verslagen vorsten, bekend onder den naam van Epigonen (opvolgers) met een sterk leger tegen Thebai op en namen de stad in. Thersander, de zoon van Poluneikes, beklom nu den Thebaanschen troon, doch het rijk werd voortdurend door rampen bezocht, zoolang nog een afstamming van Oidipoes en dus ook een nakomeling van den Pheniciër Kadmos er de kroon droeg.

V. De Trojaansche oorlog.

A. De aanleiding tot den krijg en de tocht naar Troje.

In het land Mysië lag tusschen de kusten van de Egeïsche

Zee en den Hellespont ten Westen en de rivier Granikos ten Oosten, het rijk Troas, door hetwelk de rivieren Simoïs en Skamander stroomden. Troje of Ilion, de hoofdstad, was reeds op grooten afstand zichtbaar, dewijl zijn burcht, Pergamos, op den berg Ida was gebouwd. Volgens de sage zouden de Troërs of Trojanen, die in zeden, gewoonten en taal veel overeenkomst hadden met de Grieken, maar in beschaving boven hen stonden, van oudsher op een minder goeden voet met hen hebben gestaan. Een hunner koningen verdreef den Phrygiër Pelops, die zich daarop naar Griekenland begaf, welks zuidelijk deel naar hem Peloponesos zou zijn genoemd. Herakles bestreed den Trojaansche koning Laomëdon, omdat deze hem bedrogen had. Laomëdons zoon en opvolger was Priamos, een door de goden begunstigd vorst, die onmetelijke rijkdommen en vijftig zonen bezat, van welke er één, Paris, door het noodlot bestemd was zijn vaderstad te gronde te richten.

Toen de nereïde (zeenimf) Thetis met Peleus, den koning van Phthia in Thessalië, in den echt trad, werden alle goden en godinnen ter bruiloft genoodigd met uitzondering van Eris, de godin der tweedracht. Om zich daarover te wreken, wierp deze te midden van de feestvierenden een gouden appel, waarin de woorden gegraveerd waren : Aan de schoonste. Nu ontstond er een geduchte twist onder de godinnen over de vraag, wie de appel toekwam. Zeus, die zelf niet wilde beslissen, droeg zijn bode Hermes (Mercurius) op, de drie welke het meest in aanmerking kwamen, naar den berg Ida te geleiden, waar zij Paris zouden aantreffen, en dezen wilde hij de uitspraak overlaten. Here (Juno), de gemalin van Zeus, beloofde aan Paris de heerschappij over Azië, indien hij haar tot de schoonste verklaarde, Pallas Athene (Minerva) beloofde hem wijsheid en roem, en Aphrodite (Venus) de schoonste vrouw. Toen Paris die belofte vernomen had, reikte hij Aphrodite den appel toe. Nu deelde deze hem mede, dat Helène, de dochter van Leda en de gemalin van den Spartaanschen koning Menelāos, de

schoonste der vrouwen was. Paris begaf zich naar Sparta en schaakte er Helène. Terstond was Menelāos erop bedacht die schanddaad te wreken, en in zijn voornemen werd hij gesterkt door zijn broeder Agamemnon, den machtigen koning van Mukēnai (Mycene). Het gelukte den beiden broeders alle koningen van Griekenland over te halen, gemeenschappelijk naar Troje te trekken om Helène met geweld terug te halen en die stad te verwoesten.

De verbondenen kwamen met hunne troepen te Aulis in Boiotië bijeen, vanwaar zij met 1200 schepen naar Troje zouden oversteken. Agamemnon, de machtigste van alle Grieksche vorsten, werd als opperhoofd erkend, doch zóó, dat ieder der andere koningen vrij en onafhankelijk bleef in zijn gezag over zijn eigene onderhoorigen. Eer men tot een onderneming overging, werd er beraadslaagd. Daartoe plaatsten de koningen zich op groote steenen in een kring. Wie het woord wilde voeren kreeg, als hij aan de beurt was, van de herauten, die altijd tegenwoordig waren, een langen schepter in de hand, dien hij teruggaf, zoodra hij had uitgesproken. Bij zulke beraadslagingen legde het gevoel van den listigen Odūsseus (Ulysses), den koning van Ithaka, en dat van den grijzen, ondervindingrijken Nestor, den koning van Pulos in Messenië, het meeste gewicht in de schaal. In den strijd echter muntten door onverschrokkenheid en lichaamskracht uit : Diomēdes van Argos, Idomēneus van Kreta, Ajax van Salamis en Ajax van Lokris. Boven alle helden echter schitterde door zijn kracht en vlugheid Achilleus, de zoon van Peleus en Thetis.

Toen de vloot geruimen tijd door tegenwind verhinderd was zee te kiezen, begon men te vreezen, dat de goden misnoegd waren op de Grieken. Om hierin zekerheid te verkrijgen, werd den ziener Kalchas, die het leger vergezelde om toezicht te houden op de offerplechtigheden, de goden te raadplegen en hun wil uit de ingewanden der offerdieren te leeren kennen, opgedragen te onderzoeken, door welk middel de goden verzoend konden worden. Het

bleek Kalchas, dat Artēmis (Diana), de godin der jacht, verstoord was op Agamemnon, die een aan haar gewijde hinde had gedood, en dat zij niet anders te bevredigen was dan door Iphigenia, Agamemnons dochter, aan haar te offeren. Tot welzijn van het gansche volk besloot Agamemnon, hoe zwaar het hem viel, het gevraagde offer te brengen. Maar op het oogenblik, dat het offermes een einde zou maken aan het leven van Iphigenia, werd zij door Artemis zelve weggevoerd naar Taurië (de Krim) en aan 't altaar vervangen door een hinde. Nu keerde de wind : de vloot ging onder zeil en landde na een voorspoedigen overtocht op de kust van Troas. Maar nu wachtte den Grieken een buitengewoon zware taak. Troje was door muren en torens versterkt, en telde bijna evenveel strijders als de belegeraars, daar vele Aziatische koningen uit den omtrek met hunne krijgslieden den Trojanen te hulp waren gesneld. Daarbij moesten de Grieken zich gedeeltelijk door strooptochten van den noodigen leeftocht voorzien. Met dit doel plunderde Achilleus met zijn krijgslieden, de Murmidonen, het eiland Lesbos en later nog de kust van Cilicië, en deelde hij den gemaakten buit, waartoe o. a. een menigte slavinnen behoorden, met de andere legerhoofden. Hij beroemde er zich op twaalf, zee- en elf landsteden veroverd te hebben. Konden de Grieken door de zorg voor hun onderhoud zelden vereenigd den vijand bestrijden, hun gemis aan krijgskunst maakte het hun onmogelijk Troje geregeld te belegeren. Als zij de kans schoon zagen, of als de Grieken hen uitdaagden, kwamen de Trojanen buiten hunne muren en werd er een veldslag geleverd, die zich, bij gemis aan eenig krijgskundig plan, in een menigte bijzondere gevechten oploste. De helden, die de verschillende krijgsbenden aanvoerden en tevens voorvechters waren, streden gewoonlijk op strijdwegens, die zij door een hunner vrienden lieten besturen, terwijl zij zelve, naast den wagenmenner staande, hunne spiets, somtijds ook een zwaren steen, naarden vijand wierpen, op wien zij het gemunt hadden.

B. De eerste zang van de Ilias.

Van alle gedichten, die de Grieken over den Trojaanschen oorlog vervaardigd hebben, is de Ilias van Homēros het oudste en voortreffelijkste. Het bezingt een gedeelte der gebeurtenissen, die in het tiende en laatste jaar, dat de Grieken voor Troje lagen, plaats hadden.

Wij zullen bij den eersten van de vier en twintig zangen der Ilias wat uitvoeriger stilstaan om een voorstelling

Homeros.

te geven van de denkwijze der Grieken omstreeks negen of tien eeuwen v. C.

Op een hunner strooptochten hadden de Achajers, naar welken stam de Grieken in de Ilias genoemd worden, grooten buit medegevoerd en daarbij een menigte vrouwen, die als slavinnen onder de legerhoofden werden verdeeld. Aan Agamemnon was Chryseïs, de schoone dochter van

Chryses, een priester van Apollon, ten deed gevallen, aan Achilleus de schoone Briseïs. Nu verscheen Chryses met rijke geschenken in 't leger der Grieken om daarvoor zijne dochter vrij te koopen, doch Agamemnon wilde haar voor geen prijs ter wereld aan haar treurenden vader afstaan. Deze smeekte nu zijn god daarover wraak te nemen op de Grieken. Apollon (Phoibos) verhoorde zijn bede, daalde vertoornd uit den Olumpos (het verblijf der goden) neder, en plaatste zich met zijn zilveren boog op eenigen afstand van de Grieksche schepen. Tien dagen vlogen zijn nimmer missende pijlen reeds door het leger en veroorzaakten bij ieder, die getroffen werd, de pest, toen de blankarmige Here (Juno), die bekommerd was over de Grieken, den snelvoetigen Achilleus ingaf, een vergadering van de koningen te beleggen, en voor te stellen, den ziener Kalchas een onderzoek op te dragen naar de reden van Apollon's toorn, en naar de middelen, waardoor de god verzoend kon worden. Toen dat voorstel was aangenomen, zeide Kalchas, dat het opgeven van die reden hem zeker de gramschap van een machtig vorst op den hals zou halen, en hij haar dus niet durfde zeggen, eer Achilleus hem zijn bijstand had verzekerd. Deze beloofde, hem tegen ieder te zullen beschermen, al was het tegen Agamemnon zelven, den herder der volken. Nadat Kalchas nu verklaard had, dat Apollon's toorn ontstaan was wegens den smaad, zijn priester door Agamemnon aangedaan, stond deze, het hart vol bittere gramschap en oogen als lichtende vlammen, op en sprak: „Onheilvoorspeller! nog nooit hebt gij iets gesproken, dat gunstig voor mij was, en nu zegt gij weder, dat de ver schietende Apollon de Achajers met pest bezoekt, omdat ik het meisje, dat mij dierbaar is, niet heb willen verruilen tegen geschenken. Als het echter zoo wezen moet, zal ik haar afstaan, daar het mijn plicht is, te zorgen, dat het volk behouden blijve. Maar bewerk, dat ik een nieuw geschenk krijg, want het is niet betamelijk, dat ik onder al de Achajers de eenige ben, die geen

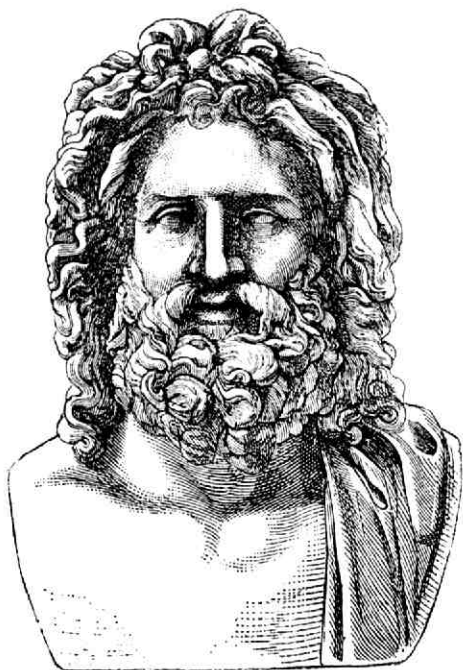
belooning ontvang." Hij zette zich neder, en Achilleus stond weder op en zeide: "O, gij eerzuchtige en boven alles inhalige zoon van Atreus, hoe kunnen de Aclajers u een ander geschenk geven, daar gij even goed als ik weet, dat er geene goederen meer te verdeelen zijn. Het geschonkene teruggeven en op een hoop leggen om het opnieuw te verdeelen, zou immers in 't geheel niet passen. Zend echter het meisje maar naar haar vader terug, wij zullen het u drie- ja viervoudig vergelden, wanneer Zeus (Jupiter) ons toestaat de muren van Ilion te slechten." Agamemnon antwoordde: "Weg met uw listen, Achilleus! Wel zijt gij dapper als een god, maar toch zult gij mij niet misleiden. Het staat u fraai, te verlangen, dat ik mijn aandeel afsta, en gij het uwe behoudt. Maar dit verzeker ik u, indien mijn verzoek niet wordt ingewilligd, neem ik voor mij den buit van u of van Ajax of van Odüsseus, en ik zal mij noch aan uw, noch aan hun toorn iets laten gelegen liggen. Daar spreken wij echter later wel over. Eerst moet maar een schip worden uitgerust om Chryseïs aan haar vader terug te brengen, opdat Apollon bevredigd worde." Dit kon Achilleus niet verdragen. Met een norsch gelaat sprak hij: "Gij onbeschaamde, dien de winzucht listig maakt, vergeet gij dan, dat wij hier zijn ten einde de Trojanen om den wil van u en uw broeder Menelāos te straffen? Bijiederer strijd kwam de zwaarste taak steeds op mij neer, maar als de buit verdeeld werd, was uw aandeel altijd veel grooter dan het mijne. Toch keerde ik, nadat ik vermoeid was van 't vechten, tevreden met het weinige, dat mij was toegestaan, naar mijn schepen terug, en nu zoudt gij mij mijn deel nog willen ontnemen? Dat verdraag ik niet langer. Ik keer met mijn schepen naar Phthia terug, en denk, dat gij, nu gij mij zoo onteerd hebt, hier wel niet veel schatten meer zult bijeenbrengen." "Ga maar heen," hervatte Agamemnon, "ik zal u niet vragen te blijven, u, die altijd behagen schept in twist. Keer maar huiswaarts met uw schepen

en vrienden om rustig over uw Murmidonen te heerschen. Er blijven er hier genoeg over, die mij zullen eeren. Maar dit zeg ik u, omdat Apollon mij van het meisje berooft, laat ik Briseïs voor mij uit uw tent halen, opdat gij moogt weten, dat ik machtiger ben dan gij." Ziedend van toorn was Achilleus op 't punt zijn zwaard te trekken, om het volk uiteen te drijven en dan Agamemnon te doorsteken, toen Here, die beide helden liefhad, in groote haast Pallas Athene (Minerva) naar de vergaderplaats zond. Zonder dat een ander haar kon zien of hooren, vertoonde Pallas Athene zich aan Achilleus, die zich op dat gezicht verbaasde en deze woorden van haar vernam: "Leg uw toorn af en trek het zwaard niet, maar ga voort, zoo 't u lust, hem met woorden te schelden. Indien gij naar mij luistert, zullen u voor dezen smaad driemaal heerlijker geschenken geworden." Hierop antwoordde Achilleus, terwijl hij de greep van zijn zwaard losliet: "Het betaamt mij, uw wil op te volgen, hoe vertoornd ik ook ben, want wie de goden gehoorzaamt, dien verhooren zij weder." De godin verdween, en nu ging Achilleus voort, zich opnieuw tot Agamemnon wendende: "Dronkaard, met uw hondenooogen en met het hart eener hinde, dit zeg ik u: zeker zullen de Grieken eens sterk verlangen naar Achilleus, als velen door Priamos edelsten zoon, door Hektor, den slachter der mannen, sneuvelen; dan zult gij hen niet kunnen helpen en inwendig van gramschap verteren, omdat gij den dapperste onder de Achajers geen eer hebt bewezen."

Nadat de wijze Nestor een vergeefsche poging had gedaan om een verzoening tot stand te brengen, werd de vergadering opgeheven, en begaf Achilleus zich met zijn vriend Patroklos naar zijn tent, waaruit Agamemnon weldra Briseïs liet halen, zonder dat Achilleus er zich tegen verzette. Deze verliet nu zijn vrienden en begaf zich eenzaam naar het strand der lichtgrauwe zee, waar hij, diep bedroefd, zijn handen ophief en uitriep: "Moeder! nu het noodlot bepaald heeft, dat ik vroeg zal sterven, moest de

donderaar Zeus mij ook eer vergunnen, en nu laat hij mij smaad aandoen door den ver heerschenden Agamemnon." Op deze woorden dook Thetis, die Peleus verlaten had en weder deel uitmaakte van de hofhouding van Poseidon (Neptunus) op den bodem der zee, uit de golven op. Vriendelijk troostend sprak zij haar zoon aan, die haar dringend smeekte, Zeus over te halen, den Trojanen in den krijg voorspoed te schenken, opdat de Achajers, en Agamemnon allern meest, het diep zouden betreuren, dat Achilleus geen deel nam aan den oorlog. Thetis, diep bewogen door 't leed, dat haar zoon drukte, beloofde het hem en begaf zich terstond naar de woning der goden, den Olumpos, waar zij Zeus ver van de andere goden en godinnen alleen vond. Zij omvatte zijn knieën en verzocht hem dringend om hetgeen haar zoon begeerde, hem daarbij herinnerende, hoe zij hem eens, toen de goden en godinnen van den Olumpos besloten hadden hem te binden, van dien smaad gered had door den honderdarmigen Briareus te zijner hulp te roepen. Zeus, de wolkenverzamelaar, zuchtte zwaar en zeide: "t Is eene treurige zaak, die mij stellig in twist zal brengen met mijn huisvrouw Here (Juno). Zij toch tergt mij altijd en beschimpt mij voor 't oog der onsterfelijke goden, zeggende, dat ik in den oorlog mijn hulp verleen aan de Trojanen. Intusschen zal ik doen, wat gij begeert. Ga nu spoedig heen, opdat Here u hier niet aantreft, maar eerst zal ik u met mijn hoofd toewenken, dan zijt gij gerust, want gij weet, dat alles, wat ik toegeknikt heb, onherroepelijk, onbedriegelijk en ook onfeilbaar is." Hierop knikte Zeus haar toe en daarbij golfd en zijn zware lokken om zijn onsterfelijk hoofd en bewoog zich de groote Olumpos. Nadat Thetis met één sprong in de diepte der zee was teruggekeerd, begaf Zeus zich naar zijn paleis, waar alle goden en godinnen vol eerbied opstonden, toen hij zich bedaard naar zijn troon begaf. Zoodra hij gezeten was, sprak de schoonmoogige Here hem toe: "Met wie hebt gij nu weer listig plannen zitten te beramen? Gijschijnterbizondervan

te houden, geheimen voor mij te hebben." Zeus, de vader der goden en menschen, antwoordde hierop: „Here! voed geen hoop, dat gij al mijn plannen zult te weten komen; zij zouden u schadelijk zijn, al zijt gij mijn huisvrouw. Wat betamelijk is om te hooren zal niemand, noch van de goden, noch van de menschen eerder dan gij vernemen;

Zeus.

maar gij moet mij nooit vragen naar dingen, die ik buiten de goden om goetvond te besluiten." „Gij kunt mooi praten," gaf Here ten antwoord, „meent gij soms, dat ik niet gezien heb, hoe de zilvervoetige Thetis dezen morgen uw knieën heeft omvat? Ik vrees, dat gij haar beloofd hebt ter wille van Achilleus vele Achajers bij hunne schepen te

laten dooden." "Ach, ongelukkige!" viel Zeus haar in de rede, "altijd bespiedt gij mij, altijd verdenkt gij mij. Bemerk gij niet, dat mij dit steeds onaangener jemens u stemt? Maar nu zeg ik u, zit stil en zwijg, opdat niet al de Olumpische goden u vruchteloos bijstaan, wanneer ik mijn onoverwinnelijke handen aan u sla." Here ontstelde en zweeg. Nu echter sprak, om zijne moeder Here genoeg te geven, de kunstvaardige Hephaistos (Vulcanus), de god des vuurs, die voor Zeus de bliksems smeedde: "t Is wel treurig, dat ge wegens de menschen zoo twist met elkander, want daardoor wordt het genoeg van den heerlijken maaltijd, die ons wacht, bedorven. Moeder, u raad ik, Zeus, mijn beminden vader, zijn zin te geven, want, indien hij wil, verjaagt hij u uit uw verblijfplaats, omdat hij van allen de sterkste is. Verdraag dus maar, ofschoon gij bedroefd zijt, opdat ik u geen slaag zie krijgen. Ik kan het niet verhinderen. Zeker weet gij nog wel, hoe vader mij eens, toen ik de partij voor u opnam, bij een been greep en uit den Olompos slingerde, zoodat ik den ganschen dag viel en tegen zonsondergang met zulk een smak op 't eiland Lemnos terechtkwam, dat ik er nog mank van ga. Geef hem maar wat vleiende woordjes, dan is hij ons terstond weer genegen." Dit zeggende bood Hephaistos (Vulcanus) zijn moeder een grooten beker nektar (godendrank) aan, dien zij lachende aan de lippen bracht. Hij ging daarop de gansche rij van goden en godinnen rond om hunne bekers te vullen, en toen zij hem zoo zagen bedienen, barstten allen uit in een onafgebroken gelach. Den geheelen dag duurde het gastmaal, en de vroolijkheid bleef ongestoord, want niemand had gebrek aan de smakelijke ambrosijn (godenspijs), en Apollon, de god der schoone kunsten, zorgde voor muziek. Met zijn voortreffelijk citerspel begeleidde hij de liefelijke stemmen der muzen, de dochters van Zeus en Mnemosine (de godin van 't geheugen), wanneer zij afzonderlijk of in koor zongen. Heerlijk was het te aanschouwen, als Apollon met zijn citer daar nederzat, omgeven door het beval-

lige negental. Erāto, de muze van de erotische dichtkunst en den dans; Eutērpe, van de lyrische dichtkunst en de fluit; Kalliōpe, van de epische dichtkunst; Kleio van de geschiedenis: Melpomēne, van het treurspel; Thaleia, van het blijspel; Poluhūmnia, van den lofzang; Terpsichōre, van den koorzang; en Oerania, van de sterrenkunde.

Toen de zon ter kimme was gedaald, begaven de goden en godinnen zich naar hunne rustplaatsen om zich aan een zoeten slaap over te geven.

C. Gevechten voor Troje.

Menelaos en Paris.

De werkeloosheid van Achilleus boezemde den Trojanen nieuwen moed in, te meer daar de overige Grieksche helden in kracht, behendigheid en moed onder moesten doen voor Hektor. Meer dan vroeger waagden de Trojanen zich buiten hunne muren om de Grieken te bestrijden. Eens, dat Paris, met een pantervel omhangen, den helm op 't hoofd, den boog over den schouder, het koperen zwaard aan de heup en twee spietsen in de hand onder de Trojanen streed, daagde hij luidde en met hoonende woorden de dapperste Grieken tot een tweegevecht uit. Nauwelijks vernam Menelaos, die zich in de nabijheid bevond, deze woorden, of hij snelde naar hem toe om zich op hem te wreken. Het gezicht van den geduchten Menelaos deed echter Paris zoo ontstellen, dat hij de vlucht nam. Zoodra Hektor dit zag, snelde hij zijn broeder achterna en riep hem toe: „Lafaard, met uw schoon gelaat, waart gij nimmer geboren! Een vrouw schaken en ellende over uw geslacht en uw land brengen, dat kunt gij; maar den man weerstaan, dien gij zoo beleedigd en gegriefd hebt, dat durft gij niet!” „Hektor,” antwoordde Paris, „gij berispt mij terecht. Maar wanneer gij mij heden wilt zien strijden, beveel dan den Achaïers het gevecht te staken, zoo zal ik voor aller oog een

tweegevecht met Menelaos aangaan om Helene en haar schatten." Terstond begaf Hektor zich naar de voorste Trojanen, strekte zijn lans voor hen uit en beval hun den strijd testaken, waarop Agamemnon, begrijpende dat Hektor iets tot de beide legers te zeggen had, den strijd lust der Grieken intoomde. Menelaos nam de uitdaging van Paris, door Hektor overgebracht, aan, doch opdat het tweegevecht voor goed een einde aan den strijd zou maken, verlangde hij, dat Priamos op het slagveld zou komen om met Agamemnon een plechtige overeenkomst te sluiten.

Priamos had zich juist met Helene naar den stadsmuur begeven, toende heraut hun het voorstel kwam mededeelen. De grijze koning verklaarde zich terstond bereid, besteege zijn wagen, en begaf zich naar 't slagveld. Zoodra hij aankwam, plaatsten de Grieksche en Trojaansche vorsten zich in een kring, en toen de herauten de lammeren en den offerwijn gebracht, en de handen der aanwezigen met water besprenkeld hadden, trok Agamemnon het offermes, dat steeds naast het zwaard aan zijn zijde hing, sneed de wol van den kop der lammeren en deelde die aan de aanwezigen uit; vervolgens hief hij de handen op en bad: „Vader Zeus en gij Apollon, die alles doorziet, en gij Hades (Pluto), die in de benedenwereld de schimmen straft dergenen, die hier een meeneed hebben gezworen! weest getuigen van dit verbond. Als Paris Menelaos verslaat, zoo moge hij Helene en haar schatten behouden en ons zij het vergund met onze schepen huiswaarts te keeren; maar bezwijkt Paris door de hand van Menelaos, zoo zullen de Trojanen ons de schoone vrouw en hare goederen afstaan en een billijke schatting betalen tot in de verste tijden.”

Nu slachtte hij de lammeren, legde de lillende dieren op den grond en deed aan de aanwezigen een beker wijn reiken. Alvorens te drinken, goot ieder eenige druppelen van den wijn ter eere der goden op den bodem en slaakte daarbij de bede: „Moge het bloed van hem, die den gewijden eedschendt, aldus worden vergoten.” Hierna werd de kring

uitgebreid om plaats te maken voor de strijders ; maar de oude Priamos zeide : „Hoort mij, gij Grieksche en Trojaansche helden ! laat mij huiswaarts keeren, want mijn oogen kunnen den strijd van mijn zoon Paris met Menelaos niet aanschouwen. Zeus belisse naar zijn wijs raadsbesluit.” De strijd ving aan. Paris, daartoe door 't lot aangewezen, slingerde het eerst zijn lans. De koperen punt trof het schild van Menelaos, boog er krom op, en de lans viel krachteloos ter aarde. „Almachtige Zeus !” riep nu Menelaos uit, „laat mij mijn beleediger straffen, opdat ieder er voortaan voor terugdeinze, het recht der gastvrijheid te schenden.” Toen wierp hij zijn lans met zooveel kracht, dat zij het schild zijns vijands doorboorde en, had deze zich niet ijlings ter zijde gebogen, zij zou hem voorzeker door 't hart zijn gegaan. Nu viel Menelaos met zijn koperen zwaard aan en hieuw er zoo geweldig mede op den stevigen helm van Paris, dat het brak. „Wreedde Zeus !” gilte Menelaos van woede, „ontruikt gij mij aldus mijne prooi ?” en tegelijkertijd greep hij Paris bij diens met een paardestaart versierden helm, rukte hem omver en wilde hem medesleepen naar 't leger der Grieken, toen Aphrodite den riem, die den helm onder de kin vasthechtte, deed breken en haar gunsteling met zich voerde, zoodat Menelaos alleen met den helm in de hand bleef staan. Wel riepen de Grieken, dat Menelaos de overwinning had behaald, doch de Trojanen ontkenden, dat hij Paris had verslagen.

2. Diomēdes.

Eens, dat de Trojanen weder buiten hunne muren gekomen waren om de Grieken te bestrijden, werden zij overal in verwarring gebracht, waar de onstuimige held Diomēdes zich vertoonde. Dit bemerkte de nimmer falende boogschutter Pandáros, en zoodra hij Diomēdes voldoende genaderd was, schoot hij hem een pijl langs de holte van 't borstharnas in den rechterschouder, zoodat de koperen

punt er aan de andere zijde uitstak. Daarop riep hij: „Valt nu aan, Trojanen! de voornaamste der Achajers is getroffen, en ik denk niet, dat zijn oogen lang meer 't heldere zonlicht zullen aanschouwen.” Diomēdes echter, wiens pantser door zijn bloed geverfd werd, riep zijn krijgsmakker Sthenēlos, die naast hem reed, toe: „Dierbare vriend! spring even van uw wagen om mij dezen pijnlijken pijl uit den schouder te trekken. Toen Sthenelos hem den gevraagden dienst had bewezen, smeekte Diomedes Athene, hem kracht te geven, ten einde den man te dooden, die pochend gezegd had: „Diomēdes zal niet lang meer het heldere licht der zon aanschouwen.” De godin, zich onmiddellijk tot hem begevende, schonk hem nieuwe kracht en moed, verwijderde uit zijn oogen de duisternis, opdat hij goed zou kunnen onderscheiden of hij een mensch of een der onsterfelijke goden aanviel en waarschuwde hem, deze laatsten ongemoeid te laten, behalve wanneer hij Aphrodite zag, want deze, zoo gelastte zij, moest hij een wonde toebrengen. Nog heviger dan te voren woedde Diomēdes nu op het slagveld, en in korten tijd had hij acht der uitstekendste Trojaansche strijders gedood. Toen Aineias (Enēas), een bloedverwant van Priamos, en de zoon van Aphrodite en Anchises, den koning van Dardānos, zag, dat er zoo velen onder de slagen van Diomedes vielen, zocht hij Pandāros op en riep hem toe: „Hef uwe handen tot Zeus op en schiet met uw nimmer missende pijlen op gindschen strijder”. „Ach!” antwoordde Pandāros mismoedig, „dat is Diomēdes. Voorzeker staat hem een godheid bij. Reeds schoot ik een pijl door zijn rechterschouder en toch strijdt hij nog grimmer, dan eer ik hem wondde.” Aineias slaagde er intusschen toch in, Pandāros over te halen bij hem op den wagen te komen. Aineias zou de aan hem gewende rossen besturen, en Pandāros zou, daar zijn pijl de gewone uitwerking had gemist, beproeven Diomēdes met een speer te dooden. Toen zij nu in pijlsnelle vaart op Diomēdes

Diomedes door Pallas Athene beschermd.

aanhielden, gaf Sthenelos, die het opmerkte, dezen den raad wegens zijn vermoeidheid en bloedverlies hen te ontwijken, doch hij kreeg met eene norschen blik ten antwoord: „Het is niet edel, vluchtend te vechten: ik ga hen te ontmoet, en als gij ziet, dat ik hen overwin, maak dan de teugels uwer paarden aan den knop der zitbank vast, opdat zij niet kunnen wegloopen, en grijp dan het span van Aineias, want zijn paarden zijn van 't edelste ras, en 't zal ons grooten roem aanbrengen, wanneer wij ze als buit in onze legerplaats bij de schepen voeren.” Zoodra hij hem genaderd was, riep Pandaros hem toe: „Mijn scherpe pijl heeft u niet kunnen dooden, thans zal ik het met mijn speer beproeven,” en te gelijk wierp hij deze met zooveel kracht, dat de koperen punt door 't schild van Diomedes drong en het harnas van den held trof. Luid riep daarop Pandaros uit: „Gij zijt getroffen in den buik; lang zult gij het niet meer maken: gij deed mij grooten roem verwerven.” Diomedes antwoordde: „Gij hebt gemist!” en wierp zijn lans, die, door Athene bestuurd, het hoofd van Pandaros doorboorde, zoodat deze met zulk een slag, dood van den wagen viel, dat zijn wapenen ervan rammelden. Aineias het lijk zijns makkers niet in de handen der Achajers willende laten, sprong van den wagen en verdedigde het met schild en lans. Doch Diomedes nam een zeer zwaren steen en slingerde dien zoo juist en zookrachtig, dat Aineias met gebroken dijbeen nederviel. Het zou met hem gedaan zijn geweest, ware zijn moeder Aphrodite niet toegeschoten om hem met hare sneeuw witte armen op te beuren en weg te voeren. Dit zag Diomedes, wiens oogen door Pallas Athene geopend waren, en wetende, dat Aphrodite een laffe godin was, zette hij haar achterna, en bracht hij haar met het scherpe koper zijner lans een wond aan de hand toe. Terstond vloede er onsterfelijk bloed uit, aan water gelijk, want de goden eten geen brood en drinken geen geestrijken wijn en daarom zijn zij bloedloos. Zoodra Aphrodite zich gewond voelde, liet zij met

een gil haar zoon vallen, die echter door Apollon opgenomen, weggevoerd en spoedig genezen werd. Zij spoedde zich naar den Olumpus om haar vader haar nood te klagen, doch Apollon wekte Ares (Mars), den ontstuimigen oorlogsgod, op, om de Trojanen tegen Diomedes en de andere Grieken te gaan helpen.

3. Hektors afscheid van Andromache.

Terwijl de strijd hevig voortwoedde, begaf Hektor zich naar Troje. Toen hij de poort binnenkwam, werd hij door een menigte schreiende vrouwen met vragen bestormd naar hare echtgenooten, zonen, broeders en vrienden. Hij gaf haar tot antwoord, dat zij zich naar de tempels moesten begeven om voor het heil harer dierbaren te bidden. Nu richtte hij zijne schreden naar het paleis van Priamos, dat uitmuntte in schoonheid wegens de menigte galerijen en vertrekken van gepolijst marmer. Daar ontmoette hij zijn moeder, de eerwaardige Hekabe, die hem aldus aansprak: „Waarom verliet gij, mijn zoon, den hevigen strijd? Zeker benauwen ons weder de verfoeilijke Grieken, en kwaamt gij hier om op den hoogen burcht uw beden tot Zeus op te zenden. Wacht even, dan zet ik u wijn voor om er eerst vader Zeus en andere goden van te plengen en er daarna u zelve mede te versterken door ervan te drinken.” Maar Hektor antwoordde: „Breng mij geen wijn, lieve moeder, want ik zou er mijn moed en kracht door verliezen en het betaamt mij niet tot den verheven Zeus te bidden, zoo bezoedeld als ik ben met het moordbloed van hen, die ik verslagen heb. Ga gij echter met uw vrouwen naar den tempel van Pallas Athene en breng haar een rijk offer, opdat zij zich over de stad, de vrouwen en de kinderen ontfeme. Ik zal ondertusschen naar de woning van Paris gaan om hem mede ten strijde te roepen

Toen Hektor in 't sierlijke paleis van Paris kwam, vond hij dezen bezig zijn wapenen te schuren en berispte hij

hem, zich in zijn paleis op te houden, terwijl anderen voor zijn zaak streden. „Ja,” antwoordde Paris, „gij hebt wel gelijk. Helène heeft het mij ook reeds gezegd. Maar ik zal nu toch mijn wapenrusting aantrekken en mij buiten de muren begeven.” Hektor antwoordde hem niet, maar nu sloeg Helène haar vriendelijke oogen tot haar zwager op, en zeide: „Ach, ware ik, de bewerkster van dezen noodlottigen oorlog, niet geboren of althans vroeg gestorven. Maar als die rampen eenmaal door het noodlot bepaald waren, waarom hebben de goden mij dan niet de vrouw gemaakt van een dapperder man, die gevoel heeft voor de verachting en de beschimping der menschen! Zet u wat neder en geef uw vermoeide leden een oogenblik rust, want niemand heeft zooveel last als gij van den oorlog, die om mijnentwil wordt gevoerd.” „Ik zal aan uw uitnoodiging niet voldoen,” zeide Hektor, „want mijn hart trekt mij weer naar de Trojanen op het slagveld, maar drijf Paris aan, dat hij zich haaste en mij nog inhale, eer ik de stad verlaat, want ik zal nog even naar huis gaan om mijn beminde vrouw en mijn dierbaar zoontje te bezoeken, daar ik niet weet of de goden ook besloten hebben, mij te doen sneven.”

Hektor vond zijn vrouw Andromache niet in haar woning, waar zij gewoon was toezicht te houden op den arbeid harer maagden. Vernemende, dat de Trojanen in groot gevaar verkeerden, was zij in haar angst voor 't leven van haar dierbaren gade met haar zoontje Astuánax, dat door zijn voedster gedragen werd, naar de muren gesneld. Hektor keerde terug, en toen hij de Skäische poort had bereikt, die hij door moest om op 't slagveld te komen, zag hij zijn vrouw en zijn kind. Terwijl hij dit even toelachte, greep Andromache met tranen in de oogen zijn hand, drukte die hartelijk en sprak: „Moedige man, uw dapperheid zal u 't leven nog doen verliezen. Erbarm u toch over uw teeder kind en over mij, die weldra weduwe zal zijn. Ach, als ik van u beroofd ben, mocht ik dan

ook maar sterven, want dan sta ik alleen in de wereld. Ik heb geene moeder meer, en Achilleus heeft eerst mijn vader en daarna op denzelfden dag mijn zeven broeders gedood. Thans Hektor zijt gij mij tot vader, tot moeder, tot broeder, en bovendien zijt gij mijn gade. Kom dan, ontferm u over ons. Plaats de troepen bij den wilden

Hektors afscheid van vrouw en kind..

vijgeboom, waar de muur het gemakkelijkst te beklimmen is en de beroemde Idomēneus en de beide Ajaxen en Diomēdes het reeds beproefden, en blijf binnen de muren, opdat gij uw zoon niet tot wees en mij niet tot weduwe maakt." „Ook mij, dierbare vrouw, bekommert dit," sprak Hektor, „maar ik vrees zeer voor de Trojanen en hunne

vrouwen en kinderen, wanneer ik mij als een lafhartige van het vechten onthoud. Dit verbiedt mij ook mijn moed, omdat ik altijd geleerd heb dapper te zijn, onder de vorsten te strijden en den roem van mijn vader en mij te bewaren. Toch houd ik mij in mijn hart overtuigd, dat eens de dag aanbreekt, waarop het heilige Ilion neerstort en Priamos met zijn volk omkomt. Maar noch de toekomstige smart der Trojanen, noch die van Priamos, noch die van Hekabe, noch die mijner broeders treft mij zoozeer als die, welke ik over u gevoel, als een der in 't koper geharnaste Achajers u eens schreiende wegvoert, en u de vrijheid ontroof, en gij, in Argos zijnde, voor een vreemde moet weven en water halen tegen uw zin, maar door het harde noodlot gedwongen. En als dan iemand u tranen ziet storten en zegt: „Dat is de vrouw van Hektor, den held der Trojanen, toen er vóór Ilion werd gestreden,” dan zal uwe smart herleven wegens 't gemis van een gade, die uw slavernij kan verbreken, want dan zal ik reeds gevallen zijn en uw roerende klachten niet meer hooren.” Plotseeling keerde Hektor zich om en stak de handen uit naar 't kind, dat echter schreiend 't gezichtje verborg in den boezem der voedster, omdat 't geschrikt was door 't geweldig wuiven van den paardestaart, die zijns vaders helm versierde. Hektor zette glimlachend den glinsterenden helm op den grond, nam toen zijn geliefden zoon in de armen, kustte hem en sprak toen biddend: „Zeus en gij overige goden! vergunt mijn zoon zoo uitstekend te worden onder de Trojanen, dat men van hem zegge, hij is veel dapperder nog dan zijn vader! Moge hij, van 't slagveld terugkeerende, steeds den buit der gevelde vijanden medebrengen, opdat zijn moeder zich over hem verheuge.” Nu gaf hij het kind aan de voedster terug, streelde zijn dierbare gade met de hand en sprak haar troostend toe: Wek niet te zeer de droefheid in mijn hart, want niemand zendt mij eerder naar den Hades dan het noodlot heeft bepaald. Ga gij nu naar huis om uw slavinnen bevelen

te geven en toe te zien op het spinnen en weven. Ons, mannen, past het, deel te nemen aan den oorlog." Andromache begaf zich naar haar woning, telkens omziende en bittere tranen schreiende. Paris haalde Hektor nog in, eer deze de poort verliet, en beiden begaven zich naar het slagveld.

4. H e k t o r e n A j a x.

Toen Hektor zich weder onder de strijdenden bevond, dreef zijn moed hem aan, den dapperste der Achajers tot een tweegevecht uit te dagen. Hij liet daarom de Trojanen het vechten staken en Agamemnon deed hetzelfde met de Grieken. Na eenig dralen verklaarde Menelāos zich bereid den kamp met Hektor te wagen, doch Agamemnon deed hem opmerken, dat hij niet was opgewassen tegen den held, wiens ontmoeting zelfs bij Achilleus schrik verwekte. Hierop boden zich negen Grieksche helden aan waaronder Agamemnon zelf, om Hektor te bevechten, en kwam men overeen, het lot te doen beslissen, wie de uitdaging zou aannemen. De aangewezenen was de in lichaamskracht uitmuntende Ajax van Salamis, die er zich over verheugde, en zijne vrienden uitnoodigde, terwijl hij de wapenen aangordde, voor hem tot Zeus te bidden. Toen hij gereed was, trad hij vooruit, in de rechterhand een zeer lange lans drillende, terwijl hij aan den linkerarm een schild als een toren droeg, met zeven stierenhuiden overtrokken en daarop nog een bekleedsel van koper. Den Trojanen ging op het gezicht van dien vreeslijken strijder een schrik door de leden en zelfs Hektor klopte het hart in de borst. Dreigende sprak Ajax zijn vijand aldus aan: „Nu zult gij eens ondervinden, wat voor dappere helden er onder de Achajers zijn behalve Achilleus, die, nog steeds verbitterd op Agamemnon, den herder der volken, bij zijne schepen ligt. Begin nu maar!” „Voortreffelijke Ajax,” hernam Hektor, „beschouw mij niet als een zwak-

ken jongen of een vrouw. Ik weet het schild links en rechts te wenden, ik ben in staat onvermoeid te strijden en op den wagen staande met mijn vlugge rossen den vijand onverhoeds te overvallen. U echter wil ik openlijk zoeken te treffen." Dit zeggende slingerde hij zijn lans, die door het koper en door zes huiden van Ajax' schild doordrong, maar in de zevende bleef steken. Hierop wierp Ajax. Zijn zeer lange lans drong door het schild van Hektor en bleef in diens borstharnas steken, zoodat het kleed eronder gescheurd werd, maar door een vlugge wending was Hektor den akeligen dood ontkomen. De beide strijders namen nu lange lansen. Hektor stiet met de zijne op het schild van zijn vijand, doch de lanspunt drong niet eens door het koperen bekleedsel en boog krom. Ajax daarentegen doorboorde weder het schild van Hektor; de lans ging snijdend langs diens hals, zoodat er een weinig bloed uit vloede. Achteruitgaande nam Hektor een zwaren scherpsteen op en wierp dien met krachtige hand tegen Ajax' schild, zoodat het koper in 't rond weerklonk. Ajax raapte een nog grooteren steen op en wierp dien met zulk een ontzettende kracht, dat hij Hektors schild spleet, zijne knieën kwetste en hem achterover deed vallen. Zich aan 't schild vasthoudende, hief Hektor zich weer op en nu stonden de helden gereed elkander met het zwaard te lijf te gaan, toen de herauten hunne staven tusschen hen uitstrekten en spraken: „Rekt niet langer den strijd, want Zeus bemint u beiden evenzeer; reeds nadert de nacht en het is goed naar dezen te luisteren." „Geef dit bevel," zeide Ajax, „aan Hektor, want hij heeft de dappersten uitgedaagd. Wil hij den strijd eindigen, dan neem ik er genoegen mede." Hem nu antwoordde Hektor: „Ajax, daar een godheid u zulk een groote kracht heeft verleend, en gij de beste van de Achajers zijt om met de lans te vechten, zullen wij den strijd nu staken. Laten wij elkander echter geschenken geven, opdat men bij de Achajers en de Trojanen zegge: „Waarlijk zij vochten uit hart-

verterenden strijdlust, maar zij hebben elkander als vrienden verlaten." Toen hij dit gezegd had, bood hij Ajax zijn zwaard met zilveren knoppen en scheede en met sierlijk bewerkten draagband aan, waarop deze hem zijn van purper glinsterenden gordel schonk.

5. Achilleus en Hektor.

Het beleid en de moed van Hektor brachten de Grieken zulke verliezen toe, dat de wensch steeds luider werd uitgesproken, een poging te doen, om Achilleus uit zijn werkeloosheid te wekken. Toen hierover gesproken werd in een vergadering, verklaarde Agamemnon, inziende, dat hij, door een den Trojanen gunstige godheid verblind, Achilleus had miskend, zich bereid dezen Briseïs en een rijkdom van geschenken ter verzoening aan te bieden. Nestor en Odusseus begaven zich daarop naar Achilleus, doch waren niet in staat den fieren held over te halen, de Grieken met zijn alles overweldigende kracht bij te staan. Om zich over de ondervonden belediging te wreken, wilde hij Agamemnon nog dieper vernederd zien. Eerst wanneer Hektor, die met de Trojanen voor de Grieksche legerplaats nabij de schepen stond met het kennelijke doel om deze te verbranden, op het punt was hierin te slagen, of de Murmidonen aanviel, zou Achilleus den Trojaanschen held bestrijden.

Den volgenden morgen begon Hektor krachtig den aanval. De voornaamste voorvechters der Grieken, Agamemnon, Diomēdes, Idomēneus, Odūsseus en anderen moesten gewond het slagveld, verlaten. De Trojanen drongen de Grieksche legerplaats binnen, en toen zij onder een hevig gevecht, geleid door Hektor, een der schepen in brand staken, sprak Achilleus tot zijn boezemvriend. Patrōklos: „Nu wordt het onze tijd. Trek, zooals gij verlangt hebt, mijn wapenrusting aan, die Hephaistos (Vulcanus) voor mij smeedde; ondertusschen zal ik de Murmidonen van mijn vijftig schepen verzamelen en hen onder vijf opperbe-

velhebbers indeelen." Toen Achilleus overeenkomstig zijn spreken had gehandeld, plengde hij voor Zeus den wijn, en bad hij, dat het zijn Murmidonen onder aanvoering van Patróklos gegeven mocht zijn, de Trojanen van de schepen te verdrijven, opdat de Achajers, die nu in zulk een benauwdheid verkeerden, hem er voor mochten vereeren. De aanval der Murmidonen, aangevoerd door Patroklos, in wien de Trojanen vol schrik Achilleus zelve meenden te zien, redde de schepen. Menig aanvoerder sneuvelde door de lans of het zwaard van den dapperen Patróklos totdat, hij, na de Trojanen uit de legerplaats gedreven te hebben, door Hektor gedood en van zijne wapenrusting beroofd werd. Nu ontstond er een moorddadig gevecht om het lijk van Patróklos, maar dit bleef door den heldenmoed van Ajax en vele anderen voor de Grieken behouden.

Toen Achilleus den dood van zijn dierbaren vriend vernam, was hij buiten zich zelve van droefheid en woede. Schreiende bracht hij den nacht bij het lijk door, dat hij telkens met zijn armen omklemde; maar toen de morgen daagde, verscheen voor hem Thetis, zijn moeder, met een nieuwe wapenrusting, welke Hephaistos dien nacht op haar verzoek voor hem gesmeed had. Volgens haar raad begaf hij zich naar de vergadering, verzoende zich met Agamemnon en wekte allen op terstond ten strijde te trekken tegen de Trojanen. Odüsseus merkte echter op, dat de strijd, eens begonnen, voorzeker den ganschen dag zou duren, en het dus noodig was, dat men vooraf met krachtige spijzen zich sterkte. Met dat doel begaven allen zich naar hunne tenten, maar Achilleus wilde spijs noch drank gebruiken, zoo zeer drukte hem de smart over den dood van Patróklos.

Terwijl de beide legers zich voor den strijd gereedmaakten, riep Zeus de goden en godinnen bijeen op den hoogen Olumpos en beval hun neder te dalen in de vlakte van Ilion, om met elkander te strijden, totdat de beschermgo-

den van Troje het onderspit hadden gedolven. Here, Pallas Athene, Poseidon en de manke doch sterke Hephaistos schaarden zich aan de zijde der Grieken; Ares, Phoibos Apollon, Artemis en Aphrodite snelden naar de Trojanen om hun moed en kracht te schenken.

Hevig was de strijd, die nu ontstond, en vreeselijk woedde Achilleus met lans en zwaard onder de Trojanen; maar 't meest was hij begeerig Hektor te midden van den bloedigen kamp te ontmoeten. Toen hij als voorvechter menigen held had gedood, keerde hij weder tot de troepen terug en sprak: „Edele Achajers! Komt meer vooruit om man tegen man met de Trojanen te strijden, want het is moeilijker voor mij, hoe dapper ik ook moge wezen, alleen zulk eene groote menigte aan te vallen.” Ook Hektor moedigde zijn troepen aan met de belofte, dat hij een kamp tegen Achilleus zou wagen. Toen niet lang daarna Hektor zag, hoe een zijner broeders dood nederviel, getroffen door de lans van Achilleus, besloot hij den vreeselijken held aan te vallen. Zoodra Achilleus hem zag naderen, riep hij juichend uit: „Daar is de man, die mij zoo bitter in de ziel heeft gegriefd. Nu mogen wij elkander niet langer ontwijken tusschen de gelederen op 't slagveld. Nader, opdat er spoedig een einde kome aan uw leven!” Onverschrokken antwoordde Hektor: „Ik weet, dat gij dapper zijt en dat ik minder ben dan gij; maar of gij mij, dan of ik u van het leven zal berooven, dat ligt besloten in de hand der goden. Nu wierp Hektor zijn lans, doch Pallas Athene blies haar terug. Driftig deed nu Achilles den aanval begeerig zijn vijand te dooden, maar Phoibos Apollon wikkelde Hektor in een nevel en voerde hem weg. „Nu zijt gij weder den dood ontsnapt,” schreeuwde Achilleus, „maar zoo ik u weder ontmoet en een god ook mij bijstaat, is het met u gedaan.”

De krijgskans keerde zich meer en meer ten nadeele van de Trojanen, die bij hoopen de Skaïsche poort binnendrongen om het doodaanbrengende koper der Achajers te ontgaan en uit te rusten van den vermoeienden strijd. Hektor

echter bleef buiten de poort om de zijnen te beschermen, ofschoon zijn vader en zijn moeder hem smeekten binnen te komen en geen nieuwen strijd te wagen met den vreeselijken Achilleus. Hij echter achtte het beter het maar tot een tweestrijd te laten komen om te zien, aan wien van beiden Zeus roem zou vergunnen. Daar naderde Achilleus met zwaaiende lans, aan den krijgsgod gelijk. Toen Hektor hem zag, sloeg hem de schrik om 't hart en niet langer durvende te blijven staan, verliet hij vluchtend de Skäische poort. De snelvoetige Achilleus zette hem achterna, en terwijl hij hem driemaal de gansche stad om vervolgde, beraadslaagden de onsterfelijke goden, wien van de twee helden de overwinning zou worden geschonken. Eindelijk hief Zeus de gouden weegschaal inde hoogte een legde er twee loten in van den akeligen dood, het eene voor Achilleus, het andere voor Hektor. Het lot van dezen daalde en zonk naar den Hades. Toen verliet Phoëbos Apollon Hektor, maar Pallas Athene vervoegde zich bij Achilleus, verzekerde hem, dat hij zou overwinnen, en vertoonde zich toen aan Hektor in de gedaante van diens meest geliefden broeder Deïphōbos, zeggende : Kom, laat ons blijven staan en samen den aanval van Achilleus weren. Hierop antwoordde Hektor : „Steeds waart gij van al mijn broeders mij de liefste, maar nu gij om mijnen wil de veilige muren hebt verlaten, waarachter de anderen zich verschuilen, vereer ik u nog meer.” Hektor hield nu, stand en sprak tot Achilleus : „Thans vlucht ik niet langer. Mijn moed drijft mij aan u te bekampen. Maar laten wij met de goden tot getuigen elkander dit beloven: Als ik u dood, neem ik uwe wapenen, maar laat ik uw lijk aan de uwen; doe gij evenzoo.” Hem norsch aanziende antwoordde Achilleus: „Zoo min als leeuwen met menschen, en wolven met lammeren in vriendschap kunnen leven, zoo min kan ik met u een verdrag aangaan. Ontvluchten kunt gij niet meer, en thans zult gij boeten voor al de smarten mijner vrienden.” Dit zeggende wierp hij

zijn schrikkelijke lans naar Hektor, doch deze ontweek haar door voorover te bukken, en zij drong achter hem diep in de aarde : „Gij hebt gemist,” riep Hektor, „mogethans mijn lans uw lichaam doorboren !” Hektors lans trof het door Hephaistos gesmeede schild van Achilleus en stiet daarop zijwaarts ver af. Nu riep Hektor om de lans zijns broeders, doch deze was verdwenen en ondertusschen had Pallas Athene de in den grond gedrongen lans aan Achilleus teruggegeven. „Nu zie ik, dat de goden mijn dood hebben besloten,” riep Hektor uit, zijn scherp, koperen zwaard trekkende, maar Achilleus' stiet hem delans juist boven het harnas in de keel. Hektor viel en gaf weldra den geest. Maar nog was Achilleus bitterheid niet geweken. Hij ontnam den verslagene diens wapenen, doorboorde hem toen de achterpezen tusschen den hiel en den enkel, stak er riemen door, bond die aan zijn wagen, dreef de paarden aan en sleurde het lijk door het stof voort.

Toen Achilleus bij de schepen was gekomen richtte hij een lijkmaal ter eere van Patröklos aan, en nadat allen verzadigd waren van het brood, het vleesch en den wijn, ging ieder naar zijn tent ; maar Achilleus, vermoeid van den strijd, legde zich neder aan 't zeestrand, luid weenende om zijn boezemvriend. Toen de slaap hem daar was overvallen, verscheen hem diens schim, zeggende : „Slaapt gij, Achilleus, en denkt gij niet meer aan mij ? Toen ik nog leefde, miste ik nooit uw zorgen, maar nu ik gestorven ben wel. Doe toch spoedig mijn lijk verbranden en geef aan mijn asch een graf, opdat ik door de poorten van Hades kan gaan, want nu weren de schimmen mij af, en moet ik buiten rond dwalen.” Den volgenden dag werd het lijk van Patröklos verbrand en de overblijvende asch in een gouden urn gedaan, die ook eens de asch moest bevatten van Achilleus, wien slechts een kort leven was toegezegd. Toen de treurige plechtigheid was afgelopen, liet Achilleus gouden drievoeten en bekkens, paarden, muil-dieren en stieren, schitterend ijzer en ook schoone vrou-

wen, in werken bedreven en met sierlijke gordels, uit zijne schepen halen om tot prijzen te dienen bij de wedspelen, die hij ter eere van Patröklos gaf. Voor allen, die zegevierden in den wedren, het vuistgevecht, het worstelen, den wedloop, het boogschieten en het werpen met de lans waren er kostbare geschenken.

Ondertusschen was er in Troje veel gejammer en geweën om den dood van Hektor. „Ik ongelukkige,” riep de troosteloze Andromäche uit, „ach, was ik maar niet geboren, want nu gaat Hektor naar de woning van Haides, diep onder de aarde, en mij laat hij achter als weduwe en ons kind kan hij niet langer tot steun zijn! Want, al ontkomt het in den betreuenswaardigen strijd aan de Achajers, in de toekomst zal het steeds kommer en zorgen hebben. De dag, die het kind vaderloos maakt, berooft het ook van zijn makkers. Gaat het behoeftig naar de vroegere vrienden zijns vaders, dan kennen zij het niet. Schreiend keert het dan terug naar zijn moeder, de weduwe!”

Den grijzen Priamos was het denkbeeld ondragelijk, dat zijn meest geliefde zoon onbegraven bij de schepen der Achajers zou blijven liggen. Met rijke geschenken beladen waagde hij het, alleen in de Grieksche legerplaats en tot Achilleus door te dringen, dien hij smeekende aldus aansprak: „Denk aan uw vader, Achilleus, die, even oud als ik, op den treurigen drempel des ouderdoms zit. Misschien bedreigen ook hem omwonende volken en er is niemand, die het dreigend oorlogsgevaar van hem kan weren. Maar als hij verneemt, dat gij nog in leven zijt, dan is zijn hart toch verheugd, en hoopt hij iederen dag u, zijn dierbaren zoon, nog levend te aanschouwen. Maar ik heb bijna al mijn zonen verloren, en de meest geliefde, Hektor, die mij en de stad beschermde, viel het laatst en door uw hand. Nu, kom ik tot u, om u te smeeken, dat gij mij zijn lijk lost voor onnoemelijke schatten. Vereer de goden en ontferm u over mij. Denk aan uw vader en zie hoeveel ellendiger ik nog ben, daar ik den moed heb, dien nog

nooit een sterveling had: de hand te kussen, die mijne kinderen heeft gedood." Achilleus, door de smart van den edelen grijsaard bewogen, stond het verzoek toe en bewerkte een wapenstilstand van twaalf dagen om den Trojanen de gelegenheid te geven, Hektor te beweenen en zijn lijk plechtig te verbranden.

D. De ondergang van Troje.

Met de begrafenis van Hektor eindigt de Ilias. Latere dichters stellen den ondergang van Troje op de volgende wijze voor. Eens was Achilleus op het punt de poort binnen te dringen, toen Paris hem met een pijl een wonde toebracht, waaraan hij bezweek. Den ganschen dag werd er om het lijk van den held gestreden, en vormden er zich gansche hoopen van gesneuvelden om heen, totdat de Grieken er eindelijk in slaagden, het naar hunne legerplaats mede te voeren. Nu ontstond er bij de Grieken een hevig geschil over de vraag, wien de door Hephaistos gesmede wapenrusting toekwam. Odüsseus en Ajax konden de meeste aanspraak doen gelden. Agamemnon wees den eerste de begeerde wapenen toe, waarop de andere waanzinnig werd door de teleurstelling en zich in zijn eigen zwaard stortte. Odüsseus wist hierop den sterken, dapperen zoon van Achilleus, Neoptolēmos te doen overkomen en schonk dezen de wapenrusting. Sedert waren deze beiden de voornaamste helden van den oorlog. Eens slopen Odüsseus en Diomēdes Troje binnen en namen zij het Palladium, een houten Pallasbeeld, met een lans in de rechteren een spinrokken en een klos in de linkerhand, van welks bezit de welvaart en het behoud der stad afhingen, heimelijk mede. Toch bleek het den Grieken meer en meer, dat zij Troje niet door geweld in hunne macht konden krijgen. Op raad van Odüsseus namen zij daarop de volgende list te baat. Zij bouwden een reusachtig houten paard, dat veel hooger was dan de grootste poort van Troje, en in

welks buik zich een vijftigtal van de voornaamste helden verborgen. De overige Grieken verbrandden daarop hunne legerplaats en begaven zich met hunne schepen naar het nabijgelegen eiland Tenedos.

Toen de Trojanen zich uitgelaten van vreugde naar't zee-strand begaven om zich van den aftocht hunner vijanden te overtuigen, zagen zij met verbazing het zonderlinge paard. Zij beraadslaagden, wat zij ermede zouden doen. Sommigen wilden het zegevierend binnen Troje halen, anderen sloegen voor, het te verbranden. Te midden der beraadslagingen verscheen Cassandra, een dochter van Priamos, en waarschuwde de Trojanen, dat het paard, indien het niet vernietigd werd, den ondergang der stad zou bewerken; maar niemand geloofde haar. Als kind had Cassandra eens in den voorhof van een aan Apollon gewijden tempel nabij Troje gespeeld en daar zoolang vertoefd, dat het te donker was geworden om naar huis terug te keeren. Haar voedsters hadden haar daarop in den tempel te slapen gelegd, en toen zij haar den volgende morgen kwamen wekken, zagen zij bij het kind twee slangen, die het, in plaats van het leed te doen, de ooren lekten. Dit wonder had een grooter ten gevolge. Sedert had Cassandra zulk een scherp gehoor, dat zij de stemmen der goden kon verstaan. Nu hield Cassandra zich gaarne in den tempel op, waar Apollon haar in de kunst van voorspellen onderwees, doch daarvoor om hare liefde vroeg. Toen Cassandra hem deze weigerde te geven, sprak Apollon den vloek over haar uit, dat niemand haar voorspellingen zou gelooven.

Terwijl de beraadslaging nog voortduurden brachten eenige Trojanen een Griek, Sinon, te voorschijn, dien zij vreeselijk verminkt aan den oever der zee gevonden hadden, en die verklaarde door zijn landgenooten mishandeld en achtergelaten te zijn. Sinon, over het paard onder-vraagd zijnde, gaf voor, dat de Grieken het ter eere van Athene hadden opgericht, om zeker te zijn, dat zij een gelukkige thuisreis zouden hebben; indien de Tro-

janen het paard verbrandden, zouden zij Athena verbitteren, die dan de Grieken zeker zou bijstaan, maar indien zij het paard in de stad trokken en daardoor de goden eerden, zouden zij hunne vijanden een wissen ondergang bereiden. Nauwelijks had Sinon geëindigd of de achtbare priester Laoköon waarschuwde de Trojanen tegen de bedriegerijen der Grieken, wier woorden nooit te vertrouwen waren. Hij trachtte het gevoel te doen zegevieren, dat het paard vernietigd moest worden; maar terwijl hij nog sprak, werd hij met zijn beide zonen, die naast hem stonden, plotseling door twee slangen omstrengeld en gedood. In deze ontzettende gebeurtenis zagen de Trojanen een bewijs van de juistheid van Sinon's woorden. Aineias daarentegen leidde eruit af, dat Troje's ondergang onvermijdelijk was, en begaf zich met zijn zoon Askanias naar Italië, waar een zijner nakomelingen, volgens de overlevering, de stichter van Rome werd.

Een stuk muur van Troje werd door de inwoners afgebroken, het paard erdoor binnengehaald en het overige gedeelte van den dag in uitgelaten feestvreugde doorgebracht. In het holle van den nacht verlieten de helden den buik van 't paard, gaven een teeken aan de Grieken, die in de duisternis terug waren gekeerd en zich gewapend in de nabijheid der stad ophielden, en nu werden de Trojanen in hun slaap overvallen. Een ontzettend moorden had plaats. Neoptolëmos doorstak den grijzen Priamos, kreeg de ongelukkige Andromache tot buit en slingerde haar zoontje van de muren, zoodat het te pletter viel. Menelaos velde den tweeden Trojaanschen echtgenoot van Helène (Paris was tijdens 't beleg gesneuveld) en was op 't punt ook haar aan zijn wraak op te offeren, toen hij opnieuw door haar schoonheid getroffen werd en haar als zijn gade medenam naar zijn schepen. Cassandra werd door Ajax van Lokris voor 't altaar van Pallas Athene gegrepen en mishandeld en later als buit aan Agamemnon toegewezen. Een dochter van Priamos, de schoone Poluxëna,

Dood van Priamos.

werd op het graf van Achilleus geofferd, en Troje verbrand en met den grond gelijk gemaakt.

E. De terugkeer der Grieken.

1. De zwerftochten van Odusseus.

Een geschil onder de Grieksche hoofden over den weg, langs welken men huiswaarts zou keeren, was oorzaak, dat de vloot gescheiden werd. Hevige stormen dreven de schepen nog meer uit elkaar. Sommige werden in geheel onbekende wateren bij Sicilië en Afrika gedreven en wel de helft der manschappen vond den dood in de golven. Menig held zwierf jarenlang rond, eer hij thuis kwam en hier vond hij niet zelden gedurende zijn lange afwezigheid alles veranderd. Klutaimnēstra, de gemalin van Agamemnon, was ondertusschen met een ander gehuwd. Zij hield haar nieuwen echt voor Agamemnon verborgen, toen deze in Mukēnai terugkwam en slaagde er daardoor in, hem en Cassandra te vermoorden. Tien jaren later werd zij tot straf voor die misdaad omgebracht door haar eigen zoon Orestes, wiens vriendschap met Pulades, den zoon van den koning van Phokis, spreekwoordelijk is geworden.

Het uitstekendste gedicht over den terugkeer der Grieken is de Odusseia, die evenals de Ilias aan Homeros is toegeschreven, en insgelijks de levenswijze en denkbeelden der oude Grieken doet kennen.

Vol verlangen naar zijn dierbare gemalin Penelópe, die hij met haar zoontje Telemāchos voor tien jaren had verlaten, wendde Odusseus den steven naar Ithāke. Stormen dreven zijn schepen naar het onbekende westelijke bekken der Middellandsche Zee, waar hij met eenigen der zijnen aan wal ging op het eiland der eenoogige Kuklopen (Cyclo-pen). Odusseus, niet wetende, waar hij zich bevond, begaf zich met een gedeelte der bemanning aan land en trad met hen een grot binnen, die hun toescheen tot woning te die-

nen. Nauwelijks hadden zij er zich verkwikt aan de spijzen, die zij er vonden, of de bewoner, Poluphēmos, een zoon van Poseidon, kwam thuis, terugkeerende van het weiden zijner kudden. Hij sloot de grot door er een zwaar rotsblok voor te wentelen en bemerkte weldra de Grieken, waarna hij Odusseus naar de reden van diens komst en naar diens naam vroeg. Odusseus antwoordde, dat hij door storm zijn koers had verloren, en dat zijn naam Niemand was. Poluphēmos verslond nu zes der manschappen van Odusseus, waarop deze den reus, tijdens diens slaap, het oog uitstak. Van de hevige pijn ontwakende, hief Poluphēmos, zulk een vreeselijk gebrul aan, dat een menigte Kuklopen kwamen toeschieten om te vernemen, wat hem scheelde. Toen hij echter op hun vragen geen ander antwoord gaf dan: „Niemand heeft mijn oog uitgestoken”, gingen zij, de schouders ophalend, weder naar huis, meenende, dat Poluphēmos zijn verstand had verloren. Odusseus en de zijnen konden nu binnen de grot den Kukloop wel ontwijken, maar zij moesten haar verlaten om aan den hongerdood te ontkomen, en het ontbrak hun aan kracht om het rotsblok aan den ingang weg te wentelen. Toch wist Odusseus raad. Toen hij bemerkte had, dat Poluphēmos, wanneer hij de grot opende om zijne schapen te laten weiden, zich aan den ingang plaatste, om zich te overtuigen, dat geen Griek ontsnapte, bond hij ieder der zijnen en zich zelve onder een schaap en had door deze list het geluk met degenen, die hem vergezelden, het schip weder te bereiken. Van nu af werd Odusseus door den toorn van Poseidon, wegens het verminken van diens zoon, vervolgd. Aiōlos (Aeolus), de god der winden, kwam hem echter te hulp door hem een zak te geven, waarin de ongunstige winden waren opgesloten. Odusseus legde dien zak achter den mast, verbood zijnen manschappen hem aan te raken en bleef hem zelf met bezorgdheid nacht en dag bewaken. Zoo naderde hij zijn geliefd Ithake. Eindelijk overmande hem de slaap. Van deze gelegenheid maakten de manschappen

gebruik om hunne nieuwsgierigheid naar den inhoud van den geheimzinnigen zak te bevredigen, maar nauwelijks was hij geopend, of de ongunstige winden braken los, verstrooiden de schepen en dreven Odusseus naar het onbekende Westen terug. Hier bereikte hij het eiland van de toovergodin Kirke (Circe), die een gedeelte der Grieken, welke Odusseus ter verkenning van het eiland had afgezonden, door de aanraking met haar tooverstaf in zwijnen veranderde. Nadat Odusseus van Hermes een kruid had gekregen, dat hem tegen tooverkunsten beveiligde, wist hij Kirke te bewegen zijn manschappen te onttooveren en hem vrijheid te geven te vertrekken. Zij gaf hem daarop den raad inlichtingen aangaande zijn lot te gaan vragen in den Hades. Door Kirke van al het noodige voor dien moeilijken en gevaarlijken tocht voorzien, begaf hij er zich heen. Na een voorspoedige vaart bereikte hij den Oceaan en het met eeuwige duisternis bedekte land der Kimmeriërs, dat nooit door de zon wordt beschenen. In alles de voorschriften van Kirke getrouw opvolgende, kreeg hij de schimmen in de onderwereld te zien. Onder velen zag hij Minos, eens de om zijn wijsheid beroemde koning van Kreta, thans rechter over de schimmen der afgestorvenen, en Orion, den geweldigen jager, die, toen hij eens de vermetelheid had gehad, Artēmis (Diana) tot een wedstrijd uit te dagen, wie van beiden het meeste wild kon schieten, een doodelijke beet ontving van een schorpioen, dien de verontwaardigde godin op hem had afgezonden. Zijn hart werd met schrik vervuld, toen hij het lijden in den Tartarus ontwaarde. Daar stond de eeuwig honger en dorst lijdende koning Tantalos, de vader van Pelops, in een helder water, dat hem tot de lippen reikte, maar steeds terugweek, wanneer hij er de brandende tong mede wilde verfrissen, terwijl voor zijn oogen de heerlijkste vruchten hingen, die verdwenen, wanneer hij er de hand naar uitstrekte. Elders zag hij de Danaïden, negen en veertig zusters, die, omdat zij op last van haar vader Danaos, den

koning van Argos, haar echtgenooten vermoord hadden, gedoemd waren een bodemloos vat te vullen. Ginds zag hij Sisūphos, een koning van Korinthe, zwoegen, die tot straf voor zijn rooverijen een grooten, ronden steen van den voet tot den top eens bergs, moest opwentelen, welke steen echter voortdurend weder naar beneden viel, wanneer de ongelukkige bijna zijn doel had bereikt. Na van de schim van den waarzegger Teirēsias eenige aanwijzigingen gekregen te hebben omtrent zijn terugtocht naar Ithake, verliet hij dit sombere oord. Zonder onheil kwam hij voorbij het eiland der Sirēnen, monsters met de aangezichten van schoone jonkvrouwen, die met haar liefelijk gezang de mannen lokten, maar hen, zoodra zij genaderd waren, met haar klauwen, die zij onder het water verborgen hielden, verscheurden en daarna verslonden. Toen Odusseus het eiland naderde, stopte hij de ooren zijner metgezellen met was, en liet hij zich stevig aan den mast binden om de lokstem der Sirēnen, die hij wenschte te hooren, niet te kunnen opvolgen. Nu leidde zijn weg door de straat bij het Driepunteneiland (Sicilië), waar aan de Oostzijde een vraatzuchtig monster, de Skulla, aan de Westzijde een draaikolk, de Charubdis de voorbijvarenden met den ondergang bedreigde. Daar de Charubdis het gansche schip kon verzwelgen, voer Odusseus langs de Skulla, die met haar zes koppen evenveel manschappen van het schip greep en verslond. Een nieuwe storm deed het schip vergaan en de gansche bemanning omkomen, behalve Odusseus, die zich redde op het eiland van de nimf Kalupso. Deze vatte liefdevoorden held op en beloofde hem de onsterfelijkheid, wanneer hij bij haar wilde blijven. Zeven jaren hield Kalupso hem op haar eiland, zonder erin te kunnen slagen, hem zijn liefde voor Penelope te doen vergeten. Toen moest zij hem op bevel van Zeus de vrijheid laten. Haastig vervaardigde Odeusseus zich een vlot, waarmede hij in zee stak. Achtien dagen ging zijn reis voorspoedig, toen Poseidon, die naar Ethiopië was geweest om een offer van de bewoners aldaar

aan te nemen, terugkwam, den held bemerkte en in zijn toorn zulk een storm verwekte, dat het vlot uit elkander werd geslagen. Slechts met de grootste inspanning gelukte het Odusseus, na zijne kleederen afgeworpen te hebben, zwemmend de kust van het eiland Scheria (Kerkūra, Corcyra) te bereiken. Daar hij, waarheen hij den blik ook wendde, mensch nog woning ontwaarde, liep hij naar een boschje en legde zich daarin op een hoop bladeren te rusten. Nog had de slaap den volgenden morgen zijn afgemat lichaam niet verlaten, toen reeds Nausikaa, de dochter van den koning der Phaiakers, die Scheria bewoonden, zich in de nabijheid van 't boschje vertoonde. Ten einde linnen en wollen kleederen te gaan wasschen, had haar vader op haar verzoek twee muil dieren voor een wagen laten spannen en er een mand in doen plaatsen. Nausikaa had daarop de fijne wollen opper- en onderkleeren harer broeders en de lange gewaden der vrouwen in de mand gelegd, vervolgens had zij den wagen beklommen en wilde juist de teugels in de hand nemen, toen haar moeder een mandje met zoet gebak, een toegenaaide geitenhuid met wijn gevuld en wat geurigen balsem om na het baden het haar te zalven, in den wagen liet zetten. Nu reed Nausikaa, haar moeder vriendelijk dankbaar toeknikkende en gevolgd door eenige dienstmaagden naar de heldere beek, die langs het boschje vloot, waar Odusseus sliep. Toen zij aangekomen waren, wierp Nausikaa, ijverig geholpen door haar maagden, de gewaden in met water gevulde kuilen aan den oever; de meisjes sprongen erin en stampten de wol en het linnen met haar voeten. Nu werden de kleederen op het heldere oeverzand uitgespreid om in de zon te drogen. Terwijl dit plaats had en de muil dieren in de nabijheid graasden, baadden en zalfden zich de meisjes, waarna zij zich in 't gras nedervleiden en onder vroolijke scherts den inhoud van 't mandje en den wijnzak aanspraken. Na zich hiermede verkwikt te hebben, vermaakten zij zich met een balspel, en toen werd het tijd de gewaden,

die intusschen gedroogd waren, op te nemen, te vouwen en in de mand op den wagen te leggen. Reeds waren de muildieren ingespannen en maakte men zich gereed naar huis te keeren, daar de zon reeds ter kimme neigde, toen Nausikāa nog eens met een der meisjes begon te stoeien. Zij wierp naar haar met den bal, doch miste, en de bal vloog in zee. Het luide gelach en geschreeuw, dat hierdoor bij de meisjes ontstond, deed Odusseus ontwaken. Dadelijk sprong hij op en stak het hoofd uit de struiken. Het gezicht van een man, wiens haren, gelaat, borst en armen met slijk en bladeren bedekt waren, deed de meisjes zoozeer verschrikken, dat zij met een gil de vlucht namen. Alleen de moedige Nausikāa bleef staan en luisterde naar de verstandige woorden van Odusseus, die zich als een ongelukkig schipbreukeling bekend maakte en haar om een kleed verzocht. Nausikāa riep haardienstmaagden wedertot zich, liet haar het fleschje met balsem en een gewaad bij de badplaats nederleggen en wachtte toen, tot Odusseus gereinigd en gekleed bij haar kwam. De meisjes zetten hem hetgeen er van gebak en wijn was overgebleven voor, en toen Odusseus daarvan met graagte gebruik had gemaakt, beklom Nausikāa den wagen en verzocht zij den vreemdeling haar met de dienstmaagden te volgen. In de nabijheid der stad wees zij Odusseus een anderen weg, dan zij zelve volgde, naar 't paleis haars vaders aan, omdat het voorzeker opzien zou baren, wanneer zij met een vreemden man door de straten ging. Toen Nausikāa voor 't paleis stilhield, kwamen haar broeders naar buiten om de muildieren af te spannen en de gewasschen kleederen naar binnen te dragen. Eenige oogenblikken later trad Odusseus het paleis binnen, welks buitengewone pracht hem trof. Alles blonk van zilver en goud. In de zaal, waar de koning gezeten was, stonden zetels met kostbare tapijten bedekt en naast den blinkenden haard zat de koningin met het spinrokken aan haar zijde. Overeenkomstig den raad, dien Nausikāa hem had gegeven, wendde Odusseus zich het eerst tot de

gemalin des konings. Hij omvatte haar knieën, sprak een zegenwensch uit, en smeekte toen om gastvrij ontvangen en met een schip huiswaarts gevoerd temogen worden. Het verzoek werd toegestaan. De koning beval den schenker het mengvat met wijn en water, gelijk men toen dronk, te vullen, en nadat alle bekers ervan voorzien waren, goot ieder, alvorens te drinken, eenige druppels op den grond als een offer aan Zeus, den beschermer der hulpbehoevenden. Den volgenden dag gaf de koning bevel een schip uit te rusten voor den hem onbekenden vreemdeling, en deed hij al het mogelijke om hem genoegen aan te doen. Eens liet hij een zanger in de feestzaal den ondergang van Troje zingen. Allen luisterden met welgevallen, maar Odusseus weende. De koning had zijn onbekenden gast nog niet naardiens naam gevraagd, want in die dagen herbergde men liever onwetend een vijand, dan dat men het heilige recht der gastvrijheid schond. Nu kon de koning echter zijn nieuwsgierigheid niet langer bedwingen, en vroegde hij zijn gast, wie hij was. Odusseus maakte zich daarop bekend en gaf toen een verhaal van zijn lotgevallen, waardoor hij allen verbaasde. Spoedig daarop ging hij scheep, met rijke geschenken beladen, en door twee en vijftig wakkere jongelingen geroeid, bereikte hij weldra zijn dierbaar Ithake.

2. Odusseus en Penelope.

Het zag er treurig uit op Ithake. Evenals op Scheria was het bewind onder verschillende vorsten verdeeld, maar Odusseus had de opperheerschappij in handen gehad. Zijn langdurige afwezigheid had de meest mogelijke wanorde doen ontstaan, en de vorsten vierden den vrijen teugel aan hun overmoed. Odusseus' moeder was van verdriet gestorven; zijn vader Laërtes, verzwakt naar lichaam en geest, had een geringe woning op een wijnberg buiten de stad betrokken, en zijn geliefde gemalin Penelópe ging gedrukt onder dagelijks wederkeerend verdriet. Terwijl ze innig gehecht bleef aan Odusseus, wiens terugkomst zij met onverstoord geduld

bleef verbeiden, werd zij, zoo schoon en rijk, zoo verstandig en deugdzaam, telkens aangezocht een anderen echtgenoot te nemen. Zij vermeed een beslissend antwoord te geven, maar dit verbitterde haar minnaars, die, om haar te dwingen een keuze uit hen te doen, dagelijks in haar paleis terugkeerden en er van haar kudden, haar graan en haar wijn een uitgelaten vroolijk leven leidden. Bij de twaalf vorsten van Ithake sloten er zich nog van den naburige eilanden aan, zoodat het aantal minnaars langzamerhand een honderdtal bedroeg. Er was niemand, die de ongelukkige Penelópe beschermde, want haar zoon Telemáchos was nog een onervaren jongeling. Nauwelijks veilig in haar eigen paleis, bedacht zij een list om zich aan de woestheid der minnaars te onttrekken. Zij zeide bezig te zijn met het weven van een groot stuk lijnwaad, dat zij bestemd had tot een lijkkleed voor den ouden Laërtes, en beloofde een keuze te zullen doen, zoodra het voltooid was. Des daags werkte zij er ijverig aan, maar in 't holle van den nacht, als niemand haar kon bespieden, trok zij het werk van den dag weder uit elkaar. Toen een der dienstmaagden dit aan de minnaars verraden had, werd Penelópe's lot nog verschrikkelijker, maar nu gaf Pallas Athene (Minerva) haar zoon de gedachte in, bij de helden, die met Odusseus voor Troje gestreden hadden, navraag naar zijn vader te doen. Zonder zijn moeder met zijn eigenlijke voornemen bekend te maken, ging Telemáchos met een schip, dat een zijner vrienden hem leende, en waarop zich twaalf kloeke jongelingen, die hem aanboden als roeiers dienst te doen, bij hem aansloten, naar Messenië, waar de wijze Nestor woonde. Deze bracht juist met zijn volk een offer van een en tachtig stieren (hekatombe) aan Poseidon (Neptunus), toen Telemáchos landde. De dijen der dieren werden ter eere van den god verbrand, maar het overige vleesch werd aan speten gebraden en door de aanwezigen gebruikt. Ook Telemachos en de zijnen, die vriendelijk door Nestor werden ontvangen, kregen er hun deel van, maar de wijze grijsaard kon den treurenden jongeling, toen deze hem het

doel zijner reis had medegedeeld, geen inlichtingen omtrent Odusseus geven en verwees hem naar Sparta, waar Menelāos en Helēne woonden, die wellicht latere berichten zouden hebben. Telemāchos begaf zich terstond op weg, werd hartelijk door Menelāos en Helēne ontvangen, doch vernam niets anders dan dat Proteus, een Egyptische riviergod, die allerlei gedaanten, zelfs die van vuuren water kon aannemen, eens aan Menelāos had voorspeld, dat Odusseus eerst na tien jaren te hebben gezworven, beroofd van al zijn tochtgenooten, in zijn vaderland zou terugkeeren. Telemāchos achtte echter deze mededeeling belangrijk genoeg om ze zijne moeder ten spoedigste te gaan overbrengen. Op zijne thuisreis moest hij nog een omweg maken, omdat zijn beschermgodin Pallas Athene hem in een droom had doen weten, dat de minnaars het op zijn leven toelagden en een schip hadden uitgezonden om hem op te vangen.

Toen Odusseus op Ithake geland was, verscheen hem Pallas Athene, die hem met de treurige omstandigheden, waarin Penelope verkeerde, bekend maakte en hem aanbeval eerst list en daarna geweld te gebruiken, ten einde de onbeschaamde minnaars om te brengen. Met dit doel deed zij den krachtvollen man de gedaante van een afgeleefden grijsaard aannemen, en verving zij zijn prachtige kleeding door een bedelaarskiel van versleten hertevel, aan welks gordel een bedelzak hing. In deze vermomming baande Odusseus zich over bergen en door bosschen een weg naar zijn paleis. Na een vermoeienden tocht bereikte hij de hem door Pallas Athene aangewezen hut van zijn zwijnenhoeder Eumaios. Deze was een voortreffelijk man van koninklijke afkomst, maar in zijne jeugd door Phenicische zeeroovers weggevoerd en als slaaf verkocht. Eens, terwijl hij zijn knechten met de zwijnen naar de bosschen had gezonden, opdat deze zich met eikels zouden voeden, zat hij voor zijne hut een paar sandalen (voetzolen) van dik leder voor zich te snijden, om die, gelijk toen de gewoonte was, met riemen aan de voe-

ten gebonden, als schoeisel te gebruiken, toen hij een vermoelden grijsaard zag naderen. Dadelijk stond hij op, noodigde den vreemdeling binnen, en zette toen gebraden varkensvleesch met meel bestrooid en een houten nap, waarin wijn met water gemengd was, aan zijn gast voor, die met hem offerde en zich aan de spijsen verkwikte. Onder het eten gaf de grijsaard aan Eumaios te kennen, dat hij voornemens was naar 't paleis te gaan om zijn diensten aan de minnaars aan te bieden. Eumaios, die wegens zijn gehechtheid aan Odusseus en diens gezin, de onbeschaamde minnaars uit den grond van zijn hart haatte, raadde hem dit plan ernstig af, zeggende, dat de minnaars schoone, sierlijk gekleede jongelingen tot dienaren noodig hadden, maar geen personen zooals hij, en dat hij beter deed de terugkomst van Telemāchos af te wachten, die mededoogen had met ongelukkigen. Kort na dit gesprek verscheen Telemāchos tot groote vreugde van Eumaios, die hem den grijsaard aanbeval. Hij verzocht daarop den zwijnenhoeder terstond naar 't paleis te gaan om heimelijk aan zijn moeder te vertellen, dat hij behouden terug was gekeerd. Aldus met den bedelaar alleen achtergebleven zijnde, maakte deze zich aan hem als zijn vader bekend, en terwijl Odusseus voor een oogenblik van Pallas Athene zijn ware gestalte terugkreeg, deelde hij zijn zoon, die hem met blijde verrukking aanstaarde, zijn besluit mede om de minnaars met eigen hand te dooden. De jongeling verschrikte, toen hij dit hoorde, maar zijn vader wist hem spoedig moed en vertrouwen in te boezemen, en daarop stelden beiden het te volgen plan vast. Toen Eumaios terugkeerde, had Odusseus de bedelaarsgestalte weer aangenomen. Telemāchos begaf zich daarop naar het paleis, waar de minnaars hem tot hun spijt ongedeedd zagen binnentreden. Den volgenden dag begaf Odusseus er zich als bedelaar heen. Onderweg ontmoette hem zijn geitenherder Melāntheus, die op de hand der minnaars was en den gewaanden bedelaar uit

moedwil met scheldwoorden en schoppen vervolgde. De toorn, die hierdoor bij Odusseus ontwaakte, maakte echter weldra plaats voor eene zachte aandoening van weemoed. Toen hij het plein van zijn paleis betrad, lag een hond, door hem zelve opgekweekt, met stof en ongedierte bedekt op een hoop vuilnis te sterven. Zoodra het dier aan den reuk zijn ouden meester herkende, richtte het zich op, en kroop kwispelstaartend een eind voort, tot het voor de voeten van Odusseus den laatsten snik gaf. Dit bewijs van trouw ontlokte den held een traan, maar hij moest zich onmiddellijk bedwingen om het stoute plan, dat hij zich had voorgesteld, niet te doen mislukken.

De honderd minnaars zaten in de zaal op zitbanken met schapevachten bedekt; hunne voeten rustten op schabellen, en ieder had een kleine tafel voor zich, waarop brood en gebraden vleesch lagen. Midden in de zaal stond het groote koperen mengvat, waaruit een menigte dienaren de bekers vulden.

Volgens de gewoonte der hulpbehoevenden zette Odusseus zich aan den drempel der zaal neder. De minnaars ergerden zich over de onbeschaamdheid van zulk een havelooze, maar konden hem volgens de wetten der gastvrijheid niet verjagen. Melāntheus echter, iedere gelegenheid aangrijpende om zich aan de minnaars aange naam te maken, overlaadde den bedelaar met allerlei onwaardige beschimpingen. Een oogenblik later, ging Odusseus bij alle gasten rond en ontving van ieder een stuk brood en vleesch. Alleen Antinöös, die in verwaandheid alle anderen overtrof, wierp hem het voetenbankje tegen den schouder, terwijl een ander hemeenbot achterna meet. Odusseus verdroeg die beledigingen met koelbloedigheid. Hij wist, dat eens de beurt aan hem zou komen, en dit geschiedde eerder, dan hij berekend had. Penelöpe, die onkundig was gelaten van de terugkomst van haar gemaal, kon eindelijk de kwellingen, waaraan zij blootstond, niet langer verduren. Zij kwam in de zaal, vergezeld van haar

dienstmaagden, en sprak : „In de wapenkamer bevindt zich nog de lievelingsboog van Odusseus. Hij schoot er zijn pijlen op grooten afstand mede door de opening van twaalf op een rij staande bijlizers. Wie uwer die boog het gemakkelijkst spant en het doel treft, dien kies ik als echtgenoot.” Nu begreep Odusseus, dat zijn wraak kon beginnen. Daar den volgenden dag de wedstrijd zou plaats hebben, haalde hij met zijn zoon al de wapenen uit de zaal en verborg ze ; twee zwaarden, twee helmen en twee schilden hield hij er echter op eene plaats, die niet in 't oog viel.

Toen de minnaars den volgenden dag teruggekeerd waren, en de spijsen weder voor zich lieten opdragen, kwam Telemachos binnen. Hij sloeg de bijlen in eene rechte lijn in den grond van de zaal en reikte toen de boog aan Antinöos over. Hoezeer deze op zijn kracht snoefde, het gelukte hem niet den boog te spannen. De overige minnaars slaagden evenmin en daarop stelde Antinöos voor, den maaltijd te beginnen en later den wedstrijd te hervatten. Toen de minnaars hunne plaatsen hadden ingenomen, verzocht Odusseus, die weder op den drempel stond, den boog ook eens te mogen beproeven. De minnaars barstten in lachen uit over zulk een vermetelheid en overlaadden den bedelaar met smaadreuen. Zij wilden hem den boog weigeren, maar Telemachos bracht hen in herinnering, dat hij alleen over den boog te beschikken had en stelde dien den bedelaar ter hand. Met het meeste gemak liet Odusseus den pijl door de openingen der bijlen snorren, gaf daarop Eumaios en den ossendrijver, die ondertusschen van de zaak onderrecht waren, een teeken om ongemerkt de uitgangen te sluiten, en sprak toen : „De eerste wedstrijd is gelukkig volbracht ; thans kies ik mij een doel, dat nog door geen schutter getroffen is.” Op hetzelfde oogenblik doorboorde een pijl den hals van Antinöos, die in zijn val de met spijs en wijn beladen tafel deed omstorten. De overige minnaars verbeeldden zich, dat dit bij ongeluk was geschied, doch op 't zelfde oogenblik had Odusseus de hem eigene gestalte

teruggekregen en riep hij met een donderendestem: „Gij, onbeschaamde honden! verbeelddeet u, dat ik na den ondergang van Troje mijn vaderland niet terug zou zien. Daarom hebt gij mijn goed verbrast, mijn bedienden vernederd om u te dienen, en mijn gade gekweld. Gij hadt geeneerbied voor goden of menschen, daarom zult gij thans allen sterven. Doodelijk verschrikt wierpen de ontstelde minnaars de schuld op Antinöös en boden zij Odusseus aan, hem alles te vergoeden. Odusseus antwoordde: „Voorzeker niet. Mijn arm zal niet rusten, eer gij uw schanddaden hebt geboet. Op dan ten strijde. Gij zult nu met mij vechten, en ik hoop, dat niemand uwer aan mijn wrekende hand zal ontkomen.” Een der minnaars trok het zwaard, dat aan zijne zijde hing, maar oogenblikkelijk schoot Odusseus hem een pijl door de borst. Eindelijk waren de pijlen verschooten. Toen dekten hij en zijn zoon zich met helm en schild en begonnen zij de overgeblevenen met lansen te dooden. Melantheus had ondertusschen wapenen voor de minnaars gehaald en nu begonnen dezen daarmede op Odusseus te werpen, maar Pallas Athene beschutte hem. Toen Melantheus ten tweeden male wapenen wilde halen, gingen Eumaios en de ossendrijver hem achter, grepen hem aan, bonden hem de handen op den rug, bevestigden aan den strik, waarmede dit geschied was, een touw en hieschen hem toen aan een pilaar naar boven. Terwijl zij hem in pijnlijken toestand tusschen hemel en aarde lieten hangen, keerden zij gewapend naar de zaal terug en hielpen daar de weinige overgebleven minnaars verslaan. Toen dit verricht was, liet Odusseus zijn oude, getrouwe voedster voor zich verschijnen, die bij het gezicht van de verslagen minnaars luide haar blijdschap te kennen gaf, doch Odusseus zeide haar: „Juich niet, maar voed stille blijdschap, want het is niet betamelijk over den dood van anderen te juichen.” Daarop beval hij haar de dienstmaagden aan te wijzen, die zich aan ontrouw hadden schuldig gemaakt. Dezen werden op eene afgelegene plaats door de twee herders opgehangen,

terwijl Melantheus een smadelijken, pijnlijken dood onderging. Vervolgens hielpen Odusseus en Telemachos de herders om de lijken uit de zaal te verwijderen, die daarna door slavinnen gereinigd werd. Pallas Athene had, terwijl dit alles voorviel, Penelope door een diepen slaap bewusteloos gemaakt. Odusseus liet haar nu roepen en weldra omarmden de zoolang gescheiden echtgenooten elkander, met innige dankbaarheid voor dit wederzien.

De terugkeer der Heraklieden.

De verhalen van hetgeen in de eerste eeuwen na het hieldentijdperk in Griekenland plaats had, zijn nog zoozeer met fabelen vermengd, dat de waarheid zich niet voldoende van de verbeelding laat scheiden. Dit hoofdstuk kan daarom wel in 't algemeen, maar niet tot in bijzonderheden op den naam van geschiedenis aanspraak maken.

In de dagen van Herakles woonden de Doriërs in de nabijheid van den berg Olumpos. Toen zij eens in 't nauw werden gebracht door een naburig volk, riep hun koning de hulp in van Herakles, tegen belofte, dat hij dezen de koninklijke waardigheid en een derde deel van zijn gebied zou schenken. De koning hield zijn belofte wel niet, toen Herakles hem had geholpen, maar liet toch, ofschoon hij zelf twee zonen had, de heerschappij na aan Hullos, den zoon van Herakles en Deianeira. Hullos doodde Eurustheus, den ouden vijand van Herakles, en wilde zich toen, als bloedverwant van dien koning, van Mukēnai meester maken. Al zijne pogingen mislukten echter, doch zijn aanspraken hield hij staande, en liet hij na aan zijn nakomelingen. Eenigen tijd na den Trojaanschen oorlog trok de Grieksche volksstam der Thessaliërs, die in 't kustland ten Noorden van Dodōna gewoond hadden, over het Pindeusgebergte, hetzij omdat zij door naburige volken opgedrongen werden, hetzij omdat zij wegens het toenemender bevolking vruchtbaarder woonplaatsen noodig hadden, en vermeesterden de landstreek, die sedert naar hen Thessalië

is genoemd. De volken, die vroeger onafhankelijk in Thesalië hadden gewoond, werden gedeeltelijk onderworpen, maar gedeeltelijk trokken zij zuidwaarts om zich een nieuw vaderland te veroveren. Een gedeelte hunner onderwierp of verdreef de Pelasgische stammen van Boiotia (Beotië), zooals de Kadmeërs van Thebai, terwijl de Doriërs, onder aanvoering van de Heraklieden Temēnos, Kresphōntos en Aristodēmos, de Peloponnesos binnendrongen. Overeenkomstig de uitspraak van het orakel van Delphoi moesten zij een drieoogig man tot gids kiezen. Dien te vinden scheen hun onmogelijk toe, maar toen Temēnos den Aitolier Oxulos ontmoette, die door een pijlschot een oog had verloren en op een paard met twee oogen zat, begreep hij, dat deze de door het orakel aangewezen gids was. Nadat de Doriërs in een grooten veldslag overwonnen hadden, was het grootste gedeelte van de Peloponnesos weldra in hunne macht. De broeders besloten nu te loten, welk deel ieder hunner van het veroverde gebied zou krijgen. Zij zouden daarvoor ieder een steen in een met watergevulde urn werpen. Hem, wiens steen er het eerst uitgehaald werd, zou Argos, hem, wiens steen daarna te voorschijn gebracht werd, Lakonike (Laconië) ten deel vallen. Kresphontos, die het liefst beheerscher van het vruchtbare Messenië werd, wierp in de urn in plaats van een steen een aardkluit, die terstond uiteenviel in 't water, en bereikte door deze list zijn doel. Temenos verkreeg Argos, Aristodemos Lakonike, terwijl Elis aan den gids Oxulos werd toegewezen. Nu sloegen de Doriërs het oog op Attika, waarheen de van elders verdreven Joniërs een toevluchtsoord hadden gezocht. In 't Zuiden brachten de Doriërs, in 't Noorden de Boiotiërs hen in 't nauw. Xanthos, de koning der Boiotiërs, naderde met een leger en daagde den koning van Attika, een afstammeling van Theseus, tot een tweegevecht uit om daardoor het lot van den oorlog te doen beslissen. Daar echter de Attische koning de uitdaging van de hand wees, bood zich Melāntheus, die van een jongeren broeder van Theseus

afstamde, aan, en het gelukte hem Xanthos te dooden. De Atheners zett'en nu hun laffen koning af en vervingen hem door Melāntheus. Toen deze door zijn zoon Kodros was opgevolgd, rukten de Doriërs tegen Athene op. Het orakel van Delphoi had hun de overwinning toegezegd, op voorwaarde, dat zij den koning van Attika spaarden. Zoodra Kodros dit vernomen had, besloot hij zich voor zijn vaderland op te offeren. Wel begrijpende, dat de Doriërs hem in den strijd zouden ontzien, verkleetde hij zich als een landman, sloop de vijandelijke legerplaats binnen, en zocht daar twist met een krijgsman, die hem doodde (1068 v. C.). Toen zijn lijk herkend was, trokken de Doriërs af, maar Kodros was sedert dien tijd een voorwerp der innigste vereering bij de Atheners. Zijn dood werd den jongelingen voorgelouden als een schoon voorbeeld van zelfopoffering en vaderlandsliefde.

Volgens een weinig geloofwaardig verhaal, zouden de Atheners verklaard hebben, dat niemand waardig was een zoo edel mensch als Kodros op te volgen, en daarom de koninklijke waardigheid hebben afgeschaft. Medon, Kodros zoon, zou daarom aangesteld zijn tot archont voor zijn leven, een waardigheid, waarin hij verantwoording schuldig was aan de edelen (eupatrieden).

Kort nadat Aristodēmos met zijn krijgslieden in Lakonie was teruggekeerd, overviel hem de dood. Hij liet tweelingszonen na, Eurusthēnes en Prokles, en daar het volk niet wist, wie hunner het eerst geboren was, besloot het, beiden te gelijk tot koningen te verheffen. Wellicht heeft men op deze wijze het merkwaardige verschijnsel zoeken te verklaren, dat in Sparta voortdurend twee koningen te gelijk regeerden.

De Dorische volksverhuizing noodzaakte vele Grieken hun vaderland te verlaten en in andere streken een woonplaats te zoeken. Hierdoor ontstonden de talrijke Grieksche koloniën. Zulk eene kolonie was Sybaris in Beneden-Italië. Door den vruchtbaren bodem, dien zij bewoonden, en den

levendigen handel, dien zij met de Grieksche koloniën op de Westkust in Klein-Azië dreven, werden de Sybarieten ongeloofelijk rijk. Die rijkdom maakte hen echter zoo weelderig en verwijfd, dat de naam Sybariet spreekwoordelijk werd gebruikt voor een vadsig mensch, die alleen voor zingenot leefde. In 510 werd hunne stad door de Krotoners geheel verwoest. Het overblijfsel der bevolking bouwde niet ver van de puinhoopen zijner woningen een nieuwe stad, Thurium genaamd, maar bij een oproer, dat uitbrak, kwamen bijna allen om. Tegenhangers van de Sybarieten waren de bewoners van Abdera, een stad in Thracië. De Abderieten stonden bij de Grieken bekend als menschen van een zeer bekrompen verstand. Van tijd tot tijd hadden zij aanvallen van waanzin, hetgeen de Atheensche geneesheer Hippokrates, die 400 j. v. C. leefde, toeschreef aan de dikke lucht, waarin zij leefden. Door Abderitismus verstaat men tegenwoordig de meening, dat de menschheid voor geene voortdurende ontwikkeling vatbaar is, maar na eene zekere hoogte van beschaving bereikt te hebben, weder tot een lageren trap achteruit moet gaan om dan opnieuw te beginnen.

Het orakel van Delphoi.

De voornaamste band, die de bewoners der verschillende Grieksche staatjes tot één natie vereenigde, was hun dichterlijke godsdienst, welke hen het evenwicht deed bewaren tusschen het stoffelijke en het geestelijke. Zij leefden niet uitsluitend voor zinnelijke genietingen, ook niet alleen voor een denkbeeldige wereld: zij wisten beide op een gelukkige wijze te verbinden. In de gansche natuur zagen de Grieken de werkingen van het geestelijke. Niet alleen in de lotgevallen van staten en personen, ook in beken en boomen, in grotten en op rotstoppen, in het dichte der wouden, in de bewegingen der zee, in de verschijnselen van den dampkring zochten de Grieken de werkingen der goden.

Het geloof, dat de goden onmiddellijk met de menschen verkeerden, deed de meening ontstaan, dat de onsterfelijken met hunne meerdere kennis het bekrompen doorzicht der stervelingen somtijds met een enkelen wenk voorlichtten.

Aan de zuidwestelijke helling van den berg Parnassos lag de stad Delphoi (Delphi), in welker nabijheid uit een rotskloof bedwelmende dampen opstegen. Reeds in de 9de eeuw v. C. meenden de Grieken, dat op deze plek de god Apollon raad gaf en de toekomst voorspelde en daarom werd zij Putho, vraagplaats, genoemd. Om deze heilige plaats bouwden de bewoners van Delphoi een muur en binnen de ingesloten ruimte, die een aanzienlijk plein vormde, een tempel. In dien tempel stond het gouden beeld van Apollon, en onmiddellijk daarachter bevond zich de rotskloof. Delphoi was een priesterstaat. Vijf uit oude, adellijke geslachten gekozen opperpriesters, bijgestaan door een aanzienlijk getal tempelbeambten, bestuurden den eeredienst en den staat. De inkomsten bestonden uit de opbrengst van een aanzienlijk grondgebied, dat door pachters en slaven bebouwd werd, en bovendien uit offergaven van hen, die den god kwamen raadplegen. Aanvankelijk kon dit slechts op één dag in 't jaar geschieden, bij den aanvang der lente, later geschiedde het elke maand, en eindelijk zoo vaak, als men het verlangde en de voortekenen gunstig waren. Wie den god wilde raadplegen, moest zich daartoe eenige dagen vooraf voorbereiden door zich te reinigen met het water van de Kastalische bron, wier water langs den tempel vloeide. Was dit geschied, dan werd hij met een laurierkrans om het hoofd den tempel binnengeleid om den god een offerdier te wijden. Bevonden de priesters, dat het dier zonder gebreken was, zoo verklaarden zij de voortekenen gunstig en werd den vragende toegestaan zich naar het vertrek te begeven, waar zich de rotskloof, „de mond der Aarde,” bevond. Zwijgend zette hij er zich op den drempel neder. Nu naderde de Puthia, een jonkvrouw, die door de opperpriesters uit een deftige

Delphische familie was gekozen, en tot haar dood afgezonderd in den tempel moest leven. Zij plaatste zich op den metalen drievoet, die boven de walmende kloof stond, terwijl de door de opperpriesters aangestelde profeet aan haar zijde ging staan. Weldra gevoelde de Puthia de werking der dampen. Haar lichaam werd door zenuwtrekkingen geschokt, schuim kwam haar op den mond en in razernij stiet zij onverstaanbare klanken en onsamenhangende woorden uit. Hieruit maakte de profeet het antwoord van den god op, dat aanvankelijk meestal in zesvoetige verzen werd gegeven. De godsspraak was in den regel duister en steeds voor verschillende uitleggingen vatbaar, zoodat zij, als de uitkomst eenmaal bekend was, zoo kon worden opgevat, dat zij ermede overeenstemde. Won het orakel van Delphoi hierdoor het algemeen vertrouwen der Grieken, zijn aanzien klom steeds, dewijl de groote onkosten, die aan het raadplegen der godheid verbonden waren, slechtsaanstaten, vorsten en zeer rijke burgers toestonden, er gebruik van te maken. De scherpzinnige priesterschap van Delphoi kreeg een grooten invloed, niet slechts op de handhaving van de oude zeden en gewoonten, maar ook op de beslissing van staatkundige vraagstukken, het stichten van koloniën, enz. Zoolang Sparta en Athene nog geen overwicht over de andere Grieksche staten hadden verkregen, werkte het orakel van Delphoi gunstig door ruwe zeden te keer te gaan, de kunsten des vredes te bevorderen, bloedige oorlogen te voorkomen en vrede en eenheid te bewaren. Later was het dikwijls de dienaar van deze of gene partij, die erin geslaagd was, de opperpriesters om te koopen.

Een twaalfstal steden of staten, in de nabijheid van den tempel van Delphoi, hadden een verbond gesloten, zooals er in Griekenland meer bestonden, en die bekend waren onder den naam van *amphiktionia*. Het Delphische amphiktionen-verbond stelde zich ten doel den heiligen tempel te beschermen, terwijl zijn leden zich verbonden, een stad, die tot de vereeniging behoorde, nooit geheel te vwoesten,

noch haar, hetzij in oorlogs-, hetzij in vreedstijd, den toevoer van water af te snijden. De leden der amphiktionia vergaderden tweemaal 's jaars; in 't voorjaar te Delphoi, bij welke gelegenheid de Puthitsche spelen gehouden werden, en inden herfst inden Artemistempel nabij Thermopulai.

De Olumpische spelen.

In het landschap Elis ligt een vlakte, die door de rivier Alphēos besproeid, en ten Noorden begrensd wordt door een boschrijke hoogte, welke den naam Olumpos draagt. Daar, waar de van den Olumpos stroomende beek Kladeos haar wateren in den Alpheos stort, stond het heilige woud en het altaar van Zeus. Het heiligdom heette Olumpia en werd alleen bewoond door priesters. Reeds in overoude tijden werden hier godsdienstige feesten gehouden. Zij kregen een groote belangrijkheid, toen in de eerste helft der 9de eeuw, de Spartanen met den koning van Elis een verdrag sloten, waarbij bepaald werd, dat zij om de vier jaren deel zouden nemen aan de plechtige offeranden, die de bewoners van Elis er aan den Olumpischen Zeus brachten. Om te voorkomen, dat bij het feest vijandelijkheden plaats hadden, werd bepaald, dat de gezanten van Sparta en allen, die zich bij hen aansloten, in vollen vrede naar Elis zouden reizen. Tot dit verdrag traden langzamerhand alle Grieksche staten, zelfs de koloniën, toe.

Als de tijd voor het feest was aangebroken, zond iedere staat zijn afgezanten, op het prachtigst uitgedost, met een sierlijk bekranst schip naar Elis, terwijl eengroote menigte Grieken, die als medewerkers of toeschouwers aan de wedspelen wilden deelnemen, er zich op eigen gelegenheid heenbegaven. Allen legerden zich in tenten tusschen het heiligdom en de rivier, en allerwegen vond men kramen, waar versnaperingen en allerlei benodigdheden te koopwaren.

De feesten begonnen met offeranden en gezangen ter eere

der goden. Was men hiermede gereed, dan begonnen de spelen. Het oudste, in de vroegste tijden wellicht het eenige, was de wedloop, die voortdurend in 't hoogste aanzien stond. De loopbaan heette het stadion: zij was juist eene *stadie* of 185 M. lang. Hierheen werden nu allen geleid, die zich tot den wedstrijd hadden aangemeld, en dit konden alleen vrije Grieken doen, die bij eede verzekerden, dat zij zich gedurende minstens tien maanden tot den wedstrijd hadden voorbereid, en de belofte aflegden, dat zij noch door omkooping, noch door kunstmiddelen de overwinning zouden trachten te verkrijgen. Hadden de scheidsrechters aan het eene uiteinde, binnen de afgepaalde ruimte, en de toeschouwers erbuitenplaatsgenomen, dan riep een heraut: „Kan iemand dezen kampvechters verwijten ooit boeien gedragen of een ongeregeld leven geleid te hebben?” Verhief iemand tegen een hunner zijn stem, dan werd de aanklacht onmiddellijk onderzocht. Werd de vraag van den heraut met een algemeen stilzwijgen beantwoord, zoo nam de wedstrijd terstond een aanvang. De rechter reikte den overwinnaar een palmtak toe, en de heraut maakte zijn naam en die zijner geboortestad luide bekend, waarop duizenden stemmen ze met gejuich herhaalden.

Weldra werden aan den wedloop andere spelen toegevoegd, zooals het worstelen, het vuistgevecht en het werpen met de schijf. Evenals de wedloopers verschenen de worstelaars geheel naakt, het lichaam met olie ingewreven om het tegen tocht te beschutten en het sterke uitwasemen te temperen, en daarna met fijn zand bestrooid om de gladheid eenigszins weg te nemen. Om overwinnaar te zijn moest men zijn tegenpartij tweemaal op den grond werpen en dan zoolang vasthouden, tot hij den arm omhoog stak als een teeken, dat hij zijn nederlaag erkende. Bij het vuistgevecht omwonden de strijders den arm en de hand met harde lederen riemen van metalen knoppen voorzien, en kwam het erop aan, zijn tegenstander geduchte

slagen toe te brengen. Bij dit gevecht werden gewoonlijk hevige kneuzingen toegebracht, die men zocht te genezen door op de beleedigde plekken in olie gedoopte lappen te leggen. Een vuistvechter, wien door zijn tegenpartij de tanden stuk waren geslagen, zoo luidt het verhaal, deed niets van zijne pijn blijken en slikte de stukken tand door, waarop zijne tegenstander, die bijna uitgeput was, in de meening een vergeefschen aanval te hebben gedaan, zich voor overwonnen verklaarde. Menig vuistvechter werd bewusteloos of dood van de kampplaats gedragen; maar in het laatste geval ontving de overwinnaar geen onderscheiding. Bij het werpen met de schijf kwam het erop aan, wie een kleine, maar zware metalen schijf het verst kon werpen.

Al leerde de ondervinding, dat de beste athleten of kampvechters in den oorlog niets voor hadden boven gewone strijders, toch bleven de Grieken lichaamsoefeningen op den hoogsten prijs te stellen, omdat zij begrepen, dat verstand en gemoed zich slechts gezond kunnen ontwikkelen, wanneer aan het lichaam de noodige zorg wordt gewijd.

Sedert 680 werden er ook wedrennen gehouden op wagens met twee- of vierspan. Tot dit doel was er een *hippodromos*, dat de dubbele lengte van het stadion had. Op de glooiingen der beide langste zijden van het hippodroom zaten de talrijke toeschouwers, wier gejuich paarden en menners aanvuurde. Aan een der kortste zijden waren stallen aangebracht, waaruit de paarden en wagens in 't renperk snelden ten einde aan de tegenoverliggende zijde langs twee zuilen te rijden. De overwinnaar moest twaalfmaal het renperk zijn rondgereden. Aan dezen wedstrijd konden alleen de edelen, die rijk genoeg waren uitstekende paarden te houden, deelnemen. Op een teeken van den kamprechter werden de touwen, die de renbaan van de stallen scheiden, weggenomen, en de wedstrijd nam een aanvang. Het was voor de menners een gevaarlijk

werk. Niet zelden stiet een wagen in dolle vaart tegen een anderen of tegen een der zuilen; de wagen werd dan verbrijzeld of de menner door den schok er uit geworpen en door de pijlsnel voortrennende rossen door de renbaan gesleurd. Daar de eigenaar der paarden en niet de menner den eereprijs ontving, zonden zelfs koningen hunne beste spannen naar de Olumpische spelen.

De spelen, die vroeger één dag, later verscheidene dagen duurden, begonnen met zonsopgangen eindigden na den middag; maar reeds vier, vijf uren voor den aanvang begaven zich toeschouwers naar de renbaan om zich een goede plaats te verzekeren. Noch de brandende Julizon, noch het geplaag van de ontelbare zwermen muggen, die zich in de moerassige streken van Olumpia ophielden, kon de opgewektheid bij de medestrijders of bij de duizenden toeschouwers temperen. Onafgebroken volgden dezen urenlang met onverminderde belangstelling de spelen, telkens de kampvechters met hunne toejuichingen aanmoedigende, terwijl zij hunne behoefte aan voedsel te gemoet kwamen met wat brood en knoflook, dat ieder in een kleinen ransel bij zich had.

De laatste dag van het feest was aan de bekroning der overwinnaars gewijd. Nadat onder het gejuich eener ontelbare menigte de offerande op het altaar van Zeus in 't heilige woud waren verricht, hielden de overwinnaars, sierlijk uitgedost, bij de tonen der fluiten een plechtigen optocht door de renbaan: sommigen zaten daarbij op paarden, anderen op wagens, die het volk met bloemen versierde. De heraut riep daarna achtereenvolgens de namen der overwinnaars af, wien de voorzittende rechter ieder een olijfkrans op 't hoofd zette. Die krans was de hoogste roem, die een Griek kon verwerven, en waarin niet alleende overwinnaar zelf, maar zijn gansche vaderstad deelde. Zijn medeburgers haalden hem in zegepraal binnen, zongen lofliederen te zijner eere, lieten zijn beeld van marmer vervaardigen en te Olumpia plaatsen, en geheel Griekenland weerklonk

zijn naam. Diagóras van Rhodos, die eens den olijfkrans had verkregen, kwam op zijn ouden dag te Olumpia met zijn twee zonen, die beiden het geluk hadden, in de spelen de overwinning te behalen. Toen zij hunne olijfkranzen hadden ontvangen, zetten zij die hun vader op het hoofd en droegen den grijsaard op hunne schouders door de juichende menigte, die hem met bloemen bestrooide en toeriep: „Sterft nu Diagóras, want voor u blijft er niets te wenschen over.” De overmaat van geluk was den ouden man te sterk. Hij zonk voor de oogen der vergadering ineen en bleef levenloos in de armen zijner zonen.

Langzamerhand begonnen kunstenaars en geleerden de Olumpische spelen te bezoeken om hunne vaardigheid of hunne werken bekend te maken. Op die uren van den dag, dat de kampstrijden stil stonden, verspreidden zich de aanwezigen in verschillende groepen langs de bekoorlijke oevers van den Alphēos, om zich, ieder naar zijn smaak, in de kunsten der Muzen te vermeien. Hier wedijverden fluit- of citerspelers met elkander, elders las een dichter, een wijsgeer, een redenaar of geschiedschrijver (Herodotos deed het o. a.) zijn werken voor. Uitstekende mannen, wier roem alom weerklonk, maar die elkander nooit gesproken hadden, maakten hier kennis; bijzondere personen, ja zelfs steden sloten hier verbonden van vriendschap; allerlei zaken van algemeen belang werden hier bekend gemaakt, terwijl kooplieden bovendien gelegenheid vonden in 't belang van hun handel werkzaam te zijn.

Later rekende men het jaar 776 v. C., toen voor't eerst de namen der overwinnaars werden opgeteekend, als dat der eerste Olumpiade. Zulk een jaar liep van Juli tot Juli. De verschillende Grieksche staten hadden wel ieder zijn eigene tijdrekening; zij onderscheidden de jaren niet, zooals wij, door getallen, maar noemden ieder jaar naar den persoon, die er het hoogste staatsambt in bekleedde; maar door de tijdrekening der Olumpiaden viel het gemakkelijk vast te stellen, wanneer groote gebeurtenissen hadden plaats

gehad. De Grieksche geschiedschrijvers begonnen hiermede omstreeks drie eeuwen v. C.

Nog drie andere spelen kregen behalve de Olumpische, maar in veel geringer mate, een nationale beteekenis: de Puthische te Delphoi, waar een krans van laurierbladen (lauwerkrans), de Nemeïsche, waar een klimopkrans en de Isthmische, nabij Korinthe, waar een krans van pijnboomtakjes den overwinnaar op 't hoofd werd gezet.

De wetten van Lukoergos.

De twee koningsgeslachten, die over Sparta regeerden en naar de zonen van Euruthenes en Prokles, de Agiden en de Eurupontiden zijn genoemd, leefden voortdurende tweedracht. Dit werd op denuitgevaarlijkvoordenstaat, want het betrekkelijk klein aantal Doriërs, die Lakonike (Laconië) beheerschten en zich in het dal van den Eurötas te Sparta gevestigd hadden, moesten zich steeds met de wapenen in de vuist doengelden bij de Perioiken, omwonenden, die zij schatplichtig, en bij de Heloten, die zij tot staatslijfeigenen gemaakt hadden. Uit dien gevaarlijken toestand werden de Spartanen gered doorden wijzen, edelen Lukoergos (Lucurgus), die tot het geslacht der Eurupontiden behoorde. Wat van dezen man wordt medegedeeld, is meer sage dan geschiedenis. Men schijnt te mogen aannemen, dat hij, na een langdurig verblijf op Kreta, waar de Dorische instellingen het zuiverst bewaard gebleven waren, gesteund door een uitspraak van het orakel van Delphoi en door de achting, die men hem algemeen toedroeg, erin slaagde, de tucht, die verslapt was, onder de Spartanen te herstellen, de verhouding tusschen de twee koningsgeslachten op een beteren voet te brengen en het gezag der verschillende staatsmachten te regelen. Wat door Lukoergos en wat na hem is vastgesteld, kan niet altijd aangewezen worden. Zeker is het, dat de Spartaansche staatsregeling geruimen tijd als de uitstekendste van alle Griek-

sche staten werd beschouwd. Toen later de meeste Grieksche staten de Spartanen in beschaving voorbij streefden, vond men haar zonderling en ondoelmatig. De staatsregeling der Spartanen, die gedeeltelijk ten tijde van Lukoergos, gedeeltelijk in latere tijden is vastgesteld, staat bekend onder den naam van wetten van Lukoergos. Wij zullen er het voornaamste van aanstippen.

Het doel der staatsregeling was, aan de Dorische overaars, de eigenlijke Spartanen, de voorrechten van een adelstand te verzekeren tegenover de overheerschten. Om zonder de geringste zorg voor hun levensonderhoud alleen voor de genoegens der jacht en voor het voeren van oorlog te kunnen leven, moesten de Spartanen den hoogsten trap van gehardheid en geoefendheid in alles, wat den krijg betrof, weten te bereiken; want toen zij in een later tijdvak 8000 huisgezinnen, dus nauwelijks 40,000 zielen telden, hadden zij bijna 200,000 perioiken of staatshoorigen en meer dan 500,000 heloten of staatslijfeigenen in bedwang te houden.

De voornaamste plichten der twee koningen bestonden in het offeren voor het gansche volk, het aanvoeren van het leger en de rechtspraak. Hunne macht was zeer beperkt. Zij vormden met acht en twintig voor hun leven gekozen *geronten*, die den leeftijd van minstens zestig jaar moesten hebben, de *geroesia* of den raad der oudsten, aan welken het bestuur van den staat was opgedragen. Ieder Spartaan, die den leeftijd van dertig jaar had bereikt, was lid van de volksvergadering, die over de voorstellen van de *geroesia* besliste en zonder wier toestemming geen oorlog verklaard en geen vrede gesloten kon worden. Telkens als het volle maan was, werd er een volksvergadering gehouden. De leden mochten daarbij niet over de voorstellen beraadslagen; zij brachten eenvoudig hunne stem uit door toe te juichen of te zwijgen. Kon men moeielijk uitmaken of de meerderheid toejuichte of zweeg, dan schaarden zich de voorstanders van het voorstel aan de eene, de tegenstanders aan de

andere zijde der markt. De volksvergadering koos ook de hoogste staatsambtenaren. Moest er b. v. een geront gekozen worden, dan lootten allen, die naar die waardigheid dongen, om de volgorde, waarin over hen gestemd zou worden. Eenige onpartijdige mannen werden daarop zoo geplaatst, dat zij de kandidaten niet konden zien en vervolgens liepen dezen, ieder op zijn beurt, door de vergadering, terwijl hunne vrienden en voorstanders een luid geschreeuw aanhieven. Wanneer allen rond waren geweest, verklaarden de onpartijdige mannen, bij welk nummer het luidst geschreeuw was aangeheven, en de persoon, wiens nummer het was, werd daarop tot geront aangesteld.

Wanneer de koningen te velde waren, stelden zij vijf *ephoren* aan om gedurende hunne afwezigheid de staatszaken te regelen. De macht dier ephoren nam voortdurend toe. Later werden zij voor één jaar door den adel gekozen, en kregen zij het toezicht over alle ambtenaren, zelfs over de koningen, maar niet over de geronten. In buitengewone gevallen daagden zij een koning voor een uit ephoren en geronten bestaande rechtbank, die de doodstraf over hem kon uitspreken. Naar den eersten ephoor werd het jaar genoemd: zoo sprak men van het jaar, dat Theagenes, of van het jaar, dat Charikles ephoor was.

De opvoeding der Spartanen had uitsluitend ten doel, hen tot goede krijgslieden te doen opgroeien. Zoodra een kind geboren was, werd het door de twee oudsten van de familie, waartoe het behoorde, onderzocht of het lichaamsgebreken had. Was dit het geval, zoo werd het in een kloof van het Taugetongebirge (Taygetes) nedergelegd om den hongerdood te sterven. Werd het daarentegen goedgekeurd, zoo gaf men het aan zijn moeder terug, die al haar zorgen wijdde aan de lichaamsontwikkeling van haar kind. Zachtheid was aan de Spartaansche moeders geheel vreemd. Als meisjes moesten zij zich door allerlei lichaams-oefeningen, zooals hardloopen, worstelen, het werpen met de schijf, enz. harden. Hadden zij openbare oefeningen, dan

waren de knapen en jongelingen toeschouwers, gelijk dezen haar tot toeschouwsters hadden bij het afleggen van proeven hunner behendigheid en kracht. De Spartaansche vrouwen waren sterk en schoon. Zij behoefden zich niet zooals de vrouwen bij de overige Grieken in haar huizen te verschuilen. Zij vertoonden zich ongedwongen in 't openbaar, als zij gehuwd waren echter gesluierd, en spraken zelfs over staatszaken haar meening uit.

Op hun zevende jaar werden de knapen uit het ouderlijk huis verwijderd om in kazernen op kosten van den staat te worden opgevoed. Hier stond een aantal jongere knapen onder het toezicht van een ouderen. Zoodra zij in 't gesticht kwamen, werd hun het haar kort gesneden en kregen zij een bed van stroo zonder dek. Van hun vijftiende jaar af moesten zij slapen op riet, dat zij zelven aan de oevers van den Eurōtas hadden gesneden. Zoowel 's winters als 's zomers liepen zij steeds blootsvoets en droegen zij slechts een wollen hemd, *chiton*. Op lateren leeftijd droegen zij, behalve den korten chiton, een mantel, *himation*, een vierkant stuk wollen stof, dat zij over den linkerschouder sloegen en om den rug heen onder den rechterarm doortrokken. Om zich aan ontberingen te leeren gewennen, werden de knapen zoo schraal gevoed, dat de honger hen dikwijls tot den diefstal van eetwaren dreef. Gelukte het hun behendig te stelen, zoo mochten zij er zich op beroemen, en werd hunne geslepenheid toegejuicht. Werden zij echter op heeterdaad betrapt, zoo werden zij met de roede gekastijd wegens hunne onhandigheid. Daar zelfbeheersching als de hoogste deugd der knapen werd geroemd, moesten zij zich ieder jaar voor het altaar van Artemis laten geeselen om te toonen dat zij smart konden verdragen, zonder het gevoel van pijn door hunne kreten of vertrokken gelaatstrekken te toonen. Wie de geeseling het langst uithield, was overwinnaar. Soms gebeurde het, dat een knaap onder

de geeseling doodviel, zonder een kreet te hebben geuit.

Een wetenschappelijke opvoeding kregen de knapen niet. Wie het verlangde, kon onderricht ontvangen in 't lezen en schrijven; maar dit werd niet voor onontbeerlijk gehouden en de meerderheid hield er zich dan ook niet mede op. Daar de Spartanen ongezellig van aard waren, hadden zij een afkeer van aan hunne uitdrukkingen een beschaafden vorm te geven of fraaie redevoeringen uit te spreken of aan te hooren. Wat zij te zeggen hadden, zeiden zij meestal kort af, plomp. Sommige Spartanen van bizonderen geestelijken aanleg wisten die gewoonte te veredelen tot een snedig, kort en bondig antwoorden, dat *be* haagt en naar hen den naam van *lakonisme* heeft ontvangen.

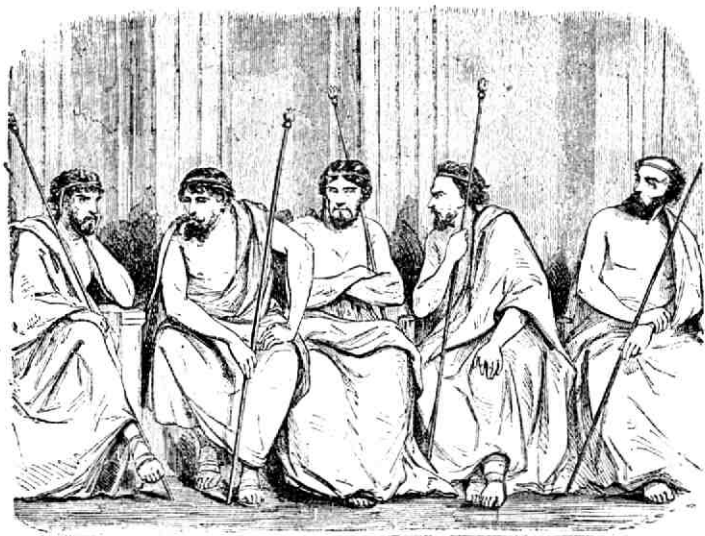
Muziek en dans werden voor den Spartaan noodig geoordeeld; daarom leerde hij de citer bespelen en krijgs- en godsdienstige liederen zingen. Verder leerde hij dansen, die bij godsdienstige feesten in gebruik waren, en voornamelijk den krijgdsdans, waarbij allerlei wijzen van aanval met de werpspies en alle lichaamsbewegingen, waardoor men een slag, stoot of worp van een vijand kon ontgaan, werden nagebootst.

Gymnastiek was de hoofdzaak der opvoeding en daar zij uitsluitend de vorming van krijgslieden ten doel had, bepaalde men zich daarbij tot loopen, springen, worstelen, en het werpen met spies en schijf. Op hun twintigste jaar begonnen de Spartanen dienst te doen bij het leger.

Om het doel der staatsregeling, de instandhouding van den adel, des te beter te bereiken, waren de *sussitiën* of openbare maaltijden ingesteld. Zoowel in oorlogs- als in vredestijd waren de edelen boven de twintig jaar in dischgenootschappen van twaaf tot vijftien personen afgedeeld. De leden van zulk een genootschap zwoeren, elkander nooit te zullen verlaten, en moesten iederen dag gezamenlijk den maaltijd gebruiken. Hierdoor was de gezelligheid en het genoegen van het huiselijk leven den Spartanen gansch onbekend. Zij moesten zich geheel wijden aan het vaderland,

d. i. aan de belangen van den adel, en daarvan niet worden afgetrokken door liefde voor vrouw en kinderen.

Terwijl de Spartanen de Perioiken met zachtheid behandelden, zoodat zij sedert het einde der zesde eeuw hun leger wel eens met eenige duizenden hunner durfden versterken, verdrukten zij de Heloten op de gruwelijkste wijze. Dezen mochten niets anders dragen dan een lederen kapen een schaapsvel, terwijl het hun streng verboden was, zich

De vijf Ephoren.

in den wapenhandel te oefenen of krijgsliederen te zingen. Het strenge toezicht, waaronder zij stonden, bracht hen niet zelden tot wanhoop. De ephoren gaven iederen herfst, terstond na hunne verkiezing, aan eenige honderden der krachtigste en geslepenste jongelingen last tot de *krupteia* of geheime jacht. Met het zwaard aan de zijde en den ransel op den rug slopen de jongelingen gedurende den winter langs de verblijfplaatsen der Heloten om hunne gesprekken

af te luisteren. Hoorden zij, dat een Heloot aan zijn ontevredenheid lucht gaf, of bemerkten zij iets, dat hun verdacht voorkwam, dan gaven zij er kennis van aan de ephoren, die daarop uitspraak deden, of deze of gene Heloot om 't leven moest worden gebracht. De jongelingen moesten de aangewezen slachtoffers door sluipmoord het leven benemen. Dikwijls moesten zij dagen lang in bosschen en rotskloven den aangewezene beloozen, eer het hüngelukte hem, zonder door anderen gezien te worden, te overvallen. Door de kruptheit smoorden de Spartanen menigen opstand en roerden zij de beste en krachtigste Heloten uit.

De eenvoudige levenswijze der Spartanen was oorzaak, dat de handel onder hen niet kon bloeien. In den tijd, dat het goud nog schaarsch was in Griekenland, gebruikten zij ijzeren staafjes als ruilmiddel bij den kleinhandel. Toen later de edele metalen algemeener werden, maakten zij bepalingen tegen het gebruik van gemunt goud en zilver. De staat geraakte echter in het bezit van groote schatten goud en zilver, die in daartoe opzettelijk gebouwde schatkamers in de tempels van Delphoi en Olympia werden bewaard, totdat bij het eindigen van den Peloponnesischen oorlog de schatkist naar Sparta werd verplaatst. Bij de Perioiken, die wel gouden en zilveren munten gebruikten, kwamen sommigen takken van nijverheid tot een vrij hoogen trap van ontwikkeling.

De Messenische oorlogen.

De Spartanen, bevreesd, dat de bewoners van het vruchtbare Messenië eens gevaarlijke vijanden voor hen konden worden, en begeerig dat land onder hunne heerschappij te hebben, dewijl het als bolwerk voor hun eigen staat kon dienen, besloten in de tweede helft der achtste eeuw v. C. het te veroveren. De verhalen aangaande de twee oorlogen, die hiervan het gevolg waren, zijn zoo opgesierd met legenden, dat het niet altijd mogelijk is waarheid en verlichting

te onderscheiden. Zij geven echter een getrouwe voorstelling van de denkwijze der Grieken.

Toen de Spartanen zich heimelijk ten strijde toegerust, en gezworen hadden, den strijd niet te eindigen, eer Messenië veroverd was, overvielen zij bij nacht een Messenische grensstad en vermoordden er het grootste gedeelte der inwoners op hunne legersteden of in de tempels en voor de altaren, waarheen velen, in de meening er veilig te zijn, gevlucht waren. De Messeniërs toonden zich echter door dien onverhoedschen aanval niet ontmoedigd. Zij oefenden zich in den wapenhandel, deden strooptochten in 't gebied van Sparta en waagden zich in 't vijfde jaar van den oorlog aan een veldslag, die onbeslist bleef. Op den duur echter bleven de Spartanen in 't voordeel, en zagen de Messeniërs zich genoodzaakt hunne steden te verlaten en zich te vereenigen op den berg Ithome, waar zij een versterkt legerkamp oprichtten. Tevens raadpleegden zij het orakel van Delphoi, dat bij alle Doriërs in groot aanzien stond, en kregen ten antwoord, dat Messenië behouden kon blijven, als een meisje uit het koninklijk geslacht, door het lot aan te wijzen, aan de onderaardsche goden werd geofferd. Toen het lot geworpen was, verklaarde de offerpriester, dat de aangewezene niet voldeed, daar zij slechts een aangenomen kind was. Om een einde te maken aan den twist over de vraag, of men opnieuw het lot zou werpen, trad een man van het koninklijk geslacht, Aristodemos, die zich in den oorlog roemrijk onderscheiden had, vooruit en bood aan, zijn dochter tot heil van 't vaderland op te offeren. De verloofde van het schoone meisje trachtte zich tegen het besluit van den vader te verzetten. Te vergeefs: Aristodemos doorstak zijne dochter met eigen hand. De offerpriester gaf hierop te kennen, dat aan den wil der goden niet was voldaan, dewijl het meisje noch door het lot aangewezen, noch op de gebruikelijke wijze geofferd was. De koning beweerde echter het tegendeel, en 't volk geloofde hem. Toen kort daarna de koning was gesneuveld, koos het volk

in zijne plaats Aristodemos, wien het gelukte den Spartanen aan den voet van den berg Ithōme eene geduchte nederlaag toe te brengen. Sedert werd de oorlog weder met afwisselend geluk gevoerd, en toen de Spartanen langzamerhand weder voordeelen behaalden, ondervraagden de Messeniërs nogmaals het orakel van Delphoi. De Puthia gaf ten antwoord, dat die partij overwinnen zou, welke het eerst honderd drievoeten om het altaar van Zeus te Ithōme plaatste. Nu meenden de Messeniërs zeker van hunne zaak te zijn. Het stond aan hen er de drievoeten te plaatsen, wanneer zij wilden, en vertrouwend op die zekerheid, lieten zij het na. Die zorgeloosheid kwam hun duur te staan. Zoodra de Spartanen door het hun genegen orakel kennis hadden gekregen van het antwoord, vervaardigde een hunner, Oibalos, in haast honderd kleine drievoeten van leem en plaatste die, als jager verkleed, in den nacht heimelijk om het altaar van Zeus te Ithōme. Toen de Messeniërs het den volgenden dag bemerkten, zagen zij in, dat het noodlot hun ondergang had besloten. Aristodemos doorstak nu zich zelve op het graf zijner vruchteloos geofferde dochter, en nadat de Messeniërs nog menig verlies geleden, en hunne dapperste aanvoerders verloren hadden, verlieten zij, door gebrek gedwongen, hunne veilige stelling en zochten zij een schuilplaats bij hun bevriende volken. Degenen, die hun vaderland niet wilden verlaten, waarschijnlijk de meest behoeftigen, moesten bij eede beloven nimmer iets tegen de Spartanen te zullen ondernemen, de helft van de opbrengst hunner landerijen als schatting af te staan en bij de begrafenis van een Spartaansch koning het rouwgewaad aan te trekken.

Omstreeks een halve eeuw later deden de Messeniërs een poging om hunne vrijheid terug te erlangen. Een jongeling van koninklijken bloede, Aristomēnes, was de ziel van den opstand en wist zich de hulp te verzekeren van Arkadië, Argos, en andere staten. Toen hij in een gevecht, dat onbeslist bleef, de uitstekendste bewijzen van dapper-

heid en beleid had gegeven, wilden de Messeniërs hem tot koning uitroepen, doch hij weigerde die opdracht en stelde zich tevreden met de benoeming tot opperbevelhebber van 't leger. Spoedig daarop sloop hij op een nacht Sparta binnen en hing daar in den Pallastempel een schild op, met het opschrift: „Aristomēnes wijdt dit aan de godin na zijn overwinning op de Spartanen.” Onthutst over zulk een stouthed en weldra geheel ternederge-slagen door de voordeelen, die Aristomēnes op hen behaalde, vraagden de Spartanen om raad bij het orakel te Delphoi, en dit gaf hun ten antwoord, dat zij te Athene een veldheer moesten zoeken. Op hun verlangen zonden de Atheners Turtaios, die als dichter en veldheer uitmuntte, en er door zijn aangrijpende krijgsliederen in slaagde, den moed der Spartanen weder aan te wakkeren. Weldra gelukte het den Spartanen de Arkadiërs door omkoopning van het verbond met de Messeniërs af te trekken. Dezen besloten hierop, evenals in den eersten Messenischen oorlog, alleen de Westkust van hun land te verdedigen, terwijl de strijdbare manschap van de overige streken zich samentrok op den berg Ira, vanwaar Aristomenes den Spartanen door uitvallen en strooptochten afbreuk deed. Bij zulk een gelegenheid werd Aristomenes met vijftig zijner spitsbroeders door de Spartanen gevangen genomen, die hen in een rotskloof wierpen, waar gewoonlijk misdadigers hun leven moesten eindigen. Allen vielen te pletter, behalve Aristomenes, die, volgens het verhaal, als door een wonder in 't leven bleef. Hier zat de held bij de lijken zijner vrienden, nergens uitkomst ziende, omdat de kloof van alle zijden door steile rotswanden was omgeven, toen een vos langs hem heen liep, dien hij bij den staart greep. In zijn pogingen om te ontkomen trok het dier Aristomenes naar eene kleine opening in de rotsen, waar hij door wist te worstelen en aldus buiten de kloof geraakte. Groot was de verbazing en niet minder de vreugde, toen de Messeniërs hun dood gewaanden held zagen terugkeeren, en weldra overtuigde

hij de Spartanen door hun eene nederlaag toe te brengen, dat het hun ongeloofelijk schijnende gerucht van zijn ont-koming, de volle waarheid behelsde. Om den gevreesden man opnieuw in hunne macht te krijgen omsingelden zij den berg Ira van alle kanten. Eens sloten zij met de Mes-seniërs een wapenstilstand van veertig dagen om een gods-dienstig feest te vieren. Toen Aristomenes, op de heiligheid van 't verdrag vertrouwende, zich buiten de vesting ver-toonde, werd hij door Kretensische boogschutters, die in dienst stonden der Spartanen, gegrepen, en geboeid om naar Sparta gevoerd te worden. Onderweg namen zij hun intrek bij een Messenische vrouw om eenige rust tenemen, en nu besloot de dochter der vrouw, bewogen door het vreeselijk lot, dat den held haars vaderlands wachtte, hem te redden. Zij schonk den Kretensers zoo rijkelijk wijn, dat dezen bedwelmd raakten, en daarop bevrijdde zij Ari-stomenes van zijn boeien. Wederom bereikte hij Ira en werd hij de schrik der Spartanen, maar toen hij eens door wonden verhinderd werd voor alles behoorlijk zorg te dragen, verzuimden zijn landgenooten voldoende wachten uit te zetten. De Spartanen, hiervan door een slaaf onder-richt, beklommen de bergvesting. Drie dagen en nachten had er een bloedige strijd plaats. Toen begreep Aristomenes het uiterste te moeten doen om althans een gering over-blijfsel van zijn volk te redden. Hij sloot een verdrag met de Spartanen, waarbij dezen hem en den zijnen een vrijen aftocht toestonden. Vele Messeniërs begaven zich daarop naar Sicilië, waar zij zich meester maakten van de stad Zankle, die sedert den naam Messāna (Messīna) droeg. De achterblijvende Messeniërs werden allen tot helotengemaakt, hetgeen hen zoo verbitterde, dat zij iedere gelegenheid aan-grepen om tegen hunne verdrukkers op te staan.

De verovering van Messenië verschafte Sparta de hege-monie (overwicht) in de Peloponnesos.

Drakon en Solon.

Ook in Athene wisten de edelen zich voortdurend meer te doen gelden. Nog geruimen tijd kozen zij archonten uit het geslacht van Kodros, maar tegendendertienden hunner, Alkmēon, waagden zij in 752 v. C. op te staan, tengevolge waarvan de archont niet meer voor zijn leven, doch slechts voor tien jaren werd aangesteld. Vooreerst koos men de archonten uit het geslacht van Kodros, maar reeds in 712 v. C. werd bepaald, dat ze uit alle adellijke geslachten gekozen konden worden, en nog dertig jaar later stelden de edelen vast, dat het bestuur voortaan aan negen voor één jaar gekozen archonten zou worden toevertrouwd. Naar een hunner, die den titel *eponimos* droeg, werd het jaar genoemd, een tweede, de *basileus* had het toezicht over de godsdienstzaken, een derde, de *polemarchos* over het krijgswezen: de zes overigen, *thesmotheten*, droegen zorg voor de rechtspleging.

Van nu af was de macht der eupatrieden of edelen voor goed gevestigd. Zij deden zich als het eigenlijke volk voor, genoten ruime voorrechten en verdrukten te hunnen voordeele landbouwers, kooplieden, handwerkslieden, kortom allen, die geen deel van den adel uitmaakten. Het meest drukte de rechtspraak, die wel op oude gewoonten berustte, maar door de edelen, die ermede belast waren, zeer willekeurig en wreed op niet-edelen werd toegepast. Toen dezen door handel en zeevaart tot meer welvaart en ontwikkeling waren gekomen, eischten zij zoo dringend, dat zij naar geschreven en dus niet naar willekeurig te veranderen wetten zouden geoordeeld worden, dat de eupatrieden zich genoodzaakt zagen toe te geven en den archont Drakon opdroegen, het gewoonterecht op te teekenen. Nu kwam het aan 't licht met welke eenzijdigheid en wreedheid het volk door de edelen werd behandeld. Op de geringste misdad, zooals op lediggang, het stelen van moeskruiden en boomvruchten, stond de doodstraf. Zulke wet-

ten, waarvan het volk zeide, dat zij met bloed geschreven waren, konden de edelen niet toepassen, wegens de groote ontevredenheid, die zij verwekten, en weldra werden zij afgeschaft. Slechts een instelling, door Drakon in't leven geroepen, bleef bestaan: het bloedgerecht. Vergoten bloed verontreinigde volgens de Atheners het land en vertoornde de goden, daarom werden onder het voorzitterschap van den basileus eenige afzonderlijke rechters, *ephetai* genoemd, aangesteld om over halsmisdaden te oordeelen. Slechts wie een goeden naam had en zijn een en vijftigste jaar was ingetreden kon onder de ephetai worden opgenomen.

Van de verwarring en de misnoegdheid, die thans heerschten, trachtte Kulon (Cylo), een aanzienlijk Athener, gebruik te maken om de opperheerschappij te verwerven. Het gelukte hem den Akropolis, den burcht der stad, te vermeesteren, doch de Atheners hadden zulke een afkeer van iemand, die zich door geweld van 't hoogste gezag meester maakte (een *tiran*), dat zij zich onder aanvoering van het machtig geslacht der Alkmaionieden aaneensloten om den tiran te verjagen. Kulon en zijn medestanders, aan alle zijden ingesloten, kregen weldra gebrek aan water en leeftocht. Hij zelf wist door de vlucht te ontkomen. De overigen zochten een schuilplaats bij het altaar van Pallas Athene, omdat het als heiligschennis werd beschouwd, iemand, die een altaar aanraakte, te grijpen; doch door beloften van lijfsbehoud werden zij ervan weggelokt en terstond van kant gemaakt. Deze daad verwekte allerwegen verontwaardiging. Theagēnes van Megāra deed den Atheners den oorlog aan en ontnam hun het eiland Salamis. De edelen waagden het niet de Alkmaionieden, op wie de algemeene haat was overgegaan, te straffen voor hunne heiligschennis, en bedreigden ieder, die van de herovering van Salamis sprak, met de doodstraf.

Nog geruimen tijd bleef Athene een tooneel van woelingen wegens het gemis aan een voldoende staatregeling.

Het werd echter uit dien droevigen toestand verlost door den voortreffelijken Solon, die door zijn uitgebreide kennis, zijn kalmte, zijn bescheidenheid en de hem eigene opgeruimde zachtaardigheid de lieveling der Atheners werd. Uit het oude koningsgeslacht in 639 v. C. geboren, legde hij van zijn vroegste jeugd een onleschbaren dorst naar kennis aan den dag. Als jongeling bezocht hij met een eigen schip een groot aantal buitenlandsche havens om er handel te drijven en zijn kennis te vermeerderen. Daarbij verzuimde hij de oefeningen niet, waaraan de adel zich wijdde: hij werd een geducht krijgsman en tevens dichter.

Het eerste, dat Solon voor zijn verslagen landgenooten noodig achtte, was het opwekken van hun moed door de herovering van Salamis. Daar het echter bij doodstraf verboden was erover te spreken, hield hij zich eenigen tijd krankzinnig. De ouden beschouwden waanzin als een bijzondere bezoeking van een god en hadden daarom eerbied voor iemand, die eraan leed. Nu verscheen Solon op zekeren dag op de agóra of markt en droeg daar in zijn gewaande krankzinnigheid een bezielde gedicht voor, dat hij vervaardigd had, en waarin hij aantoonde, dat het verbod der eupatrieden een smaad was voor het gansche volk, dat beter zou doen met de wapenen aan te gorden en het verloren Salamis te heroveren. Als krankzinnige kon Solon voor die woorden niet worden gestraft, maar toch had hij er zulk een beweging door in 't leven geroepen, dat de eupatrieden aan 500 jongelieden, onder aanvoering van Solon, moesten toestaan, een tocht tegen Salamisteondernemen, die met een gelukkigen uitslag werd bekroond.

Het aanzien, dat Solon zich door deze daad had verworven, vestigde aller aandacht op hem, als den man, die het best in staat zou zijn aan de heerschende verwarring ende ontevredenheid een einde te maken.

De edelen, die uitgestrekte landgoederen in de vlakten bezaten, waren wel het geringst in aantal, maar hadden

alle macht in handen en wenschten die te behouden. Als staatkundige partij droegen zij den naam Pediaioi, vlakbewoners. Lijnrecht tegenover hen stonden de Diakriërs, de vrije landbouwers van het gebergte, die het meest van den adel hadden geleden en verlangden, dat Solon zich tot tiran opwierp, of dat zij een aanzienlijk aandeel in de regeering verkregen. Tusschen die twee partijen stonden de

Solon, Wetgever van Athene.

Paraliërs of kustbewoners, reeders, kooplieden en handwerkslieden, die slechts een vermindering van de drukkende lasten en eenige beperking van de macht des adels verlangden.

Aan Solon werd door den adel, die zijn onbaatzuchtigheid kende, de waardigheid van archont opgedragen, met den last, een middel te bedenken, ten einde de staatkun-

dige partijen met elkander te verzoenen. Indeersteplaats bracht Solon een verbetering in de drukkendeschuldwet ten, die door den adel met de meeste gestrengheid werden toegepast. Wanneer de oogst mislukte of krijgssdienst hun den tijd ontnam den noodzakelijken arbeid op het veld te verrichten, moesten de boeren bij de edelen leenen om te kunnen leven. Dientengevolge vervielen de meeste landerijen aan den adel, die ze òf aan de boeren in gebruik gaf tegen vijf zesden van de opbrengst, òf door hen lieten bewerken tegen den afstand van een kleinen akker. Op vele akkers van landbouwers, die nog niet tot zulk een droevigen staat van afhankelijkheid waren vervallen, stonden de pandzuilen der edelen: dit waren steenen, waarop de naam van den schuldeischer en het bedrag der geleende som vermeld stonden. Handwerkslieden, matrozen endaglooners, die geen grond bezaten, moesten dikwijls hunne kinderen als slaven verkoopen om hun schuldeischers te voldoen. Hadden zij geen kinderen, dan moesten zij hunne eigene vrijheid ten offer brengen en kon hun schuldeischer hen zelfs in 't buitenland als slaven verkoopen.

Nu bepaalde Solon, dat de ouders hunne kinderen niet meer als slaven mochten afstaan, dat niemand wegens schulden van zijn vrijheid mocht worden beroofd, en dat ieder, die doorschulden tot slavernij was vervallen, in vrijheid moest wordengesteld. Depandschulden bleven bestaan, doch om hen, die erdoor gedrukt werden, een weinig verlichting aan te brengen, werd de waarde van het geld met ruim een vierde verminderd, zoodat ieder, die 100 Gld. schuldig was, met iets minder dan 75 Gld. van de vroegere munt zijn schuldeischer kon voldoen. Om den ondergang der vrije boeren te voorkomen, verbood Solon, dat iemand meer dan eene bepaalde hoeveelheid grond mocht bezitten. De edelman, die zooveel bezat, kon dus aan geen landman diens akker ontnemen.

De voorrechten, die tot nu toe aan een adellijke geboorte verbonden waren geweest, schonk Solon aan allen,

die, hetzij zij tot den adel behoorden of niet, nagenoeg een zelfde hoeveelheid voortbrengselen van hunne landerijen trokken. Daartoe verdeelde hij de Atheners in vier klassen. De eerste bestond uit de rijksten, bijna uitsluitend de aanzienlijkste edelen. Zij moesten de gansche vloot bekostigen. De tweede, voor het meerendeel lagere edelen, moesten als ruiters dienst doen. De leden der derde klasse leverden aan het leger de zwaar gewapenden (hoplieten), en de vierde, waartoe de minst gegoede boeren, de kooplieden, de handwerkslieden en de matrozen behoorden, waren van belastingen vrijgesteld, doch moesten in tijd van nood als lichtgewapenden bij het leger of als matrozen dienst doen.

De regeering regelde Solon op de volgende wijze. De negen archonten, die belast waren met de uitvoerende macht, zouden voortaan door het geheele volk en niet meer uitsluitend door den adel gekozen worden, doch alleen uit de leden der hoogste klasse. Den raad of senaat der edelen verving Solon door een raad van 400 *prutanen* door het gansche volk voor één jaar uit de leden der drie hoogste klassen te kiezen. Deze prutanen, waarvan er beurtelings honderd gedurende een tiende gedeelte des jaars zitting hadden, waren belast met het beheer der geldmiddelen en de leiding der buitenlandsche zaken, en geen ontwerp van wet of besluit over vrede en oorlog mocht aan de volksvergadering worden voorgesteld, indien het niet vooraf door den raad der prutanen was goedgekeurd. In de volksvergaderingen kon ieder Athener, die niet door eenig vonnis zijn burgerrecht had verloren, stemmen en het woord voeren, mits hij voor- of tegensprak en geen nieuw voorstel deed. De stemming had plaats door het opsteken der handen. Indien er een volksvergadering werd gehouden, stonden aan den ingang van de plaats, die daartoe diende, de Pnux, gewapende mannen, om te zorgen, dat alleen de stemgerechtigden binnentraden.

Het staatsbestuur en het volksleven stonden onder het toezicht der ephetai, die op den Areiopagos (heuvel van

Ares), naar welken hun gerechtshof genoemd werd, vergaderden. Slechts afgetreden archonten, die hun ambtsjaar onberispelijk hadden ten einde gebracht, konden tot leden van den Areiopagos worden gekozen. Zij werden voor hun leven benoemd, en daardoor bezaten de Atheners nevens de jaarlijks verwisselende staatsambtenaren een meer onveranderlijk staatslichaam, welks leden door hunne hooge afkomst, hun rijkdom, hunne bekwaamheden en hunne rijpe levenservaring de algemeene achting genoten. De Areiopagos sprak recht over moord en brandstichting en hield toezicht over de opvoeding der jeugd, den godsdienst en de door gewoonte geheiligde gebruiken. Burgers, die een slecht leven leidden zonder onder het bereik der strafwetten te vallen, konden door den Areiopagos vermaand en zelfs gestraft worden. Van alle Atheners kon de Areiopagos een opgave eischen van hunne middelen van bestaan. Waren deze onvoldoende, dan kon hij hunne burgerrechten verkorten. Ook bezat hij de macht ambtenaren ter verantwoording te roepen en de uitvoering van besluiten der volksvergadering, die gevaarlijk voor den staat schenen, te verbieden.

Bizondere zorg wijdde Solon aan de opvoeding der jeugd. Tot hun zevende jaar bleven de jongens bij hunne moeders. Daarna gingen zij 's morgens vroeg, zelfs bij de strengste koude, barrevoets in een wollen hemd, naar de muzikscholen. De zonen der edelen werden er hengebracht door een slaaf, die paedagoog genoemd werd, en het recht had, de knapen door slagen tot gehoorzaamheid te dwingen, eene straf, die ook in de scholen ruimschoots werd toegepast. Als zij zich eenige uren hadden beziggehouden met het van buiten leeren en zingen van liederen ter eere der goden, begaven zij zich naar de gymnastiekschool, waar zij zich oefenden in het loopen, springen, worstelen, zwemmen en het werpen met den bal.

Daar de wetten van Solon, in drie- en vierhoekige houten pyramiden gegrift, op den akropolis of burcht werden

geplaatst, en het derhalve voor de burgers, vooral der drie hoogste klaseen een vereischte werd ze te kunnen lezen, zonden de gegoeden hunne zonen ook nog terschool bij een grammatist om te leeren lezen, schrijven en rekenen.

Op hun achttiende jaar kregen de jongelingen het be-heer over hun vermogen, en mochten zij deelnemen aan de lichaamsoefeningen, die de volwassenen met ijver in de gymnasiën hielden. Zij moesten trouw zweren aan het vaderland, de strategen of aanvoerders en de krijgswetten, en beloven den wapenen nooit schande aan te doen. Om den krijgsdienst te leeren werden zij bij de grenswachters ingedeeld. Op hun twintigste jaar traden zij op als stemgerechtigde burgers en werden zij bij het leger ingelijfd. Als zij den ouderdom van dertigjaren hadden bereikt, waren zij verkiesbaar tot staatsambten.

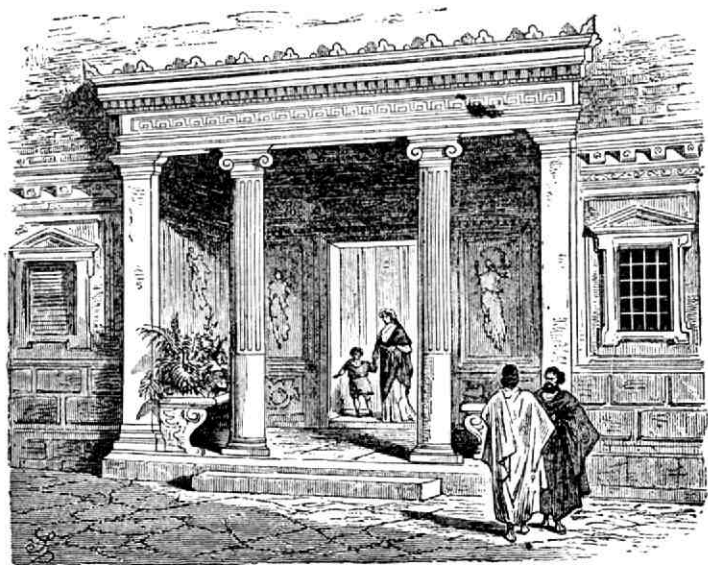
Om de minachting tegen te gaan, waarmede op de ambachtslieden, die als leden van de vierde klasse het volle burgerrecht hadden verkregen, werd nedergezien, verbood Solon iemand wegens zijn handwerk te beschimpen. Ter opbeuring van de nijverheid stelde hij vreemdelingen, die in Athene een of ander bedrijf wilden uitoefenen, in de gelegenheid het burgerrecht te verwerven en gebood hij aan alle onvermogene ouders hunne kinderen een handwerk te doen leeren, daar dezen anders niet verplicht waren hen in hun ouderdom te onderhouden.

Sedert de invoering van de wetten van Solon moesten de burgers voortdurend meer tijd besteden aan de staatszaken, en werd de behoefte aan slaven voortdurend grooter. In Athene's bloeitijd waren er op 20,000 gezinnen 400,000 slaven. Hoe arm een burger ook was, hij bezat gewoonlijk minstens één slaaf. Rijke lieden, fabrikanten en groothandelaars bezaten er somtijds honderden. De slaven werden verkregen door aankoop en door het maken van krijgsgevangenen op vreemde volken. Over het algemeen werden zij niet mishandeld en genoten zij een tamelijke mate van vrijheid. Hun lot was intusschen zeer afhankelijk

van hunne bedrevenheid. Slaven, die in een kunst of wetenschap uitmunten, genoten een zekere onderscheiding. Zonder slaven, die het grootste gedeelte van den handarbeid verrichtten, konde Grieksche maatschappij niet bestaan.

Voor de verstandsontwikkeling der meisjes werd zeer weinig gedaan. Zij genoten geen ander onderwijs dan het weinigje, dat hare moeders of voedsters haar konden geven. Daarentegen werd er zeer streng op gelet of zij een zedig en ingetogen leven leidden. Was dit niet het geval, dan had haar vader het recht haar als slavine te verkoopen. Soms werden de meisjes reeds op haar vijftiende jaar uitgehuwelijkt aan iemand, die hare ouders tot echtgenoot voor haar hadden uitgekozen. De bruiloft begon met een plechtig offer aan Zeus en aan Here, onder wier bescherming het huwelijk stond. De vader der bruid gaf daarop een bruiloftsmaal, waarbij het bruidspaar in witte kleederen en met mirten en viooltjes bekranst aanlag, want ook de Atheners gebruikten hunne maaltijden op rustbedden liggende. Als de maaltijd was afgelopen, werd het echtpaar, in een wagen gezeten, door de vriendinnen der jeugdige vrouw en de vrienden van haar echtgenoot, allen van fakkel voorzien, naar zijn woning geleid. De bruiloftsgasten zongen bij dien tocht liederen en ieder, dien men voorbijkwam, wenschte den jonggehuwdengeluk en voorspoed toe. Nu rustte op de vrouw de taak het huishouden met spaarzaamheid te besturen en het opzicht te houden over deslavinnen. Zij mocht niet deelnemen aan de feesten en drinkgelagen der mannen, en moest zich steeds in de voor haar bestemde vertrekken ophouden. Zij mocht met niemand omgaan dan met haar vriendinnen en bloedverwanten, en wanneer zij dezen een bezoek bracht, moest zij zich door een slaaf of een slavine doen vergezellen. De vrouw stond geheel onder de voogdij van haar echtgenoot, die haar, wanneer zij hem niet langer beviel, naar haar oudersterug kon zenden, mits hij haar uitzet teruggaf. Slechts als hij haar mishandelde, kon de vrouw echtscheiding vragen.

De Atheners hadden tot op den tijd, dat de weelde hen begon te bederven, eenvoudige woningen, ofschoon zij schatten besteedden voor tempels en openbare gebouwen. Als men de deur van een woonhuis opende, zag men voor zich eene plaats, de *aula*, aan vier zijden of althans aan den kant der deur en aan de tegenovergelegen zijde, met zuilen-gangen omgeven. Van de kolonnade tegenover de deur en bij grootere woningen ook van die aan de twee aangrenzende zijden had men toegang tot de verschillende vertrekken,

Ingang van een Grieksch huis.

die zeer klein waren. De *aula* werd gebruikt om gasten te ontvangen. In het midden stond een altaar voor den huise-lijken Zeus en, eer een afzonderlijk vertrek tot keuken was ingericht, ook de vuurhaard als altaar van Hestia. Vele woningen hadden een bovenverdieping, die slaapkamers bevatte, uit welke 's avonds onder het waarschuwend ge-

roep: „Gaat uit den weg!” het waschwater op de straat werd uitgegoten.

In hoofdzaak kwam de kleeding der Jonische Atheners met die der Dorische Spartanen overeen. Bij de Atheners was echter de chiton langer en in den zomer meestal van linnen, terwijl hij met een gordel om de middel werd bevestigd, waardoor men hem naar welgevallen kon opnemen. Slaven en geringen droegen niets dan een chiton, die op de beide schouders moest worden vastgemaakt; meestal bevestigden zij hem alleen op den linkerschouder, zoodat de rechterschouder en een gedeelte van de borst en den rug onbedekt waren. De aanzienlijken droegen chitons met korte, later met lange mouwen. In huis hadden zij niets dan den chiton aan. Vertoonden zij zich buiten, dan vorderde het fatsoen, dat zij een himation omsloegen; 's winters droegen zij bovendien een wollen mantel, *glaina* geheeten. De kleeding der vrouwen verschilde daarin van die der mannen, dat zij langer en wijder was en in sierlijke plooien afhing. Bovendien tooiden de vrouwen zich met gouden ringen, oorringen, armbanden, halssieraden en haken om de kleeding vast te maken. Als men de woning verliet, voorzag men de voeten van sandalen of schoenen; de vrouwen bedekten het hoofd met een sluier, de mannen liepen blootshoofds en met een stok in de hand; slechts op reis bedekten zij het hoofd om het tegen regen en zonneschijn te beschutten.

Als een Athener overleden was, rustte op zijn mannelijke verwanten de zorg voor de begrafenis. Het lijk werd tentoongesteld en bij den ingang van het huis een ton met water geplaatst, opdat ieder, die het verliet, zich door besprenging kon reinigen. Volgens de wetten van Solon moest het lijk den dag na het overlijden zonder groot vertoon van rouw begraven of verbrand worden. Toch werd de begrafenisstoet, die uit mannen en vrouwen in zwart rouwgewaad bestond, meestal door zangers van klaagliederen en fluitspelers begeleid.

Toen Solon de wetten voltooid had, ondernam hij ongeveer 583 v. C. een groote reis, op welke hij o. a. Egypte en Cyprus bezocht.

Solon behoort tot de voortreffelijke mannen, die, als staatkundigen en raadgevers des volks uitblonken en door de latere Grieken als de *zeven wijzen* werden aangeduid, terwijl zij aan ieder hunner eene kernspreuk toekenden. Vier behooren er tot de Kleinaziatische Grieken: 1. Kleoboulos van Rhodos, „maat te houden is goed”; 2. Pittakos, „let wel op den tijd”; 3. Bias, „de meesten zijn slecht”; 4. Thales, „borgen brengt leed”, en verder: 5. Periandros van Korinthe, „bedenk vooraf”; 6. Cheilon van Sparta, „ken u zelve” en 7. Solon van Athene, „niets te veel”.

Peisistratos.

Toen Solon na een afwezigheid van misschien tien jaren terugkeerde, vond hij in Athene veel verwarring. De Diakriërs of landbouwers van 't gebergte waren ontevreden, omdat naar hunne meening aan den adel te veel voorrechten waren gelaten, en nu sloten zij zich aan bij den van eerzucht brandenden edelman, Peisistratos, die een bloedverwant van Solon was en door zijn welsprekendheid en minzaamheid jegens de ontevreden den noodigen invloed zocht te verkrijgen om zich tot tiran van Athene op te werken. Solon trachtte den jeugdigen Peisistratos het verkeerde van zijn gedrag onder het oog te brengen, maar te vergeefs. Wel luisterde Peisistratos geduldig, als zijn wijze bloedverwant hem vermaande, wel overlaadde hij hem in 't oogvallend met eerbewijzen, maar de hartsucht der heerschezucht was hem te sterk om raadgevingen, die ertegen indruischten, te kunnen opvolgen.

Solon, dien het zeer griefde, de staatsregeling, die hij na zooveel jaren arbeids tot stand had gebracht, in gevaar te zien, besloot nogmaals door redevoeringen en gedichten de Atheners tot een beter inzicht te brengen. Hij slaagde

echter niet. De Diakriërs kenden geen beter middel om de macht, die de geheele adel nog behouden had, te fnuiken dan door de pogingen van Peisistratos te steunen, en in 560 wisten zij het door eenparig te stemmen zoovertebrengen, dat zijn aanhangers in den raad de meerderheid verkregen. Nu deed Solon nog een laatste poging. Met schild en lans gewapend verscheen hij in de volksvergadering, wees erop, dat Peisistratos zich tot tiran wilde opwerpen en eischte, dat de raad de staatsinrichting zou handhaven. Maar de Diakriërs verklaarden, dat Solon op zijn ouden dag krankzinnig was geworden en hetzelfde volk, dat hem eens algemeen geacht en tot tiran begeerd had, vergat zich thans zoo zeer, dat het hem bespottte.

Peisistratos meende, dat hij thans een poging kon wagen, om zijn doel te bereiken. Op zekeren dag verscheen hij gewapend op de agora of markt, terwijl de muilieren, die zijn wagen trokken, evenals hij bloedden. Hij verhaalde, dat zijn vijanden, terwijl hij van zijn landgoed naar de stad reed, een moordaanslag op hem hadden gepleegd, en het hem slechts met moeite gelukt was aan hunne handen te ontkomen. Het volk, dat geloof sloeg aan deze listig bedachte leugen, want Peisistratos had zelf zich en zijnen muilieren wonden toegebracht, eischte nu, dat hem ter bescherming van zijn persoon een lijfwacht van 50 knotsdragers werd toegestaan. Toen Peisistratos dit aantallangzamerhand tot 300 huurlingen had uitgebreid, maakte hij zich eensklaps van de akropolis meester, en daardoor was hij in staat geheel Athene zijn wil voor te schrijven. De hoofden zijner tegenstanders vluchtten, alleen Solon begaf zich, getrouw aan zijn eigen voorschrift, dat bij een oproer ieder partij moet kiezen, gewapend naar de markt en verweet daar den Atheners hunne lafheid. Niemand luisterde echter naar hem. Daarop ging hij bedroefd naar huis en legde hij zijn wapenrusting voor zijn deur, opdat de huurlingen van Peisistratos haar zouden medenemen. Hij vluchtte niet, en toen hem gevraagd werd, op welken grond

hij verwachtte, dat de tiran hem niet zou dooden, antwoordde hij: „Op mijn jaren.” Peisistratos deed den ouden, eerwaardigen man ook geen leed.

De tegenstanders van Peisistratos waren echter nog machtig genoeg, hem tot tweemaal toe te verjagen. Toen hij zich voor den derden keer van het oppergezag in Athene wilde meester maken, verzamelde hij bij Eretria op het eiland Euboia een leger en rukte daarmede Attikabinnen, waar hij weldra op de troepen zijner tegenstanders stiet. Op den tijd, dat de Atheensche hopliten na den morgenmaaltijd gewoon waren een middagslaapje te doen, viel Peisistratos henaan, en behaalde hij een gemakkelijke overwinning. Hij liet de vluchtelingen nazetten door zijn zonen Hippias en Hipparchos met den last, geen bloedbad onder hen aan te richten, maar hen te vermanen rustig naar huis te gaan, in welk geval hun geen leed zou geschieden. Vele edelen verlieten het land. Zij, die achterbleven, werden niet met zooveel verschooning behandeld als vroeger. Om van hunne trouw zeker te zijn dwong Peisistratos hen, hunne oudste zonen als gijzelaars aan hem af te staan.

Van nu af voerde Peisistratos onbeperkt heerschappij. Hij hield de staatsregeling van Solon in stand, doch zorgde, dat steeds een zijner zonen tot archont, en zijn vrienden tot de overige hooge staatsambten werden verkozen. Eens zelfs onderwierp hij zich aan de uitspraak van den Areiopagos, toen een moordaanklacht tegen hem was ingediend. Als staatsman maakte Peisistratos zich zeer verdienstelijk. Door de opbrengst van de verbeurdverklaarde goederen van den gevluchten adel en van een 5 percents belasting op de opbrengst van alle landerijen, was de schatkist zoo ruim voorzien, dat hij niet alleen genoeg huurtroepen in dienst kon houden ter handhaving van zijn gezag, maar bovendien handel en nijverheid kon opbeuren. Menig dor en verlaten veld liet hij op staatskosten met olijfbomen beplanten, terwijl hij voor kleine boeren woningen liet zetten om hen tot het bebouwen van den grond aan te

moedigen. Een gedeelte van de opbrengst der zilvermijnen van Laurion besteedde hij ter verfraaiing van Athene. Hij versierde pleinen en straten met schoone gebouwen en voorzag de stad van helder drinkwater door grootsche waterleidingen. Hij vereenigde de grootste geleerden en dichters aan zijn hof en liet hen de verspreide Homerische gedichten bijeenbrengen en rangschikken om ze op het feest der Panathenaiën, dat hij den meest mogelijken luister bijzette, te doen voorlezen. Athene maakte hij tot de letterkundige hoofdstad van geheel Griekenland; in den tempel op de Akropolis vond men sedert de werken van alle wijzen en dichters in zorgvuldig geschreven exemplaren bewaard.

De Panathenaiën duurden vier dagen en werden bijgewoond door bewoners uit geheel Attika. Het feest begon met een luisterrijken optocht. Vooruit gingen de priesters, gevolgd door een groote menigte offerdieren, waarachter de in Athene gevestigde vreemdelingen liepen, die de offergereedschappen droegen. Hierop volgden de Attische jonkvrouwen, die korven met heilige gerst, honing en offerkoeken op het hoofd droegen en door de dochters der vreemdelingen begeleid werden om haarmet zonneshermen tegen de brandende stralen der zon te beschermen. Nu verschenen de met mirten bekransde jongelingen, die liederen ter eere der goden zongen en achter hen kwam eene afdeeling van insgelijks met mirten versierde hopliten, die schild en lans droegen. Vervolgens zag men de grijsaards, de personen, die de prijzen droegen voor de wedspelen, de vierspannen, die aan de wedrennen zouden deelnemen, en eindelijk deadellike jongelingschap te paard. De wedrennen, die daarna zoowel bij fakkellicht des avonds als over dag plaats hadden, en de wapendansen der jongelingen werden afgebroken door vroolijke maaltijden, waarbij men uit groote bekers dronk en het vleesch der offerdieren gebruikte.

Bizondere bescherming verleende Peisistratos ook aan

de feesten van Dionūsos (Bacchus), den volksgod, die voornamelijk vereerd werd door de landbouwers. Dionusos was de vertegenwoordiger van den overvloed der natuur, die zich in den wijn openbaart. In lateren tijd werd van hem verhaald, dat hij in een wagen door leeuwen en tijgers getrokken, in gezelschap van nimfen en saters, en gevolgd door den op een ezel gezetendronken Silēnos een tocht naar Indië deed om de woeste natuurkrachten te beteugelen en zegeningen onder de menschen te verspreiden. Te zijner eere werden verschillende luidruchtige feesten (Dionusiën, Bacchanalen) gevierd, waarbij de wijn vooral niet werd gespaard. Op die van Delphoi stelden de vrouwen zich als razenden (Bacchanten) aan. Bij de Dionusiën, die Peisistratos regelde, hadden wedstrijden en optochten plaats en werden dramatische voorstellingen gegeven, waaruit zich langzamerhand de dramatische poëzie ontwikkelde.

Toen Peisistratos in 527 v. C. overleed, werd hij volgens zijn wensch opgevolgd door zijn zoon Hippias, zonder dat het volk er zich tegen verzette.

Hippias en Hipparchos.

Hippias deelde de heerschappij met zijn broeder Hipparchos. Zij vergenoegden zich met matige belastingen, verriichten de openbare offers en zorgden steeds, dat hunne vrienden tot de hoogste staatsambten werden gekozen. Zij zelve waren krijgsbevelhebbers, en een hunner bekleedde steeds de waardigheid van archont. Evenals hun vader begunstigde zij de kunst en de kunstenaars. Zij versierden de wegen met kunstig bewerkte Hermeszuilen, pilaren met twee of meer hoofden van dien god, om als wegwijzers te dienen. De zuilen bevatten de opgave van de afstanden naar de plaatsen, waarheen de hoofden wezen, en bovendien kernachtige spreuken.

Toch volgden de zonen niet in alles hun vader. Terwijl deze zich steeds zijn afkomst als gewoon edelman had her-

innerd, gedroegen zij zich als vorsten. Voortdurend nam de ontevredenheid toe, en deze werd luide aan den dag gelegd, toen Hippias den steun had verloren van twee tirannen, waaronder Polukrâtes van 't eiland Samos.

Deze Polukrâtes had zich met huurtroepen en den bijstand van koning Amasis van Egypte tot tiran van Samos weten te verheffen. Steeds op eigen voordeel bedacht, vereenigde hij aan zijn hof Oostersche weelde en Grieksche kunst. Alles, wat hij ondernam, gelukte hem. Volgens het verhaal gaf zijn vriend Amasis hem eens te kennen, dat zooveel voorspoed reden tot bezorgdheid baarde; hij vermaande den tiran, indachtig te zijn aan de wisselingen der fortuin en den nijd der goden, en ried hem, zich van het dierbaarste, dat hij had, te ontdoen, ten einde zich zelve smart te veroorzaken en daardoor, zoo mogelijk, de hemelsche machten te verzoenen. Toen wierp Polukrates een kostbaren ring, die hem zeer dierbaar was, in de zee; maar de goden versmaadden zijn offer. Weinige dagen later bracht een visscher aan Polukrates een schoonen vischten geschenke. Toen de kok hem opensneed, vond hij er den weggeworpen ring in, en haastte hij zich, hem zijn vorst weder ter hand te stellen. Zoodra Amasis dit had vernomen, zeide hij Polukrates de vriendschap op, om niet verplicht te zijn hem te beklagen, wanneer de toorn der goden eens boven hem losbarstte. Dit geschiedde maar al te spoedig. De Perzische landvoogd Oroites wist den hebzuchtigen tiran naar Magnesia te lokken en liet hem daar kruisigen.

Wel wist Hippias met andere vorsten verbonden aan te gaan, maar toch gevoelde hij zich zoo weinig zeker, dat hij achterdochtig werd. Toen zeker edelman, Kimon genaamd, die met toestemming van Peisistratos uit de ballingschap was teruggekeerd, voor den derden keer met zijn vierspan de overwinning behaalde bij de Olumpische spelen, verwachtte de tiran als eigenaar der paarden te worden aangewezen en den olijfkranen te ontvangen. De

edelman liet echter zich zelven bekronen. Hippias leidde hieruit af, dat de overwinnaar booze plannen tegen hem in den zin had, en liet hem door sluipmoord het leven benemen.

De volgende omstandigheid bracht de tirannen ten val. Hipparchos wilde den jeugdigen edelman Harmodios nauwer aan zich verbinden. Deze echter, die met den edelman Aristogeiton in innige vriendschapsbetrekking stond, wilde niets van hem weten. Nu besloot Hipparchos zich te wreken door Harmodios op een grievende wijze te beledigen. Toen bij gelegenheid van een feest de zuster van Harmodios met andere jonkvrouwen deelnam aan een optocht, gebood Hipparchos haar, de rij te verlaten als iemand, die zulk een eer onwaardig was. Deze schande drukte op het gansche geslacht van Harmodios, en nu besloot Aristogeiton de belediging, zijn jeugdigen vriend aangedaan, te wreken. Daar het weinig zou baten Hipparchos wegens laster aan te klagen, omdat de leden der rechtbank ter wille van den tiran gereed waren het recht te verdraaien, maakten de beide vrienden een samenzwering om de tirannen te vermoorden. Op het feest der Panathenaiën zou het plan worden uitgevoerd, dewijl de saamgezworenen dan hunne wapenen gemakkelijk onder de mirtentakken, waarmede zij bekranst waren, konden verbergen; dewijl er dan gelegenheid bestond de tirannen te treffen, eer hunne lijfwacht ter hulp kon snellen, en dewijl zij hoopten, dat de gewapende burgers, die aan den optocht deelnamen, hunne zijde zouden kiezen.

Toen de saamgezworenen, kort voor het begin van het feest, zich op de vereenigingsplaats bevonden, zagen zij een hunner in een vertrouwelijk gesprek met Hippias gewikkeld. In de meening, dat hun aanslag verraden was, begaven zij zich ijlings naar de stad terug om ten minste te beproeven Hipparchos te dooden. Hierin slaagde zij, maar terzelfder tijd schoot de lijfwacht toe, die Harmodios ombracht. Nu begon Hippias niet alleen een hevige ver-

volging tegen de saamgezworenen, die hij liet dooden, maar tevens maakte hij van deze gelegenheid gebruik om zich van allen, die hem vijandig gezind waren, te ontslaan. Van nu af steunde hij alleen op zijn lijfwacht, en om deze vorstelijk te kunnen beloonen, perste hij den burgers op allerlei wijzen geld af. De toestand werd ondragelijk. Velen vluchtten naar de Alkmaionieden, die zich wegens de vijandschap, waarin zij met de Peisistratieden verkeerden, buitenslands ophielden. Weldra waagde Kleisthēnes, het hoofd der Alkmaionieden, met dezen en de vluchtelingen een inval in Attika te doen. Hij werd echter door Hippias verslagen. Nu wendde Kleisthēnes zich om hulptot de Spartanen doch dezen stonden op goeden voet met Hippias en wilden dit blijven. Toch gaven de Alkmaionieden den moed niet op. Zij wisten het orakel van Delphoi voor hunne belangen te winnen, en telkens als er Spartanende godspraak kwamen raadplegen, verklaarde de Puthia, dat het Sparta's plicht was, de Atheners te bevrijden. Eindelijk gaven de Spartanen aan den raad van 't orakel gehoor. Zij zonden een leger naar Attika, doch het werd door Hippias verslagen. Nu trok de Spartaansche koning Kleomēnes met een grooter leger tegen Hippias opendwong hem, zich met zijne troepen op de Akropolis terug te trekken. Daar hij echter tegen een langdurig beleg opzag, trok hij weder af, aan Kleisthenes de zorg overlatende de Peisistratieden ingesloten te houden. De belegering had lang kunnen duren, indien niet het toeval er een spoedig einde aan had gemaakt. Hippias wilde zijn jongste zonen in veiligheid brengen, en daartoe moesten zij, begunstigd door de duisternis van den nacht, door de vijandelijke legerplaats sluipen. De kinderen werden echter ontdekt en gegrepen, en nu lieten de Alkmaionieden Hippias weten, dat zijn kinderen ter dood zouden worden gebracht, indien hij zich niet overgaf. De tiran stemde erin toe, binnen vijf dagen Attika te verlaten, wanneer hem zijn kinderen terug werden gegeven. Dit geschiedde, en Hippias begaf

zich naar het hof van den koning van Perzië, in de hoop daar ondersteuning te vinden ter herkrijging zijner verloren heerschappij.

Kleisthēnesslaagde ernuin, de wetgeving van Solon weder in te voeren en haar op sommige punten te verbeteren. Om de groote macht, die de archonten bezaten, te beperken, ontnam hij aan den basileus het beheer dergeldmiddelen, en liet hij nevens den polemarch nog tien *strategen* of veldheeren benoemen. Ook stelde hij het *ostrakismos* of schervengerecht in, waardoor iemand, wiens heerschezucht of invloed het volk beducht maakte, voor eenige jaren uit Athene kon verbannen worden met behoud van eer en bezittingen. Elken winter was de raad verplicht aan het volk de vraag voor te leggen, of het welzijn van den staat de verbanning van een burger vorderde. Was de meerderheid in de volksvergadering van oordeel, dat een verbanning wenschelijk was, zoo werd de dag voor de stemming bepaald. Zoodra deze was aangebroken, kon ieder burger onder het toezicht van den raad en de archonten, de scherf (*ostrakon*), waarop hij den naam van den persoon, dien hij verbannen wenschte, geschreven had, in een urn werpen. Daarna werden de scherven, waarop een zelfde naam voorkwam, geteld en zoo haar aantal voldoende was, het vonnis der verbanning uitgesproken.

HISTIAIOS EN ARISTAGORAS.

Toen de Perzische koning Darius Hystaspis op zijn tocht tegen de Scythen over den Donau was getrokken, stelden eenige hoofden van de Kleinaziatische Grieken voor, de schipbrug, die zij voor hem gebouwd hadden, te vernielen. Zij meenden daardoor aan Darius en zijn leger een stelligen ondergang te bereiden en van de verwarring, die daardoor zou ontstaan, gebruik te kunnen maken om hunne onafhankelijkheid te herkrijgen. Histiaios, de tiran van Milēte,

wist de uitvoering van dit plan te verijdelen en won daardoor zoozeer de genegenheid van den Perzischen koning, dat deze hem zijn verzoek toestond, op de kust van Thracië een volksplanting aan te leggen. De toenemende macht van Histiaios wekte weldra de achterdocht van Darius op, die daarom zijn vazal naar Suza riep en hem als belooning voor zijn bewezen diensten tot zijn dischgenoot verheef en met de grootste eerbewijzingen overlaadde. Hoezeer Histiaios zich aanvankelijk gestreeld gevoelde door die onderscheiding, weldra bemerkte hij, dat zijn schitterend verblijf aan 't hof niets anders was dan een gevangenschap. Hij verlangde naar Milēte terug te keeren, en meende, dat daartoe geen ander middel bestond dan de Kleinaziatische Grieken heimelijk tot opstand aan te zetten, daar hij zich overtuigd hield, dat indien zijn toeleg slaagde, Darius hem terug zou zenden om de rust te herstellen.

Toen Histiaios zich naar Suza begaf, had hij met 'skonings toestemming zijn schoonzoon Aristagōras in zijn plaats tot tiran aangesteld. Daar de Perzische politie alle brieven, die hofkoeriers overbrachten, onderzocht, liet Histiaios een slaaf het hoofd kaal scheren, schreef hem met een puntig werktuig eenige woorden op de schedelhuid; verborg hem, tot het haar weder was aangegroeid, en zond hem daarop naar Aristagōras, met den last zich door dezen het hoofdhaar te doen afscheren. Op deze wijze door zijn schoonvader aangezet, de Jonische Grieken in opstand tegen de Perzen te brengen, aarzelde Aristagōras geen oogenblik de gewaagde onderneming te beginnen. Hij legde zelf de alleenheerschappij neder en in den herfst van 't jaar 500 v. C. hadden alle Grieksche staatjes in Klein-Azië hunne door de Perzen aangestelde tirannen verjaagd en zich onafhankelijk verklaard. Gedurende den winter hadden de opstandelingen tijd zich te wapenen en bij hunne Europeesche stamgenooten hulp te zoeken. Met dit doel reisde Aristagōras naar Sparta, het machtigste van alle Grieksche staatjes. Toen hij er koning Kleomēnes over

sprak, gaf deze ten antwoord: „Gastvriend van Milēte, den derden dag na dezen zal ik u bescheid geven". Toen Aristagōras zich op den bepaalden tijd weder bij hem ver-voegde, vraagde Kleomēnes hem, hoe lang de weg wel was van de zee der Joniërs tot den zetel van den Perzischen koning. „Drie maanden", luidde het antwoord. Hierop sprak Kleomēnes: „Gastvriend van Milēte, gij doet den Spartanen geen aannemelijk voorstel, daar gij hen drie maanden landwaarts in van de zee wilt voeren; verlaat onze stad vóór zonsondergang." Kleomēnes begaf zich hierop huiswaarts, maar Aristagōras nam een smeekstaf, een met wol omwonden stok, die als waarborg diende van de onschendbaarheid van herauten en van hen, die om bescherming kwamen vragen, en trad nu 's konings woning als smeekeling binnen. Daar hij Kleomēnes in tegenwoordigheid van Gorgo, zijn negenjarig dochttertje, aantrof, verzocht hij, den koning alleen te mogen spreken. Deze beval hem echter onmiddellijk te zeggen, wat hij verlangde. Aristagōras bood hem eene groote som gelds aan, indien de hulp werd toegezegd. Kleomēnes bleef weigeren, terwijl Aristagoras voortging steeds grooter som aan te bieden. Eensklaps riep Gorgo uit: „Vader, de vreemdeling zal u omkoopen, indien gij hem niet laat staan en u verwijdert." Kleomēnes volgde haar raad, en Aristagoras verliet Sparta.

Beter slaagde hij te Athene, ofschoon dit in een hevigen oorlog met de strijdbare bewoners van het eiland Aigina gewikkeld was, want de Atheners vreesden nog steeds, dat Hippias met behulp van Artaphēnes, een Perzisch satraap in Klein-Azië, als tiran hersteld zou worden. Evenzoo zeide Eretrīa op Euboia hulp toe. Aanvankelijk waren de Grieken voorspoedig. Zij overvielen Artaphēnes en maakten zich van Sardes, zijn residentie, meester. Hunne hoop, dat de Lydiërs hunne zijde zouden kiezen, werd verijdeld, want toen een Grieksch soldaat een der rieten daken, waarmede de huizen te Sardes gedekt waren, in brand had gestoken, werd de gansche stad een prooi

der vlammen en sloten de inwoners zich bij de Perzen aan om de brandstichters terug te drijven. Het verbranden van den tempel der godin Kubēle (Cybēle), de moeder van Zeus, werd door de Grieksche krijgslieden als een ongunstig voorteeken beschouwd. Zij meenden daardoor toorn der godin te hebben opgewekt, en werden zoozeer door vrees bevangen, dat hunne aanvoerders het geraden achtten, den aanval der Perzen in Sardes niet af te wachten, en terug te trekken. Toch zouden de Grieken vooral door hunne vloot nog wel opgewassen zijn geweest tegen Artaphernes, indien zij zich eendrachtig onder het opperbevel van een bekwaam aanvoerder hadden geschaard. Slechts enkele dagen gehoorzaamden zij aan een kundig man, doch dewijl deze hun een strenge krijgstucht oplegde en hen dagelijks in den wapenhandel oefende, ontnamen zij hem het opperbevel, onder voorwendsel, dat zijn stad niet meer dan drie schepen had geleverd.

Toen Aristagōras inzag, dat de Perzen zouden zegevieren, week hij uit naar Thracië, waar hij weldra een roemloozen dood vond. Histiaios was aan 't hof van Darius gebleven, totdat deze hem eens raadpleegde over de beste wijze om den opstand te dempen. Histiaios antwoordde, dat er aan geen opstand gedacht zou zijn, indien hij slechts in Klein-Azië was geweest. De koning liet hem hierop vertrekken, maar Histiaios zag zich bitter teleurgesteld, want de Grieken wantrouwden den gunsteling van Darius, en Artaphernes doorzag zijne huichelarij. Toen Histiaios hem vraagde, hoe de opstand was uitgebroken, antwoordde de satraap: „Gij hebt den schoen gemaakt, en Aristagoras heeft hem aangetrokken.” Na het vernemen van deze woorden nam Histiaios de vlucht en ging met eenige schepen zeeroof plegen. Toen Artaphernes den opstand gedempt had, viel Histiaios in zijn handen. Terstond liet hij hem kruisigen, uit vrees, dat Darius hem in een opwelling van grootmoedigheid vergiffenis zou schenken. Daarna liet hij hem het hoofd afslaan, en zond het, goed ingezouten,

aan Darius. Deze gaf er zijn ongenoegen over te kennen, dat Histiaios niet levend voor hem was gebracht. Hij liet het hoofd reinigen en, slechts denkende aan het goede, hem eens door Histiaios bewezen, en niet aan diens ver- raad, schonk hij het een eervolle begrafenis.

Miltiades.

Toen Darius de tijding ontving, dat Sardes door de Jonische Grieken met behulp van de Atheners was ingenomen, vroegde hij, wie toch die Atheners waren, en toen men het hem had medegedeeld, nam hij zich voor, niet alleen op hen, maar op al de Europeesche Grieken wraak te nemen. Hij droeg, volgens het verhaal van Herodotos, aan een zijner dienaren op, hem, telkens als hij zich aan den maaltijd zette, toe te roepen: „Heer! gedenk de Atheners.”

Hij zond zijn schoonzoon Mardonius met een talrijk leger en een sterke vloot, die, langs de kust varende, steeds in de nabijheid van de landtroepen moest trachten te blijven, naar Griekenland. Zonder veel moeite veroverde Mardonius de Thracische kuststreken en de Grieksche koloniën, die er zich bevonden, en daarop trok hij Macedonië binnen. Maar nu eindigde de voorspoed der Perzen. Bij het voor- gebergte Athos werd de vloot door zulk een zwaren storm belopen, dat 300 schepen met 20,000 man te gronde gingen; terwijl het leger omstreeks denzelfden tijd door een Thracisch volk werd verslagen. Mardonius trok hierop naar Azië terug. De onderneming was mislukt, maar daar- om gaf Darius zijn plan nog niet op. Terwijl hij nieuwe oorlogstoebereidselen maakte, zond hij herauten naar al de Grieksche staten om aarde en water als een teeken van onderwerping te eischen. Bijna alle staten onderwierpen zich. Sparta en Athene niet. De Spartanen waren zóó verontwaardigd over 's konings eisch, dat zij zijn herauten in een put wierpen met de woorden: „Neemt daar zoo-

veel aarde en water, als u lust." Op voorstel van Miltiades, den zoon van den door Hippias vermoorden Kimon, stortten de Atheners de herauten in den Barathron, den beruchten afgrond, waarin landverraders de doodstraf ondergingen. Hetzelfde lot viel op aandrang van den jeugdigen Themistokles aan den tolk ten deel, omdat deze de Grieksche taal tot het overbrengen van den eisch der barbaren had durven misbruiken.

Miltiades bij Marathon.

Athene bezat nog zoo weinig macht, dat het slechts met moeite een oorlog volhield tegen het eiland Aigina. Omzich behoorlijk ten strijde te kunnen rusten, had het behoefteaan vrede. Daar Aigina zich aan Darius had onderworpen, beschuldigde Athene het eiland wegens verraad aan het algemeene vaderland bij Sparta, dat het hoofd was van den Peloponnesischen bond, waartoe ook Aigina behoorde. De koningen Kleomènes en Leotuchides dwongen daarop de

Agineten, aan de Atheners tien gijzelaars uit te leveren als onderpand van hunne trouw aan Griekenland.

Ondertusschen had Darius een leger van 100,000 voetknechten en 10,000 ruiters op een vloot van 600 schepen naar Griekenland gezonden. Het leger werd aangevoerd door den Mediër Datis en door Artaphernes, den zoon van den evenzoo genaamden satraap te Sardes, terwijl Hippias zich als raadgever bij hen bevond, in de hoopeerlang weder als tiran van Athene te kunnen optreden. De krijgsmacht landde op Euboea en sloeg het beleg voor Eretria, dat zich dapper verdedigde, maar na zes dagen door verraad den vijand in handen viel. De bevolking werd voor het meereendeel nedergehouden en de stad verbrand. De Perzen staken nu over naar Attika en legerden zich in de vlakte van Marathon.

De Atheners hadden zich, zoo goed zij konden, tot den oorlog voorbereid en onder de tien strategen de voortreffelijke mannen Miltiades, Themistókles en Aristides gekozen. Zoodra zij het bericht ontvingen, dat de Perzen bij Marathon stonden, zonden zij een hardlooper naar Sparta, die na vijf dagen met de weinig troostrijke tijding terugkwam, dat de Spartanen wel hulp wilden zenden, doch, dat zij volgens hunne gewoonten niet vóór volle maan mochten uittrekken en dus eerst na tien dagen te Athene konden zijn.

Daar de Atheners slechts 10,000 hopliten onder de wapenen hadden, deed zich de vraag voor, of men den vijand achter de muren der stad zou afwachten, of hem in 't open veld slag leveren. Na een langdurige beraadslaging werd op krachtigen aandrang van Miltiades tot het laatste besloten.

Daar ieder der tien strategen volgens de wet beurtelings één dag met het opperbevel bekleed moest zijn, besloten vijf hunner, op voorbeeld van Aristides, hunne beurt aan Miltiades af te staan, omdat zij hem als ten volle bekend met de vechtwijze der Perzen voor den bekwaamste erkenden. Toen de Atheners zich op de hoogten legerden, die de door

den tienmaal sterkeren vijand bezette strandvlakte bij Marathon omgeven, kregen zij een even onverwachte als hoogst gewenschte versterking. Het waren 1000 zwaar gewapenden, de gansche weerbare manschap van Plataiai, dat dankbaar voor de hulp, die het vroeger van Athene tegen Thebai had ontvangen, besloten had met Athene te zegevieren of te gronde te gaan.

Toen de dag van Miltiades' beurt was aangebroken, want eerder wilde hij geen slag leveren, schaarde hij zijn leger in slagorde. Het sterkst maakte hij de beide vleugels, en daarop gaf hij bevel, dat de gansche slaglinie met de meeste snelheid op het leger der barbaren moest aanloopen. Hij deed dit, omdat de vechtwijze der Perzen daarin bestond: den vijand met een hagelbui van pijlen te begroeten, en wanneer hij daardoor eenigszins in verwarring was gebracht, hem door hunne voortreffelijke ruitery te doen aanvallen. Daar de Grieken beter geoefend en gewapend waren voor den strijd van man tegen man, wilde Miltiades zijn troepen zoo kort mogelijk aan de pijlschoten des vijands blootstellen, en het overwicht, dat zij op hem hadden, ten spoedigste doen gelden. De Perzen slaagden erin, het Grieksche centrum te doen wijken, daarentegen sloegen de Atheners en de Plataiërs de beide vleugels des vijands op de vlucht, waarna zij zich gezamenlijk op het Perzische centrum wierpen, dat nu, van alle zijden aangevallen, insgelijks vluchtte. In groote overhaasting zochten de barbaren hunne schepen te bereiken, waarvan de vervolgende Grieken er zeven veroverden. Een schitterende overwinning was bevochten, ofschoon duur gekocht voor 192 gesneuvelden en meer dan duizend gewonde burgers. De lijken van 6400 Perzen bedekten het slagveld, en de vijandelijke legerplaats met al den voorraad en al de schatten, die er zich in bevonden, viel in de handen der overwinnaars.

Dewijl Miltiades vreesde, dat Datis en Artaphernes met hunne vloot onmiddellijk koers zouden zetten naar het on-

bewaakte Athene, liet hij Aristeides met een aantal hoplieten ter bewaking van de legerplaats achter, terwijl hij met het leger onmiddellijk den terugweg insloeg. Hoe vermoeid de krijgslieden ook waren, den avond van denzelfden dag trokken zij de stad weder binnen. De heugelijke tijding was er reeds bekend. Een der hoplieten had, toen de overwinning verzekerd was, het slagveld verlaten. Met zijn zware wapenrusting aan liep hij in pijlsnelle vaart naar Athene, riep, toen hij binnenkwam, juichend uit: „Wij hebben overwonnen!” en stortte toen, uitgeput van vermoeienis, dood neder.

Miltiades liet zijn troepen de haven van Athene bezetten. Gedurende den nacht kwamen de Perzische schepen op de reede, maar toen Datis en Artaphernes zagen, dat de stad niet onbewaakt was, ontzong hun de moed, en namen zij den terugtocht aan. Hippias ging met hen mede en vond weldra een roemloos einde. Den avond van den volgenden dag kwamen de Spartaansche hulptroepen. Uit naijver had Sparta slechts 2000 man gezonden, niet eens onder het opperbevel van een hunner koningen. Die hulp-troepen echter branden zoozeer van begeerte zich met de Perzen te meten, dat zij den weg van Sparta naar Athene in drie dagen hadden afgelegd. Nu bleef hun niets over dan het slagveld te bezichtigen, de dapperheid der Atheners te prijzen en huiswaarts te keeren.

De gesneuvelden werden op het slagveld bij elkander begraven, en boven de lijken een grafheuvel opgericht, die nog heden ten dage een hoogte heeft van 10 M. en met een groot aantal in den laatsten tijd daarbij gevonden pijlsپitsen de heldendaden der oude Grieken verkondigt. Miltiades werd met de grootste eerbewijzingen overladen. Zijn marmeren standbeeld werd naast dat van Harmodios en Aristogeiton geplaatst, terwijl bovendien zijn standbeeld van metaal gegoten als wijgeschenk naar den tempel van Delphoi werd gezonden. Een tiende deel van den onme-

telijken buit werd afgezonderd voor de vereering van Pallas Athene, Apollon en Artemis.

Tot groote bezorgdheid van Themistokles en Aristekides maakte Miltiades van het groote aanzien, dat hij genoot, gebruik om het opperbevel over de vloot en het beheer over de krijgskas te verkrijgen, en toen hij daarna verlangde, dat men hem zou overlaten de vloot te gebruiken, waar hij haar ten beste van het volk wilde aanwenden, dewijl hij hare bestemming geheim moest houden om zijn plan niet te zien verijdelen, toonden de raad en het volk hem onbepaald te vertrouwen, daar zijn verzoek werd toegestaan.

In het voorjaar van 489 v. C. stak Miltiades met een vloot van 70 schepen in zee. Hij plunderde en verwoestte eenige kleine eilanden van de Kuklaken (Cycladen) en zette toen koers naar het eiland Paros, dat hij tot straf voor de onderwerping aan de Perzen een zware schatting oplegde, onder bedreiging het eiland te zullen veroveren, indien aan zijn vordering niet werd voldaan. In de hoop spoedig bijstand van de Perzen te ontvangen, besloten de bewoners zich krachtig te weer te stellen. Zij trokken haastig de muren hunner stad op, en Miltiades zag zich tegen zijn verwachting genoodzaakt er het beleg voor te slaan. Daar hij geen belegeringswerktuigen bij zich had, en de Grieken nog weinig gevorderd waren in de belegeringskunst, kon hij weinig meer doen dan de stad insluiten om haar door gebrek tot de overgave te dwingen. Reeds lag hij drie weken voor de stad, en gevoelde hij zijn geestkracht verlammen ten gevolge van een geduchte beenwond, hem door een pijlschot toegebracht, toen op een avond aan den gezichteinder een geweldige gloed werd waargenomen. Miltiades meende evenals de Pariërs, dat dit het sein was van de nadering der Perzen en beval terstond het beleg op te breken. Ofschoon het later bleek, dat de gloed veroorzaakt was geworden door een boschbrand op een naburig eiland, keerde Miltiades met de vloot naar Athene terug.

Nu de tocht mislukt was, en de Atheners er zich bovendien de beschuldiging door op den hals hadden gehaald van zeeroof te hebben gepleegd, viel het den tegenstanders van Miltiades niet moeielijk hem ten val te brengen. Op grond van een wet van Solon, volgens welke ieder, die het volk door valsche beloften bedroog, met den dood gestraft moest worden, klaagde Xanthippos, een bloedverwant van Kleisthenes, Miltiades aan. Wegens zijne vroeger bewezen diensten werd hij niet ter dood veroordeeld, maar hem werd opgelegd, de kosten van den tocht en bovendien een zware boete te betalen, en gevangen te blijven, totdat hij zijn schuld had vereffend. Miltiades stierf in de gevangenis, eer hij aan de opgelegde verplichting had voldaan. Zijn zoon Kimon, die als erfgenaam, tot afdoening van de schulden zijns vaders verplicht was, zou nu de gevangenisstraf hebben moeten ondergaan, indien hij de boete niet had betaald.

Themistokles.

I. Zijn jeugd.

Themistokles behoorde tot een adellijk geslacht, dat zich nog weinig had onderscheiden. Als knaap was hij zeer onhandelbaar, waarom hij op rijperen leeftijd placht te zeggen: Uit de wildste veulens groeien de beste paarden. Ofschoon hij zich reeds vroeg door overleg en stoutheid onderscheidde, gevoelde hij zich niet aangetrokken door de spelen zijner makkers. In plaats van hieraan deel te nemen, hield hij voor zijn speelkameraden redevoeringen om een hunner te beschuldigen of tegen een aanklacht te verdedigen. Alles wat de staatszaken betrof, wekte zijn belangstelling op, maar van de schoone kunsten, zooals dichtkunst en muziek, had hij een afkeer. Toen hij eens als jongeling in een gezelschap zat, waar ieder op zijne beurt deciter ter hand nam om daarmede zijn zang te begeleiden, en het

speeltuig ook aan Themistocles werd overhandigd, reikte hij het terstond aan zijn buurman met de woorden: Zingen en de citer bespelen kan ik niet, maar plaats mij aan het hoofd van een kleinen, zwakken staat, dan zal ik hem groot en machtig maken." Een zijner leermeesters, die had opgemerkt, dat zijn schoone aanleg gepaard ging met de brandende begeerte om boven ieder uit te blinken, zeide eens: "Themistokles zal zich een naam maken, hetzij in 't goede, hetzij in 't kwade." Hoewel Themistokles tot de eerste klasse behoorde, was zijn vermogen niet aanzienlijk genoeg, om te kunnen doen, wat de rijkere deden, en daar hij niet kon dulden minder te zijn dan anderen, ontzag hij zich niet, noodeloos schulden te maken. Zijn roenzucht bracht hem ertoe eens bij de Olumpische spelen met den jongen, rijken Kimon te wedijveren in kostbaarheid van tent en het geven van maaltijden, en toen eens een beroemd citerspeler uit Argos te Athene kwam, haalde Themistokles hem met rijke geschenken over, zich in zijn woning te doen hooren, om daardoor gelegenheid te hebben, er de aanzienlijkste Atheners te kunnen ontvangen. De menigte wist hij voor zich te winnen door steeds minzaam te zijn en ieder terstond bij zijn naam te noemen. Toen de naam van Miltiades na den slag bij Marathon op ieders lippen zweefde, zocht Themistokles de eenzaamheid, en bracht hij menigen nacht wakend door, en toen zijn vrienden hem naar de reden daarvan vraagden, gaf hij ten antwoord: "De roem, dien Miltiades geniet, belet mij te slapen."

Ondertusschen hadden de Aiginēten, verstoord, dat hunne gijzelaars nog steeds te Athene werden gehouden, op een verraderlijke wijze een aantal aanzienlijke bewoners van deze stad in handen weten te krijgen. Zij boden aan, hun de vrijheid terug te schenken, indien de Atheners de gijzelaars weder uitleverden. Dit werd geweigerd, en nu brak de oorlog tusschen Athene en Aigina opnieuw uit. Van deze omstandigheden meende Themistokles ge-

bruik te kunnen maken om het door Miltiades begonnen werk voort te zetten en Athene tot den machtigsten staat van Griekenland te maken. Themistokles meende, dat Athene zich vooral zou kunnen verheffen door het vormen van een machtige vloot, en daar de oorlog met Aigina langdurig dreigde te worden, stelde hij voor, de opbrengst van de zilvermijnen van Laurion, in 't Zuiden van Attika, voor het bouwen en uitrusten van oorlogsschepen te besteden, in plaats van ze onder de burgers te verdeelen, gelijk het plan was. Zijn vurige welsprekendheid sleepte het volk mede, en de vergadering keurde het voorstel goed.

De rijke grondbezitters waren echter met de plannen van Themistokles niets ingenomen. Zij zagen in, dat de ontwikkeling van handel en scheepvaart hun aanzien zou verkleinen, en begonnen Themistokles tegen te werken. Aan hun hoofd stond de om zijn rechtvaardigheid geachte Aristides, naar wiens meening Athene zeer goed tot grootheid kon geraken door zijn landmacht, waarvan de voortreffelijkheid zoo schitterend was gebleken bij Marathon.

De strijd tusschen de partijen nam in hevigheid toe. Het belang van den staat eischte, dat een der beide tegenstanders Athene verliet. Men nam zijn toevlucht tot het ostrakisme. Aristides werd voor tien jaren verbannen. Themistokles liet, toen hij in 't volgende jaar (482 v. C.) tot archont was benoemd, met groote kracht aan de schepen arbeiden, en daar de haven Phalēron te klein was om de nieuwe vloot te bergen, stichtte hij met goedkeuring van de volksvergadering een nieuwe haven, den Peiraieus.

2. Xerxes en het groote leger.

Na de nederlaag bij Marathon besloot de Perzische koning Darius I een derden tocht tegen Athene te onderne-

men. Hij wilde het althans op grooter schaal doen dan vroeger. In zijn gansche rijk schreef hij lichtingen van krijgsvolk uit. Drie jaren lang liet hij oorlogsschepen bouwen en magazijnen aanleggen. Maar in het vierde jaar deden de Egyptenaren een poging om het gehate juk der Perzen af te schudden, en daarbij ontstonden er aan 't hof hevige twisten over de vraag, wie der vele kinderen, die Darius bij zijn verschillende vrouwen had, hem zou opvolgen. Toen Darius in 485 overleed, had de veelvermogende koningin Atossa weten te verkrijgen, dat haar oudste zoon, Xerxes, zijn vader verving. Deze begon met al zijn broeders, van wie hij gevaar dachtte, te laten ombrengen en onderwierp daarna Egypte weder. Den tocht naar Griekenland zou hij misschien hebben opgegeven, maar de aanzoeken van de Peisistratieden, van den door toedoen van Klonēnes uit Sparta verdreven koning Demarātos en vooral van den eierzuchtigen Mardonius, die de Grieken wenschte te vernederen, haalden hem over. In het jaar 481 v. C., toen in de verschillende deelen des rijks de krijgsbenden behoorlijk waren uitgerust, liet hij haar allen oprukken naar de in Klein-Azië aangewezen verzamelplaats. Op zijn weg daarheen kwam Xerxes bij den Lydiër Pythius, die na den koning voor den rijksten man van het rijk werd gehouden. Pythius onthaalde niet alleen den koning en het geheele leger, dat hem vergezelde, hij bood Xerxes bovendien zijn gansche vermogen aan goud en zilver aan, ongeveer 45 millioen Gld. bedragende, min 7000 darieken (gouden muntstukken met het borstbeeld van Darius). Xerxestoonde zich echter zoo weinig hebzuchtig, dat hij niet alleen het vriendelijk aanbod van de hand wees, maar Pythius bovendien de hem ontbrekende 7000 darieken schonk om zijn millioenental volledig te maken. Hij bedankte hem voor het kostbaar onthaal en benoemde hem tot zijn gastvriend. Toen in 't volgende jaar het Perzische leger op marsch zou gaan, verzocht Pythius den koning, hem te willen toestaan, den oudsten zijner zonen, die alle vijf bij

het Lydische contingent dienden, thuis te mogen houden. De despoot geraakte over dat verzoek in zulk een heftigen toorn, dat hij dien oudsten zoon in tweeën liet hakken en aan iedere zijde van den weg, langs welken het leger moest trekken, een helft van 't lijk ten toon stelde.

Toen Xerxes Abydus, de laatste Aziatische stad, waar hij zou doortrekken, naderde, gaf hij bevel, dat haarinwoners een zeer hoogen troon van witten steen voor hem moesten bouwen. Hij plaatste er zich op om zijn krijgsbenden te kunnen overzien, en hij gevoelde zich gelukkig de beheerscher te zijn van minstens zes en vijftig volken, wier uitgelezen manschap hem voorbijtrok. Daar zag hij Perzen met hooge, spitse mutsen, bonte, nauwe lijfrokken met mouwen, lange broeken en gewapend met lans, pijl en dolk; Assyriërs, die helmen en met ijzer beslagen knotten droegen; Scythen met strijdbijlen; Indiërs met katoenen gewaden, bogen en pijlen van riet; Kaspiërs met pelzen; Ethiopiërs, wier lichaam half rood, half wit beschilderd was, met een leeuwen- of panterhuid om den schouder geworpen en de van manen voorziene huid van een paardekop als helm. Eensklaps viel het hem in, dat een eeuw later van al die honderd duizenden niemand meer zou over zijn, en de gedachte aan den kortstondigen duur van zijn macht deed hem tranen storten.

Ondertusschen had Xerxes aan Egyptische en Phenicische bouwmeesters last gegeven, twee groote schipbruggen over den Hellespont te leggen, tusschen Abydus en Sestus, de eene rustte op 360, de andere op 340 schepen en gemiddeld hadden zij ieder een lengte van 2000 schreden. Nauwelijks waren zij voltooid, of een hevige storm vernielde het met zooveel moeite tot stand gebrachte werk. Xerxes wreekte zich daarover op de bouwmeesters, die hij ter dood liet brengen, terwijl hij, volgens het verhaal van Herodotos, als een belachelijk despoot, aan de zee 300 geeselslagen liet toedienen. Terstond werden er nieuwe bruggen gebouwd, en nadat de magiërs ze gewijd hadden

door ze met mirtentakken te bestrooien en welriekende kruiden te verbranden, sprak Xerxes bij zonsopgang een gebed uit, waarin hij de goden bad, hem en het leger tegen ongeval te behoeden. Nu begon de overtocht. De Onsterfelijken, de lijfwacht des konings, gingen vooruit en zeven dagen duurde het, eer het gansche leger den Europeeschen oever had bereikt. Opnieuw hield Xerxes een wapenschouwing, en bij die gelegenheid telde hij zijn strijdbare manschappen. Met dit doel liet hij een vooraf getelde afdeeling van 10.000 man de gelederen zoo dicht mogelijk opsluiten, en toen dit geschied was, er eene soort schutting omheen maken. De afdeeling moest daarop de afgepaalde ruimte verlaten, die daaropgevuld werd door andere krijgslieden. Had men op deze wijze 10,000 man geteld, dan moesten zij weder plaats maken voor anderen. Dit geschiedde 170 maal, zoodat Xerxes 1,700,000 strijders in zijn leger telde. De vloot werd verdeeld in vier afdeelingen, ieder van 300 schepen, behalve de 300 transportschepen. Leger en vloot sloegen nu den weg in naar Griekenland.

3. Thermopulai.

Daar het onderling verkeer der volken in de oudheid zeer gering was, vergeleken bij dat van onzen tijd, konden de toerusting van Xerxes voor de Grieken lang verborgen blijven. Toen eindelijk het doel ervan bekend werd, ontstond er onder de Grieken een algemeene verslagenheid. Athene alleen liet den moed niet zakken, al was het te voorzien, dat het in den ongelijken strijd bijna alleen zou staan. Zelfs Sparta had een poging gewaagd, den toorn van den Perzischen vorst wegens het dooden van de gezanten zijns vaders te doen bedaren. In de meening, dat de goden nog steeds vertoornd waren op hunne vaderstad, hadden twee Spartanen, Sperthios en Bulis, zich als zoenoffers aangeboden. Gretig was hun voorstel aangenomen

en daarop waren zij naar Perzië gereisd om daar testerven. In Klein-Azië gekomen, waren zij door Hydarnes, een Perzisch legerhoofd, gastvrij opgenomen. Aan den maaltijd had Hydarnes tot hen gesproken: „Gij mannen van Sparta, waarom versmaadt gij toch de eer, vrienden des konings te worden? Gij kunt immers aan mij zien, dat Xerxes rechtschapen mannen op prijs weet te stellen. Zoo gij u aan hem onderwerpt, zal hij u gewis een voordeelig ambt in Griekenland schenken.” De Spartanen hadden geantwoord: „Hydarnes, gij weet, wat dienstbaarheid is, maar de vrijheid kent gij niet. Indien gij wist, wat zij is, zoudt gij ons raden goed en bloed voor haar overtehebben”. Te Suza had men hen willen dwingen zich voor den koning ter aarde te werpen, doch zij hadden standvastig geweigerd, een mensch zulk een slaafsche hulde te betoonen. Staande hadden zij daarom tot Xerxes gezegd: „Koning der Meden, de Spartanen hebben ons tot u gezonden als zoenoffers voor de herauten, die zij om 't leven hebben gebracht.” Op edelmoedige wijze had Xerxes geantwoord, dat hij niet voornemens was hun aan te doen, wat hij in hunne landgenooten afkeurde, en hen ongedeed huiswaarts laten keeren.

In den herfst van 't jaar 481 v. C. richtten de Atheners tot alle Grieksche staten de uitnoodiging, gezanten naar den Isthmus, de landengte van Korinthe, te zenden, om over de middelen te beraadslagen ter afwending van het gemeenschappelijk gevaar. De vergadering was slecht bezocht. Behalve Athene waren Sparta en zijn bondgenooten en een paar kleine staatjes van Boiotië, waaronder Plataiai, vertegenwoordigd. Op voorstel van Themistokles besloot men in de eerste plaats een einde te maken aan de bestaande onderlinge twisten, en daarop kwam de vrede tusschen Athene en Aigina weder tot stand. Vervolgens nam de vergadering het besluit nogmaals gezanten te zenden naar de niet vertegenwoordigde staten, doch ook thans geschiedde dit met weinig gevolg. Sommige staten, zooals Argos, dat

op Sparta, en Thebai, dat op Athene gebeten was, legden onverholen hunne goede gezindheid jegens de Perzen aan den dag. Niet minder verontrustend waren de berichten, die men over de sterkte van 't Perzische leger inwon. De Grieken hadden spionnen naar Sardes gezonden, om het leger des vijands op te nemen. Maar nauwelijks waren zij er aangekomen, of zij werden als vreemdelingen herkend, gegrepen en door pijniging gedwongen, het doel hunner komst bekend te maken. Zij werden ter dood veroordeeld, maar eer hun vonnis ten uitvoer werd gebracht, kwam de zaak Xerxes ter oore, die hen, verzeld van eene afdeeling zijner Onsterfelijken, de gansche legerplaats in oogenschouw deed nemen en toen terugzond met den last, aan de Grieken een getrouw verslag te doen van alles, wat zij gezien hadden.

De maat der onheilspellende berichten was echter nog niet vol. De Atheners zonden een gezantschap naar Delphoi om het orakel te raadplegen, en dit voorspelde den ondergang van Athene. Met dit antwoord durfden de gezanten niet huiswaarts te keeren. Het was hun bekend, hoe zij van het orakel een gunstige uitspraak moesten verkrijgen. Zij wendden zich tot een invloedrijk inwoner van Delphoi, en door diens tusshenkomst beklom de Puthia nogmaals haar drievoet voor de Atheensche gezanten. Met olijftakken, om welke wol was gewonden, traden deze als smeekelingen het heiligdom binnen, en nu verklaarde de godspraak, dat als het gansche gebied van Attika in handen des vijands viel, Zeus toch de houten muren van Athene zou beschermen. Deze uitspraak sloeg de Atheners ter neer, maar Themistokles wist er eene uitlegging aan te geven, die den moed deed herleven. Hij deed opmerken, dat de groote macht van Athene in de vloot bestond, en het orakel met de houten muren klaarblijkelijk de schepen had bedoeld.

Op een vergadering van de bondgenooten werd op voorstel van Themistokles door allen verklaard, zich op het

hardnekkigst te zullen verdedigen. Nu moest worden uitgemaakt, welke staat met het opperbevel zou worden belast. Dat dit voor de landmacht aan Sparta werd opgedragen, vond algemeene goedkeuring. Voor dat van de vloot meenden de Atheners het eerst in aanmerking te zullen komen. De zelfzuchtige Spartanen eischten echter ook het opperbevel over de vloot, ofschoon zij niet eens een zee-macht bezaten. De van Sparta afhankelijke staten van de Peloponnesos ondersteunden dien eisch, en wellicht zou het tusschen de bondgenooten tot een scheuring zijn gekomen, indien het Themistokles niet gelukt was, de Atheners over te halen een schoon voorbeeld van zelfverloochening in 't belang van 't gemeenschappelijk vaderland te geven, door den onbillijken eisch der Spartanen in te willigen.

De Atheners maakten den meesten spoed, om de belofte, 200 oorlogsschepen te leveren, na te komen. Weldra staken zij in zee onder het opperbevel van Themistokles. De geheele Peloponnesos rustte slechts 115 schepen uit. De Spartaan Eurubiades stond aan 't hoofd der gansche vloot.

Veel minder ijver legden de Spartanen aan den dag, dewijl zij niet voornemens waren meer te doen dan de Peloponnesos te verdedigen. Zij beweerden, hunne krijgsmacht in 't land te moeten houden, omdat de Olumpische spelen op handen waren; maar dewijl hun het opperbevel over het leger was toevertrouwd, zonden zij hun koning Leonidas, die met Gorgo, de dochter van zijn voorganger Kleomenes gehuwd was, aan 't hoofd van slechts 300 man naar Midden-Griekenland, om de passen van het Oita-gebergte tegen de Perzen te verdedigen. Dit gebergte strekte zich te dien tijde tot aan de zee uit, slechts aan zijn voet een weg open latende, breed genoeg om door een wagen bereden te worden. Tegenwoordig is die weg ten gevolge van aanslibbing zeer veel breeder. Bij dezen pas, waarschijnlijk naar de een halfuur zuidelijker gelegen warmezwavelbronnen, Thermopulai geheeten, verzamelde Leonidas de Grieken, die onder zijn bevelen stonden. Dewijl er echter

nog een pad over het gebergte liep, zond hij 1000 Phokers, wier gebied, Phokis (Phocis), onmiddellijk voor de Perzen open lag, zoodra zij door den pas van Thermopulai waren, de hoogte op om te voorkomen, dat de vijand daar binnendrong.

Eindelijk naderde het leger van Xerxes. Een Griek, die het gezien had, verhaalde vol angst in de legerplaats zijner landgenooten, dat de Perzische boogschutters talrijk genoeg waren om door het afschieten hunner pijlen de zon te verduisteren. „Vriend! gij brengt ons goedetijding,” viel een Spartaan hem hierop in de rede, „wij zullen dus in de schaduw strijden”. Xerxes kon niet gelooven, dat het handje vol Grieken een poging zou durven wagen om hem tegen te houden. Hij zond derhalve een gezant naar Leonidas om de wapenen der Grieken op te eischen. „Kom ze halen,” was het lakonieke antwoord, dat de Spartaansche koning voor Xerxes medegaf. Deze beval daarop den bergpas te bestormen. Daartoe werden de afdeelingen der Meden aangewezen, die reeds bij Marathon hadden gestreden en die nu in de gelegenheid werden gesteld, hun krijgsroem te herwinnen en den dood van zoo velen der hunnen te wreken. Xerxes had zijn zetel op eene hoogte doen plaatsen, die hem het uitzicht op de kampplaats verleende, en van daar zag hij hoe zijn dapperen herhaaldelijk vastberaden op de Grieken aanvielen, maar telkens terug werden gedreven. Woedend over het mislukken hunner pogingen, gaf hij bevel, dat andere benden de vermoeide Medische moesten aflossen: te vergeefs. Eindelijk droeg de despoot aan zijn Onsterfelijken op, de Grieken uit den pas te verdrijven. Met hunne bekende dapperheid vielen zij aan, maar de Grieken hielden niet alleen stand, zij dreven de keurbenden zelfs een eind in de vlakte terug. Plotseling gaf Leonidas den zijnen bevel zoo snel mogelijk in den pas terug te keeren. De onsterfelijken meenden, dat de Grieken op de vlucht waren geslagen en zetten hen in den pas achterna, totdat Leonidas weder bevel gaf stand te houden. Nu richtten de Grieken onder de op den nauwen weg opeengehoop-

te menigte van vijanden eene geduchte slachting aan. Honderden vielen onder hunne slagen, honderden werden in het diepe moeras aan de Oostzijde van den pas gedrongen en smoorden daar. Tegen den avond had Xerxes 6000 man verloren, en hij had geen duimbreed gronds gewonnen. Maar ook de Grieken hadden veel geleden. Duizender hunnen bedekten met hunne lijken het slagveld. Leonidas zag in, dat hij zich nog eenige dagen zou kunnen staande houden, indien de Perzen voortgingen met hem aan te vallen, maar dat ten laatste zijn legertje geheel zou versmelten. Op hulp had hij niet te rekenen. De Spartanen hadden hun leger in den Isthmus opgesteld om de Peloponnesos te verdedigen; Midden-Griekenland hadden zij besloten aan den vijand over te laten. Toch was Leonidas vast besloten zijn plicht tot het uiterste na te komen. Daar ontving hij plotseling de verpletterende tijding, dat het de Perzen gelukt was over het gebergte te komen, en dat hij weldra ook in den rug zou worden aangevallen. Een Griek, Ephialtes, had in 't vooruitzicht een vorstelijke belooning te zullen ontvangen, in den nacht aan de afdeeling Onsterfelijken het bergpad gewezen, dat de 1000 Phokers moesten bewaken. In de vaste overtuiging, dat de Perzen met dien weg onbekend waren, hadden de bewakers zich aan een rustigen slaap overgegeven. Tegen den morgen werden zij door het gedreun van de voetstappen der Perzen gewekt, en eer zij den tijd hadden zich in slagorde te scharen, werden zij door een regen van pijlen begroet. IJlings vluchtten de Phokers naar een naburige hoogte, terwijl de Perzen, zonder zich om hen op te houden, aan de Zuidzijde van het gebergte afdaalden.

Leonidas begreep, dat het gansche leger verloren was, indien hij met allen terugtrok, want de Onsterfelijken zouden hem kunnen ophouden en zoo aan 't groote Perzische leger gelegenheid geven, hem in de vlakte in te halen, waar hij tegen de geweldigde overmacht niet bestand zou zijn. Slechts als hij met een gedeelte zijner troepen de hoofdmacht der

Perzen eenigen tijd kon tegen houden, zouden de anderen gelegenheid hebben te ontkomen. Hij besloot daarop zich met de 300 Spartanen, onder zijn bevelen, op te offeren, en om Thebai te dwingen zich voor goed bij de verbonden Grieken aan te sluiten, beval hij aan de troepen, door die stad ge-

Leonidas en zijn leger door Megistias ten doode gewijd

zonden, insgelijks bij hem te blijven. In deze netelige omstandigheden streelde het Leonidas een blijk van edele zelfopoffering van de onder zijn bevelen staande Thespiërs te ontvangen. Onder hunne levendige toejuichingen verklaarde hun aanvoerder Demophilos, dat hij en de zijnen

met Leonidas zouden blijven en sterven. De Spartaansche koning hield daardoor nog 1200 zwaar gewapenden onder zijne bevelen; de overigen, ongeveer 3000 man, trokken af.

Nu viel Leonidas de hoofdmacht der Perzen in de vlakte aan. De Spartanen en Thespiërs vochten met ongegeëvenaarde dapperheid. Twee broeders van Xerxes sneuvelen, maar weldra viel ook Leonidas, die aan 't hoofd der zijnen streed, van pijlen doorboord. Een hevig gevecht ontstond om zijn lijk. De Spartanen bleven er meester van. Nu kwam de tijding, dat de Onsterfelijken door den pas drongen om de Grieken in den rug aan te vallen. Dezen trokken daarop terug naar eene hoogte om zich tot den laatsten man te verdedigen. De Thebanen echter liepen naar den vijand, om lijfsbehoud smeekende, de overigen stierven allen den heldendood. Xerxes had de kleine schare overwonnen, maar 20,000 strijders verloren. In zijn toorn liet hij al de Thebanen, die zich hadden overgegeven, met het brandmerk zijner slaven teekenen en zond hen toen naar huis, opdat iedere Griek zou weten, wat hem te wachten stond, wanneer hij tegen Perzië's koning de wapenen durfde opvatten. Drie Spartanen waren afwezig, toen de strijd begon. Een hunner, Plantites, die door Leonidas naar Thessalië was gezonden, benam zich van smart het leven, omdat hij met de zijnen den heldendood niet had kunnen sterven. Van de twee overigen, die wegens oogziekte door Leonidas uit het leger verwijderd waren, liet Euratos zich, zoodra hij 't verraad van Ephialtes had vernomen, door zijn slaaf naar het slagveld geleiden en sneuvelde, dapper strijdende, aan de zijde zijner kameraden; de andere Aristodēmos, keerde naar Sparta terug, waar hij door ieder ontweken en lafaard genoemd werd.

4. Salamis.

Daar de Perzische vloot langs de kust voer om steeds met het landleger in verbinding te blijven, hadden de Grieksche bevelhebbers ter zee het voornemen opgevat, de zeeëngten tusschen de eilanden en het vasteland te verdedigen. Toen zij echter zagen, welk een ontzaglijke overmacht tegen hen over stond, weken zij terug in de straat, die het eiland Euboa van Midden-Griekenland scheidt, en lieten zij het anker vallen nabij Chalkis in het nauwste gedeelte der straat.

Terwijl Xerxes zich voor Thermopulai legerde, kon zijn vloot hem niet terstond volgen wegens de aanwezigheid van de Grieksche schepen in de straat van Euboa. De Perzische vlootvoogd koos zich een ankerplaats nabij kaap Sepia, doch hier konden al de schepen niet nabij het strand ankeren, zoodat zij in acht rijen achter elkander moesten liggen. In dezen toestand werd de vloot door een geweldigen storm uit het Noorden overvallen. Slechts die schepen, welke nabij het strand lagen, konden op het droge getrokken, en aldus tegen de woedende zee beveiligd worden. De overige leden vreeselijk: zij sloegen van de ankers en stieten tegen elkander of tegen klippen. Te vergeefs zochten de magiërs den storm door tooverspreuken te bezweren; meer dan vierhonderd schepen gingen te gronde. Toen de Grieksche vloot van dit onheil kennis kreeg, bracht de bemanning uit dankbaarheid offers aan Poseidon en aan Boreas, den god van den Noordenwind, en besloot Eurubiades, den vijand te gemoet te gaan. Wel slaagde hij erin vijftien Perzische schepen af te snijden en te veroveren, maar de zeemacht des vijands kwam hem nog te sterk voor om het geraden te achten, haar aan te tasten. Hij besloot naar de kusten van de Peloponnesos te wijken. Toen de bewoners van Euboa dit vernamen, smeekten zij den Spartaan ten minste te toeven, tot zij hunne vrouwen en kinderen in veiligheid hadden gebracht. Daar

Eurubiādes hun verzoek niet inwilligde, wendden zij zich tot Themistokles, wien zij heimelijk dertig talenten zilver zonden. Deze bood daarop aan Eurubiades vijf en aan Adimantos, den Korintischen bevelhebber, drie talenten aan, waardoor hij hen wist over te halen, de Perzische vloot nogmaals aan te vallen. Het viel Themistokles te gemakkelijker zijn doel te bereiken, daar de Grieken vernomen hadden, dat de Perzen 200 schepen hadden afgezonden om langs de Oostzijde van Euboia het Zuiden der straat te bereiken en hen daar in te sluiten. Bij kaap Artemision werden de vijanden aangevallen, en het gelukte den Grieken 30 hunner schepen te veroveren. Bij het vallen van den avond werd het gevecht gestaakt, en toen verhief zich een storm uit het Zuiden, die de 200 afgezonden Perzische schepen met man en muis deed vergaan. De twee volgende dagen streden de Grieken nog met voordeel, maar zij slaagden er niet in, op de overmacht een beslissende overwinning te behalen. Daar ook hunne schepen zwaar geteisterd waren en het bericht kwam, dat Leonidas en zijn dapperen bij Thermopulai gevallen waren, liet Eurubiades zich niet langer weerhouden, het bevel tot den terugtocht te geven, en weldra ankerde de vloot in de nauwe zeeëngte tusschen het eind Salamis en Attika.

Toen Xerxes door Thermopulai was gekomen, zond hij een afdeeling van zijn leger naar Phokis om dit en dus ook het heiligdom van Delphoi te verwoesten. Een vreeselijk onweder bracht die afdeeling in verwarring, en daarna werd er door de bewoners van Delphoi zulk een slachting onder aangericht, dat de Grieken later verhaalden, hoe Apollon zelf voor het behoud van zijn tempel had gestreden. Herodotos verklaart twee rotsblokken te hebben gezien, die Apollon van de bergtoppen had geworpen om de Perzen te verpletteren.

De bewoners van Attika hadden op de nadering van Xerxes hun vaderland verlaten en een schuilplaats gezocht op de naburige eilanden, vooral op Salamis. Slechts

een handvol Atheners had de Akropolis willen verdedigen, doch was er over de kling gejaagd. Xerxes was meester van Attika, doch het was een land zonder bevolking.

Eurubiades riep nu de bevelhebbers bijeen om te overleggen, wat hun te doen stond. De meesten wilden ten spoedigste de engte bij Salamis verlaten, doch Themistokles, die de overtuiging had, dat juist daar de beste kans bestond om de groote Perzische vloot met voordeel te bestrijden, omdat zij er zich niet kon ontwikkelen, zocht Eurubiades tot zijn gevoelen over te halen. Toen Adimantos erop wees, dat Themistokles zulk een hoogen toon niet moest voeren, omdat hij geen vaderland meer had, gaf de held ten antwoord: „Wij hebben wel een vaderland: onze 200 flink bemande en goed uitgeruste schepen. Van die schepen hangt den uitslag van den strijd af. Wij moeten hier blijven om onze vrouwen en kinderen niet in de handen der barbaren te doen vallen. Verlaat gij ons, dan moeten wij ook u verlaten; dan stevenen wij naar Italië om ons nieuwe woonplaatsen te stichten.” Daar de meeste bevelhebbers er toch op bleven aandringen te vertrekken, zond Themistokles heimelijk een getrouwen slaaf naar Xerxes, met het bericht, dat hij, de bevelhebber der Atheners, den koning gunstig gezind was en hem daarom liet weten, dat de Grieken, den ongelijken strijd tegen de Perzische vloot vreezende, voornemens waren de ruime zee te kiezen, en dat de koning de Grieksche schepen, wier bevelhebbers oneenig waren, kon vernielen, indien hij hen spoedig aanviel. Xerxes volgde den raad. Hij liet met het aanbreken van den nacht zijn vloot stelling nemen tegenover de Grieken, terwijl de Phenicische schepen last kregen, het eiland Salamis om te varen, ten einde den vijand in te sluiten. Nog zaten omstreeks middernacht de Grieksche bevelhebbers met elkander te twisten, toen Themistokles uit de vergadering werd geroepen. Het was door Aristides, wiens ballingschap was opgehe-

ven en die nu, als een rechtschapen man het hemaangedane leed vergetende, aan Themistokles het bericht bracht, dat de Grieksche vloot omsingeld was. Thans hielp geen beraadslagen meer, er moest gestreden worden. Met zonsopgang gaf Eurubiades het teeken tot den strijd, die van de hoogten van Salamis door de Attische vrouwen, kinderen, grijsaards en gekwetsten, en van een heuvel nabij Athene door Xerxes werd gadegeslagen. Lang bleef de uitslag van het gevecht twijfelachtig. De rechtervleugel der Grieken, die uit Peloponnesische schepen bestond en bij welke Eurubiades streed, werd fel bestookt, maar eindelijk gelukte het den Atheners, die den linkervleugel uitmaakten, hunne tegenstanders achteruit te slaan. Het vijandelijk centrum werd daarop van twee kanten aangevallen, en nu geraakte de Perzische vloot wegens de beperkte ruimte, waarin zij zich moest bewegen, in de grootste verwarring: het eene schip hinderde het andere in zijn bewegingen, of zij naderden elkander zoozeer, dat de roeiriemen verbrijzeld werden, of een grooter schip stiet met zulk een geweld tegen een kleiner, dat het laatste zonk. De Perzische vloot was versterkt door vijf voortreffelijk uitgeruste schepen van Halicarnassus in Klein-Azië, die door Artemisia, de koningin van dat land, zelve werden aangevoerd. Het zeegevecht werd tegen haar raad geleverd; zij had erop aangedrongen met het leger door den Isthmus te breken. In de hitte van den strijd ziet zij een Atheensch schip met groote vaart op het hare toelooopen om dit in den grond te boren. Terstond geeft zij bevel met alle macht voorwaarts te roeien, maar daardoor stoot de snab van haar schip met zulk eene kracht tegen een haar dwars in den weg liggend Perzisch schip, dat dit oogenblikkelijk met de gansche bemanning in de diepte zinkt. Haar vervolger, dit ziende, geloofde met een bondgenoot te doen te hebben en veranderde van koers. Ook Xerxes had hare manœuvre gezien en in de meening, dat zij een Grieksch schip in den grond had geboord, zou hij uitgeroepen heb-

ben: „De vrouwen zijn hier mannen geworden!” Met het vallen van den nacht was de strijd beslist. Aan de bekwame leiding van Themistokles en den moed der Atheners hadden de Grieken het te danken, dat zij een schitterende overwinning hadden behaald.

Xerxes was woedend over de geleden nederlaag. Hij liet de Phenicische bevelhebbers, die het eerst de vlucht hadden genomen, ombrengen, waarop de Phenicische schepen van den nacht gebruik maakten om de vloot heimelijk te verlaten. Wel kon hij 400 schepen stellen tegenover de 300, waarover de Grieken nog te beschikken hadden, maar in een krijgsraad werd tocht tot den terugtocht besloten. Thans volgde Xerxes den raad van Artemisia, die wegens haar gewaande heldendaad en de slechte uitkomst van den tegen haar gevoelen ondernomen scheepsstrijd, zeer bij hem in achting was gerezen. De vloot kreeg bevel naar den Hellespont te stevenen om de bruggen te bewaken, en Xerxes trok met het gros des legers terug, Mardonius met 260,000 man in Thessalië achterlatende om in het volgende voorjaar den strijd te hervatten. Alleraardigst was die terugtocht. De vrees voor de Perzen was geweken. De volken, door wier landen het leger trok, leverden niet meer vrijwillig levensmiddelen. De krijgslieden leden zulk een honger, dat zij zich met boomschors trachtten te voeden. Besmettelijke ziekten raaptten duizenden weg, en toen de troepen na een tocht van vijf en veertig dagen den Hellespont bereikten, hadden de Novemberstormen de bruggen vernield. Gelukkig was het overblijfsel van de vloot aanwezig om het sterk gedunde leger over te zetten.

Toen de Grieken in den morgen na den slag bij Salamis de vijandelijke vloot verdwenen zagen, stelde Themistokles voor, haar na te zetten en te vernielen. Eurubiades, gesteund door de Peloponnesische bevelhebbers, was er tegen. Nu stelden de Atheensche bevelhebbers voor, dat dan alleen hunne schepen naar den Hellespont zouden gaan,

doch hiertegen verzette zich Themistokles, en zoo bleven de Grieksche schepen werkeloos liggen. Herodotos verhaalt, dat Themistokles den Perzischen koning zou hebben doen weten, dat dit door zijn toedoen geschiedde. Nadat een gedeelte van den buit aan de goden was geofferd, ging de Grieksche vloot eenige der Kukladen (Cycladen) straffen, omdat zij den Perzen schepen hadden geleverd, en bij die gelegenheid zouden Eurubiades en Themistokles van sommige eilanden geld hebben aangenomen om de strafaftekoopen. Groote eer werd Themistokles door de Spartanen aangedaan, toen hij spoedig daarop hunne stad bezocht, en nog grootere, toen hij de Olumpische spelen bijwoonde. Zijn lof klonk van aller lippen, en men vergat de kampvechters om den blik te kunnen vestigen op den held. Dit was voor Themistokles de schoonste dag zijns levens.

Dezelfde eerbewijzingen ontving Themistokles niet van zijn stadgenooten, die zich na den slag bij Salamis terstond weder in hunne woonplaats hadden nedergezet. Zij konden het hem niet vergeven, dat hij met de Atheensche schepen het overschot der Perzische vloot niet was gaan vernietigen, en beschuldigden hem van geldafpersingen op de Kukladen.

Aristeides.

1. De slagen bij Plataiai en bij Mukale.

Het was wel te voorzien, dat Mardonius in 't volgende voorjaar (479 v. C.) den strijd zou hervatten. Toch kozen de Atheners Themistokles niet meer onder de strategen, maar wel Aristeides, een vriend, en Xantippos, een bloedverwant van Kleisthenes. De Perzische opperbevelhebber, wien het duidelijk was, dat het mislukken van den tocht zijns konings moest worden toegeschreven aan de kracht, die de nieuw geschapen zeemacht van Athene had ontwikkeld,

meende, indien het hem gelukte dezen staat op zijne zijde te krijgen, in de onderwerping van Griekenland te zullen slagen. Alexander, de koning van Macedonië, die thans afhankelijk van Perzië was, en wiens geslacht van oudsher in vriendschappelijke betrekking stond met Athene, werd door Mardonius tot onderhandelaar gekozen. Zoodra de Spartanen van dit plan hoorden, werden zij bevreesd, dat de Atheners indachtig zouden zijn aan den vroeger betoonden onwil van Sparta om Athene tegen de macht van Xerxes te verdedigen, en de gunstige voorstellen van Mardonius aannemen. Zij zonden daarom onverwijld gezanten, die er bij de Atheners op aandrongen toch geen geloof te slaan aan de beloften, die de eene dwingeland (Alexander) in naam van den anderen dwingeland (Xerxes) gaf, en beloofden, dat Sparta hen krachtdadig tegen de Perzen ter zijde zou staan. Op raad van Aristides gaven de Atheners aan Alexander ten antwoord: „Zeg aan Mardonius, dat de Atheners nimmer bondgenooten van Xerxes zullen zijn, zoolang de zon niet van loopbaan verandert, en dat zij zullen strijden, steunende op de hulp der goden, wier tempels hij heeft verwoest. En gij, kom nooit weer tot ons met zulke voorstellen, want wij willen niet, dat u onder ons eenig leed geschiede, daar gij door vriendschap met ons zijt verbonden.” Toen Mardonius hierop Attika binnentrok, zonden de Spartanen de toegezegde hulp niet. Zij hadden zich den tijd ten nutte gemaakt om op de landengte van Korinthe een stevigen muur te bouwen, die hen in staat stelde de Perzen uit de Peloponnesos te weren, en toen het werk voltooid was, had hun koning Kleombrótos onder wiens toezicht het werk was verricht, het grootste gedeelte der troepen naar huis gezonden. De Atheners zagen zich thans opnieuw genoodzaakt hunne stad te verlaten en een schuilplaats te zoeken in de grotten en rotskloven van Salamis. Kimon, de zoon van Miltiades, werd daarop naar Sparta gezonden, maar hij slaagde er niet in, de ephoren te bewegen hulp te zenden. Toen de Spartanen

eindelijk vernamen, dat Mardonius Attika niet verwoestte, in het vooruitzicht de Atheners, door den nood, waarin zij verkeerden, nog tot zijne zijde te kunnen overhalen, in welk geval hij wellicht van de Atheensche vloot gebruik zou kunnen maken, om een inval in de Peloponnesos te doen, namen de ephoren eindelijk het besluit het leger tegen de Perzen te doen oprukken.

Zoodra Mardonius hiervan tijding had gekregen door de hem genegen Argivers, verwoestte hij Attika entrok, verheugd, dat hem de mocite bespaard zou worden, den muur op den Isthmus te bestormen, naar Boiotië, in welks vlakten hij zijn leger, waartoe een talrijke ruitery behoorde, beter kon ontwikkelen. Hij nam een versterkte stelling in langs de rivier Asōpos, en weldra legerde zich het Grieksche leger, 110,000 man sterk, waaronder 16,000 Atheners, aangevoerd door Aristides, tegenover hem op de noordelijke helling van het Kithairongebirge. De Grieken stonden onder het opperbevel van Pausanias, den oomen voogd van den onmondigen Spartaanschen koning Plistarchos, een zoon van Leonidas. Dewijl ieder der beide legers zich op een terrein bevond, dat voor zijn eigene vechtwijze het beste was, en de waarzeggers — Mardonius bediende zich hier ook van Grieksche — hadden verklaard, dat het aanvallende leger het onderspit zou delven, kwam het niet spoedig tot een slag. Wel liet Mardonius de Grieken voortdurend door zijn ruitery verontrusten, waardoor schermselingen ontstonden, in eene waarvan een Athener den aanvoerder der Perzische ruitery, een man, die na Mardonius het hoogste gezag in 't leger bezat, doodde.

Gebrek aan water dwong eindelijk de Grieken een andere stelling in te nemen. Zij daalden af naar de vlakte van Plataiai en hadden nu hun front naar het Oosten gekeerd. De Atheners maakten den linker-, de Spartanen den rechtervleugel uit. Mardonius plaatste hierop zijn beste Perzische troepen tegenover de Spartanen, de met hem verbonden Thessaliërs en Boiotiërs tegenover de Atheners.

Acht dagen had men aldus tegenover elkander gelegen, toen Mardonius door zijn ruitery den hoofdpas van het Kithairongebergte liet vermeesteren, waardoor hij in staat was, den toevoer, die uit de Peloponnesos naar het Grieksche leger werd gezonden, af te snijden. Kort daarna verstopte de Perzische ruitery de bron, die de Grieken van water voorzag. Pausanias besloot daarop des nachts meer westwaarts naar Plaitaiai te trekken en veranderde tevens met goedvinden van Aristides de slagorde zoodanig, dat de Atheners tegenover de Perzen kwamen te staan; hij

Pausanias roept de goden aan.

gaf tot dit laatste als reden op, dat de Atheners bij Marathon getoond hadden met de vechtwijze der Perzen goed bekend te zijn. Toen Mardonius den volgenden morgen bericht kreeg van den aftocht der Grieken, die niet zonder wanorde had plaats gehad, besloot hij hen na te zetten. Hij bereikte zijn doel om met zijn Perzen de Spartanen

aan te vallen. Reeds viel menige Spartaan door de pijl-schoten der Perzen, en nog gaf Pausanias het bevel tot den aanval niet, want de voorteekenen waren ongunstig. Daarop riep hij de goden aan, en toen weldra de waarzeggers een beteren uitslag konden voorspellen, aanvaardde hij den strijd. Een bloedig gevecht onstond. In 't bijzonder onderscheidde zich Aristodēmos, die wegens zijn gedrag bij Thermopūlai door zijn landgenoten de lafaard werd geheeten; te midden van een drom van vijanden stierf hij den heldendood. Mardonius, op een wit paard gezeten, voerde in persoon zijn krijgslieden aan. De overmacht, waarover hij te beschikken had, gaf hem een groot voordeel op de Spartanen, maar toen hij doodelijk gewond van zijnschimmel stortte, trokken de Perzen terug. Een groot gedeelte hunner vluchtte terug naar de legerplaats, gevolgd door de Spartanen, die, wegens hunne onbedrevenheid in de belegeringskunst, tegen de daar aangebrachte versterkingen niets vermochten. De Atheners waren ondertusschen in een scherp gevecht gewikkeld geweest met de Grieken, die aan de zijde der Perzen streden. Zij hadden gezegevierd en kwamen nu de Spartanen te hulp, die nog steeds voor het versterkte kamp stonden. Met vereenigde krachten brak men er eindelijk in door, en de zege was door de Grieken bevochten. De overwinnaars maakten zich meester van een onmetelijken buit, waaronder gouden drinkschalen, rustbedden met gouden voeten, kostbare tapijten, met goud- en zilverdraad doorweven stof, waarvan de tenten der bevelhebbers vervaardigd waren, enz. Een tiende gedeelte daarvan werd aan de goden geofferd, d. i. menschonk aan verschillende tempels kostbare voorwerpen. Een ander tiende deel werd aan Pausanias toegewezen. Toen men daarop ging overleggen aan welk volk de prijs der dapperheid toekwam, ontstond er een bedenkelijke twist tusschen de Atheners en de Spartanen, die hem ieder voor zich begeerden. Gelukkig kwam daaraan een einde, toen het bleek, dat allen zich konden vereenigen met het voorstel van een

Korinthiër, om dien prijs toe te kennen aan de strijders van Plataiai, op wier grondgebied de roemrijke overwinning was bevochten. De Spartanen erkenden, dat onder hunne landslieden Aristodemos den meesten heldenmoed aan den dag had gelegd, maar overwegende, dat hij een roemvollen dood had gezocht om zich van den smaad, die op hem kleefde, te zuiveren, bewezen zij de hoogste eer aan andere gesneuvelden.

Op denzelfden dag behaalden de Grieken ook een overwinning bij kaap Mukale in Klein-Azië. Hunne vloot, 110 schepen sterk, werd aangevoerd door den Spartaan Leotuchides, onder wien Xanthippos de Atheensche schepen aanvoerde. Zij had in last een Perzische vloot van 300 schepen onder Mardontes te beletten, aan Mardonius hulp te verleenen. Den geheelen zomer had de Grieksche vloot werkeloos gelegen, omdat Mardontes zich bij het eiland Samos bleef ophouden, ten einde met een Perzisch leger, dat onder Tigrānes bij kaap Mukale had post gevat, ter voorkoming van een mogelijken opstand van de Kleinaziatische Grieken, te kunnen samenwerken.

Toen nu Leotuchides door geheime boden van de Samiërs het verzoek ontving, den Kleinaziatischen Grieken, die het Perzische juk verlangden af te schudden, hulp te verleenen, besloot hij, hoe gering zijn macht ook was in vergelijking van die der Perzen, den steven naar Samos te wenden. Mardontes waagde het echter niet, hem slag te leveren. De Phenicische schepen, die onder zijn bevel stonden, maar die hij niet vertrouwde, zond hij naar huis, en daarop voer hij naar kaap Mukale, waar hij de schepen op strand liet trekken, en zich toen met de troepen van Tigrānes in een versterkte legerplaats, waarachter ook de schepen beveiligd waren, opsloot. Weldra naderde Leotuchides, die zijne troepen liet landen, en ofschoon zij een strijd moesten aangaan van één tegen twintig, trokken zij met onverschrokkenheid tegen de Perzen op. Dezen hadden zich, steunende op hunne overmacht, vóór de versterkingen geplaatst. De

Atheners, aangevoerd door Xanthippos, vielen zoo onstuimig op de vijanden aan, dat zij moesten wijken. Xanthippos drong te gelijk met de vluchtelingen de versterkte legerplaats binnen, en nu had er een vreeselijke slachting onder de Perzen plaats, wier schepen door de overwinnaars werden verbrand. Deze overwinning had de bevrijding van de eilanden ten gevolge, die nu in het verbond der Grieken werden opgenomen. De Grieksche steden op de kust van Klein-Azië werden aan haar lot overgelaten, slechts de Atheners beloofden, haar tegen de Perzen te zullen beschermen.

2. De Atheners versterken hunne stad en veranderen hunne staatsregeling.

Daar de Grieken de redding uit de hand der Perzen in de eerste plaats aan de goden toeschreven, besteedden vele staten een gedeelte van den grooten buit, die hun ten deel was gevallen, tot het stichten of verfraaien van tempels en het instellen van jaarlijksche feesten, ter herinnering aan de grootsche daden, die zij met behulp der goden hadden verricht. De verworven schatten kwamen bovendien den Atheners uitmuntend te pas om hunne verwoeste stad te herbouwen; maar Themistokles, die steeds den blik op de toekomst gevestigd hield, wist door de volksvergadering een voorstel te doen aannemen, waarbij besloten werd, de herstelling van de verwoeste huizen en gebouwen uit te stellen, totdat men Athene van een sterken ringmuur zou hebben voorzien. Terstond ging men met kracht aan den arbeid; maar de bewoners van Aigina, die nog steeds naijverig waren op de Atheners, gaven er bericht van aan de Spartanen. Dezen, beducht voor de toenemende macht van Athene, kwamen met kracht op tegen het plan om die stad te versterken, voorgevende, dat Sparta ook niet ommuurd was, en dat in geval de Perzen nog eens een aanval deden en zich weder van Athene meester maakten, zij moeilijk te verdrijven zouden zijn, indien zij er zich achter muren konden ver-

dedigen. Themistokles wel inziende, dat het onversterkte Athene niet in staat was het hoofd te bieden aan de gansche Peloponnesos, wist de volksvergadering het besluit te doen nemen, afgevaardigden met eengeruststellend antwoord naar Sparta te zenden. De Atheners kwamen hierop overeen met den meesten spoed de muren af te werken en inmiddels Themistokles, een der drie gekozen afgevaardigden, naar de Spartanen af te vaardigen, om dezen op't sleep-touw te houden. Themistokles wist de Spartanen op behendige wijze te misleiden, zonder het verlangde antwoord te geven. Ondertusschen kwamen er te Sparta telkens boden der Aigineten met de verzekering, dat de Atheensche muur met snelle schreden zijn voltooiing naderde. Als dan de Spartanen hij Themistokles op het verlangde antwoord aandrongen, gaf hij te kennen daarmede te moeten wachten, totdat zijn medegezanten, waaronder Aristides behoorde, waren aangekomen. Het ongeduld der Spartanen werd eindelijk zoo groot, dat hij hun aanried, zelve een gezantschap naar Athene te zenden, om op te nemen, hoe de zaak stond. Hiertoe werd besloten, en weldra overtuigden zich de Spartaansche gezanten, dat de muur te Athene bijna gereed was. Toen zij echter wilden vertrekken, werd hun, op raad van Themistokles, medegedeeld, dat zij te Athene als gijzelaars moesten blijven voor de Atheensche gezanten te Sparta, want ondertusschen had zich Aristides met zijn medeafgezant daarheen begeven. Thans legde Themistokles te Sparta de verklaring af, dat de versterking van Athene voltooid was. Hij wees erop, dat de Atheners den moed hadden gehad hunne stad te verlaten en hunne oorlogsschepen te bemannen, toen zij dit noodig oordeelden, en dat zij het nu noodig oordeelden hunne stad te versterken, hetgeen zij thans gedaan hadden met hetzelfde recht, waarmede andere staten van het bondgenootschap hunne stad hadden versterkt. Tot hun spijt zagen de Spartanen in, dat zij misleid waren geworden en zich thans in de omstandigheden moesten schikken.

Terwijl Themistokles aldus aan de macht en toekomstige grootheid van Athene arbeidde, wist Aristides het te doen door de staatsregeling overeenkomstig de behoeften van den tijd te wijzigen. Vele grondbezitters waren door den oorlog zoo achteruitgegaan, dat zij tot de vierde klasse waren vervallen en dus niet meer tot staatsambten verkiesbaar waren. Bovendien hadden de leden der vierde klasse als zeelieden zich zoozeer onderscheiden, dat er wel iets mocht gedaan worden om hunne diensten te erkennen. Op voorstel van Aristides werd daarom in 477 v. C. de beperking opgeheven, dat de leden der vierde klasse van het bekleeden van staatsambten waren uitgesloten. De verarmde grondeigenaars behielden dus het recht, dat zij ten gevolge van hunne opofferingen voor het vaderland hadden verloren, terwijl den leden der vierde klasse het voorwendsel tot ontevredenheid werd ontnomen, bij anderen te worden achtergesteld, ofschoon zij hun leven voor het vaderland hadden veil gehad. Wel was het te verwachten, dat de leden der vierde klasse zich liever aan den arbeid, die hun brood verschaftte, zouden wijden, dan aan het vervullen van een onbezoldigd ambt, maar thans stonden de hooge staatsambten ook open voor den rijken koopman en den talentvollen kleinen burger.

3. Het uiteinde van Pausanias.

Na den slag bij Plataiai zonden de bondgenooten hunne vloot uit onder het opperbevel van Pausanias, terwijl Aristides en Kimon, de zoon van Miltiades, de Atheensche schepen aanvoerden, om de eilanden en kusten der Egeïsche Zee van Perzen te zuiveren. Pausanias volbracht die taak zonder moeite en nam eindelijk ook het sterke en rijke Byzantium in. De heerschzucht, die Pausanias beheerschte, deed hem met smart het tijdstip te gemoet zien, waarop hij de koninklijke waardigheid, met welke hij als voogd van den onmondigen zoon van Leonidas bekleed

was, aan zijn kweekeling zou moeten overdragen. Daarbij hinderde het hem, dat de macht der koningen door de ephoren zoozeer werd beperkt. De pracht en weelde, waarin de Perzische satrapen zich baadden, hadden voor hem zooveel aanlokkelijks, dat hij met minachting op de eenvoudige levenswijze zijner landgenooten begon neer te zien. Hij verlangde een Perzisch satraap te zijn, en eindelijk besloot hij, een dochter van Xerxes tot vrouw te vragen, en dien vorst zijn hulp aan te bieden om Griekenland te veroveren. Niets kon Xerxes meer welkom zijn dan zulk een aanbod. Hij droeg zijn satraap Artabāzus op met Pausanias te onderhandelen, en deze gevoelde zich daardoor zoo gestreeld, dat hij alle voorzichtigheid vergat en reeds bij voorbaat, terwijl hij zich nog met de Grieksche vloot te Byzantium ophield, als een Perzisch satraap begon te leven. Niet slechts volgde hij de Perzische gebruiken in kleeding, opschik en tafel, hij liet zich door Medische en Egyptische lijfwachten vergezellen en behandelde de bondgenooten met stugheid.

Het misnoegen, dat hierdoor ontstond, was oorzaak, dat de schepen van alle Jonische bondgenooten zich onder het bevel van Aristides en Kimon schaarden, en Pausanias naar Sparta werd geroepen. Aanvankelijk slaagde hij er in, alle verdenking van zich af te werpen, maar onder tusschen zette hij de onderhandelingen met Artabazus per brief voort. Bijna waren zij ten einde. Pausanias moest zijn laatsten brief verzenden, en daarmede belastte hij een slaaf, die steeds zijn volle vertrouwen had genoten, en die aan hem gehecht was. Toen deze zich gereedmaakte te vertrekken, viel het hem in, dat van alle slaven, die door Pausanias belast waren geworden met het overbrengen van een brief naar Klein-Azië, geen enkele was teruggekeerd. De slaaf, hierdoor wantrouwend geworden, opende den brief en las daarin aan 't slot het verzoek van Pausanias aan Artabāzus, om den overbrenger evenals de vroegere ter dood te brengen. De slaaf moest thans kiezen,

zich zelve op te offeren of zijn meester. Hij besloot tot het laatste en maakte de ephoren met den inhoud van den brief bekend. De ephoren wilden echter geen geloof slaan aan een beschuldiging door een slaaf ingebracht, doch bewilligden erin, dat deze hun de gelegenheid zou verschaffen, de zaak uit den mond van Pausanias zelve te vernemen. Op verzoek van den slaaf verborgen de ephoren zich in een tempel aan Poseidon gewijd, terwijl de slaaf er zich als smeekeling voordeed en zijn heer liet roepen. Pausanias verscheen en vraagde verwonderd aan zijn slaaf naar de reden van deze handelwijze. De slaaf bekende daarop, dat hij den brief aan Artabazus geopend en gelezen had, en smeekte om het behoud zijns levens. Uit het nu volgende gesprek tusschen Pausanias en zijn slaaf werd het den ephoren duidelijk, dat de aanklacht van den slaaf volkomen gegrond was. Nadat Pausanias zijn slaaf een schitterende belooning had toegezegd, wanneer deze den brief, met weglating der laatste zinsnede, overbracht, keerde hij naar Sparta terug. De ephoren volgden hem met het doel zich van hem meester te maken. In de nabijheid van den Pallas-tempel haalden zij hem in. Pausanias las uit hunne dreigende blikken, wat zij met hem voor hadden, en vluchtte als smeekeling binnen de tempelmuren. Hier mocht men hem niet aangrijpen, doch de ephoren riepen het volk bijeen, en na kort beraad lieten zij de toegangen tot het inwendige van den tempel toemetselen. Men zegt, dat de moeder van Pausanias, uit afschuw van het door haar zoon gepleegde verraad, zelve steenen voor dit werk aanbracht. Vervolgens werden de steenen, die tot dekplaten dienden, boven van den tempel genomen en keken de ephoren zorgvuldig toe, hoe de ongelukkige van honger en dorst gekweld, langzaam den dood te ontmoeting. Toen hij op het punt was te sterven, werd hij haastig uit den tempel gehaald, opdat deze door zijn dood niet zou worden ontwijd (469 v. C.)

4. Het uiteinde van Themistokles.

Het gedrag van Pausanias te Byzantium was oorzaak geweest, dat de door Joniërs bevolkte eilanden der Egeïsche Zee zich nauwer bij Athene hadden aangesloten. Men wenschte met elkander een verbond te sluiten en droeg de regeling daarvan aan Aristeides op. Daar de bondgenooten tot nu toe hunne vergaderingen te Sparta hadden gehouden, kwam het Aristeides niet wenschelijk voor ze naar Athene te verleggen. Hij koos daartoe het eiland Delos, waar dikwijls vele Grieken bijeenkwamen, om deel te nemen aan de feesten, die er ter eere van Apollon gegeven werden. Op voorstel van Aristeides werd besloten, dat de bondgenooten jaarlijks een vaste bijdrage zouden leveren om steeds een oorlogsvloot in gereedheid te hebben. Aan Aristeides werd opgedragen die bijdragen vast te stellen. De grootere staten moesten behalve geld, een of meer bemande oorlogsschepen leveren, de kleinere alleen geld. De bondskas werd in den Apollontempel te Delos bewaard. Ieder lid van het verbond zou volkomen onafhankelijk blijven en een stem kunnen uitbrengen in de vergaderingen, waarin over het besteden der gelden werd beslist. Aan Athene werd het voorzitterschap en het opperbevel in den oorlog opgedragen.

Met deze regeling was Themistokles weinig tevreden. Hij verlangde, dat Athene zoo machtig werd, dat het aan de bondgenooten in alles de wet kon voorschrijven. Had Themistokles als volksleider weinig te vreezen van den eerlijken, gematigten Aristeides, langzamerhand kreeg hij in Kimon een geduchten tegenstander. In zijn jeugd was Kimon door het volk met onwil en bezorgdheid gadeslagen, omdat hij, trotsch op zijn hooge afkomst, slechts behagen vond in zinnelijk genot en door zijn lompe manieren alle geringeren van zich afstiet. Dit alles veranderde echter spoedig, toen Aristeides hem tot zich had weten te trekken. Door zijn aangename om-

gang wist hij de aanzienlijken, door zijn mildheid en gästvrijheid de geringeren voor zich in te nemen. In de volksvergaderingen onderscheidde hij zich door eene vurige welsprekendheid, in den krijg door moed en beleid.

Jarenlang stond de held van Salamis aan de aanvallen van Kimon bloot, die, gesteund door de adellijke partij en de vrienden van Aristeides, niet ophield hem te beschuldigen van geldgierigheid en omkoopbaarheid. Themistokles slaagde erin, alle tegen hem ingebrachte aanklachten te ontzenuwen, eens zelfs met behulp van den eerlijken Aristeides. Zijn tegenstanders besloten eindelijk het ostrakisme te baat te nemen, en zij slaagden erin, Themistokles te doen verbannen. Hij vestigde zich in Argos, bezocht van daar andere steden van de Peloponnessos en leefde rustig, totdat de dood van Pausanias nieuwe onheilen over hem bracht.

Pausanias had geschriften nagelaten, waaruit bleek, dat zijn voornemen aan Themistokles bekend was geweest. Zoodra de Spartanen dit bemerkten hadden, zonden zij gezanten naar Athene om Themistokles van hoogverraad aan te klagen en te verzoeken, dat het onderzoek in deze zaak te Sparta zou plaats hebben. Themistokles, wetende welk een doodelyken haat de Spartanen hem toedroegen, besloot den storm niet af te wachten. Hij begaf zich naar het eiland Kerkura (Coreyra) rekenende op de dankbaarheid van de bewoners, aan wie hij menigen dienst had bewezen, doch toen hij bemerkte, dat zij hem niet in bescherming durfden nemen tegen Sparta en Athene, stak hij over naar Epeiros, welks zuidelyk deel door de Molossers werd bewoond. Admētōs, de koning van dit volk, was vroeger door Themistokles beleedigd geworden. Toch begaf deze zich naar het hof en kwam er aan, terwijl de koning afwezig was. Themistokles wist daarop de koningin zoozeer van medelijden met zijn droevig lot te vervullen, dat zij hem bij den haarddeed plaats nemen en hem haar kind in de armen gaf, om aldus

den koning bij zijn thuiskomst als smeekeling te kunnen aanspreken. Edelmoedig vergat Admetos het gebeurde, en verleende hij den vluchteling bescherming, ondanks den aandrang van Athene en Sparta om hem uit te leveren. Toen Themistokles den wensch te kennen gaf, zich naar Perzië te begeven, zond hij hem onder goed geleide naar de zeekust, om zich daar aan boord van een Perzisch koopvaarder in te schepen. Na het overwinnen van vele moeilijkheden slaagde Themistokles erin Suza, der residentie van koning Artaxerxes, te bereiken. Hij vertoonde zich aan Artaxerxes als smeekeling, beriep zich op den goeden raad eens aan diens vader Xerxes gegeven en vond genade in 's konings oogen. Een jaar lang leefde Themistokles afgezonderd van het hof, om zich de Perzische taal eigen te maken, en toen hij hierin uitmuntend was geslaagd, werd hij de dischgenoot des konings. Maar nog grooter eer bewees deze hem, door drie steden met zijn onderhoud te belasten. Het was namelijk bij de Perzische koningen gewoonte, in plaats van jaarwedden, aan hunne gunstelingen steden of geheele landstreken te schenken, die dan verplicht waren alles te verschaffen, wat de begunstigde noodig had. Gelijk aan een der koninginnen geheel Egypte werd geschonken, opdat dit land voor haar kleeding zou zorgen, zoo kreeg Themistokles de Kleinaziatische steden Lampsakos voor den wijn, Magnesia voor het brood en Muos voor de toesprijzen.

De Egyptenaren waren na den moord, op Xerxes gepleegd, opgestaan. Artaxerxes vreezende, dat de Grieken hen zouden bijstaan, droeg, naar verhaald wordt, aan Themistokles het opperbevel over de vloot op. Niet lang daarna stierf hij te Magnesia, volgens sommigen aan vergif, dat hij innam, dewijl hij noch ondankbaar jegens Xerxes, noch een bestrijder van zijn vaderland wilde zijn. Dat hij zijn vaderland nog innig liefhad, blijkt daaruit, dat hij bevel had gegeven zijn gebeente naar Attika te vervoeren.

Kimón.

Nog voor den dood van Themistokles was Aristéides overleden. Deze rechtvaardige, die jarenlang de schatten van den staat had beheerd, liet niets na. Zijn gansche vermogen had hij aan zijn vaderland opgeofferd, en nu moest dit de kosten van zijn begrafenis betalen en de zorg voor zijn familie op zich nemen.

Ondertusschen was het aanzien van Kimón (Cimón) voortdurend gerezen. Jaar op jaar werd hij tot strateeg verkozen, en in deze betrekking bestreed hij de Perzen met voordeel. De schitterendste overwinning behaalde hij in 469 v. C. aan de rivier Eurymédon. Na den dood van Pausanius wilde Xerxes nog een poging wagen om Griekenland te onderwerpen. Hij bracht met dat doel een leger en een sterke vloot in het Zuiden van Klein-Azië bijeen. Eer echter de Phenicische schepen daar waren aangekomen, naderde Kimón met een vloot van 200 schepen. Ofschoon de Perzische vloot talrijker was, zocht zij zich in den mond van den Eurymédon te bergen. Kimón viel haaraan, versloeg haar, ging onmiddellijk met zijn troepen aan land en bracht denzelfden dag aan het Perzische leger insgelijks de nederlaag toe. Den volgenden dag stak hij met zijn schepen weder in zee om de Phenicische vloot te ontmoet te gaan, en toen hij haar gevonden had, werd zij insgelijks verslagen.

Te gelijk met zijn rijk, verzwakte de eens zoo machtige koning Xerxes. Hij vertoonde zich niet meer buiten zijn paleis, en gaf zich geheel aan zinnelijke genietingen over. Het Perzische hof werd een tooneel van de laagste harts-tochten en misdaden. In deze omstandigheden vatte Artabanus, de aanvoerder van 's konings lijfwacht, het voor-nemen op, zich van de heerschappij meester te maken. Met behulp van een kamerheer, die hem genegen was, wist hij in 't slaapvertrek van Xerxes te dringen en dezen te doorsteken. Onmiddellijk daarop begaf hij zich naar Artaxerxes, den tweeden zoon van Xerxes en deelde hem

mede, dat zijn oudste broeder, Darius, zijn vader vermoord had om den troon te kunnen beklimmen. Hij zette Artaxerxes tot wraak aan en verzekerde hem van den steun der lijfwacht. De misleide begaf zich naar de vertrekken zijns broeders en doodde hem. Hierop viel Artabanus op Artaxerxes aan, doch hij werd door dezen afgemaakt. Aldus werd Artaxerxes koning over het verzwakte Perzische rijk, dat niet meer in staat was, aan de Grieken het hoofd te bieden.

De Atheners hadden het meest toegebracht aan de overwinningen op de Perzen. Langzamerhand begonnen zij zich als meerderen over hunne bondgenooten te beschouwen, en toen zij op raad van Kimon met de meesten hunner overeenkomsten aangingen, waarbij Athene de verplichting op zich nam schepen en krijgsvolk voor hen te leveren, wanneer zij jaarlijks een som geld betaalden, geraakten zij langzamerhand in den toestand van onderworpenen, en werd eindelijk ook de bondskas van Delos naar Athene verplaatst.

Kimon verstond nu de kunst, zich bij de volksklasse bemind te maken. Van den rijken buit, dien hij in den oorlog had behaald, besteedde hij een gedeelte om Athene te verfraaien en aan de feesten luister bij te zetten. Met groote gastvrijheid stond zijn huis voor ieder open, terwijl daar dagelijks spijzen werden bereid voor behoeftigen, en gelduitdeelingen plaats hadden onder de armen. Buitenshuis vertoonde hij zich steeds gevolgd door een stoet welgekleede slaven, en ontmoette hij dan een schamel gekleed man, zoo liet hij dezen met een zijner slaven van klederen ruilen. Op deze wijze slaagde Kimon er in, zelfs bij het volk steun te vinden om de uitbreiding van de rechten des volks, waaraan Kleisthenes en Aristides zoo krachtig gearbeid hadden, te keer te gaan en die der aanzienlijken in stand te houden. Kimon was daarom ook ingenomen met de regeering van den adel in Sparta, en toen die adel aan Athene om hulp vraagde om de heloten

te onderwerpen, die, gebruik makende van de verwarring, door een hevige aardbeving ontstaan, den zoogenaamden derden Messnischen oorlog waren begonnen, achtte Kimon het de plicht der Atheners den gevraagden bijstand te verleen en op grond van het bondgenootschap, dat tusschen de beide staten sedert het begin der Perzische oorlogen was gesloten. De volkspartij trad krachtig tegen Kimon op. Haar woordvoerder Ephialtes wees er met wegsleepende welsprekendheid op, hoe dwaas het zou zijn een staat bijstand te verleen en, die steeds een vijandelijke gezindheid jegens Athene aan den dag had gelegd. Doch Kimon bezwoer het volk niet toe te laten, dat Griekenland aan één voet kreupel zou worden geslagen, dat Athene en Sparta nauw vereenigd moesten zijn, zou het den Grieken welgaan. Het voorstel van Kimon werd goedgekeurd, en hij vertrok aan 't hoofd van 4000 hopliten om de Spartanen te helpen de bergvesting Ithōme, waarin de heloten zich terug hadden getrokken, te belegeren. De heloten (Messeniers) bleven zich echter dapper te weer stellen, en terwijl het beleg aanhield, en steeds nieuwe bondgenooten de Spartanen kwamen versterken, ontwaakte bij dezen de oude naijver op de Atheners. Nog eer Ithome was ingenomen, verklaarden de Spartanen, dat zij de hulp der Atheners niet meer noodig hadden, waarom zij hen verzochten naar huis te trekken. Deze smadelijke behandeling greefde de Atheners zeer diep. Zij ontbonden het verdrag met Sparta, en dewijl het wel te voorzien was, dat dit te eeniger tijd een oorlog ten gevolge moest hebben, zochten zij zich door verbonden met andere staten te versterken.

De invloed van Kimon had door het gebeurde een geduchten knak gekregen, en de volkspartij wilde daarvan gebruik maken. De omstandigheden waren haar gunstig. Na den dood van Xerxes had een zoon van Psantik III Egypte in opstand tegen Perzië weten te brengen. Hij verzocht aan de Atheners om hulp, en dezen zonden hem 200 schepen, onder aanvoering van Kimon. Nu trad Ephial-

tes in de volksvergadering op met het voorstel om den Areiopagos af te schaffen. Hij wees er op, dat de voor hun leven gekozen leden dier rechtbank het recht bezaten, alle voorgestelde hervormingen tegen te houden, en zij beschouwd moesten worden als oude mannen, die hun tijd niet meer begrepen en tegen allen vooruitgang gekant waren. Ondanks den tegenstand der aanzienlijken werd het voorstel van Ephialtes aangenomen. Toen Kimon terugkwam, vond hij de zaken veranderd. Hij trachtte het gebeurde ongedaan te maken, doch te vergeefs. Hij werd door het ostrakisme verbannen, en Ephialtes werd vermoord.

Perikles.

I.

Perikles, de zoon van Xanthippos, den overwinnaar bij Mukale, had een voortreffelijke opvoeding genoten, die, gepaard met een voorbeeldige vlijt, zijn gelukkigen aanleg tot den hoogsten trap van ontwikkeling bracht. Zijn onweerstaanbare welsprekendheid en de ijver, waarmede hij zich aan de staatszaken wijdde, hadden reeds vroeg de aandacht op hem doen vestigen, en daar hij de beginselen der volkspartij was toegedaan, koos deze hem tot leider, nadat Ephialtes vermoord was geworden.

In dezen tijd geraakte Athene in oorlog met verschillende Grieksche staten, en daaronder ook met de Spartanen. Perikles, die den vrede voor zijn vaderstad het wenschelijkst achtte, om haar tot bloei te brengen, en meende dat Kimon de eenige man was, die haar met Sparta kon verzoenen, wist te bewerken, dat zijn staatkundige tegenstander terug werd geroepen, ofschoon diens verbanning nog geen vijf jaren had geduurd. Kimon slaagde wel niet in 't tot stand brengen van den vrede, maar verkreeg een wapenstilstand met de Spartanen voor vijf jaren. Hierop

wist hij de Atheners te bewegen, den oorlog met de Perzen weder krachtig door te zetten, en stevende hij met eene vloot naar Egypte, dat opnieuw de hulp van Athene had ingeroepen. Eerst echter deed hij Cyprus aan. Toen hij hier plotseling zijn einde voelde naderen, liet hij zijn vrienden bij zich komen, en beval hij zijn dood geheim te houden, totdat zij aan de Perzische vloot, die zich in de nabijheid ophield, slag zouden hebben geleverd. Zijn bevel werd nagekomen en een schitterende overwinning was het lijfkeest van den held.

Ondertusschen liep de wapenstilstand met Sparta ten einde. De oorlog met dezen staat dreigde opnieuw uit te barsten, doch het gelukte Perikles, die zich ondertusschen als krijgsheld onderscheiden had, tegen niet geringe offeringen van de zijde van Athene, een vrede voor den tijd van dertig jaar tot stand te brengen.

Van nu af wijdde Perikles zich met al zijn krachten aan den bloei van Athene, dat hij tot de eerste stad van Griekenland wenschte te maken. In het huis zijns vaders had hij de voornaamste wijsgeeren van zijn tijd leeren kennen. Uit hunne gesprekken had hij geleerd, niet uitsluitend eerbied te hebben voor hetgeen zijn voorvaderen goed, schoon en heilig hadden geacht, maar ook prijs te stellen op hetgeen door nieuwe onderzoekingen aan het licht was gekomen, en het oude, overgeleverde ervoor te laten varen, wanneer het bleek, dat dit minder aan de eischen van den tijd voldeed. Door ernst, gematigdheid, zelfbeheersching en onbaatzuchtigheid genoot hij tot aan zijn dood het vertrouwen des volks, dat hem jaar op jaar tot strateeg, bestuurder der geldmiddelen en opziener over de bouwwerken benoemde.

Perikles wijdde zich zóó onafgebroken aan de belangen van Athene, dat hij den tijd niet had, gelijk de overige aanzienlijke Grieken, aan feestmalen deel te nemen. Zijn huishouding werd met spaarzaamheid bestuurd. Zijn landerijen verpachtte hij, en zijn trouwe slaaf Euruālos voerde met nauwgezetheid het beheer over de pachtgelden. De

genoegens van een gezellig huiselijk leven smaakte Perikles aanvankelijk niet. Gelijk alle Atheensche vrouwen, was Telesippe, zijn echtgenoot, weinig onderwezen. Wat niet tot den kring van het bereiden van spijzen en andere huiselijke zaken behoorde, begreep zij niet en boezemde haar ook geen belang in. Geheel anders was het gesteld met de Jonische vrouwen van Klein-Azië. Dezen ontvingen onderwijs in allerlei kunsten en wetenschappen en wisten zich aangenaam te maken in den omgang met beschaafde mannen. Toen Perikles zulk een Jonische vrouw, de rijk begaafde Aspasia van Milēte, had leeren kennen, en deze toonde, hem in zijn verheven denkbeelden over wetenschap en kunst te kunnen volgen, gevoelde hij zich zoozeer door haar aangetrokken, dat hij van Telesippescheidde en met Aspasia huwde. In haar bijzijn vond hij verpoozing van de onafgebroken vermoeiende staatszorgen.

Sedert de Atheners hunne vroegere bondgenooten als schatplichtig beschouwden en behandelden, moesten zij steeds ten strijde gereed zijn. Ten einde hunne stad te ieder ure in verbinding te houden met hunne sterke vloot, liet Perikles onzaglijke muren bouwen van Athene tot de reeds versterkte haven Peiraieus. Voor deze en andere bouwwerken meende hij de schatting, die vele Grieksche staten aan Athene betaalden, te kunnen gebruiken, indien hij slechts zorgde, te allen tijde gereed te zijn hen te beschermen."

Hij liet Athene verfraaien met de schoonste bouw- en beeldhouwwerken, die ooit zijn voortgebracht. Aan het einde der straat, die toegang verleende tot de rots, waarop de Akropōlis was gebouwd, stichte hij de *Propylaia*, een grootsch gebouw, geheel van marmer, welks middelste gedeelte uit een zuilenpoort met vijf doorgangen bestond, die toegang verleenden naar de Akropōlis. Een breede, marmeren trap voerde van de straat naar de *Propylaia* die ver boven de huizen van Athene uitstaken, en Mnesikles tot bouwmeester hadden. Op het hoogste punt der rots,

welks bovenvlak de Akropolis vormde, bouwden Iktinos en Kallikrātes de prachtige marmeren tempel van Pallas Athene, het *Parthēnon*, dat door den vriend van Perikles, den beeldhouwer Pheidias, en diens kunstbroeders met beeldhouwwerk werd versierd. Het gebouw was in den vorm van een rechthoek, aan de vier zijden door een zuilengang omgeven, langs welker gansche lengte aan den buitenkant trappen naar den beganen grond afdaalden, terwijl de lijst, die de kolommen droegen, met de heerlijkste reliefs was versierd. Binnen den tempel bevond zich het beroemde 10 M. hooge beeld der godin, door Pheidias van ivoor gebeeldhouwd en met een gouden gewaad omhangen. Toen Pheidias in de volksvergadering had voorgesteld, het beeld van marmer te vervaardigen en bij de redenen, die hij daarvoor opgaf, ook aanvoerde, dat marmer de goedkoopste stof was, die men voor het doel kon bezigen, riep het volk uit, dat voor het beeld van de beschermgodin der stad de kostbaarste stoffen gebezigd moesten worden. Niet minder beroemd was het indrukwekkende, kolossale beeld van Zeus, door Pheidias insgelijks van ivoor en goud voor den tempel te Olumpia vervaardigd.

Tusschen de Propylaia en de Akropolis bevond zich een tweede beeld van de beschermgodin der stad, door Pheidias van het bij Marathon op de Perzen buitgemaakt metaal vervaardigd. Het was 20 M. hoog, en wanneer de zeelieden kaap Sunion omvoeren, zagen zij den helm en de punt van de speer, die het beeld in de hand hield, reeds blinken.

Op verscheidene plaatsen was Athene versierd met prachtige zuilengangen, waarvan de opene zijde naar de straat was gekeerd, zoodat de burgers er, beschut tegenden regen of de brandende zon, heen en weer konden wandelen. Een dezer zuilengangen, de *stoa poikile* (bonte), was door de hand van Polugnōtos met schilderstukken versierd, die tafereelen uit den Trojaanschen oorlog, het leven van Theseus en den slag bij Marathon voorstelden. Twee andere schilders Zeuxis en Parrhasios hielden eens een wedstrijd.

Zeuxis schilderde zoo natuurlijk druiven, dat vogels erop aanvlogen om ervan te pikken. Daarna zou Parrhasios zijn schilderij aan Zeuxis toonen. Toen deze erbij was gebracht, riep hij ongeduldig; - Welnu schuif dan het gordijn ervoor weg! Maar het gordijn was geschilderd. Zoo had Zeuxis slechts de vogels, Parrhasios een schilder misleid.

Aan den voet der Akropolis lag het Odeion, een voor dichterlijke en muzikale wedstrijden bestemd gebouw, dat ter herinnering aan de Perzische oorlogen was opgetrokken in den ronden vorm van koning Xerxes' buitgemaakte tent, Het dak steunde op masten van op de Perzen veroverde schepen, en de zitplaatsen, die er zich in bevonden, waren van marmer.

Tot de voornaamste feesten, die jaarlijks in Attika werden gehouden, behoorden de Dionusiën, ter eere van Dionusos (Bacchus), den god van den wijn en van de herleving. Nadat de druiven geperst waren, hield men in de verschillende deelen van Attika uit dankbaarheid voor den verkregen wijn vroolijke, landelijke feesten, waarbij men optochten hield met een zinnebeeld van de voortbrengende kracht der natuur, liederen zong, en daarbij dansen om het altaar van Dionusos uitvoerde. Wanneer de feesten op het land waren afgehoopen, had er nog een gemeenschappelĳk feest plaats in de stad Athene, waarbij het echter minder ruw toeging, terwijl in den tijd, dat de wijnstok bloeide, de overwinning van Dionusos over de wintermachten werd gevierd. Deze dionusiën kregen den bijnaam van de groote, omdat dan wegens het schoone jaargetijde de grootste toeloop van vreemdelingen plaats had, en ze daarom ook prachtiger werden ingericht. De koorzangen, die bij de dionusiën plaats hadden, kregen langzamerhand meer uitbreiding, dewĳl men ze begon af te wisselen met voordrachten, waarin de lotgevallen van Dionūsos werden verhaald. Om dit aanschouwelijk te kunnen doen, nam de aanvoerder van het koor de rol van den god op zich, terwijl de leden van het koor met behulp van bokkevellen

saters (oorspronkelijk nietsdoende boschgoden, later volgelingen van Dionusos) voorstelden. De vorm, waarin tot op heden saters worden voorgesteld, is afkomstig van den beroemden beeldhouwer Praxiteles (330 v. C.). Op den duur verlangde men nog iets anders te hooren dan de verhalen aangaande Dionusos, en toen werd er een begin gemaakt met het voordragen van de gedichten van Homeros en andere oude sagen. Tot in de dagen van Perikles was alleen de aanvoerder van het koor als voordrager of tooneelspeler opgetreden, maar toen voerde de uitstekende dichter Aischulos een tweeden persoon ten tooneele, zoodat er een samenspraak kon worden gehouden, en de voortreffelijke dichter Sophókles bracht het aantal personen, die te gelijk op het tooneel waren, tot drie. Aldus ontstond de tooneelkunst, voor welke nu weldra een beter gebouw werd vervaardigd, voorzien van de noodige werktuigen om schimmen uit de grond te laten oprijzen en goden in de lucht te doen zweven.

De schouwburg te Athene, evenals het Odeion aan den zuidelijken voet van de Akropolis gelegen, bestond uit drie deelen: 1. een breed maar niet diep tooneel; 2. het orkest, een zich vóór het tooneel bevindende en lager dan dit gelegen ruimte, in den vorm van een halven cirkel, waar zich het altaar voor Dionusos bevond en het koor plaats nam, en 3. daarom heen trapsgewijze in de rots uitgehouwen zitplaatsen voor de toehoorders. De Atheensche schouwburg kon er 30,000 bevatten. Het koor droeg aan het einde van een tooneel of een bedrijf, half zingend, half sprekend, gedichten voor, waardoor de gewaarwordingen werden uitgedrukt, die de toeschouwers moesten ondervinden.

Bij de dionusiën werden er wedstrijden gehouden tusschen de treur- en de blijspeldichters. De bij de opvoering benoodigde koren leverden de rijken, die verplicht waren er beurtelings een te bezoldigen, te voeden en te kostumeeren, hetgeen met zulk eene pracht geschiedde, dat

menig vermogend man in zijn ijver om voor de uitrusting van een koor den uitgelooften eereprijs te behalen, zich erdoor te gronde richtte. Zoowel de koristen als de tooneelspelers droegen maskers; de tooneelspelers bovendien hooge, kurken zolen (*kothurnen*). Vrouwenrollen werden door mannen vervuld.

De maatregelen van Perikles maakten Athene niet slechts luisterrijk op het gebied van kunsten en wetenschappen, ook belangrijk op het gebied van handel en nijverheid. Een tijdgenoot, de Grieksche schrijver Xenophon, riep daarom uit: „Wie kan de stad Athene missen! Alle landen, die rijk zijn aan graan en kudden, aan olie en wijn hebben haar noodig. Niemand, die met zijn verstand of zijn schatten winst wil doen, kan haar ontberen: handwerkers, wijsgeeren, dichters, allen, die in het burgerlijke en het godsdienstige iets merkwaardigs wenschen te zien en te hooren, allen die spoedig veel willen koopen en verkoopen, waar zouden zij, hetgeen zij verlangen, gemakkelijker kunnen vinden dan te Athene!

Perikles.

II.

Terwijl Athene door de kunsten en bedrijven des vredes in aanzien en luister won, was het tevens herhaaldelijk in oorlogen gewikkeld. Niet altijd slaagde Perikles erin zijn gevoelen over dat zijner staatkundige tegenstanders te doen zegevieren. Zoo werd tegen zijn raad, op voorstel van Tolmīdas, besloten een krijgstoct tegen de vijandige Boiotiërs te ondernemen, met het ongeiukkige gevolg, dat Tolmīdas, die het Atheensche leger aanvoerde, verslagen en gedood werd. Daarentegen slaagde Perikles er in, het eiland Euboia, dat zich van het verbond met Athene wilde losscheuren, weder te onderwerpen, en na een langdurigen, moeieliĳken strijd de bewoners van het eiland Sa-

mos, dat in macht Athene naar de kroon begon te steken, tot het slechten van de muren hunner hoofdstad te dwingen. Toen Perikles in Athene terug was gekeerd, hield hij een zoo treffende lijkrede op hen, die in den strijd tegen Samos gesneuveld waren, dat de vrouwen hem, toen hij het spreekgestoelte had verlaten, met bloemen bekransten. Elpinike echter, de zuster van Kimon, voegde hem de woorden toe: „Verdient gij dezen roem, gij, die ons niet, evenals mijn broeder, in den strijd tegen Perzen en Pheniciërs, maar door de onderwerping van stangenooten zooveel voortreffelijke burgers ontrukkt?”

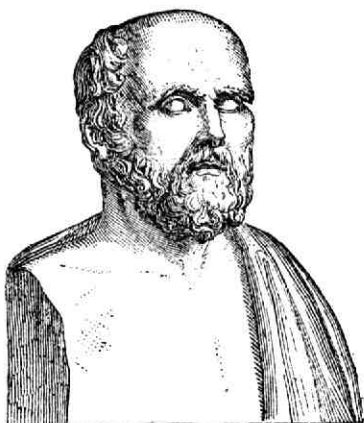
Behalve staatkundige tegenstanders had Perikles ook veel benijders, die, daar zij zijn persoon nog niet durfden aanranden, een blaam op hem zochten te werpen door zijn vrienden en aanhangers, waaronder er waren, die zich niet onberispelijk gedroegen, van allerlei verkeerdheden te beschuldigen. Zoo werd Pheidias door Menon, insgelijks een kunstenaar, aangeklaagd, een gedeelte van het goud, door den staat verstrekt voor het beeld van Pallas Athene in het Parthënon, te hebben verduisterd. Het goud werd van het beeld genomen, gewogen en geheel overeenkomstig het bepaalde gewicht bevonden. Menon liet zich hierdoor echter niet ontmoedigen en beschuldigde nu den grooten beeldhouwer van goddeloosheid, omdat hij aan de twee koppen op het schild der godin een treffende gelijkenis had gegeven met het hoofd van Perikles en dat van hemzelf. Eer deze zaak was onderzocht, stierf Pheidias in de gevangenis. De vijanden van Perikles verspreidden het lasterlijk gerucht, dat deze zijn vriend had laten vergiftigen om hem te verhinderen schandelijke geheimen aan 't licht te brengen. Niet het minste greefde het Perikles, dat onder de velen zijner vrienden en aanhangers, die door zijn vijanden van goddeloosheid en zedeloosheid werden aangeklaagd, zelfs zijn beminde vrouw Aspasia behoorde. Hij zelf trad als

haar verdediger voor de rechters op en slaagde erin, haar te doen vrijspreken.

Te midden van al deze onaangenaamheden, die Perikles ondervond, brak door de ijverzucht van Sparta de Peloponnesische oorlog uit (431—404). Perikles had steeds gezocht den vrede met Sparta te bewaren, doch tevens gezorgd aan dien staat het hoofd te kunnen bieden. Tegenover de 60.000 zwaargewapenden (hopliten), die Sparta met zijn Peloponnesische bondgenooten te velde kon brengen, had Athene er slechts 30.000 tegenover te stellen; maar Athene beheerschte met zijne 300 voortreffelijk uitgeruste oorlogsschepen de zee, terwijl ruim 300 verbonden steden ingeval van nood verplicht waren matrozen en soldaten te leveren ter bescherming van de hoofdstad. Daar 't Atheensche leger in 't open veld niet bestand was tegen het Spartaansche, brachten de bewoners van Attika hun vee in veiligheid op het eiland Euboia, terwijl zij zelve een schuilplaats vonden in tenten achter de muren van Athene. De Spartanen konden dientengevolge gedurende het eerste jaar van den oorlog met hunne groote en kostbare macht niets anders doen dan den te veld staanden oogst in Attika verwoesten. Weer zweefde door deze verkregen uitkomst de lof van Perikles op de lippen van het Atheensche volk, en men besloot voor het volgende jaar geheel op dezelfde wijze te handelen, met dit onderscheid, dat men de velden onbebouwd zou laten. Maar zoodra de scheepvaart geopend was, brachten de schepen uit Klein-Azië de daar heerschende pest naar den Peiraieus over.

Vreeselijk woedde de gevreesde ziekte onder de dicht opeengehoopte bevolking, die in de heete zomerdagen gebrek aan water begon te krijgen. Zij, die aangetast werden, stierven meestal zeven of negen dagen later. De weinigen, die herstelden, werden lam of blind; slechts enkelen kregen hunne vorige gezondheid terug. De kunst der geneesheeren vermocht niets. Zelfs de wijze Hippokrates zag radeloos toe, hoe de ziekte dagelijks nieuwe

offers eischte, totdat hij opmerkte, dat de smeden, die steeds voor het vuur stonden, minder dan anderen werden aangetast, waarop hij den raad gaf, groote vuren in de straten te branden tot zuivering van de lucht. De pest had een verderfelijken invloed op het zedelijk leven der Atheners. De banden van bloedverwantschap en vriendschap werden verbroken; de voorschriften der wet overtreden. Daar ieder vreesde binnen kort als een offer der ziekte te vallen, dacht niemand aan de toekomst. Geen vrees voor

Hippocrates.

de goden dreef aan tot het goede of weerhield van het kwade, want men zag zonder onderscheid de vromen en de goddeloozen vallen. In tal van woningen lagen de stervenden hulpeloos over elkander, want de hevige vrees voor besmetting verlamde bij menigeen de werking van het medelijden. Vele lijken bleven onbegraven, andere werden naar vreemde begraafplaatsen gebracht. Men nam zijn toevlucht tot het verbranden der lijken; maar wanneer iemand een brandstapel voor een der zijnen had opgericht en er kwamen dragers voorbij met een vreemd lijk,

dan werd dit er haastig opgeworpen en het hout aangestoken.

Te midden van al die ellende gelukte het den tegenstanders van Perikles het volk tegen hem in te nemen. De Spartanen, die veertig dagen verwoestend door Attika waren getrokken, maar toen uit vrees voor de besmetting terug waren gegaan, meenden, dat Perikles ten val was gebracht, en deden voor de Atheners vernederende vredesvoorslagen. Het volk weet dezen smaad aan Perikles en eischte, dat er een volksvergadering zou worden gehouden. Het geschiedde. Kalm en vastberaden trad de groote man voor het misnoegde volk op en sprak het op de volgende wijze toe: „Uw ontevredenheid verrast mij niet, want ik ken er de oorzaak van. Gedrukt door uwe huiselijke rampen, onttrekt gij u aan de behartiging van het algemeen welzijn. Gij verwijt mij, dat ik u tot dezen rampzaligen oorlog heb aangezet; maar gij hebt zelven het besluit daartoe genomen, en moet dus de verwijtingen tot u zelve richten. Waarom zijt gij misnoegd op mij, die beter dan iemand anders met de behoeften van onzen staat bekend ben, op mij, die in liefde voor het vaderland voor niemand onderdoe, en nooit getracht heb mij ten koste van den staat te verrijken. Ik ben nog dezelfde, die ik altijd geweest ben, maar gij zijt wankelmoedig geworden. Toen er ongestoorde welvaart onder ons heerschte, hebt gij u vrijwillig aan mijn leiding toevertrouwd, maar nu het onheil ons treft, gevoelt gij daarover berouw. Dewijl ieder uwer slechts vervuld is met de rampen van het tegenwoordige, komen mijn denkbeelden u verkeerd voor. Gij zijt zwak van verstand. Gij moest den moed hebben aan de grootste ramp het hoofd te bieden en uw waardigheid als Atheensche burgers te handhaven. Gij meent geen anderen steun te hebben dan uwe bondgenooten, maar ik verklaar u, dat gij nog meester zijt van de zee. Hoe gering is het verlies der woningen en landerijen, waarover gij u beklaagt, in tegenoverstelling van de macht,

die gij nog bezit." Aldus voortgaande slaagde Perikles er nogmaals in, het volk door de kracht van zijn woord te beheerschen. Toen echter zijn ambtsjaar verstreken was, wisten Kleon en anderen zijner tegenstanders te bewerken, dat hij niet meer tot eenige staatsbetrekking werd verkozen. Het leed, hem door deze miskennenng berokkend, beteekende weinig bij de smarten, die hij door de heerschende ziekte ondervond. Niet slechts werden velen zijner vrienden en trouwste medestanders door de pest weggerukt, zijn oudste zoon, van wien hij weinig vreugde had beleefd, maar dien hij toch liefhad, stierf, eer hij zich met hem had kunnen verzoenen. Maar toen hij ook op het hoofd van zijn geliefden jongsten zoon den lijkkrans moest leggen, toen was hij zich niet langer meester, toen welden de tranen uit zijn oogen, en barstte hij in luide klachten uit over de rampen, die zijn huis troffen.

Terwijl Perikles zich aan zijn droefheid overgaf, liep het met de staats- en krijgssaken der Atheners ongunstig. Zij, die hem hadden verdrongen, waren niet in staat hem te vervangen. Dit bracht de Atheensche burgers tot inkeer. Opnieuw vertrouwden zij aan Perikles de leiding der zaken toe. Mocht hem dit al tot troost zijn in zijn smart en begon met zijn bestuur het geluk den Atheners weder eenigszins toe te lachen, de kracht van den grooten man was gebroken. Langzaam kwijnde hij weg. Hij werd bedlegerig. Welhaast stonden zijn vrienden om zijn sterfbed. Reeds meenden zij, dat de grootste Athener hun ontvallen was; luid weeklagende roemden zij zijn schitterende daden.... daar richtte de stervende zich eensklaps op en voegde hun toe: "Gij vergeet, dat nooit een Athener door mijn toedoen het rouwkleed heeft aangetrokken!" Toen zonk hij neder, en was niet meer.

Kleon.

De dood van Perikles was voor Athene een zware slag. Door aan de volkspartij een bepaald overwicht te geven, was hij erin geslaagd, de eenheid in den Atheenschen staat te handhaven. Nu hij er niet meer was, ontstond er tweedracht. Nikias, een rijk grondbezitter, een gelukkig veldheer en het hoofd der aristocratische partij, zocht het volk door het geven van prachtige optochten, offerfeesten en geschenken voor zich te winnen, maar slaagde slechts gedeeltelijk, omdat hij niet welsprekend en niet vastberaden was. Zijn tegenstander, het hoofd der democratische partij, was Kleon, de eigenaar eener lederfabriek, en daarom door blijspeldichters spottenderwijze de leerlooier genoemd. Hij was geslepen, vlug in 't spreken, en ofschoon hij geen kennis van de krijgskunst bezat, door zijn vleierij in staat, het volk in een oorlogzuchtige stemming te houden.

In het zesde jaar van den oorlog gelukte het den stoutmoedigen Atheenschen strateeg Demosthenes de haven Pulos (thans Navarino) op de Westkust van Messenië te veroveren. De Spartanen, die weldra inzagen, hoe gevaarlijk het voor hen was, indien de Atheners daar vasten voet hielden, zonden hun bekwamen opperbevelhebber Brasidas met een vloot van achten veertig oorlogsschepen uit om Pulos te hernemen. Met dit doel zette Brasidas 420 Spartanen, waaronder een groot aantal aanzienlijken, op het rotsachtig eiland Sphakteria aan wal, dat den ingang der haven beheerschte, doch de dappere tegenstand, dien Demosthenes bood, verhinderde hem met zijn overmacht eenig voordeel te behalen. Weldra zag hij zich zelfs in 't nauw gebracht, daar de Atheners vijftig schepen tot ontzet van Pulos zonden. Brasidas werd zoodanig geslagen, dat hij niet eens in staat was de 420 dapperen op Sphakteria aan boord te nemen. Om dezen te redden, deden de Spar-

tanen voor Athene gunstige vredesvoorslagen, doch de onstuimige Kleon wist het Atheensche volk te bewegen veel grooter voordeelen te eischen, eer zij in den vrede toestemden. De oorlog werd hervat, en nu zagen de Atheners met ongeduld den dag te gemoet, dat de op Sphakteria ingesloten Spartanen als gevangenen naar Athene zouden worden gebracht. Nikias en zijn vrienden verweten Kleon, dat er door zijn toedoen geen voordeelige vrede was gesloten. Kleon daarentegen noemde het in de volle vergadering een schande voor de Atheners, dat de Spartanen op Sphakteria nog niet gevangen waren genomen, en beschuldigde daardoor Nikias, die als opperbevelhebber de toestemming weigerde tot de uitvoering van het door Demosthenes ontworpen plan om het eiland te bestormen. In het vuur zijner rede liet Kleon zich ontvallen, dat de zaak reeds lang tot een goed einde zou zijn gebracht, indien hij opperbevelhebber was geweest. Daar Kleon geen kennis van krijgszaken had, meenden Nikias en zijn vrienden van die onvoorzichtige woorden gebruik te kunnen maken om hun tegenstander ten val te brengen. Nikias verklaarde, dat hij afstand deed van het opperbevelhebberschap en gaf het volk den raad, Kleon in zijn plaats te kiezen. Aldus verloor hij het staatsbelang uit het oog ten bate van het partijbelang. Wel trachtte Kleon het opperbevelhebberschap van zich af te schuiven, maar hij zwichtte eindelijk voor den aandrang zijner vrienden en vijanden, en beloofde binnen twintig dagen de dapperen op Sphakteria gevangen te nemen of te dooden. Ofschoon veel Atheners om deze grootspraak lachten, hield de leerlooier zijn woord. Hij voerde Demosthenes nieuwe troepen toe, liet dezen zijn plan volvoeren, en weldra werden 292 Spartanen gevangen naar Athene gebracht; de overigen waren gesneuveld.

De Spartanen, wier krijsroem door deze gebeurtenis verdonkerd was, vraagden, diep terneergeslagen, nogmaals om vrede, doch Kleon, wiens invloed door het behaalde

voordeel zeer was toegenomen, wist de Atheners gemakkelijk te bewegen, den oorlog voort te zetten. Aanvankelijk bleef het krijgsgeluk op de zijde der Atheners, maar eindelijk slaagde Brasidas erin, groote voordeelen in Thracië te behalen. Thans verhiel zich de partij van Nikias weder om op het eindigen van den oorlog aan te dringen, want zij hoopte in vredestijd het overwicht op de democraten te kunnen verkrijgen. Kleon echter drong erop aan, een leger tegen Brasidas af te zenden, en het volk stemde met hem in. Kleon werd tot opperbevelhebber gekozen, maar verscheidenen zijner onderbevelhebbers behoorden tot zijn verklaarde tegenstanders. Slechts met 1200 hopliten en 300 ruiters trok hij tegen Brasidas, den bekwaamste der Spartaansche veldheeren, op, en werd bij Amphipolis geheel verslagen. Kleon werd op de vlucht gedood, en Brasidas stierf kort na den slag aan zijn wonden. De dood van deze beide voorstanders van den oorlog bracht een toenadering tusschen Sparta en Athene teweeg. Nikias wist zich weer te doen gelden en bracht in het tiende jaar van den oorlog een vrede voor vijftig jaren tot stand.

Alkibiades.

I.

Alkibiades, die tot een der aanzienlijkste en rijkste geslachten van Athene behoorde, verloor op vijfjarigen leeftijd zijn vader. Hij kwam toen onder de voogdij van Perikles, die reeds geen tijd had de opvoeding zijner eigene kinderen behoorlijk te behartigen en daardoor ook die van zijn jeugdigen bloedverwant verwaarloosde. En toch had hij zoozeer behoefte aan een verstandige, krachtige, mannelijke leiding, want bij zijn uitstekenden aanleg om te leeren, bezat hij hevige hartstochten. Zijn eigenzinnigheid, zijn overmoed en zijn heerschzucht kenden geen

palen. Terwijl de vlugheid, waarmede hij alle takken van wetenschap en kunst, die tot een beschaafde Atheensche opvoeding behoorden, leerde, de schoonste verwachting van hem deed koesteren, boezemden zijn onstuimigheid, wispelturigheid en zelfzucht gegronde vrees voor de toekomst in. Eens was hij met zijn makkers op de straat aan 't kooten, toen een wagen kwam aanrijden. De voerman wenkte de knapen uit den weg te gaan. Alkibiades, geheel vervuld met het spel, eischte, dat de voerman zou wachten tot hij er mede gereed was, en toen de voerman toch doorreed, ging Alkibiades midden op den weg liggen, ten gevolge waarvan de voerman, die hem niet wilde overrijden, stilhield. Eens worstelde Alkibiades met een jongen, die sterker was dan hij. Niet kunnende verdragen, dat een ander hem in iets overtrof, beet Alkibiades, zijn tegenstander, die daarop uitriep: „Gij bijt als eene vrouw!” „Neen, als een leeuw,” hernam Alkibiades. De fluit wilde Alkibiades niet leeren bespelen, omdat men daarbij het gezicht vertrok, en niet kon zingen en spreken, zooals bij het bespelen van snaarinstrumenten. „Laat de kinderen der Thebanen, die toch niet spreken kunnen,” zeide hij, „de fluit leeren bespelen.” Zijn schoone gestalte, zijn welsprekendheid en de innemendheid zijner manieren, maakten hem zoozeer tot de lieveling des volks, dat dit niet kon nalaten, hem de dulle streken te vergeven, die hij telkens uitvoerde om de aandacht op zich te vestigen. Eens kocht hij een prachtigen hond voor een buitensporig hoogen prijs. Ieder sprak van Alkibiades en zijn hond. Toen het nieuwtje eraf was, hakte hij den hond den staart af. Zijn vrienden maakten hem opmerkzaam, dat alle verstandige lieden zijn onbezonnenheid om het schoone dier zoo te verminken, scherp afkeurden. „Doen zij dat werkelijk,” zeide Alkibiades, „dan heb ik mijn doel bereikt, ik begeer, dat zij van mij spreken.”

Den meesten invloed op Alkibiades bezat de wijsgeer

Sokrates, die den jongeling tot zich zocht te trekken, om hem van zijn gebreken te bevrijden. Alkibiades verklaarde, dat hij zich in tegenwoordigheid van Sokrates dikwijls over zich zelve schaamde. Als hij Sokrates hoorde spreken, kwam somtijds de gedachte bij hem op, dat hij niet waard was te leven, indien hij zich niet verbeterde; maar als hij den wijsgeer verlaten had, en het volk hem toejuichte, miste hij de kracht zijn goede voornemens ten uitvoer te brengen.

Eens ging hij met zijn makkers een weddenschap aan, dat hij Hipponikos, een aanzienlijk, deftig man een slag in 't aangezicht zou geven. Alkibiades volvoerde zijn laag opzet, maar den volgenden dag begaf hij zich naar den beleedigden man, ontblootte zijn rug en verzocht Hipponikos hem zooveel geeselslagen te geven als deze zou goedvinden. Hipponikos schonk hem echter vergiffenis en kreeg hem weldra zóó lief, dat hij hem zijn dochter Hipparete tot vrouw, en haar een groot gedeelte van zijn vorstelijk vermogen tot uitzet gaf. Hipparete, een vrouw van stille, huiselijke deugden, paste weinig bij den wuften Alkibiades; zij gevoelde zich zoo diep gekrenkt door zijn losbandigheid, dat zij besloot van hem te scheiden. Met dit doel verscheen zij voor den archont om dezen, overeenkomstig de wet, in persoon den scheidsbrief te overhandigen. Plotseling echter verscheen Alkibiades, greep Hipparete om de middel en droeg haar naar huis, zonder dat iemand op de gedachte kwam, hem deze schending der wet te beletten.

Aanvankelijk had Alkibiades een afkeer van de volkspartij, en was hij op de hand der Spartanen. Toen echter na den dood van Kleon de Spartanen aan Nikias boven hem als onderhandelaar over den vrede de voorkeur gaven, veranderde hij plotseling van zienswijze. Bleef Nikias steeds het hoofd van de aristocratische vredespartij, Alkibiades werd nu het hoofd van de voorstanders van den oorlog met Sparta. Alkibiades wenschte Athene een verbond

te doen sluiten met Argos, dat steeds vijandig tegen Sparta gezind was. Deze staat daarentegen zocht den vrede met Athene te bewaren en zond er met datdoeleen gezantschap heen. Toen de Spartaansche gezanten in den Raad der Vijfhonderd, die met de uitvoering van de besluiten der volksvergadering belast was, verklaard hadden, dat zij gemachtigd waren den vrede te sluiten, gaf Alkibiades hun den raad, het tegendeel te verklaren in de Atheensche volksvergadering, dewijl het volk anders buitensporige eischen zou doen. Nauwelijks hadden de Spartanen in de volksvergadering de hun door Alkibiades in den mond gelegde verklaring afgelegd, of deze vroeg het woord, en deelde het volk mede, dat de afgezanten in den Raad der Vijfhonderd juist het tegendeel hadden verzekerd. Daarop toonde hij aan, dat met een zoo dubbelzinnig volk als de Spartanen geen eerlijk verdrag kon worden gesloten, en slaagde hij erin, het volk voor het verbond met Argos te doen stemmen. Van nu af nam Athene deel aan den strijd, dien sommige Grieksche staten tegen Sparta voerden, doch door den invloed der vredespartij werd de oorlog van de zijde der Atheners met weinig kracht gevoerd, totdat de Siciliaansche stad Egeste de hulp van Athene inriep tegen het machtige Syracuse, dat het gansche eiland trachtte te overheerschen.

Hoezeer Nikias den Atheners het gevaarlijke voorspiegelde van een onderneming in een zoo afgelegen en onbekend oord, wist Alkibiades door zijn vurige welsprekendheid het volk tot den oorlog te doen besluiten. Alkibiades en Nikias werden tot aanvoerders met onbepaalde macht benoemd, terwijl hun de als krijgsman uitmuntende Lamachos ter zijde werd gesteld. Alkibiades meende nu het toppunt zijner wenschen te zullen bereiken. Hij twijfelde niet, of hij zou door zijn talenten Nikias en Lamachos overschaduwden; en keerde hij, na Sicilië veroverd te hebben, met roem beladen terug, dan zou niemand in Athene meer in staat zijn, zich tegen hem te verzetten.

Met opgetogenheid en vol van de stoutste verwachtingen zag de saamgestroomde menigte de schoonste vloot, die ooit den Peiraeus had verlaten, het anker lichten en zee kiezen. Zonder ongeval naderde zij de Italiaansche kust, maar nu ook openbaarde zich de verdeeldheid onder de veldheeren over het te volgen plan. Alkibiades wist door zijn welsprekendheid zijn voorstel te doen zegevieren om zich met de Grieksche steden op Sicilië tegen Syracuse te verbinden, gezamenlijk deze stad te veroveren en daarna het gansche eiland onder Athene te brengen. Alkibiades, die onuitputtelijk was in 't bedenken van listen en hulpmiddelen om de Siciliaansche steden over te halen, de partij van Athene te kiezen, was juist de geschikte man ter volvoering van dit plan. Reeds hadden zich twee steden bij hem aangesloten, waaronder Catana, dat aan de vloot een geschikte haven aanbood, toen hier de Salaminia, het Atheensche staatsschip, aankwam met het bevel, dat Alkibiades op staanden voet naar Athene moest terugkeeren.

Sedert Alkibiades zijn oorlogzuchtige staatkunde in de volksvergadering had doen zegevieren, hadden zijn vijanden niet stil gezeten. De aristocraten hadden geheime vereenigingen, *hetairiën* opgericht. Onder het voorwendsel van gezellige bijeenkomsten en vroolijke drinkgelagen te houden, kwamen zij bijeen om staatkundige plannen te beramen. De afzonderlijke hetairiën stonden met elkander in nauw verband en hare leden hadden zich verbonden, elkander bij het dingen naar openbare ambten en het voeren van rechtsgedingen met goed en bloed terzijde te staan. Zij gehoorzaamden aan de bevelen van een geheim bewind, stonden in betrekking met de regeering van Sparta en waren steeds bereid door middel van list en geweld een poging te doen om de heerschappij van den adel te herstellen.

Kort voor het vertrek der vloot vond men op een morgen de straten van Athene met stukken marmer bedekt. Zij waren afkomstig van de Hermeszuilen, die gedurende den nacht door moedwillige handen verbrijzeld waren.

Deze heiligschennis ontstemde het volk. Er werd een commissie van onderzoek benoemd en een premie van 4500 Gld. uitgelooft aan hem, die het spoor der misdadigers zou kunnen aanwijzen. Alle moeite was te vergeefs. Nu werd eerst gemompeld, daarna luide uitgesproken, dat niemand dan de overmoedige Alkibiades zich op zoo vermetele wijze aan het volk en de goden kon hebben vergrepen. Aldus wisten de vijanden van Alkibiades het volk op de aanklacht voor te bereiden, die zij tegen hem wilden inbrengen. In de volksvergadering, waarin de laatste besluiten aangaande den tocht naar Sicilië werden genomen, beschuldigde zekere Puthomkos Alkibiades van goddeloosheid. Op zijn verzoek werd een slaaf toegelaten, die verklaarde tegenwoordig te zijn geweest, toen Alkibiades met zijn vrienden op een drinkgelag heilige, godsdienstige gebruiken bespot had. Met het oog op Alkibiades' vroeger leven werd aan de waarheid der aanklacht niet getwijfeld, te meer daar zijn vrienden zich, eer er een onderzoek was ingesteld, door de vlucht in veiligheid stelden. Zijn vijanden, in hun opzet versterkt, brachten nieuwe aanklachten in, en nu besloot de Raad der Vijfhonderd de volksvergadering te laten beslissen of men een rechtsgeding tegen Alkibiades zou aanvangen of niet. Op den dag der vergadering trad Alkibiades moedig en vastberaden voor het volk op. Hij eischte zelf een gestreng onderzoek en verklaarde zich bereid de straf te ondergaan, indien hij schuldig werd bevonden. Zijn woorden maakten zulk een diepen indruk, dat het volk geneigd scheen hem vrij te spreken. Om dit te voorkomen stelden zijn vijanden voor, het onderzoek te verdagen tot zijn terugkomst van Sicilië, dewijl de tocht niet uitgesteld, en op het beslissend oogenblik de veldheer niet van de vloot gescheiden kon worden. Hiertegen verzette Alkibiades zich met al zijn macht. Hij eischte als zijn recht, dat zijn zaak terstond onderzocht zou worden, doch de vergadering besloot tot het uitstel. Na het vertrek der vloot zetten de aris-

toeraten hun werk voort. Zij wisten in Athene groote onrust te wekken door uit te strooien, dat er geheime plannen tegen de staatsregeling werden gesmeed. Omtrent Alkibiades werd het gerucht verspreid, dat hij naar de alleenheerschappij streefde, en toen Thessalos, de zoon van Kimon en een der hoofden van de aristocraten, onwedersprekelijke bewijzen had bijeengebracht, dat Alkibiades de godsdienstplechtigheden had bespot door ze op drinkgelagen na te bootsen, nam de volksvergadering het besluit, dat Alkibiades zich moest komen verantwoorden. Daar het bekend was, hoezeer leger en vloot op de hand waren van Alkibiades, bewerkten zijn vijanden, dat de bevelhebber van de Salaminia in last kreeg met zachtheid en voorkomendheid te werk te gaan en in geen geval geweld te gebruiken.

Alkibiades achtte het niet geraten zich tegen het bevel des volks te verzetten, en daar hij zijn lot wel voorzag, wanneer hij naar Athene terugkeerde, waar nu zijn vijanden de macht in handen hadden, terwijl zijn vrienden op de vloot waren, liet hij het voorkomen, alsof hij niets liever verlangde dan zich te gaan verantwoorden. Hierdoor viel het hem gemakkelijk, toen de Salaminia op de terugreis te Thurii was gekomen, te ontsnappen. Toen hij door iemand werd herkend, die hem vraagde of hij zijn eigen vaderland niet meer vertrouwde, gaf hij ten antwoord: «Als het op mijn leven aankomt, vertrouw ik zelfs mijn moeder niet; zij zou bij vergissing een zwarten, in plaats van een witten steen in de urn kunnen werpen.» Alkibiades begaf zich naar Sparta en de Salaminia kwam zonder hem te Athene, waar het doodvonnis over hem werd uitgesproken. Toen hij dit vernam, riep hij uit: «Ik zal hun toonen, dat ik nog leef!»

De rijke, bedaagde, dralende Nikias, die meer invloed bezat dan de arme, jeugdige, maar beleidvolle Lamachos, sloeg nu het beleg voor Syracuse. In menig gevecht bleef hij overwinnaar en hij slaagde erin, de stad niet alleen van

de zee- maar ook van de landzijde in te sluiten, zoodat de Syracusanen, geen hoop op ontzet meer hebbende, vredesonderhandelingen aanknoopten. In plaats van deze spoedig ten einde te brengen of door een bestorming de stad nog meer te benauwen, rekte Nikias de besprekingen. Dit stortte hem en de schoone vloot in 't verderf.

De zelfzuchtige Alkibiades, thans alleen bezielde met de gedachte om wraak te nemen op zijn tegenstanders te Athene, wist door de hem eigene buigzaamheid van geest. die hem in staat stelde in zeer korten tijd de Spartaansche levenswijze aan te nemen, en door de middelen, waarover hij kon beschikken om zich bij anderen aangenaam te maken, grooten invloed te Sparta te verkrijgen. Met kracht kon hij daarom Syracuse's verzoek om hulp ondersteunen. Hij schetste den Spartanen aan welk gevaar zij zich blootstelden, indien zij Athene toelieten Sicilië te veroveren, en gaf hun een plan aan de hand om de Atheners op de voordeeligste wijze in hun eigen land te beoorlogen. Onmiddellijk besloten de Spartanen, den raad van Alkibiades op te volgen. Onder aanvoering van Gulippos, een hunner bekwaamste en dapperste aanvoerders, zonden zij eene weinig talrijke vloot ter hulp van Syracuse. Nikias verzuimde Gulippos het landen te beletten en daardoor was deze in staat, hulptroepen van verschillende Grieksche steden op Sicilië tot zich te trekken. Zonder door de Atheners in zijn tocht te worden belemmerd, kon hij Syracuse naderen en er met zijn macht binnendringen. Nu herleefde de moed der belegerden. Zij waagden uitvallen, die met een goeden uitslag bekroond werden, en weldra moesten de Atheners in plaats van langer aan te vallen, op zelfverdediging bedacht zijn. Nikias, wiens toestand met den dag hachelijker werd, daar bovendien ziekten in zijn leger uitbraken, verzocht aan de Atheners verlof het beleg op te breken, of zich door een jeugdigen veldheer te doen vervangen. De brief van Nikias bereikte Athene, toen daar een groote ongerustheid heerschte, want, over-

eenkomstig den raad van Alkibiades, had de Spartaansche koning Agis het slechts vier mijlen van Athene gelegen Dekeleia bezet en er zich versterkt. In weerwil van het gevaar, waarin zij verkeerden, besloten de Atheners het beleg van Syracuse niet te doen opbreken, noch Nikias te vervangen, maar dezen een versterking van 73 schepen te zenden onder aanvoering van den bekwamen Demosthenes. Toen deze voor Syracuse verscheen, zag hij terstond, dat er geene mogelijkheid was, de krijgskans te doen keeren dan door een onverhoedschen aanval. Hij ondernam hem, doch werd teruggeslagen. Nu gaf hij den raad, het beleg onmiddellijk op te breken om ten minste vloot en leger voor Athene te redden. Nikias kon hiertoe echter niet besluiten, omdat hij geen verlof uit Athene had ontvangen. Sparta zond nieuwe versterking, en welhaast was de toestand van Nikias' leger en vloot zoo hopeloos, dat hij zich niet langer tegen den terugtocht kon verzetten. In den nacht van den 27sten Augustus 413 zouden de schepen bij het licht der volle maan vertrekken. Het was negen uur 's avonds. De laatste manschappen van het leger hadden hunne plaats op de schepen gevonden, toen onverwachts de maan werd verduisterd. Dit ongunstig voorteecken deed Nikias en het meerendeel der zijnen van schrik verstijven. De waarzeggers werden ondervraagd en verklaarden, dat volgens den wil der goden de vloot eerst na driemaal negen dagen mocht vertrekken. De bijgeloovige Nikias durfde niet in strijd met deze uitspraak te handelen, en zocht door offerplechtigheden de goden te verzoenen, in plaats van althans voor een veiliger ligplaats voor de vloot te zorgen.

Toen de Syracusanen van het gebeurde onderriicht waren, besloten zij het uiterste te wagen om de Atheensche vloot te vernielen. Zij versperden de haven en beletten haar daardoor ongedeerd te ontsnappen. Te laat zag Nikias zijn misslag in. Ofschoon de door de wichelaars aangegeven tijd nog niet verstreken was, besloot hij een ge-

vecht tegen de scheepsmacht van Syracuse te wagen, daar de vloot anders een zekere prooi des vijands moest worden. Het gevecht liep ten nadeele der Atheners af, maar nog gaven Nikias en Demosthenes alle hoop niet verloren, daar het aantal hunner schepen dat van Syracuse overtrof. Zij besloten een tweede poging te wagen om de haven te verlaten. Het bijgeloovige scheepsvolk echter was geheel ontmoedigd en eischte met oproerige kreten over land van Syracuse naar een bevriende stad te worden weggevoerd. De veldheeren zagen zich genoodzaakt aan het verlangen van dien grooten hoop moedeloos, met wie toch niets te beginnen was, toe te geven, ofschoon zij zich van de uitkomst weinig goeds konden voorspellen. Eerst vertrok Demosthenes met 6000 man. Hij werd omsingeld en gedwongen zich over te geven. Deze schande niet willende overleven, hief hij het zwaard op om een einde aan zijn leven te maken, toen zijn arm vastgehouden, en hij gevangen genomen werd. Eenige dagen later onderging Nikias hetzelfde lot, nadat het grootste gedeelte zijner manschappen gesneuveld was. Gulippos wilde het leven der Atheensche aanvoerders redden om hen in zegepraal naar Sparta te voeren, doch de Syracusanen brachten hen ter dood. De overige gevangenen, waaronder vele aanzienlijke Atheners, werden als slaven verkocht.

Alkibiades.

II.

De tijding van den zwaren ramp verwekte in Athene verslagenheid en verdeeldheid. De eene partij beschuldigde de andere als de oorzaak van het onherstelbaar verlies. De aristocraten, sterk door hunne hetairiën, wisten de leiding der zaken in handen te krijgen. Zij voerden bezuinigingen in bij de godsdienstplechtigheden en de

openbare spelen en begonnen zich toe te rusten tot den zwaren strijd, die te wachten was, daar niet alleen de Spartanen in de nabijheid der stad genesteld waren, maar ook de gegronde vrees bestond, dat vele bondgenooten Athene zouden afvallen.

Ondertusschen spoorde Alkibiades de Spartanen aan, de Atheners niet alleen te land maar ook ter zee te bestrijden. Dewijl de Spartanen echter de middelen niet bezaten om spoedig een groote vloot uit te rusten, gaf Alkibiades den raad, een verbond met Perzië te sluiten, dat over voldoende schatten kon beschikken om het bouwen eener Spartaansche vloot te bekostigen. Er kwam een verdrag tot stand met een der Perzische satrapen in Klein-Azië, Tissaphernes. Deze verbond zich, de kosten te dragen voor het onderhoud eener Spartaansche vloot, wanneer Sparta hem hielp de Jonische steden in Klein-Azië, in wier bondgenootschap de groote macht van Athene gelegen was, onder zijn gezag te brengen.

Sedert zijn komst in Sparta had Alkibiades zich vijanden gemaakt en hun aantal nam meer en meer toe. Sommigen vreesden hem als een gevaarlijk mensch, anderen waren ijverzuchtig op den invloed, dien de vreemdeling had verworven, en eindelijk waren er, die grievend door hem beleedigd werden. Onder deze laatsten behoorde Agis, wiens gemalin Timaea Alkibiades geheel voor zich had weten te winnen. Al die vijanden vereenigden zich tegen hem. Zij wezen erop, hoe dubbelzinnig en trouweloos hij was, en de regeering van Sparta gaf bevel, hem heimelijk uit den weg te ruimen, om op deze wijze voor zijn wraaklust beveiligd te zijn. Gewaarschuwd door de schoone koningin Timaea slaagde Alkibiades er nochtans in te ontkomen, en begaf hij zich naar Tissaphernes, die hem met vreugde ontving.

Had Alkibiades te Athene als een Athener, te Sparta als een Spartaan geleefd, de buigzaamheid van zijn aard liet hem toe te Sardes, den zetel van Tissaphernes, als een

Pers te leven. Hij werd de raadsman van den stadhouder en wist dezen te beduiden, dat het belang van Perzië medebracht, de Spartanen, zonder het verbond met hen te verbreken, zoo weinig mogelijk te ondersteunen. Hij wees op het voordeel, dat de Perzen ervan zouden trekken, indien Sparta en Athene elkander verzwakten, en het dus zaak was te zorgen, dat het trotsche Sparta geen te groot overwicht verkreeg. Tegelijkertijd stelde hij zich in betrekking met de voornaamste edelen van de Atheensche vloot. Hij zeide hun zijn vriendschap en het bondgenootschap met de Perzen toe, op voorwaarde, dat de democratische regeeringsvorm te Athene veranderd, en hij in die stad weder toegelaten zou worden. De meerderheid der aristocraten nam met het voorstel genoegen, maar toen Alkibiades aan Tissaphernes voorstelde een verbond met Athene te sluiten, toonde deze zich daartoe ongenegen. Alkibiades redde zich uit de verlegenheid door aan de aristocraten namens Perzië zulke overdreven voorwaarden te stellen, dat de Atheners daaraan nooit konden voldoen. Het afspringen der onderhandelingen bracht de aristocraten, waaronder er waren, die hun ouden vijand Alkibiades in geen enkel opzicht vertrouwden, weder nader tot elkander, en nubesloten zij het opgevatte plan om de democratische staatsregeling ten val te brengen, toch door te zetten. Zij slaagden erin met behulp van een hoop gepeupel, dat onder aanvoering van jonge edelen in dienst stond van de hetairiën, om de aanzienlijkste voorstanders der democratie door sluipmoord uit den weg te ruimen.

Toen men op de Atheensche vloot, die voor het eiland Samos lag, het bericht der omwenteling ontving, riepen twee aanzienlijke mannen, Thrasuboelos en Thrasullos, de bemanning tot een volksvergadering bijeen. Zij wisten de krijgslieden bij eede te doen beloven, aan de democratische staatsregeling getrouw te blijven en haar belagers even standvastig te bestrijden als de Spartanen. „Niet wij,” zeide Thrasuboelos, „zijn van Athene afgefallen; Athene

is van ons afgevallen. Het is onze taak de vrijheid en de staatsregeling te beschermen; wij maken voortaan den staat uit." De krijgslieden kozen hierop Thrasuboeos en Thrasullos tot aanvoerders, doch Thrasuboeos verklaarde, dat Athene thans de leiding behoefde van den eenigen man, die in staat was het te redden: Alkibiades. Niet zonder moeite gelukte het Thrasuboeos Alkibiades tot bevelhebber te doen uitroepen. Deze houding van de vloot had in Athene weder een tegenomwenteling ten gevolge, waardoor de democratische staatsregeling hersteld werd.

Eenigen tijd later behaalde Alkibiades een zoo schitterende overwinning op de Spartanen, dat deze in echt Lakonischen stijl dezen brief naar hunne regeering zonden; "Het geluk is geweken, de opperbevelhebber is gesneuveld, de manschappen lijden honger, wij weten niet, wat te doen."

Thans achtte Alkibiades den tijd gekomen, zich weder in Athene te vertoonen. Een onafzienbare menigte stond op het strand geschaard om den man, die de redder des vaderlands was geworden, te ontvangen, toen hij met zijn zegevierende vloot, waarbij zich meer dan honderd veroverde vijandelijke schepen bevonden, den Peiraeus binnenviel. Hij achtte het echter niet geraten zijn galei te verlaten, eer hij zijn vrienden aan den oever ontdekt had. Nu verdrongen jong en oud elkander om hem te zien. Men wierp hem kransen toe en geleidde hem in zegepraal naar de stad. In de volksvergadering wist hij de burgers, door de macht van zijn woord, weder aan zich te binden. Van het verleden sprekende, zeide hij, dat niet Athene de schuld droeg van zooveel dwaling en misverstand, maar een ijverig noodlot, aan welks macht de staat onderworpen was geweest. Hij werd weder in het bezit van zijn vermogen gesteld en tot opperbevelhebber over leger en vloot benoemd.

Terwijl Alkibiades zich ten strijde rustte, slaagde de sluwe Spartaansche vlootvoogd Lysandros er in, een verbond met de Perzen tot stand te brengen. Tissaphernes was als satraap in Klein-Azië vervangen door een jongeren

zoon van koning Darius II, Cyrus den Jongeren, die Lusandros in staat stelde, aan zijn scheepsvolk een soldij van vier obolen (30 cts.) daags uit te keeren, terwijl de Atheners er slechts drie gaven. Hiervan verwachtte Lusandros, dat de gehuurde matrozen der Atheners tot hem zouden overloopen, en hij bedroog zich niet. Hij vermeed daarom zorgvuldig in een treffen te geraken met Alkibiades, die ondertusschen was uitgelopen en voortdurend zijn volk zag verminderen zonder eenig voordeel te kunnen behalen. Eens, dat Alkibiades de vloot moest verlaten om een onderhoud te hebben met den aanvoerder van een smaldeel, dat hij op verren afstand had doen post vatten, gaf hij aan zijn onderbevelhebber Antióchos strengen last, zich gedurende zijn afwezigheid in geen gevecht met Lusandros in te laten. Antiochos was echter zoo onvoorzichtig de Spartaansche vloot voorbij te varen, waarop Lusandros hem aanviel en versloeg.

Onmiddellijk maakten de aristocraten van dezen tegenwoord, die echter gemakkelijk te herstellen was, gebruik om Alkibiades ten val te brengen. Een hunner verliet de vloot om Alkibiades te Athene aan te klagen als de oorzaak van het geleden verlies. Hij beschuldigde hem, niet zonder grond, van een losbandig leven te leiden, aan onbekwame deelgenooten zijner uitspattingen posten van vertrouwen te schenken, en zich in Thracië een veilig toevluchtsoord voor zijn persoon te hebben bereid. Het viel den aristocraten niet moeilijk de volksvergadering te overtuigen, hoe gevaarlijk het was het opperbevel in handen te laten van iemand, die altijd met kuiperij omging, en Alkibiades werd ontslagen. Hij trok zich terug naar den Chersonnesus.

Toen de ambtstijd van den bekwamen Lusandros verstreken was, werd hij, niet herkiesbaar zijnde, vervangen door den dapperen Kallikratidas, die echter een geduchte nederlaag leed, waarbij hij omkwam. De ephoren benoemden nu een nieuwen vlootvoogd, doch stelden dezen

Lusandros ter zijde, die daardoor als het ware opperbevelhebber was. Lusandros verzamelde de gansche Spartaansche vloot en begaf zich daarmede naar den Hellespont vóór de stad Lampsacus. Terstond volgde hem de vloot der Atheners, die tegenover de zijne stelling koos aan den mond van den Aigos Potámos (Geitenrivier). De ligging der Atheensche vloot was zeer ongunstig, daar de kust in de nabijheid geen haven aanbood; daarbij heerschte er weinig orde en verlieten de manschappen herhaalde malen de schepen om aan land levensmiddelen te zoeken of er zich te vermaken. Alkibiades, die zich in de nabijheid bevond, begaf zich naar de Atheensche bevelhebbers om hen tegen hunne nalatigheid te waarschuwen. Hij bood hun den steun der Thraciërs aan, bij wie hij grooten invloed bezat, en verzekerde hun, dat zij een beslissende overwinning zouden behalen, indien zij hem het opperbevel wilden toevertrouwen. Hij kreeg tot antwoord: „Hier hebben wij te bevelen, niet gij.”

Met de hem eigene sluwheid had Lusandros de Atheners in hunne zorgeloosheid gestijfd. Hij nam den schijn aan, alsof hij niet voornemens was, iets tegen hen te ondernemen, doch hield hen daarbij scherp in 't oog. Eens, toen een groot gedeelte van de bemanning der Atheensche vloot weder aan land was gegaan, deed hij onverwachts den reeds lang beraamden aanval. Bijna zonder slag of stoot maakte hij zich van de Atheensche schepen, op negen na, meester; de gevangenen, die hij maakte, liet hij ter dood brengen. Niet minder groot dan de groote opgetogenheid te Sparta, was de neerslachtigheid te Athene. Ieder oogenblik vreesde men den overwinnaar Lusandros in den Peiraieus te zien verschijnen, doch hij bleef vooreerst uit. Zijn eerste werk was, de Atheensche bezittingen en bondgenooten te onderwerpen en ze een aristocratisch bestuur onder een Spartaan als *harmost* (stedevoogd) te geven; daarna zou de beurt aan Athene komen. Nadat de stad aan de landzijde door een Spartaansch leger was ingesloten, ver-

scheen eindelijk Lusandros aan den zeekant. Hoe manmoedig de Atheners zich gedroegen, zij waren niet bestand tegen den honger, die weldra in de stad begon te heerschen. Menig onbemiddelde was reeds door gebrek aan voedsel omgekomen, toen de aristocratische partij het besluit wist door te drijven om met de Spartanen te onderhandelen. Onder de voorwaarden, die de Spartanen

Lusandros laat de muren van Athene omverwerpen.

eischten, behoorde het slechten van Athene's muren. Hierin wilde het volk niet bewilligen. Toen stelde de aristocraat Theramenes voor, dat men hem naar Lusandros zou afvaardigen om te beproeven betere voorwaarden te bedingen. Hij werd afgevaardigd. Gedurende drie maanden liet hij niets van zich hooren en daarna keerde hij onverrichterzake terug. De ellende in de stad was ondragelijk geworden. Eenige onversaagde mannen stelden voor, liever met eere

te sterven dan een schandelijken vrede te sluiten. Theramenes en de zijnen wisten hen door valsche aanklachten uit den weg te ruimen. Toen werd aan Theramenes volmacht gegeven, den vrede te sluiten. Athene moest een bondgenoot worden van Sparta, zijn macht beperken tot Attika, zijn oorlogsschepen uitleveren en zijn vestingwerken slechten.

Kort na den val van zijn vaderstad, die hij beurtelings ten zegen en ten vloek was geweest, sloeg het laatste uur voor Alkibiades. Hij had bemerkt, dat Cyrus de Jongere zijn broeder Artaxerxes II, die Darius II in 404 was opgevolgd, van den troon wilde stooten, en daarom het voornemen opgevat, zich naar het Perzische hof te Suza te begeven om Artaxerxes II de bewijzen te leveren van het gevaar, dat hem dreigde. Met dit doel verzocht hij een geleide aan Pharnabāzus, insgelijks satraap in Klein-Azië, die hem echter alleen toestond in Phrygië verblijftehouden. Weldra liet Pharnabāzus zich door Cyrus den Jongeren en Lusandros overhalen den gevaarlijken man te doen ombrengen. Hij zond moordenaars op hem af, doch zoo groot was de vrees voor Alkibiades, dat zij hem niet openlijk durfden aanvallen. Zij slopen naar het huis, waar hij met zijn geliefde Timandra leefde, en staken het in brand. Met den mantel om den linkerarm gewonden en het zwaard in de vuist kwam Alkibiades uit de vlammen te voorschijn. De moordenaars weken, maar schoten uit de verte pijlen op hem af, die hem doodelijk wonden. Timandra wikkelde zijn lijk in haar eigene kleederen en begroef het.

De dertig tirannen.

Met behulp van Lusandros slaagden de aristocraten er in, de staatsregeling te Athene af te schaffen en dertig mannen, bekend onder den naam van de dertig tirannen, te benoemen, om een nieuwe staatsregeling te ontwerpen, en het bewind te voeren, totdat deze zou zijn ingevoerd.

Zij begonnen onmiddellijk met het beschuldigen en veroordeelen van ieder, die zich vroeger tegen de aristocraten had verzet, en plaatsten een hunner, Satúros, aan het hoofd van elf mannen, die met de uitvoering der doodvonnissen waren belast. Als de bloeddorstigste der tirannen deden zich Kritias, evenals Alkibiades een leerling van Sokrates, en Theramēnes kennen. Toen laatstgenoemde evenwel meende, dat er genoeg burgers omgebracht waren om de *oligarchie* (regeering van een gering aantal aristocraten) bevestigd te achten, wenschte hij het bloedvergieten te staken, uit vrees, dat het volk afkeer zou krijgen van het bewind. Kritas verzette zich daartegen. Hij meende, dat het volk het best in bedwang was te houden door vrees, en verzocht met dat doel aan Lusandros om 700 Spartaansche hopliten, die op de Akropolis gelegerd werden, ter bescherming van de dertig tirannen. Tevens bracht Kritias een bende nietswaardigen bijeen, die steeds gewapend waren en gereed om op zijn wenk allerlei daden van geweld te plegen. Met onverminderden ijver werd het aanklagen en veroordeelen der beste burgers, die niet op de hand der dertig tirannen waren, voortgezet. Menigeen, voor een valsche aanklacht of de hand eens moordenaars vreezende, nam de vlucht en liet zijn goederen door de dertig tirannen verbeurd verklaren. Een dier vluchtelingen was Thrasuboeos.

Voortdurend trachtte Theramēnes de willekeur zijner ambtgenooten tegen te gaan, maar hoe krachtiger hij er zich tegen verzette, en hoe meer hij er op aandrang speed te maken met de hun opgedragen voltooiing der staatsregeling, des te stouter trad Kritias op. Deze liet een lijst opmaken van 3000 aanhangers der tirannen, en het besluit nemen, dat ieder, wiens naam niet op die lijst voorkwam, geen wapenen mocht dragen en op bevel der Dertigmannen ter dood kon worden gebracht. Het woe-den der tirannen deed den invloed van Theramēnes toenemen. Kritas besloot daarom, hem uit den weg te rui-

men. Hij beschuldigde hem in de vergadering, een vijand van het bestuur te zijn. Theramēnes verdedigde zich op welsprekende wijze. Kritias gaf een wenk, dat de moordenaarsbende zou naderen, en sprak toen: „Deze mannen eischen de veroordeeling van een misdadiger, die het bestuur omver wil werpen. Ik schrap den naam van Theramēnes van de lijst der 3000 en nu veroordeelen wij, de Dertigmannen, hem ter dood.” Theramēnes snelde naar het nabijstaande altaar, omvatte het en zeide: „Mannen, wanneer gij duldt, dat Kritias mij van de lijst der 3000 schrap, verkeert gij allen in hetzelfde gevaar.” Niemand waagde het echter een woord te zijnen voordeele te spreken. Nu beval Kritias aan Satūros met zijn Elfmannen Theramēnes weg te voeren. De ongelukkige werd met geweld van het altaar gerukt en over de markt naar de gevangenis gesleept. „Luide riep hij, dat hem onrecht werd aangedaan. „Zwijg,” zeide Saturos, of gij zult er voor boeten!” „Moet ik er dan niet voor boeten, wanneer ik zwijg?” hernam Theramēnes. Zoodra de veroordeelde in de gevangenis was gekomen, bood Saturos hem den giftbeker aan. Theramēnes dronk hem onmiddellijk ledig, maar gelijk dat bij gastmalen ter eere der goden gebruikelijk was, stortte hij er vooraf eenige druppels van op den grond met de woorden: „Dit voor den zachtmoedigen Kritias!”

Het schrikbewind der tirannen duurde voort, maar het aantal hunner vijanden nam met den dag toe. De haat, die Thebai, Korinthe, Argos en Megāra vroeger aan het trotsche Athene hadden toegedragen, was geweken, sedert het zijne macht had verloren, daarentegen nam de afkeer tegen het overmoedige Sparta toe. Hier had een groote omkeering in de oude zeden plaats. Lusandros had groote schatten medegebracht. Om een zeemacht te kunnen onderhouden achtte hij het noodig, dat Sparta zijn vroeger beginsel liet varen om geen staatsschat te hebben. Een voorstel, door hem daartoe gedaan, werd aangenomen en

nu gedroeg hij zich zoo overmoedig, dat een der koningen, Pausanias, het in 't belang der koninklijke waardigheid noodig achtte, zijn invloed te snuiken. Pausanias slaagde er in ephoren te doen benoemen, die Lusandros vijandig waren, en nu was deze niet langer in staat de hechtste steun der tirannen te Athene te zijn.

Spoedig daarna verzamelde Thrasuboeos een kleine schaar dappere vluchtelingen om zich heen, en bezette met hen een kleine versterkte plaats in de nabijheid van Athene. Deze stoute daad verwekte alom verbazing. Een menigte ballingen wisten Thrasuboeos te bereiken, en schaarden zich onder zijn bevel, en toen hij op die wijze het aantal zijner strijders tot eenige honderden had zien aangroeien, maakte hij zich van den Peiraeus meester. Nu openbaarde zich in Athene zulk een geest van verzet tegen de Dertigmannen, dat zij het voor hunne veiligheid geraden achtten met een menigte gewapende edelen naar Eleusis de wijk te nemen. Hier lieten zij een groot aantal weerbare mannen, die zij niet vert rouwden, voor zich verschijnen. Een voor een werden de gedaagden door een deur gelaten, waar de gewapende edelen hen aangrepen en in boeien sloegen. Den volgenden dag riepen de tirannen de 3000 op de lijst geschreven personen tot een vergadering op. Kritias voerde er het woord en eischte, dat allen, die den vorigen dag in boeien waren geslagen, als schadelijk voor den staat, ter dood gebracht zouden worden. Geen der aanwezigen had den moed als verdediger der ongelukkigen op te treden. Het doodvonnis werd uitgesproken en onmiddellijk voltrokken. De tirannen deden nu een poging om Thrasuboeos uit den Peiraeus te verdrijven. Zij werden echter teruggeslagen en Kritias sneuvelde. De tegenstanders der Dertigmannen schepten nieuwen moed, en weldra was het met de macht der tirannen gedaan. De democratische staatsregeling werd hersteld, doch gewijzigd naar de behoeften van den tijd.

S o k r a t e s.

Een der mannen, die het tijdperk van Perikles door de eigenaardige en verhevene ontwikkeling van hun geest hebben opgeluisterd, is Sokrates. Deze merkwaardige man, de zoon van een beeldhouwer, trachtte reeds van zijn jeugd af nuttige kennis op te doen. Hij beoefende wis- en natuurkunde, rede-, toon- en dichtkunst en bovenal wijsbegeerte. In het bijzonder dacht hij na over het zedelijk leven van den mensch, en hij kwam tot het inzicht, dat de boven een tempel geplaatste spreuk „Ken u zelve,” den waren weg tot wijsheid voorschreef. Sedert leerde hij, dat de mensch vooral moet streven, te leeren kennen, wat goed en wat kwaad is, en zich rekenschap te geven van zijn doen en laten. Tot zijn dertigste jaar oefende Sokrates het beroep zijns vaders uit, maar na dien tijd leefde hij hoogst eenvoudig van een zeer kleine bezitting, ten einde zich geheel te kunnen wijden aan overdenkingen en aan het onderrichten van ieder, die er belang in stelde den uitslag zijner onderzoekingen te vernemen. Ofschoon hij zijn vaderland niet als staatsman maar als volksleeraar en hervormer der zeden wilde dienen, kwam hij zijn plichten als staatsburger getrouw na. Steeds toonde hij zich een man van karakter; hij onthield zich van wat hij als slecht erkende en deed, wat hij goed achtte, zonder zich ooit te laten weerhouden door de gedachte, dat zijn handelingen tot zijn nadeel, misschien op het verlies van zijn leven konden uitloopen. Eens, dat de Atheners zonder voldoende gronden verlangden, dat het doodvonnis van eenige veldheeren zou worden uitgesproken, was Sokrates, die toen juist zitting in de rechtbank had, de eenige, die er zijne stem tegen verhief. Tegenover de toenemende weelde, achtte hij het noodig een voorbeeld te geven van gehardheid en van de kracht, ontberingen te kunnen doorstaan. In het begin van den Pe-

loponnesischen oorlog moest Sokrātes mede uittrekken om Potidēa te helpen belegeren. Het was winter en zoo koud, dat niemand zijn tent verliet zonder de voeten in bont te wikkelen. Sokrātes ging echter, ondanks het gure weder blootsvoets en met dezelfde kleeding, die hij in den zomer droeg. Door zijn dapperheid redde hij eens het leven van Alkibiades. Bij een andere gelegenheid, toen het Atheensche leger op de vlucht werd geslagen, wilde Sokrātes niet anders dan vechtende wijken. Hij geraakte daardoor omringd door vijanden, die hem zeker gedood zouden hebben, indien Alkibiades hem niet was komen verlossen. De bevelhebbers verklaarden, dat zij den strijd gewonnen zouden hebben; indien ieder zijn plicht had gedaan gelijk Sokrātes.

Sokrātes was gehuwd met Xanthippe, die hij wegens hare goede zorgen voor de huishouding en de opvoeding harer kinderen hoogschatte, maar die, wellicht omdat zij somtijds aan hare luimen toegaf, door de overlevering verkeerdelijk als eene boosaardige vrouw is afgeschilderd. Gelijk Sokrātes tot eigen ontwikkeling het gezelschap zocht van beschaafde mannen en vrouwen, zooals Pheidias en Aspasia, die hem ondanks zijn armoedige omstandigheden in hun gezelschap toelieten, trok hij jongelingen, in welke hij aanleg bespeurde, tot zich, om hen door gesprekken op de markt of in de werkplaatsen der kunstenaars in zijn wijsheid op te leiden. Sokrātes heeft geen geschriften nagelaten. Wat wij van zijn denkwijze weten, wordt ons medegedeeld door zijn leerlingen Aischines, Xenophon en Platon, meestal in samenspraken, den vorm, waarvan Sokrates zich bij zijn onderricht bediende.

De wijze, waarop hij kennis maakte met Xenophon, wordt op de volgende wijze medegedeeld. Eens hield Sokrātes hem in een straat staande met de vraag: „Weet gij, waar meel te koop is?” Verwonderd zag Xenophon hem aan en antwoordde: „Op de markt.” — „En waar koopt men olie?” — „Ook op de markt.” — „En weet

gij wel, waar wijsheid en deugd te verkrijgen zijn?" — Hierop zag Xenophon hem verbaasd aan en bleef het antwoord schuldig, waarop Sokrâtes vervolgde: „Kom met mij mede, ik zal het u wijzen." Twee andere jongelingen Eukleides van Megâra en Antisthênes, die in den Peiraieus woonden, gevoelden zich zoozeer aangetrokken door de gesprekken met Sokrâtes, dat zij hem ondanks den grooten afstand, waarop hunne woningen van Athene verwijderd waren, zoo vaak mogelijk bezochten. Toen het eens tijdens een oorlog tusschen Athene en Megâra aan de bewoners van laatstgenoemde stad op doodstraf verboden was, zich op Atheensch grondgebied te vertoonen, waagde Eukleides het 's avonds in vrouwenkleeren te Athene te komen, om met Sokrâtes te kunnen spreken. Sokrâtes waarschuwde zijn leerlingen tegen de verderfelijke gevolgen, die de weelde kon hebben, maar gelijk dat meer geschiedt, waren er onder hen, die zich verdienstelijk meenden te maken door de leer van hun verstandigen meester te overdrijven. Een hunner was Antisthênes, die zich, als blijk, dat hij de weelde verachtte, in een mantel met scheuren begon te vertoonen. Om hem te doen begrijpen, dat dit niet overeenkomstig zijn bedoeling was, voegde Sokrâtes hem toe: „Antisthênes, door de scheuren van uw mantel heen, kan ik uw ijdelheid zien." Aischines, een arm jongeling, wenschte vurig in den kring van Sokrates te worden opgenomen, doch hij durfde er zich niet bij aansluiten, omdat er zooveel rijke jongelieden onder waren. Toen Sokrates dit bemerkte, en hem de reden zijner bedeesdheid had doen opgeven, zeide hij: „Acht gij u zelven dan zoo gering; weet gij niet, dat gij in uw persoon een schat aanbrengt?"

Sokrâtes had bij uitnemendheid de gave door vragen op dwalingen te wijzen, de leugen aan 't licht te brengen en het verkeerde te hekelen. Hij maakte zich daardoor gehaat bij velen, die in zijn dagen valsche leerstellingen verkondigden; zij noemden hem een onuitstaanbaren vraag-

al. Het was zijn bedoeling, de menschen, met welke hij in aanraking kwam, tot nadenken te brengen, en dewijl nadenken al spoedig twijfel opwekt aangaande overgeleverde denkbeelden, werd hij zelfs beschuldigd, het geloof aan de goden te ondermijnen. Om deze reden werd hij door Aristophanes in diens blijspelen gehekeld. Over het algemeen werd Sokrates echter geacht, en daar hij zich met geen staatkunde inliet, zelfs niet door de dertig tirannen vervolgd. Maar toen dezen verdreven waren, werd hij door eenige volksleiders en priesters zoo gevaarlijk voor hunne bedoelingen geacht, dat zij het naderend einde van den zeventigjarigen grijsaard niet durfden afwachten. Drie mannen leverden de aanklacht tegen hem in, dat hij de goden loochende en de zeden der jeugd bedierf, en eischten daarom, dat hij volgens de wetten ter dood veroordeeld zou worden. Om aan de beschuldiging, dat hij de zeden der jeugd bedierf, kracht bij te zetten, wezen zij erop, dat mannen als Alkibiades en Kritias zijn leerlingen waren geweest. Volgens de gewoonte te Athene, moest hij zelf zijn verdediging voor de rechters voordragen. Hij deed het op een wijze, die geheel afweek van de gebruikelijke, want zonder te trachten zijn handelingen in een licht voor te stellen, dat zijnen rechters aangenaam moest zijn, en zonder op hun gevoel te werken, legde de grijsaard zijn bedoelingen oprecht en eenvoudig voor hen bloot. Hij zeide, dat zijn wijsheid vooral daarin had bestaan, dat hij zich niet verbeeldde te weten, wat hij eigenlijk niet wist, en dat hij het zijn plicht had geacht zijn medeburgers door zijn vragen van hunne zelfverblindings te overtuigen, dat zij meenden te weten, wat zij niet konden weten. Oordeelde iemand, dat dit dwaas was geweest, omdat het te voorzien was, dat hij zich op die wijze den haat der menigte en misschien een gewelddadigen dood op den hals zou halen, dan moest hij doen opmerken, dat men zich niet mag laten afschrikken iets nuttigs te doen, uit vrees, dat men zijn leven daardoor in gevaar brengt.

Gij zoudt zeggen, dat ik schandelijk gehandeld had, indien ik voor Potidēa en elders, waar ik het vaderland als krijgsman moest dienen, den post, mij door de bevelhebbers aangewezen, lafhartig had verlaten, maar zou het niet even schandelijk zijn geweest, indien ik niet trouw op den post was gebleven, mij door de godheid aangewezen om de waarheid te zoeken en mij zelve en anderen te beproeven. Gesteld dus, dat gij mij vrijspraak op voorwaarde, dat ik zou ophouden te doen, gelijk ik tot nu toe heb gedaan, dan zou ik antwoorden: „Atheners! ik ben u wel genegen als uw oprechte vriend, maar ik moet de godheid meer gehoorzamen dan u, en zal zoolang ik leef, voortgaan de waarheid te zoeken, de deugd te betrachten en anderen daartoe op te wekken. Indien ik den dood vreesde, zou ik dwaas handelen, want niemand weet, wat de dood is; misschien is hij voor den mensch wel het hoogste goed.” Toen Sokrates met spreken geëindigd had, gingen de rechters tot de stemming over en veroordeelden hem met een kleine meerderheid ter dood. Het stond aan veroordeelden vrij „zich tegen te schatten”, d. i. een zachtere straf te vragen, en indien zij dit deden, stemden de rechters erover, of zij die zouden toestaan of niet. Sokrates nam daarom nog eens het woord en zeide, dat hij zich steeds als een weldoener zijns volks bleef beschouwen, en het hem toescheen, dat hij evenzeer als de overwinnaars in de Olumpische spelen verdiend had op staatskosten levenslang te worden verzorgd. Hij zou dit echter niet vragen, omdat het den schijn op hem zou halen van eigenwaan. Boven gevangenis en verbanning verkoos hij den dood, want wat zou op zijn ouden dag voor hem een leven zijn, dat hem dwong van stad tot stad te zwerven. Ook kon hij niet vragen, dat de doodstraf in een boete werd veranderd, omdat hij bijna niets bezat. Nu boden verscheidene zijner leerlingen zich als borgen aan, indien hem eene boete werd opgelegd. De rechters stemden opnieuw, en daar velen hunner zich door zijn taal beledigd

achtten, werd hij nu met een aanzienlijke meerderheid ter dood veroordeeld. Sokrates hoorde het vonnis, dat nu onherroepelijk was, met dezelfde gelatenheid aan, die hij gedurende het gansche rechtsgeding had bewaard. Hij verzekerde, geen berouw te hebben, dat hij niet gesproken had op een wijze, die de rechters meer te zijnen gunste had kunnen stemmen, omdat hij steeds de overtuiging had gehad, niets onedels te mogen doen om zich uit eenig gevaar te redden; dat het gemakkelijker was den dood te ontgaan dan de schande, omdat de schande sneller was dan de dood, en dat hij het geluk had gehad aan de schande te ontkomen.

Nu werd Sokrates naar de gevangenis gebracht, en daar juist den vorigen dag een schip tot het brengen van het jaarlijksch offer naar Delos was uitgevaren en in Athene geen doodvonnis mocht worden voltrokken, zoolang het schip afwezig was, kon Sokrates nog een dertigtal dagen voor zijn leerlingen gespaard blijven. Dagelijks bezochten zij hem, en daar zij zeer weemoedig gestemd waren door het vooruitzicht, dat zij den dierbaren grijsaard eerlang zouden moeten missen, zocht hij somtijds door aangename scherts hunne stemming opgeruimder te maken. Toen Apollodōros eens zijn smart niet kon onderdrukken en hem weemoedig toevoegde: „Welk een lot, zoo onschuldig te moeten sterven!” vroeg Sokrates hem met een glimlach op de lippen: „Zoudt gij soms liever zien, dat ik schuldig stierf?”

Twee dagen voor zijn dood kwam zijn vriend Kriton hem mededeelen, dat hij een groote som gelds verzameld had om de wachters om te koopen, en dat alles in gereedheid was gebracht om hem in den nacht naar Thessalië te doen vluchten, waar hem een goede ontvangst was bereid. Kriton voegde erbij, dat Sokrates aan zijn vrouw, aan zijn kinderen, aan zijn vrienden verplicht was, een poging te doen om zijn leven te redden. De wijsgeer weigerde echter bepaald van dit aanbod gebruik te maken en

bracht Kriton onder het oog, dat niemand zich door onder-
vonden onrecht mag laten verleiden, iets te doen, dat in
strijd is met de wetten van zijn vaderland.

Toen de laatste dag van Sokrates' leven was aangebro-
ken, kwamen zijn vrienden vroeger dan gewoonlijk in zijn
kerker. Zij vonden hem ongeboeid en in gezelschap van
zijn vrouw en zijn jongsten zoon. Xanthippe barstte uit
in tranen, en toen Sokrates hierdoor werd bewogen, ver-
zocht hij, dat men haar naar huis zou geleiden. Toen dit
geschied was, vroegen zijne vrienden, waarmede zij hem
genoegen konden doen. „Met zóó te leven,” was het ant-
woord, „als ik u steeds heb aanbevolen.” „Wij zullen er
met al onze krachten naar streven”, was het antwoord,
„maar hoe verlangt gij, dat wij na uw dood met u hande-
len?” — „Gelijk gij wilt,” zeide Sokrates, „indien gij mij
namelijk dan nog hebt, en ik u niet ontsnapt ben.” Gelijk
gewoonlijk bracht hij den dag in gesprekken met zijn leer-
lingen door, maar thans werd geen ander onderwerp be-
handeld dan de onsterfelijkheid. Tegen zonsondergang
kwam een gevangenbewaarder Sokrates aankondigen, dat
hij zich gereed moest houden den giftbeker te drinken. „Ik
vrees niet”, voegde de man erbij, dat gij mij, zooals ge-
wone misdadigers doen, zult verwenschen, want ik doe
slechts, wat mijn meerderen mij bevolen hebben, en ik
heb u als den besten man leeren kennen, die ooit binnen
deze muren is gekomen. Vaarwel! en schik u zoo goed
mogelijk in het onvermijdelijke.” Toen hij den kerker ver-
laten had, zeide Sokrates: „Wat een braaf man! Zoo heb
ik hem nu al de dagen, dat ik hier ben, leeren kennen.
Maar laat een uwer nu eens gaan zien, of de dollekerveld-
drank gereed is.” Zijn vrienden verzochten hem, het uiter-
ste af te wachten, maar Sokrates achtte het dwaasheid, zijn
leven nog een paar oogenblikken te willen verlengen. On-
middellijk daarop bracht een dienaar den giftbeker binnen.
Sokrates vroeg hem, of hij bij het gebruik ervan op iets
had te letten. „Als gij gedronken hebt,” was het antwoord,

„moet gij wat heen en weer loopen tot uw beenen zwaar beginnen te worden, en dan moet gij op uw legerstede gaan liggen.” Hij nam den beker aan, maar eer hij hem aan de lippen bracht, verzocht hij te mogen weten, of er genoeg in was om een gedeelte van den inhoud aan de goden te mogen plengen. De dienaar antwoordde, dat er niet meer gereed werd gemaakt dan juist noodig was. „Welnu”, hernam Sokrâtes, „dan zullen wij ten minste bidden, dat de overgang naar ginds gelukkig moge zijn.” Onmiddellijk daarop ledigde hij den beker. De leerlingen en vrienden, die hem omringden, konden nu hunne tranen niet langer bedwingen. Zij weenden niet om hem, maar om zich zelve, dewijl zij zulk een uitstekend vriend moesten verliezen. Sokrâtes, die een onverstoorbare kalmte behield, vermaande hen, zich als mannen te gedragen, dewijl hij juist met het doel om in een bedaarde omgeving te sterven, zijn vrouw verwijderd had. De vrienden schaamden zich over hunne zwakheid en onthielden zich van weenen, terwijl Sokrâtes langzaam heen en weer wandelde. Toen zijn beenen stijf begonnen te worden, legde hij zich op den rug neder en bedekte het gelaat. Een oogenblik later naderde hem de man, die hem den giftbeker had gereikt, betastte zijne voeten, drukte ze sterk en vraagde Sokrâtes of hij het voelde. „Neen,” sprak de stervende. Toen betastte hij hem steeds hooger en deed de omstanders opmerken, dat het lichaam koud en stijf werd. Eensklaps sloeg Sokrâtes het dek van 't gelaat en zeide: „Kriton, wij zijn Asklepias *) een haan schuldig; zorg er voor, dat hij geofferd worde!” Kriton vraagde hem of hij nog iets te zeggen had; maar er kwam geen antwoord meer.

*) De god der geneeskunde; men offerde hem uit dankbaarheid, als men van een ziekte genezen was.

Terugtocht der Tienduizend.

Cyrus de Jongere had ondertusschen, begunstigd door zijn moeder, wier lieveling hij was, zijn pogingen doorgezet om zijn broeder Artaxerxes II, dien hij in verstand en geestkracht ver overtrof, van den troon te zetten. Hij wist zich te verbinden met een vriend van Lusāndros, den bekwamen, maar gewetenloozen Kleārchos, die geruimen tijd voor Sparta bevelhebber van Byzantium was geweest, en thans een leger bijeenbracht, dat door onderscheidene personen in de verschillende deelen van Griekenland voor Cyrus was gestorven. Weldra had deze een leger van ruim 100,000 man bijeen, waarvan een huurbende van 13,000 Grieken de kern uitmaakte. Het voorkomen, de wapening en de krijgshaftige houding der Grieken boezemden ontzag in aan de Aziaten, die op het bloote gezicht hunner wapen-oefeningen, van schrik werden bevangen.

Cyrus trok thans op Babylon aan om zijn broeder, die door Tissaphernes met het gevaar, dat hem dreigde, bekend was gemaakt, te verrassen, eer hij met zijn krijgstoerusting gereed was. Maar toen Cyrus den Euphraat was overgetrokken, kwam Artaxerxes II hem met 400,000 man te gemoet. De beide legers geraakten bij Cunāxa, ten N. van Babylon gelegen, met elkander slaags. De Grieken, die tegenover den rechtervleugel des vijands stonden, brachten dezen in verwarring en dreven hem terug, maar aan den anderen vleugel zegevierde Artaxerxes. De troepen waren nog niet lang handgemeen, toen Cyrus zijn broeder ontdekte. Onmiddellijk reed hij op hem aan, met het doel hem eigenhandig te dooden, en bracht hem een wond toe; doch de begeleiders van Artaxerxes stelden zich manmoedig voor het leven huns konings in de bres en velden Cyrus. Toen hun aanvoerder gevallen was, sloegen de troepen van Cyrus onmiddellijk

op de vlucht. Alleen de Grieken hielden stand en weerden een aanval van het overwinnend gedeelte van Artaxerxes' leger af.

Zegevierend stonden de Grieken, wier aantal nu tot 10,000 was ingekrompen, op het slagveld; maar toch bevonden zij zich in het uiterste gevaar. 's Konings eisch om de wapenen neder te leggen hadden zij met fierheid afgewezen. Zij wisten dus, dat hij alles in 't werk zou stellen om hen in 't verderf te storten, en nu bevonden zij zich zeer ver verwijderd van hun vaderland, allerwegen omringd door hen vijandige volken en onbekend met de streken, door welke zij huiswaarts moesten keeren. De vrees voor de Grieken was echter zoo groot, dat de koning besloot hen door list te verdelgen. Hij liet Tissaphernes onderhandelingen met hen aanknoopen, die een verdrag ten gevolge hadden, waarbij hun vrije aftocht werd toegezegd. De listige satraap wist hierop te bewerken, dat er telkens botsingen met de Perzische troepen plaats hadden, en toen Klearches zich hierover beklaagde en een onderhoud met Tissaphernes verlangde, antwoordde deze daartoe genegen te zijn, mits het plaats had in tegenwoordigheid van al de Grieksche opperbevelhebbers. Aan zijn wensch werd voldaan, maar nauwelijks waren zij in de Perzische legerplaats aangekomen, of zij werden in boeien geslagen, en naar den koning geleid, die hen terstond liet nederhouwen.

De Perzen hadden gemeend, dat de Grieken weerloos zouden zijn, indien zij hunne aanvoerders hadden verloren. Zij wisten niet, dat menige Griek, die het eene jaar opperbevelhebber was, het volgende somtijds weder als gemeen soldaat diende, en dat zich dus onder de gewone soldaten menig uitstekend aanvoerder bevond. Niet weinig verbaasde het dan ook de Perzen, dat hun vernieuwde eisch om de wapenen neder te leggen door de Grieken ronduit werd afgeslagen.

Zoodra de tijding van het vermoorden hunner aanvoer-

ders in de Grieksche legerplaats bekend was geworden, had de vroeger genoemde Athener Xenophon, die den tocht als vrijwilliger medemaakte, zijn medestrijders aangemaand den moed niet te verliezen en onmiddellijk over te gaan tot het benoemen vanaanvoerders. Diensvolgens verkoos het leger hem tot bevelhebber, terwijl hij den Spartaan Cheirisophos tot aanvoerder der voorhoede aanwees en tot de krijgslieden sprak: „Maakt u thans gereed op te trekken. Wie uwer de zijnen wenscht terug te zien, zij erop bedacht, zich dapper te betoonen, want op geen andere wijze kan zijn wensch vervuld worden. Wie in 't leven verlangt te blijven, trachte te zegevieren, want de overwinnaars kunnen den dood geven, de overwonnenen echter moeten hem ondergaan.” Xenophon, die in een beroemd werk, bekend onder den titel *Anabasis* een keurige beschrijving van den ganschen tocht heeft gegeven, beschrijft hetgeen hierna plaats had op de volgende wijze.

„Toen zij deze woorden gehoord hadden, stonden de „krijgslieden op, en gingen zij uit elkander om hunne wagens en tenten te verbranden. Ieder gaf van hetgeen hij „overtollig had, aan anderen, die erom verlegen waren, „en wat niet medegenomen kon worden, werd in 't vuur „geworpen. Nadat dit geschied was, ontbeten zij. Terwijl „zij hiermede nog bezig waren, kwam Mithridates, een „Perzisch aanvoerder, met omstreeks driehonderd ruiters „aanrennen. Op een afstand, dat hij zich kon doen ver- „staan, hield hij halt, verzocht den Griekschen legerhoof- „den, naar hem te luisteren en sprak toen: „„Ik was, „„gelijk gij weet, niet alleen Cyrus getrouw, maar thans „„ben ik u ook nog goedgezind en met groot gevaar hier- „„heen gekomen. Als ik nu wist, dat gij een plan tot „„uwe redding hadt gemaakt, zou ik mij met al mijne „„krijgslieden bij u aansluiten. Zegt mij, uw vriend, die „„het goed met u meent, wat gij voornemens zijt te doen ”” „Nadat de legerhoofden beraadslaagd hadden, besloten zij „bij monde van Cheirisophos het volgende antwoord te

„geven: »»Ons voornemen is, wanneer men ons onge-
 ,,,stoord huiswaarts laat trekken, het gebied des konings
 ,,,zooveel mogelijk te sparen; maar als iemand ons den
 ,,,weg verspert, hem zoo dapper mogelijk te bestrijden.””
 „Nu trachtte Mithridātes hun te bewijzen, dat er zonder
 „den wil des konings geen uitzicht op redding voor hen
 „was. Hieraan bemerkte men, dat hij een uitgezonden
 „spion was. De aanvoerders besloten daarom zoolang zij
 „in 's vijands land waren, den oorlog voort te zetten zon-
 „der zich verder met onderhandelaars in te laten, daar
 „dezen bovendien de soldaten zochten te verleiden. Dit
 „gelukte hun maar al te goed met een hoofdman, die zich
 „'s nachts met twintig minderen uit de voeten maakte.
 „Toen het onthijt was afgehoopen, trokken zij over het
 „riviertje Zabātos in goede orde verder, terwijl zij het
 „trekvee en den tros in hun midden hadden. Zij waren nog
 „niet lang voortgegaan, toen Mithridates zich weder ver-
 „toonde met tweehonderd ruiters en vierhonderd vlugge en
 „behendige boogschutters en slingeraars. Hij kwam als met
 „vredelievende bedoelingen, maar toen hij genoegzaam gena-
 „derd was, begonnen de ruiters en voetknechten met
 „pijlen te schieten en met steenen te werpen, waardoor
 „vele Grieken gewond werden. De Grieksche achter-
 „hoede leed zeer, dewijl de Grieksche boogschutters, Kre-
 „tenzers, niet zoo ver schoten als de Perzische, en daar
 „zij slechts licht gewapend waren, een schuilplaats zoch-
 „ten tusschen de hopliten; ook was het niet mogelijk de
 „slingeraars met de werpspietsen te bereiken.” Tegen den
 avond kwamen de Grieken in veiligheid in een dorp. Zij
 waren geheel moedeloos, maar Xenophon wist hunen
 geestkracht weder te verlevendigen. Hij sprak: ,,,Wij
 ,,,mogen de goden danken, dat de vijand met geen groo-
 ,,,tere macht tegen ons is opgerukt, want nu heeft hij,
 ,,,zonder ons een groot verlies toe te brengen, laten zien,
 ,,,wat ons ontbreekt. Willen wij voorkomen, dat hij
 ,,,ons, terwijl wij voortrukken, nieuwe verliezen toe-

„„„brengt, dan moesten wij ten spoedigste zorgen, dat
 „„„wij van ruiters en slingeraars voorzien zijn. Nu hoor
 „„„ik, dat er in ons leger Rhodiërs zijn, waarvan de
 „„„meesten de kunst van 't slingeren verstaan, terwijl zij
 „„„tweemaal zoo ver werpen als de Perzen. Want terwijl
 „„„dezen steenen slingeren zoo groot als eene vuist, weten
 „„„de Rhodiërs zich van kleine looden kogels te bedienen.
 „„„Indien wij nu de slingers, die zij bij zich hebben, van
 „„„hen koopen, aan anderen geld bieden om nieuwe te
 „„„maken en ieder, die vrijwillig als slingeraar in dienst
 „„„wil treden, vrijstellen van eenige lastposten, zooals de
 „„„wacht te houden, te fourageeren, enz., zoo zouden
 „„„wij, wat dit betreft, spoedig geholpen zijn. Ook zie
 „„„ik, dat wij paarden bij het leger hebben, eenige, die
 „„„ik medevoer, eenige, die aan Kleārchos hebben toebe-
 „„„hoord, en nog vele andere, die aan den vijand ontno-
 „„„men zijn om de bagage te dragen. Indien wij nu
 „„„daaruit eene keuze deden, de gekozene paarden door
 „„„andere lastdieren vervangen en ze van teugels en zadels
 „„„voorzagen, zoo zouden wij er gebruik van kunnen ma-
 „„„ken om den vijand afbreuk te doen.”” Dit voorstel
 vond bijval, en nog in denzelfden nacht bracht men twee-
 honderd slingeraars bijeen. Den volgenden dag werden
 „vijftig paarden en ruiters uitgekozen en dezen van le-
 „deren pantsers en harnassen voorzien. Nadat men den
 „geheelen dag rust had genomen, brak men den volgen-
 „den in de vroege op, want men moest door een hollen
 „weg trekken. waar men vreesde door den vijand te wor-
 „den aangevallen. Reeds was men er door, toen Mithri-
 „dates opdaagde met duizend ruiters en vier duizend
 „slingeraars en boogschutters. Hij had een zoo groote
 „macht van Tissaphernes verzocht en verkregen, dewijl
 „hij hem beloofd had, de Grieken daarmede in zijn han-
 „den te zullen leveren. „Mithridates toch schatte de
 „Grieken zeer gering, omdat hij bij zijn vroegeren aanval
 „zelf niets geleden, en hun, naar hij dacht, een zwaar

„verlies toegebracht had. Toen nu de Grieken den pas
 „reeds een goed eind achter den rug hadden, zagen zij,
 „dat Mithridates er insgelijks doortrok. Aan de ruiters
 „werd aanbevolen onversaagd op den vijand in te dringen,
 „dewijl zij door een voldoende macht van hopliten, die
 „daartoe reeds aangewezen waren, ondersteund zouden
 „worden. Zoodra Mithridates hen had ingehaald en de
 „slingersteen en pijlen de Grieken reeds bereikten, gaf
 „de trompetter het teeken tot den aanval, en nu storm-
 „den ruiters en voetknechten op den vijand los. Deze
 „hield geen stand maar vluchtte in den hollen weg. Bij deze
 „vervolgving verloren de barbaren niet alleen veel voet-
 „volk, maar in den hollen weg werden zelfs achttien rui-
 „ters gevangen genomen. De Grieken verminkten de
 „lijken der verslagenen om den vijanden, die het slagveld
 „bezochten, afschrik in te boezemen." Eenige dagen later
 ontmoetten de Grieken, die zich intusschen in de dorpen
 van levensmiddelen, lood en wat zij verder noodig hadden,
 behoorlijk hadden voorzien, een groot leger onder aan-
 voering van Tissaphernes. Deze waagde het niet een aan-
 val op hen te doen, maar gaf bevel de Grieken op vol-
 doenden afstand met slingersteen en pijlen te bestoken.
 Toen daarop de Rhodiërs, verspreid opgesteld, begonnen
 te slingeren en de Kretenzers met pijlen te schieten, en
 niemand hunner miste, hetgeen niet mogelijk was wegens
 den dichten drom der vijanden, trok Tissaphernes zoover
 terug, dat hij buiten het bereik van het Grieksche geschut
 kwam. Steeds trokken de Grieken naar het Noorden het
 bergland in en met den dag namen de moeielijkheden toe.
 Eens, dat zij met de grootste inspanning door een berg-
 engte waren gekomen, zagen zij zich aan twee zijden door
 de troepen van Tissaphernes bedreigd, terwijl zich vóór
 hen de Armenische bergen verhieven, die door een zoo
 woest volk waren bewoond, dat het niet eens aan de Per-
 zen onderworpen was. Men besloot dit bergland binnen te
 trekken, in de overtuiging, dat Tissaphernes het niet zou

wagen hun tocht daar te bemoeilijken. Zeven dagen lang trokken zij onder de grootste bezwaren door het woeste bergland, toen zij aan een riviertje kwamen, aan welks overzijde de Perzen, die hen langs een anderen weg vooruitgekomen waren, hadden post gevat, terwijl zij zich door de bergbewoners in den rug bedreigd zagen. De satraap, die de Perzen aanvoerde, wilde de Grieken door list verdelgen en zocht onderhandelingen met hen aan te knopen, maar zij beantwoordden zijn aanzoek met een woedenden aanval, die hun in de gelegenheid stelde, den tocht noordwaarts te vervolgen. Maar nu geraakten zij in een met dikke sneeuw bedekt bergland, waar de vinnige koude sommigen deed bezwijken, van velen de kracht verlamde en aan bijna allen den moed benam. Xenophon slaagde erin de geestkracht weer een weinig te doen herleven, en wel kwam hun dit te stade, toen zij eerlang op een strijdbaar bergvolk stieten, dat hen door zijn aanvallen dwong den tocht noordwaarts te staken en zich meer westelijk te bewegen. Dit was hun geluk. Door noordwaarts te trekken zouden zij den Kaukasus bereikt hebben, nu naderden zij de Zwarte Zee. Welk een opschudding was er onder de Grieken, toen eenigen van de voorhoede haar op een schoonen dag op den top van een berg onverwachts aanschouwden en weldra door het gansche leger de vreugdekreet weergalmde: „De zee! de zee!” Allen snelden naar de plaats, waar zij te zien was, om zich van die heugelijke waarheid met eigen oogen te overtuigen. Tranen van vreugde stroomden over veler wangen; de geharde krijgers omhelsden elkander en dankbaar hieven zij de handen tot de goden op. Nooit hebben schipbreukelingen met inniger blijdschap het land aanschouwd, dat hen kon redden, dan nu de Grieken de zee, in welker nabijheid zij den eindpaal van de lange reeks hunner rampen meenden te vinden. Nog moesten zij een volk, dat hun den weg naar het vaderland versperde, bestrijden, maar zij dreven het op de vlucht, en toen zij ten getale van 8600 man Trapézus, de eerste

Grieksche stad op hun weg, bereikten, legden zij hunne dankbaarheid door offeranden en wedspelen ter eere der goden aan den dag. Eindelijk bereikte het overschot der Tienduizend Europa, maar het duurde nog lang, eer zij hunne haardsteden wederzagen, want zij waren slechts korten tijd in Thracië, toen zij genoodzaakt werden weder terug te keeren naar Klein-Azië, waar een oorlog was uitgebarsten tusschen de Perzen en de Spartanen.

Agesilaos.

Toen de Spartaansche koning Agis gestorven was, lieten de Spartanen uit haat tegen Alkibiades, die zoo begunstigd was geworden door Agis' gemalin Timaea, niet toe, dat haar zoon met de koninklijke waardigheid werd bekleed. Lusandros wist te bewerken, dat Agis' tengere, kreupele broeder Agesilāos, dien hij tot zijn werktuig meende te kunnen gebruiken, den troon beklom.

De roemrijke terugtocht der Tienduizend had de innerlijke zwakheid van het Perzische rijk aan 't licht gebracht. Toen nu eenige Grieksche steden in Klein-Azië het Perzische juk afschudden, maar terstond door de satrapen bedreigd, de hulp van Sparta inriepen, verklaarde deze staat zich onmiddellijk bereid aan het verzoek te voldoen. De ephoren zonden Agesilāos, die zich veler achting had verworven, omdat hij de oud-Spartaansche eenvoudigheid bleef betrachten, terwijl de weelde in Sparta hand over hand toenam, met een leger naar Klein-Azië. Hij werd vergezeld door Lusandros, die, evenals bij een vroegere gelegenheid, het gansche beleid van den krijg in handen meende te krijgen, ofschoon hij niet de eerste in rang was. Zoodra het leger in Klein-Azië was aangekomen, verdrongen zich de afgevaardigden der Grieksche steden om Lusandros, wiens voorkomen veel meer ontzag inboezemde dan dat des konings, terwijl zich tevens ieder, die een gunst te verzoe-

ken had, zich tot hem wendde. Agesilāos was echter niet voornemens zich door Lusandros te laten beheerschen. Op een in het oog loopende wijze stelde hij de gunstelingen van Lusandros bij anderen achter, en toen deze bemerkte, dat hij zich in den koning had vergist, keerde hij verbitterd naar Sparta terug. Nu opende Agesilaos den veldtocht, en slaagde erin, menige overwinning op Tissaphernes te behalen, die daardoor bij Artaxerxes II in ongenade viel. Zijn opvolger Tithraustes kreeg last hem te vermoorden en volbracht dit schandelijk werk. Tithraustes, zich evenmin als zijn slachtoffer tegen Agesilaos opgewassen voelende, knoopte onderhandelingen met dezen aan, doch kon niet anders verkrijgen, dan dat de koning zich voor een groote som gelds liet bewegen, zijn satrapie te verlaten en in die van Pharnabāzus te gaan stroopen. In 395 beraamde Agesilaos een tocht naar Babylon. Met dit doel wenschte hij Pharnabāzus op zijn hand te krijgen, door hem het uitzicht te openen op een onafhankelijk vorstendom. Er had een samenspreking tusschen den koning en den satraap plaats. Agesilaos, vergezeld door dertig aanzienlijke Spartanen, kwam het eerst op de plaats der samenkomst en zette zich met de zijnen in het gras neder, om den Pers af te wachten. Weldra verscheen deze, omringd door een luisterrijken stoet. De slaven begonnen prachtige tapijten uit te spreiden, waarop hun heer zich zou kunnen nederzetten, doch toen deze den koning zag zitten, schaamde hij zich, en nam hij aan zijn zijde plaats. Nadat Agesilaos had medegedeeld op welke voorwaarde hij Pharnabāzus tot bondgenoot hoopte te krijgen, antwoordde deze: „Ik wil vrijmoedig en oprecht tot u spreken. Wil de koning een anderen veldheer zenden en mij onder diens bevelen plaatsen, dan zal ik uw vriend en bondgenoot zijn; maar vertrouwt hij mij het opperbevel toe, dan schrijft de eer mij voor, u met mijn beste krachten te bestrijden.” Agesilaos reikte den Pers na deze openhartige verklaring de hand; betreurde het, dat hij zijn bondgenoot niet kon

zijn en eenigde met de verzekering, dat hij zijn satrapie zou sparen, zoolang hij elders de Perzen kon bestrijden.

Den voorgenomen tocht naar het binnenste van Perzië kon Agesilaos echter niet ten uitvoer brengen. Meer en meer was de ontevredenheid der Grieksche steden tegen Sparta toegenomen, wegens de verdrukking, die het hun liet ondergaan. Van deze stemming maakte desluwesatraap Tithraustes gebruik om Thebai, Argos, Korinthe en andere steden door aanzienlijke geldsommen over te halen, tegen Sparta in het strijdperk te treden. Tevens had de Athener Konon, die na den slag bij den Aigos Potāmos met enkele schepen naar Cyprus wasgeweken, Artaxerxes II in zijn residentie Suza bezocht en hem overtuigd, dat de Spartanen het best ter zee te bestrijden waren. De koning droeg daarop het opperbevel over een aanzienlijke vloot aan Konon en Pharnabazus op, terwijl in Griekenland de oorlog uitbarstte en de Thebanen, bijgestaan door de Atheners, de Spartanen onder Lusandros versloegen, die daarvoor ter dood werd veroordeeld, maar voor de uitvoering van het vonnis ontsnapte. Nu werd Agesilaos met zijn troepen uit Klein-Azië teruggeroepen. „Helaas!” riep hij uit, „de Perzische koning verdrijft mij met slechts 10.000 boogschutters!” Hij bedoelde hiermede het geld, waarvoor de Grieksche staten waren omgekocht: de toenmalige Perzische munten vertoonden het beeld van een boogschutter. Agesilaos moest den weg over land nemen. Toen hij de grenzen van Macedonië naderde, liet hij den koning van dit land om vrijen doortocht verzoeken. Aarzelend gaf deze ten antwoord, dat hij er zich op bedenken zou. „Zeer wel,” riep Agesilaos spottend uit, „hij moet er maar eens goed over denken, ik zal ondertusschen maar voorttrekken.” Toen Agesilaos in Boiotië was gekomen en Koroneia naderde, waar het vijandelijk leger stond, ontving hij het bericht, dat Konon de Spartaansche vloot bij Knidos zóó geducht had verslagen, dat de Spartaansche zeemacht als vernietigd was. Vreezende, dat het zijn sol-

daten zou ontmoedigen, indien hij hun de waarheid mededeelde, maakte hij bekend, dat de Spartaansche vloot een luisterrijke overwinning had behaald. Nu kwam het bij Koroneia tot een veldslag. Van weerszijde werd met de uiterste dapperheid en verbittering gestreden. Al spoedig waren de speren aan splinters gevlogen en de schilden van den arm gerukt, en nu bestreden de zwaargewapenden elkander man tegen man met het korte zwaard. Een diep stilzwijgen heerschte onder de strijdenden, nu en dan afgebroken door de laatste kreet van een stervende. Omringd door een lijfwacht van vijftig vrijwilligers stortte Agesilaos zich telkens in de dichtste, vijandelijke drommen. Allen, die hem volgden, sneuvelden; hij zelf bloedde uit menige wond. De nacht maakte een einde aan den afgrijselijken moord. De bondgenooten lieten den volgenden morgen aan Agesilāos om een korten wapenstilstand vragen om de lijken hunner gesneuvelden te kunnen begraven. Volgens de gewoonte der Grieken was zulk een verzoek een erkenning van de nederlaag, maar het leger van Agesilāos had zoo geleden, dat het den strijd niet kon voortzetten: hij trok door naar Sparta. Met verbittering werd de oorlog voortgezet. Konon wist van Pharnabazus de toestemming te verkrijgen, dat de muren van Athene weder werden opgebouwd. Aan het hoofd eener Perzische vloot begaf hij zich naar den Peiraieus, waar het volk den zegevierenden held met gejuich ontving. Terstond werd met behulp der zeelieden de herbouw der muren begonnen. Alle Atheners, die in staat waren te arbeiden, zoo rijken als armen, sloegen de handen aan 't werk, en weldra vierden de Atheners met plechtige offeranden en prachtige feesten den herbouw hunner vestingwerken. Ter eere van Konon werd een gedenkzuil opgericht.

Van nu af trad Athene weder krachtig op onder de Grieksche staten, terwijl Sparta het, na de geleden verliezen, noodig oordeelde tot een vrede te geraken. Het zond Antalkidas, een sluw man, naar Klein-Azië om met den

satraap Tiribazus te onderhandelen, die omzijn welwillende gezindheid jegens Sparta te toonen, Konon gevangen zette, waarna deze spoedig overleed. Terwijl er nog menig gevecht werd geleverd, in een waarvan de Atheners hun bevrijder Thrasuboeos verloren, zette Antalkidas zijn onderhandelingen voort, totdat hij er inslaagde een voor de Griekenschandelijk vredesverdrag tot stand te brengen. De Atheners wilden er zich eerst tegen verzetten, doch daar het krijgsgeluk hun den rug toekeerde, moesten zij toegeven. In het jaar 387 zonden alle Grieksche staten afgevaardigden naar Tiribazus. Hij ontving hen, zooals een heer zijn minderen ontvangt, en las hun het volgende door het koninklijk zegel gewaarmerkte stuk voor: „Koning Artaxerxes houdt het voor rechtmatig, dat de steden in Klein-Azië en de eilanden Klazomenai en Cyprus hem toebehooren. Het dunkt hem ook goed, aan alle andere Grieksche staten hunne onafhankelijkheid te laten, met uitzondering van Lemnos, Imbros en Skuros, die aan Athene zullen behooren, gelijk vroeger het geval was. Indien een der staten mocht weigeren, dezen vrede aan te nemen, zal ik hem met de overige zoowel te land als ter zee, zoowel met schepen als met geld beoorlogen.”

Met dezen vrede bereikte Sparta in zooverre zijn doel, dat het den voorrang in Griekenland behield.

Pelopidas.

De vrede van Antalkidas zeide aan alle staatjes in Hellas wel onafhankelijkheid toe, maar toch wisten de Spartanen er zich te doen gelden, door de eene of andere staatkundige partij desnoods met geweld te ondersteunen. Te Thebai stonden de aristocraten en de democraten scherp tegenover elkander, zonder dat een der partijen erin kon slagen het overwicht te verkrijgen. De leider der aristocraten was Leontiades, een stoutmoedig man, die geen middelen ontzag om zijn doel te bereiken; die der democraten was

Ismenias, die om zijn onbesproken wandel door ieder geacht werd. Beiden bekleedden de waardigheid van *polemarch*, het hoogste staatsambt te Thebai, toen een Spartaansch leger onder Phoibidas in de nabijheid der stad verscheen, op weg naar het in Macedonië gelegen Olynthus, dat tegen den zin van Sparta een stedenverbond tot stand zocht te brengen. Leontiades knoopte met Phoibidas onderhandelingen aan en wist dezen te bewegen hem behulpzaam te zijn in het onderdrukken der democratische partij. Toen spoedig daarna een godsdienstig feest te Thebai werd gevierd, bij welke gelegenheid de vrouwen op den burcht Kadmeia moesten zijn, terwijl de mannen zich beneden in de stad bevonden, bezette Phoibidas onverwachts die sterkte. Zoo dra dit geschied was, snelde Leontiades met eenige gewapende aanhangers naar den Raad, gaf daar kennis van het gebeurde en de verzekering, dat de Spartanen geen vijandelijke oogmerken koesterden, maar eischten, dat Ismenias gevangen zou worden genomen. Zonder het antwoord van de verschrikte raadsleden af te wachten, beval hij de gewapenden, Ismenias naar den burcht te brengen. Daar de burgerij het niet waagde in verzet te komen, behield Leontiades gemakkelijk de overhand.

Toen het bericht van 't gebeurde te Sparta kwam, waren de ephoren zeer verstoord op Phoibidas, omdat hij zich op eigen gezag met zulk een onderneming had durven inlaten. Agesilāos wist hun toorn eenigszins te doen bedaren. „De eenige vraag,” zeide hij, „is, of Phoibidas den staat voor of nadeel heeft toegebracht. In het laatste geval is hij strafbaar, maar men handelt altijd overeenkomstig de wet, al is het op eigen gezag, wanneer men den staat voordeel aanbrengt.” De ephoren ontnamen Phoibidas het opperbevel en legden hem een geldboete op, maar de Kadmeia hielden zij met 1500 krijgslieden bezet. Ook zonden zij drie afgevaardigden, die met eenige gezanten van hunne bondgenooten een rechtbank vormden, voor welke Ismenias door Leontiades werd aangeklaagd. On-

danks zijn welsprekende verdediging werd Ismenias ter dood veroordeeld, en nu hadden Leontiades en zijn mede-aristocraten de regeering in handen. Driehonderd der aanzienlijkste democraten zagen zich voor hunne veiligheid genoodzaakt Thebai te verlaten, en weldra had zich het aristocratisch bestuur algemeen gehaat gemaakt.

Onder de ballingen, die een schuilplaats te Athene hadden gevonden, bevond zich Pelopidas, een jong, rijk Thebaan van aanzienlijke afkomst. Hij bleef in verstandhouding staan met eenige vrienden, die hunne ware gezindheid voor de aristocraten verborgen hadden weten te houden. Een hunner was Charon, een ander Phullidas, die zelfs de gewichtige betrekking van geheimschrijver der polemarchen bekleedde. Eens, dat Phullidas voor staatszaken te Athene was, beraamde hij met een zevental ballingen, waaronder Pelopidas, het plan om Thebai vande overheersching der aristocraten en Spartanen te verlossen. Op een kouden, regenachtigen winteravond kwamen de zeven ballingen, omstreeks den tijd, dat de laatste arbeiders van het veld huiswaarts keerden, als boeren of jagers verkleed, en slechts gewapend met een dolk, dien zij onder de kleederen verborgen hielden, afzonderlijk de stad binnen, en begaven zich naar het huis van Charon, waar zij verborgen werden gehouden. Tegen den volgenden avond had Phullidas de beide polemarchen, Archias en Phillippos, op een feest genoodigd, dat schitterend beloofde te zijn, zoodat geen der gasten zich liet wachten. Nog niet lang was er gegeten en gedronken, toen de polemarchen het bericht ontvingen, dat er ballingen in de stad gekomen waren, die zich ergens schuilhielden. Terstond besloten zij Charon te ontbieden. Toen hun bode aan Charon het bevel had overgebracht, dat deze terstond voor de polemarchen moest verschijnen, begrepen de saamgezworenen, dat hun toeleg verraden was. Toch verloren zij den moed niet. Zij drongen erop aan, dat Charon aan het bevel zou gehoorzamen, en zij stelden zooveel vertrouwen in hun

vriend, dat toen deze aanbod hun zijn vijftienjarigen zoon tot gijzelaar te geven, zij dit aanbod met afschuw van de hand wezen. Charon trof de Polemarchen reeds in halfbeschonken toestand aan, en met behulp van Phullidas viel het hem niet moeilijk hen gerust te stellen. De feestvreugde klom. Daar kwam een bode uit Athene, die dringend verlangde de polemarchen te spreken. Hij bracht een brief over, waarin het plan der saamgezworenen was uiteengezet. Archias nam den brief aan en legde hem ongelezen ter zijde. „Dit schrijven handelt over hoogst gewichtige zaken,” zeide de bode. „Ernstige zaken kunnen wachten tot morgen,” gaf Archias lachend ten antwoord, en hij stak den brief onder het kussen van het rustbed, waarop hij aanlag.

Het was bij de Grieken een gewoonte, dat drinkgelagen werden opgeluisterd door *hetairen*, vrouwen, die de gasten door gezang en dans moesten vermaken. Phullidas had den Polemarchen medegedeeld, dat hij voor dezen avond bijzonder schoone en kunstvaardige hetairen had gehuurd. Verhit door den wijn, drongen de Polemarchen erop aan, dat Phullidas toch de hetairen zou laten binnenkomen. Deze verwijderde zich een oogenblik en kwam terug met de tijding, dat de hetairen niet in de feestzaal wilden komen, eer de slaven eruit verwijderd waren. De gasten verlangden, dat dit dan oogenblikkelijk zou plaats hebben, en daarop traden drie prachtig gekleede en gesluierde hetairen, gevolgd door vier slavinnen de feestzaal binnen. De polemarchen waren verrukt over die verschijning, maar het genoeg, dat zij er zich van voorstelden, smaakten zij niet. De hetairen en hare slavinnen waren de als vrouwen verkleede saamgezworenen, die onverwachts op de polemarchen aanvielen en hen met de onder hunne kleederen verborgen dolken doodden.

Leontiades, die dit jaar geen polemarch, maar toch de ziel der heerschende partij was, had het feest niet bijgewoond, maar moest, volgens het besluit der saamgezwor-

renen, ook vallen. Drie hunner, waaronder Pelopidas, begaven zich, geleid door Phullidas, naar zijn woning. Hij zat na den avondmaaltijd in tegenwoordigheid van zijn vrouw, die bezig was met wol te spinnen, toen de geheimschrijver der polemarchen zich bij hem liet aandienen. Zoodra Phullidas met de drie saamgezworenen binnentrad, begreep Leontiades wat er gaande was. Hij greep zijn zwaard en bracht er een der aanvallers een doodelijke wond mede toe. Nu ontstond er een hevig gevecht, maar eindelijk slaagde Pelopidas erin, zijn gehaten vijand het zwaard in de borst te stooten.

Vervolgens snelden de saamgezworenen naar de gevangenis, schonken er aan hunne geboeide vrienden de vrijheid en trokken met dezen door de stad om de burgers te wapen te roepen. Onder de eersten, die zich bij hen aansloten, behoorde Epameinōndas. Men had hem in de samenzwering willen betrekken, doch hij had geweigerd er deel aan te nemen, omdat hij zich met geen moord wilde inlaten. Nu het echter een eerlijken strijd gold, het verdrijven der Spartanen uit de Kadmeia, was hij terstond bereid. In grooten getale sloten de burgers zich bij de saamgezworenen aan. Dezen zonden boden om de overige ballingen terug te roepen, die terstond kwamen, terwijl een menigte Atheners zich als vrijwilligers aanboden om te helpen de Spartanen te verdrijven. De bezetting van den burcht deinsde echter voor een strijd tegen zulk een overmacht terug. De Spartaansche bevelhebber verklaarde zich bereid de sterkte over te geven, indien men hem met krijgseer liet aftrekken, en de Thebanen namen hiermede genoegen. Verscheidene aristocraten wilden zich met de Spartanen verwijderen, doch dit stond de verbitterde bevolking niet toe, die velen hunner het leven benam en aan sommigen haar woede koelde door zelfs hunne kinderen om te brengen.

Door het bezit van twee mannen als Pelopidas en Epameinondas gelukte het den Thebanen de verworven vrij-

heid te handhaven. Epameinōndas bracht zulke hervormingen in het krijgswezen zijner vaderstad tot stand, dat deze in staat was aan de Spartanen het hoofd te bieden, terwijl Pelopidas van een keurbende van driehonderd uitgelezen jongelingen uit den hoogsten stand, die door vriendschap verbonden waren en zich ten doel stelden de dapperste en beste soldaten te zijn (de *heilige schaar*), de kern vormde van het Thebaansche leger.

De Spartanen zochten zoo spoedig mogelijk het verloren gezag te Thebai te herkrijgen, maar al hunne pogingen mislukten. Eens overvielen zij Pelopidas, terwijl deze zich met de heilige schaar nabij Tegūra, ten N. W. van Thebai bevond. Ondanks hunne groote overmacht werden zij door Pelopidas geheel verslagen. Het ongehoorde feit, dat de Spartanen in het open veld hadden moeten onderdoen voor een geringere macht, schonk aan de Thebanen het zelfvertrouwen, dat zij zoozeer behoefden in den zwaren strijd, die hun te wachten stond.

Epameinōndas.

Een der merkwaardigste mannen der oudheid is Epameinōndas. Hij was evenals zijn vriend Pelopidas van aanzienlijke afkomst, maar hij had niet, gelijk deze, rijke goederen geërfd. Terwijl Pelopidas zich met voorliefde aan lichaamsoefeningen wijdde, besteedde Epameinōndas zijn vrije uren aan het vermeerderen zijner kennis en het overdenken van het doel van 's menschen leven en de wijze, waarop men zich behoort te gedragen. En wat hij door ernstig nadenken als goed leerde erkennen, dat bracht hij in zijn daden ten uitvoer. Terwijl de Boiotiërs zich door een spreekwoordelijk geworden zwelgerij en ruwheid van de overige Grieken onderscheidden, en hunne zucht tot grof zinnelijk genot hen zelfzuchtigen ongeschikt voor edeler aandoeningen maakte, was Epameinōndas een toonbeeld van eenvoudigheid, matigheid, belangeloosheid en zelfop-

offering. Het jagen naar rijkdommen en uiterlijk aanzien, dat aan zijn tijdgenooten in Griekenland, zelfs aan de uitmuntendsten onder hen, eigen was, keurde hij af. Daarom wilde hij arm blijven, al zou het hem niet moeilijk zijn gevallen, zijn uiterlijke omstandigheden te verbeteren. Hij ontbeerde menig stuk van het noodigste huisraad en bezat slechts één mantel. Toen zijn vrienden hem eens vraagden, waar hij geweest was, daar zij hem gedurende eenige dagen niet gezien hadden, gaf hij ten antwoord; „Ik heb thuis moeten zitten, dewijl mijn mantel gewasschen moest worden.” Eens trachtte een Perzisch afgezant hem voor de belangen van zijn koning te winnen door hem een geschenk van 30,000 goudstukken aan te bieden. In plaats van den schat aan te nemen, zeide Epameinōndas: „Wanneer de bedoelingen van uw meester voordeelig zijn voor mijn vaderland, zal ik ze zonder geschenken ondersteunen; zijn zij het niet, dan is al het goud der wereld niet in staat er mij voor te winnen. Ik vergeef u, dat gij mijn hart naar het uwe beoordeelt, maar verlaat op staanden voet Thebai, gij mocht anders door uw goud soms anderen in verzoeking brengen.” Op een anderen tijd was Epameinōndas in zulk een geldelijke verlegenheid, dat hij om zijn uitrusting voor den aanstaanden veldtocht in orde te brengen, van een vriend twintig Gld. moest leenen. Jason, de vorst van Thessalië, die zich in die dagen juist in Thebai bevond, bood den waardigen man, als blijk van hoogachting, een geschenk van 2000 goudstukken aan, maar Epameinōndas weigerde het aan te nemen. Toen hij te velde was getrokken, vernam hij, dat zijn wapendrager zich voor een groote som gelds had laten omkopen, een gevangene te laten ontsnappen. Terstond ontsloeg hij hem uit zijn dienst met de woorden: „Geef mij mijn schild terug en koop u een uitdragerswinkel, want nu gij een rijk man zijt geworden, zult gij geen lust of geen moed meer hebben, u aan doodsgevaar bloot te stellen.” Op zekeren feestdag, toen de Thebanen zich naar hunne gewoonte aan

het zwelgen overgaven, vraagde een bekende hem, waarom hij alleen geen deelnam aan de algemeene feestvreugde? „Opdat gij allen,” was het antwoord, „u des te geruster aan de zorgeloosheid kunt overgeven.”

Epameinōndas en Pelopidas, die door de innigste vriendschap verbonden waren, slaagden er in hunne landgenooten duchtig voor den strijd uit te rusten en in den wapenhandel te oefenen, dewijl een oorlog met Sparta niet te vermijden zou zijn. Daar Athene ook in oorlog was geraakt met Sparta, maar naar den vrede verlangde, knoopte het onderhandelingen aan, die ten gevolge hadden, dat er te Sparta een vergadering van afgevaardigden der verschillende Grieksche staten werd gehouden. Sparta en Athene wilden de vrijheid der Grieksche staten erkennen; ook Thebai was hiertoe genegen, in dien zijn heerschappij over Boiotië erkend werd, gelijk die van Sparta over Lakonike en Messenië, en die van Athene over Attika. Sparta en Athene wilden dit niet toegeven. Epameinōndas, de afgevaardigde van Thebai, verdedigde in een schoone rede de vordering zijner vaderstad en deed daarin uitkomen, dat Sparta alleen uit eigenbelang op de onafhankelijkheid der steden van Boiotië aandrong, en dat het geen machtigen Griekschen staat nevens zich kon dulden. Agesilaos, de Spartaansche koning, ongeduldig wordende, viel hem op eene barsche wijze in de rede met de vraag: „Spreek ronduit, wilt gij elke stad van Boiotië hare onafhankelijkheid laten, ja of neen?” Epameinōndas antwoordde met de wedervraag: „Wilt gij elke stad van Lakonike in 't bezit harer onafhankelijkheid laten.” In plaats van verder te antwoorden, brak Agesilaos de onderhandelingen af. De overige Grieksche steden keurden het verdrag goed, en nu stond Thebai alleen tegenover Sparta.

Onmiddellijk gaven de ephoren aan koning Kleombrotos last, met een groot leger tegen Thebai op te trekken. Ofschoon de bewoners dezer stad het volste vertrouwen hadden in hunne veldheeren Epameinōndas en Pelopidas, wa-

ren zij toch over de toekomst bekommerd, dewijl zij op verre na niet in staat waren een zoo talrijk leger op de been te brengen als de Spartanen. De bekommering werd onsteltentis, toen zich bij het uittrekken van het leger allerlei ongunstige voorteekenen voordeden. Toen men de poort uittrok, kwam juist een heraut aan, die een vluchteling gegrepen had en uitriep: „Hij mag niet uit de stad gevoerd worden.” Daarna stak een hevige wind op, die linten, waarmede men zich voor het offerfeest bekransd had, wegvoerde en tegen een zuil dreef, die op een graf stond. Algemeen verlangde men, dat het leger zou terugkeeren, maar Epameinōndas, die verheven was boven het bijgeloof zijner tijdgenooten, sprak, om den moed der zijnen optewekken, deze schoone woorden uit de Ilias: „Eén is het beste voorteeken: voor 't vaderland dapper te strijden!” Daarbij liet hij toe, dat men elkander in het leger van voorteekenen vertelde, die het zelfvertrouwen der krijgslieden konden opwekken. Zoo werd er verhaald, dat de wapenen van Herakles, die te Thebai geboren was, uit den hem gewijden tempel waren verdwenen, en de god ze dus had aangegord om voor zijn stadgenooten te strijden. Weldra stonden de beide legers nabij Leuktra tegenover elkander. Epameinōndas, wien zijn vriend Pelopidas gaarne de opperste leiding overliet, en zich vergenoegde met de heilige schaar aan te voeren, wist, dat de groote kracht der Spartanen vooral bestond in het doen van een aanval met een afdeeling, die verscheidene gelederen diep was, terwijl alle volken zekeren schroom hadden, een aanval op een afdeeling Spartanen te doen. Hij besloot van deze omstandigheden gebruik te maken om zich de overwinning te verzekeren. Indien hij zijn leger op de gewone wijze tegenover den vijand in slagorde had geschaard, zou deze hem wegens zijn overmacht licht hebben kunnen overvleugelen. Hij liet daarom zijn linkervleugel voorwaarts trekken, terwijl de rechter, ofschoon aangesloten blijvende, achterbleef. Kleombrōtos had de Spartanen op den rechter-, de hulptroepen op den

linkervleugel zijner slagorde staan, zoodat Epameinōndas het eerst de Spartanen kon aanvallen. Genoegzaam genaderd zijnde beval Epameinōndas aan de voorste afdeeling van zijn linkervleugel, die hij vijftig gelederen diep had gemaakt, tot den aanval over te gaan. Ondanks de dichte menschenmassa had dit onder de leiding van Pelopidas met zulk een groote snelheid plaats, dat de Spartanen geen tijd hadden een beweging uit te voeren, die moest voorkomen, dat zij overvleugeld werden. Kort, maar hevig was de strijd. Klembrotos sneuvelde, de Spartanen moesten terugdeinzen en hun gansche leger sloeg op de vlucht.

Een Spartaan, die een nederlaag overleefde, was eerloos, en alleen om deze reden kon hij verbannen worden. Daarom juichten de moeders, wier zonen bij Leuktra gesneuvelde waren, maar de bloedverwanten der overwonnenen keken elkander bedrukt aan. Zelfs de ephoren waren verlegen, want hoe kon op zulk een aantal, als de nederlaag overleefde, de straf worden toegepast! Toen gaf Agesilaos den raad te besluiten, dat de wetten dien ongeluksdag geslagen hadden, en aldus geschiedde het.

Aanvankelijk vond de tijding van de overwinning der Thebanen nergens in Griekenland geloof. Toen zij weldra niet meer te loochenen viel, ondervond Sparta er de na-deelige gevolgen van. Verscheidene staten van de Peloponnesos, die van Sparta afhankelijk waren, eischten hunne vrijheid, en Epameinōndas maakte zich gereed dien eisch met de kracht zijner wapenen te komen ondersteunen. In dezen nood zochten de Spartanen hulp bij de Atheners, die, ijverzuchtig op de toenemende macht van Thebai, het leed vergaten, dat hun staat van de Spartanen had ondervonden, en een leger tot ondersteuning zonden. „Men mocht niet dulden”, zeiden zij, „dat Griekenland van een zijner oogen, Athene en Sparta, werd beroofd.

Nu trok Epameinōndas met een leger, dat door de troepen der Thebaansche bondgenooten tot 70,000 man was aangegroeid, de Peloponnesos binnen. Nergens konden de

Spartanen een leger tegenover het zijne stellen, en met snelle marschen naderde hij Sparta. In dezen nood wapenden de Spartanen zelfs de Heloten. Zij riepen hen ten strijde op tegen belofte van de vrijheid, maar de Heloten hadden reeds ondervinding van zulke beloften. Duizenden hunner meldden zich aan, maar zoodra zijgewapend waren, liepen zij tot den vijand over. Door verstandige maatregelen wist Agesilaos Sparta te redden. Epameinōndas ondernam geen ernstigen aanval op de stad, maar ondanks de hevigheid van den Lakonischen winter, waardoor de troepen zwaar leden, hield hij zich nog geruimen tijd in die streken op, om het oude Messenië te herstellen. Hij bevestigde de stad en riep de afstammelingen der vroegere bewoners uit alle oorden der bekende wereld op om er zich te komen vestigen. Het groote aantal Heloten, dat zich bij Epameinōndas had aangesloten, vestigde er zich insgelijks, en sedert was Messenië weder een onafhankelijke staat, die door zijn democratische staatsregeling afkeerig bleef van het aristocratische Sparta, zonder er nochtans mede in oorlog te geraken.

Ondertusschen zochten de Thebanen hun invloed ook in Noord-Griekenland en zelfs verder te doen gelden. Zij mengden zich in de twisten over de troonsopvolging in Macedonië. Pelopidas werd erheen gezonden om de zaken te regelen en keerde met Philippus, een jeugdig lid der koninklijke familie, als gijzelaar terug. Vervolgens ontving Pelopidas de opdracht, met een leger naar Thessalië te gaan, waar naden dood van Jason hevige twisten over den troon waren uitgebroken en Alexander zich door zijn broeder te vermoorden van den troon had meester gemaakt. Zijn wreede regeering bracht zulk een verbittering te weeg, dat verscheidene Thessalische steden de hulp van Thebai inriepen. Pelopidas dwong Alexander den vrede af te smeeken, maar toen hem deze was toegestaan, zon hij op wraak. Toen Pelopidas kort daarna voor de Macedonische zaken door Thessalië reisde, liet Alexander hem dringend uitnoodigen tot een samen-

komst. Niets kwaads vermoedende, kwam Pelopidas zonder gewapende geleide bij den vorst, maar deze liet hem terstond grijpen en naar de gevangenis voeren. Men verhaalt, dat Pelopidas tot zijne begeleiders de woorden sprak: „Zegt uwen meester, dat hij de grootst mogelijke dwaasheid begaat, indien hij mij het leven spaart, want dat ik mij, zoodra ik vrij kom, op hem zal wreken wegens de wreedheid, waarmede hij zijn eigene onderdanen vervolgd, en zooveel onschuldigen vermoord heeft.” Alexander was verbaasd over die zonderlinge boodschap en liet den Thebaan vragen, waarom hij zoozeer verlangde te sterven? Pelopidas antwoordde: „Indien de tiran mij vermoordt, zal hij bij goden en menschen nog meer gehaat, en des te eerder in 't verderf gestort worden.” De vrouw van den dwingeland, Thebe genaamd, kwam den Thebaanschen held in zijn gevangenis bezoeken en klaagde over het lot van zijn vrouw en kinderen. „Die zijn niet te beklagen,” zeide Pelopidas, „maar gij zijt het, omdat gij zulk een onnensch tot echtgenoot hebt.”

Zoodra de Thebanen vernamen, wat er geschied was, zonden zij een leger naar Thessalië, om Pelopidas te bevrijden. Het stond onder het opperbevel van zekeren Kleomēnes, onder wien Epameinōndas als eenvoudig zwaargewapende diende. Evenals alle groote mannen had Epameinōndas benijders, en dezen hadden weten te bewerken, dat hij niet tot aanvoerder was gekozen. Nauwelijks was het Thebaansche leger Thessalië binnengerukt, of Alexander ontving hulp van Athene, dat een verbond met hem had gesloten, terwijl de Thessalische steden, die Thebai haar hulp hadden toegezegd, hun woord niet nakwamen. Het leger geraakte hierdoor in groot gevaar. Kleomēnes durfde geen slag in 't open veld wagen en wist evenmin, hoe hij zich uit de verlegenheid zou redden. In zijn radeloosheid legde hij het opperbevel neder, waarop de soldaten Epameinōndas tot hun aanvoerder, kozen, die hen ongedeerd weder naar Thebai terugbracht. Terstond zonden de The-

banen Epameinōndas met een grooter leger in Thessalië, waarop Alexander bevreesd werd en Pelopidas ontsloeg. De oorlog tegen Sparta en Atheneriep het leger toen elders, maar weldra zagen de Thebanen zich genoodzaakt opnieuw tegen Alexander ten strijde te trekken. Aan het hoofd van een sterk leger trok Pelopidas tegen hem op. Alexander kwam hem met zijn troepen te gemoet. Bij Pharsālos kwam het tot een strijd. In de hitte van 't gevecht ontdekt Pelopidas Alexander, aan 't hoofd zijner lijfwacht strijdende. Zonder op het gering aantal begeleiders te letten, die met hem waren, stormt hij op den gehaten man in om hem eigenhandig het leven te benemen, maar Pelopidas wordt omsingeld en valt weldra dooddelijk gewond neder. Wel behaalden de Thebanen de overwinning, maar de dood van hun geliefden bevelhebber verbitterde er de vreugde over. De krijgslieden verdrongen elkander om hem nog voor 't laatst te zien, zelfs de gekwetsten weigerden, zich te laten verbinden, eer zij hem nog een blijk van toegenegenheid hadden gegeven. Als zegeteeken stapelden zij de wapenen der gesneuvelde vijanden om zijn lijk, en den volgenden dag sneden de krijgslieden ten teeken van rouw zich zelve de haren, en hunne paarden de manen af. De Thebanen schonken aan alle Thessalische staten de vrijheid en lieten aan Alexander niets dan Pherai, waar hij weldra zijn euvel daden op een gruwelijke wijze boette. In een bui van dronkenschap verried hij zijn heimelijk plan om zich van zijn gemalin Thebe te ontdoen. Om den dwingeland te voorkomen haalde zij hare broeders over hem te vermoorden. Dit was eene moeilijke onderneming, daar hij, gekweld door zijn geweten, alle mogelijke voorzorgen had genomen om zich tegen moordenaars te beschutten. Hij sliep op de bovenverdieping, waarheen men slechts toegang had door een ladder, die de dwingeland iederen avond optrok. Beneden de opening lag een groote hond aan den ketting en stond een soldaat op schildwacht, terwijl rondom de woning een afdeeling

van de hem getrouwe lijfwacht was geschaard, en de dwingeland, eer hij zich ter ruste legde, al de kasten zijner slaapkamer doorzocht om zich te overtuigen, dat er zich geen moordenaar bevond. Toch wist de list zijner vrouw al die voorzorgen te verijdelen. Eens verborg Thebe haar broeders op een geschikte plaats in de woning. 's Avonds laat kwam Alexander in beschonken toestand thuis, en toen hij zich ter ruste had gelegd, nam Thebe het zwaard, dat onder zijn bereik hing, weg, sloop vervolgens uit de slaapkamer, en beval den schildwacht den hond weg te brengen, omdat Alexander niet in zijn slaap gestoord wilde worden. Zij haalde daarop hare broeders uit hunne schuilplaats, liet hen de ladder, welker sporten zij met wol bekleed had, opklimmen, en nadat zij de deur der slaapkamer gegrendeld had, werd de tiran door een der broeders bij het hoofd, door den tweeden bij de beenen gegrepen, terwijl de derde hem het zwaard door de borst stiet. De moordenaars werden door de Grieken als helden geprezen.

Ondertusschen was de strijd tusschen Thebai en Sparta weder heviger ontbrand. Dewijl Agesilaos met een leger in Arkadië was gevallen, wilde Epameinōndas met een talrijk leger een poging doen om de stad Sparta te overrompelen. Zijn plan werd verraden, en hij vond de Spartanen op hunne hoede. Het gelukte hem wel tot op de markt van de opene stad door te dringen, maar de Spartanen strenden met zulk een moed, — zelfs knapen en grijsaards offerden hun leven voor het behoud hunner vaderstad op, — dat zij de Thebanen weder buiten de stad wierpen. Nu wilde Epameinōndas de geleden nederlaag door een overwinning op Agesilaos vergoeden. Hij trok naar Arkadië en stond weldra met 33.000 man in de vlakte van Mantinea, thans die van Tripolitza genoemd, tegenover het leger van Agesilaos, dat 22.000 man telde. Op dezelfde wijze als bij Leuktra verbrak Epameinōndas hier de gelederen der Spartanen, maar terwijl hij aan het hoofd eener afdeeling zwaargewapenden de Spartanen

terugdrong, trof hem een speer in de borst. De schacht brak af en de punt bleef erin steken. Zijn vrienden vingen hem in hunne armen op en voerden hem naar zijn tent. De artsen onderzochten de wond en verklaarden, dat hij moest sterven, zoodra het ijzer uit de borst werd getrokken. Kalm, gelijk hij altijd was, hoorde Epameinōndas de uitspraak aan. „Is mijn schild gered?” vroeg hij eens-

Dood van Epameinondas.

klaps; zijn wapendrager toonde het hem. Toen verlangde hij berichten over den slag te ontvangen. Men zeide hem, dat de Thebanen gezegevierd hadden. Een oogenblik later vroeg hij naar twee onderbevelhebbers, die hij bestemd had om hem op te volgen. Het antwoord was, dat zij beiden gesneuveld waren. „Dan moet Thebai met den vijand vrede sluiten,” sprak de stervende, en daarop

trok hij manmoedig de speerpunt uit de borst. Onmiddellijk daarna gaf hij onder eene hevige bloedstorting den geest.

Weldra sloten de uitgeputte staten den vrede, en daarbij werd het groote werk van Epameinōndas, de bevrijding van Messenië, bevestigd.

Philippus II van Macedonië.

Terwijl hij de onderlingoorlogen in Griekenland de staten in macht, en haar bewoners in zedelijke grootheid achteruitgingen, ontwikkelde zich het door een ruw, onbeschaafd volk bewoonde Macedonië in korten tijd tot een overheerschenden staat, door het genie van zijn koning Philippus II. Als gijzelaar had hij te Thebai, waarschijnlijk van zijn 15de tot zijn 18de jaar, de Grieksche beschaving leeren kennen en groot voordeel getrokken uit gesprekken met mannen als Epameinōndas en Pelopidas, wier kunst om het volk te leiden en legers aan te voeren hij bewonderde.

Op den leeftijd van drie en twintig jaar trad hij op als bestuurder voor zijn onmondig neefje, wien de troon was toegevalen. De krachtige hand, waarmede hij de teugels van het bewind aangreep, de overwinningen, die hij op de Illyriërs, die Macedonië bedreigden, behaalde, deden het verlangen ontstaan, dat hij in plaats van zijn beschermeling zou blijven regeeren, en deze wensch strookte maar al te zeer met zijn geheime bedoelingen. Hij werd koning en ontdeed zich van zijn bloedverwanten, die hem in den weg stonden, door hen of tot ballingschap te noodzaken of te dooden.

De schitterende aanleg; die Philippus deed uitblinken als staatsman en veldheer, werd geheel verduisterd door zijn gemis aan zedelijke grootheid. Hij gaf zich gaarne aan laag zingenot over, maar zijn alles bedwingende heerschzucht deed hem meester zijn van zich zelve, wanneer zijn vaak eerlooze plannen dit vorderden. Om de losbandige

edelen van Macedonië aan zich te verbinden, wedijverde hij met hen in uitspattingen. Toch was hij ook vatbaar voor edeler genot: ware kunstenaars vonden in hem een beschermer en weldoener. Hij was wreed of zachtmoedig, naarmate zijn belang dit medebracht. Zijn doel bereikte hij liever door list dan door geweld: „Geen vesting zoo sterk,” placht hij te zeggen, „of zij is verloren, wanneer zij een poortje heeft, waar een ezel met goud beladen door kan.” Om zijn plannen te doen gelukken, schroomde hij list noch trouwbreuk aan te wenden: „Kinderen,” zeide hij, „bedriegt men met dobbelsteenen; mannen met eeden.”

Terwijl hij bezig was zijn heerschappij in Thracië uit te breiden, waar hij ter bescherming van de goudmijnen de stad Philippi (Philippopel) stichtte, ontving hij eens drie verblijdende tijdingen te gelijk: n.l. dat hem een zoon, Alexander, geboren was; dat zijn veldheer Parmenio de Illyriërs, die tegen hem waren opgestaan, verslagen had; en dat zijn vierspan bij de Olumpische spelen den prijs had gewonnen. De laatste tijding was voor Philippus vooral van groot belang. Hij begreep, dat hij den Grieken een goeden dunk van zich zou geven, wanneer hij toonde belang te stellen in hetgeen zij voor het meest eervol hielden, en daardoor des te beter gelegenheid zou hebben zich met de zaken van Griekenland te gaan bemoeien, dat hij onder zijn gezag hoopte te brengen. Eerder dan hij kon vermoeden, werd hij in de Grieksche zaken betrokken.

Over akkers, nabij den tempel van Delphoi gelegen, was een oorlog ontstaan tusschen de Phokers en de hen omringende volken. Om den strijd te kunnen voeren hadden de Phokers Delphoi bezet en gebruik gemaakt van de in den tempel sedert eeuwen opgehoopte schatten. Door het dubbele van de soldij, die hunne vijanden betaalden, aan hunne troepen te geven, was hun leger zoo versterkt, dat zij alom de bovenhand behielden; en nu riepen de tegen Phokis verbonden staten Philippus te hulp. Wel werd deze een paar malen verslagen, maar hij liet den moed niet zinken

en slaagde er eindelijk in, een beslissende overwinning in Thessalië te behalen. Daar de Grieken de Phokers wegens hun tempelroof als heiligschenners beschouwden, begreep hij de gevangenen als zoodanig te moeten behandelen. Hierdoor meende hij, zou hij zich voordoen als een man, die de goden eerde, en zich dus in Griekenland achting verwerven. Dienovereenkomstig liet hij het lijk van den gesneuvelden' aanvoerder aan het kruis nagelen en alle gevangen Phokers in de zee verdrinken. Nu was Philippus voornemens door Thermopulai naar Phokis te trekken, maar de Atheners, die evenals de Spartanen op de hand der Phokers waren, bezetten den bergpas, en daar hij het niet geraden achtte nu reeds met hen in oorlog te geraken, trok hij terug. Hij liet de Grieken door onderlingen strijd elkander verzwakken, terwijl hij zelf zich versterkte door zijn heerschappij in Thessalië te bevestigen.

Eene der eerste zorgen van Philippus was, zijn leger zoodanig in te richten, dat het in staat zou zijn dat der Grieken te overwinnen. De Grieken waren gewoon met afdeelingen te strijden, die een dicht opeengedrongen menschenmassa, *phalanx* genaamd, vormde, meestal van acht gelederen diep. Epameinōndas had een phalanx aangewend van vijftig gelederen diep, opdat de achterste gelederen de voorste met kracht vooruit zouden dringen. Nu voerde Philippus een phalanx in van twaalf tot zestien gelederen diep en wapende de soldaten, die haar vormden, met lansen van ruim 6 M. lengte, zoodat de eerste vijf gelederen ze konden vellen. De lansen der Grieken lieten slechts toe, dat zij door de drie voorste gelederen werden geveld. De soldaten van de Macedonische phalanx hadden bovendien schilden, die het gansche lichaam konden bedekken, en werden geoefend, in de phalanx vlug te marcheeren.

D e m o s t h e n e s .

In dezen tijd was er in Athene een man, die de plannen van Philippus doorzag, Demosthenes, de grootste redenaar der oudheid. Op zeventienjarigen leeftijd verloor hij zijn vader, een rijken zwaardveger. Zijn groot vermogen kwam toen onder het toezicht van drie voogden, door wier slecht beheer het allengs verloren ging. Demosthenes kreeg evenals de zonen der aanzienlijke Atheners een opvoeding, die hem voor den dienst van den staat geschikt kon maken, alleen kon hij geen deel nemen aan de voor Atheners onmisbare lichaamsoefeningen, omdat hij daartoe te zwak en te ziekelijk was. Als knaap hoorde hij eens een uitstekend redenaar, en de geestdrift, waarmede het volk dezen toejuichte, deed den wensch bij hem ontstaan ook eens zulk een redenaar te worden. Van nu af legde hij zich met vlijt toe op de kennis van alles, wat daartoe vereischt werd, maar om te slagen had hij buitengewone moeilijkheden te overwinnen. Zijn stem was zwak, zijn uitspraak slecht, hij had volstrekt geen indrukwekkend voorkomen, zijn lichaamsbewegingen waren onbehagelijk en daarbij was hij kortademig en verlegen. Toch besloot hij, al die gebreken te overwinnen. Hij oefende zich met steentjes in den mond te spreken om daardoor zijn spraakwerktuigen leniger te maken, beklom onder het uitspreken van redevoeringen heuvels om zijn kortademigheid te overwinnen, en zocht zijn stem te versterken door bij stormweder aan de kust te gaan staan en te trachten onder het gebulder van wind en golven verstaanbaar te spreken. Na zich aldus geruimen tijd geoefend te hebben, waagde hij het, voor het volk op te treden, maar hij maakte niet den minsten indruk en ging moedeloos naar huis. Terwijl hij daar treurig nederzat, kwam zijn vriend Saturos hem bezoeken, Deze had opgemerkt, dat de inhoud der redevoering schoon was, maar dat het Demosthenes aan voordracht ontbrak.

Om dezen hiervan te overtuigen, verzocht hij hem een gedeelte van een treurspel voor te lezen. Demosthènes voldeed aan het verzoek, en toen hij geëindigd had, las Saturos hetzelfde stuk voor en deed daarbij zijn jeugdigen vriend opmerken, dat het doel der voordracht is, hetgeen men spreekt, voor de hoorders goed verstaanbaar te maken, en dat dit verkregen wordt door het leggen van den juiste klemtoon, het behoorlijk buigen van de stem en het begeleiden van de woorden door gepaste gebaren. Spoedig was Demosthenes overtuigd van de juistheid dezer opmerkingen, en terstond begon hij met een nieuwe reeks oefeningen. Soms sloot hij zich dagen achtereenvolgens in een donker vertrek op om zich ongestoord aan de verbetering zijner voordracht te kunnen wijden, en daarbij sprak hij dan, staande voor een grooten metalen spiegel, om te kunnen nagaan of zijne gebaren goed waren.

Eindelijk trad Demosthènes weder op voor het volk, dat, misleid door slechte raadgevers, in die dagen zeer diep was gezonken. Door de macht van zijn talent en zijn vaderlandsliefde wist hij alleen met zijn redevoeringen het volk zoozeer met betere gevoelens te bezielen, dat het, schoon onttrokken aan den krijgsdienst, weder naar de wapenen greep om het vaderland te verdedigen, en dat duizenden armen afstand deden van de ondersteuning, die zij uit de staatskas genoten, opdat Athene zich beter ten strijde zou kunnen toerusten. Daarin vooral toonde Demosthènes zich waarlijk groot, dat hij ongestoord voortging het volk wijzen raad te geven, terwijl hij niet alleen op de hatelijkste wijze werd gedwarsboomd en bespottelijk gemaakt door stadgenooten, die Philippus door goud voor zich had weten te winnen, maar zelfs krachtig werd tegengewerkt door rechtschapen mannen als Phokion. Deze man, die als een voorbeeld van deugd wordt geroemd, hield zich zoozeer van de wankelmoedigheid, de ongeschiktheid voor den krijgsdienst en de ontaarding der Atheners overtuigd, dat hij het onmogelijk voor hen achtte, Philippus met goed

gevolg te weerstaan. Telkens als Demosthenes zijn beste krachten aanwendde om den volksgeest op te wekken en te veredelen en de overtuiging te vestigen, dat de Atheners goed en bloed moesten overhebben voor de handhaving hunner onafhankelijkheid, gaf Phokion den raad zich liever opofferingen voor den vrede te getroosten, dan een strijd te wagen, waarvan hij teleurstelling als het einde voorspelde. Phokion, die een man van veel kennis, maar geen redenaar was, minachtte het volk zoozeer, dat hij eens, toen het hem, nadat hij op zijn eenvoudige wijze gesproken had, toejuichte, aan hen, die naast hem stonden, de vraag deed: „Heb ik iets doms gezegd?”

Naarmate het plan van Philippus om de Grieken te beheerschen meer en meer tot uitvoering, en duidelijker aan 't licht kwam, steeg de ongerustheid der Atheners en daarmede de invloed van Demosthenes. In een der redevoeringen, waarin hij de Atheners opwekt zich krachtig tegen Philippus te verzetten, zegt hij: „Burgers! geeft in de tegenwoordige omstandigheden, hoe verontrustend zij ook mogen toeschijnen, den moed niet op. Het geen ik u thans zal zeggen, mag u ongerijmd toeschijnen, 't is nochtans de waarheid: Het ergste van onze vroegere ongelukken is het vooruitzicht, dat wij hebben, op een betere toekomst. Onze zaken staan immers alleen zoo slecht, omdat wij volstrekt niet hebben gedaan, wat wij hadden moeten doen. Hadden wij volbracht, wat de plicht van ons eischt, en het was met onze zaken even slecht gesteld als thans, dan bleef er voor ons geen hoop op redding over. Nu heeft Philippus wel gezegevierd over onze werkeloosheid en zorgeloosheid, maar niet over onzen staat. Niemand kan zeggen, dat gij ten onder zijt gebracht, want gij hebt uw krachten nog niet beproefd. Het is volkomen waar, dat Philippus een zeer gevaarlijke, machtige vijand is, maar, mijn Medeburgers! bedenkt toch, dat er een tijd geweest is, dat wij in 't bezit waren van Pydna, Potidea en Methone, en dat vele volken, die nu aan hem onder-

„worpen zijn, vrije onafhankelijke staten vormden, veel
 „meer genegen om zich met ons dan met hem te verbinden.
 „Had Philippus, die toenzonder bondgenooten was, gemeend,
 „dat het te bezwaarlijk voor hem was, de Atheners te beoor-
 „logen, die in die dagen de sleutels van zijn land in han-
 „den hadden, dan zou hij niets ondernomen, en nimmer
 „zulk een macht verkregen hebben. Maar Philippus wist,
 „dat al die landen als prijzen, voor den overwinnaar open
 „lagen; hij wist dat de bezittingen van zorgeloozen den
 „werkzamen en onverschrokkenen toevallen, en met
 „deze gedachte bezielde, gelukte het hem, alles te ver-
 „overen. Indien gij, mijn Medeburgers! thans nog ge-
 „negen zijt die gedachte tot de uwe te maken; indien ie-
 „der uwer oprecht gezind is, zich in alles, wat zijn plicht
 „van hem vordert, naar zijn vermogen een waar burger
 „te betoonen, de rijken door het opbrengen van geld, de
 „jongeren door het opvatten der wapenen; om kort te
 „gaan, indien gij weder u zelve wilt wezen, indien nie-
 „mand meer denkt, dat hij zelf niets behoeft te doen,
 „omdat anderen het noodige wel zullen verrichten, dan
 „kunt gij met de hulp der goden herwinnen, wat gij laf-
 „hartig verloren hebt, en u op uw vijand wreken.

„Wanneer toch, mijn Medeburgers! zult gij de han-
 „den aan 't werk slaan? Zult gij wachten tot een ramp
 „ons treft, of tot de nood er u toe dwingt? Wat denkt
 „gij toch wel van uw tegenwoordigen toestand? Ik ben
 „van gevoelen, dat er voor vrije menschen geen dringen-
 „der nood kan zijn dan een slecht bestuur. Zoudt gij
 „soms willen voortgaan met door de stad te loopen en
 „elkander te vragen: „„Wat nieuws is er?““ Kan er
 „wel gewichtiger nieuws zijn dan dat een Macedoniër
 „Athene ten onder brengt en aan Griekenland de wet
 „voorschrijft? — „„Is Philippus dood?““ — „„Neen,
 „„hij is ziek.““ — Wat scheelt u dat? want gesteld, dat
 „hij stierf, ras zult gij een tweeden Philippus verwekken,
 „indien gij voortgaat uw zaken te verwaarloozen.

„En wat is de oorzaak van uw onbegrijpelijke werke-
 „loosheid? Er moet immers een oorzaak zijn, waarom
 „de Grieken, anders zoo gereed om hunne vrijheid te
 „beschermen, thans zoo genegen schijnen tot slavernij.
 „De oorzaak, Atheners, is deze, dat men een beginsel
 „heeft laten varen, dat te voren diep in ieders gemoed
 „was gegrift: een beginsel, dat op de schatten van Perzië
 „zegevierde, de vrijheid van Griekenland bevestigde en
 „tegen alle macht te land en ter zee bestand was. Dit
 „eenvoudig en natuurlijk beginsel bestaat in een algemeen
 „afkeer van ieder, die van heerschzuchtige vorsten of van
 „hen, die den ondergang van Griekenland zoeken, ge-
 „schenken aanneemt. Werd vroeger iemand betrappt zulke
 „geschenken te hebben aangenomen, dan beschouwde men
 „hem als den grootsten misdadiger, en hem wachtte zon-
 „der genade de zwaarste straf. Maar nu? Wordt het
 „ruchtbaar, dat iemand vreemd geld heeft ontvangen,
 „men benijdt hem; bekent hij het, men lacht erom;
 „wordt de daad bewezen, zij vindt vergeving, en men
 „toont slechts afkeer van hem, die zulk een daad
 „afkeurt.

„Is er iemand onder u, die zonder door Philippus om-
 „gekocht te zijn, door diens schijnbare grootheid ontzet
 „is, en hem voor onoverwinnelijk houdt, ik zal hem ter-
 „stond overtuigen, dat Philippus de hulpmiddelen, waar-
 „door het hem gelukt is tot die schijnbare grootheid te
 „geraken, reeds heeft uitgeput. Ik zelf, mijn Medebur-
 „gers! zou hem eveneens vreezen en bewonderen, wan-
 „neer hij zich langs een eerlijken weg die grootheid had
 „verworven. Wanneer eendracht en genegenheid afzon-
 „derlijke krachten samenbrengen en het algemeen welzijn
 „de vereenigde macht bijeenhoudt, dan worden alle moei-
 „lijkheden met vaardigheid aangetast en alle gevaren met
 „standvastigheid doorgestaan. Maar wanneer iemand door
 „heerschzucht en slechte middelen, gelijk hij, groot is ge-
 „worden, dan is elk toeval, elke geringe omstandigheid

„genoeg om die grootheid te vernietigen. Het is toch
 „onmogelijk, Atheners! volstrekt onmogelijk op ongerech-
 „tigheid, boosheid en trouweloosheid een bestendige
 „macht te bouwen. Zulke middelen mogen voor eens of
 „voor een korten tijd gelukken en groote verwachtingen
 „opwekken, de tijd verijdelst ze en die vermeende groot-
 „heid stort van zelf ter neder. Want gelijk bij alle soorten
 „van gebouwen de grondslagen de meeste vastheid moeten
 „bezitten, zoo moet iedere groote onderneming op waar-
 „heid en gerechtigheid steunen, en dit juist ontbreekt aan
 „de ondernemingen van Philippus.

„Gij behoeft slechts met meer ernst de zaken aan te
 „vatten en uw ware belangen beter te behartigen, zoo
 „zult gij niet alleen van de zwakheid en ontrouw van Philip-
 „pus' bondgenooten, maar ook van de slechte gesteldheid
 „zijner macht volkomen overtuigd worden. Verbeeldt u
 „toch niet, dat zijn onderdanen evenzoo gezind zijn als hij.
 „Philippus dorst uitsluitend naar roem, en zoo hij kans
 „ziet dien te behalen, ontziet hij moeite noch gevaren; de
 „gedachte, meer gedaan te hebben dan ooit enig koning
 „van Macedonië, is hem meer waard dan het leven. Maar
 „zijn onderdanen hebben aan die roemzucht van hun
 „vorst geen deel; zij zijn misnoegd, dat zij onophoudelijk
 „in afgelegen landen te velde moeten trekken en telkens
 „aan nieuwe ongemakken worden blootgesteld, in plaats
 „van thuis hunne zaken te kunnen waarnemen en hunne
 „dagen in den schoot van hun huisgezin te slijten. Philip-
 „pus heeft derhalve door al die oorlogen, om welke som-
 „migen hem voor een groot vorst aanzien, zijn rijk, dat
 „reeds zwak was, nog grooter knak toegebracht. Het is
 „waar, dat zijn tegenwoordig geluk dat alles verdonkert
 „en bedekt, maar laat slechts de geringste tegenspoed hem
 „treffen, en de ware toestand zal aan 't licht komen.
 „Want gelijk het kwaad in ons lichaam, zoolang wij uit-
 „wendig gezond schijnen, niet gemerkt wordt, maar bij
 „het ontstaan eener ziekte dadelijk te voorschijn komt,

„zoo blijft ook de zwakheid van een land of vorst gedurende een buitenlandschen oorlog veeltijds verborgen; maar niet zoodra slaat het oorlogsvuur tot de grenzen over, of die zwakheid komt duidelijk aan 't licht.

„Denkt iemand, dat Philippus bezwaarlijk te weerstaan is, omdat het geluk hem begunstigt, zoo heeft hij daarin geen ongelijk, want het geluk heeft vermogenden, ja, bijna beslissenden invloed op alle menschelijke zaken. Zoo ik echter voor mij moest kiezen, zou ik, zoo gij maar eenigszins uw belangen wildet behartigen, het geluk van Athene ver boven dat van Philippus verkiezen, want wij hebben veel meer grond ons van de gunst der goden verzekerd te houden dan hij. Maar dan moet gij niet met de handen in den schoot zitten en niets doen. Indien de werkeloze niet eens hulp kan verwachten van zijn vrienden, hoe veel te minder kan hij iets hopen van de goden. Het is daarom geen wonder, dat gij, die steeds draalt, steeds besluiteloos blijft en u met ijdele nieuwsgierigheid bezighoudt, te kort schiet bij den man, die zelf zijn leger aanvoert, in alles werkzaam is, geen oogenblik nutteloos laat voorbijgaan. Het zou integendeel zeer te verwonderen zijn, indien wij, door niets te doen van hetgeen de omstandigheden vorderen, hem, die van zijn kant alles doet, overwonnen. Terwijl wij steeds dralen, heeft de vijand zich reeds meester gemaakt van de landen tot welker bescherming onze vloot bestemd was. De tijd van handelen gaat met het maken van voorbereidselen verloren, en de gunstige gelegenheden wachten niet, tot wij gereed zijn.

„Laat dan uw gewoonte om langdurige beraadslagingen te houden, zonder tot handelen over te gaan, varen. Roemt niet op uw tien duizend en twintig duizend gehuurde vreemdelingen, maar laat uw legermacht uit Atheensche burgers bestaan.”

De woorden van Demosthenes maakten diepen indruk. Hij werd als afgezant naar de verschillende staten van

Griekenland gezonden om deze tot een verbond te bewegen. Het was een moeilijke taak, daar hij verlangde, dat geen huurtroepen gezonden, maar door de burgers zelve de wapenen aangegord zouden worden, om voor hunne vrijheid te strijden, terwijl in alle Grieksche staten de zaak van Philippus openlijk bepleit werd door omgekochte personen, en Messenië zich uit haat tegen Sparta bij hem aansloot. Toch slaagde Demosthenes erin, een menigte staten, waaronder Thebai, Korinthe en Achaja, tot het bondgenootschap met Athene te doen toetreden.

In kleinere gevechten streden de bondgenooten met voordeel tegen de Macedoniërs. Demosthenes, die geen veldheer was, vormde zich van de opgewekte geestdrift de schoonste verwachtingen. Hij had met een groot aantal Atheners dienst genomen als eenvoudige zwaargewapende. Eindelijk trok Philippus met zijn hoofdmacht, 30.000 man Boiotië binnen en leverde den bondgenooten, wier leger het zijne in getalsterkte overtrof, bij Chaironeia slag. De Atheners die op den linkervleugel stonden en Philippus tegenover zich hadden, streden met zulke heldenmoed, dat zij den vijand terugdrongen. Reeds riepen hunne veldheeren juichend uit: „Laten wij hem tot Macedonië vervolgen!“. Maar zij verheugden zich te vroeg in de overwinning. Alexander, de zoon van Philippus, had de Thebanen, die in den rechtervleugel der bondgenooten stonden, verslagen en greep nu de Atheners, die zich bij de vervolging te veel verspreid hadden, in de flank, aan. Nu moesten ook zij zwichten, en de overwinning van Philippus was volkomen. Hij was buiten zich zelve van vreugde, richtte een groot feestmaal aan en begaf zich, toen hij door onvermengden wijn bedwelmd was geworden, te midden dergeslagenen, om hen te bespotten. Een hunner, de Atheensche redenaar Demades, voegde hem toe: „Het lot heeft u de plaats van Agamemnon toegewezen; schaamt gij u niet als een Thersites (een bekend spotter en lasteraar in 't Grieksche leger voor

Troje) te handelen?" Philippus, door dit woord getroffen, verwijderde zich en schonk Demādes de vrijheid.

Spoedig daarop nam hij Thebai in, dat met de meeste hardheid behandeld werd. Tegenover Athene nam hij eene geheel andere houding aan. Hier had Demosthenes, die aan den strijd ontkomen was, de verslagenheid, die zich na de tijding der nederlaag van allen had meester gemaakt, door

Dood van koning Philippus.

zijn toespraken doen wijken. Op zijn raad werd met de meeste kracht gearbeid om Athene in een geduchten staat van tegenweer te brengen. Philippus achtte het daarom geraten met de Atheners in onderhandeling te treden. Hij behandelde hen met de meeste welwillendheid en steldeer zich mede tevreden, dat zij hem op een eerlang te houden congres zouden steunen in zijn eisch om de hegemonie te

verkrijgen over al de Grieksche staten. Op dit congres, dat te Korinthe werd gehouden, maakte Philippus aan de Grieksche gezanten zijn plannen bekend, een grooten veldtocht in Perzië te ondernemen om wraak te oefenen over den inval van Xerxes in Griekenland. Allen bogen voor den wil des konings en kozen hem tot opperbevelhebber. Sparta echter was op het congres niet vertegenwoordigd geweest en bleef standvastig weigeren de Macedonische opperheerschappij te erkennen. Toen Philippus eens de Spartanen met zware straffen bedreigde, als hij hunne stad zou hebben bezet, kreeg hij ten antwoord: „Als!“. Niet lang daarna werd Philippus vermoord.

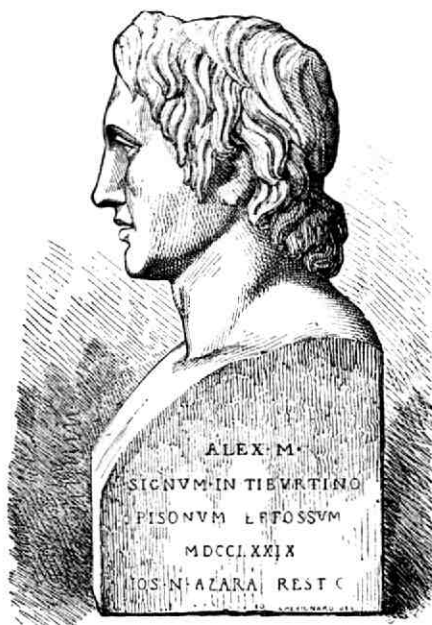
Alexander de Groot.

I.

Philippus had voor de opvoeding van zijn zoon Alexander veel zorg gedragen. De leiding van de verstandsonwikkeling zijns zoons had hij toevertrouwd aan uitmuntende leermeesters, waarvande wijsgeer Aristoteles de beroemdste is. Van meer invloed op Alexander's leven was echter Lusimáchos, die bij den knaap eene vurige geestdrift voor de gedichten van Homeros wist op te wekken. Daar de Macedonische koningen voorgaven van Achilleus af te stammen, noemde Lusimáchos zijn leerling steeds met den naam van dien grootsten held uit de Ilias, Alexander's speelmaker Hiphaistion met dien van Patrōklos, en op dezelfde wijze ontleende hij aan dat gedicht namen voor Alexanders geheele omgeving. Zoo werd Achilleus voor Alexander het voorbeeld, dat hij zocht na te streven, en de indrukken, in zijn jeugd ontvangen, waren hem zoo dierbaar, dat hij later zelfs op zijn veldtochten een afschrift van de Ilias bij zich had.

Even krachtig als aan zijn wetenschappelijke vorming wijdde hij zich aan lichaamsoefeningen. Welk een uitste-

kend ruiter hij werd, blijkt uit het volgende voorval. Eens werd een prachtig paard aan zijn vader te koop aangeboden. Philippus wenschte er eigenaar van te worden en verzocht een zijner edelen het te bestijgen. Deze kon er niet in slagen, want telkens, wanneer hij erop wilde springen, begon het paard te steigeren. De ruiter moest het opgeven

Alexander de Groote.

en evenzoo ieder, die na hem het schoone dier trachtte te berijden. Tot zijn leedwezen wilde Philippus van den koop afzien, maar nu verzocht Alexander, zijn kracht eens te mogen beproeven. Hij had opgemerkt, dat het paard bij iedere poging, die aangewend werd om het te bestijgen, zoo geplaatst was geweest, dat het de schaduw van zich-

zelf en van den ruiters had kunnen zien. Alexander nam het daarop bij den teugel en plaatste het met den kop naar de zon, streelde het om het tot rust te brengen en wierp er zich onverwachts op. Nu vierde hij het dier den teugel en liet het uit alle macht loopen, en toen het van het rennen vermoeid was geworden, had hij het in zijn macht. Het werd thans zijn eigendom, ontving naar den eigenaardigen vorm van het hoofd den naam Boekephalos (ossekop) en diende zijn meester op diens veldtochten als strijdros. Men zegt, dat Philippus, toen hij zijn zoon het paard had zien bedwingen, zou hebben uitgeroepen: „Mijn zoon, zoek u een ander koninkrijk, Macedonië is voor u te klein!” Zeker is het, dat deze wensch met de uitzichten van Alexander geheel strookte. Door het onderwijs van Lusimachos had Alexander, overeenkomstig zijn aard, met het lezen van de Ilias bijna uitsluitend zijn heerschezucht en zijn strijd lust gevoeld. Een Achilleus te zijn, dezen te overtreffen, was zijn geliefkoosd denkbeeld. Hij werd naijverig op den kriegsroem, dien zijn vader verwierf. Telkens als aan diens naam een nieuwe overwinning of verovering werd verbonden, riep hij mistroostig uit: „Mijn vader zal voor mij niets te veroveren overlaten.”

Niet altijd was de verhouding tusschen vader en zoon gelukkig. Bij gelegenheid van een feest, waarbij naar gewoonte de onvermengde wijn bij stroomen vloeide, sprak een vriend van Philippus eenige woorden, diedoor Alexander als eene belediging opgevat, en beantwoord werden met het werpen van een beker naar het hoofd des sprekers. Philippus trok partij voor zijn gunsteling en wilde zijn zoon met het ontbloote zwaard te lijf gaan, maar hij was te zeer door den wijn bewelmd om zijn dronken voornemen ten uitvoer te brengen en viel voorover op den grond. „Die wil Azië veroveren”, riep Alexander op zijn vader wijzende, „en is niet eens in staat van de eene tafel naar de andere te loopen.” Hij verliet het vertrek, week uit naar Epeiros, doch verzoende zich na eenigen tijd weder met zijn vader.

Alexander was een en twintig jaar oud, toen hij den troon beklom, en terstond zag hij zich te midden van groote moeilijkheden geplaatst. In Macedonië openbaarde zich een hevige gisting. Velen hielden hem medeplichtig aan den moord op zijn vader gepleegd en wilden een zijner bloedverwanten als koning erkennen. Alexander liet zijn vader op de luisterrijkste wijze begraven, en daarna al zijn bloedverwanten, die hem in den weg konden staan, benevens alle aanzienlijken, die op hunne hand waren, vermoorden of terechtstellen.

Terzelfder tijd kwamen de ten Noorden van Macedonië wonende en door Philippus onderworpen volken tot opstand, terwijl de Grieksche staten luide te kennen gaven, dat met den dood van Philippus de hegemonie van Macedonië in Griekenland geëindigd was. Demosthenes wenschte in de volksvergadering te Athene zijnen medeburgers geluk met den dood van Philippus. Hij roemde den moordenaar des konings en tegen den raad van Phokion brachten de Atheners dankoffers aan de goden. Onmiddellijk trok Alexander met een leger naar Griekenland en sloeg zijn legerplaats op in de nabijheid van Thebai, dat zich terstond onderwierp. Athene ging wel voort zich te versterken, maar zond hem toch een gezantschap, om zijn hegemonie te erkennen. Daarop riep hij afgevaardigden der Grieksche staten tot een vergadering te Korinthe op, waar hij te kennen gaf, het plan zijns vaders om een krijgstoct naar Perzië te ondernemen door te zetten, en vervolgens tot opperbevelhebber werd verkozen. De Spartanen hadden geen afgevaardigden gezonden, en Alexander achtte het raadzaam hen met rust te laten.

Terwijl Alexander in Korinthe was, leefde daar de bekende zonderling Diogenes. Hij was afkomstig van Sinope en hield zich overtuigd, dat de mensch, om gelukkig te zijn, zijn behoeften zooveel mogelijk moest beperken. Zijn woning bestond uit een grootē ton, die hem in staat stelde, te verhuizen, wanneer het hem behaagde, en die

hij zoo kon stellen, dat hij, erin zittende, geen last had van wind, regen, zonneschijn of schaduw. Zijn huisraad bestond aanvankelijk uit een schaal, die hij gebruikte om uit de naburige bron water te scheppen, maar toen hij eens een kind uit de holle hand water zag drinken, begreep hij door insgelijks zoo te doen, het verdriet te kunnen ontgaan, van ooit zijn schaal te missen, en hij ontdeed er zich van. Diogenes achtte het gedrag zijner tijdgenooten,

Alexander en Diogenes.

die hoofdzakelijk naar rijkdom en zinnelijk genot streefden, en weinig deden voor hunne zedelijke veredeling, den mensch onwaardig. Eens vertoonde hij zich op klaarlichten dag in Korinthe met een brandend lampje in de hand en in de houding van iemand, die iets zocht. „Wat zoekt gij, Diogenes,” vraagden spottend de Korintheërs, die hem zagen. „Menschen,” was zijn antwoord. Alexander, zoo luidt het verhaal verder, wenschte met Diogenes kennis te

maken, en trof hemaan, liggend naast zijn ton en zich koesterende in de zonnestralen. Langen tijd onderhield Alexander zich met hem en toen deze, getroffen door de verstandige opmerkingen van den tonbewoner, welwillend de vraag tot hem richtte, of hij hem niet eenigen dienst kon bewijzen, gaf Diogenes hem ten antwoord: „Jawel, ga een beetje uit de zon.” De hovelingen, die Alexander vergezelden, waren over dit antwoord verontwaardigd, maar deze zeide: „Bij Zeus! indien ik Alexander niet was, zou ik Diogenes willen zijn.”

Alexander moest zich weder naar het Noorden zijns rijks begeven om de onderwerping der opgestane volken te voltooien, en terwijl hij daar voortdurend overwinningen behaalde, verspreidde zich onder de Grieken plotseling het gerucht, dat hij gesneuveld was. Terstond wekte Demosthenes de Grieken op, zich vrij te verklaren en met een aantal Atheners hielp hij de Thebanen in een vruchteloze poging om de Macedonische bezetting uit de Kadmeia te verjagen. Zoodra Alexander de tijding van dezen opstand ontving, trok hij met versnelde marschen op Thebai aan, en eer de Grieken het bericht hadden ontvangen, dat hij nog in leven was, stond hij voor de stad. Hij eischte haar op en beloofde den inwoners genade op voorwaarde, dat zij hem de belhamels zouden uitleveren. Dit weigerden de Thebanen, en zij besloten zich tot het uiterste te verdedigen, ofschoon geen der andere Grieksche staten hun hulp durfde te verleenen. De Atheners hadden den raad van Phokion gevolgd om niets te ondernemen, eer zij een stellig bericht van Alexanders dood hadden verkregen. Ondanks den heldenmoed, dien de Thebanen aan den dag legden, bezweken zij voor Alexander. Hunne stad werd ingenomen en zoodanig verwoest, dat zij weldra niet meer was dan een ontzettende puinhoop. Slechts het huis van den dichter Pindāros bleef gespaard en aan diens afstammelingen schonk Alexander de vrijheid, evenals aan de priesters, de priesteressen en de Macedonisch gezinde

burgers; al de overigen, omstreeks 30.000 personen, werden tot slavernij gedoemd. Alexander verwekte door zijn wreedheid in geheel Griekenland een groote ontsteltenis. Hij liet te Athene, waar Thebaansche vluchtelingen een schuilplaats hadden gevonden, de voornaamste volksleiders, waaronder Demosthenes, opeischen. Phokion ried den Atheners, den eisch van Alexander in te willigen en drong erop aan, dat Demosthenes en andere hoofden van de anti-Macedonische partij zich vrijwillig in handen van Alexander zouden stellen om daardoor de rampen des oorlogs van hunne vaderstad of te wenden. Demosthenes kwam met kracht tegen de voorstellen van zijn tegenstander op. Hij waarschuwde de Atheners tegen het uitleveren hunner leidslieden en wees hen op de fabel van den wolf, die met de schapen vrede sloot, op voorwaarde, dat zij hem hunne wachtonden zouden uitleveren, maar die, toen dit was geschied, des te grooter slachting onder hen aanrichtte. Het volk vereenigde zich met het gevoelen van Demosthenes, maar zond toch een gezantschap om met Alexander te onderhandelen. Deze wilde het echter niet ontvangen. Een tweede, waartoe Phokion behoorde, slaagde beter, en toen stelde de Macedonische koning zich ermede tevreden, dat de Atheners de twee bekwaamste krijgskundigen van de hem vijandige partij uit de stad verbanden.

Toen Alexander Griekenland tot rust had gebracht, maakte hij zich gereed tot den krijgstocht naar Perzië. Dit rijk, thans door Darius III bestuurd, was voortdurend meer verzwakt. De eigenlijke Perzen vormden niet meer zooals vroeger de kern des legers; zij waren vervangen door Grieksche huurbenden. Alexander zette de onderneming door, tegen den raad van zijn verdienstelijke veldheeren Antipater en Parmenio. Hij hield zich zoozeer verzekerd, dat de schatten van Perzië hem zouden toevallen, dat hij zijn bezittingen in Macedonië aan zijn veldheeren schonk om hun vertrouwen in te boezemen. Een hun-

Alexander de Groote voor Thebai.

ner, Perdikkas, vroeg daarop verbaasd: „Maar wat blijft u dan, o Koning?” — „De hoop,” antwoordde Alexander.

Alexander de Groote.

II.

Toen Alexander met zijn leger, dat 35.000 man telde, over den Hellespont was getrokken, richtte hij zijn tocht eerst naar de puinhoopen van Troje, om bij het graf van Achilles en Patrōklos te offeren en te hunner eere wedspelen te houden. Van hier trok hij naar het riviértje den Granikos, waar een Perzisch leger van 100,000 man hem afwachtte. Dit geschiedde tegen den raad van den Rhodiër Memnon, een aanvoerder van Grieksche huurtroepen, die, het lot van het groote leger, waarin tucht, bekwaamheid en moed gemist werden, wel voorzag en daarom den raad gaf, dat men voor Alexander, die niet ruim van levensmiddelen was voorzien, steeds terugtrekken en de streken, die men verliet, verwoesten moest, om zijn leger door gebrek den ondergang te bereiden.

Aan den oever van het snelstroomende riviértje stond de Perzische ruitërij in slagorde geschaard en daarachter de Grieksche huurbende. Alexander besloot onmiddellijk aan te vallen en antwoordde, toen Parmenio het hem afried: „Ik zou mij schamen, indien dit riviértje mij terughield, nu ik den Hellespont ben overgestoken.” Aan het hoofd zijner ruitërij daalde hij in den stroom af en met grooten moed viel hij, aan de overzijde gekomen, de Perzische ruitërij aan. Zijn witte vederbos wapperde steeds, waar de strijd het hevigst was. Zijn speer vloog aan splinters, een vriend reikte hem een andere toe. Op hetzelfde oogenblik sprong Mithridātes, de Perzische bevelhebber, op hem aan en bracht hem met een werpspiets een wonde aan den schouder toe. Alexander stiet hem

zijn speer door de borst. Van twee andere aanzienlijke Perzen, die waren toegesneld, bracht er een Alexander een houw toe, die hem den helmkam afsloeg, maar terstond stortte de aanvaller, door 's konings speer doodelijk getroffen, neder. Op hetzelfde oogenblik had de andere Pers zijn zwaard opgeheven, om Alexanders onbeschermd hoofd te kloven, toen de oude veldheer Kleitos het leven zijns konings redde door den arm, die het tegen hem opgeheven zwaard omklemde, van 's vijands lichaam af te houwen. Ten koste van ruim honderd gesneuvelden behaalde Alexander een beslissende overwinning.

Op zijn zegevierenden tocht door Klein-Azië kwam Alexander te Gordion, de oude hoofdstad van Phrygië. Toen in overoude tijden dit land van naburige vijanden te lijden had, wendden de ontmoedigde Phrygiërs zich om raad tot een godspraak, en deze gaf hun te kennen, dat zij, om te zegevieren, den eersten, dien zij op weg naar het heiligdom op een wagen gezeten tegenkwamen, tot koning moesten verkiezen. Dit lot viel zeker en Gordion te beurt, die den wagen in een tempel plaatste en het juk met zulk een kunstigen knoop aan den dissel bevestigde, dat niemand hem kon losmaken. Hieruit ontstond het volksgeloof, dat wie erin slaagde den knoop te ontwarren, beheerscher van Azië zou worden. Alexander, die er steeds op uit was, de volksmenigte te zijnen gunste te stemmen, besloot *den Gordiaanschen knoop* los te maken, en toen hij er op gewone wijze niet in slaagde, hakte hij hem met zijn zwaard door.

Op zijn verderen tocht kwam hij op een heeten dag, na een moeilijken tocht door het bergland, aan een koelen bergstroom. Hij kon de verzoeking niet weerstaan, zich door een bad te verfrischen. Nauwelijks was hij echter te water gegaan of hij zonk, en niet zonder moeite werd hij, daar hij reeds bewusteloos was, door zijn gevolg op den oever gehaald. Hij kreeg een zware ziekte. De geneesheeren wanhoopten aan zijn herstel. Een hunner, Philippos,

die Alexander sedert zijn jeugd had gadegeslagen, verklaarde hem, dat hem nog slechts één geneesmiddel bekend was, dat redding kon brengen, maar het was gevaarlijk. Alexander, die de gedachte niet kon verdragen, dat hij in den aanvang van zijn onderneming zou moeten sterven, verlangde, dat het gereed werd gemaakt. Terwijl Phillipus zich met dit doel had verwijderd, werd Alexander een brief ter hand gesteld, waarin zijn veldheer Parmenio hem kennis gaf, vernomen te hebben, dat Philippos door Darius III was omgekocht om zijn koning door vergift om 't leven te brengen. Toen Philippos weder binnenkwam, nam Alexander met de eene hand de schaal van hem aan, en terwijl hij het geneesmiddel, dat erin bereid was, dronk, reikte hij hem met de andere den pas ontvangen brief ter lezing over. Alexanders' vertrouwen werd heerlijk beloond. Binnen weinige dagen was hij hersteld.

Ondertusschen had Darius III een leger van 500.000 man, waaronder 30,000 Grieksche huurlingen, bijeengebracht, en daarmede wachtte hij in een uitgestrekte vlakte, die hem de beste gelegenheid gaf zijn macht goed te ontwikkelen, Alexander af. Daar deze niet verscheen, besloot hij, op raad zijner ongeduldig wordende Perzische veldheeren, hem te gaan opzoeken, en drong hij de enge kustvlakte van Issus binnen. Zoodra Alexander hiervan bericht had ontvangen, trok hij zijn twintigmaal sterkeren vijand te gemoet, viel hem aan en versloeg hem. Darius III moest zijn heil zoeken in een overijlde vlucht, zijn strijdswagen, zijn gansche legerplaats, zelfs zijn moeder, gemalin en kinderen vielen den overwinnaar in handen. Alexander hield zich niet aan het in zijn dagen zelfs bij de Grieken nog bestaande gebruik der Oudheid, om de buitgemaakte koninklijke vrouwen tot slavinnen te maken, hij hield haar gevangen, maar behandelde haar met eerbied, overeenkomstig haar hoogen rang.

Daar Alexander slechts over een geringe vloot beschikte, en hij de Grieken niet wilde drukken door haar uit te

breiden, besloot hij de Perzische vloot, tegen welke de zijne niet was opgewassen, onschadelijk te maken door, in plaats van Darius III, die tot over den Euphraat gevlucht was, te vervolgen, zich van de Syrische kust meester te maken. De Phenicische steden gaven zich zonder slag of stoot aan hem over, met uitzondering van Tyr, waarvoor Alexander zich genoodzaakt zag het beleg te slaan. Daar hij over geen genoegzaam aantal schepen kon beschikken, besloot Alexander een breeden dijk aan te leggen, van de kust tot aan het eiland, waarop de stad gebouwd was. Om dit werk, dat spoedig vorderde, te belemmeren, plaatsten de Tyriërs op den hoogen stadsmuur een soort geschut, ballisten of blijden genaamd. Dit waren stevige toestellen van balken, waartusschen twee sterke pezen dicht bij elkander waren gespannen. Tusschen deze pezen werd een eindje steel van een kolossalen houten of metalen lepel gestoken, zoodat deze, als hij met kracht naar achteren was getrokken en weder losgelaten werd, door de wringing der pezen met groote kracht terug, en tegen een stevigen balk sloeg. Hierdoor kon men zware steenen, gloeiende kogels, of een groot aantal kleine looden kogels in een boog naar den vijand werpen. Soms tijds waren de blijden aldus vervaardigd: Tusschen twee zware vaststaande balken werd eene spil gestoken om welke een zware hefboom met zeer ongelijke armen draaide. Aan het uiteinde van den kortsten arm werd een bak bevestigd, die met zware gewichten werd beladen. Trok men nu het uiteinde van den langsten arm naar beneden en liet men het weder los, zoo werd het door het gewicht aan den kortsten arm met groote snelheid naar boven getrokken. Ook maakte men gebruik van catapulten, een soort van voetbogen van zeer groote afmetingen, waarmede men zeer zware pijlen en brandpijlen schoot. Om zijn arbeiders tegen het geschut der belegerden te beveiligen, liet Alexander twee belegeringstorens maken, die van schutdaken voorzien en tegen het in brand schieten met natte huiden

bekleed waren. De Tyriërs bedachten nu een ander middel om den dijk te vernielen. Daar deze voor een groot gedeelte uit houten palen en rijshout bestond, vulden zij een schip met droog hout en andere brandbare stoffen, zooals zwavel en pek. Door twee oorlogsschepen werd de brander voortgesleept, en nadat zijn inhoud was aangestoken, liet men hem met groote vaart tegen den dijk loopen. Een sterke wind begunstigde de onderneming der Tyriërs, en weldra stonden de torens en het houtwerk van den dijk in lichtelaaie. Maar Alexander was hierdoor niet ontmoedigd. Hij liet het werk hervatten en middelen aanwenden om een herhaling van de ramp te voorkomen. Tevens wist hij van de Phenicische steden, die zich aan hem onderworpen hadden, een aantal schepen te verkrijgen, waarop hij blijden, catapulten en stormrammen plaatste, om aan de Westzijde der stad, waar de muur minder sterk en hoog was, een bres te maken. De schepen konden echter niet genoeg naderen, dewijl de Tyriërs, toen zij Alexanders toeleeg hadden bemerkt, daar zware steenen hadden laten zinken. Alexander liet deze uit het water opwinden en verwijderen, en nu konden de schepen vlak voor den muur het anker laten vallen; maar Tyrische duikers sneden de ankerkabels door, zoodat de schepen afdreven. Eerst toen de ankers aan zware ijzeren kettingen waren bevestigd, kon de stad aan hare zwakste zijde worden aangetast.

Ondertusschen was aan de andere zijde de dam gereedgekomen, en had Alexander belegeringstorens laten vervaardigen, die even hoog waren als de muur, en van welke valbruggen konden worden nedergelaten. Toch gaven de Tyriërs den moed niet op. Zij vervaardigden drietanden van groote weerhaken voorzien, wierpen ze onder de soldaten, die op de torens stonden, en trokken ze dan met groote kracht door middel van een touw, dat eraan bevestigd was, naar zich toe. Gewoonlijk bleef een weerhaak in een schild zitten, en wanneer de krijgsman uit vrees

voor de schande, die erop rustte, het niet wilde verliezen, zoo werd hij van den toren en tegen den muur te pletter getrokken. Ook vervaardigden zij koperen en ijzeren schilden, die zij met zand vulden en dan totdat dit gloeiend was geworden, boven een vuur hielden. Door middel van een werptuig werd het schild dan op de aanvallers geworpen. Het gloeiende zand drong door de openingen van pantsers en kleederen en veroorzaakte ondragelijke pijnen. Hevig verdedigden de Tyriërs hunne stad. Konden somtijds de krijgslieden van Alexander zich voor een oogenblik op den muur staande houden, niet zelden drongen de Tyriërs over de valburg in een belegeringstoren. Toch moesten zij, na zeven maanden den moedigsten tegenstand geboden te hebben, zwichten. Allen, die zich bij de dappere verdediging hadden onderscheiden, liet Alexander aan het kruis nagelen; aan hen, die zich op het laatste oogenblik hadden overgegeven, schonk hij genade.

Alexander zette nu zijn veroveringstocht ongestoord zuidwaarts voort, tot hij Gaza bereikte, dat zich eerst na een beleg van twee maanden aan hem overgaf. Toen de bevelhebber van Gaza, Batis, een neger, zwaar gewond voor den overwinnaar werd gebracht, liet deze hem gaten door de voeten steken en daardoor riemen, met welke de ongelukkige aan een wagen werd gebonden. Toen betseeg Alexander zelf den wagen en reed ermede door de gelederen zijner soldaten, totdat het lijk van Batis niets dan een afzichtelijken klomp vertoonde.

Nu trok Alexander Egypte binnen, welks bewoners met blijdschap de poorten hunner steden voor hem openen uit haat tegen de Perzen, die hunne godsdienstige gebruiken hadden gestoord en bespot. Alexander gedroeg zich geheel anders. Hij bracht offers aan de Egyptische godheden en kreeg daardoor de priesters op zijn hand. Hij trachtte de Egyptische zeden met de Grieksche te verbinden en liet daartoe zijn krijgslieden wedspelen houden in de voorhoven der tempels. Om het verkeer van

de Egyptenaren met andere volken te bevorderen, stichtte hij aan den toenmaligen mond van den westelijken Nijlarm een nieuwe stad, aan welke hij den naam Alexandrië gaf, en die hij spoedig in bevolking deed toenemen door de kooplieden van het nabijgelegen Kanopus te dwingen er zich te komen vestigen. Het bestuur over het land vertrouwde hij aan Egyptenaren toe, maar het opperbevel over de troepen aan Macedoniërs. Alexander deed een tocht naar den Ammontempel in een oase van de Lybische woestijn. Na zijn terugkomst verspreidde zich spoedig het gerucht, dat de god hem tot zijn zoon had verklaard. Mannen als Parmento en Kleitos spotten met dit verhaal, doch Alexander liet het den vrijen loop gaan, en begon te toonen, dat hij voor een halfgod wenschte gehouden te worden.

Darius III had ondertusschen een nieuw leger van mischien wel een millioen krijgslieden bijeengebracht, en besloten zijn vijand daarmede in de vlakte tusschen Arbēla en Gangamēla, ten Oosten van den Tigris, af te wachten. Na de zaken in Egypte geregeld te hebben trok Alexander met snelle marschen op hem aan. De langdurige, vermoeiende tocht begon zijn soldaten te verdrieten. Er ontstond gemor. Toen Alexander den Tigris was overgetrokken, schonk hij aan zijn soldaten eenige rust. Dit gaf verademing. Maar op een schoonen nacht werd eensklaps de maan verduisterd. Men herinnerde zich dat een maansverduistering den slechten afloop van Xerxes' tocht naar Griekenland had aangekondigd, en er ontstond een algemeene ontsteltenis. Alexander was echter niet zoo spoedig uit het veld te slaan. Hij liet een der wichelaars bekend maken, dat de maan het hemellichaam der Perzen, de zon (Phoibos Apollon) dat der Grieken was, en de maansverduistering dus den zekeren ondergang der Perzen voorspelde. Deze vernuftige uitlegging deed den moed der Grieken herleven. De tocht werd voortgezet en eenige dagen later aanschouwden de Grieken op een schoonen

morgen, na een moeilijken tocht gedurende den nacht, het ontzaglijke leger der Perzen voor zich.

Terstond belegde Alexander een krijgsraad. De meeste veldheeren, blakende van strijdlust, waren ervoor, onmiddellijk tot den aanval over te gaan, maar de oude Parmenio ried tot voorzichtigheid aan. Hij wees op het groot aantal der vijanden, de afgematheid der troepen en de onbekendheid van het terrein. Alexander besloot den slag uit te stellen. Tegen den avond liet hij de veldheeren weder bij zich komen en kondigde hun aan, dat hij besloten had den volgenden dag aan te vallen, en den soldaten een rustigen nacht te gunnen. Parmenio gaf den raad in den nacht aan te vallen, omdat de Perzen dan eerder in verwarring zouden geraken en zij bovendien door hunne vrees voor booze geesten in de duisternis met minder zelfvertrouwen zouden strijden. „Maar meent gij dan,” antwoordde Alexander, „dat ik de overwinning wil stelen?” Alexander sliep des nachts zoo gerust, dat Parmenio hem den volgenden morgen moest wekken. Hij deed het met de woorden: „Gij slaapt zoo vast, alsof wij reeds overwonnen hadden!” — „Hebben wij dan de overwinning niet in de hand, nu de vijand voor ons staat?” vroegde Alexander.

Het Perzische leger was niet zoo geschikt tot den strijd als het Macedonische. Darius III had gevreesd, dat Alexander bij nacht zou aanvallen en daarom zijn troepen onder de wapenen doen blijven, terwijl hij voortdurend door de gelederen was gereden om allerwegen tot moed op te wekken. De aanval begon. Met uitnemend beleid bestuurde Alexander den slag, en na weinige uren had hij den twintigmaal sterkeren vijand verslagen.

Onmiddellijk trok hij naar Babylon, dat de poorten voor hem opende. Hier hield hij een korte rust, betoonde zich zeer welwillend jegens de inwoners en vergunde niet alleen, dat zij hunne godsvereering behielden, maar bracht zelfs offers aan hunne goden. Geheel anders handelde hij

met Persepōlis, dat hij ter plundering aan zijn soldaten overgaf. De onmetelijke schatten, die Alexander in handen vielen, stelden hem en zijn veldheeren in staat, zich aan de buitensporigste weelde over te geven, maar daarbij verloor hij zijn doel om beheerscher van Azië te worden niet uit het oog. Na aan zijn troepen te Persepolis de noodige rust gegund te hebben, trok hij op naar Ekbatāna, waarwaarts Darius III gevlucht was, en waar deze nu vruchteloze pogingen aanwendde nog een leger bijeen te brengen. Alexander vond er hem reeds niet meer, en verdubbelde daarop zijn pogingen om hem in handen te krijgen, daar volgens het Oostersch volkenrecht de veroveraar, die den vorst van een land gevangennam of doodde, als diens rechtmatige opvolger werd beschouwd. Rusteloos zette Alexander den vluchtenden koning achterna door woeste streken, waar menigmaal geen drinkwater te vinden was. Menig strijder moest van vermoeienis achterblijven en stierf van uitputting. Op zekeren dag, dat allen van dorst versmachtten, vond men een weinig water. Men kon er echter niet meer dan een helm mede vullen en bracht het Alexander, die vermoeienissen en ontberingen met zijn soldaten deelde. Maar hij dronk niet; hij stortte het water op den grond uit. Waar allen dorst leden, wilde hij alleen zich niet laven. Dit voorbeeld van onthouding gaf den krijgslieden nieuwe kracht den tocht onvermoeid voort te zetten.

Darius vluchtte steeds verder, maar onder de satrapen, die hem vergezelden, waren verraders. De aanzienlijkste hunner, Bessus, vermoordde zijn vorst, om in diens plaats op te treden, en stervend viel Darius III in handen van Alexander, die het lijk te Persepōlis in het grafgewelf der koningen liet bijzetten.

Alexander de Groote.

III.

Van nu af beschouwde Alexander zich als koning van Perzië, en omgaf hij zich met den luister van een Oostersch despoot. Hij wist aan zijn hofhouding aanzienlijke Perzen te verbinden, die meer slaafs voor hem bogen dan zijn Macedonische veldheeren, en bij feestelijke gelegenheden vertoonde hij zich in Perzische kleederdracht. Deze handelwijze wekte ontevredenheid bij eerwaardige mannen, die reeds zijn vader gediend hadden, thans nog de steun waren des jeugdigen konings, en daarom voor dezen vrijmoedig hun afkeurend oordeel uitspraken. Dit kwetste Alexander. Hij verlangde zich van hen te ontslaan. Parmenio en anderen werden de offers van zijn argwaan. Hij liet hen door sluipmoord uit den weg ruimen. Nu zette hij onder groote moeilijkheden, die het terrein hem inden weg legde, zijn tocht door Baktrië voort, om Bessus in hand te krijgen. Deze werd doorden satraap van Sogdiana verraden, aan Alexander overgeleverd en volgens de uitspraak eener Perzische rechtbank achtereenvolgens gestraft met het afsnijden van neus en ooren, tepronkstellingen kruisiging. Nadat Alexander de rivier Syr (Jaxartes), de noordelijkste grens van Sogdiana en een der uiteinden van de bij de Ouden bekende wereld had bereikt, keerde hij terug.

Gedurende de twee jaren, die hij aan deze tochten had besteed, was hij meer en meer een Perzisch despoot geworden. De Macedoniërs, die de Perzische kleeding, taal en manieren aannamen, stonden bij hem in de hoogste gunst; hij voerde in het Grieksch-Macedonisch leger de wreede Perzische strafoefeningen in, en hij huwde met Roxane, een Perzische, om hare schoonheid „de parel van het Oosten” geheeten. Hierdoor stiet hij zijn beste veldheeren en degelijkste raadslieden van zich af. Op een feest, waar bij volgens Macedonische gewoonte onmatig wijn werd ge-

dronken, beweerden de vleiers des konings, dat deze hooger stond dan Herakles. Dit verdroot Kleitos, die Alexanders leven bij den Granikos had gered, en deed hem zeggen, dat Philippus, 's konings vader, hooger stond dan Alexander, daar deze slechts had voortgezet, wat gene was begonnen. Toen Kleitos daarbij nog van Parmenio sprak, kon Alexander zijn toorn niet meer bedwingen. Hij nam een der lijfwachten de spiets uit de hand en stiet deze den redder zijns levens door de borst met de woorden: «Volg dan Philippus en Parmenio.» Zoodra hij deze schanddaad had gepleegd, gevoelde hij er het bitterste berouw over.

Met de verovering van het geheele Perzische rijk was Alexanders heerschzucht nog niet voldaan. Hij wilde zijn gebied tot in Indië uitbreiden, dat aan de meer westwaarts wonende volken slechts bij overlevering bekend was. Met een leger, dat door hulptroepen uit de verschillende provinciën van het veroverde rijk versterkt was en 100,000 voetknechten en 15,000 ruiters telde, begon hij den tocht langs den rechteroever van de rivier de Kaboel. Hier en daar ontmoette hij een grooteren tegenstand, dan hij nog ooit had ondervonden. Hij kwam voor de bergvesting Aornos, die voor onneembaar werd gehouden. Juist daarom achtte Alexander het van het hoogste belang haar te veroveren. Terwijl Alexander, wien slechts één weg om de hooggelegen vesting te bereiken bekend was, over de middelen peinsde om zijn doel te bereiken, werd een grijsaard voor hem gebracht, die jarenlang in de nabijheid had gewoond en zich aanbood een pad te wijzen, waarlangs men op de hoogte in de nabijheid der vesting kon komen. Toen Alexander langs het aangewezen, moeilijke pad een groot gedeelte van zijn krijgsmacht op de hoogte had gebracht, zag hij zich van de vesting gescheiden door eene bergkloof van ruim 1000 schreden wijd. Toch besloot hij hier den aanval te doen, omdat een bestorming van beneden afgeslagen en onmogelijk gebleken was. Hij gaf aan zijn soldaten bevel rotsblokken en boomstammen in de kloof te werpen

ten einde er een dam door te leggen. Daar hij zelf de handen aan het werk sloeg, arbeidde de krijgslieden met zulk een ijver, dat des avonds reeds een dam van 300 schreden was voltooid. Te vergeefs trachtten de belegerden den voortgang te verhinderen. Weldra kon Alexander de muren der vesting met zijn belegeringswerktuigen beuken. Nu verloor de bezetting den moed. Zij zond Alexander een heraut om hem aan te kondigen, dat zij zich den volgende dag zou overgeven. Alexander doorzag terstond haar plan om zich des nachts langs hem onbekende paden in veiligheid te brengen. Hij hield zich echter, of hij niets bemerkte en nam met de mededeeling genoegen. Gedurende den nacht liet hij zijn troepen zich in alle stilte wapenen en overviel de bezetting, die op het punt stond weg te trekken. Bijna alle belegerden werden nedergehouden, slechts enkelen ontkwamen. Alexander liet in dit gewichtig punt, dat den ganschen omtrek beheerschte een Macedonische bezetting achter en spoedde voort naar den Indus. Toen hij den stroom was overgetrokken, bevond hij zich in het land van koning Taxiles, die hem als zijn heer erkende, en met den meesten luister ontving. Terwijl Alexander in de residentie van Taxiles de prachtigste feesten bijwoonde, kwamen nog andere Indische vorsten hem hunne onderwerping aanbieden. Hij bevestigde hen allen in het bewind hunner landen, doch onder zijn opperheerschappij. Ten Oosten van het rijk van Taxiles strekte zich het rijk van den grijzen koning Porus uit. De beide vorsten waren elkander zeer vijandig gezind. Om uitspraak te doen over een twist, die tusschen hen was gerezen, zond Alexander een heraut naar Porus met den eisch, dat deze hem aan de grenzen van zijn rijk te ontmoet zou komen. Porus antwoordde, dat hij daar aan het hoofd van zijn leger te vinden zou zijn en riep terstond al zijn bondgenooten met hunne krijgsmacht te hulp.

Toen Alexander de Hidaspes, een der rivieren in de Pendsjab, bereikte, zag hij den anderen oever bezet door

het leger van Porus. Dit was zoo talrijk, dat hij het niet waagde terstond den overtocht te beginnen. Door welberekende schijnaanvallen wist hij den vijand af te matten en zorgeloos te maken, totdat hij er eindelijk in slaagde op een verwijderd punt zijn leger ongedeerd over den stroom te brengen. Zoodra Porus daarvan bericht had ontvangen, trok hij Alexander te gemoet en stelde in een ruime vlakte zijn goed uitgeruste troepen op, waarbij eene afdeeling behoorde van tweehonderd olifanten, die afgericht waren om onder den vijand een geduchte slachting aan te brengen. De strijd werd geopend met een ruitergevecht, waarbij nagenoeg al de strijdagens der Indiërs vernield werden. Porus liet daarop zijn olifanten vooruitrukken, die de Grieksche en Macedonische krijgers vertrapten, met de slaglanden doorboorden of met den snuit van den grond hieven en met kracht weder neder-smakten. Alexanders troepen lieten zich daardoor echter niet ontmoedigen. Zij doodden de kornaks en de tusschen de olifanten geplaatste Indische soldaten, en brachten met hunne speren zulke wonden toe aan de van hunne geleiders beroofde dieren, dat dezen, woedend van pijn, zich omkeerden en de gelederen van Porus in verwarring brachten. Een poging van den Indischen vorst om de kans te doen keeren mislukte, daar hij door een pijl aan den schouder werd gewond. Zijn leger sloeg op de vlucht. Hij zelf werd gevangengenomen en tachtig olifanten vielen den overwinnaar in handen. Toen de gevangen vorst voor Alexander werd gebracht, vraagde deze hem, hoe hij behandeld wenschte te worden, waarop Porus antwoordde: „Als een koning.” Alexander voldeed aan zijn wensch. Hij liet Porus zijn rijk behouden. Om zich van de opperheerschappij te verzekeren stichtte Alexander in de rijken van Taxiles en Porus verschillende steden, waarin hij Macedonische bezetting legde. Aan eene dezer steden gaf hij den naam Boekephāla ter herinnering aan zijn strijdros, dat in het laatste gevecht gedood was.

Alexander gedroeg zich zoo welwillend jegens Porus, omdat hij nog verder oostwaarts wilde dringen; maar nu ontmoette hij een onverwachten tegenstand bij zijn leger. Onverholen gaven de soldaten hun verlangen te kennen, huiswaarts te keeren, en in een krijgsraad moest Alexander hetzelfde van zijn veldheeren hooren. Hierover verstoord antwoordde Alexander, dat hij geen Macedoniër zou dwingen hem verder te volgen. Wie lust gevoelde, kon vrouw en kinderen gaan opzoeken en tevens in 't vaderland berichten, dat hij zijn koning te midden van 's vijands land in den steek had gelaten. In de hoop dat deze woorden iets zouden uitwerken, sloot Alexander zich drie dagen in zijn tent op, maar niemand vervoegde zich bij hem met de verzekering, zijn koning verder te willen volgen. Niet willende buigen voor den wil des volks, gaf Alexander daarop te kennen, dat hij besloten had de goden te laten beslissen, of hij verder zou trekken of niet. Hij liet aan de goden offeren en de wichelaars verklaarden, dat de voorteekenen ongunstig waren, waarop Alexander verzekerde aan de goden te zullen gehoorzamen. Denzelfden weg verkoos Alexander echter niet terug te gaan. Hij besloot eerst langs den Indus en vervolgens langs de zee kust te trekken. Hiertoe liet hij een vloot van 2000 schepen bouwen, waarmee hij met een gedeelte van het leger den Indus afvoer, terwijl de andere troepen langs den oever volgden. Telkens wanneer hij door een onafhankelijk rijk kwam, werden de troepen ontscheept om het te onderwerpen. Bij die gelegenheden legde Alexander de hem eigene wreedheid en heldhaftigheid aan den dag. In het land der Malliërs, waar het tegenwoordige Moeltan ligt, ondervond hij een heftigen tegenstand. Bij de bestorming eener vesting deinsden zijn soldaten terug voor den hevigen pijlregen, die op hen werd afgezonden. Alexander vloog met een ladder vooruit en stond weldra door drie getrouwen gevolgd op den muur. Opgewonden door zulk een voorbeeld, stormden zijn soldaten hem juichend achterna, maar de ladders braken onder

het gewicht der opeengepakte menigte. Daar stond Alexander, kenbaar aan zijn schitterende wapenrusting en slechts door het drietal volgelingen omringd, aan de talloze pijlen der Malliërs blootgesteld. De Macedoniërs ziende, dat hij in dien toestand verloren was, riepen hem toe den muur te verlaten. Hij deed het, maar in plaats van naar de zijnen te springen, sprong hij in de vesting. Hij plaatste zich met den rug tegen den muur, dekte zich met zijn schild en hieuw iederen vijand, die hem te na kwam, met zijn zwaard neder. Zijn drie getrouwen sprongen, zoodra zij hun koning daar zagen, hem na. Een hunner viel terstond door een pijl doodelijk getroffen neder. Spoedig daarop doorboorde een pijl Alexanders pantser. Het bloed stroomde uit zijn wond, en hij zonk bewusteloos neder. Met moeite beschermden hem de twee overgeblevenen, tot de Macedoniërs erin geslaagd waren den muur te beklimmen, en nu werden allen, die zich in de vesting bevonden, zelfs vrouwen en kinderen over de kling gejaagd.

Toen Alexander hersteld was, werd de tocht onder herhaalde gevechten voortgezet. Aan den mond van den Indus nam Alexander voor 't eerst het aan de oevers der Middellandsche Zee onbekende verschijnsel van eb en vloed waar. Nearchos, den aanvoerder der vloot, gaf hij bevel langs de kust naar Babylon te varen, terwijl hij met het landleger insgelijks nabij de kust zou blijven, opdat leger en vloot steeds met elkander in verbinding zouden staan. De tocht, die nu volgde, was een niet eindigende reeks van rampen en ellende. Daar leger noch vloot voor geruimen tijd van levensmiddelen waren voorzien, en men bijna voortdurend door woeste streken trok, leden schepelingen en krijgslieden zulk een honger en dorst, dat menigmaal orde en tucht verloren gingen. Toch wist Alexander al die ellende te trotseeren en kwamen leger en vloot, ofschoon niet zonder zware verliezen, na zestig dagen in herbergzame oorden.

Toen Alexander in de residentie Suza was aangekomen,

richtte hij zijn hofhouding geheel op Perzischen voet in. Volgens Perzisch gebruik nam hij behalve Roxane nog andere gemalinnen. Jegens zijn veldheeren en Macedonische krijgslieden betoonde hij zich zeer mild. Hij betaalde al hunne schulden, die gezamenlijk een verbazende som bedroegen, en overlaadde ieder hunner, die met een Perzische vrouw huwde, naar zijn stand met rijke geschenken.

Terwijl Alexander zich in weelde baadde en de schitterendste feesten gaf, verloor hij zijn doel niet uit het oog. Om op den duur niet afhankelijk te zijn van de Macedoniërs en Grieken, liet hij 30.000 Aziatische jongelingen op Macedonische wijze wapenen en in den krijg oefenen, en weldra kon hij een hooger toon aannemen tegen hen, door wier moed en beleid hij erin geslaagd was zulk een groot deel der wereld te veroveren.

Van Suza begaf Alexander zich naar Ekbatana, waar Hephaistion, de vriend van zijn jeugd, die hem steeds had vergezeld, aan de gevolgen van het ongebonden leven, dat hij met zijn vriend leidde, overleed. Alexander was buiten zich zelve van smart, en sedert werd hij telkens gekweld door een sombere stemming, die hij door woeste drinkgelagen zocht te verdrijven. Hij liet het lijk van Hephaistion te Babylon op een prachtigen brandstapel, welks samenstelling millioenen Gld. had gekost, verbranden. Ondertusschen was Alexander reeds weder begonnen met voorbereidselen te maken voor een veldtocht naar Arabië, dat thans aan de beurt lag om onder zijn heerschappij te worden gebracht, maar tegelijkertijd gaf hij zich weder zoo teugelloos aan zijn hartstocht tot zwelgerij over, dat ook zijn krachtig gestel eronder bezweek. Na op een feest een groote drinkschaal, den beker van Herakles genoemd, in één teug geledigd te hebben, stortte hij plotseling kermend van pijn neder. Hij werd op zijn legerstede gebracht, die hij niet meer verliet. Weinige dagen later had hij den geest gegeven.

A l e x a n d r i ë.

Met Alexanders dood stortte het wereldrijk, dat hij gesticht had, plotseling ineen. Er ontstond een onbeschrijfelijke verwarring, daar de verschillende veldheeren elkan- der bestreden, om ieder voor zich het grootst mogelijke deel van Alexanders heerschappij machtig te worden. Ook de Grieken deden nog een poging om zich aan de Mace- donische opperheerschappij te onttrekken. Weder stond Athene aan het hoofd der onderneming, maar de kracht der Grieken was gebroken. Demosthènes, op wien de Ma- cedoniërs sedert lang gebeten waren, moest voor hen naar Kalauria, bij de kust van Argolis, vluchten. Toen hij hier achterhaald werd door eenige Macedonische krijgslieden, onder aanvoering van Archias, een voormalig tooneelspeler, zocht hij een schuilplaats bij het altaar in den tempel van Poseidon. Archias zocht hem met welwillende woorden van daar te verwijderen, waarop Demosthènes hem toe- voegde: „Archias! gij hebt mij nooit op het tooneel kun- nen bedriegen, en nu gij mij zulk een blijde boodschap brengt, zal het u ook niet gelukken.” Nu dreigde Archias geweld te gebruiken, waarop Demosthènes antwoordde: „Thans zijt gij in uw rol. Natuurlijk moet ik u volgen, maar gun mij een oogenblik tijd, opdat ik nog een enkel woord aan de mijnen schrijve.” Hij nam zijn schrijftafeltje en stak de schrijfstift in den mond, gelijk zijn gewoonte was, wanneer hij bedacht, wat hij zou schrijven. Het lot, dat hem wachtte, had hij voorzien, en daar hij het schande achtte, levend in de handen der Macedoniërs te vallen, droeg hij een met vergift gevulde schrijfstift bij zich. Toen hij het vergift ingenomen had, omhulde hij het hoofd. De soldaten, meenende, dat dit een teeken van vrees was, lachten hem uit. Archias moedigde hem aan mede te gaan, door de verzekering, dat er met zachtheid over hem ge- oordeeld zou worden. Toen Demosthènes de werking van

het vergift voelde, riep hij Archias toe: „Een heerlijke toevlucht is de dood, hij bewaart voor schande; thans kunt gij mijn lijk buiten den tempel laten werpen.” Daarop zonk hij in elkander en stierf.

Te midden van al de beroeringen en oorlogen, die de toenmaals bekende wereld teisterden, gelukte het Ptolemēus, een halfbroeder van Alexander, zijn heerschappij in Egypte te vestigen. Bij het beleg van Rhodus had hij zich zoo welwillend jegens de inwoners gedragen, dat dezen hem uit dankbaarheid goddelijke eer bewezen en den bijnaam Soter, redder, gaven. Hij verstond uitmuntend de kunst zich de volksgunst te verwerven en slaagde er daardoor in, de Grieksche zeden met de Egyptische te doen samenvloeden. Zijn zetel vestigde hij te Alexandrië, dat door de goede zorgen van hem en zijn opvolgers, die allen evenals hij den naam Ptolemēus droegen, gedurende een paar eeuwen het middelpunt van de beschaving der wereld werd. Ptolemeus Soter breidde de grenzen van zijn gebied uit. Toen hij Jeruzalem had veroverd, zond hij 100,000 Joden naar Egypte, die er een uitstekende behandeling ondervonden. Zijn zoon Ptolemeus Philadelphus kocht ongeveer 200,000 Joden, die aan Egyptenaren behoorden, vrij, en schonk hun dezelfde voorrechten, die de Grieken genoten. Zij kregen den naam van Grieksche Joden, omdat zij zich van de Grieksche taal gingen bedienen. Het zachte bestuur der Ptolemeussen deed het aantal Grieken en Syriërs, die zich in Egypte kwamen vestigen, voortdurend toenemen. De bevolking van Alexandrië bestond daardoor uit Egyptenaren, Grieken en Joden. De samenwerking dezer verschillende nationaliteiten was beslissend voor de latere beschaving.

Grieksche bouwkundigen maakten Alexandrië tot de schoonste stad der aarde. Zij prijkte met prachtige tempels, paleizen en schouwburgen. In het midden der stad, daar waar de twee hoofdstraten elkander rechthoekig sneden, verhief zich het praalgraf van Alexander. Men had

zijn lijk met een plechtigen stoet uit Babylon laten komen, het op Egyptische wijze laten balsemen en toen in een marmeren kist gelegd. Eerst had men er eene gouden kist voor vervaardigd, maar uit vrees, dat deze zoozeer de hebzucht zou kunnen opwekken, dat het graf geschonden werd, liet men haar ongebruikt.

In het belang van de scheepvaart liet Ptolemeus een vuurtoren bouwen, die tot een der zeven wonderen van de wereld werd gerekend. Voor de grootste haven van Alexandrië lag het eiland Pharos, dat Ptolemeus door een dam van rotsblokken van 15 minuten gaans met de kust liet verbinden. Op dit eiland werd op een rots de vuurtoren van marmer zoo hoog opgetrokken, dat de zeelieden het licht, volgens het verhaal, op een afstand van zeven mijlen konden zien. De vuurtoren, wiens hoogte naar men schat, 180 M. bedroeg, heeft tot in het beginderveertiende eeuw bestaan. Tot de overige zeven wonderen worden gerekend: 1. De pyramiden. — 2. De muren en 3. de hangende tuinen van Babylon. — 4. De kolossus van Rhodus, een van metaal gegoten menschenbeeld, dat ongeveer 50 M. hoog, in het jaar 280 v. C. voltooid, en aan den nationalen Rhodischen zonnegod gewijd was. Reeds in 224 v. C. werd de kolossus met een groot gedeelte der stad door een vreeselijke aardbeving verwoest. Op grond van een godspraak werd het beeld niet hersteld en bleven de stukken ervan liggen, totdat ze in het jaar 672 n. C. door den Mohammedaanschen veldheer Moawia, die het eiland veroverde, aan een Jood werden verkocht. Men zegt, dat deze, om ze te vervoeren 900 kameelen noodig had. — 5. Het *mausoleum*, dat Artemisia, de koningin van Karië, een rijk in het Z. W. van Klein-Azië, voor haar overleden gemaal Mausolus, 350 v. C., liet oprichten. Het had een hoogte van ruim 30 M. en een omtrek van ongeveer 45 M. Op het vierkante onderstuk verhief zich een afgeknotte pyramide van 24 treden, op welker plat zich een prachtig gebeeldhouwde *quadriga*, een wagen, ge-

trokken door vier naast elkander gespannen paarden, bevond. Het geheel was omgeven door 36 sierlijke zuilen. — 6. De tempel van Artēmis (Diana) te Ephēze. Hij was 140 M. lang, 65 M. breed en versierd met 127 zuilen van 20 M. hoogte. Nog schooner dan het gebouw waren de standbeelden en schilderijen, die er zich in bevonden. In den nacht, dat Alexander de Groote werd geboren, stak zekere Herostrātos den tempel in brand, om door die daad zijn naam te vereeuwigen. Ofschoon het terstond verboden werd zijn naam te noemen, om zijndoel te doen mislukken, werd het maar al te goed bereikt. De Epheziërs herbouwden hun tempel nog schooner dan hij geweest was : zelfs vrouwen stonden daartoe haar sieraden af. De nieuwe tempel werd door keizer Nero van zijn schatten beroofd en in 262 n. C. door de Gothen geplunderd en vernield.

Toen Ptolemeus Soter nog bij zijn leven zijn geliefden zoon Ptolemeus Philadelphus tot koning liet kronen, werden feesten gehouden, die alles wat van dien aard ooit gezien was, in pracht en luister overtroffen. Openbare spelen, in navolging van de Olumpische, wisselden met optochten af, die de aandacht trokken door de aanwezigheid van een groot aantal vreemde dieren en kunstige automaten. Een dezer stelde eene vrouw voor van 4 Meter lengte, die, gezeten op een wagen, van tijd tot tijd opstond en melk uit een gouden schaal goot. Op een anderen wagen zag men een met klimop begroeide grot, waaruit melk en wijn opborrelden. Als de rots zich van tijd tot tijd opende, vlogen er duiven uit.

Het belangrijkste echter, dat Alexandrië aanbood, was het museum. Het werd gesticht door Ptolemeus Soter en voltooid door Ptolemeus Philadelphus. Het gebouw was opgetrokken van marmer, gelegen in de nabijheid van het koninklijk paleis, en omgeven door galerijen. In de rijk gebeeldhouwde zalen, werden een groote menigte schilderijen en beeldhouwwerken en ongeveer 400,000 boekrollen bijeengebracht. Toen het gebouw niets meer kon

Hofhouding in den tijd van Ptolemeus..

bevatten, werden nog 300,000 boekrollen in het Serapæum, den aan Serapis gewijden tempel, geplaatst. De opperste bibliothecaris had in last alle bestaande boeken, in welke taal ook, te koopen, maar dewijl sommige eigenaars hunne boeken niet wilden verkoopen, waren er een menigte afschrijvers aan het museum verbonden. Ieder boek, dat in Egypte werd ingevoerd, en niet op het museum voorhanden was, moest er worden heengezonden. Daar werd er dan een nauwkeurig afschrift van gemaakt, dat den eigenaar ter hand werd gesteld, terwijl het oorspronkelijke op het museum bleef.

Om de wetenschap verder te brengen, werden aan het museum een zeker aantal geleerden verbonden, die op 'skonings kosten gehuisvest en onderhouden werden. Voor de beoefening der natuurlijke historie was er bij het museum een dieren- en een plantentuin. Ook vond men er een observatorium voor sterrenkundige waarnemingen, en voor de geneeskunde een zaal ter bereiding van geneesmiddelen en, ondanks het vooroordeel der Egyptenaren, een ontleedkamer, waar niet slechts onderzoeken werden gedaan op lijken, maar zelfs op levende lichamen van ter dood veroordeelden.

Eindelijk werd aan het museum voor ieder de gelegenheid opengesteld om zijn kennis te vermeerderen, daar er voorlezingen en besprekingen werden gehouden over alle takken van wetenschap en letterkunde. Uit alle landen kwamen daarom leergierige personen naar Alexandrië om hunne studiën voort te zetten.

DE ROMEINEN.

Romulus.

Van de oudste geschiedenis van Rome is ons weinig met zekerheid bekend. De waarheid is door de nakomelingschap zoozeer naar haar geliefkoosde denkbeelden verwrongen, dat het meestal niet meer mogelijk is uit de overgeleverde verhalen de ware toedracht der gebeurtenissen op te maken. Het is waar, dat de Grieken en Romeinen van één oorsprong zijn, maar de wijze, waarop de Romeinen dit aanduiden, o.a. door het verhaal, dat Aineias, een zoon van den Trojaanschen koning Priamos, zich in Latium zou hebben gevestigd, moet verworpen worden. Evenals zooveel andere volken verhaalden de Romeinen, dat hunne koningen regelrecht van de goden afstonden. Romulus en Remus heetten zonen te zijn vanden krijgsgod Mars en Rhea Silvia, de dochter van een afstammeling van Aineias, Numitor geheeten, die over Alba Longa moest regeeren, maar door zijn jongeren broeder Amulius van den troon was gestooten, doch in 't leven gespaard. Toen Amulius de geboorte van de tweelingbroeders Romulus en Remus vernam, liet hij Rhea Silvia, die als Vestaalsche maagd met het onderhouden van het heilige vuur in den tempel van Vesta belast was, en daarom niet had mogen huwen, ter dood brengen en hare beide kinderen in een trog in den Tiber plaatsen. De rivier was juist buiten haar oevers getreden, de trog werd tegengehouden door de wortels van een wilden vijgeboom, en toen het water viel, naderde een dorstige wolvin

den trog. In plaats van den kinderen leed aan te doen, zorgde zij voor hen als een moeder. Toen de behoeften der kleinen grooter werden, bracht een specht, de aan hun vader Mars gewijde vogel, hun voedsel, en eindelijk werden zij gevonden door een herder der kudden van Amulius, Faustulus geheeten, die hen medenam. Acca Laurentia, 's herders vrouw, voedde Romulus en Remus bij haartwaalf zonen op, tot zij in staat waren hun pleegvader in het bewaken der kudden bij te staan. Zij muntten weldra boven andere herders in kracht en vermetelheid uit, werden daardoor overmoedig en waagden niet zelden een strooptocht ten nadeele van de herders van Numitor. Dezen wisten Remus door list gevangen te nemen en brachten hem voor hun heer, die in den jongeling de gelaatstreken zijner dochter herkende en daardoor tot de ontdekking kwam, dat Romulus en Remus zijn kleinzonen waren. Terstond besloten dezen het onrecht, hun grootvader aangedaan, te wreken. Zij doodden Amulius, en toen Numitor den troon weder had beklommen, schonk hij hun een groot stuk lands aan den Tiber, waar zij met hunne vroegere makkers een stad gingen bouwen op den Palatijnschen berg, nabij de plaats, waar de wolvin hen had gevonden. Nauwelijks was aan dit plan een begin van uitvoering gegeven, of de beide broeders kregen twist over de vraag, naar wien hunner de stad zou worden genoemd. Zij besloten de goden te laten beslissen. Ieder hunner plaatste zich op een heuvel om een teeken af te wachten. Daar zag Remus zes gieren naar zich toevliegen, maar oogenblikkelijk daarna zag Romulus er twaalf. Nu ontstond een nieuwe twist over de vraag, wie het hoofd der stad moest zijn, Remus, die het eerst, of Romulus, die de meeste gieren had gezien. Ook hunne makkers waren het er niet over eens. Het kwam tot een strijd. De partij van Remus werd overwonnen, en Romulus als koning der nieuwe stad, die nu den naam Rome ontving, erkend. Naar oud gebruik trok Romulus met een ploeg, die met een witten stier en

een witte koe was bespannen, een voor om de plaats aan te duiden, waar de stadsmuur moest verrijzen. Deze had aanvankelijk een zoo geringe hoogte, dat een vlug man er overheen kon springen. Remus deed het eens om zijn broeder te beschimpen, waarop deze in toorn ontstak en hem doodde.

Om de bevolking te doen toenemen stelde Romulus zijn stad open voor alle ballingen en weggelooopen misdadigers en slaven zijner naburen. Te vergeefs zocht hij met de omringende volken verdragen te sluiten, opdat dezen hunne dochters aan zijn onderdanen tot vrouwen zouden geven. Wat hem op zijn verzoek werd geweigerd, wist hij door list en het schenden van de heilige wetten der gastvrijheid te verkrijgen. Hij liet de naburige volken uitnoodigen tegenwoordig te zijn bij de wedspelen, die de Romeinen eerlang ter eere van Neptunus zouden houden. Velen kwamen in gezelschap van hunne vrouwen en dochters, maar terwijl de spelen in vollen gang waren, stoven de Romeinen op een gegeven teeken op de toeschouwers in en roofden ieder een meisje.

Verontwaardigd over deze handelswijze besloten de omliggende volken wraak te nemen. Zij deden echter geen gemeenschappelijken aanval en daardoor kon Romulus hun aanvankelijk met goed gevolg het hoofd bieden. In een overwinning, die hij op de inwoners van de Latijnsche stad Caenīna behaalde, doodde hij eigenhandig den vijandelijken bevelhebber. Hij ontnam hem zijn wapenrusting en plaatste haar als den besten buit, *spolia opima*, in den tempel van Jupiter, op den Capitolijnschen berg. In de Romeinsche geschiedenis komt het driemaal voor, dat de aanvoerder de *spolia opima* te Rome brengt.

Zwaarder strijd had Romulus met de Sabijnen, die zich eerst goed ten strijde gerust en met bondgenooten versterkt hadden, eer zij tot den aanval overgingen. Hun koning Titus Tatius wist de versterking op den Capitolijnschen berg in handen te krijgen door Tarpēja, de schoone dochter van

den bevelhebber, om te koopen. Tot straf voor haar verraad werden zulk een menigte gouden sieraden op haargeworpen, dat zij het bestierf. Nog leeft deze sage onder de Romeinen voort, door de jonkvrouw voor te stellen als geketend op den bodem eener diepe bron, en overdekt met gouden versierselen. Met alle macht zocht Romulus de verloren sterkte te heroveren, maar de Sabijnen hielden goed stand. De strijd werd heviger, toen onverwachts de echtgenooten der Romeinen zich tusschen de strijdenden wierpen met de

Romulus en Tatius.

bede, het gevecht te staken, dat haar onvermijdelijk tot weduwen en wezen zou maken. Deze tussehenkomst had de gewenschte uitwerking. De beide volken besloten voortaan één staat te vormen. De Sabijnen vestigden zich op den Capitolijnschen en den Quirinaalschen berg onder het bestuur van Titius Tatius; maar toen deze eenige jaren later vermoord was, erkenden zij ook Romulus tot hun koning, die voortging zijn leven in oorlogen door te brengen en na zijn overlijden onder den naam van Quirinus als *god* werd vereerd.

Numa Pompilius. Tullus Hostilius.

Ancus Martius.

Na den dood van Romulus ontstond er een groote twist over het verkiezen van een nieuwen koning. Eindelijk werd bij overeenkomst bepaald, dat de Romeinen iemand

Numa Pompilius bij Egeria.

uit de Sabijnen tot koning zouden kiezen. De keus viel op den om zijn wijsheid alom geachten Numa Pompilius, die raadgevingen ontving van de nimf Egeria, welke hij van tijd tot tijd met dat doel in een heilig bosch bezocht. Om aan zijn onderdanen het gerust bezit hunner akkers te verzekeren, vaardigde hij een wet uit, waarbij ieder, die de

grenssteeuen, waardoor de uitgestrektheid van het grondbezit der landeigenaars werd aangewezen, verplaatste, vogelvrij werd verklaard. Om de herinnering aan deze wet levendig te houden, voerde hij het jaarlijks wederkeerende feest der grenssteeuen, de *Therminalia*, in, dat met onbloedige offers werd gevierd. Nog schrijft de overlevering hem toe, voor den zonnegod Janus, die met twee aangezichten werd voorgesteld, een tempel te hebben gesticht, die gedurende den oorlog geopend en gedurende den vrede gesloten was. Dit laatste had plaats tijdens de langdurige regeering van Numa Pompilius en daarna nog slechts tweemaal voor korten tijd; na den eersten Punischen oorlog en tijdens de regeering van keizer Augustus.

Tullus Hostilius, een Romein, werd na den dood van Numa Pompilius tot koning gekozen. Hij was even strijd lustig als Romulus was geweest, en geraakte spoedig in oorlog met Alba Longa. Volgens de legende zond Mettus Fufetius, de aanvoerder der Albanen, zoodra de beide legers elkander genaderd waren, een heraut naar Tullus Hostilius om hem tot een mondgesprek uit te noodigen. De Romeinsche koning voldeed aan het verzoek, en toen maakte Mettius Fufetius hem opmerkzaam op de Etruscen, die, sterk te land en ter zee, niets liever zouden zien dan dat de Latijnsche volken elkander door onderlinge oorlogen verzwakten, om hen dan gemakkelijk te kunnen onderwerpen. Men kwam daarop overeen geen slag te leveren, maar door een kleinen kampstrijd te beslechten, welk der beide volken over het andere zou heerschen. Nu bevonden zich in het Romeinsche leger drielingbroeders, de Horatiërs, terwijl drie zonen van de zuster hunner moeder, de Curiatiërs, insgelijks drielingen, in 't Albaansche leger dienden. Ofschoon de Horatiërs en de Curiatiërs bloedverwanten waren, en een der Curiatiërs, met de zuster der Horatiërs verloofd was, werd er besloten hen den strijd te laten uitmaken. In 't gezicht der beide legers had het gevecht plaats. Bij den eersten aanval stortten twee Hora-

tiërs doodelijk gewond neder, maar de Curiatiërs waren alle drie gewond. De overgebleven Horatiër had nog geen letsel bekomen, maar hij voorzag geen goeden uitslag van een strijd tegen drie tegenstanders te gelijk. Hij nam daarom schijnbaar de vlucht en de Curiatiërs zetten hem oogenblikkelijk achterna. Op dit gezicht stegen de juichtonen op uit het leger der Albanen, die zich reeds van de overwinning verzekerd hielden, terwijl uit de gelederen der Romeinen verwenschingen werden geuit tegen den lafaard, die voor den vijand week. Maar eensklaps hield de vluchteling stand. Zijn doel was bereikt. De Curiatiërs, die in verschillende mate gewond waren, hadden hem niet met gelijke snelheid kunnen volgen, en nu zij verstrooid waren, werden zij achtereenvolgens door hem gedood. De Albanen erkenden de heerschappij der Romeinen en trokken huiswaarts, terwijl de Romeinenden overwinnaar in triomf naar Rome geleidden, de wapenrustingen der verslagen Curiatiërs voor hem uitdragende. Toen men de stad binnentrok, bevond zich de zuster van Horatius aan de poort. Zij zag den bebloeden, door haar zelve geweven wapenrok van haar verloofde en brak daaroverin luide jammerklachten uit. Horatius, wien zulks te midden van de eerbewijzingen, die hij ontving, een wanklank in de ooren was, geraakte daardoor in zulk een drift, dat hij het zwaard tegen zijn zuster ophief en haar doodde, uitroepende: „Zoo moge het iedere Romeinsche jonkvrouw vergaan, die ooit om een vijand treurt.” Na dezedaad verstomde het gejubel des volks. De pas verheerlijkte overwinnaar werd voor den rechterstoel des konings gebracht. Deze verlangde dat het volk uitspraak zou doen. Nu verliet de vader van Horatius zijn stem. Hij smeekte, dat men hem niet van den laatste zijner kinderen zou berooven, en men spaarde den misdadiger het leven. Tot verzoening echter van den zustermoord moest Horatius met gesluierd hoofd onder het juk, een als galg opgerichten dwarsbalk, doorgaan. Deze vernederende straf werd later

meermalen toegepast op vijanden, die zich hadden overgegeven, de balken, die men daarbij gebruikte, droegen den naam van zusterbalken.

Tijdens de regeering van Tullus Hostilius, die steeds voortging oorlog te voeren, werd de bevolking van Rome met die van Alba Longa, dat verwoest werd, vermeerderd. Zijn opvolger was Ancus Martius, een kleinzoon van Numa Pompilius. Ondanks zijn vreedzamen aard, kon tijdens zijn regeering de Janustempel niet worden gesloten. Hij onderwierp de bevolking, die tusschen Rome en de zee woonde, en stichtte aan den mond van den Tiber de havenstad Ostia, waardoor Rome voor den zeehandel werd geopend. Terwijl Rome op den oostelijken of linkeroever van den Tiber was gelegen, liet hij op den anderen oever den berg Janiculus versterken, en dezen door een houten brug met het eigenlijke Rome verbinden.

Tarquinius Priscus. Servius Tullius.

Tarquinius Superbus.

Toen Ancus Martius regeerde, had zich een rijk man uit Etrurië, Lucumo geheeten, in Rome gevestigd en zoozeer de algemeene gunst verworven, dat de koning hem tot voogd over zijn zonen aanstelde en het volk hem na diens dood tot opvolger benoemde. Hij veranderde zijn naam in dien van Lucius Tarquinius en kreeg later den bijnaam Priscus, den Ouden. Aan dezen koning worden door de overlevering reusachtige bouwwerken toegeschreven, zooals de groote tempel van Jupiter op den Capitolijschen berg, het *forum*, de markt, in het dal tusschen genoemden berg en den Palatijschen, en de *cloacae*, reusachtige riolen om de verschillende deelen der stad van het overvloedige water te ontlasten. Het zijn ruime gewelven van zware, groote op elkander gestapelde steenen, die tot op dezen dag, dus ruim twee duizend jaren, weerstand hebben geboden aan den tijd en de aardbevingen.

Tanaquil, de gemalin van Tarquinius Priscus, die bekend

stond als waarzegster, had zich het lot aangetrokken van den zoon van een harer slavinnen, omdat kort na zijn geboorte een lichtkrans om zijn hoofd was waargenomen, en zij daaruit had afgeleid, dat de goden dit kind tot iets groots hadden bestemd. Het kind, dat den naam Servius Tullius ontving, verwierf later zoozeer het vertrouwen van Tarquinius Priscus, dat deze hem zijn dochter tot vrouw gaf en hem tot zijn opvolger bestemde. De zonen van Ancus Martius echter, die hun vroegeren voogd steeds beschouwd hadden als den man, die hun den troon had ontfroefd, wilden een poging wagen zich er meester van te maken, toen Tarquinius Priscus reeds een tachtigjarig grijsaard was geworden. Met dit doel zochten zij uit hunne herders twee personen, die voor niets terugdeinsden. Dit tweetal begaf zich, schijnbaar in een hevigen twist gewikkeld, tot voor het paleis des konings. Het misbaar, dat zij maakten, wekte de aandacht van 's konings dienaars, die hen toelieten zich naar Tarquinius Priscus te begeven, omdat zij eischten, dat deze in hun geschil uitspraak zou doen. Toen zij voor den koning gekomen waren, spraken zij gelijktijdig met zooveel drift, dat hij een hunner het stilzwijgen oplegde om eerst den ander en daarna hem te kunnen aanhooren. Terwijl nu de koning al zijn aandacht wijdde aan den spreker, bracht de andere herder hem een doodelijke wonde in het achterhoofd toe. De booswichten slaagden erin te ontkomen, maar zij, die hen afgezonden hadden, bereikten hun doel niet. Tanaquil zorgde, dat het lichaam van haar gemaal terstond op het bed werd gelegd, liet er niemand bij, onder voorgeven, dat volstrekte rust noodig was, en verkondigde aan het volk, dat de koning, ofschoon gewond, voorzeker zou herstellen en gedurende den tijd, dat hij zich van de leiding der zaken moest onthouden, aan Servius Tullius had opgedragen hem te vervangen. Van nu af verscheen deze in het koninklijk gewaad, sprak hij recht, en stelde hij zich bij sommige zaken aan, alsof hij 's konings wil moest vernemen, eer hij

een uitspraak kon doen. Tarquinius Priscus was ondertusschen reeds lang gestorven en eerst toen Servius Tullius zich genoegzaam bevestigd achtte in de koninklijke waardigheid, werd dit aan 't volk medegedeeld.

Evenals zijn voorganger was Servius Tullius voortdurend in oorlog met de omringende volken. Aan hem wordt het ontwerpen eener staatsregeling toegeschreven, die eerst na den dood zijns opvolgers met eenige noodzakelijke wijzigingen werd ingevoerd, alsmede het bouwen van den grooten uit zware steenblokken opgetrokken ringmuur, die de zeven heuvelen, waarop Rome nu gebouwd was, omgaf.

De vrije Romeinen droegen dikwijls drie namen. Eerst den eigennaam, dan den naam van hun geslacht en daarachter somtijds nog dien eener bijzondere familie van het geslacht. De dochters van een Romein droegen allen denzelfden, aan het geslacht, waartoe zij behoorden, ontleenden naam. Waren er twee dochters, dan werden zij onderscheiden door de bijvoeging *oudere* en *jongere*; waren er meer, door de bijvoeging eerste, tweede, derde, enz. Servius Tullius had twee dochters. Tullia de oudere, heerschzuchtig en wreed van aard, huwde hij uit aan Aruns Tarquinius, den zachtaardigen jongsten zoon van Tarquinius Priscus, terwijl hij aan diens oudsten zoon, den trotschen Lucius Tarquinius, zijn stille, welwillende dochter Tullia de jongere tot echtgenoot gaf. Tullia de oudere wist Lucius Tarquinius tot de misdaad over te halen om hunne echtgenooten, bij wie zij zoo weinig pasten, van kant te maken en daarna samen een huwelijk aan te gaan. Toen dit geschied was, wist het snoode echtpaar zich een aanhang te verwerven onder de aanzienlijken, die reeds misnoegd waren over de door Servius Tullius ontworpen staatsregeling, en toen Tarquinius zeker van zijn zaak meende te zijn, plaatste hij zich eens op den koninklijken zetel, omringd door de hem getrouwe aanzienlijken. Servius Tullius, hiervan onderrichtet,

begaf zich onmiddellijk naar de vergaderzaal en vroegde zijn schoonzoon rekenschap van deze oproerige daad. Tarquinius gaf hierop niet alleen een beleedigend antwoord, maar gaf den koning een duw, zoodat deze van eenige trappen viel en het bestierf. Zoodra Tullia de oudere bericht had ontvangen van het gebeurde, zoo verhaalt de overlevering verder, zette zij zich in haar wagen om een der eersten te zijn, die haar man als koning begroetten. Toen de wagenmenner het lijk van Servius Tullius zag, hield hij de paarden in, waarop Tullia bevel gaf door te rijden, zonder het lijk haars vaders te ontzien.

Tarquinius regeerde als een dwingeland en kreeg den bijnaam van *Superbus*, den Trotschen. In zijn oorlogen was hij voorspoedig. Van Gabii maakte hij zich, volgens de overlevering, door list meester. Zijn zoon Sextus begaf zich als vluchteling naar die stad, welke Tarquinius sedert geruimen tijd vruchteloos belegerde, en gaf voor, dat zijn vader hem naar het leven stond. Volgens afspraak deed Sextus eenige uitvallen, waarin hij de Romeinen telkens teruggedreef. Toen hij hierdoor het algemeen vertrouwen der burgers had verworven, zond hij een vertrouwden bode naar Tarquinius om dezen te vragen, wat hem nu te doen stond. In plaats van te antwoorden nam Tarquinius den bode met zich naar een veld, waarop maankoppen groeiden, en sloeg met zijn stok iederen maankop, die ver boven de anderen uitstak, af. De bode begreep er niets van en bracht Sextus het bericht, dat de koning hem waanzinnig toescheen. Sextus zag echter duidelijk in, wat zijn vader bedoelde. Hij liet de uitstekendste burgers van Gabii van kant maken en dwong daardoor de stad tot overgave.

Ondanks al de veroveringen, die Tarquinius maakte, en den luister, waarmede hij zich door den grooten buit, dien hij behaalde, omringde, was hij algemeen gehaat om zijn dwingelandij. Hij liet een zijner zwagers en een van diens zonen vermoorden om zich van hunne rijke bezittingen meester te maken. Lucius Junius, een anderen zoon

zijns zwagers, liet hij in leven, omdat die zich onnoozel hield, een toestand, die steeds met verschooning werd behandeld en hem den bijnaam van Brutus (Domme) verschafte.

Eens belegerde Tarquinius de sterke stad Ardea in Latium, toen bij een drinkgelag, dat zijn bloedverwanten met andere aanvoerders hielden, het gesprek kwam op hunne echtgenooten. Ieder roemde de zijne als de voortreffelijkste, en daar men het niet eens kon worden, stelde Lucius Tarquinius Collatinus voor, aan den twist een einde te maken door te paard te stijgen en te gaan zien, waarmede de vrouwen zich bezighielden. Het voorstel werd aangenomen en men vond de vrouwen te Rome in vroolijk gezelschap aan een welvoorzienen disch. Toen reed men naar Collatia, waar Lucretia, de gade van Collatinus woonde, en deze vond men te midden harer slavinnen bezig met wol te spinnen. Haar werd de eereprijs toegekend, en men keerde naar de legerplaats terug. Eenige dagen later begaf Sextus, die bij het vorige bezoek tegenwoordig was geweest, zich naar Lucretia terug en beleedigde haar op de schandelijkste wijze. Zoodra Sextus haar had verlaten, zond zij een bode naar haar vader en haar echtgenoot met het verzoek, terstond bij haar te komen en ieder een vertrouwd vriend mede te brengen. Toen aan haar verzoek voldaan was, en zij het gebeurde had medegedeeld, verklaarde zij de haaraangedaneschandeniet te willen overleven, en stiet zij zich een dolk, dien zij onder hare kleederen verborgen had gehouden, in het hart. Brutus, die Collatinus vergezelde, trok het bebloede moordtuig uit de wond en het in de hand houdende, zwoer hij een duren eed, dat hij van nu af Tarquinius of een der zijnen niet langer als koning zou dulden. De overigen volgden zijn voorbeeld. Het lijk van Lucretia werd naar Rome gevoerd, en op het forum tentoongesteld. Met verbazing hoorde daar het volk, hoe Brutus, die door ieder voor een idioot was gehouden, een treffende redevoering hield ter verdrijving van Tarquinius. Zijn

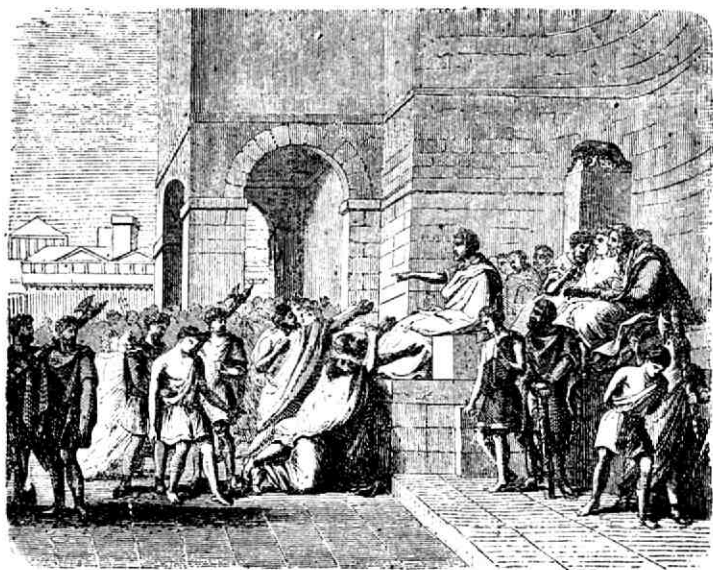
opwekking om de wapenen op te vatten ter verdrijving van den tiran, werd met luide bijvalskreten begroet en terstond verklaarde een volksbesluit, dat Tarquinius afgezet en met de zijnen voor altijd uit Rome verbannen was. Nu vertoonde zich Brutus aan het hoofd eener menigte gewapenden in het leger, dat zich ook tegen den koning verklaarde, die zich oogenblikkelijk naar Rome begaf, doch smadelijk terug werd gewezen.

Volgens de overlevering werd na het verdrijven van Tarquinius terstond een nieuwe staatsregeling ingevoerd, waarbij de macht des konings bijna geheel werd opgedragen aan twee voor één jaar gekozen consuls. De eerste twee zouden dan geweest zijn Brutus en Collatinus.

Tarquinius verzocht gezanten naar Rome te mogen zenden, om zich bij het volk te verdedigen en zijn eigendom terug te vorderen. Ondanks het verzet van Brutus werd het laatste gedeelte van Tarquinius' verzoek toegestaan, en nu wisten zijn gezanten, die ruim van geld voorzien waren, een aantal aanzienlijke, vooral jeugdige Romeinen, wien het hofleven behaagde, over te halen, een poging te beproeven ter herstelling van den verdreven vorst in zijn vorig gezag. Op een hunner bijeenkomsten werden de saamgezworenen door een slaaf beluisterd, die hetgeen hij vernomen had, aan de consuls bekendmaakte. Dezen lieten hen voor hun rechterstoel verschijnen, en nu zag Brutus zich genoodzaakt recht te spreken over zijn eigen zonen, die ook tot de samenzweerders behoorden. Brutus weifelde geen oogenblik in de keuze tusschen het belang van den staat en de liefde voor zijn kinderen. Hij gaf een voorbeeld van wat bij de Romeinen als de hoogste deugd gold: het welzijn van den staat boven alles te stellen. Niet slechts sprak hij het doodvonnis over zijn zonen uit, maar met onafgewend gelaat zag hij toe, dat het voltrokken werd.

Tarquinius had ondertusschen een leger van Etrusceen bijeengebracht, en het bevel daarover toevertrouwd aan

zijn zoon Aruns. Brutus trok hem te gemoet en bij het Arsische woud kwam het tot een hevigen strijd, waarin Aruns en Brutus elkander ontmoetten. Het kwam tusschen de beide aanvoerders tot een tweegevecht, dat met beider dood eindigde, en waarna de Etrusken de vlucht namen. Maar weldra werden de Romeinen in het nauw gebracht door den Etruscischen koning Porsenna, die het zwaard

Brutus veroordeelt zijn zonen.

voor Tarquinius had aangegord. Met een leger, dat het Romeinsche in sterkte ver overtrof, maakte hij zich meester van den berg Janiculus en behaalde hij aan diens voet een overwinning. De Romeinen vluchtten over de houten brug, die den Janiculus met de eigenlijke stad verbond. Drong de vijand er insgelijks over, dan was Rome verloren. In dezen benarden toestand besloot Horatius Cocles zich voor

zijn vaderland op te offeren. Slechts door twee krijgsmakkers bijgestaan besloot hij den vijand het betreden der brug te beletten, waarna hij den overigen Romeinen toeriep, haar achter hem af te breken. Terstond werd met dit werk een aanvang gemaakt, terwijl Horatius met leeuwen-

Horatius Cocles.

moed de aandringende Etrusceen tegenhield. Toen het afbreken een klein eind gevorderd was, werd hem toegeroepen, dat hij zijn leven moest redden. Zijn twee makkers gaven aan die roepstem gehoor; hij zelf hield nog stand, totdat een vreeselijk gekraak hem de overtuiging gaf, dat

het grootste gedeelte der brug vernield was. Toen riep hij de bescherming van den stroomgod in, sprong in den Tiber, en zwom onder een hagelbui van pijlen ongedeerd naar den anderen oever.

Rome werd nu door Porsenna en de zonen van Tarquinius ingesloten. De Romeinen waagden geen grooten uitval meer; hongersnood begon hen te kwellen, en de val der stad was te voorzien. Nu sloeg een aanzienlijk Romeensch jongeling voor, het vaderland te redden door Porsenna te vermoorden. Zijn voorstel werd aangenomen, en met een dolk onder zijn kleederen verborgen begaf hij zich naar 's vijands legerplaats. Hier werd juist soldij uitbetaald, en zoo viel het hem niet moeilijk tot den koning door te dringen, onder wiens toezicht de naast hem gezeten secretaris de betaling regelde. Beide hooggeplaatste personen waren door hunne kleeding niet te onderscheiden, en toen Mucius op hen toesprong, stiet hij den secretaris neer, in de meening dat hij den koning trof. Onmiddellijk werd hij gegrepen en ontwapend, en toen hem gevraagd werd, wie hij was, gaf hij fier ten antwoord: „Ik ben de Romein Mucius. Als vijand kwam ik een vijand dooden; nu het mij mislukt is, vrees ik niet, zelf den dood te ondergaan.” Op de vraag of hij medeplichtigen had, gaf hij geen antwoord. Porsenna dreigde hem in 't vuur te laten werpen, indien hij bleef zwijgen. Toen stak Mucius de rechterhand in de vlam van het in de nabijheid staande altaar en zeide: „Zoo veracht hij, die een hooger roem najaagt, de smart.” Allen werden op dat gezicht van ontzetting vervuld, en de koning, getroffen door zulk een vastheid van karakter, liet hem van het vuur wegrukken en kondigde hem de vrijheid aan. „Uit dankbaarheid voor uw geschenk,” sprak hierop Mucius, die sedert *Scaevola*, de Linksche, werd genoemd, „verwittig ik u, o koning, dat driehonderd jongelingen met mij gezworen hebben u te dooden, wanneer gij het beleg voor Rome niet opbreekt. Het lot heeft mij aangewezen de eerste poging

te wagen. Gij weet thans, wat u te wachten staat." Spoedig daarop sloot Porsenna vrede met de Romeinen.

Het leven der Romeinen tijdens de Republiek.

Reeds in de vroegste tijden waren de Romeinen verdeeld in edelen en hoorigen. De edelen, die het eigenlijke Romeinsche volk uitmaakten, waren verdeeld in geslachten, *gentes*, nakomelingen van een zelfden stamvader. Ieder edelman droeg den naam van zijn geslacht, *gens*. Gelijk wij zagen werd een edelman vaak met drie namen aangeduid: de eerste was dan een persoonlijke eigennaam, de tweede die van zijn geslacht, en de derde die van de tot het geslacht behorende familie, die hem tot lid telde. Iemand, die door een ander tot zoon werd aangenomen, kreeg de namen van zijn nieuwen vader, doch voegde daarachter den geslachtsnaam van zijn eersten vader met verandering van den uitgang in *anus*. De zoon van Aemilius Paulus werd door Publius Cornelius Scipio tot zoon aangenomen en heette sedert Publius Cornelius Scipio Aemilianus.

De koningen raadpleegden somtijds den *senaat*, een vergadering, die eerst 100, later 300 leden telde, welke in den aanvang vermoedelijk hoofden van geslachten waren en daarom vaders, *patres*, werden genoemd. Aan dit woord is de naam *patriciërs* ontleend, waarmede alle edelen werden aangeduid. De senaat kreeg na den val der koningen een veel uitgebreider macht en bleef tot den val van den Romeinschen staat in stand.

De hoorigen, die den naam *cliënten* droegen, waren waarschijnlijk afstammelingen van oud-Italiaansche stammen, die door de veroveraars, waaruit de stand der patriciërs ontstond, van hun landbezit beroofd, en in een toestand van afhankelijkheid gebracht waren. De cliënten behoorden niet aan afzonderlijke patriciërs. Ieder geslacht

bezat een aantal cliënten, maar ieder patriciër was de beschermer of *patroon* van een of meer cliënten van zijn geslacht. Het was een eer, de patroon van veel cliënten te zijn. De patroon was verplicht de belangen en het vermogen van zijn cliënten te beschermen, en hunne zaak voor voor den rechter te bepleiten, wanneer hun onrecht was aangedaan. Kwam de patroon zijn verplichtingen jegens zijn cliënten niet na, dan werd hij vogelvrij verklaard. Daarentegen waren de cliënten verplicht hun patroon met geldelijke bijdragen te steunen, wanneer hij voor zich of zijn zonen een losgeld moest betalen om uit krijgsgevangenschap te geraken; wanneer hij een bruidschat aan zijn dochter moest geven of wanneer hij met een boete gestraft was. Bovendien moesten zij met den patroon ten strijde trekken. De cliënten leefden van handwerken en van akkerbouw op het stuk land, dat hun patroon hun schonk, doch dat deze hun kon ontnemen, wanneer zij hunne verplichtingen jegens hem verwaarloosden. In verloop van tijd hield de verhouding van zulke cliënten tot hunne patroons langzamerhand geheel op, terwijl daarentegen de stand der *plebejers* in aantal sterk toenam. Niet zelden gebeurde het, dat de Romeinen de bevolking eener veroverde stad geheel of gedeeltelijk naar Rome overbrachten, om ze daar te doen wonen. Deze nieuwe inwoners werden evenals de cliënten, die zich vrijkochten of die onbeheerd achterbleven als de patricische familie, tot welke zij behoorden, uitstierf, plebejers. Zij konden geen deelnemen aan het bestuur, noch zich door huwelijken met patricische familiën verbinden. Daarentegen waren zij evenals de patriciërs tot het betalen van belastingen en het verrichten van krijgsdienst verplicht.

Eindelijk waren er in den Romeinschen staat *slaven*, van welke de rijken zich bedienden tot het bebouwen hunner landerijen, het hoeden van hun vee en het verrichten van huisdiensten. Slaven werden verkregen door aankoop en door het maken van krijgsgevangenen. De slaaf was het

eigendom van zijn meester, die hem kon verkoopen, mishandelen en dooden. Over het algemeen werden de slaven niet zeer hard behandeld. Soms stond hun meester hun toe eenig eigendom te bezitten, en enkele malen schonk hij hun de vrijheid. Hadden zij deze verkregen, dan heetten zij *vrijgelatenen*.

Bij voorkeur woonden de Romeinen op het land, en slechts als staatszaken hunne tegenwoordigheid in de stad vereischten, begaven zij zich daarheen. Mettertijd werd de aanwezigheid der patriciërs bijna voortdurend in de stad vereischt, doch als hunne bezigheden het toelieten, brachten zij ook eenigen tijd op het land door. Aanvankelijk woonden de Romeinen in eenvoudige hutten, later bouwden zij zich huizen van gehouwen steen. Het voornaamste gedeelte van zulk een huis was de voorzaal (*atrium*), een langwerpige vertrek, dat licht ontving door een in het midden van de zoldering aangebrachte opening, die door luiken gesloten kon worden en onder welke zich een groote bak bevond tot het opvangen van het regenwater. Het atrium, waarin ook de vuurhaard en de geldkist stonden, was het tooneel van het huiselijk leven der Romeinen. Daar zaten de leden van het huisgezin bijeen, daar werden gasten ontvangen, daar werd gegeten, daar werkte de huisvrouw met hare slavinnen. Aan twee zijden van het atrium bevonden zich kleinere vertrekken, die tot slaap- en bergplaatsen dienden. In een dier vertrekjes werden de huisgoden bewaard en stond een altaar, waarop hun offers werden gebracht, want het was bij de Romeinen een algemeene gewoonte, geen zaak van aanbelang te beginnen, zonder vooraf de goden te gedenken en hunne hulp in te roepen.

De kleeding der Romeinen bestond uit een wit wollen lijfrok, *tunica* geheeten, die aanvankelijk geen mouwen had. Begaf de Romein zich buitenshuis, dan sloeg hij een *toga* om, een wollen mantel in den vorm van een halven cirkel. De toga, die alleen door Romeinsche burgers ge-

dragen mocht worden, werd over den linkerschouder geworpen en onder den rechterarm doorgehaald, zoodat deze vrijbleef, en het uiteinde van het doorgehaalde gedeelte weder over den linkerschouder kon geworpen worden.

Romeinsche man en vrouw.

Aan de voeten droegen de Romeinen in huis sandalen, daarbuiten schoenen. In de stad gingen de Romeinen blootschoude. Op reis hadden zij een soort hoed met breeden rand bij zich om zich tegen regen en zonneschijn te kun-

nen beschutten, en bovendien een regen- en wintermantel (*paenula*), die uit een grooten lap van zware wollen stof bestond, met een opening in het midden om er het hoofd door te steken. Deftige vrouwen droegen over de tunica een *stola*, een voor en achter lang afhangend kleed, dat aan den hals met eene gesp, om de middel met een gordel bevestigd was.

Sedert den val der koningen waren de vrije Romeinen en cliënten naar hun vermogen in vijf klassen verdeeld, die ieder in tijd van oorlog een aantal centuriën of afdeelingen van 100 soldaten te velde moesten brengen. De eerste klasse, waartoe de rijksten behoorden, moest 80 centuriën voetvolk en 18 centuriën ridders leveren; de overige klassen leverden alleen voetvolk. In het geheel waren er 193 centuriën. De centuriën werden vereenigd tot legioenen van 4000 tot 5000 man. Het legioen werd aangevoerd door zes krijgtribunen, waarvan er waarschijnlijk telkens twee gedurende twee maanden het bevel voerden, doch zóó dat die twee elkander om den dag afwisselden. Ook plebejers konden tot krijgtribunen verkozen worden.

De senaat had na den val der koningen het eigenlijke bestuur in handen. Zijn leden werden door de consuls gekozen, en daar dezen evenals de andere hooge staatsambtenaren, patriciërs waren, die gewoonlijk na het verstrijken van het jaar, dat hun diensttijd duurde, weder leden van den senaat werden, streefden zij er meer naar, het aanzien van deze vergadering, dan de macht van hun kortstondig ambt te vergrooten.

Als de Romeinsche burger, hetzij patriciër of plebejer, den leeftijd van zeventien jaar had bereikt, werd hij dienstplichtig en kreeg hij stem in de volksvergadering. Iedere centurie bracht één stem uit, zoodat de patriciërs, die tot de rijksten behoorden, verreweg de meerderheid hadden. Om eenig ambt, zooals consul, te bekleden, moest men er, als de tijd der jaarlijksche verkiezingen was aangebroken, naar dingen. De volksvergadering, *comitia centuriata*

genoemd, deed dan uit de candidaten een keuze bij meerderheid van stemmen. In geval de staat door burgertwist of door vijanden in grooten nood verkeerde, kon de senaat aan een der consuls opdragen uit de oud-consuls een *dictator* te benoemen, die voor niet langer dan zes maanden een nagenoeg onbeperkte macht bezat.

De Romeinen gingen tot geen gewichtige handeling over, eer de wichelaars uit een of ander voorteeken, zooals de vlucht of het geschreeuw der vogels, het onverwacht uiten van een woord, de kleur of een andere eigenaardigheid van de ingewanden der offerdieren, den bliksem, het weerlicht, het verschieten van sterren, het eten der heilige hoenders, enz. hadden opgemaakt, dat de goden hun gunstig gestemd waren. Alleen de hooge staatsambtenaren mochten dit onderzoek aan de wichelaars opdragen. Was de dag voor een volksvergadering vastgesteld en bleken de voorteekenen ongunstig te zijn, dan werd zij verdaagd. Waren de voorteekenen gunstig, dan werd op het capitoel en op de stadsmuren op den hoorn geblazen ten teeken, dat stemgerechtigden bijeen moesten komen. Op een tweede teeken door de hoorns gegeven begonnen de beraadslagingen, en als de hoorns een derde signaal hadden gegeven, trokken de stemgerechtigden, ieder met de leden van de centurie, waartoe hij behoorde, in statigen optocht naar het Marsveld (*Campus Martius*), het noordwestelijke deel der stad op den linkeroever van den Tiber, waar in een afgeperkte ruimte de stemming plaats had.

Het Marsveld was bovendien de oefenplaats voor de jongelingen. Daar werd de wedloop gehouden, met den bal geworpen, geworsteld, gereden en het paard gedresseerd.

Bij de godsvereering namen de spelen een voorname plaats in. Zij bestonden in den wedren met wagens, den wedloop, den wapendans, en het werpen met speer en met schijf (*discus*). Bij lijkeesten liet men geoefende slaven, zwaardvechters (*gladiatoren*), op leven en dood met el-

kander strijden, omdat de Romeinen oudtijds meenden, dat de schimmen der afgestorvenen door bloed tot rust moesten worden gebracht.

Tot de voornaamste godsdienstige volksfeesten behoorden de *Ludi Romani* (Romeinsche spelen), welke in de maand September gedurende zestien dagen ter eere van Jupiter, Juno en Minerva, voor welk drietal een tempel op het capitoel was opgericht, werden gevierd, en de *Saturnaliën*, in het laatst van December, ter gedachtenis aan de lang vervlogen gouden eeuw, toen op aarde onder het bestuur van den god Saturnus de menschen in volkomen gelijkheid en ongestoord geluk leefden. Gedurende dit feest stond alle arbeid stil, werden de slaven als vrijen behandeld, verraste men elkander met geschenken en heerschte een uitgelaten vroolijkheid.

Menenius Agrippa. Coriolanus.

Sedert de invoering der republiek was de macht der patriciërs, die niet meer door een boven hen geplaatsten koning in bedwang gehouden konden worden, zeer toegenomen, en weldra ondervonden de plebejers al het onaangename daarvan.

Terwijl de algemeene dienstplicht voor de patriciërs weinig drukkend was, daar zij hunne akkers door slaven lieten bebouwen, waren de meeste plebejers, als zij krijgsdienst moesten verrichten, dikwijls niet in staat behoorlijk voor den oogst van hun stukje land te zorgen, en toch moesten zij de belasting betalen, want deze werd geregeld naar iemands onroerende goederen, zonder dat daarbij in aanmerking werd genomen of deze met schulden waren bezwaard. Dan schoot den plebejers niets over dan geld te leenen bij de rijke patriciërs, die acht tot twaalf percent interest namen, en wanneer deze niet kon worden voldaan, het kapitaal met de onbetaalde renten te vergrooten. Nu waren de schuldwetten te Rome zeer hard. Kon de schul-

denaar aan zijn verplichtingen niet voldoen, dan had de schuldeischer het recht hem zestig dagen in de boeien te slaan of voor zich te laten arbeiden, en was gedurende dien tijd de schuld niet vereffend, dan kon hij hem als slaaf verkoopen of dooden.

De gestrengheid, waarmede vele patriciërs hunne schuldenaars behandelden, deed onder de plebejers een groote ontevredenheid ontstaan. Zij wezen er elkander op, dat de getrouwe vervulling van hunne plichten jegens den staat hun ondergang ten gevolge had, en nadat zij verscheidene malen bij de patriciërs vruchteloze pogingen hadden aangewend om verbetering in hun droevigen toestand te verkrijgen, besloten zij, toen eens de Sabijnen en Aequers tegen Rome optrokken, te weigeren den vijand te bestrijden, indien de patriciërs geen maatregelen wilden nemen om hun lot te verzachten. Dewijl de senaat hunne eischen opnieuw afwees, verlieten de plebejers de stad, en legerden zij zich op een nabijgelegen berg, sedert aan Jupiter gewijd en *heilige berg* geheeten. Daar verschansten zij zich, kozen een aanvoerder uit hun midden en verklaarden, een nieuwe stad te willen stichten.

Nu begrepen de patriciërs, dat Rome verloren was, indien zij er niet in slaagden de plebejers terug te doen keeren, want zonder dezen konden zij geen genoegzame krijgsmacht op de been brengen. Zij zonden hun daarop een gezantschap, waarvan Menenius Agrippa, een bij de plebejers goed aangeschreven patriciër, het hoofd was. Volgens de overlevering verhaalde deze waardige man hun de volgende fabel. Eens werden de ledematen van een menschelijk lichaam verstoord op de maag. Zij verbeeldden zich, dat al hun werken slechts strekte om de maag een rustig, gemakkelijk leventje te bezorgen. Zij besloten daarom allen arbeid, die hun, naar zij meenden, toch geen voordeel aanbracht, te staken, en evenals de maag voortaan rustig te leven. De maag kreeg nu wel is waar geen voedsel meer en begon te verzwakken, maar dit laatste

was ook het geval met de ledematen, die niet wisten, dat juist de maag hunne kracht onderhield. Gelukkig zagen zij dit nog bijtijds in en hervatten zij den arbeid, zoodat de maag weder voedsel kreeg en daardoor hunne kracht hersteld werd. Door deze fabel gelukte het Menenius Agrippa de plebejers te doen inzien, dat de binnenland-sche twisten evenzeer op hun eigen ondergang als op dien der patriciërs zouden uitloopen. Er kwam een verdrag tot stand, waarbij bepaald werd, dat de plebejers voortaan twee, later vijf, volkstribunen mochten verkiezen, die onschendbaar waren, hen tegen de gewelddadigheden der consuls moesten beschermen, hen tot het houden eener vergadering, *comitia tributa*, mochten bijeenroepen en een senaatsbesluit, dat zij voor de plebejers nadeelig achtten, krachteloos konden maken door het uitspreken van het woord *reto* (ik verbied) (494 v. C.)

Al waren de plebejers nu een macht in den staat geworden, en gevrijwaard tegen erge mishandelingen, toch was hun lot nog verre van benijdenswaardig. Wanneer de Romeinen een gebied hadden veroverd, werden er eenige plebejers heen gezonden, die daar een akker verkregen, maar dan ook verplicht waren de landstreek te verdedigen. Het grootste gedeelte van het veroverde land werd bij gedeelten tegen een matige opbrengst ten voordeele van de schatkist verpacht, en nu zorgden de patriciërs, dat dit steeds aan hunne standgenooten geschiedde. De oorlog bleef dus steeds drukkend voor de plebejers in 't algemeen en bracht den patriciërs niet zelden voordeel aan.

Drie jaren na de instelling van het tribunaat heerschte er te Rome een hongersnood, waaronder de arme plebejers vreeselijk leden. De senaat zond schepen naar Sicilië om graan te halen, en toen deze aankwamen, was men in staat den nood des volks te lenigen. Maar nu deed Gajus Marcius, een jeugdig patriciër, die om de heldhaftige verovering van de stad Corioli in 't land der Volscen den bijnaam Coriolānus had verkregen, in den senaat den voorslag,

het volk kosteloos van koren te voorzien, op voorwaarde, dat het toestemde in de afschaffing der volkstribunen. De plebejers waren over dit voorstel zoo verontwaardigd, dat de volkstribunen Coriolanus voor de comitia tributa daagden en veroordeelden. Coriolanus had ondertusschen Rome verlaten en een schuilplaats gevonden bij den koning der Volscen, wien hij zijn diensten aanbood. Aan het hoofd van een leger Volscen trok hij op Rome aan en bracht de stad zoo in 't nauw, dat zij verloren scheen. Herhaalde malen zonden de patriciërs een gezantschap naar Coriolanus om te trachten zijn toorn te doen bedaren. De pogingen waren vruchteloos. Eindelijk kwam zijn moeder Veturia met zijn vrouw Volumnia aan het hoofd van een schare deftige Romeinsche vrouwen tot hem met de bede, haar vaderstad niet in 't verderf te storten. Volgens de overlevering zou hij aan de smeekingen zijner moeder gehoor hebben gegeven met de woorden: „Moeder, gij hebt Rome gered, maar uw zoon verloren!”

C i n c i n n a t u s .

Voortdurend zochten de patriciërs de eischender plebejers om nieuwe rechten te keer te gaan en hen in de uitoefening van de reeds verkregene te storen. Zoo drongen sommigen hunner in de comitia tributa, verhinderden er het nemen van besluiten, en wanneer dit niet gelukte, ontzagen zij zich niet, de vrienden en leiders der plebejers door sluipmoord uit den weg te ruimen. De plebejers handhaafden hunne verkregen rechten met zooveel kracht, dat menig patriciër zich genoodzaakt zag in ballingschap te gaan. Een hunner, die ter dood was veroordeeld, redde zich door de vlucht, maar nu moest zijn vader Lucius Quinctius Cincinnatus, die borg voor hem was gebleven, zijn borgtocht lossen met opoffering van bijna zijn gansche vermogen, zoodat hem niets dan een kleine akker overbleef.

In het jaar 460 v. C. wist de Sabijn Appius Herdonius

een aantal Romeinsche ballingen om zich te vereenigen en op zekeren nacht het capitol te overrompelen en de bezetting neder te houwen. Groote ontsteltenis heerschte in Rome, toen te midden der duisternis de kreet: „Te wapen! de vijand is in de stad!” werd vernomen. De burgers kwamen bijeen op het *forum* (marktplaats), en toen de plebejers aangemaand werden zich te wapenen en den vijand uit het capitol te verjagen, gaven zij ten antwoord, dat zij daartoe bereid waren, indien zij de verzekering ontvingen, dat de patriciërs aan hunne grieven te gemoet wilden komen. Een der consuls, Publius Valerius Publicola, die bekend stond als een vriend der plebejers, wekte hen op hunne hoogste godheden, wier tempel zich op het capitol bevond, te hulp te komen, en toen hij beloofd had, dat de tribusvergaderingen niet meer door de patriciërs zouden worden gestoord, verklaarden de plebejers zich bereid en werd het capitol hernomen. Publicola was bij de bestorming gesneuveld, en nu wisten de patriciërs, die niet genegen waren, de door hem afgelegde belofte na te komen, den vroeger genoemden Cincinnatus, een verklaard vijand van de plebejers, tot consul te doen verkiezen.

Herdonius had de Volscen en Aequers te hulp geroepen, en de strijd, dien de Romeinen met deze volken moesten voeren, was langdurig en niet altijd voorspoedig. Eens slaagden deze volken erin een Romeinsch leger, dat door een consul werd aangevoerd, in te sluiten. Rome scheen verloren. Slechts één middel wist men te bedenken om den ondergang af te wenden, het benoemen van den dapperen en ondervindingrijken Cincinnatus tot dictator. Deze was, na het verstrijken van zijn ambtstijd weder als eenvoudig landman op zijn kleine bezitting gaan leven. Het gezantschap van den senaat, dat hem de dictatuur moest opdragen, vond hem bezig met den veldarbeid. Men verzocht hem zich met de toga te kleeden om de opdracht op een waardige wijze te kunnen aanhooren. Daarop riep hij zijn vrouw toe, hem dat kleedingstuk uit de hut te bren-

gen, terwijl hij zich van het stof, dat hem bedekte, reinigde. Cincinnatus aanvaardde de hem opgedragen waardigheid en nam zulke krachtige maatregelen, dat hij na verloop van zestien dagen den vijand verslagen, het ingesloten leger gered, en het dictatorschap weder nedergelegd had om tot zijn veldarbeid terug te keeren.

De Tienmannen.

Onvermoeid herhaalden de plebejers steeds hunne eischen, om, terwijl zij dezelfde plichten jegens den staat te vervullen hadden als de patriciërs, ook dezelfde rechten als dezen te bezitten. Een der voornaamste grieven van de plebejers was gericht tegen de rechtspraak. Deze geschiedde door de patriciërs, die zich daarbij naar de oude gewoonten regelden, en dus niet zelden willekeurig te werk gingen. De plebejers verlangden, dat de wetten geschreven zouden worden, opdat ieder ermede bekend zou kunnen zijn en er eenparigheid zou komen in de rechtsbedeeling. Wel zochten de patriciërs dit verlangen te keer te gaan door den plebejers andere rechten toe te staan, zooals de vermeerdering van het aantal volkstribunen van 5 op 10, maar de plebejers gaven hun eisch niet op, en eindelijk waren de patriciërs genoodzaakt toe te geven. Eerst zonden zij drie der hunnen naar Athene en naar Groot-Griekenland, om door het bestudeeren van de daar heerschende wetten te leeren, op welke wijze men wetten op schrift diende te brengen, en toen dit werk na twee jaren verricht was, werden in de centuriën-vergaderingen Tienmannen (*Decemviri*), allen patriciërs, gekozen, wier taak was de wetten op te stellen, en gedurende het jaar, dat hun ambt duurde, den staat te besturen. Met ijver gingen zij aan het werk. De wetten, die zij vervaardigden, werden op tien koperen tafelen gegrift, en ieder burger stond het vrij er zijn bezwaren tegen in te brengen. Bovendien bestuurden zij met rechtvaardigheid; beurtelings was

ieder hunner gedurende tien dagen met het hoogste gezag bekleed. Toen het jaar verstreken was, verklaardende Tienmannen, dat zij hun arbeid niet hadden kunnen voltooien, en het volk was bereid voor het volgende jaar weder Tienmannen te benoemen om den aangevangen arbeid voort te zetten. Onder de Tienmannen was er een geweest, die zich bizonder werkzaam had betoond. Dit was Appius Claudius, die, ofschoon hij zich vroeger als een heftig tegenstander van de plebejers had betoond, tijdens zijn decemviraat alle krachten had ingespannen om zich bij hen bemind te maken. Dit was hem zoo goed gelukt, dat voor het tweede jaar niet alleen hij zelf, maar nog negen andere personen, en daaronder drie plebejers, werden gekozen, die gezind waren, hem in alles blindelings te volgen. De nieuwgekozen Tienmannen maakten nog twee tafelen met wetten, zoodat er nu in 't geheel twaalf waren, maar hunne regeering was buitengewoon willekeurig. Terwijl zij de patriciërs ontzagen, verdrukten zij de plebejers, waarvan zij velen, en daaronder algemeen geachte mannen, lieten geeselen of onthoofden, terwijl zij met de goederen, die verbeurdverklaard werden, zich zelve verrijkten of wel jeugdige patriciërs, die hen steunden, in de gelegenheid stelden een losbandig leven te leiden. Toen hun ambtsjaar verstreken was, traden zij niet af. Het was de bedoeling van Appius Claudius over Rome te blijven heerschen, en hij deed dit met verregaande wreedheid. Toen eerlang de Sabijnen plunderend in het Romeinsche grondgebied vielen, riep Appius Claudius den senaat weder bijeen. Ofschoon enkele leden in de vergadering hevig tegen de Tienmannen uitvoeren, besloten de meeste senatoren, die liever de willekeur van den hun gunstig gezinden Appius Claudius toelieten, dan mede te werken aan het herstel der staatsregeling, die de plebejers tegen hen in bescherming nam, tot den oorlog. De plebejers waagden het thans niet den krijgsdienst te weigeren, gelijk zij vroeger zoo vaak hadden gedaan om de patriciërs te dwingen hun-

ne eischen in te willigen. Zij streden echter niet met de vroegere dapperheid, en daardoor leden de Romeinen menige nederlaag.

Terwijl acht der Tienmannen zich bij het leger bevonden, was Appius Claudius met den overige in Rome gebleven, waar hij voortging zich aan allerlei moedwil tegen de plebejers schuldig te maken. Eens zag hij Virginia, de schoone dochter van Lucius Virginius, een aanzienlijk plebejer, en wenschte haar als zijn vrouw te bezitten. Zij was echter verloofd met zekeren Icilius, en dezen wilde zij niet ontrouw worden. Nu sprak hij met een zijner cliënten, Marcus Claudius, af, dat deze zou verklaren, dat Virginia de dochter van een zijner slavinnen was en dus hem wettig toebehoorde; dat Virginia hem kort na haar geboorte ontstolen, en bij Virginius gebracht was en daarom sedert voor diens dochter was gehouden. Toen Marcus Claudius dit met de verzekering, dat hij alles door getuigen kon bewijzen, voor den rechterstoel van Appius Claudius had verklaard, verzochten de verdedigers van Virginia, dat er geen uitspraak zou gedaan worden, eer haar vader, die zich bij het leger bevond, te Rome zou zijn gekomen. Appius Claudius beval toen, dat Virginia zich zoolang bij Marcus Claudius aan huis moest ophouden, doch nu nam Icilius, gesteund door een groot aantal aanwezigen, zulk een dreigende houding aan, dat de Tienman het geraden achtte zijn bevel in te trekken. Zoodra Virginius te Rome was aangekomen, verscheen hij met zijn dochter voor den rechterstoel van Appius Claudius. In strijd met hetgeen de aanwezigen verwachtten, wees de Tienman Virginia als slavin aan zijn cliënt toe. Nu verzocht Virginius nog een laatste woord met zijn dochter te mogen spreken. Dit werd hem toegestaan. Hij geleidde haar een weing ter zijde tot in de nabijheid van een slachterswinkel, greep onverwachts een mes van de slachtbank en stiet het Virginia in de borst met de woorden: „Slechts op deze wijze kan ik u van slavernij en smaad verlossen, dierbaar kind!” Terwijl

Icilius zorg droeg voor het lijk zijner bruid, snelde Virginius, dien Appius Claudius vergeefs zocht te doen grijpen, naar het leger, dat hij door het verhaal van het gebeurde tot opstand tegen de Tienmannen bracht. Het trok op Rome aan en herstelde den vroegeren regeeringsvorm. Appius Clandius werd in de gevangenis geworpen en sloeg daar de hand aan zich zelve.

Spurius Maelius. Camillus.

Om den grooten afstand tusschen patriciërs en plebejers te verminderen, stelde de volkstribuun Canulājus voor, het verbod, dat tusschen de beide standen huwelijken werden gesloten, op te heffen, en toen dit voorstel was aangenomen, eischte hij, dat ook plebejers tot consul konden worden gekozen. Hiertegen verzett'en zich de patriciërs met al hunne macht, doch zij bewilligden erin, dat de senaat jaarlijks zou beslissen of de centuriën-vergaderingen twee consuls, die dan patriciërs moesten zijn, of in plaats daarvan drie of meer *krijgstribunen met consulaire macht*, waartoe ook plebejers benoembaar waren, zouden verkiezen. Geruimen tijd wisten de patriciërs, op grond van de voor- teekenen, consuls te doen verkiezen. Bovendien slaagden zij erin, een gewichtig deel van het consulschap, dat zij wel inzagen op den duur niet aan de plebejers te kunnen onthouden, aan patricische *censoren* op te dragen. De censoren moesten om de vijf jaar de burgers naar hun vermogen in klassen indeelen, en waren bovendien zede-rechters, d. i. zij konden iemand, die naar hun inzicht niet goed leefde, een straf opleggen.

Toen Rome in het jaar 440 v. C. opnieuw door een vreeselijken hongersnood werd geteisterd, en de senaat er niet in slaagde genoeg koren te doen aanvoeren, wist de rijke plebejer Spurius Maelius op eigen kosten zooveel graan te Rome bijeen te brengen, dat hij door het kosteloos of tegen een lagen prijs aan de behoeftigen af te staan,

menigeeen van den hongerdood redde. Het aanzien, dat hij hierdoor bij de minder gegoede bevolking kreeg, wekte den haat der patriciërs tegen hem op. Een hunner beschuldigde hem, dat hij naar het koningschap stond, en daarop benoemde de senaat den tachtigjarigen Cincinnatus tot dictator. Deze beval aan zijn onderbevelhebber Spurius Maelius, voor zijn rechterstoel te brengen, doch de rijke plebejer, wel wetende welk lot hem te wachten stond, stelde zich onder de bescherming des volks. Aan het hoofd eener bende jeugdige patriciërs haande de onderbevelhebber zich een weg door de menigte, liet Maelius grijpen en, in plaats van hem met zich te voeren, doorsteken. Cincinnatus roemde deze daad, op grond dat daardoor de vrijheid van den staat was gered.

De ontevredeneid, die door dezen moord teweeg werd gebracht, dwong de patriciërs tot nieuwe inwilligingen. Zij stonden toe, dat het aantal *quaestoren*, wien het beheer van de staatskas werd toevertrouwd, op vier werd gebracht en dat eerlang ook plebejers tot dat ambt werden gekozen.

De toenadering, die aldus langzamerhand tusschen de beide standen plaats had, deed de macht van den Romeinschen staat zeer toenemen. Tot nu toe hadden de Romeinen slechts korte zomerveldtochten gehouden, maar toen zij in oorlog geraakten met het machtige Veji, en zij zich ten doel stelden die stad te veroveren, moest het leger langer onder de wapenen blijven, want het beleg duurde een geruimen tijd; volgens de overlevering tien jaren. Het werd daarom noodig geacht aan het voetvelk soldij uit te keeren. Gedurende het laatste jaar van het beleg, benoemden de Romeinen Camillus tot dictator. Hij liet de stad nauw insluiten en van zijn voorposten een onderaardschen gang graven, die in de stad uitkwam. Toen het werk gereed was, deed hij stormloopen en te gelijk een afdeeling soldaten door den onderaardschen gang in de stad dringen. De Vejenten, van twee zijden aangevallen, delf-

den het onderspit en werden meestal tot slaven gemaakt. Onmiddellijk daarop sloeg Camillus het beleg voor Falērii, dat den Vejenten hulp had geboden. Volgens de overlevering kwam een onderwijzer, aan wien de zorg voor de zonen der aanzienlijken van Falerii was toevertrouwd, en die zijn leerlingen somtijds buiten de stad geleidde om hen gymnastische oefeningen te doen houden, eens bij Camillus en bood hem de knapen, die hem vergezelden, aan om ze als middel te gebruiken, Falerii tot een spoedige overgave te dwingen. Camillus vertoornd op den man, die tot zulk een lage daad in staat was, liet hem de handen op den rug binden, maakte de knapen met het gebeurde bekend, en beval hun den onwaardige met stokslagen naar de stad te drijven. Kort daarna gaf de stad zich over. Camillus had door die veroveringen het Romeinsche grondgebied zeer vergroot, maar toen hij na het eindigen van den veldtocht Rome op een met vier witte paarden bespannen wagen binnentrok, een eer, die alleen aan koningen toekwam, nam hij door die aanmatiging de bevolking zeer tegen zich in, en toen hij kort daarop een tiende gedeelte van den reeds verdeelden buit terugeishte om het den goden te offeren, werd hij van verduistering van gelden beschuldigd. Wel voorziende, dat hij veroordeeld zou worden, begaf hij zich vrijwillig in ballingschap naar Ardēa, bij het verlaten zijner vaderstad den wensch uitende, dat de goden haar voor haar ondankbaarheid zoo mochten straffen, dat zij hem eens terug zou roepen. Indien die wensch werkelijk is geuit, werd hij spoedig vervuld.

De Senonische Galliërs, aldus genoemd naar de stad Sena, ten N. van Ancōna, brachten in 391 v. C. de stad Clusium in 't nauw, die daarop hulp verzocht aan de Romeinen. Dezen zonden drie leden van het geslacht Fabius, om een bemiddeling te beproeven. Op de vraag der Fabiussen, met welk recht de Galliërs op veroveringen uitgingen, gaven dezen ten antwoord, dat hun recht op de punt van hun zwaard zat, en dat de wereld aan de dap-

persten behoorde. Daar de Galliërs niet aftrokken, deden de Clusiërs een uitval, en daarbij lieten de Fabiussen zich door hun strijd lust medesleepen, aan het gevecht deel te nemen. De Galliërs eischten nu, dat de drie Fabiussen aan hen uitgeleverd zouden worden, en daar de Romeinen dit weigerden, trokken de Galliërs onder hun *bren* (aanvoerder) tegen Rome op. Bij het rivierje de Allia behaalden zij een schitterende overwinning, en nu lag Rome voor

Dood van den Consul Marcus Papirius.

hen open. Een gedeelte der weerbare Romeinen bezette het capitol, en de verdere bevolking verliet de stad met uitzondering van tachtig der oudste senatoren, die den ondergang hunner vaderstad niet wilden overleven en zich in feestgewaad met den staf in de hand op ivoren zetels in de voorportalen hunner meest alle op het forum gelegen huizen plaatsten. Weldra trokken de Galliërs Rome binnen.

Het verbaasde hen, nergens tegenstand te ontmoeten. Met de meeste behoedzaamheid trokken zij voorwaarts. Daar kwamen zij op het forum en meenden er een verzameling godenbeelden te aanschouwen. Eerbiedig hielden zij zich op eenigen afstand. Eindelijk naderde een Galliër den senator Marcus Papirius en streelde hem aarzelend den zilverwitten baard. Onmiddellijk ontving hij een slag met den ivoeren staf van den senator. Hierover vertoornd stiet hij den grijsaard neder. Dit was het sein tot een algemeenen aanval op de senatoren, die weldra allen ontzield op het forum lagen. Nadat de Galliërs Rome geplunderd en verbrand hadden, bestormden zij het capitol. Zij werden echter afgeslagen en bepaalden er zich thans toe, de vesting in te sluiten.

De uitgeweken Romeinen waren ondertusschen niet werkeloos gebleven. Zij hadden menige afdeeling der Galliërs, die op een strooptocht uitging, verslagen en meenden thans Rome te kunnen heroveren, indien zij onder Camillus streden, wien zij het dictatorschap wilden opdragen. Dit kon echter alleen geschieden door den senaat, en deze was op het capitol ingesloten. Een stoutmoedig jongeling, Pontius Cominius bood zich aan, de toestemming van de senatoren te gaan halen. Bij nacht zwom hij over den Tiber en beklom daarna de Tarpejische rots, waar deze onbeklimbaar geacht, en daarom door de Galliërs niet bewaakt werd. Toen hij van den senaat de benoeming van Camillus tot dictator had verkregen, keerde hij op dezelfde wijze, als hij gekomen was, terug. De Galliërs hadden echter het spoor van Cominius ontdekt, en op zekeren nacht beklommen zij evenals hij de rots om de bezetting in den slaap te overvallen. Aanvankelijk slaagde hunne onderneming goed: de schildwachten en de honden waren ingeslapen, maar de aan Juno gewijde ganzen, die ondanks het groote gebrek, dat op het capitol heerschte, gespaard waren, hoorden het geklauter der vijanden en begonnen te kwaken. Hierdoor gewekt sprong Marcus Manlius van zijn legerstede op en kwam juist aan den muur, toen

de voorste Galliër er het been overheen had geslagen. Met een stevigen duw en onder luid geschreeuw wierp hij hem terug, andere Romeinen kwamen opdagen en het capitol was gered. Maar weldra moest de bezetting onderhandelen, want de levensmiddelen waren verteerd. De bren verklaarde zich bereid af te trekken, wanneer de Romeinen hem duizend pond goud betaalden. De krijgs-tribuun Sulpicius sloot de overeenkomst en liet het goud aanbrengen, maar toen hij bemerkte, dat de Galliërs oneerlijk wogen, en hij zich daarover beklagde, wierp de bren zijn zwaard in de schaal, waarin de gewichten stonden, en sprak daarbij: „Wee den overwonnenen!” Op dit oogenblik, zoo gaat de overlevering voort, verscheen juist Camillus aan het hoofd van zijn leger. Hij verklaarde de getroffen overeenkomst van onwaarde, daar hij, als dictator, alleen de macht had er een met den vijand te sluiten, viel de Galliërs aan, en bracht huneengroote nederlaag toe.

Daar Rome verwoest was, wilden de plebejers, dat de bevolking zich in Veji zou gaan vestigen. Hiertegen verzette Camillus zich met alle kracht. Terwijl in den senaat over deze zaak werd beraadslaagd, trok een afdeeling soldaten over het forum. Plotseling riep de hoofdman: „Halt! hier blijven wij!” De senatoren, die deze woorden hoorden, beschouwden ze als een wenk der goden, en men besloot Rome te herbouwen.

Manlius Capitolinus. Licinius Stolo.

Manlius, die het capitol van den nachtelijken overval der Galliërs gered had, en daarvoor met den bijnaam Capitolinus werd vereerd, toonde zich een beschermer van de plebejers, die weder veel te lijden hadden van de verdrukking der patriciërs. Veel plebejers hadden geld moeten leenen bij de patriciërs om hunne woningen weder op te bouwen, en terwijl het hun bijna onmogelijk werd gemaakt hunne schuld af te lossen, wegens de onafgebroken oorlogen,

waaraan zij deel moesten nemen, en de drukkende belastingen, die zij hadden op te brengen, lieten de patriciërs de harde schuldwetten in al haar gestrengheid gelden. Eens zag Manlius, hoe een oud krijgsbevelhebber, die wegens zijn dapperheid bij het volk in hoog aanzien stond, om zijn schulden geboeid naar de woning van zijn schuldeischer werd gevoerd. Door medelijden bewogen, bood Manlius aan, de schuld van den ongelukkige terstond te voldoen. Opgetogen van dankbaarheid smeekte de bevrijde de goden, dat zij Manlius de hem bewezen weldaad zouden vergelden. Een menigte menschen schoolden om den ouden krijgsman samen. Deze toonden hun de wonden, die hij in verschillende oorlogen had ontvangen, verhaalde, hoe hij tijdens die oorlogen zijn vermogen had verloren, hoe hij door de hooge rente, die van hem geëischt werd, de geleende som reeds eenige malen had terugbetaald, en daardoor eindelijk in het verderf was gestort. „Dat ik thans vrij ben,” zoo eindigde hij, „heb ik aan Manlius Capitolinus te danken.”

Manlius liet het niet bij deze enkele daad. Hij verkocht zijn beste landerijen om achtereenvolgens 400 verarmde plebejers uit de handen hunner harde schuldeischers te verlossen. Dat hij hierom door de plebejers bijna afgodisch werd vereerd, maakte hem in de oogen zijner standgenooten tot een gevaarlijk mensch. Zij achtten het noodig hem uit den weg te ruimen, verspreidden het gerucht, dat hij naar de koninklijke waardigheid stond, klaagden hem aan, dat hij de patriciërs belastend had, en wisten hem ter dood te doen veroordeelen. Hij werd van de Tarpejische rots geworpen, de plaats, waar hij door zijn heldhaftigheid Rome eens had gered.

Hadden de plebejers, ontzet over de stouthed der patriciërs, niets gedaan om het leven van hun beschermers te redden, weldra traden zij weder met kracht voor hunne rechten op, toen zij daartoe werden aangezet door hun standgenoot Licinius Stolo, die met de dochter van een patriciër was gehuwd. Toen hij tot volkstribuun was gekozen, stelde hij

drie wetten voor: 1. dat voortaan alleen consuls zouden worden gekozen, en een hunner een plebejer moest zijn; 2. dat de schulden met de betaalde rente zouden worden verminderd, en 3, dat geen Romeinsch burger meer dan 500 morgen van de staatslanderijen mocht bezitten.

Nadat de patriciërs tien jaren lang tegenstand hadden geboden, werden de Licinische wetten eindelijk aangenomen, doch niet zonder dat het den patriciërs gelukt was, de macht der consuls opnieuw te verminderen door de instelling van het ambt van *praetor*. De praetor was belast met de rechtspraak en moest een patriciër zijn.

Eindelijk wist Licinius nog te bewerken, dat de tien uitleggers van de Sibyllijnsche boeken voor de helft uit plebejers moesten bestaan. Deze boeken bevatten, naar men meende, voorspellingen, en waren door eene *sibylle* (waarzegster) aan Tarquinius Superbus verkocht. Zij mochten niet anders dan in tegenwoordigheid van een hooggeplaatst ambtenaar geraadpleegd worden.

Sedert de scheidsmuren tusschen plebejers en patriciërs wegvielen, door aan beide standen bij gelijkheid van plichten ook gelijke rechten toe te kennen, konden de Romeinen voortdurend krachtiger tegen het buitenland optreden, en werden zij meer en meer een veroverend volk.

Heldenfeiten van Marcus Curtius, Manlius Torquatus en Valerius Corvus.

Weinig tijds later ontstond, volgens de overlevering, ten gevolge van een aardbeving, een onpeilbare diepe kloof op het forum. Hoeveel aarde en steenen de bevolking ook aanbracht, men kon haar niet dempen. De goden werden geraadpleegd, en dezen gaven ten antwoord, dat de kloof zich niet zou sluiten, eer dat de Romeinen het kostbaarste, dat zij bezaten, erin wierpen. Men was met dit antwoord zeer verlegen. Daar verscheen de jonge pa-

triciër Marcus Curtius in volle wapenrusting op zijn strijdros gezeten, op het forum en met de woorden: „Weet gij niet, dat de heldenmoed de kostbaarste bezitting der Romeinen is?” sprong hij in de kloof, die zich daarop onmiddellijk sloot.

In het jaar 364 v. C. deden de Galliërs weder een inval in het Romeinsche gebied. De Romeinen trokken tegen hen op, en toen zij den vijand genaderd waren, verscheen een reusachtige Galliër, die den dapperste der Romeinen tot een tweegevecht uitdaagde. Een jeugdig patriciër, Titus Manlius, bood zich bij den opperbevelhebber aan, om den gevaarlijken tweestrijd te aanvaarden. Met een schild en een kort zwaard gewapend, ging hij den Galliër te ontmoet, die hem in een schitterend bont gewaad en met goud versierde wapenen afwachtte. Daar de Galliër een lang zwaard voerde, drong Manlius onmiddellijk op hem aan, duwde met zijn schild dat van zijn vijand ter zijde, en terwijl deze zijn wapen door de lucht zwaaide, om een houw toe te brengen, stiet Manlius hem het zijne in 't onderlijf. Doodelijk gewond stortte de Galliër ter aarde. Manlius ontnam hem de gouden halsketen, en wierp die om zijn eigen hals, waarom hij den naam Torquātus (met de halsketen) ontving. De Galliërs waren door den uitslag van dit tweegevecht zoo ternedergeslagen, dat zij in den nacht aftrokken.

Een andere overlevering verhaalt, dat twaalf jaren later op dezelfde wijze een strijd met de Galliërs werd aangevangen. Toen verzocht Marcus Valerius om de eer, de uitdaging van een Galliër te mogen aannemen. Zoodra de strijd begon, kwam een raaf aanvliegen, die zich op den helm van Valerius plaatste. De moedige jongeling zag hierin een bewijs, dat de goden hem bijstonden. De raaf nam weldra deel aan den strijd. Zij vloog op den Galliër aan en wondde diens gelaat met snavel en klauwen. Hierdoor ontsteld gaf hij zijn tegenstander gelegenheid hem eene doodelijke wond toe te brengen. Om dit voorval verkreeg Valerius den bijnaam

van Corvus (raaf.) Toen Valerius zijn verslagen vijand van diens wapenrusting wilde berooven, schoten eenige Galliërs toe om het hem te beletten. Eenige Romeinen kwamen hun makker te hulp, en zoo ontstond een bloedig gevecht, dat met de nederlaag der Galliërs eindigde.

De Latijnsche en de Samnietische oorlogen.

Drie jaren nadat de Romeinen met de Samnieten in oorlog waren geraakt, trokken ook de Latijnen tegen hen ten strijde. De consuls Manlius Torquatus en Decius Mus voerden het leger naar Campanië, waar zij voornemens waren den Latijnen en den met hen verbonden volken aan den voet van den Vesuvius een beslissenden slag te leveren. Daar zij het in dezen gevaarvollen tijd noodig oordeelden, de meest mogelijke voorzichtigheid in acht te nemen, verboden zij iederen Romein, zich in een afzonderlijk gevecht met den vijand in te laten. Op een verkenningstocht werd de zoon van Manlius Torquatus door een Latijnsch onderbevelhebber tot een tweegevecht uitgedaagd. De dappere jongeling kon zijn strijd lust niet bedwingen. Ondanks het verbod zijns vaders ging hij den strijd aan, en versloeg hij zijn tegenstander. Omringd door zijn juichende makkers keerde hij naar de legerplaats terug en legde de buitgemaakte wapenrusting aan de voeten zijns vaders neder. Manlius Torquatus ontving zijn zoon met droevigen ernst. Hoezeer hij zich ook over diens dapperheid verheugde, hij zag zich verplicht in het belang van den staat de overtreding van zijn verbod gestreng te straffen. Terstond liet hij de soldaten bijeenroepen en in hunne tegenwoordigheid veroordeelde hij zijn zoon wegens overtreding van de krijgstucht ter dood. Het vonnis werd onmiddellijk ten uitvoer gelegd. Een kreet van afschuw ging uit de gelederen op. De soldaten bedekten het lijk met de buitgemaakte wapenrusting en verbrandden het op een buiten de legerplaats opgerichten brandstapel. Sedert

werd een hardvochtige eisch tot naleving der wetten een Manlisch bevel genoemd. Manlius had echter zijn doel bereikt; van nu af kon de meest gestrengte krijgstucht gehandhaafd worden.

Kort voor den slag droomden, volgens de overlevering, de beide consuls, dat het leger, welks aanvoerder zich aan de goden der onderwereld wijdde, de overwinning zou behalen. Zij besloten daarop, dat diegene hunner, wier beneden het eerst weken, zich voor het vaderland zou opofferen. De veldslag begon. In de gelederen van Decius Mus ontstond verwarring. Terstond liet hij den priester komen om hem aan den dood te wijden. Zoodra de plechtigheid was afgelopen, stortte hij zich in den dichtsten drom der vijanden. Deze daad bracht bij de bijgeloovige Latijnen ontsteltenis en weldra verwarring te weeg. De Romeinen drongen met nieuwen moed hun veldheer achterna, en terwijl deze onder de vijandelijke lanssteken bezweek, slaagden zijn landgenooten erin den vijand overhoop te werpen. De Romeinen behaalden een beslissende overwinning en weldra daarna dwongen zij de Latijnen zich te onderwerpen.

Niet zoo spoedig kwam aan den Samnietschen oorlog een einde. Eens gelukte het Pontius, den veldheer der Samnieten, een Romeinsch leger in de bergpassen van Caudium in te sluiten. Hij had het in zijn macht het Romeinsche leger geheel te vernietigen en hield nu met zijn onderbevelhebbers een krijgsraad om te overleggen, wat te doen. Daar men het niet eens kon worden, besloot Pontius aan zijn wijzen vader, die zich wegens ouderdom aan de krijgszaken had onttrokken, om raad te vragen. De uitgezonden bode kwam terug met de tijding, dat de grijsaard aanried, de Romeinen te laten aftrekken, zonder hun een haar te krenken. Dit kwam Pontius zoo vreemd voor, dat deze den bode nogmaals naar zijn vader zond, die thans den raad gaf, alle Romeinen tot den laatsten man neder te houwen. Daar de krijgsraad niet begreep, hoe

deze twee tegenstrijdige antwoorden te rijmen waren, werd de oude man uitgenoodigd over te komen en een zitting bij te wonen. Hij voldeed aan het verzoek en gaf toen de volgende verklaring van zijn antwoorden. Volgde men zijn eerste raadgeving, die hij voor de beste hield, dan zouden, meende hij, de Romeinen genegen zijn een duurzaam verbond van vrede en vriendschap met de Samnieten te sluiten. Wilde men dit niet, dan moest het gansche leger vernietigd worden, want hierdoor zouden de Romeinen zoo verzwakt worden, dat zij in geruimen tijd den oorlog niet met kracht zouden kunnen hervatten. Sloeg men niet een van die twee wegen in, dan kon men zeker zijn, dat de Romeinen niet zouden rusten, eer zij voor de geleden nederlaag geduchte wraak hadden genomen.

Pontius kon echter niet besluiten den raad zijns vaders te volgen. Hij trad met de consuls Postumius en Veturius in onderhandeling, eischte van hen de belofte, dat de Romeinen de op de Samnieten veroverde steden teruggeven, en den vrede bewaren zouden, en toen hij haar verkregen had, liet hij de Romeinen aftrekken, nadat zij als blijk, dat hij aller leven in zijn hand had gehad, onder het juk waren doorgestaan.

De tijding van deze vernedering verwekte in Rome een groote verslagenheid. Toen het onteerde leger de stad was binnenge trokken, kwam de senaat bijeen, die de consuls ter verantwoording riep. Postumius zeide, ook namens zijn ambtgenoot, dat hij zich over hetgeen hij, na het ongeluk, dat aan het leger was overkomen, gedaan had, niet kon verdedigen, dat het door hem gesloten verdrag van onwaarde was, omdat het volk er zijn goedkeuring niet aan had gehecht, maar dat hij nu voorstelde, dat hij en Veturius geboeid aan de Samnieten zouden worden uitgeleverd, opdat daardoor Rome ontslagen zou worden van de door hen aangegane verplichting. Twee volkstribunen beweerden, dat die verplichting niet kon worden opgeheven, indien niet het gansche leger aan de Samnieten werd uitgeleverd,

doch de senaat keurde het voorstel van Postumius goed, en de oorlog werd hervat. Toen Postumius en Veturius aan Pontius werden uitgeleverd, weigerde deze hen te ontfangen. Hij beweerde, evenals de volkstribunen, dat de Romeinen het gesloten verdrag moesten nakomen of het gansche vrijgelaten leger in zijn macht geven. De Romeinsche gezanten meenden echter, dat aan de eervoldaan was, en brachten Postumius en Veturius weder terug.

Van nu af had het krijgsgeluk de Samnieten geheel verlaten. Verscheidene malen werden zij verslagen, en eindelijk viel zelfs hun veldheer Pontius in handen der Romeinen. Hij werd naar Rome gevoerd om de zegepraal zijner vijanden op te luisteren, vervolgens in de gevangenis gezet en daar omgebracht. Nadat de Sabijnen door Manius Curius Dentates opnieuw waren verslagen, zagen zij zich genooddaakt om vrede te vragen. Ten einde gunstige voorwaarden te bedingen, zonden zij Curius Dentates een gezantschap, dat hem eene groote hoeveelheid goud moest aanbieden. De gezanten troffen hem aan, terwijl hij in zijn schamele hut zijn eenvoudig maal van een houten bord gebruikte, en kregen ten antwoord: „Meldt uw volk, dat ik mij evenmin door geld als door de wapenen laat overwinnen, en dat ik het als een grooter geluk beschouw over rijke lieden te heerschen, dan zelf rijk te zijn.”

De oorlog met de Tarentijnen,

Nog eer de Samnietische oorlogen geëindigd waren, hadden de bewoners van Thurii, een stad gelegen aan de golf van Tarente, Rome's hulp ingeroepen tegen de woeste en roofzieke Bruttiers en Lucaniers. De Romeinen voldeden aan het verzoek en zonden tien oorlogsschepen. Het bericht hiervan werd in het weelderige Tarente verspreid, toen er de Dionusiën onder het bedrijven van allerlei losbandigheid gevierd werden. Reedslang haddende Tarentijnen met onwil

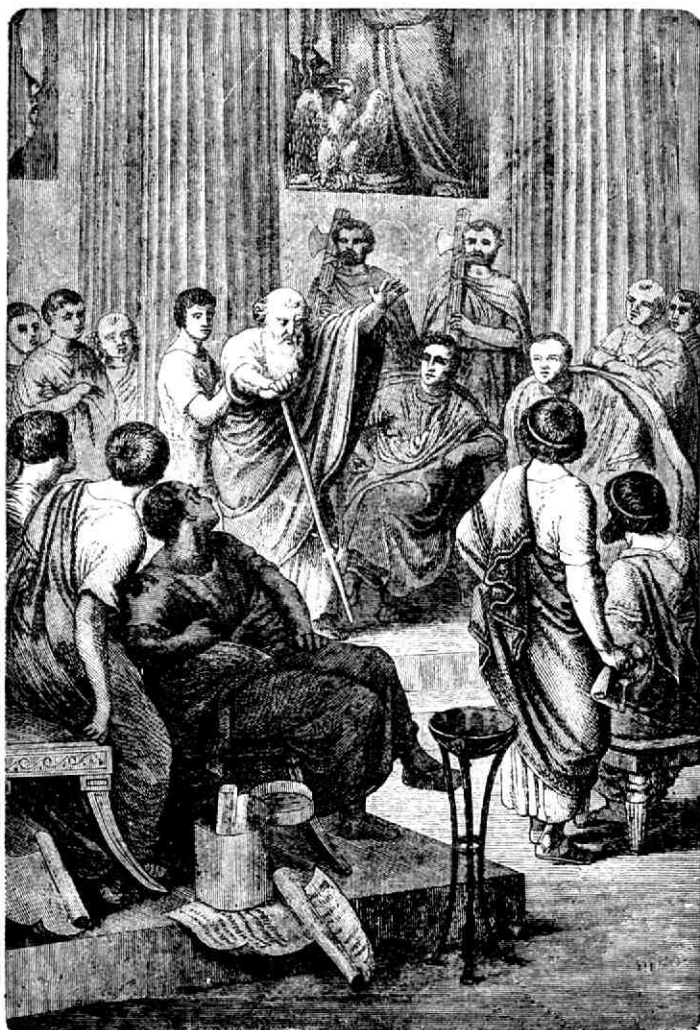
gadegeslagen, hoe Rome zijn gebied voortdurend zuidwaarts uitbreidde, en terwijl zij nu ontstemd waren over de ontvangen tijding, bracht een hunner een bijna reeds vergeten verdrag in herinnering, waarbij bepaald was, dat geen Romeinsche oorlogsschepen zich in de golf van Tarente mochten vertoonen. Opgewonden door het overmatig gebruik van wijn, stormde het volk naar de haven, bemande eenige galeïen, viel onverhoeds op de niets kwaads vermoedende Romeinen aan en nam of vernielde vijf hunner schepen.

Niet lang daarna verschenen te Tarente eenige Romeinsche gezanten om voldoening te eischen. De brooddronken Tarentijnen bespotten hen wegens hunne kleeding en hunne minder juiste en nauwkeurige uitspraak van het Grieksch, en toen een baldadig Tarentijn tegen de toga van den woordvoerder der gezanten vuil wierp, barstte het gansche volk in luid gelach uit. Met waardigheid sprak toen de Romein: „Licht, zoolang hij nog lachen kunt, want eerlang zult gij reden hebben te treuren; dit bemorste kleed zal in stroomen van uw bloed gewasschen worden.”

Nu de oorlog was uitgebroken, verzochten de Tarentijnen Purrhos (Pyrrhus), den koning van Epeiros, om hulp. Deze vorst, die een groot veldheerstalent bezat, en zich gaarne in avontuurlijke ondernemingen inliet, verklaarde zich terstond bereid, de gevraagde hulp te verleenen. Hij kwam met een leger van 20,000 man voetvolk, 3,000 ruiters en twintig krijgsolifanten te Tarente. Geheel tegen de bedoeling der Tarentijnen, die hem slechts als bondgenoot hadden verlangd, nam Purrhos terstond het bewind over Tarente in handen. Hij liet alle openbare uitspanningsplaatsen sluiten en dwong de verwijfde Tarentijnen zich dagelijks in den wapenhandel te oefenen. Nadat zijn aanbod om als scheidsrechter tusschen de Tarentijnen en de Romeinen op te treden door den consul Laevinus was afgeslagen, trok hij dezen te gemoet. Toen hij van een heuvel de legerplaats der Romeinen aanschouwde, riep hij uit, dat de maatregelen der barbaren hem niets minder dan

barbaarsch toeschenen. Bij Heraclēa kwam het tot een slag. Zeven malen moest Purrhos op de Romeinsche gelederen instormen, eer hij hen tot wijken bracht, en dat hem dit gelukte, had hij alleen te danken aan zijn olifanten, bij de Romeinen tot dien tijd geheel onbekende dieren, die hunne ruitèrij in verwarring brachten en van hen den naam van Lucanische ossen ontvingen. Toen Purrhos na den afloop van den strijd het slagveld aanschouwde en opmerkte, dat alle gesneuvelde Romeinen slechts van voren gewond waren, riep hij uit: „Met zulke soldaten zou ik de gansche wereld veroveren!”

Na deze overwinning trok Purrhos naar Praeneste, in de nabijheid van Rome, en sloeg daar een legerplaats op. Hij zond zijn welsprekenden vriend en geheimschrijver Kineas naar Rome om den vrede aan te bieden, op voorwaarde, dat de Romeinen al de op de Grieken, Samnieten en nog eenige volken veroverde steden, terug zouden geven. Kineas had in last zoowel door omkoopïng als door overreding zijn doel te bereiken. Het eerste middel bleek geheel werkeloos te zijn, maar de welsprekendheid, waarmede hij de Romeinen vleide, die de gevolgen van het voortzetten des krijgs begonnen te duchten, deed een groot aantal senatoren tot den vrede neigen. Op zekeren dag liet de grijze senator Appius Claudius, die wegens blindheid de zittingen sedert geruimen tijd niet meer bijwoonde, zich naar de raadzaal voeren. Nadat zich weder menige stem had doen hooren om op het aannemen der vredesvoorwaarden aan te dringen, sprak Appius Claudius: „Sedert lang heb ik het gemis mijner oogen betreurd, maar nu wenschte ik ook doof te zijn om uw lafhartige taal niet te kunnen hooren!” En daarop stelde hij voor, geene vredesonderhandelingen met Purrhos aan te knoopen, eerdeze Italië verlaten had. Zijn raad werd opgevolgd, en toen Kineas den uitslag zijner mislukte zending aan Purrhos mededeelde, voegde hij erbij: „De senaat scheen mij een vergadering van koningen toe.”

De blinde Appius Claudius en Kinias in de Raadsvergadering.

De Romeinen dwongen nu Purrhos terug te trekken naar Campanië en zonden hem Fabricius als gezant om over de uitwisseling van gevangenen te spreken. Reeds menige overlevering hebben wij medegedeeld, die in lateren tijd is verzonnen om een vroegeren toestand of denkwijze voor te stellen; de volgende is van denzelfden aard. Purrhos, die van Kinéas vernomen had, dat Fabricius, ondanks zijn armoede, wegens dapperheid en rechtschapenheid de hoogste achting in Rome genoot, wilde een poging wagen om den invloedrijken man gunstig voor zich te stemmen. Hij bood hem een geschenk aan met het verzoek het als een bewijs van zijn hoogachting te willen aannemen. Fabricius antwoordde, dat hij geen geschenken behoefde en ze bovendien niet van een vijand van Rome aannam. Den volgende dag hield Purrhos weder een gesprek met hem, en toen dit was afgelopen, gaf hij een teeken, waarop een gordijn in de tent, waar zij zich bevonden, werd weggeschoven en een olifant te voorschijn trad, die den snuit over het hoofd van den Romein heen en weer zwaaide. Zonder in het minst te ontstellen sprak Fabricius: „Zoo min, o koning! als gisteren uw goud mij bekoorde, verschrikt mij nu uw olifant.” Purrhos weigerde de gevangengenomen Romeinen uit te leveren, maar als een bewijs van achting voor Fabricius stond hij hun toe, de Saturnaliën te Rome te gaan vieren. Toen de feesten waren afgelopen, keerden allen in krijgsgevangenschap terug. De senaat had ieder met de doodstraf bedreigd, die het wagen zou achter te blijven.

In het volgende jaar behaalde Purrhos weder een overwinning op de Romeinen. Hij had echter in den slag een wond bekomen en zulk een groot aantal van zijn beste troepen verloren, dat hij uitriep: „Nog zulk een overwinning en ik ben verloren!” Toen kort daarna Fabricius tot consul was gekozen en aan het hoofd van 't leger tegen Purrhos optrok, kreeg hij volgens de overlevering van diens lijfarts een brief, waarin deze aanbood, den koning

voor een goede som gelds te vergiftigen. Fabricius zond terstond den brief aan Purrhos, die verbaasd uitriep: „Eer zal men de zon van loopbaan doen veranderen, dan Fabricius van het pad der deugd te verwijderen.”

Purrhos deed den arts zijn verdiende straf ondergaan, en schonk uit dankbaarheid aan alle Romeinsche gevangenen zonder losgeld de vrijheid, waarop de Romeinen een gelijk getal gevangengenomen krijgslieden van Purrhos terugzonden. Maar toen hij daarop weder den vrede aanbod, ontving hij hetzelfde antwoord, dat hem op raad van Appius Claudius vroeger was gegeven.

Purrhos voldeed nu aan het verzoek der Grieken op Sicilië om hen tegen de Carthagers bij te staan. Bijna had hij de Carthagers van Sicilië verdreven, toen zijn heerschzuchtig gedrag hem zoo gehaat maakte bij hen, die hem te hulp hadden geroepen, dat zij van hem afvielen, en hij zich genoodzaakt zag naar Tarente terug te keeren. Hij trok op tegen den consul Curius Dentatus, die hem bij Beneventum slag leverde. De vrees der Romeinen voor de olifanten was reeds geweken. Zij beschoten hen met brandpijlen en zwaaiden brandende fakkels voor hunne oogen, waardoor de dieren schuw werden, terugliepen en verwarring brachten in de gelederen van Purrhos. De Romeinen behaalden een beslissende overwinning. Purrhos moest Italië verlaten en in hetzelfde jaar (272 v. C.), dat de Romeinen Tarente innamen, werd hij in een strijd voor Argos door een steenworp van het paard geslingerd en door een vijandelijk hoofdman gedood.

Syracuse.

Ruim een eeuw voor het uitbreken van den oorlog tuschen Rome en Tarente maakten de Carthagers zulke veroveringen op Sicilië, dat de ontsteltenis, die daarover in de Grieksche republiek Syracuse ontstond, aan Dionusios, den dapperen, bekwamen zoon van een muilddierdrijver, gele-

genheid gaf zich als tiran van dien staat optewerpen. Om zich in de alleenheerschappij te kunnen handhaven kocht hij van de Carthagers den vrede tegen den afstand van een aanzienlijk grondgebied. Hij verrijkte zich door allerlei afpersingen, en zelfs de standbeelden der goden ontgingen zijn roofzucht niet. Aan het beeld van Asklepias, den god der geneeskunde, ontnam hij den gouden baard, voorgevende, dat het een zoon niet paste er een te dragen, wanneer zijn vader (Apollon) er geen had. Ook verrijkte hij zich met den gouden mantel van het beeld van Zeus, omdat zulke een kleedingstuk in den zomer te warm en in den winter te koud was. Maar te midden van zijn koninklijke pracht was Dionusios niet gelukkig. Hij wantrouwde bijna iedereen. De burcht, waar hij woonde, was door een ophaalbrug van de stad gescheiden en de wachters moesten er hem kennis van geven, zoodra iemand haar naderde. Hij liet ieder, die bij hem werd toegelaten, in zijn tegenwoordigheid van mantel verwisselen, om zich te kunnen overtuigen, dat de bezoeker geen verborgene wapenen bij zich had. Uit vrees voor moordenaars liet hij geen barbier bij zich toe, maar moesten zijn dochters hem met gloeiende notedoppen den baard afschroeien, terwijl hij bovendien iederen nacht van slaapvertrek verwisselde. Toen eens, volgens het verhaal, zijn gunsteling Damokles hem gelukkig roemde, stond hij dezen toe een ganschen dag de genoegens der vorstelijken waardigheid tegenieten. De gunsteling plaatste zich aan een koninklijke tafel, die met keur van spijsen en dranken prijkte, terwijl de dienaren van den tiran gereed stonden hem op zijn wenken te bedienen; maar boven zijn hoofd hing aan een dunnen draad een zwaard, dat hem doodelijk moest treffen, indien de draad brak. Dit was het getrouwe beeld van het leven van den tiran.

Dionusios beoefende wijsbegeerte en dichtkunst, en hij beleefde den eersten gelukkigen dag tijdens zijn regeering, oen hij vernam, dat zijn verzen te Athene bekroond wa-

ren. In zijn vreugde bracht hij den goden een kostbaar offer en richtte een koninklijk gastmaal aan; en ofschoon hij steeds zeer matig had geleefd, ging hij zich aan het feest zoozeer te buiten, dat hij er zich een zware ziekte door op den hals haalde, die hem ten grave sleepte.

Zijn zoon Dionusios II, die hem als tiran opvolgde, was zoolang hij zich aan de leiding toevertrouwde van den Atheenschen wijsgeer Platon, dien hij aan zijn hof had geroepen, een toonbeeld van wijsheid in 't regeeren en van ingetogenheid in 't leven. Eens gaf hij Platon zijn voorne te kennen, zijn onbeperkte macht te veranderen in een beperkt koningschap, waarop de wijsgeer hem antwoordde: „Ga daar thans nog niet toe over; doorloop eerst uw leercursus.” Dien cursus bracht de tiran echter niet ten einde. Hij werd willekeurig, wreed en losbandig. Platon verloor zijn invloed en begaf zich weder naar Athene.

Terwijl de Carthagers hun gebied op Sicilië verder uitbreidden, werden vele aanzienlijke Syracusanen zoo ontevreden over de dwingelandij van Dionusios II, dat zij Korinthe, Syracuse's moederstad, te hulp riepen om den tiran te verdrijven. Kort te voren had Korinthe zelf onder het juk van een tiran, Timophanes, gestaan. Toen Timophanes de alleenheerschappij had verworven, smeekte hem zijn vaderlandlievende en vrijheidminnende broeder Timoleon, die hem innig liefhad en eens in een veldslag het leven voor hem had gewaagd, afstand te doen van de tirannie; Timophanes weigerde. Timoleon, die de vrijheid van zijn vaderland boven zijn eigen leven en dat zijner dierbaarste bloedverwanten stelde, verbond zich nu met eenige vrienden en begaf zich nogmaals met hetzelfde verzoek naar zijn broeder. Deze lachte hem onbeschaamd uit en verklaarde, niet te dulden weder op die wijze te worden lastig gevallen. Nu bedekte Timoleon zich het hoofd, waarop zijn begeleiders den tiran nederstieten.

Deze Timoleon werd met een geringe krijgsmacht naar Syracuse gezonden. Hij verdreef Dionusios II, die zich naar

Korinthe begaf, waar hij in geen ruime omstandigheden zijn volgende levensjaren sleet. Toen hij daar eens een bezoek ontving van iemand, die bij het binnentreden, gelijk dat aan het hof van Dionusios I gebruikelijk was geweest, zijn mantel uitschudde, zeide Dionusios II: «Doe dat liever, als gij heengaat.» Hij wilde daarmede te kennen geven, dat hij hem niet meer als moordenaar, maar thans wel als dief vreesde.

Timoleon behaalde spoedig een schitterende overwinning op de Carthagers, ontrukte aan hunne heerschappij alle Grieksche steden en bevrijdde deze van de tirannen. Het zou Timoleon geen moeite gekost hebben, zich thans tot tiran op te werpen, doch hij bleef getrouw aan zijn beginselen en liet de oppermacht aan het volk. Toen hij gestorven was (337 v. C.), richtten de Syracusanen een gedenkteeken, het Timoleontion, voor hem op, dat langer bleef bestaan dan de door hem herstelde vrijheid, want eerlang wist een bekwaam legeraanvoerder, Agathokles, een pottenbakkers zoon, zich weder tot tiran te verheffen. De vijanden van Agathokles riepen de Carthagers te hulp, die daarop het beleg sloegen voor Syracuse. Daar de belegering niet met kracht werd doorgezet, maakte Agathokles van een gunstig oogenblik gebruik om met een goed bemande vloot midden door de Carthaagsche schepen, die voor de haven van Syracuse lagen, te breken en op de Noordkust van Afrika te landen. Hij liet al zijn manschappen, waaronder leden waren van alle aanzienlijke geslachten te Syracuse, aan land gaan, verbrandde daarop zijn schepen en veroverde een groot gedeelte van het Carthaagsche gebied. Toen hij hier zijn heerschappij voldoende gevestigd achtte, begaf hij zich, het opperbevel aan zijn zoon overdragende, weder naar Syracuse, waar hij aan de Carthaagsche vloot, die voor de haven lag, een zware nederlaag toebreacht. Maar van nu af keerde het geluk hem den rug toe. De wreedheid, waarmede hij regeerde, bracht zulk een verbittering teweeg, dat een zijner kleinzonen hem

vergift liet toedienen. Weldra werd hij door hevige pijnen aangetast en namen zijn krachten merkbaar af. Toen hij den dood voelde naderen, riep hij het volk bijeen, schonk het de oude republikeinsche staatsregeling terug, spoorde het aan, zich op zijn moordenaar te wreken en werd, terwijl hij nog lag te stuiptrekken, op den vlammen den brandstapel gelegd.

Na zijn dood ontstond op Sicilië een onbeschrijfelijke verwarring. Een afdeeling Campaansche huurlingen, naar den krijgsgod Mars of Mamers Mamertijnen genaamd, die in dienst waren geweest van Agathokles, maakten zich meester van Messina, joegen alle mannen over de kling en verdeelden niet slechts de woningen en bezittingen, maar zelfs de vrouwen en de kinderen. Aanvankelijk vonden de Mamertijnen steun bij de Carthagers, die daardoor meenden Syracuse in het nauw te kunnen brengen, waarop deze stad de hulp van koning Purrhos inriep. Toen deze vorst vertrokken was en de Carthagers weder groote veroveringen op Sicilië maakten, wierpen de Syracusanen zich in de armen van den bekwamen veldheer Hiëron wien zij toelieten zich tot tiran te verheffen. Hieron bracht aan de Mamertijnen zware verliezen toe, en zoodra dezen vernamen, dat de Carthagers zich met Syracuse tegen hen verbonden hadden, riepen zij de hulp van de Romeinen in. De gevraagde hulp werd toegezegd, en toen de Romeinen aan de Carthagers en aan Hiëron lieten weten, dat zij Messina ongemoeid moesten laten, dewijl het met Rome verbonden was, zag Hieron van verderen strijd af.

De eerste Punische oorlog.

In het jaar 264 staken de Romeinen naar Sicilië over en begonnen zij den strijd met de Carthagers. Terwijl dezen op Sicilië zware verliezen leden, brachten zij ter zee aan de koopvaardij schepen van Rome's bondgenooten groot nadeel toe. De Romeinen zagen in, dat zij op de Carthagers

geen duurzaam voordeel konden behalen, wanneer zij ter zee niet tegen hen waren opgewassen. Dewijl zij slechts kleine oorlogsschepen bezaten, bouwden zij naar het voorbeeld van een gestranden Carthaagschen vijfdekker, een vloot van groote vaartuigen.

De consul Gajus Duilius, wien het bevel over de vloot werd opgedragen, zag wel in, dat zijn schepelingen in het snelle wenden bij de Carthaagsche achterstonden, en dit hem een nederlaag zou moeten berokkenen. De hoofdzak was bij een zeegevecht, met de zware, ijzeren sneb, die aan den voorsteven bevestigd was, een vijandelijk schip met groote snelheid in de zijde te loopen en het daardoor in den grond te boren. De Carthaagsche driedekkers hadden met dat doel 170, de vijfdekkers 300 roeiers aan boord, terwijl er zich niet meer dan een twintigtal soldaten op bevonden. Nu zocht Duilius naar een middel om het overwicht, dat de Romeinen bij een gevecht te land op de Carthagers hadden, ook op zee te doen gelden, en zoo kwam hij tot de uitvinding van de *enterbruggen*. Hij liet op den voorsteven zijner schepen ophaalbruggen maken, die aan beide zijden van borstweringen voorzien waren, ruim een meter breedte hadden, en zoowel vooruit als aan bakboord- en aan stuurboordzijde neergelaten konden worden. Kwam nu een Carthaagsch schip op een Romeinsch aanroeien, dan moesten de soldaten, die 100 of 120 per schip bedroegen, de enterbrug erop neer laten vallen, zoodra het genoeg genaderd was. De enterbrug viel dan met groote kracht op het vijandelijke schip, en de ijzeren punt, die aan het uiteinde bevestigd was, drong diep in het dek. Onmiddellijk stormden dan de Romeinsche soldaten het Carthaagsche schip op. Aldus gelukte het Duilius bij de Liparische eilanden een schitterende overwinning op de Carthaagsche vloot te behalen. Uit dankbaarheid richtten de Romeinen voor hem een met scheepsnebben versierde eerezuil op, waarvan nog een overblijfsel te Rome te zien is, terwijl hem werd vergund, zich

door een fakkeldrager en fluitspeler te doen voorafgaan, wanneer hij 's nachts van een gastmaal huiswaarts keerde.

In het volgende jaar zond de Romeinsche senaat een vloot van 330 groote oorlogsschepen, met vier legioenen aan boord onder het bevel van consul Regulus naar Afrika. Zij ontmoette onderweg 350 Carthaagsche oorlogsschepen, en terstond had er een verschrikkelijk zeegevecht plaats. Bijna 700 schepen en 300,000 roeiers en krijgslieden namen

Regulus.

er deel aan. De Romeinen zegevierden, en weldra werden de legioenen op het gebied van Carthago ontscheept. Regulus behaalde aanmerkelijke voordeelen. De Carthagers verkeerden in de grootste ontsteltenis en versterkten zich met nieuwe huurtroepen. Xanthippos, een Spartaan, de aanvoerder van een der huurbenden, zeide eens, dat de Carthagers door zich zelve en niet door Regulus waren verslagen. Dit gezegde kwam den Carthaagschen se-

naat ter oore, die Xanthippos voor zich liet verschijnen om rekenschap van zijn woorden te geven. De Spartaan deed opmerken, dat de kracht der Carthagers in hunne olifanten en ruitery bestond, dat deze aan den strijd weinig of geen deel hadden genomen, omdat er tot nu toe slechts op heuvelachtigen grond was gestreden, doch dat de uitslag wel anders zou zijn, wanneer de Carthagers den vijand in de vlakte tot den strijd wisten te dwingen. De senaat achtte deze opmerking zoo juist, dat het opperbevel aan Xanthippos werd opgedragen. Dat deze juist gezien had, bleek weldra. Hij lokte Regulus, die overmoedig was geworden, in de vlakte, vernietigde bijna zijn geheele leger en nam hem met 500 man gevangen.

Door deze overwinning kon Carthago zich geheel herstellen, te meer dewijl de Romeinen nog eenigen tijd onvoorspoedig waren: een paar hunner vloten werden door storm vernield. Zij lieten zich door die tegenspoeden echter niet ternederslaan en zetten den krijg zoo hardnekkig voort, dat Carthago uitgeput begon te raken, en een gezantschap naar Rome zond ten einde den vrede te verkrijgen. Volgens de overlevering werd Regulus met de gezanten medegezonden. Men verwachtte, dat hij, in de hoop zijne vrijheid terug te krijgen, zijn beste krachten zou inspannen om den vrede te bewerken en liet hem daarom zweren, dat hij naar Carthago terug zou keeren, indien het doel niet bereikt werd. Toen hij met de gezanten voor Rome was aangekomen, weigerde hij zijn vrouw, zijn kinderen en zijn vrienden te zien, omdat hij niet langer Regulus, zelfs geen Romein, maar een Carthaagsch gevangene was. Hij werd uitgenoodigd in de vergadering van den senaat te verschijnen, doch hij verscheen er niet, eer hij de toestemming der Carthaagsche gezanten had ontvangen zich erheen te begeven. Op de vraag hem door den senaat voorgelegd, of het geraten was met Carthago vrede te sluiten of anders de krijgsgevangenen uit te wisselen, gaf hij ten antwoord, dat Rome's belang vorderde

den oorlog voort te zetten, daar de Carthagers bijna uitgeput waren, en dat de Carthaagsche krijgsgevangenen niet uitgeleverd moesten worden, aangezien zich onder hen mannen bevonden, die hunne vaderstad van groot nut zouden zijn. De senaat nam een besluit overeenkomstig zijn raad, en Regulus maakte zich gereed met de Carthaagsche gezanten terug te keeren. Nu smeekten hem zijn bloedverwanten en vrienden te Rome te blijven, dewijl hem, nu de Carthagers hun doel door zijn toedoen hadden gemist, een wisse en smadelijke dood wachtte, maar noch het smeeken van allen, die hem zoo innig dierbaar waren, noch de vrees voor een marteldood, waren in staat hem zijn gegeven woord te doen breken. De overlevering eindigt met de mededeeling, dat de Carthagers hem onder de pijnlijkste folteringen ter dood brachten.

De oorlog werd met kracht voortgezet. Eens wilde de consul Claudius Pulcher, die met een vloot was uitgezonden, de Carthagers aanvallen. Hij liet den wil der goden door de wichelaars navorschen en kreeg ten antwoord, dat de voortekenen ongunstig waren, daar de heilige hoenders, die aan boord waren medegenomen, niet wilden eten. „Laat hen dan drinken, als zij niet eten willen,” riep Pulcher toornig uit, en gaf daarop bevel, de dieren in zee te werpen. Hij viel aan, doch leed een vreeselijke nederlaag. Kort na die ramp ging een nieuwigteruste vloot door storm te gronde. Rome geraakte uitgeput, en de senaat besloot de Carthagers hunne heerschappij ter zee niet langer te betwisten. Nu brachten eenige aanzienlijke Romeinen op eigen kosten een groote, goed uitgeruste vloot bijeen, die onder aanvoering van Lutatius Catulus de Carthaagsche zeemacht nabij de Aegatische eilanden geheel vernielde. Thans moest Carthago den strijd opgeven. Na een oorlog van drie en twintig jaren werd de vrede gesloten. Carthago moest Sicilië aan Rome afstaan en zware oorlogskosten betalen.

De tweede Punische oorlog.

Terstond na den vrede hadden de Carthagers met nieuwe rampen te worstelen. Er ontstond onder de huurtroepen een opstand, die ook tot Sardinië oversloeg, waar de opstandelingen de hulp der Romeinen inriepen, die daarop het eiland in bezit namen en weldra de Carthagers dwongen hun ook Corsica af te staan.

De Carthagers werden uit den neteligen toestand, waarin zij verkeerden, gered door Hamilkar Barkas, die hervormingen tot stand bracht in de regeering en in het leger. Nu begreep hij zijn vaderland voor de geleden verliezen vergoeding te moeten schenken, door de verovering van het weelderige zuidelijke deel van Spanje, aan welks kusten Phenicische en Grieksche koloniën gevonden werden, en dat verder bewoond werd door Iberiërs, Kelten en uit dezen gesproten Keltiberiërs, dappere volken, die zich echter nooit tegen een gemeenschappelijken vijand vereenigden. Toen hij op het punt stond met zijn vloot en krijgsmacht naar Spanje over te steken, liet Hamilkar zijn negenjaarg zoon Hannibal bij zich komen, en vraagde hem, of hij lust had mede te gaan. Met opgetogenheid gaf het kind een bevestigend antwoord, waarop de vader eischte, dat het dan aan de goden moest zweren, de Romeinen eeuwig te haten. Hannibal legde dien vreeselijken eed af en heeft hem nooit geschonden.

Gedurende negen jaren veroverde Hamilkar een groot gedeelte van Zuid-Spanje, toen sneuvelde hij en kwam zijn schoonzoon Hasdrubal in zijn plaats, die het land tot aan de Ebro onder Carthaagsche heerschappij bracht. Hasdrubal werd door een slaaf vermoord en vervangen door Hannibal, die thans den leeftijd van negen en twintig jaar bereikt, en als staats- en krijgsman een rijke ondervinding opgedaan had. Daar hij evenals zijn vader voorzag, dat een oorlog tusschen Rome en Carthago op den duur niet kon uitblijven, achtte hij den tijd gekomen dien te

doen uitbreken, daar de Galliërs in Noord-Italië ten hoogste verbitterd waren op de Romeinen, die er hun gezag zochten uit te breiden.

Hannibal begon met de verovering van het met Rome verbonden Saguntum. De Romeinen, die niets gedaan hadden, om de stad te ontzetten, zonden nu een gezantschap naar Carthago om de uitlevering van Hannibal te

Hannibal.

eischen. Daar de Carthaagsche senaat niet genegen was aan dien eisch te voldoen, werden de Romeinschegezanten ongeduldig. Een hunner hief een deel van zijn toga in de hoogte, greep het samen en riep, terwijl hij het heen en weer schudde: „Hier brengen wij u vrede of oorlog. Kiest, wat gij wilt.” Hij kreeg ten antwoord, dat hij kon

geven, wat hij verkoos. Toen ontplooidde de Romein het deel van zijn toga en zeide: „Dan geef ik u den oorlog.”

Ondertusschen had Hannibal het plan ontworpen de Romeinen in Italië te gaan bestrijden. Daar hij het gevaarlijk achtte zijn leger met schepen over te brengen, omdat een storm of een Romeinsche vloot den tocht kon doen mislukken, besloot hij over de Pyreneënen de Alpenreheen te trekken.

In de lente van het jaar 218 v. C. viel Hannibal met een leger van 90,000 man voetvolk, 12,000 ruiters en 37 olifanten in het land ten Noorden van de Ebro en bereikte na een reeks hevige gevechten tegen de inwoners dier landstreek, waarbij hij een vierde gedeelte van zijn leger verloor, den voet der Pyreneën. Zonder moeite trok hij over dit gebergte en bereikte onder onafgebroken strijd tegen de volken, door wier land hij trok, tegen September den westelijken voet der Graïsche Alpen. Tot nu toe hadden de Romeinen door een onverklaarbaart almen nog niets gedaan om hem tegen te houden, en hun consul Publius Cornelius Scipio, die met een leger tegen hem was afgezonden, achtte het onmogelijk, dat Hannibal thans zijn tocht kon voortzetten. De Alpenpassen waren toen nog niet begaanbaar gemaakt door kunstwegen, en in September zijn zij reeds met sneeuw bedekt. Met zijn aan Afrikaansche hitte gewende soldaten, met zijn ruiters, die gewoon waren zich in de vlakke te bewegen, met zijn logge olifanten en met den geduchten legertrain, die de levensmiddelen voor zijn krijgsmacht moest medevoeren, bereikte Hannibal langs paden, waarop zelfs de muil dieren zich met moeite staande hielden, onder dagelijksche gevechten tegen de bergbewoners na een tocht van negen dagen het hoogste punt van den kleinen St. Bernardspas. Op een door bergen beschutte hoogvlakte, rondom een klein meer, waaruit de Dora Baltea ontspringt, schonk hij aan zijn soldaten, die bij het toenemend gebrek aan levensmiddelen geheel moedeloos waren geworden, eenige rust. Het

gelukte Hannibal aan zijn soldaten nieuwe veerkracht te schenken door er hen op te wijzen, dat zij slechts weinige dagmarschen verwijderd waren van de met hen bevriende Galliërs van Noord-Italië. De tocht werd hervat, maar ofschoon men thans bijna niet meer verontrust werd door de bergvolken, bood het afdalen nog grooter moeilijkheden aan dan het opstijgen. Den tweeden dag bereikte het leger een plaats, waar de paarden en de olifanten niet over konden. Met inspanning van alle krachten begon men toen een weg uit te houwen langs den berg, en toen deze vermoeiende arbeid ten einde was gebracht, trok men verder. Nog gedurende drie dagen gleden telkens manschappen, paarden, lastdieren en olifanten in den afgrond, en toen werd het dal van de Dora Baltea breeder en beter begaanbaar, en trof men den volkssam der Salassers aan, die de Carthagers als hunne bevrijders beschouwden. Omstreeks het midden van September kwam het leger in de vlakte van Ivrea. Het telde nog slechts 20,000 man voetvolk, 6000 ruiters en een paar olifanten. De door honger, koude en vermoeienis uitgeputte soldaten werden in de verschillende dorpen ingekwartierd en kregen veertien dagen rust om hunne door ontbering verloren krachten te herstellen.

Ondertusschen had de consul Publius Cornelius Scipio zich met eenige troepen naar het Po-dal begeven en zich verenigd met de twee legioenen, die er zich bevonden, en die niets tegen Hannibal hadden ondernomen, toen deze met zijn uitgeputte Carthagers in de vlakte was aangekomen. Ofschoon zijn strijdmacht geringer was dan die van Hannibal, waagde Scipio het, dezen bij den Tessino slag te leveren. Hij leed de nederlaag, werd zelfs gewond en zou door de Carthagers gevangen zijn genomen, indien zijn zeventienjarige zoon, insgelijks Publius Cornelius Scipio geheeten, hem niet met eenige ruiters had ontzet. Scipio trok terug en sloeg achter de Trebia een versterkte legerplaats op, daar hij tot spijt van Hannibal niet opnieuw een

gevecht wilde aangaan, eer zijn medeconsul Sempronius met versche troepen was aangekomen. Hannibal versterkte ondertusschen zijn leger met op de Romeinen verbitterde Galliërs en zocht een tweeden slag te leveren. Scipio wenschte dien uit te stellen om te trachten de Galliërs te bewegen weder van Hannibal af te vallen, maar Sempronius, die het opperbevel voerde, omdat Scipio van de verkregen wond nog niet hersteld was, verlangde, daar zijn ambtsjaar ten einde spoedde, zich door een overwinning beroemd te maken. Hij nam den slag, dien Hannibal voortdurend aanbood aan, doch werd ondanks de dapperheid, waarmede de Romeinen streden, verslagen.

Vroeg in het voorjaar bezetten de Romeinen de twee groote heirbanen, die van de Po-vlakte naar Rome liepen. Hannibal trok daarom door het moerassige Arno-dal, waar zijn troepen door besmettelijke ziekten aangetast werden en hij zelf een oog door ontsteking verloor. Ondanks dezen tegenspoed slaagde hij erin de Romeinen om te trekken. Zoodra de consul Flaminius dit vernomen had, ging hij, zonder zich met zijn ambtgenoot te vereenigen, Hannibal te ontmoet. Onbedachtzaam trok hij het dal, waarin het Trasimeensehe meer gelegen is, binnen. Hannibal had zijn lichte troepen op de helling der bergen aan weerszijden geschaard en stond met de kern des legers dieper het dal in. Het was morgen, toen Flaminius het dal binnentrok. Een dichte nevel hield de vijanden voor zijn oog verborgen. Plotseling liet Hannibal de Romeinen van drie zijden aanvallen, en in korten tijd was hun leger vernietigd.

De Romeinen vreesden, dat Hannibal nu regelrecht op Rome zou aantrekken en stelden Quintus Fabius Maximus tot dictātor aan. De Carthaagsche veldheer begreep echter, dat zijn macht niet voldoende was om Rome te belegeren en trok Umbrië binnen in de hoop, de aan de Romeinen onderworpen volken aan zijn zijde te krijgen. Fabius trok hem te ontmoet, doch niet met het doel hem slag te leveren. Hij wilde hem verzwakken door hem de

toevoer van levensmiddelen af te snijden en tevens door zijn tegenwoordigheid Rome's bondgenooten verhinderen, zich bij de Carthagers aan te sluiten. Fabius volgde Hannibal op den voet, toen deze naar Apulië en van daar naar Campanië trok, zonder een gevecht te leveren; slechts toen de Carthagers van Campanië naar Apulië terugkeerden, beproefde hij door het bezetten van een bergpas hen tegen te houden. Doch Hannibal wist den dictator te verschalken. In den nacht liet hij door lichtgewapenden eenige hoogten langs den pas bezetten en een groot aantal ossen met brandende takkenbosschen aan de horens tegen de Romeinsche voorposten injagen. De Romeinen geraakten op dit vreemde gezicht in verwarring en gaven daardoor aan de Carthagers gelegenheid hun weg voort te zetten.

De wijze van oorlogvoeren, door Fabius gevolgd, mishaagde aan zijn soldaten. Zij gaven hem den naam van *Cunctator* (Draler), en toen eens, terwijl hij afwezig was, zijn onderbevelhebber Minucius het waagde de Carthagers aan te vallen en daarbij eenig voordeel op hen behaalde, werd de handelwijze van Fabius ook te Rome streng afgekeurd. Men wees erop, dat Minucius bewezen had, dat Hannibal niet onoverwinnelijk was, en bepaalde, dat de dictator het opperbevel met zijn onderbevelhebber moest deelen. Zoodra Minucius het bevel over de helft des legers had aanvaard, greep hij Hannibal aan, doch hij zou vernietigd zijn geworden, indien Fabius niet met zijn troepen was toegeschoten, om hem te ontzetten. Minucius erkende nu het betere inzicht van Fabius en stelde zich vrijwillig weder onder diens opperbevel. Toen de tijd van de dictatuur verstreken was, benoemden de Romeinen Marcus Terentius Varro en Lucius Aemilius Paulus tot consuls, en brachten zij een buitengewoon groot leger op de been, waarvan een gedeelte naar het Noorden werd gezonden, om de Galliërs aldaar weder te onderwerpen. De beide consuls trokken met 86,000 man, waaronder 6000 ruiters, tegen Hannibal op, die slechts 40,000 man voetvolk, doch

Hannibal doet den bij Cannae behaalden buit verzamelen.

10,000 ruiters onder zijn bevelen had. Hannibal, wien het in tegenwoordigheid van zulk een geduchten vijand moeilijk viel in het onderhoud zijner troepen te voorzien, wenschte niets liever dan in de vlakte van Cannae, waar hij zich bevond, en die hem gelegenheid gaf goed gebruik te maken van zijn talrijke ruitery, slag te leveren. Aemilius Paulus wenschte Hannibal in een voor ruitery ongunstiger terrein aan te tasten, doch Varro meende, dat de strijd, met het oog op de overmacht der Romeinen, niet mocht worden uitgesteld. Te dien tijde hadden de beide consuls om den anderen dag het opperbevel. Toen Varro ermede bekleed was, begon hij het gevecht. De Romeinen leden de vreeselijkste nederlaag, die zij ooit hadden ondergaan. Zij verloren 70,000 man aan dooden, gewonden en gevangenen. Maharbal, de aanvoerder der Carthaagsche ruitery, stelde Hannibal voor, onmiddellijk naar Rome op te trekken, en toen deze, geheel bekend met de macht, die de Romeinen nog konden ontwikkelen, ten antwoord gaf, dat dit niet in zijn bedoeling lag, riep de dappere, maar minder voorzichtige aanvoerder uit: „Gij weet wel een overwinning te behalen, maar niet, er gebruik van te maken.”

Groote ontsteltenis heerschte in Rome, toen de tijding van de geduchte nederlaag er bekend was geworden, maar de senaat hield moedig het hoofd op. Aan de vrouwen, die een echtgenoot of een zoon beweenden, werd verboden zich in de straten te vertoonen, en alle weerbare mannen kregen den last, zich gereed te houden om de stad tegen den naderenden vijand te verdedigen. Ook aan het bijgeloof moest te gemoet worden gekomen, want ongunstige voorteekenen hadden een ramp aangekondigd, en nu wilde het volk in de eerste plaats de goden verzoenen. Twee Vestaalsche maagden, Opimia en Floronia, hadden haar plicht verzaakt: de eene werd levend begraven, de andere maakte door zelfmoord een einde aan haar leven. De syblyijnsche boeken werden geraadpleegd, en bovendien

zond de senaat een afgezant naar het orakel van Delphoi om te vernemen, op welke wijze de goden te verzoe-
nen waren. Terwijl de afgezant op reis was, bracht men
de goden allerlei offers; zelfs menschenoffers. Een Galli-
sche man en vrouw en een Grieksche man en vrouw wer-
den in een gewelf op het forum gemetseld. Toen Varro,
een der weinige aanvoerders, die den dood was ontkomen,
(ook Aemilius Paulus was gesneuveld) te Rome kwam,
werd hij eervol ontvangen door den senaat, die hem prees, dat
hij niet aan het behoud zijner vaderstad had gewanhoopt.

Met buitengewone krachtsinspanning brachten de Ro-
meinen een nieuw leger op de been, dat zij aan het opper-
bevel van den bekwamen Marcellus toevertrouwden. Deze
trok naar Campanië, werwaarts Hannibal zich had bege-
ven, omdat Capua zich bij hem had aangesloten, en behaalde
bij Nola een overwinning op den Carthaagschen veldheer.
Terwijl de Carthaagsche soldaten in het weelderige Capua
ontzenuwd werden en aan de krijgstucht ontwenden, kreeg
Hannibal bericht, dat zijn verzoek om onderstand aan troe-
pen, koren en geld door den Carthaagschen senaat was
afgeslagen. Een zijner tegenstanders had erop gewezen,
dat een verslagen veldheer geen hulp verdiende en een
overwinnaar ze niet noodig had.

Terwijl Hannibal zich met moeite in Italië staande hield,
leden de Carthagers in andere streken zware verliezen. Na
den dood van Hiëron had Syracuse zich bij de Carthagers
aangesloten. Marcellus werd erheen gezonden om de stad
in te nemen, doch hij vond daar een onverwachten tegen-
stand door het vernuft van den wis- en natuurkundigen
Archimedes. Door ijzeren haken, aan reusachtige hefboo-
men bevestigd, wist hij Romeinsche krijgslieden, die zich
nabij de muren waagden, op te lichten en in de hoogte te
slingeren, ja, er wordt zelfs verhaald, dat hij hetzelfde
met Romeinsche schepen zou hebben gedaan. Verder be-
dacht hij werktuigen, waarmede hij rotsblokken en groote
hoeveelheden lood op de Romeinsche schepen en belege-

ringswerktuigen slingerde om ze te verbrijzelen, en liet hij schietgaten in de muren maken, waardoor de Syracusanen hunne vijanden met pijlen konden treffen zonder zelven aan gevaar te zijn blootgesteld. Na verloop van acht maanden zag Marcellus zich genoodzaakt het beleg in een insluiting te veranderen, en eerst in het derde jaar slaagde hij erin zich met behulp van verraad van de stad meester te maken. Hij gaf de stad ter plundering aan zijn soldaten prijs en zond haar schoone voortbrengselen van Grieksche kunst

Marcellus.

naar Rome. Men verhaalt, dat Archimedes bij de inneming der stad in zijn wiskundige studiën verdiept was, en met onafgewenden blik naar de figuren staarde, die hij op den met zand bestrooiden vloer had geteekend. Toen een naar buit zoekend Romeinsch soldaat het vertrek van den geleerde binnentrad, riep deze hem toe: „Wisch mijn cirkel niet uit!” De krijgsman, over die toespraak verstoord, doorstak hem.

Ondertusschen hadden ook de zaken in Spanje voor de

Carthagers een ongunstigen keer genomen. Nadat Hasdrubal, de broeder van Hannibal, aan de Romeinen een zware nederlaag had toegebracht, wenschten de consuls een bekwaam legerhoofd naar Spanje te zenden, maar de centuriënvergaderingen konden geen benoeming doen, dewijl niemand naar die waardigheid dong. Aangezien in Spanje niet alleen de Carthagers maar ook de inboorlingen moesten bestreden worden, vreesde ieder, dat daar slechts schande in plaats van roem te behalen viel. Eindelijk bood zich een vierentwintigjarig jongeling voor de gevaarlijke betrekking aan. Het was Publius Cornelius Scipio, die zijn vader bij de Trebia uit de handen der Carthagers had verlost. Onverwachts viel hij Carthagena van de land- en de zeezijde aan en veroverde het. Hij maakte er de aanzienlijke Carthaagsche krijgskas en een groote hoeveelheid koren buit. Ofschoon hij volgens het toenmalig gebruik het recht had, de stad te plunderen, liet hij dit na. Hij wilde door zachtheid de inboorlingen op zijn zijde krijgen. De Carthagers hadden in Carthagena een groot aantal aanzienlijke inboorlingen als gijzelaars bewaard. Scipio schonk hun de vrijheid. Toen brachten de soldaten de beeldschoone bruid van Allucius, een aanzienlijk Keltiberiër, als gevangene voor Scipio. Deze kon haar als slavin in bezit nemen, maar hij zond terstond om hare ouders en haar bruidegom, om haar af te halen. De ouders van het meisje verzochten Scipio dringend, als bewijs van hunne dankbaarheid, een aanzienlijke som gelds als geschenk aan te nemen. Na langdurige weigering voldeed Scipio aan hun verzoek, maar terstond legde hij het geschenk aan de voeten der jonkvrouw neder, en bood hij het haar als bruidsgeschenk aan. Allucius was zoo opgetogen, dat hij alom de deugd van Scipio onder zijn landgenooten verkondigde, en een bende van 1400 ruiters op de been bracht, waarmede hij zich bij het leger van Scipio aansloot. Aldus gelukte het dezen in korten tijd een groot gedeelte van Spanje de zijde der Romeinen te doen kiezen, maar hij slaagde er niet in Hasdru-

bal te verhinderen met een leger langs denzelfden weg, dien Hannibal gegaan was, naar Italië te trekken, om zijn broeder te hulp te komen.

Door het onderscheppen van brieven kwamen de Romeinen achter het plan, dat Hasdrubal in Italië wilde vallen. Reeds stond hij op het punt, den Metaurus in Umbrië over te trekken, toen hij door de consuls Nero en Livius werd aangevallen. Na een bloedigen strijd werd het Carthaagsche leger vernietigd. Nero liet Hasdrubal, die gesneuveld was, het hoofd afhouden, trok toen met snelle marschen naar de legerplaats van Hannibal en liet het hierbinnen werpen. Toen Hannibal het hoofd zijns broeders aanschouwde, riep hij uit: „Thans is het lot van Carthago beslist!”

De Romeinen begonnen er nu aan te denken den oorlog in Afrika over te brengen. In deze dagen keerde Scipio, die, nadat Hasdrubal Spanje had verlaten, dit rijk tot een Romeinsche provincie had gemaakt, naar Rome terug. Hij werd tot consul benoemd en trok weldra met een leger naar Afrika. Terstond sloot zich Massinissa, die door de Carthagers van den Numidischen troon was verjaagd, bij hem aan. Bij Utica behaalde Scipio een overwinning op de Carthagers en de met hen verbonden Numidiërs, wier koning Syphax gevangengenomen en terstond door Massinissa vervangen werd. Carthago, thans van den steun van Numidië beroofd, deed vredesvoorslagen, maar eer de onderhandelingen waren afgelopen, riep het Hannibal uit Italië terug. Onder dezen grooten veldheer, dien het zoozeer verwaarloosd had, wilde het nog eens het geluk der wapenen beproeven. Het greefde Hannibal, het land van zijn zegepralen te moeten verlaten, eer hij zijn doel, den ondergang van Rome, had bereikt, en na een afwezigheid van zes en dertig jaren zag hij zijn vaderstad weder.

De Carthagers braken de onderhandelingen af, en Hannibal trok tegen Scipio op. Nabij Zama ontmoetten de legers elkander. Eer de strijd aanving, hielden de beide

groote veldheeren een mondgesprek. Hannibal wilde de eischen van Scipio matigen; deze gaf niets toe. Hannibal stelde zich zelve als voorbeeld van de wisselvalligheid der fortuin in den oorlog; Scipio bleef onverzettelijk. De strijd nam een aanvang en de Carthagers werden volkomen verslagen. De overwonnenen moesten de harde vredesvoorwaarden aannemen: alle eilanden in de Middellandsche Zee alsmede Spanje en de oorlogsvloot aan Rome afstaan, en Massinissa als koning van Numidië erkennen.

De derde Punische oorlog.

Hoezeer Carthago's macht door de Romeinen geknakt was, wist Hannibal door wijze maatregelen zijn vaderstad spoedig weder tot eenigen bloei te brengen. De Romeinen, hierdoor verontrust, eischten, dat Hannibal hun zou worden uitgeleverd. IJlings verliet hij daarop Carthago om tegen de gehate Romeinen een schuilplaats te zoeken bij Antióchus III, koning van Syrië, die met Rome in oorlog was geraakt, omdat hij geweigerd had overeenkomstig den eisch van dien staat eenige steden op de Thracische Chersonnesus (schiereiland) te ontruimen. Nadat de Romeinen verscheidene overwinningen op zee hadden behaald, versloegen zij onder aanvoering van Lucius Cornelius Scipio, het Syrische leger zoo beslissend bij Magnesia, dat Antióchus III hun bijna al zijn bezittingen in Klein-Azië moest afstaan. Tevens eischten zij, dat hij hun Hannibal zou uitleveren, die zich weder door de vlucht redde en aan het hof van Prusias, den koning van Bithynië, een schuilplaats vond. Maar toen de Romeinen hem ook hier vervolgden en op het punt waren zich van hem meester te maken, nam hij het vergift in, dat hij sedert eenigen tijd bij zich droeg om niet levend in de handen der Romeinen te vallen.

Terwijl de Carthagers door zich aan den handel te wijden van jaar tot jaar hun rijkdom zagen toenemen, werden

zij voortdurend gekweld door de aanmatigingen van den Numidischen koning Massinissa. Daar hij een bondgenoot der Romeinen was, mochten de Carthagers hem volgens het vredesverdrag niet bestrijden. Zij riepen de tusschenkomst van Rome in, dat een gezantschap naar Carthago zond. Een der gezanten was Marcus Porcius Cato, een man van strenge zeden en door zijn gehechtheid aan de voorvaderlijke gewoonten een vijand van het machtige geslacht der Scipio's, die groote vereerders waren van de Grieksche beschaving. Hij schrapte als censor den naam van Lucius Cornelius Scipio, toen deze op de aanklacht van oneerlijke handelingen tot een geldboete was veroordeeld, van de lijst der ridders, en werkte ertoe mede, dat Publius Cornelius Scipio Rome verliet en zich op zijn landgoed te Liternum terugtrok, waar deze in hetzelfde jaar als Hannibal, 183 v. C., overleed.

Het gezantschap beslechtte den twist tusschen Massinissa en Carthago niet, maar Cato had gezien, hoezeer Carthago in bloei en macht was toegenomen, en van nu af eindigde hij iedere redevoering, die hij, over welk onderwerp ook, te Rome hield, met de woorden: „Bovendien ben ik van gevoelen, dat Carthago verwoest moet worden!” Wel was er in den senaat een sterke partij, die er zich met kracht tegen verzette, Carthago een onrechtvaardigen oorlog aan te doen, maar Cato liet niet na de aandacht te vestigen op het gevaar, dat Rome voortdurend van het nabijgelegen Carthago te vreezen had. Eens bracht hij in den senaat een handvol vijgen mede, wier schoonheid door de senatoren werd geroemd. „Weet,” zoo sprak Cato, „dat die vijgen eerst drie dagen geleden te Carthago zijn geplukt.”

Eindelijk zagen de Carthagers zich genoodzaakt de wapenen tegen Massinissa op te vatten, maar nauwelijks hadden de Romeinen dit vernomen, of ook zij rustten zich ten strijde. Zoodra de Carthagers hiervan bericht ontvingen, zonden zij een gezantschap naar Rome met de verklaring,

dat zij zich aan dezen staat wilden onderwerpen. Cato en zijn vrienden waren met dit aanbod niet tevreden; zij verlangden de vernietiging van Carthago. Om dit doel te bereiken, werd het Carthaagsche gezantschap door den senaat schijnbaar vriendelijk ontvangen en teruggezonden met de verklaring, dat het Carthaagsche volk zijn grondbezit, zijn vrijheid en zijn bezittingen zou kunnen behouden, indien het aan de consuls, die het naar Afrika gezonden leger aanvoerden, driehonderd kinderen uit de aanzienlijkste geslachten als gijzelaars uitleverde, en zich bovendien naar eenige voorschriften, die later gegeven zouden worden, gedroeg.

De Carthagers, die de heimelijke bedoeling der Romeinen niet doorzagen, leverden luid jammerend de kinderen uit, en daarop begaf hun senaat zich naar de legerplaats der consuls om de verdere eischen te vernemen. „Indien gij niet voornemens zijt, ons te bestrijden, zoo lever ons al uwe wapenen uit,” eischten de consuls. De Carthagers voldeden aan dien harden eisch en meenden hunne vijanden bevredigd te hebben, maar nu verlangden dezen, dat de bevolking van Carthago zich op twee mijlen afstands van de zee zou gaan vestigen en haar stad ter verwoesting aan de Romeinen overlaten. Aan dezen eisch wilden de Carthagers niet voldoen uit liefde tot hun vaderstad en wegens het vooruitzicht, dat zij door het gemis van den zeehandel het weelderige leven, waaraan zij gewoon waren geraakt, met een leven vol ontberingen zouden moeten verwisselen. Ofschoon zij van hunne wapenen beroofd waren, besloten zij toch een strijd op leven en dood met de gehate Romeinen aan te gaan.

Om tijd te winnen verzochten en verkregen zij van de consuls verlof, eer zij zich overgaven, nog eens door een gezantschap te beproeven, den senaat te Rome de laatst gestelde voorwaarde te doen intrekken. Dag en nacht arbeidden nu de Carthagers aan de vervaardiging van wapenen. Schoone gebouwen werden omvergehaald om balken

en metaal te verkrijgen tot het vervaardigen van werptuigen, zwaarden en pijlpunten. De vrouwen sneden zich de lange haren af om er pezen voor de bogen van te vervaardigen.

Toen het gezantschap, gelijk verwacht werd, onverrichter zake was teruggekeerd, meenden de Romeinen zonder moeite Carthago binnen te kunnen trekken, maar zij vonden de stad tot hunne verbazing behoorlijk versterkt en werden teruggeslagen. Twee jaren lang hadden de Carthagers zegevierend tegen hunne vijanden gestreden, toen Rome den bekwamen Publius Cornelius Scipio Aemilianus tot bevelhebber van het ontmoedigde leger aanstelde. Nadat hij de bijna uitgedoofde geestkracht in het Romeinsche leger had aangewakkerd, slaagde hij erin, de voorstad van Carthago gedurende den nacht te overrompelen. De Carthagers zagen zich nu genoodzaakt een afdeeling van hun leger, die tot nu toe in een versterkte legerplaats buiten de poorten had gestaan, binnen de stad te trekken. Hasdrubal, de aanvoerder dier troepen, werd tot opperbevelhebber benoemd. Hij was een onbekwaam veldheer en bracht door zijn willekeurige handelingen en de wreedheid, waarmede hij de gevangengenomen Romeinen op de muren voor de oogen hunner landgenooten dood liet martelen, oneenigheid onder de Carthagers teweeg. Toch bleven zij hunne stad met den moed der wanhoop verdedigen. Tegen het beleid van Scipio waren zij echter niet bestand. Eindelijk drong deze stormenderhand de stad binnen. Drie nauwe straten leidden naar den burcht. Zes dagen streed Scipio om die straten te nemen, daar de Carthagers huis voor huis verdedigden. Toen had hij de rots, waarop de burcht gelegen was, ingesloten. Daar waren 50.000 menschen, niet het tiende gedeelte der vroegere bevolking, opeengehoopt. Zij hadden gebrek aan levensmiddelen, en daar alle hoop op redding verloren was, besloten zij zich over te geven. Scipio schonk hun het leven, maar niet de vrijheid; hij zond hen weg in slavernij.

Negenhonderd personen wilden zich aan die voorwaarde niet onderwerpen. Onder hen bevond zich Hasdrubal met zijn vrouw en twee kinderen. Zij verdedigden zich totdat hun gansche voorraad levensmiddelen verteerd was. Toen besloten zij het gedeelte van den burecht waar zij zich staande hadden gehouden, aan de vlammen prijs te geven en daarin den dood te vinden. Op het uiterste oogenblik ontzonk Hasdrubal den moed. Hij verliet volgens de overlevering de zijnen, en smeekte Scipio om het behoud van zijn leven. Terwijl hij voor den overwinnaar neergeknield lag, verscheen zijn vrouw met haar kinderen op de tinne van den brandenden tempel, en een vloek uitsprekende over haar lafhartigen echtgenoot, wierp zij eerst haar lievelingen, en daarna zich zelve in de vlammen. Op last van den senaat werd Carthago met den grond gelijkge maakt en daarna de plaats, waar het gestaan had, ten eeuwigen dage vervloekt, opdat er nooit weer een huis verrijzen of een korenveld golven zou. Eeuwen lang is de plaats, waar het oude Carthago stond, onbekend gebleven. In deze eeuw heeft men overblijfselen van den ouden stadsmuur opgegraven. Zij waren bedekt met een ongeveer 1,5 M. dikke aschlaag, waarin overblijfselen van wapenen gevonden werden. Het Carthaagsche gebied werd een Romeinsche provincie onder den naam van Afrika.

De gebroeders Gracchus.

Sedert het eindigen van den strijd tusschen patriciërs en plebejers, hadden de leden der beide standen gewedijverd in zelfopoffering voor het vaderland, terwijl de republikeinsche staatsinstellingen ongeschonden bewaard bleven, zoowel ten gevolge van de eenvoudige levenswijze, die evenzeer bij de gegoeden als bij de armen heerschte, als van het jaarlijksch aftreden der staatsambtenaren en krijgsbevelhebbers. Gedurende de Punische oorlogen ontstond hierin een verandering.

Door met de Grieken in aanraking te komen was bij de Romeinen de zucht tot rijkdom en weelde opgewekt, en nu vormde zich uit rijke patriciërs en plebejers een nieuwe adel, de *optimaten*, die zich door oneerlijke midelen van de hoogste ambten in den staat wisten meester te maken. Tot de meest gewenschte betrekkingen behoorde die van stadhouder eener provincie. Bij de verovering van zulk een provincie hadden de Romeinen er groote schatten uit medegevoerd, die aangewend werden om de burgers van Rome minder belasting te doen opbrengen, en terwijl de provinciën voortdurend schatting aan hunne overheerschers moesten blijven betalen, wisten de stadhouders en hunne ondergeschikten er zich door allerlei afpersingen aanzienlijke rijkdommen te verwerven. Slechts zelden werd een onrechtvaardig ambtenaar gestraft, omdat de optimaten elkander gewoonlijk uit de verlegenheid hielpen.

Om over het volk te kunnen blijven heerschen, wisten de bevelhebbers het krijgsvolk aan zich te verbinden, door het toe te staan zich oorlogsbuit te verwerven, terwijl zij de arme burgers op hunne hand konden houden, door hun het koren voor niet of tegen zeer lage prijzen te leveren. Daar de hooge staatsambtenaren door de volksvergadering gekozen werden, zocht ieder optimaat, die naar zulk een betrekking dong, het grootst aantal stemmen op zich te vereenigen, door het volk te onthalen en met gladiatorenspelen te vermaken.

De wet van Licinius Stolo, ten opzichte van de akkerverdeeling, was wel aangenomen, maar nooit uitgevoerd geworden, en daar een menigte boeren door het drukken van den krijgsdienst verplicht waren geweest hunne erven aan een optimaat te verkoopen, had menig Romein een zeer groot landgoed verworven, dat hij door slaven liet bebouwen. Het aantal der slaven nam sedert ontzettend toe, want nu er een goede aftrek van bestond, gingen zeeroovers en slavenhandelaars op menschenroof uit,

vooral in Klein-Azië. Terwijl aldus een klein gedeelte der Romeinen ongehoorde schatten bezat, behoorde de meerderheid des volks tot de armen. Aan dezen ongelukkigen toestand zocht Tiberius Sempronius Gracchus een einde te maken. Hij was de zoon van de verstandige, edele Cornelia, eene dochter van P. C. Scipio. Eens, dat een vriendin haar de kostbare sieraden, die zij bezat, had getoond en daarop verlangde nu ook de hare eens te zien, nam Cornelia haar beide zonen Tiberius en Gajus bij de hand en zeide: „Dat zijn mijn kleinoodiën.”

Toen Tiberius dertig jaar oud was, dong hij naar de waardigheid van volkstribuun en werd gekozen. Gesteund door eenige gelijkgezinden stelde hij voor, dat de Licinische akkerwet ten uitvoer zou worden gelegd, en om dit gemakkelijker te maken bracht hij er eenige wijzigingen in, ten voordeele van de rijken. De optimaten besloten Tiberius met alle kracht te bestrijden en slaagden erin, den volkstribuun Octavius over te halen zich tegen het voorstel van zijn ambtgenoot te verklaren, zoodat het wegens gemis aan eenstemmigheid der volkstribunen niet in stemming kon worden gebracht. Nadat Tiberius vruchteloos had getracht Octavius van gevoelen te doen veranderen, sloeg hij, ofschoon een volkstribuun onschendbaar en onafzetbaar was, het volk voor, zijn tegenstander van diens betrekking vervallen te verklaren. Dit had werkelijk plaats, en daarop werd de akkerwet, zooals die door Tiberius was voorgesteld, aangenomen.

Aan een commissie, bestaande uit Tiberius, zijn twintigjarigen broeder Gajus en hun oom Appius Claudius, werd opgedragen de wet ten uitvoer te leggen. Nukwam het erop aan uit te maken, welke grond staats- en welke bijzonder eigendom was, en daarde optimaten weigerden hunne medewerking daarbij te verleen, vorderde het werk der commissie bijna niet. De optimaten kwamen er openlijk voor uit, dat zij zich op Tiberius wilden wreken, en deze zag zich genooddaakt, om tegen hunne aanslagen

veilig te zijn, zich niet anders dan vergezeld van drie tot vier duizend aanhangers op het forum te vertoonen. Het ambtsjaar van Tiberius spoedde ten einde, en als dit verstreken was, hield hij op onschendbaar te zijn. Werd hij voor het volgende jaar weer tot volkstribuun verkozen, dan kon hij misschien de akkerwet doen uitvoeren, en aan zijn voornemen, nog andere hervormingen in het belang des volks voor te stellen, gevolg geven. Hij dong daarom opnieuw naar het tribunaat, en nu besloten de optimaten hem met al hunne kracht tegen te werken. Op den dag der verkiezing ontstond er een hevig getwist, daar de optimaten de herkiezing van een volkstribuun voor onwettig verklaarden. Men besloot de verkiezing tot den volgenden dag uit te stellen. Toen het verkiezingswerk hervat werd, hernieuwden een menigte optimaten het getier van den vorigen dag, en verdrongen zij de vrienden, die Tiberius omringden. Deze wees hierop naar zijn hoofd, wellicht om aan zijn aanhangers te kennen te geven, dat zijn leven in gevaar was, want de tijd zijner onschendbaarheid was nu verstreken. De optimaten schreeuwden daarop luide, dat hij de koninklijke diadeem verlangde en eenigen hunner gingen dit aan den senaat berichten, die op dat oogenblik in den nabijzijnden tempel der Trouw vergaderd was. Een der senatoren, Scipio Nasica, eischte, dat de consul Publius Mucius Scaevola terstond maatregelen van geweld tegen den tiran zou nemen, doch de consul verklaarde niets onwettigs te willen doen en zich eerst dan tegen Tiberius te zullen verzetten, wanneer deze de wet overtrad. „De consul verraadt de republiek!” riep Scipio Nasica nu in woede uit, „Wie de wet wil beschermen, volg mij!” en onmiddellijk stormde hij met een aantal van stokken voorziene optimaten de volksvergadering binnen. De onverwachte verschijning van een aantal senatoren bracht daar zulk eene verbazing teweeg, dat de optimaten en een hoop gepeupel, dat hen volgde, gelegenheid vond op Tiberius en zijne vrienden in te slaan. Tiberius door een der

moordenaars bij de toga gegrepen, liet het kleedingstuk glippen en trachtte te ontvluchten, doch hij struikelde over het lijk van een zijner aanhangers, en eer hij zich kon opheffen, trof hem een doodelijke slag. Driehonderd zijner vrienden vonden bij die gelegenheid met hem den dood. Gajus verzocht den moordenaars hem het lijk zijns broeders af te staan om het behoorlijk te begraven; het verzoek werd geweigerd en het lijk in den Tiber geworpen.

Gajus, die zijn broeder Tiberius in rechtschapenheid en liefde voor het volk evenaarde, maar in plaats van diens kalmen, zachten aard te bezitten, zeer hartstochtelijk was, werd door den senaat als *quaestor* (bestuurder van de schatkist en betaalmeeester) naar Sardinië gezonden. Het was de hedoeling van de optimaten hem op die wijze uit Rome verwijderd te houden, en daarom werd hij niet teruggeroepen. Toen echter zijn ambtstijd ruim verstreken was, keerde hij op eigen gezag naar Rome terug. De censor riep hem wegens die daad ter verantwoording, en toen verdedigde hij zich op de volgende wijze: „Ik heb langer gediend dan de wet voorschrijft; ik heb mijn geldbuidel vol naar Sardinië medegenomen en hem ledigteruggebracht, terwijl anderen hunne wijnzakken gevuld naar de provinciën nemen om ze daar leeg te drinken en met goud en zilver gevuld weder thuis te brengen.” Hoezeer de optimaten vreesden, dat Gajus het voorbeeld van zijn broeder zou volgen, achtten zij het toch niet geraden hem te straffen. Hij dong naar de betrekking van volkstribuun, en toen hij gekozen was, begon hij aan de uitvoering van zijn plan om, al was het niet mogelijk zonder omwenteling, het volk van den druk der optimaten te verlossen, en op dezen den moord zijns broeder, het kostte wat het wilde, te wreken. Cornelia, vreezende, dat zij weldra haar eenig overgebleven zoon in den ongelijken strijd zou verliezen, zocht hem van zijn laatste voornemen af te brengen. Zij schreef hem: „Ook in mijn oog is het schoon en verheven zijn vijand te straffen, maar

kan dit niet geschieden, zonder dat het vaderland te gronde gaat, dan is het duizendmaal beter, dat onze vijand ongestraft blijve." Gajus was echter niet van zijn plan af te brengen. Met kracht drong hij op hervormingen aan, en de meeste zijner voorstellen werden goedgekeurd. Toen zijn ambtsjaar verstreken was, werd hij opnieuw tot volkstribuun verkozen. Een zijner aangenomen voorstellen bevatte, dat in de provinciën koloniën van arme burgers zouden worden gesticht. Om voor de goede uitvoering van dit voorstel te zorgen, begaf hij zich naar Afrika, waar op het verwoeste grondgebied van Carthago de kolonie Junonia moest verrijzen. Tijdens zijn afwezigheid slaagden de optimaten erin, het volk op hunne hand te krijgen, door het allerlei beloften te doen, waarvan de nakoming of niet gemeend of onmogelijk zou blijken. Toen Gajus in Rome terugkwam, bevond hij, dat het volk geheel anders jegens hem gezind was. Hij dong voor den derden keer naar het tribunaat, doch werd niet gekozen. Nu stelde de senaat een wet voor, waarbij de stichting van de kolonie Junonia werd verboden op grond, dat de plaats, waar Carthago had gestaan, vervloekt was. Gajus wilde alles beproeven om dit wetsvoorstel te doen verwerpen, maar de optimaten hadden hunne maatregelen genomen. In de volksvergadering ontstond twist, en nu liet de consul Lucius Opimius gewapenden op Gajus ende zijnen inhouden. Er ontstond een hevig gevecht. De aanhangers van Gajus moesten onderdoen en nu bezwoeren zij hem, zijn leven om den wil des volks te redden. Schoorvoetend gaf hij aan het verzoek gehoor. Van een getrouwen slaaf vergezeld, nam hij de vlucht, maar onder het gaan struikelde hij, en verstuurde hij den voet. Zijn doel om den anderen oever van den Tiber te bereiken, kon hij niet volvoeren. Hij sloeg met zijn slaaf een bosch in, waar men weldra beider lijken vond. Drie duizend aanhangers van Gajus verloren bij deze gelegenheid het leven.

De optimaten waren met zulk een haat tegen de gebroe-

ders Gracchus vervuld, dat het aan hunne moeder verboden werd de rouw over haar zoon aan te nemen. Hunne nagedachtenis werd echter weldra zoozeer door het volk geëerd, dat het Cornelia sedert niet anders noemde dan *de moeder der Gracchen*.

Marius.

Na den dood der Gracchen nam het verzet tegen de optimaten een einde. De uitvoering van al de hervormingen, door de Gracchen doorgedreven, werd gestaakt. Behalve Narbo (het tegenwoordige Narbonne) werd ergeene nieuwe kolonie gesticht, want de optimaten wenschten een groote bevolking van *proletariërs* (haveloozen) in Rome te houden, dewijl dezen gemakkelijk om te koopen waren, om in de volksvergaderingen naar den zin der aanzienlijken te stemmen. De zedeloosheid nam in Rome hand over hand toe. Menigeen ontzag zich niet zijn naaste bloedverwanten met vergift te vermoorden om daardoor een erfenis deelachtig te kunnen worden. Verscheidene deelen des rijks werden door slavenoproeren gekweld. In dezen droevigen toestand brak er een oorlog met Numidië uit. Koning Massinissa had zijn rijk nagelaten aan zijn drie zonen, van welke de oudste Micipsa zijn beide broeders overleefde. Micipsa vreezende, dat zijn beide zonen Abherbal en Hiëmpsal door Jugurtha, den bekwamen en heerschzuchtigen zoon van een zijner broeders, van den troon zou worden gestooten, bepaalde onder goedkeuring van de Romeinen, dat na zijn dood Numidië onder zijn beide zonen en Jugurtha verdeeld zou worden. Jugurtha liet echter Hiëmpsal terstond na den dood van Micipsa vermoorden en bestreed daarop Adherbal, dien hij, na hem overwonnen te hebben, insgelijks liet ombrengen. Wel hadden de Romeinen om dit te voorkomen gezantschappen naar Jugurtha gezonden, doch deze had zijn plan-

nen kunnen volvoeren, omdat hij, geheel bekend met de Romeinsche toestanden, erin geslaagd was, de meerderheid der senatoren door omkoopning op zijn hand te krijgen. Thans echter eischte de volkstribuun Gajus Memmius, dat Jugurtha voor zijn misdaden gestraft zou worden, en men zond een leger naar Afrika. Opnieuw wist Jugurtha zich door omkoopning van de Romeinsche bevelhebbers uit de verlegenheid te redden. Nu eischte het volk op voorstel van Gajus Memmius, dat Jugurtha zich te Rome zou komen verantwoorden. De Numidische koning voldeed aan den gestelden eisch, doch door nieuwe omkoopningen zag hij zich in staat gesteld ongehinderd huiswaarts te keeren, zonder dat hij zich had behoeven te verantwoorden. Toen hij Rome verliet, riep hij verachtelijk uit: „O vele stad! uw ondergang is nabij, zoodra zich een kooper voor u opdoet!”

De ontevredenheid der goedgezinden in Rome dwong den senaat, den oorlog tegen Jugurtha te hervatten. Het Romeinsche leger werd echter, waarschijnlijk ten gevolge van nieuwe omkoopningen, zoo slecht aangevoerd, dat Jugurtha een volkomen overwinning behaalde, en de Romeinsche krijgslieden dwong onder het juk door te gaan. Na deze ramp verkozen de Romeinen den onomkoopbaren optimaat Metellus tot opperbevelhebber, die echter geen middelen, hoe verraderlijk ook, ontzag om zich de overwinning te verzekeren. Metellus koos zich tot onderbevelhebber Gajus Marius, een boerenzoon, die zich onder Scipio Aemilianus zoozeer door dapperheid en krijgsbeleid had onderscheiden, dat deze, toen hem eens aan een gastmaal werd gevraagd, wie hem als veldheer zou kunnen opvolgen, Marius op den schouder klopte en antwoordde: „Misschien deze.” Marius had zich daarna in de betrekking van volkstribuun als een krachtig verdediger van de rechten des volks doen kennen en eindelijk zijn aanzien verhoogd door in het huwelijk te treden met Julia, uit de patricische familie Caesar.

Met behulp van Marius slaagde Metellus erin orde en tucht in het leger te herstellen en een beslissende overwinning op Jugurtha te behalen. Toen de tijd voor het verkiezen van consuls was aangebroken, verliet Marius het leger om naar die betrekking te dingen, en hij werd gekozen. Van nu af betoonde hij zich een beslist tegenstander der optimaten. Om den oorlog tegen Jugurtha met kracht te kunnen voortzetten, bracht hij een nieuw leger op de been, dat hij hoofdzakelijk uit proletariërs samenstelde, die zich in 't vooruitzicht van buit te kunnen behalen gaarne bij hem aansloten, terwijl hij zich daardoor tevens de boeren, die liever op hunne landhoeven bleven dan ten strijde trokken, tot vrienden maakte.

Toen Marius in Afrika was aangekomen, behaalde hij menige overwinning, maar spoedig werd het hem duidelijk, dat de oorlog niet tot een goed einde zou worden gebracht, indien hij Jugurtha niet in handen kreeg. Dit doel was niet te bereiken, indien hij er niet in slaagde Bocchus, koning van Mauritië en schoonvader van Jugurtha, tot een verbond met Rome over te halen. Hij knoopte daarom onderhandelingen met Bocchus aan, en deze toonde zich bereid de aangelegenheden te regelen met den optimaat Sulla, den bekwamen aanvoerder der Romeinsche ruitrij. Met overleg en geslepenheid wist Sulla het zoover te brengen, dat Jugurtha door zijn schoonvader op verraderlijke wijze gevangen genomen en aan de Romeinen uitgeleverd werd. Spoedig daarna keerde Marius naar Rome terug, waar hij zijn zegepraal hield. Vóór zijn wagen liep Jugurtha in koninklijk gewaad gedost en vergezeld van zijn beide zonen. Slechts met moeite kon de gevallen koning tegen het grauw beschermd worden, dat hem de oorrellen openscheurde om de kostbare oorringen, die eraan hingen, machtig te worden. Jugurtha werd daarop in een kerker geworpen, waar hij weldra ten gevolge van de ondergane mishandelingen en den honger stierf.

Terwijl Marius in Afrika streed, waren Germaansche

volken, bekend onder den naam van Kimbrenen Teutonen uit het Noorden op het Romeinsche rijk aangetrokken, en hadden zij de tegen hen afgezonden legers geheel verslagen. Een groote angst maakte zich van de Romeinen meester, en daar niemand zulk een algemeen vertrouwen als veldheer bezat als Marius, werd deze tot opperbevelhebber tegen de Germanen gekozen.

Waarschijnlijk wegens de groote moeilijkheid om gezamenlijk door dezelfde Alpenpassen Italië binnente dringen, scheidden de Kimbren en Teutonen zich van elkander. De Teutonen zouden de westelijke, de Kimbren de meer oostelijke passen doortrekken. Toen Marius met zijn leger Romeinsch Gallië binnentrok, vond hij alleen de Teutonen tegenover zich. Terstond richtte hij een zeer sterke legerplaats op, van welker wallen zijn soldaten de Germanen konden aanschouwen. Dit was noodig, omdat de krachtige, deels naakte, deels met pantsers bedekte gestalten en het woede krijgsgeschreeuw der Teutonen de Romeinen met schrik vervulden. Door zijn soldaten aan het gezicht dier vreesaanjagende mannen te gewennen, kwamen zij hun angst langzamerhand te boven. Bovendien werkte Marius op het bijgeloof zijner krijgers. Hij had een Syrische waarzegster bij zich, die in haar slaap den Romeinen de overwinning verzekerde, terwijl hij op eenigen afstand twee tamme gieren liet opvliegen, die, toen zij op de legerplaats aanvlogen, door de soldaten beschouwd werden als boden eener aanstaande overwinning.

In de meening, dat Marius hen wel zou aanvallen, omringden de Teutonen de legerplaats der Romeinen. De Romeinsche veldheer achtte den tijd om te strijden echter nog niet gekomen, en hield zijn krijgslieden binnen de verschansingen. De Teutonen schreven dit aan lafhartigheid toe. Zij begonnen de Romeinen, die aan hunne uitdagingen geen gevolg gaven, te beschimpen en waagden weldra een bestorming. Drie achtereenvolgende dagen trachtten de scharen der Teutonen met teugelloozen moed

en doodsverachting de Romeinen van achter hunne wallen te verdrijven, maar telkens werden zij teruggeslagen. Toen trokken zij af, den weg inslaande naar Italië en den Romeinen spottend toeroepende: of zij ook iets aan hunne vrouwen en kinderen te Rome hadden te zeggen. Zoodra de avond was gevallen, verliet Marius de legerplaats. Daar hij zich met zijn troepen, die langzamerhand gewend waren geraakt aan het gezicht der gevreesde vijanden, sneller kon bewegen dan de Teutonen, die met hunne vrouwen en kinderen optrokken, had Marius na eenige dagen zijn leger in de nabijheid van Aquae Sextiae (Aix) samengetrokken tegenover het centrum van de Teutonen, die over eene groote uitgestrektheid een zeer lange linie vormden. Nu besloot hij tot den aanval over te gaan. Met zijn overmacht wierp hij de voor hem staande Teutonen terug, en drong hij door tot den wagenburcht, een kring van wagens, in welke zich de vrouwen met de kinderen, de grijsaards en de mondbeloeften bevonden. Maar nu stormden de vrouwen deels gewapend, deels ongewapend op de Romeinen in, en er ontstond een nieuwe strijd, hachelijker voor de Romeinen dan de vorige: menige ongewapende vrouw ontruikte aan een Romein schild en zwaard en sloeg dan verwoed op de aanvallers los. De duisternis maakte een einde aan dit bloedig gevecht. Den volgenden dag werd de strijd hervat. De Teutonen werden zoo goed als vernietigd, want toen de Romeinen opnieuw tot den wagenburcht waren doorgedrongen en de vrouwen, ondanks haar heldenmoed het onderspit moesten delven, brachten zij, om niet levend in de handen der Romeinen te vallen, eerst haar kinderen en daarna zich zelve om het leven. Onder de gevangenen, die de Romeinen hadden gemaakt, behoorde de reusachtige aanvoerder Teutobod.

Gedurende den winter trokken de Kimbren, misschien over den Brennerpas, zuidwaarts. De consul Quinctus Lutatius Catalus, die de Alpenpassen, welke toegang tot de Po-vlakte verleenden, moest bewaken, werd door hen verslagen, en

nu drongen zij het weelderige Italië binnen, waar zij spoedig hunne ruwe, geharde levenswijze lieten varen. Onmiddellijk begaf Marius zich naar de Po-vlakte, waar hij de verstrooide benden van Catulus weder bijeenbracht en zich gereedmaakte den vijand aan te vallen. De Kimbren, die zich verspreid hadden, en behagen waren gaan scheppen in een meer weelderig leven, dan zij vroeger konden leiden, zonden een gezantschap naar Marius, van wien zij den afstand van een voldoende grondgebied eischten, om er met hunne broeders, de Teutonen, te kunnen wonen, in welk geval zij beloofden vreedzame bureu der Romeinen te zullen zijn. Marius deed de onderhandelaars opmerken, dat hunne broeders vernietigd waren. De Kimbren konden het niet gelooven, waarop Marius eenige gevangengemaakte Teutonen zijn verzekering liet bevestigen. Deze tijding bracht onder de Kimbren een groote woede teweeg. Hun aanvoerder Bojorix reed naar de legerplaats van Marius, en daagde hem uit tot het leveren van een veldslag, hem overlatende tijd en plaats te bepalen. Niets kon Marius aangenamer zijn dan dit aanbod. Hij koos als strijdplaats de voor zijn ruitery zeer geschikte vlakte bij Vercelli, en weldra had hier het gevecht plaats, dat met den geheel ondergang der Kimbren eindigde.

Toen Marius in Rome was teruggekeerd, werd hij door het volk, dat in hem den redder van den staat erkende, luide toegejuicht. De lof, die hem werd toegezwaaid, wekte den naijver tegen hem op van de optimaten, die, ofschoon zij zijn krijgstalenten moesten erkennen, toch alles deden, wat zij konden, om zijn diensten te verkleinen. Marius werd hierdoor hun verbitterde vijand en trachtte, ofschoon hij geen staatsman was, zoowel in vredes- als in oorlogstijd de eerste man in Rome te zijn.

Gedurende de vijf achtereenvolgende jaren, dat Marius tot consul was verkozen, had hij groote hervormingen in de Romeinsche legers tot stand gebracht. Terwijl de Romeinen vroeger hunne beste troepen achteraan plaatsten

om den strijd lang te kunnen volhouden, had Marius, ten einde woeste aanvallen des te beter te kunnen afslaan, de noodzakelijkheid ingezien om de bestekrijgsbenden vooraan te plaatsen. Om dit te gemakkelijker te kunnen doen, was op zijn verlangen ieder ligioen in tien cohorten verdeeld, ieder van zes centuriën of afdeelingen van 100 man. Iedere cohorte had een zilveren adelaar tot veldteeken, en kon door den veldheer naar goedvinden in de eerste, tweede of derde slaglinie worden geplaatst, Ondertusschen had de beschaafde volksklasse, die vroeger de kern des legers uitmaakte, zich meer en meer aan den krijgsdienst onttrokken. Het was daarom noodig geworden de gelederen aan te vullen met arme lieden, die voor soldij dienden en het vooruitzicht hadden, indien zij niet sneuvelden, van den behaalden buit een rustigen ouden dag te hebben. Dat uitzicht op buit maakte, dat de huurlingen zich met getrouwheid hechtten aan een bekwaam veldheer, onder wien zij kans hadden ter overwinning te worden geleid. Dit was vooral het geval met de *praetorianen*, een cohorte van de beste krijgslieden, die als het ware de lijfwacht van den veldheer vormde.

Steunende op de trouw zijner oude krijgslieden en op de liefde der menigte, zocht Marius aan de optimaten het hoofd te bieden. Te midden van het getwist, dat hieruit ontstond, kwamen Rome's bondgenooten in Italië tot opstand, omdat de krijgsdienst voor hen drukkender werd naarmate de Romeinen zelve minder krijgsdienst verrichtten. Na geruimen tijd met afwisselend geluk te hebben gestreden, slaagden de Romeinen erin verdeeldheid onder de opstandelingen te verwekken en daardoor het grootste gedeelte van Italië weder tot rust te brengen. In Campanië bleef echter de opstand aanhouden, en daarheen werd de optimaat Sulla als consul gezonden.

S u l l a.

Toen Sulla zich naar zijn leger in Campanië had be-

geven, zag de senaat zich verplicht den oorlog te verklaren aan Mithridates, den koning van Pontus, die Klein-Azië veroverd, en een Romeinsch gezant gedood had door hem gesmolten goud in den mond te laten gieten, „ter bevrediging van de onverzadelijke hebzucht der Romeinen.” Uit haat had hij na het ontvangen der oorlogsverklaring den heimelijken last gegeven al de Romeinen, die zich in de steden van Klein-Azië bevonden, op een zelfden dag te vermoorden, en dit wreed bevel werd aan 80,000 mannen, vrouwen en kinderen voltrokken, wier lijken als aas voor de roofvogels moesten strekken.

Terwijl Sulla zich verheugde in het vooruitzicht door den oorlog tegen Mithridates grooten roem te behalen, wist de volkspartij, die hem vreesde, te Rome te bewerken, dat Marius benoemd werd tot bevelhebber van het leger, dat in Campanië stond, om daarmede naar Klein-Azië te trekken. Sulla was echter niet voornemens zich aan dat besluit te onderwerpen. Hij bezat in hooge mate de kunst, zich van de genegenheid zijner krijgslieden te verzekeren. Terwijl hij in alles, wat den krijgsdienst betrof, de strengste tucht handhaafde, gaf hij den soldaten alle gelegenheid, zich in hun vrijen tijd aan uitpattingen over te geven: hij zelf nam er somtijds deel aan, en hij liet oogluikend toe, dat de boeren door het krijgsvolk werden afgeperst. Sulla, zeker van zijn zaak, deelde het besluit van den senaat, om hem door Marius te vervangen, aan zijn troepen mede, en dezen verklaarden daarop, dat zij Sulla getrouw zouden blijven en hem volgen, waarheen hij verkoos. Sulla trok tegen Rome op en drong de stad binnen, ondanks den tegenstand, dien Marius hem met eenige haastig bijeengetrokken troepen bood.

Meester van Rome zijnde, wist Sulla den senaat een besluit te doen nemen, waarbij twaalf hoofden der volkspartij, en daaronder Marius, van hoogverraad beschuldigd en vogelvrij verklaard werden. Slechts één senator, de grijze Quinctus Mucius Scaevola, had het gewaagd zich

tegen Sulla te verzetten met de woorden: „Al dreigen uw krijgslieden, die de vergaderzaal omringen, mij met den dood, nooit zult gij van mij verkrijgen, dat ik Marius, den man, die den staat heeft gered, tot een vijand des vaderlands verklaar.”

Marius zocht zich door de vlucht te redden. Hij hield zich eenigen tijd op in de moerassige kuststreek, tusschen Rome en Napels, maar werd daar opgespoord door de ruiters, die Sulla had uitgezonden om zich van hem meester te maken. Hij werd naar Minturnae gevoerd, waar men reeds het bevel had ontvangen Marius om te brengen, zoodra hij daar zou zijn aangekomen. Na een langdurige beraadslaging zond het bestuur der stad een Kimbrischen slaaf naar de gevangenis, waarin Marius gebracht was, met het bevel dezen te dooden. Zoodra de Kimber met zijn zwaard den kerker van Marius binnentrad, bemerkte deze, wat er gaande was, en overeind springende, riep hij met donderende stem den slaaf toe: „Kerel, durft gij het wagen, Gajus Marius te vermoorden!” De slaaf hierdoor verschrikt, liet het zwaard aan zijn hand ontglippen en snelde terug. Toen het bestuur van het voorval kennishad gekregen, liet het, zich schamende den redder van Italië te hebben willen vermoorden, Marius met een schip vertrekken, dat hem naar de kust van Carthago overbracht. Nauwelijks was hij aan land of een dienaar van den Romeinschen praetor, die in deze streek het bevel voerde, kwam hem aanzeggen, dat hij dat gebied moest verlaten, wilde hij niet als vijand behandeld worden. Hierover verontwaardigd, zat de grijze balling geruimen tijd sprakeloos, toen stond hij op en sprak tot den dienaar: „Zeg uw meester, dat gij Gajus Marius hebt gevonden, zittende op de puinhoopen van Carthago.” Intusschen zag Marius zich genoodzaakt verder te trekken en zwervend aan de wraak van Sulla te ontkomen.

Het was ondertusschen hoog tijd geworden, dat Sulla tegen Mithridates optrok, die zich reeds van de Romeinsche

provincie Achaja had meester gemaakt. Met slechts vijf legioenen stak Sulla naar de kust van Epīrus over en behaalde in Beotië op de veldheeren van Mithridates een overwinning, waardoor hij meester werd van geheel Griekenland met uitzondering van Athene. Sulla sloeg het beleg voor deze stad, die door de veldheeren van Mithridates moedig verdedigd werd. Wegens geldgebrek zag Sulla zich genoodzaakt zich van de tempelschatten van Delphi en Olympia meester te maken, maar eindelijk, toen Athene uitgehongerd was, gelukte het hem de stad stormenderhand in te nemen.

Terwijl Mithridates door een Romeinsch leger onder Fimbria in Klein-Azië in 't nauw werd gebracht, werd zijn leger in Thessalië zoozeer door Sulla verslagen, dat deze naar Klein-Azië kon oversteken en den koning van Pontus, die zich door zijn tiranniek bestuur, bij de door hem overwonnen volken gehaat had gemaakt, tot een vrede dwong, waarbij deze afstand deed van al zijn Kleinaziatische veroveringen. Nu besloot Sulla met zijn leger naar Rome terug te keeren.

Ondertusschen had hier de volkspartij weder de bovenhand gekregen. Door haar toedoen was, tijdens de afwezigheid van Sulla, Cinna tot consul gekozen. Deze eischte, dat allen, die door Sulla verbannen waren, teruggeroepen zouden worden, en dat aan de bewoners der steden van Italië dezelfde rechten zouden worden geschonken, die de inwoners van Rome bezaten. De senaat verzette zich tegen die eischen, op grond, dat Cinna beloofd had geen veranderingen in de staatsregeling te brengen. Op den dag, dat over zijn voorstellen zou worden gestemd, verscheen Cinna met zijn aanhangers gewapend op de vergaderplaats. Daar werd hij echter door de eveneens gewapende optimaten aangevallen. Er ontstond een bloedig gevecht, dat aan 10,000 menschen het leven kostte en met de nederlaag van Cinna eindigde. Nu verklaarde de senaat Cinna vervallen van zijn ambt als consul, doch deze had zich ter-

stond naar het leger in Campanië begeven, en dit bleef hem als den wettigen consul erkennen. Cinna trok nu tegen Rome op en riep de ballingen weder terug. Vijfhonderd hunner met Marius aan het hoofd landden weldra op de kust van Etrurië. Aangedreven door wraakzucht, liet Marius zijn

Partijen in strijd,

manschappen de slavenkerkers met geweld openbreken, en schonk aan alle slaven de vrijheid en wapenen, op voorwaarde, dat zij zich onder zijn gelederen zouden scharen. Daar ook vluchtelingen uit Rome en andere bewoners van Italië zich bij Marius aansloten, had deze weldra een leger-

tje van 6,000 man en een vloot van 40 schepen onder zijn bevel, welke laatste den Tiber blokkeerde om Rome den toevoer van graan af te snijden. Ondanks den wakeren tegenstand, dien de optimaten boden, gelukte het Cinna en Marius Rome te veroveren en nult Marius allen, die hem eens hadden gekrenkt, op onmenschelijke wijze opsporen en om het leven brengen. Vijf dagen en nachten werd er voortdurend gemoord op een wijze, die zelfs Cinna tegen de borst stuitte. Slechts weinigen slaagden erin aan de bloeddorst van Marius te ontkomen. Tot die gelukkigen behoorde Cornutus, wiens slaven een lijk, dat zij heimelijk hadden weggehaald, den gouden ring en een gewaad van hun meester aandeden, vervolgens in de woning van Cornutus ophingen, en het daarna aan de trawanten van Marius als het lijk van hun meester toonden.

Het toegeven aan zijn wraakzucht ontroofde Marius zijn gemoedsrust. De slaap ontvlood zijn legerstede en bij dag zocht hij de herinneringen aan zijn bloeddorstige daden in woeste drinkgelagen op zijde te zetten. Tegen zulk een leven was hij niet lang bestand. Hij stierf weldra in den ouderdom van zeventig jaar. Na zijn dood liet Cinna de woeste bende, die Marius zoogewillig ten dienste had gestaan, neersabelen, en daarna regeerde hij vier achtereenvolgende jaren als consul, zonder herkozen te worden: hij zelf benoemde ieder jaar zijn medeconsul. Gedurende dien tijd heerschten rust en veiligheid in de stad, totdat eensklaps de tijding werd verspreid, dat Sulla den oorlog tegen Mithridates geëindigd had en voornemens was naar Rome terug te keeren. Terstond begaf Cinna zich naar het leger, dat zich bij Ancona bevond, met het doel er mede tegen Sulla op te trekken. Toen hij echter dit plan aan de krijgslieden had medegedeeld, werden dezen oproerig en vermoordden hem.

Niet lang daarna landde Sulla met zijn troepen te Brundisium. Hij handhaafde zulk een strenge krijgstucht en betoonde zich zoo zachtmoedig en vergevensgezind, dat hij

veler vertrouwen won en niet alleen optimaten, zooals Marcus Crassus, maar zelfs aanhangers van Cinna, zooals Gnaeus Pompejus, zich bij hem aansloten. Nadat Sulla de tegen hem afgezonden legers had verslagen, drong hij strijdende Rome binnen. Hij liet 4000 gevangenen in een gebouw nabij de vergaderzaal van den senaat bijeenbrengen en gaf daarop bevel allen neer te houwen. Dit geschiedde op een tijd, dat Sulla met den senaat vergaderde, en toen de senatoren op het hooren der angst- en stervenskreten van de ongelukkigen verschrikt opsprongen, sprak Sulla met ijzingwekkende koudheid: „Laat u niet storen, het zijn maar eenige boosdoenders, die ik laat straffen.”

Op zijn verlangen werd Sulla voor zijn leven tot dictator benoemd, en nu begon hij zijn tegenstanders te vervolgen, met een koelbloedigheid en wreedheid, die het woeden van Marius in de schaduw stelden. Allen, die slechts het geringste tegen hem misdreven hadden, werden vogelvrij, en hunne goederen verbeurdverklaard. Wie een vogelvrijverklaarde ombracht, ontving een belooning van 12,000 denariën (6,000 Gld.), wie hem een schuilplaats verleende, al was het zijn naaste bloedverwant, werd met den dood gestraft. Een onbeschrijfelijke angst en onrust maakte zich van de gansche bevolking meester, want niemand wist aanvankelijk, of hij soms onbewust op goeden voet stond met een vogelvrijverklaarde, en dit kon hem het leven kosten. Om velen gerust te stellen, liet Sulla dagelijks lijsten uitgeven, waarop de namen zijner slachtoffers vermeld stonden. Niemand was echter in die dagen zijn leven zeker, zelfs bloedverwanten en vrienden wanstrouwden elkander, want Sulla's aanhangers zochten te bewerken, dat hunne persoonlijke vijanden op de proscriptie-lijsten werden geplaatst, zelfs al hadden zij nooit iets tegen Sulla of de partij der optimaten misdreven, en wanneer hun dit soms mislukte, namen zij hunne toevlucht tot sluipmoord, een misdaad, welke in die dagen straffeloos kon worden gepleegd. Met de verbeurdverklaarde goede-

ren verrijkte Sulla zich zelf en zijn vrienden: vooral wist Crassus met onbeschaamde schraapzucht zich een groot gedeelte van den buit toe te eigenen. Zelfs getrouwe aanhangers, die aan Sulla uitstekende diensten hadden bewezen, verkeerden in levensgevaar, wanneer zij zich niet in alles naar den wil des dictators gedroegen. Een hunner, Ofella, dong, in strijd met Sulla's verlangen, naar het ambt van consul. Sulla liet hem op de markt nederhouwen en kwam openlijk voor deze schanddaad uit. Hij vergoelijkte haar voor het volk met de opmerking, dat hij gehandeld had als zekere boer, die, na tweemaal vruchteloos zijn kleederen van ongedierte gezuiverd te hebben, eindelijk zijn gansche plunje maar op 't vuur had geworpen.

Toen er een einde aan het bloedvergieten was gekomen, maakte Sulla een groote verandering in de staatsregeling door de macht der optimaten voor goed te vestigen, en bracht hij eenige goede wetten, vooral betreffende het strafrecht, tot stand. Na eenige jaren begon de last der alleenheerschappij Sulla te vervelen. Hij legde haar vrijwillig neder, om zich te Puteöli, aan de Campaansche kust, ongestoord aan een losbandig leven te kunnen overgeven. Omringd door tooneelspelers, danseressen en zangers, baadde hij zich in alle mogelijke zinnelijke genietingen, terwijl hij zich van tijd tot tijd van het gejoel der losbandigheid afzonderde om zijn gedenkschriften, die echter voor ons verloren zijn, op te stellen. Slechts korten tijd bracht hij te Puteöli door, hij stierf er weldra op zestigjarigen leeftijd aan de gevolgen zijner uitpattingen.

P o m p e j u s ,

Sedert Sulla het staatstoonel had verlaten, zochten verschillende personen de alleenheerschappij te verwerven. Tot de voornaamsten hunner behoorden de rijke Crassus en de nog jeugdige Gnaeus Pompejus, een man met een

gezond en sterk gestel, een voortreffelijk ruiter, een voorzichtig en dapper veldheer, die door zijn rijkdom en het geluk, dat hem bij al zijn ondernemingen diende, spoedig de aandacht op zich vestigde, en daardoor zoo vermaard werd, dat hij zich overtuigd hield, boven al zijn tijdgenooten uit te blinken.

Onder de ballingen, die, beducht voor Sulla's wraak, Italië hadden moeten verlaten, behoorde de voortreffelijke leider der volkspartij, Sertorius. Hij had zich naar Spanje

Gn. Pompejus, in zijn jeugd.

begeven en won daar door zijn rechtschapenheid en zijn veldheerstalent zoozeer de achting en de liefde der Lusitaniërs, dat dezen hem tot veldheer verkozen. Sulla had zijn bekwamen veldheer Metellus Pius tegen hem afgezonden, doch Sertorius was zegevierend gebleven, en nu voegden zich zooveel Romeinsche ballingen, en daaronder een groot aantal Senatoren, bij hem, dat hij uit heneensenaat samenstelde, dien hij den eenig wettigen noemde.

Gedurende de twisten, die na het aftreden van Sulla in

Italië plaats hadden, trok de ontevreden veldheer Perpenna met zijn leger insgelijks naar Spanje om zich bij Sertorius aan te sluiten. Het was zijn bedoeling zelfstandig naast dezen te staan, doch zijn soldaten dwongen hem Sertorius als opperbevelhebber te erkennen. Nu besloot de senaat te Rome zich beter ten strijde te rusten om aan den opstand in Spanje een einde te maken. Het opperbevel werd toevertrouwd aan Pompejus, die in 77 v. C. over de Alpen trok, en in Spanje de troepen van Metellus Pius met de zijne vereenigde. Sertorius hield zich met beleid staande, maar bij vermoedde niet, dat in zijn gelederen verraad schuilde. Perpenna haatte Sertorius, omdat deze zijn meerdere was, en slaagde erin een samenzweering tot stand te brengen met het doel den wakkeren veldheer te vermoorden. Op een feest, dat Perpenna gaf, en waarbij Sertorius als gast tegenwoordig was, werd deze om het leven gebracht. Perpenna bereikte zijn doel niet om in de plaats van Sertorius opperbevelhebber te worden. Slechts een deel van het leger gehoorzaamde hem, en nu werd hij door Pompejus aangevallen en verslagen. Weldra daarna was de opstand in Spanje onderdrukt.

Terwijl Pompejus in Spanje zoo voorspoedig was, werd Rome door een nieuw gevaar bedreigd. Het aantal slaven was in Italië op onrustbarende wijze toegenomen. Delandbouw, de veehoederij en de geringe handwerken werden bijna uitsluitend door slaven uitgeoefend. Bovendien werden de sterkste en dapperste slaven gebruikt om als gladiatoren het Romeinsche volk bij de openbare spelen te vermaken. Het was voor de ontaarde Romeinen zulk een genot geworden, de kreten van smart der gewonden te hooren en de pijnlijke stuiptrekkingen der stervenden te zien, dat menigeen er een winstgevend bedrijf van begon te maken, slaven tot gladiatoren af te richten. Te Capua en te Ravenna, waar de levensmiddelen goedkooper waren dan te Rome, ontstonden er gladiatoren-scholen, waar de slaven volgens vastgestelde regelen onderwezen werden

in de kunst om elkander het leven te benemen. De eigenaars dier scholen verhuurden hunne gladiatoren tegen hooge prijzen aan de aanzienlijken, die zich door het geven van spelen in de gunst des volks wilden dringen. Nu kwamen een paar honderd gladiatoren van de school te Capua overeen, liever hun leven voor hunne eigene vrijheid te wagen, dan in den strijd tegen elkander tot vermaak van hunne verdrukkers, de Romeinen. Desamenzwering werd ontdekt en daardoor slaagden slechts ruim zeventig erin naar den Vesuvius te vluchten en zich van wapenen te voorzien. Zij kozen drie hunner tot aanvoerders, waarvan Spartacus, een afstammeling van Thracische koningen, door zijn heldenmoed en veldheerstalent het meest uitblonk. Van den Vesuvius uit ondernamen de gladiatoren telkens strooptochten om in hun onderhoud te voorzien en om de slavenkerkers te openen, ten einde met de bevrijde slaven hunne bende te vergrooten. Een afdeeling van 3000 Romeinsche soldaten werd afgezonden om de opstandelingen in te sluiten en uit te hongeren, doch de gladiatoren klauterden langs steile bergwanden naar beneden, overvielen de Romeinsche wachtposten en joegen weldra hunne aanvallers op de vlucht. Van nu af kreeg Spartacus zulk een toevoer van manschappen, dat hij eerlang over 70,000 strijders het bevel voerde. Nadat hij gedurende twee jaren menige overwinning bevochten, en grooten buit behaald had, besloot hij naar het Noorden van Italië op te trekken om zich van daar naar zijn vaderland te begeven. Dit plan werd afgekeurd door de Galliërs, die onder zijn bevelen stonden, en hierdoor kwam er in het leger der opstandelingen oneenigheid. De Galliërs scheidden zich af en werden spoedig daarna door het groote leger der Romeinen, dat onder het bevel van Crassus stond, verslagen. Nu kon Spartacus aan de overmacht niet langer het hoofd bieden. Ook hij werd door Crassus verslagen en vond dapper strijdende den dood. Vijf duizend vluchtelingen waren voornemens zich over de Alpen in veiligheid te brengen, toen

zij op hun weg Pompejus ontmoetten, die zegevierend uit Spanje terugkwam. Het viel hem niet moeilijk, de kleine bende geheel te vernietigen en daarop eigende hij zich, tot groot verdriet van Crassus, de eer toe, aan den slavenopstand een einde te hebben gemaakt.

Zoodra Pompejus in Rome terug was gekeerd, eischte hij voor zijn soldaten landerijen en voor zich zelven het consulaat en het recht een zegepraal te houden. Volgens de veranderingen, die Sulla in de staatsregeling had gebracht, mocht niemand tot consul worden benoemd, die niet vooraf met eenige andere hooge staatsambten bekleed was geweest. De eisch van Pompejus was daarom in strijd met de wet, maar hij sloot zich nu evenals Crassus, die insgelijks naar het consulaat dong, bij de volkspartij aan en de optimaten, bevreesd voor de legers der beide candidaten, lieten toe, dat zij verkozen werden. De staatsregeling van Sulla werd daarop, om de volkspartijgenoege te doen, op voorstel van de consuls afgeschaft.

Sedert den ondergang van Carthago hadden de Romeinen hunne oorlogsvloot meer en meer verwaarloosd. De zeeroovers waren daardoor in aantal toegenomen. Soms tijds landden zij aan de kusten om zich van menschen meester te maken, die zij als slaven verkochten, en dan weder maakten zij koopvaarders buit. De Romeinsche ballingen hadden een schuilplaats gevonden onder de zeeroovers en door hen was er een rooversstaat gesticht, die over een duizendtal schepen beschikte en een bondgenoot werd van Mithridates. De tochten door verschillende Romeinsche veldheeren tegen de zeeroovers ondernomen, waren zonder gevolg gebleven. Dientengevolge kwam er een groote stilstand in den handel en begonnen de graanprijzen te Rome op een onrustbarende wijze te stijgen. Het werd tijd, dat aan de zeerooverij op zulk een uitgebreide schaal een einde werd gemaakt, en nu droeg men aan Pompejus, ofschoon tegen den wil der optimaten, een soort dictatuur op met den last om de zeeroovers uit te roeien. Boven

verwachting volvoerde Pompejus de hem gedane opdracht. In drie maanden tijds versloeg hij hen in een zeegevecht, ontnam hij hun de steden en eilanden, die zij bezet hielden, veroverde hij op hen negentig groote en een veel grooter aantal kleine oorlogsschepen en nam hij 20,000 zeeroovers gevangen. Ter belooning voor deze daad werd hij benoemd tot opperbevelhebber tegen Mithridates, die reeds sedert eenige jaren den oorlog tegen Rome had hervat.

Nadat Mithridates door Sulla tot den vrede was gedwongen, had hij zich geduecht ten strijde toegerust, daar hij wel inzag, dat Rome, zoodra het elders rust had gekregen, een poging zou doen om zijn rijk te vermeesteren. Toen in het jaar 75 v. C. koning Nicodemus III van Bythinië als de laatste afstammeling van zijn geslacht bij zijn overlijden zijn rijk aan de Romeinen had vermaakt, en de Romeinen daardoor de onmiddellijke naburen van Pontus waren geworden, begon Mithridates zelf den oorlog. De krijgskans was hem echter niet gunstig. Door den consul Lucullus werd hij te land en ter zee zoo geduecht verslagen, dat hij zijn rijk moest verlaten en een schuilplaats zoeken bij zijn schoonzoon Tigrānes, den koning van Armenië, die zich als een opvolger van de vroegere Perzische koningen beschouwde, zijn rijk door veroveringen vergroot, en een koningsstad, Tigranocēta, gebouwd had, die in pracht het oude Babylon moest evenaren. Nadat Lucullus te vergeefs de uitlevering van Mithridātes had geëischt, viel hij Tigrānes aan, op wien hij een lusterrijke overwinning bij Tigranocerta behaalde. Om van het verkregen voordeel partij te trekken, zette Lucullus zijn tocht voort, en kwam hij op de Armenische hoogvlakten, waar reeds de winter in alle gestrengheid heerschte. De aan een warmer klimaat gewende soldaten moesten voortdurend over sneeuwvelden trekken en begonnen te morren. Tevens werd hij als optimaat door de volkspartij te Rome tegengewerkt, ten gevolge waarvan hij eerst zon-

der onderstand gelaten, en daarna door Pompejus vervangen werd. Hij ging nu te Rome als ambteloos burger leven, doch op een zoo weelderigen voet, dat ieder zijner gewone dagelijksche maaltijden 5000 Gld. kostte (Lucullische maaltijden).

Ondertusschen hadden Mithridātes en Tigrānes zich weder eenigszins hersteld, doch zij werden door Pompejus volkomen geslagen, die hierop geheel Syrië onder de Romeinsche opperheerschappij bracht.

Mithridates, gedrukt door de vele rampen, die hem troffen, gedroeg zich steeds met meer wreedheid. Hij meende voortdurend door verraders omringd te zijn, en ieder, dien hij verdacht, liet hij het leven ontnemen. Reeds had hij drie zijner zonen uit achterdocht doen ombrengen, toen een vierde, Pharnāces, zijn lieveling, het lot zijner broeders vreezende, zich aan het hoofd van een opstand plaatste. Mithridātes bevond zich nabij den Bospōrus, waar hij een leger bijeen had gebracht, met het doel daarmede den oorlog in Italië over te brengen, toen Pharnāces tegen hem optrok. Het leger des konings verklaarde zich voor zijn zoon. Van allen verlaten, begaf de ongelukkige vader zich naar zijn zoon, ten einde om het behoud zijns levens te smeeken. De zoon wilde zich echter tot niets verbinden, en nu keerde Mithridates terug naar het kasteel van Anticapaeum, waar zijn vrouwen en dochters zich ophielden. Niet bij machte zijnde zich hier te verdedigen, liet hij zijn vrouwen en dochters vergift innemen en nam het daarna zelf in; doch dewijl het niet snel genoeg bij hem werkte, liet hij zich door een slaaf doorsteken. Pharnaces zond het lijk zijns vaders aan Pompejus, die weldra zijn veroveringen genoeg had bevestigd om naar Italië terug te kunnen keeren.

Tijdens het verblijf van Pompejus in het Oosten had Rome aan een groote ramp blootgestaan. Het Romeinsche volk was diep bedorven. Het bekreunde zich weinig meer om rechtvaardigheid en streefde bijna uitsluitend naar

zinnelijk genot. De lagere volksklasse was afkeerig van werken, en liet zich door den staat of de rijken onderhouden: zij vroegde om *brood en spelen* (*panem et circensis*). De eenigszins meer gegoede burgers streefden de rijken na in de zucht naar uitspanningen en verkochten hunne stemmen aan wie er het meest voor bood. Onder zulke omstandigheden kon het den talentvollen maar bedorven Catilina niet moeielijk vallen een samenzwering tot stand te brengen, die haar vertakkingen door geheel Italië had, en niets minder beoogde, dan dat hij zich aan het hoofd van den staat zou plaatsen, ten einde te gemakkelijker zijn zinnelijke lusten te kunnen bevredigen. Het jaar 63 v. C. was bepaald voor het uitbreken van den opstand, en om hem te doen slagen achtten de saamgezworenen het wenschelijk, dat eenigen hunner met de hoogste waardigheden werden bekleed. Catilina dong daarom naar het consulaat. Toch werd zijn tegenstander Marcus Tullius Cicero, een man der volkspartij, gekozen, daar de optimaten, ofschoon aarzelend, liever op dien rechtschapen man hunne stem uitbrachten dan op hun verachtelijken standgenoot.

Uit vrees voor den terugkeer van Pompejus uit het Oosten, besloten de saamgezworenen hun plan te volvoeren op den dag, dat de consuls voor het jaar 62 v. C. gekozen zouden worden, en dan o. a. Cicero te vermoorden. Hun plan werd echter, eer het tot uitvoering kwam, ver-raden. Een der saamgezworenen, Curius, die wegens zijn schandelijk levensgedrag door de censoren uit den senaat was verwijderd, had liefdesbetrekkingen aangeknoopt met Fulvia, een slechte vrouw. Dewijl hij haar, ten gevolge van zijn verkwistingen, niet zulke rijke geschenken als vroeger kon geven, toonde zij hem minder genegenheid. Curius, hopen-de op het welslagen van de samenzwering, spiegelde haar voor, dat hij weldra weder in staat zou zijn haar evenals vroeger en nog beter te begiftigen. Hierdoor nieuwsgierig geworden, wilde Fulvia weten, op welken

grond hij uitzicht had weder rijk te worden, en nu deelde hij haar het plan der samenzweerdere mede. Terstond berichtte Fulvia, hetgeen zij vernomen had, aan den consul Cicero, die daarop in den senaat in tegenwoordigheid van Catilina, die zijn misdadige plannen niet ontkende, de gansche samenzwering in het licht stelde en zulke maatregelen nam, dat zij mislukte. Catilina vluchtte uit Rome en sneuvelde weldra in een gevecht tegen de troepen, die

M. Tullius Cicero.

hem achterna waren gezonden. Sedert noemde het volk Cicero, als redder der republiek, Vader des Vaderlands.

Caesar.

I.

Ondertusschen had de jeugdige Gajus Julius Caesar zich door zijn schitterende talenten en door de feesten, die hij

gaf, tot den lieveling des volks weten te maken. De senaat benoemde hem tot stadhouder van Spanje, doch hij kon niet terstond zijn ambt aanvaarden, dewijl hij zoozeer met schulden overladen was, dat zijn schuldenaren hem niet wilden laten vertrekken. Uit dezen nood werd hij gered door den rijken Crassus, die voor een zeer groote som borg voor hem bleef, en nu begaf hij zich op weg. Gedurende den tocht kwam Caesar door een onaanzienlijk plaatsje, en nu werd door een van zijn gevolg de vraag opgeworpen, of daar ook zulk een strijd om den voorrang zou zijn als in Rome. Terstond gaf Caesar hem hem kenschetsende antwoord: „Ik zou hier liever de eerste dan in Rome de tweede zijn.” In Spanje gaf Caesar blijken van zijn veldheerstalent, en gedroeg hij zich overigens als andere stadhouders, daar hij in één jaar zooveel geld bijeenschraapte, dat hij zijn ontzaglijke schulden kon betalen.

Pompejus was inmiddels met zijn troepen te Brundisium geland. De optimaten vreesden, dat hij aan hun hoofd naar Rome zou trekken om zich tot dictator op te werpen, doch hij trachtte zijn heerschzuchtige bedoelingen niet door wapengeweld te bereiken. De optimaten schepten nu weer nieuwen moed, en de senaat stond hem wel de eer eener zegepraal toe, maar sloeg zijn verzoek af om de door hem gemaakte beschikkingen in Azië te bekrachtigen, aan zijn veteranen landerijen te schenken en hem tot consul te helpen benoemen.

Toen het dienstjaar van Caesar was geëindigd, weigerde de senaat ook hem zijn steun bij het dingen naar het consulaat. Caesar besloot zijn wil toch door te zetten, maar om te kunnen slagen had hij de hulp noodig van invloedrijke personen. Hij wendde zich daarom tot Pompejus en Crassus, bracht tusschen die beiden een verzoening teweeg en sloot toen met hen een verbond, bekend onder den naam van het *eerste driemanschap*, waarbij zij beloofden in alle openbare aangelegenheden elkander bij te staan. De invloed, dien deze drie mannen bij het volk bezaten,

was zoo groot, dat zij nu in staat waren de republiek te beheerschen. Wilde de senaat, waarin de optimaten de meerderheid hadden, hun zin niet volgen, dan brachten zij de zaak voor de volksvergadering, die steeds overeenkomstig hun wil besloot. Ondanks de tegenwerking der optimaten werd Caesar tot consul verkozen. Voor tweeden consul viel de keus op den optimaat Calpurnius Bibulus, die echter spoedig door Caesar zoozeer op den achtergrond

Julius Cesar.

werd gedrongen, dat hij de zaken geheel aan zijn ambtgenoot overliet. Daar de Romeinen gewoon waren het jaar naar de beide consuls te noemen, werd het thans door het volk spottenderwijze het jaar van Julius en van Caesar genoemd (59 v. C.).

De driemannen wisten nu te bewerken, dat hun ieder een aanzienlijk stadhouderschap voor den tijd van vijf jaren werd opgedragen: Caesar dat van Cis- en Transalpijnsch Gallië, Pompejus dat van Spanje, en Crassus dat van Syrië.

Bovendien zorgden zij, dat hunne vrienden met de hoogste staatsambten werden bekleed. Pompejus bleef in Rome en liet zijn provincie door legaten besturen, terwijl Crassus spoedig den dood vond in een strijd tegen de Parthen.

Dewijl de Romeinen slechts het zuidelijk gedeelte van Transalpijnsch Gallië in hunne macht hadden, besloot Caesar zich krijgsroem te verwerven door het overige gedeelte te onderwerpen. Een Keltische stam, de Helvetiërs, die het tegenwoordige Zwitserland bewoonden, werden door de Germanen zoozeer in het nauw gebracht, dat zij besloten in Gallië nieuwe woonplaatsen te zoeken. Zij vraagden daarom aan Caesar verlof, door het aan Rome behorende gedeelte van Gallië te trekken. Dit verzoek werd afgeslagen, en nu besloten de Helvetiërs hun weg noordelijker te nemen door de Jura-passen. De Keltische volken, die daar woonden, vrezende uit hunne haardsteden verdrongen te worden, riepen de hulp van Caesar in, die terstond optrok om aan het verzoek te voldoen. Reeds was Caesar met zijn troepen de Helvetiërs genaderd, toen hij uit gebrek aan levensmiddelen naar Bibracte (thans Autun) terugtrok. De Helvetiërs zetten daarop de Romeinsche achterhoede achterna. „Zoodra Caesar dit bemerkte,” aldus verhaalt hij zelf in de meesterlijke beschrijving, die hij van den Gallischen oorlog heeft gegeven, „voerde hij¹⁾ „zijn troepen op de naastbijzijnde hoogte en zond hij de „ruiterij uit om den vijand op te houden. Hij zelf stelde „ondertusschen op de helft der helling zijn vier oude „legioenen in drie slagliniën op; op de kam der hoogte „daarentegen liet hij de twee onlangs in het Cisalpijnsche „Gallië gelichte legioenen stelling nemen, zoodat de gansche „berg bezet was. Legertros en bagage liet hij op eene „plaats samenbrengen, die terstond door de naar boven „gemarcheerde troepen verschanst werd. Ondertusschen „hadden ook de Helvetiërs, die met al hunne karren ge-

1) Caesar spreekt van zich zelven steeds in den derden persoon.

„volgd waren, hun legertros bijeengebracht; zij zelfven,
 „in dichte drommen vereenigd, wierpen onze ruitery terug
 „en rukten toen in goed gesloten gelederen tegen onze
 „eerste slaglinie op. Caesar liet eerst zijn eigen paard
 „en daarop de overige wegvoeren: het gevaar moest voor
 „allen gelijk zijn, niemand op ontvluchten kunnen rekenen;
 „toen liet hij, na een korte aanspraak, het gevecht be-
 „ginnen. Daar de soldaten hunne werpspietsen van boven
 „naar beneden wierpen, maakten zij zonder moeite
 „openingen in de vijandelijke gelederen. Terstond
 „daarop grepen zij naar het zwaard en stormden op den
 „vijand in. Voor de Helvetiërs was de volgende omstandig-
 „heid zeer lastig, toen men handgemeen was geworden.
 „Een zelfde werpspiets had niet zelden twee of meer
 „schilden doorboord en ze aan elkander genageld. Was
 „daarbij de ijzeren punt omgebogen, dan kon men er de
 „spiets niet gemakkelijk uittrekken. Zij, die de schilden
 „droegen, konden daardoor den linkerarm niet vrij bewe-
 „gen en werden tevens gehinderd in het gebruik der wape-
 „nen. Velen lieten daarom, na den arm lang geschud te
 „hebben, het schild los en streden zonder verdedigings-
 „wapen. Toen de Helvetiërs zware verliezen hadden ge-
 „leden, begonnen zij te wijken, en trokken zij terug naar
 „een hoogte, waar zij zich opnieuw in slagorde schaar-
 „den. De onzen volgden hen op den voet. Ondertusschen
 „waren de Bojers en Tulingers, omstreeks 15,000 man
 „sterk, die de vijandelijke achterhoede vormden en den
 „legertros dekten, opgetrokken en de onzen in de onge-
 „dekte flank gekomen, waar zij terstond hun aanval be-
 „gonnen. Zoodra de Helvetiërs op de hoogte dit zagen,
 „hervatten dezen den strijd. De Romeinen maakten door
 „een zwenking front naar beide zijden: de eerste en de
 „tweede slaglinie tegen de reeds geslagen en teruggewor-
 „pen hoofdmacht, de derde slaglinie tegen de pas versche-
 „nen troepen. Aldus werd de strijd lang en hevig voort-
 „gezet. Toen eindelijk de vijanden de onzen niet langer

„konden weerstaan, trokken de eenen geheel op de hoogte
 „terug, de anderen naar de legertros en de karren. In
 „den ganschen strijd, die van het zevende uur (1) tot zons-
 „ondergang duurde, had geen vijand ons den ruggekeerd.
 „Nog tot diep in den nacht duurde het strijden bij den
 „legertros. De vijand had namelijk van zijn karren een
 „wagenburcht gevormd en ontving hier de onzen met zijn
 „op de wagens geplaatste schietwerktuigen, terwijl tus-
 „schen de wielen der wagens opgestelde manschappen
 „hunne werpspietsen naar boven slingerden. Daardoor
 „werden velen onzer lieden gewond. Na een langdurigen
 „strijd maakten wij ons van den wagenburcht meester.”

Na dezen slag, die de Helvetiërs dwong naar hun hand
 terug te keeren, besloot Caesar de Germanen, die zich in
 Gallië hadden nedergezet, aan te vallen. In een oorlog,
 die twee afdeelingen der Kelten, de Anduers en de Sequa-
 ners, met elkander voerden, hadden laatstgenoemden den
 Germaanschen vorst Ariovistus te hulpgeroepen. Deze was
 in het jaar 71 v. C. over den Rijn getrokken, had de
 Anduers verslagen, vervolgens de Sequaners onderworpen
 en zich toen in Gallië een rijk gesticht, dat wegens zijn
 heerlijke ligging en vruchtbaarheid steeds nieuwe afdee-
 lingen Germanen lokte. De onderdrukte Kelten riepen nu
 heimelijk Caesar te hulp, en deze zond een gezantschap
 naar Ariovistus om hem tot een mondgesprek uit tenoodi-
 gen. Fier gaf deze ten antwoord: „Wanneer ik Caesar
 „noodig heb, zal ik bij hem komen; wil Caesar iets van
 „mij, zoo moet Caesar bij mij komen. Bovendien kan ik
 „mij slechts aan het hoofd van een leger in het gedeelte
 „van Gallië begeven, dat in Caesar's handen is, en ik kan
 „niet zonder groote kosten en moeite eenleger samentrek-

(1) Eén uur namiddag. De Romeinen begonnen met zonsopgang de uren te tellen. De tijd van zonsopgang tot zonsondergang, werd in twaalf uren verdeeld en evenzoo de tijd van zonsondergang zoodat 's zomers de uren van den dag langer waren dan die van den nacht, terwijl 's winters het omgekeerde plaats had.

„ken. Ook begrijp ik niet, wat Caesar te doen heeft in mijn deel van Gallië, dat ik in een eerlijken strijd veroverd heb.” Toen Caesar hierop aan Ariovistus eenige eischen stelde, o. a. dat hij geen nieuwe benden Germanen in zijn rijk zou toelaten, antwoordde Ariovistus, dat volgens het oorlogsrecht de overwinnaar met het overwonene naar welgevallen kon handelen.

Nu besloot Caesar tegen de Germanen op te trekken. Hij verhaalt zijn tocht met de volgende woorden: „Na een marsch van drie dagen kreeg hij tijding, dat Ariovistus met zijn geheele leger was opgebroken om Besontio (Besançon), de hoofdstad der Sequaners, te bezetten. Caesar meende dit voornemen tot elken prijs te moeten verhinderen, want alle kriegsbenoodigdheden waren daar zeer gemakkelijk te verkrijgen, en de stad was door haar ligging en versterkingen bijzonder geschikt om in den oorlog tot steunpunt te dienen. De rivier Dubis (Doubs) namelijk omstroomt als in een regelmatigigen kring bijna de geheele stad. De eenige toegang, dien de rivier openlaat, wordt ingenomen door een berg, wiens hellingen aan beide kanten tot aan den oever der rivier reiken. Voorzien van een ringmuur, die hem tevens met de stad verbindt, vormt hij haar burcht. Hierheen trok Caesar met geforceerde marschen bij dag en bij nacht, nam de stad in bezit en legde er garnizoen in.

„Terwijl Caesar eenige dagen bij Besontio vertoefde om de verpleging en den toevoer te regelen, verschaften de onzen zich inlichtingen bij de Galliërs en bij de kooplieden. Dezen konden niet genoeg vertellen van de reusachtige grootte der Germanen, hunne fabelachtige dapperheid en hunne geoefendheid in het voeren der wapenen; zij hadden dikwijls, als zij met hen samen waren, hun barsch uiterlijk en hun vurigen blik niet kunnen verdragen. Deze verhalen verspreidden eensklaps in het leger de grootste vrees: alles geraakte in een koortsachtige beweging. De vrees openbaarde zich het eerst

„bij de krijgtribunen, praefecten en anderen, die zonder „juist veel van het krijgswezen te verstaan, Caesar slechts „uit genegenheid waren gevolgd. Dezen kwamen hem „onder verschillende voorwendsels dringend om verlof „vragen. Slechts weinigen hunner lieten dit na, om de „verdenking van lafhartigheid te ontgaan; zij konden „echter telkens noch hun gelaat beheerschen, noch hunne „tranen weerhouden; zij zaten in hunne tenten en klaagden eenzaam over hun lot of jammerden met hunne ver- „trouwden over het gemeenschappelijk gevaar. Overal „werden in het leger testamenten gemaakt. Deze opwel- „lingen van vrees werkten mettertijd op de oudgedienden, „de centurionen en de oversten der ruitërij. Eenigen van „dezen, die niet voor vreesachtig wilden doorgaan, ver- „klaarden, dat zij niet bang waren voor den vijand, maar „voor de moeilijke passen en de uitgestrekte wouden, die „ons nog van Ariovistus scheidden, of zij toonden zich be- „zorgd, dat de geregelde toevoer van levensmiddelen zeer „bezwaarlijk zou zijn. Sommigen meldden Caesar, dat de „soldaten uit vrees zouden weigeren te gehoorzamen, en „niet zouden optrekken, wanneer het bevel om op te bre- „ken werd gegeven.”

In een algemeenen krijgsraad, dien Caesar beleigde, ge- lukte het hem door een flinke toespraak, den zinkenden moed bij zijn troepen weder op te wekken. Caesar had zijn rede geëindigd met de woorden: „Wanneer niemand „anders mij durft volgen, zal ik alleen met het tiende le- „gioen tegen den vijand optrekken, want van dit ben ik „zeker, en het zal in 't vervolg mijn lijfwacht zijn!” De manschappen van het tiende legioen lieten daarop door hunne krijgtribunen Caesar bedanken voor de eer, die hij hun had aangedaan.

Toen Ariovistus vernam, dat Caesar tegen hem optrok, zond hij dezen gevolmachtigden met de boodschap, dat daar Caesar werkelijk tot hem was gekomen, hij zich nu ook bereid verklaarde een mondgesprek met hem te hou-

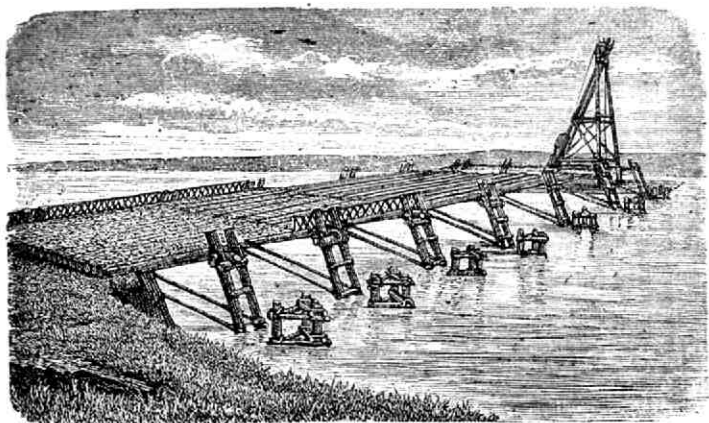
den. Men kwam overeen dat de bijeenkomst vijf dagen later zou plaats hebben, en daarbij stemde Caesar toe in den eisch van Ariovistus, dat de beide aanvoerders slechts een bereden gevolg bij zich zouden hebben. Dewijl Caesar slechts Gallische ruitery had, en hij zijn persoon aan deze niet durfde toevertrouwen, liet hij soldaten van het tiende legioen zich in het rijden oefenen op de paarden der Galliërs. Een soldaat van het tiende legioen zeide daarop: „Caesar doet meer dan hij beloofd heeft: „hij heeft het tiende legioen de eer toegezegd zijn lijf- „wacht te vormen, en nu verheft hij het tot den rid- „derstand.” Terwijl het mondgesprek plaats had, kreeg Caesar bericht, dat de Germaansche ruiters de zijnen waren genaderd en hen met steenen en spietsen wierpen. Caesar brak daarop het onderhoud af. De legers waren weldra in elkanders nabijheid, doch Ariovistus nam den slag, dien Caesar hem dagelijks aanbood, niet aan en vergenoegde zich met ruitergevechten. „De Germanen,” zoo verhaalt Caesar, „gingen daarbij op de volgende wijze tewerk. Er „waren zes duizend ruiters en even zooveel in vlugheid en „dapperheid uitmuntende voetknechten, van welke ieder „ruiter er een uit de gansche menigte krijgers tot zijn „persoonlijke bescherming had gekozen. Deze voetknechten „begeleidden hunne ruiters in het gevecht; ophentrokken „de ruiters terug; zij gingen goed aangesloten vooruit, „wanneer het tot een heftigen strijd kwam; zij waren bij „de hand, wanneer een ruiter zwaargewond van het paard „stortte. Zij waren zoo vlug ter been en zoo goed geoefend, „dat zij zich bij een verder vooruitdringen of een snellen „terugtocht aan de manen der paarden vasthielden om op „deze wijze met de ruiters gelijken tred te houden.”

Eens vernam Caesar uit den mond van gevangenen de reden, waarom Ariovistus geen veldslag leverde. Het was namelijk bij de Germanen gewoonte door waarzegsters te laten bepalen, of het doelmatig was een strijd te beginnen, en nu hadden dezen verklaard, dat de Germanen volgens

den wil der goden niet zouden zegevieren, wanneer zij vóór nieuwe maan een beslissenden slag waagden, Nu begreep Caesar Ariovistus tot den strijd te moeten dwingen. Hij stelde zijn troepen weder in drie slagliniën op en naderde de Germaansche legerplaats van zoo nabij, dat Ariovistus wel verplicht was zijn strijders insgelijks in slagorde te scharen. Op de beide vleugels en in den rug zijner krijgslieden liet de Germaansche aanvoerder de karren plaatsen, om den zijnen alle hoop op de vlucht te benemen. Op de karren stonden de vrouwen, die met saamgevouwen handen en met tranen de mannen smeekten, haar toch tegen de Romeinsche slavernij te beschutten.

„Nu plaatste Caesar,” zoo verhaalt deze, „zich aan het „hoofd van den rechtervleugel en opende met dezen den „strijd, omdat hem hier de vijand het zwakst toescheen. „Met zooveel vuur drongen de onzen na het gegeven teeken op den vijand in, en zoo plotseling naderden de Germanen, dat de Romeinen geen tijd hadden hunne werpspietsen op den vijand te werpen. Men liet ze daarom „vallen en greep terstond naar het zwaard. De Germanen „sloten echter, volgens hunne wijze van strijden, snel „hunne gelederen vast aaneen en zochten op deze wijze „den aanval met het zwaard af te slaan. Nu deed het zich „meermalen voor, dat onze soldaten op de goed gesloten „gelederen lossprongen, de schilden met de handen naar „beneden rukten en daarover heen den vijand nederstieten. Terwijl op deze wijze de linkervleugel des vijands „teruggeworpen en op de vlucht geslagen werd, bracht de „overmacht van zijn rechtervleugel de onzen zeer in 't „nauw. Dit bemerkte de jonge Publius Crassus, die de „ruiterij aanvoerde, omdat hij een ruimer uitzicht haddan „zij, die te midden van het gevecht waren. Hij liet daar „om de derde slaglinie ter ondersteuning van den in gevaar „verkeerenden vleugel oprukken. Hierdoor veranderde de „stand van zaken. De vijand sloeg op de vlucht en rustte „niet, eer hij den Rijn over was getrokken.”

Om den Germanen den lust te benemen vooreerst weder te keeren, besloot Caesar een tocht over den Rijn te ondernemen. Hoe hij de rivier overtrok, verhaalt hij aldus: „Op „schepen over te steken achtte hij noch veilig genoeg, „noch overeenkomstig zijn eigene en de Romeinsche waar- „digheid. Wel was het bouwen van een brug wegens „de breedte, de snelheid en de diepte van den stroom „schijnbaar aan groote zwarigheden onderhevig, maar „het besluit stond bij hem vast, dit plan door te zetten, „of in 't geheel niet over den Rijn te gaan. De brug

Brug over den Rijn.

„bouwde hij op de volgende wijze. Hij liet telkens een „paar jukpalen van anderhalven voet dikte, van onder „gepunt en overeenkomstig de diepte van de rivier „van verschillende lengte, op een afstand van twee „voet onderling met elkander verbinden. Deze werden „dan met behulp van werktuigen in den stroom neder- „gelaten, vastgezet en met rammen erin geslagen, „echter niet loodrecht, gelijk men dat gewoonlijk met „jukpalen doet, maar schuin als daksparren, en wel hel- „lende naar de richting van den stroom. Tegenover ieder

„dezer paren werd een dergelijk op dezelfde wijze verbonden paar op een afstand van veertig voet stroomafwaarts van het vorige in den bodem des waters geramd, doch zoo, dat het tegen de richting van den stroom in helde. Elk tweetal bij elkander behoorende paren jukpalen werden door een twee voet dikken dwarsbalk verbonden, die van boven tusschen de beide palen van ieder paar — waarvan de afstand twee voet bedroeg — neder gelaten werd en door twee groote pinnen aan ieder zijner uiteinden de paalparen uit elkander hield. Terwijl aldus de paalparen door de dwarsbalken uit elkander gehouden en tegen de beweging naar beide richtingen verzekerd werden, verkreeg het bouwwerk op natuurlijke wijze zulk eene stevigheid, dat het des te beter in elkander sloot, naarmate de stroom er sterker tegen aan kwam. De dwarsbalken werden door lengtebalken verbonden, en deze met staken en vlechtwerk bedekt. Bovendien werden aan den eenen kant stroomafwaarts nog schoren in scheeve richting in den bodem geheid, die de jukpalen steunden en met het gansche bouwwerk verbonden de kracht van den stroom braken, aan de andere zijde boven de brug andere schoren om de brug te beveiligen tegen schepen en boomstammen, die de barbaren misschien de rivier zouden laten afdrijven om de brug te vernielen.”

Caesar hield zich slechts korten tijd in Germanië op, en toen hij Gallië onderworpen had, deed hij tot tweemaal toe een tocht naar Britannië. Slechts met weerzien droegen de Kelten het juk der Romeinen. Verscheidene malen deden zij pogingen om het af te schudden; het laatst onder den moedigen, helderzienden vrijheidsheld Vercingetorix, die wel menige overwinning op Romeinsche legerbenden behaalde, maar eindelijk voor de krijgskunst van Caesar moest zwichten. Om de wraak der Romeinen van zijn krijgers af te wenden, offerde hij zich zelven op. Te paard en in volle wapenrusting verscheen hij voor Caesar,

steeg af en zette zich zwiijgend aan de voeten zijns overwinnaars neder, die hem in gevangenschap naar Rome zond.

Caesar.

II.

De roem, dien Caesar zich in Gallië verwierf, had Pompejus in hooge mate ijverzuchtig gemaakt. Geheel overeenkomstig diens verlangen stelde de consul Marcellus in den senaat voor, Caesar uit Gallië terug te roepen. Caesar, die evenals Pompejus naar de opperheerschappij streefde, had voor zware geldsommen eenige aanzienlijken op zijn hand gekregen, en nu stelde een dezer voor, dat Pompejus te gelijk met Caesar van zijn ambten zou worden ontzet. Nu liet Caesar den senaat weten, dat hij terstond bereid was als ambteloos burger naar Rome te komen, indien ook Pompejus van zijn waardigheden afstand deed. Deze was echter tot zulk een stap niet te bewegen, en nu begaf Caesar zich met een gedeelte van zijn leger naar Cisalpijnsch Gallië. Eindelijk gelastte de senaat toch, dat alleen Caesar zijn stadhouderschap zou nederleggen. Twee tribunen, Marcus Antonius en Quintus Cassius, die hun veto tegen dit besluit hadden uitgesproken, achtten zich niet langer veilig te Rome en begaven zich naar Caesar om zich onder diens bescherming te stellen. Men verhaalt, dat Caesar eenigen tijd gewiefeld zou hebben om tegen Rome op te trekken, maar dat hij, aangemoedigd door gunstige voorteekenen, eindelijk zou hebben uitgeroepen: »Wij willen gaan, waar de goden en de ontrouw onzer vijanden ons roepen: de teerling is geworpen!» Vertrouwende op zijn soldaten, die hem met warme genegenheid aanhingen, trok Caesar, daar zijn overige troepen te ver verwijderd waren, slechts met het dertiende legioen en driehonderd ruiters over het riviertje den Rubico, dat zijn provincie van Italië scheidde. Dewijl het een stad-

houder niet geoorloofd was, eigenmachtig met troepen uit zijn provincie in Italië te komen, begon Caesar dus den burgeroorlog. Op zijn tocht naar Rome groeide zijn leger spoedig tot 40,000 man aan, terwijl Pompejus, die vroeger de optimaten gerust had gesteld met de woorden: „Ik behoef slechts met den voet op den grond te stampen om legioenen te doen verrijzen!" zich met slechts 25,000 man te Brundisium naar Epirus inscheepte.

Zonder moeite trok Caesar Rome binnen. Hij beproefde

Marcus Antonius.

met zachtheid en zonder verder de wetten te schenden zijn wil door te drijven, doch toen hem dit niet gelukte, gebruikte hij geweld. Nadat hij zijn gezag te Rome voldoende gevestigd had, besloot hij de legers van Pompejus, die in Spanje stonden en hem gevaarlijk konden worden, wanneer hij terstond zijn tegenstander in Griekenland opzocht, te gaan bestrijden. Terwijl Caesar in Spanje bloedige gevechten moest leveren om zich van dat land meester te maken, rustte Pompejus zich in Thessalië en Macedonië

geducht ten strijde. Weldra gebood hij over een groot leger en een vloot. Toen Caesar zegevierend uit Spanje was teruggekeerd, hield hij zich een korten tijd in Rome op en stak daarna van Brundisium met 15,000 man naar Griekenland over. Om zijn geheele leger in eens over te brengen had hij te weinig transportschepen, en toen deze terugvoeren, ten einde Marcus Antonius met het overige gedeelte te halen, werden er verscheidene van genomen door de vloot van Pompejus. Toen Antonius weder genoeg schepen had om de onder zijn bevel staande legioenen te vervoeren, durfde hij den overtocht niet wagen, dewijl de tijd der stormen was aangebroken. Caesar, die intusschen in groot gevaar verkeerde en wel voorzag, dat de vloot van Pompejus den overtocht van Antonius zou beletten, zoodra met de lente de stormen ophielden, werd ongeduldig, en besloot zelf de troepen te gaan halen. Als slaaf verkleed waagde hij in een ranke boot den overtocht naar de Italiaansche kust. Maar hij was nog niet ver van wal, toen de stuurman, bevreesd voor het onstuimigeweer, den steven wendde en terugkeerde. Woedend over deze teleurstelling sprong Caesar op en riep: „Vrees niet, gij hebt Caesar en zijn geluk aan boord!”, doch het mocht niet baten.

Eindelijk bracht Antonius de troepen toch gelukkig over, en nu legerde Caesar zich tegenover Pompejus. Herhaaldelijk hadden er hardnekkige gevechten plaats, in welke Pompejus meestal de overhand behield. De toestand van Caesar werd met den dag hachelijker, dewijl hij gebrek aan levensmiddelen had, en de vloot van Pompejus verhinderde, dat hem iets van de zeezijde werd toegevoerd. Hij trok daarom plotseling op naar Thessalië. Pompejus ontving nu den raad met zijn troepen naar Italië over te steken en zich van Rome meester te maken; hij achtte het echter beter Caesar, dien hij reeds in zijn macht waande, in 't verderf te storten. Hij volgde daarom zijn tegenstander en legerde zich nabij Pharsalus tegenover

Caesar. Een veldslag wilde hij echter zoolang mogelijk vermijden, dewijl zijn leger ruimschoots van alles voorzien was, en dat van Caesar gebrek leed. De optimaten, die in 't leger van Pompejus waren, drongen echter op den strijd aan en noemden langer dralen lafheid. Tegen zijn overtuiging zag Pompejus zich nu gedwongen slag te leveren, en hij leed in het jaar 48 v. C. een beslissende nederlaag. Hij vluchtte naar Egypte, waar de tienjarige koning Ptolemeus XII Dionysius met zijn zestienjarige halfzuster Cleopătra, die tevens tot zijn gemalin bestemd was, den troon had geërfd. De voogden van den jeugdigen koning hadden Cleopatra verdreven, toen zij de tijding ontvingen, dat Pompejus voornemens was in Egypte een schuilplaats te zoeken. Zij vreesden evenzeer zich dezen als Caesar tot vijand te maken en meenden ieder gevaar te kunnen ontgaan, door Pompejus te vermoorden. Dit lage voornemen was volvoerd, toen Caesar, die zijn tegenstander terstond achtervolgd had, in Egypte aankwam. Men zegt, dat Caesar tranen vergoot, toen men hem het hoofd van Pompejus toonde.

Caesar daagde nu Ptolemeus XII, en diens zuster Cleopătra voor zijn rechterstoel en bepaalde, dat het testament van den overleden koning moest worden uitgevoerd. Cleopatra, die door hare buitengewone schoonheid Caesar had weten te boeien, nam genoegen met die beslissing, doch de raadslieden van den jeugdigen koning waren er zoo ontevreden over, dat zij het Egyptische leger tegen Alexandrië aanvoerden, waar Caesar zich met een kleine afdeeling troepen te midden eener hem vijandig gezinde bevolking ophield. In welk een hachelijken toestand hij zich ook bevond, hij had besloten zijn wil in Egypte door te drijven. Hij gaf bevel, dat hem terstond troepen uit Azië moesten worden toegezonden, doch eer deze waren aangekomen, viel het Egyptische leger hem aan, dat alle ondersteuning ondervond van de inwoners van Alexandrië. Slechts met moeite kon Caesar zich staande houden in den

koninklijken burecht, telkens moest hij bloedige gevechten leveren, en niet zelden kwam zijn leven in gevaar. Eindelijk daagde de verlangde hulp op. Het Egyptische leger werd beslissend geslagen en Ptolemeus XII verdronk op de vlucht in den Nijl. Uit liefde voor Cleopātra, maakte Caesar Egypte niet tot een Romeinsche provincie. Hij bevestigde haar in het koninklijk gezag en voegde haar haar jongsten halfbroeder Ptolemeus XIII als echtgenoot en mederegent toe. Nog drie maanden hield Caesar zich bij Cleopatra op. Toen toog hij naar Klein-Azië, waar Pharnāces, die zijn vader Mithridātes was opgevolgd, het rijk van Pontus zocht uit te breiden en den Romeinschen stadhouder had verslagen. Caesar onderwierp door een enkelen veldslag het nieuwe Pontische rijk. Hij meldde dit aan den senaat met den volgende brief: "*Veni, vidi, vici*" (Ik kwam, zag, en overwon!).

Nu spoedde Caesar zich naar Rome, waar tijdens zijn afwezigheid een schromelijke verwarring had geheerscht. Zijn tegenwoordigheid herstelde de rust. Weldra echter moest hij naar Afrika trekken, waar de bekwaamste onderbevelhebbers van Pompejus de overblijfselen van diens leger hadden heengevoerd. Gedurig ontstond er onder de leiders dier troepen twist over de vraag, wie opperbevelhebber zou zijn, totdat Cato, een echt republikein, dien het leger zeer was toegedaan, een voorbeeld van zelfopoffering gaf door te verklaren, dat hij het vaderland even goed in een ondergeschiedte als in de hoogste betrekking kon dienen, en bewerkte, dat Metellus Scipio met het opperbevel werd bekleed. Bij Thapsus behaalde Caesar op zijn overmachtigen vijand een schitterende overwinning. Het meerendeel der aanvoerders, die niet gesneuveld waren, maakten door zelfmoord een einde aan hun leven.

Cato bevond zich tijdens den slag te Utica. Zoodra hij vernam, dat het leger der republikeinen bij Thapsus vernietigd was, stelde hij allen, die het verlangden, in de gelegenheid over zee te ontvluchten. Verder was hij den

ganschen dag druk bezig met het nemen van maatregelen voor de veiligheid der stad. Den avond bracht hij meteenige vrienden door, die hij over allerlei wijsgeerige onderwerpen, zooals de stelling, dat de wijze alleen vrij is, onderhield. Toen begaf hij zich naar zijn slaapvertrek, waar hij een geruimen tijd in een werk van Plato las, dat over de onsterfelijkheid handelt. Cato's vrienden, die wel wisten, dat hij de republiek, aan welke Caesar een einde zou maken, niet wilde overleven, hadden getracht alle wapenen te verwijderen, doch hij had zich van een zwaard voorzien, waarmee hij zich in 't holle van den nacht een vreeselijke wond toebracht. Zoodra zijn vrienden, die zich uit bezorgdheid niet ter ruste hadden begeven, eenig gerucht in zijn kamer hoorden, schoten zij toe. Zij vonden hem bewusteloos in zijn bloed badende, namen hem op en verbonden zijn wond. Eenigen tijd later kwam Cato weder tot zich zelve, en toen hij bemerkte, hoe hij verpleegd was, rukte hij het verband los en gaf weldra daarop den geest.

Intusschen was Caesar nog geen meester van het rijk. In Spanje was een geduchte opstand tegen hem uitgebroken, en daar stond Gnaeus, de oudste zoon van Pompejus, aan het hoofd van dertien legioenen. Met acht legioenen trok Caesar tegen hem op. Bij Munda had de beslissende veldslag plaats. Hardnekkig was de strijd. Een gedeelte van Caesar's troepen begon te wijken. Onmiddellijk snelde hij naar hen toe en bracht hen met de grootste inspanning weder tot staan. Reeds begon de avond te vallen en nog was niets beslist. Een afdeeling van Caesar's leger deed toen een aanval op den legertros van Gnaeus Pompejus, die daarop eenige troepen de slaglinie liet verlaten om haar terug te drijven. „De vijand vlucht!” riep Caesar zijn soldaten toe, en weldra klonk het opgetogen door de gelederen: „De vijand vlucht!” De troepen van Pompejus, meenende dat het geroep van Caesar's soldaten waarheid bevatte, verloren den moed en keerden den vijand den rug toe. Gnaeus Pompejus werd achterhaald en gedood.

Caesar keerde naar Rome terug, waar hij van nu af alleen regeerde. Wel hield hij de volksvergadering en den senaat, die hem de waardigheden van dictator en van censor had opgedragen, in stand, doch hij ontnam hun alle macht. Zijn overwinningen vierde Caesar met een luisterrijken triomf of zegepraal, die vier dagen duurde. Witte paarden trokken zijn zegewagen, die vooraf werd gegaan door een gevangen koningszoon, een zuster van Cleopatra en Vercingetorix, dien Caesar spoedig daarna ter dood liet brengen. Ook werden in den optocht de schatten gedragen, die Caesar had buitgemaakt, een som van bijna 150 millioen Gld. en 2822 gouden kransen, die gezamenlijk 20,000 K. G. wogen. Na den triomf gaf Caesar aan het volk zulke luisterrijke spelen als in Rome nog nooit waren vertoond. Om het volk te vermaken werden op de kampplaats 400 leeuwen gedood, en in een verbazende waterkom, die Caesar had laten graven, werd een scheepsstrijd geleverd. De senaat nam het besluit, voor Caesar een bronzen standbeeld te doen vervaardigen met het opschrift „Aan den halfgod,” een priester voor zijn dienst aan te stellen en bij plechtige optochten naast de beelden der goden, die dan op wagens werden rondgevoerd, ook dat van Caesar te plaatsen. Bovendien stond de senaat hem toe, een purperen mantel en een lauwerkrans te dragen, welken laatsten hij zelden afzette, omdat hij zijn kalen schedel, waarover hij zich schaamde, ermede kon bedekken.

Caesar ontwierp nu een menigte voor den staat nuttige plannen, zooals het opdrogen van moerassen, het aanleggen van groote wegen, het stichten van schoone gebouwen en van een kolossale bibliotheek te Rome, doch de tijd werd hem niet gelaten ze ten uitvoer te brengen. Hoe verdorven en zedeloos de Romeinsche bevolking in Rome ook was, toch bevonden er zich nog een menigte edele mannen onder, die zich uit liefde tot de republiek verplicht achtten, Caesar's streven naar de koninklijke waardigheid tegen te gaan. Zij meenden dit in hun oog misda-

dig streven bij menig voorval te kunnen opmerken. Toen Caesar eens een plechtigen intocht in Rome hield, ging uit de volksmenigte de kreet op : „Leve de koning !” Wel beantwoordde hij dien kreet met de woorden : „Ik ben Caesar, niet uw koning !”; maar toen de door hem benoemde volkstribunen eenigen dergenen, die medegeroepen hadden, in de gevangenis lieten werpen, toonde Caesar zich over dien maatregel zoo verstoord, dat hij die volkstribunen afzette en door anderen verving. Bij gelegenheid van feesten ter eere van den god Lupērcus (een herdersgod, meer bekend onder den naam van Pan, die wordt afgebeeld met horens en met bokkepooten) bood Marcus Antonius, Caesar's meest vertrouwde aanhanger, hem de koningskroon aan. De aanwezige republikeinen, dit alsafgesproken werk beschouwende, gaven terstond luide teekenen van afkeuring, waarop Caesar het aanbod afwees met de woorden : „Breng die kroon op het capitol aan Jupiter, den eenigen koning der Romeinen !

Daar zij geen ander middel konden bedenken, kwamen de republikeinen langzamerhand tot de overtuiging, dat alleen de dood van Caesar de republikeinsche instellingen kon redden. Met dat doel stelde Cassius zich aan het hoofd eener samenzwering van aanzienlijke mannen, die het vermoorden van een tiran niet voor misdadig hielden. Het was voor hen van het hoogste belang een man in hun midden te hebben, die zoo algemeen geacht werd, dat hij hen desnoods tegen de woede van het gepeupel zou kunnen beschermen. Het eerst sloegen zij daartoe het oog op Cicero, die, gelijk bekend was, Caesar haatte, doch toen men bedacht, dat hij besluiteloos en wankelmoedig was, vestigden zij de aandacht op den rechtschapen Marcus Junius Brutus. Ten einde dezen algemeen geachten man, die de genegenheid van Caesar bezat, voor te bereiden op het aanzoek, dat Cassius hem doen zou, om zich bij de republikeinen aan te sluiten, gingen dezen op de volgende wijze te werk. Op zekeren nacht bevestigden zij aan het stand-

beeld van den stamvader van de familie Brutus, die voor ruim vier en eene halve eeuw de Tarquiniussen had helpen verdrijven, het opschrift: „Waart gij nog inleven!” Bij een andere gelegenheid vond Brutus op den rechterstoel, waarop hij als praetor moest zitten, een briefje met de woorden: „Brutus, gij slaapt!” Den volgenden dag las hij er de woorden: „Gij zijt geen echte Brutus!” Hierdoor tot nadenken gebracht, sloot Brutus zich bij de saamgezworenen aan.

Caesar had zich voorgenomen een krijgstoct tegen de Parthen te ondernemen. Hij had Marcus Antonius en Dolabella tot consuls benoemd om tijdens zijn afwezigheid te besturen. Voor zijn vertrek zou hij een senaatsvergadering bijwonen. De daarvoor bestemde dag, de 15e Maart van het jaar 44 v. C., werd door de saamgezworenen gekozen, om hun aanslag te volvoeren. Een waarzegger had Caesar voor dien dag gewaarschuwd.

De senaat vergaderde dien dag in een zaal van den schouwburg van Pompejus. Vóór diens standbeeld was de gouden stoel van Caesar geplaatst. Langer dan gewoonlijk liet Caesar zich dien dag wachten. Een der saamgezworenen, Decimus Brutus, in wien Caesar vertrouwen stelde, werd naar hem afgevaardigd om hem over te halen, de zitting bij te wonen. Calpurnia, Caesar's gemalin, had des nachts een onheilspellenden droom gehad en trachtte haar echtgenoot over te halen, thuis te blijven. Toch besloot Caesar met Decimus Brutus mede te gaan. Onderweg ontmoette hij den waarzegger, die hem voor dezen dag had gewaarschuwd, en dreef den spot met hem. „De dag is nog niet voorbij,” merkte de waarzegger aan. Toen Caesar de vergaderzaal binnen zou treden, werd hem een brief overhandigd, waarin de samenzwering werd blootgelegd. Caesar stak het geschrift bij zich zonder het te lezen. Toen hij plaats had genomen, naderde hem Tullius Cimber om genade te vragen voor zijn verbannen broeder. Caesar gaf een weigerend antwoord. Nu naderden de andere saam-

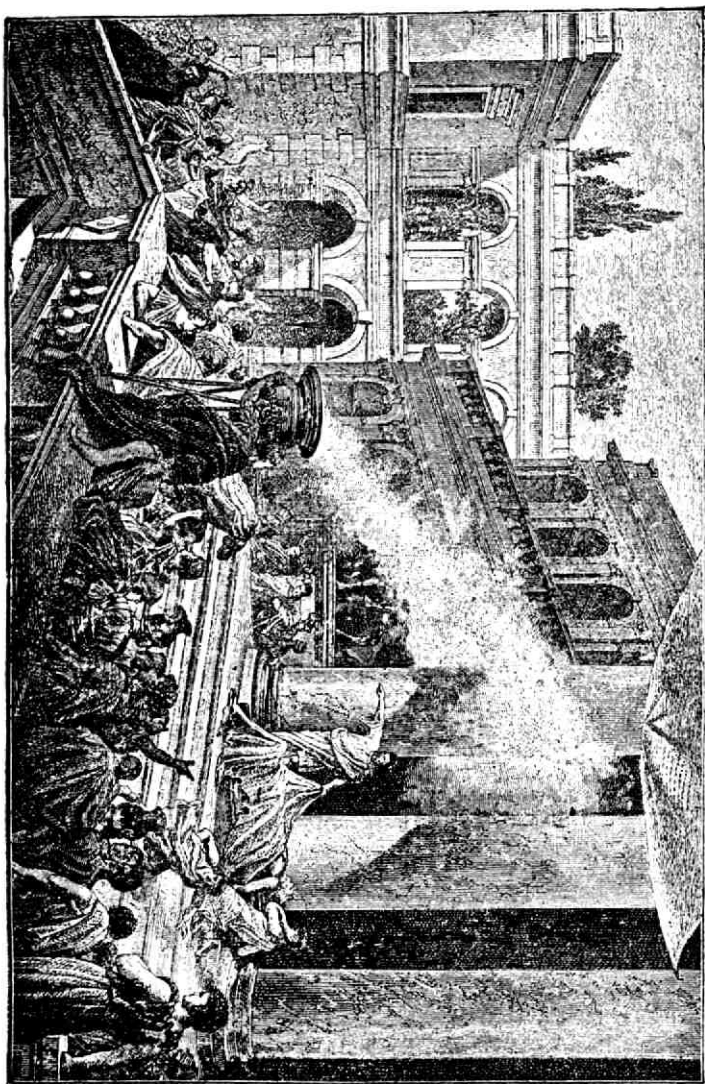
gezworenen, die dolken onder hunne kleederen verborgen hadden. Cimber greep Caesar bij de toga, en onmiddellijk daarop bracht Casca hem een dolksteek toe. Slechts licht gewond stond Caesar op, greep Casca bij den arm en voegde hem toe: „Dat is geweld! Vermetele Casca, wat wilt gij?” Nauwelijks had hij die woorden gesproken, of nieuwe dolksteken werden hem toegebracht. Men zegt, dat Caesar toen hij Brutus ontwaarde, zou gesproken hebben: „Ook gij, Brutus?” en dat hij daarop zijn gelaat in zijn toga hulde. Weldra lag hij ontziend neder met drie en twintig wonden bedekt. De senatoren, die niet tot de saamgezworenen behoorden, waren van schrik gevlucht.

M a r c u s A n t o n i u s.

De moordenaars van Caesar hadden op de toejuiching des volks gehoopt, omdat zij de republiek van een tiran hadden verlost; doch zij zagen zich in hunne verwachting bedrogen. Een algemeene schrik had zich van de bevolking van Rome meester gemaakt. Vol angst bleef ieder in zijn woning. Niemand durfde openlijk voor of tegen de moordenaars partij te kiezen.

Zoodra Marcus Antonius bemerkte, dat de saamgezworenen in verlegenheid geraakten, omdat de volksmenigten niet openlijk toejuichte, begreep hij, dat zijn kans schoon stond om als Caesar's plaatsvervanger op te treden. Hij maakte zich meester van de staatskas, alsmede van de bezittingen en papieren van Caesar en sloot een verbond met Lepidus, die voor de poorten van Rome lag met een leger veteranen, met welke hij zich als stadhouder naar Spanje zou begeven.

Cicero, die terstond na den moord aan de saamgezworenen zijn instemming met hunne daad had betuigd, gaf den raad, dat terstond de senaat bijeen moest komen. Volgens de wet mocht deze echter niet vergaderen zonder door een consul of een volkstribeun te zijn bijeengeroepen.

Antonius' rede bij het lijk van Caesar.

Men wendde zich daarom tot den consul Marcus Antonius, die, verzekerd, dat hij de macht in handen had, den senaat tegen den volgenden dag bijeenriep. Hij stemde terstond in met een voorstel om de moordenaars van Caesar ongestraft te laten en verborg achter die gematigdheid zoo voortreffelijk zijn geheime plannen, dat het hem niet moeilijk viel den senaat alle verordeningen, die van Caesar uitgegaan, evenals de bepalingen, welke in diens testament vervat waren, als wettig te doen erkennen. Hierop belegde Antonius een volksvergadering om het testament van Caesar voor te doen lezen. Daaruit bleek, dat deze tot erfgenaam had benoemd zijn negentienjarigen achterneef Gajus Octavius, die sedert den naamaannam van Gajus Julius Caesar Octaviānus, en dat hij sommigen zijner moordenaars rijkelijk had bedacht. De afkeer, dien het volk bij deze laatste mededeeling tegen de moordenaars opvatte, vermeederde niet weinig, toen het vernam, dat Caesar zijn prachtige tuin aan de overzijde van den Tiber als openbare wandelplaats aan het volk had nagelaten.

Het lijk van Caesar, dat aanvankelijk in den Tiber was geworpen, werd door de zorg van Antonius op het raadhuis ten toon gesteld. Daar hield Antonius een lijkrede, waarin hij de deugden van den vermoorde schetste, en toen hij aan het einde zijner redevoering Caesar's doorboorden purperen mantel toonde, steeg de afkeer, die bij het volk tegen de moordenaars was verwekt, tot haat. Toen het lijk op den brandstapel was gelegd, klonk het van alle zijden: «Wraak aan de moordenaars!»

Daar hun leven in gevaar was, zagen de saamgezworenen zich genoodzaakt Rome te verlaten, en nu stelde Antonius zich meer op den voorgrond. De aristocratische partij met Cicero aan 't hoofd, zocht hem te keer te gaan en werd spoedig versterkt door Octavianus, die zich voorgenomen had niet slechts de erfgenaam van Caesar's goederen, maar ook van diens macht te zijn. Terwijl Octa-

vianus meer en meer de liefde der mindere volksklasse won door een stipte uitvoering van Caesar's testament, trad Antonius, die tevens een schandelijk leven leidde, steeds krachtiger tegen de partij der optimaten op. Dit had ten gevolge, dat Cicero bij verschillende gelegenheden in den senaat veertien redevoeringen tegen hem uitsprak, die, omdat men ze met die van Demosthenes tegen Philippus van Macedonië vergelijkt, Philippica's worden genoemd. In de tweede dier redevoeringen sprak Cicero hem aldus toe: „Doch om wellicht de allerschoonste uwer „vele daden, Antonius! niet over te slaan, wil ik thans „wijzen op hetgeen gij gedaan hebt bij de feesten ter eere „van den god Lupercus.

„Uw ambtgenoot (Caesar) zat op het verheven speekge- „stoelte in een purperen toga, op een gouden zetel, met „den krans om het hoofd. Gij klimt tot hem op, gij nadert „zijn zetel. Gij waart wel een priester van Pan, maar had „moeten bedenken, dat gij ook consul waart — gij ver- „toont een koningskroon. Het geheele forum zuchtte. „Van waar kwam die kroon? Gij hadt ze daar niet ge- „vonden; gij hadt ze van huis medegebracht, om met „voorbedachten rade een misdaad te begaan. Gij zettet „hem de kroon op: het volk weeklaagde; hij weigerde de „kroon: het volk juichte! Gij, misdadige, zijt dus de eeni- „ge, die zich er toe liet vinden, om, terwijl gij de konink- „lijke regeering wildet instellen en uw ambtgenoot tot „uw heer verheffen, eens een proef te nemen van hetgeen „het Romeinsche volk wel zou kunnen verdragen en dul- „den. Maar gij wildet ook het medelijden opwekken, gij „wierpt u smeekend aan zijn voeten. Wat vroegt gij? „Of gij dienstbaar mocht wezen? Voor u zelven mocht „gij dat vragen, gij, die van jongs af zoo hadt geleefd, „dat gij alles verdragen, en dus ook wel dienstbaar wezen „kondt; maar door ons en het Romeinsche volk was u „volstrekt niet opgedragen dat verzoek te doen. Wat „was dat een heerlijke welsprekendheid, toen gij daar

„naakt ¹⁾ een redevoering hieldt! Wat is schanderlijker, wat afschuwelijker, wat strafwaardiger dan dit? Verwacht gij nog, dat wij u met prikkels zullen steken? Deze redevoering geeselt en verscheurt u, indien gij nog eenig gevoel hebt. Ik vrees den roem van groote mannen ²⁾ te verkleinen, maar toch zal ik, door smart bewogen, spreken. Wat is onwaardiger dan dat hij leeft, die de kroon opzette, terwijl allen erkennen, dat diegene met recht gedood is, welke haar weigerde? En gij hebt zelfs in de gewijde aanteekeningen bij de feesten ter eere van Lupercus doen opteekenen: „Aan Caesar, den dictator voor zijn leven, heeft de consul Marcus Antonius op bevel des volks de koninklijke regeering aangeboden, maar Caesar heeft er geen gebruik van willen maken.” Nu verwonder ik mij niet meer, dat gij de rust verstoort, dat gij niet alleen de stad, maar ook het licht haat, dat gij met de meest bedorven roovers niet alleen den dag, maar ook den nacht doorbrengt. Waar toch zult gij in vrede vertoeven? Is daartoe Tarquinius verdreven, zijn Cassius, Maelius, Manlius daartoe gedood, opdat vele eeuwen later door Marcus Antonius, geheel in strijd met de wet, te Rome het koningschap zou worden ingesteld?”

Weldra zag Antonius, dat hij den tegenstand van den senaat alleen door geweld van wapenen kon breken. Hij verliet daarom Rome en stelde zich aan het hoofd eener legerafdeeling. Octavianus werd hierop door den senaat tot opperbevelhebber tegen Antonius benoemd, en weldra dwong hij dezen naar Gallië de wijk te nemen. Nu meende Octavianus tegen den senaat te kunnen optreden. Hij deelde aan zijn getrouwe krijgslieden zijn voornemen mede, naar het ambt van consul te dingen. Vierhonderd hunner begaven zich daarop naar den senaat met den

1) Aldus verrichtten de priesters van Lupercus hun dienst.

2) Cicero bedoelt de moordenaars van Caesar.

eisch, dat Octavianus met die waardigheid zou worden bekleed, en toen hun geantwoord werd, dat hij den bij de wet vereischten leeftijd om consul te zijn nog niet had bereikt, riep een centurio, op zijn zwaard slaande uit: »Dan zal dit hem consul maken!» Werkelijk werd Octavianus tot consul benoemd, en nu stelde hij een vervolging tegen de moordenaars van Caesar in, waarna hij optrok tegen Antonius, maar niet met het doel om hem te bestrijden. Te Bononia (Bologna) in Boven-Italië had hij een samenkomst met Antonius en Lepidus. Daar kwamen de drie mannen met elkander overeen, de regeering voor den tijd van vijf jaren gezamenlijk in handen te nemen, maar om dit te kunnen doen moesten zij zich ontslaan van hunne persoonlijke vijanden en van de aanhangers der republiek. Evenals eens Sulla maakten ook zij lijsten van personen, die vogelvrij werden verklaard, en Rome was opnieuw het tooneel van de afschuwelijkste moorden. Cicero viel, ondanks de pogingen van Octavianus om hem te redden, als een slachtoffer van Antonius' wraak. Toen de driemannen hunne vijanden in Rome hadden omgebracht, begaven zij zich met hunne troepen naar Macedonië, waar Brutus en Casius zich aan het hoofd van een leger bevonden. Bij Philippi kwam het tot een strijd. Antonius drong Casius, die tegen hem over stond, tot wijken, terwijl Brutus de troepen van Octavianus teruggedreef. Brutus zond daarop een ruiterbende ter ondersteuning van Cassius, doch deze zag haar voor naderende vijanden aan, en daar hij niet levend in hunne handen wilde vallen, liet hij zich door een vrijgelaten slaaf den doodsteek geven. Drie weken later werd de strijd hervat, en nu onderging Brutus een beslissende nederlaag. Vol wrevel stortte hij zich in zijn zwaard, met de wanhopige woorden: »De deugd, waaraan ik mijn leven heb gewijd, is niets dan een hersenschim.»

Na den slag bij Philippi werd Lepidus door zijn ambtgenooten ter zijde gezet, die nu het rijk verdeelden. Octa-

vianus nam het bestuur over het Westen, Antonius dat over het Oosten.

Antonius trok onder zulke woeste uitspanningen door zijn gebied, dat hij als Bacchus werd begroet. Te Tarsus in Cilicië daagde hij Cleopatra voor zijn rechterstoel, omdat zij Brutus en Cassius had ondersteund. In een vergulden gondel met purperen zeilen en liggende op witte kussens, onder een met gouddraad gestikt tentdak, voer

M. J. Brutus.

zij de rivier, waaraan de stad gelegen is, op. Het volk juichte, dat Venus aankwam om Bacchus te begroeten. Cleopatra maakte een machtigen indruk op Antonius, zoodat zij in plaats van als een misdadige haar vonnis van hem te vernemen, weldra als meesteres over hem kon gebieden. Hij volgde haar naar Alexandrië, waar hij alles vergat om zich met Cleopatra aan een voortdurend feestgenot te kunnen overgeven.

Ondertusschen trachtte Octavianus zijn gezag te Rome

voor goed te vestigen, en toen hij hierin na veel moeite door het herstellen der orde en door gematigdheid was geslaagd, begreep hij zich van zijn mededinger te kunnen ontslaan. Hij bracht in den senaat zware beschuldigingen tegen Antonius in, en deze rustte zich daarop ten strijde toe. Ontzenuwd door zijn uitspattingen, ging de steeds feestvierende Antonius, dien Cleopatra overal vergezelde, zoo talmend te werk, dat hij Octavianus den tijd liet een leger en een vloot bijeen te brengen. Bij kaap Actium kwam het tot een zeesrijd. Octavianus had het opperbevel toevertrouwd aan den bekwamen Agrippa. Antonius bestuurde zelf den strijd. Reeds lang was er gevochten, zonder dat een der partijen een beslissend voordeel had behaald, toen Cleopatra plotseling met zestig Egyptische schepen de slaglinie verliet en naar Alexandrië stevende. Zoodra Antonius dit zag, volgde hij met zijn schip de schoone Cleopatra, en liet hij zijn vloot in den steek. Nog eenigen tijd hielden zijn schepelingen den strijd vol, doch toen zij zagen, dat hun aanvoerder hen verlaten had, legden zij de wapenen neder en sloten zij zich bij Octavianus aan. Terwijl deze zich naar Klein-Azië moest wenden om er de rust te herstellen, hervatten Antonius en Cleopatra hun losbandig leven. Eindelijk trok Octavianus op Egypte aan. Antonius wilde nog een poging wagen om den overwinnaar tegen te houden, doch het meerendeel zijner troepen wilde niet vechten, en terne-dergeslagen keerde hij naar Alexandrië terug. Zoodra hij hier aankwam, vernam hij, dat Cleopatra zich het leven had benomen. Deze tijding maakte hem zoo wanhopend, dat hij zich een doodelijke wonde toebracht, maar nog had hij den laatsten adem niet uitgeblazen, toen hij het stellige bericht kreeg, dat zij nog leefde, waarop hij zich naar haar paleis liet vervoeren om in haar armen te sterven.

Toen Octavianus Alexandrië naderde, liet Cleopatra hem weten, dat zij zich met al haar schatten zou laten

verbranden, indien men haar geweld wilde aandoen. Octavianus, die zich in het bezit van haar rijkdommen wilde stellen en zijn triomf te Rome met hare tegenwoordigheid opluisteren, wist Cleopatra door zijn gezanten zoo te misleiden, dat zij gevangenomen kon worden. Daar zij als koningin werd behandeld, beproefde zij Octavianus aan haar persoon te boeien, gelijk zij Caesar en Antonius had gedaan. Haar pogingen mislukten, en den smaad niet willende beleven van door het Romeinsche volk bespot te worden, bracht zij zich, daar alle andere middelen haar op last van Octavianus ontnomen waren, door vergift om het leven. Volgens sommigen had zij zich door eene giftige slang laten bijten, volgens anderen had zij zich in den arm geprikt met een haarnaald, die vergift bevatte.

Thans was Octavianus alleenheerscher over het Romeinsche rijk. Om echter het lot van Caesar te ontgaan, stichtte hij een keizerrijk op de grondslagen der afgeleefde republiek. Hij hield den senaat, de consuls, de volksvergaderingen en een menigte oude ambten en vormen in stand, daarentegen liet hij zich benoemen tot imperator, waardoor hij opperbevelhebber was van het leger, tot censor (zedemeester), waardoor hij het recht had onwaardige leden uit den senaat te verwijderen, tot eerste van den senaat, waardoor hij in die vergadering het eerst zijn stem uitbracht, en verder tot consul en tot volkstribuun, met het recht zijn ambtgenooten te kiezen. Later werd hij ook nog hoogepriester. Al nam hij geen titel van vorst aan, al noemde hij zich slechts Caesar of imperator, woorden, waaruit later de titels keizer en *empereur* zijn ontstaan, niettemin was hij door de menigte ambten, die in zijn persoon vereenigd waren, in waarheid onbeperkt gebieder. Hij ontving den eernaam Augustus (Vermeerder), en met dien naam wordt hij als de eerste keizer van Rome genoemd.

Het leven der Romeinen tijdens het keizerrijk.

Terwijl de Romeinen vroeger eenvoudig leefden, omdat het welzijn van den staat bij de burgers op den voorgrond stond, was sedert de Punische oorlogen de zucht naar weelde en zingenot hand over hand toegenomen. De Romeinsche ambtenaren achtten zich gerechtigd in de provinciën door afpersingen schatten te verzamelen, om na het verstrijken van hun ambtstijd te Rome op een grooten voet te gaan leven. Daardoor werd Rome tevens een stad van prachtige woningen. Ten tijde van Augustus waren er ongeveer 47,000 huurhuizen en 1800 heerenhuizen. Zelfs de huurhuizen waren veelal van meer dan een verdieping, doch evenals de heerenhuizen gewoonlijk zonder vensters aan de straat. Was een bovenwoning afzonderlijk verhuurd, dan kon men haar door een trap onmiddellijk van de straat bereiken. De heerenhuizen waren in den regel van gehouwen steen. Aan den ingang, die met prachtige deurposten versierd, en waarboven meestal het woord *salve* (gegroet) in mozaïek aangebracht was, vond men een klopper of een schel. Ging men de deur binnen, dan was men in een vestibule, waarin zich de portier ophield, die niet zelden met een ketting aan den muur was bevestigd, om buiten de mogelijkheid te zijn, zijn post te verlaten. Niet zelden had de portier veiligheidshalve een hond bij zich, en zag men, al was er geen hond om kwaadwilligen af te schrikken, aan den ingang de woorden geschilderd of ingelegd: *cave canem!* („Pas op den hond!“). Uit de vestibule kwam men in het *atrium* of de voorzaal, die veel prachtiger was ingericht dan vroeger en thans tot het houden van feesten diende. Evenals de zaal zelve was de opening boven den regenbak veel grooter dan voorheen, zoodat deze niet zelden omgeven was door schoone marmeren pilaren, die

de zoldering hielpen dragen. Achter het atrium vond men den binnenhof (*cavaedium*) door zuilengangen omgeven, die, gewoonlijk aan de Westzijde, zoodat de morgenzon ze kon beschijnen, toegang verleenden tot de meeste vertrekken voor het huiselijk gebruik, zooals slaap- en eetkamers, terwijl zich aan de overzijde de voorraadkamers bevonden, die evenals de woonvertrekken licht konden verkrijgen van den binnenhof. Midden in den binnenhof bevond zich een waterbekken van grootere afmetingen dan dat in het atrium, en omgeven door bloemperken. Daar de Romeinen zich meestal buitenshuis, vooral op het forum ophielden, waren de vertrekken voor het huiselijk gebruik gemiddeld slechts 5. M. diep en 3 M. breed. De feestzalen daarentegen, waar men gasten ontving, waren zeer ruim. Het heerenhuis bevatte steeds een badkamer, een schilderijenkabinet (pinacothek) en een bibliotheek. De boeken waren geschreven op groote vellen, die van den fijnen bast der Egyptische papyrusplant vervaardigd waren. De verschillende vellen, die een boek vormden, werden aan een ronden stok bevestigd en daaromheen gerold. Gewichtige stukken werden op het veel duurdere perkament geschreven, dat van de huid van schapen, kalveren, geiten, ezels of zwijnen werd vervaardigd, door haar in plaats van ze te looien eenigen tijd in kalkwater te leggen en daarna gladteschuren. Totschrijfpennen gebruikte men riet en tot inkt een mengsel van roet en gom of het sap van de sepia (inktvisch). De boekverkoopers vermenigvuldigden een boek door het te laten afschrijven door een menigte kundige slaven, aan wie het te gelijk werd gedictéerd. De meeste boeken wemelden van fouten. Als aantekeningsboekje gebruikten de Romeinen wastafeltjes: dunne plankjes met opstaanden rand, die bestreken waren met een laagje was, zoo toe bereid, dat het bij de sterkste zomerhitte niet smolt. In het was krabde men de letters met een stift (*stilus*), waarvan het andere einde spatelvormig uitliep om daar-

mede het was weder glad te strijken. Voor brieven gebruikte men een paar van zulke wastafeltjes, die met de opstaande randen tegen elkander gelegd, en dan met een draad omwonden werden. Waar de draad aan elkander was geknoopt, werd er een zegel van was aan bevestigd. Dewijl er geen brievenposterij bestond, verzond men een brief gewoonlijk met een slaaf.

Het huiselijk leven der Romeinen verschilde veel van dat der Grieken, daar de Romeinsche vrouw, ofschoon zij volgens de wet geen hooger rang dan dien van oudste dochter in het huis van haar echtgenoot bekleedde, door zeden en gewoonten in den waren zin des woords vrouw des huizes was, en met de mannen op meer gelijke hoogte van verstandelijke ontwikkeling stond. Reeds zeer vroeg hadden de Romeinen bepalingen gemaakt, waarbij was voorgeschreven, dat de kinderen onderricht moesten ontvangen in het lezen, schrijven en rekenen, en de wetten der twaalf tafelen moesten leeren. De meisjes kregen hetzelfde onderricht als hare broeders. Behoorden zij niet tot den rijken stand, dan bezochten zij met hare broeders dezelfde scholen. De aanzienlijken lieten hunne zoons en dochters door geletterde slaven onderwijzen en namen dikwijls zelven een werkzaam aandeel in de opvoeding hunner kinderen. Reeds op den leeftijd van twaalf of veertien jaar kon een meisje in den echt treden. Gewoonlijk had het huwelijk na een verloving plaats. Was de huwelijksdag aangebroken, dan werd de bruid door een schare bloedverwanten en vrienden naar de woning van haar bruidegom geleid. Daar aangekomen bestreek zij de deurposten met varkensvet, want dit werd beschouwd als een voorbehoedmiddel tegen tooverij. Dewijl de Romeinen geloofden, dat er kwade voorteekenen bestonden, en dat het een voorbode van onheil was, wanneer men bij het binnengaan den voet tegen den drempel stiet, werd de bruid in het huis getild. Zoodra dit geschied was, kwam de bruidegom haar vragen: „Wie zijt gij?” en daarop

luidde haar antwoord: „Waar gij meester zijt, ben ik meesteres!” De huwelijksplechtigheden, die hierna plaats hadden, werden met een bruiloftsmaal besloten. Den volgende morgen aanvaardde de vrouw het bestuur der huishouding, met een offer op het altaar der huisgoden. Den tijd, dien zij niet aan de huiselijke bezigheden behoefde te wijden, bracht zij te midden harer slavinnen met spinnen en weven door. Toen echter de weelde de overhand kreeg, bemoeiden vele vrouwen van aanzienlijken zich weinig meer met de huishouding, om al haar tijd te kunnen besteden aan den opschik, het afleggen van bezoeken, het geven en bijwonen van feesten en het deelnemen aan staatkundige kuiperijen.

Op zijn landgoed had de aanzienlijke Romein woningen voor den bouw knecht en de slaven met hunne opzieners, alsmede voorraadschuren, veestallen, kelders om olie te persen, wijnkelders en de slavengevangenis, die gedeeltelijk onder den grond was gelegen en slechts door hoog aangebrachte, zeer nauwe vensters licht ontving. Al die gebouwen stonden om een plein, waarin zich de bakken bevonden, waarin het drinkwater werd bewaard. Een goed eind verwijderd van deze boerderij verhief zich het buitenverblijf van den heer. Het was een trotsch gebouw, rijk voorzien van alles, wat het leven aangenaam kon maken. Men vond er een belvédère, zalen voor het balspel en voor andere lichaamsoefeningen en een koele gaanderij, waar men de hitte van de zomerzon kon ontvluchten. Rondom de woning vond men tuinen, boschjes, boom- en diergaarden, wijnbergen en vijvers, met de kostbaarste rivier- en zelfs zeevisschen, want sommige vijvers werden door middel van ontzettend lange buizen met de zee in gemeenschap gebracht om ze steeds van versch zeewater voorzien te houden.

Evenals in de kleeding kwam er in het huisraad meer en meer weelde. Tot de voornaamste meubelen behoorden tafels. Zij waren laag, en oudtijds rechthoekig op vier

pooten; thans kwamen ook ronde op één poot in gebruik. Voor tafels werden zeer groote sommen besteed, vooral als het blad uit een enkel stuk kostbaar hout bestond. Niet zelden waren de pooten van zilver. In de eetzaal vonden men pronktafels, die met de prachtigste vazen en schenkkanen prijken. Om de sierlijke tafels niet te bederven werden de spijzen in een tafelpak binnengebracht en daarmede op tafel gezet. Gedurende den keizerstijd kwamen de tafellakens in gebruik. Servetten waren aan tafel onmisbaar, daar men vork, noch mes gebruikte en dus alleen met de vingers at, die daarom telkens gewasschen en aan het servet afgedroogd moesten worden. Het was gewoonte, dat iedere gast zijn eigen servet medebracht. Ongehoorde sommen besteedden de aanzienlijken om met hunne gasten heerlijk te smullen. Voor een slaaf, die als een uitstekende kok bekend stond, werd soms 12,000 Gld. betaald. Het was een ellendige maaltijd, wanneer b. v. gevogelte in zijn geheel op tafel werd gebracht en men niet uitsluitend de fijnste stukjes voordiende. Bovendien liet men uit het buitenland tegen ongehoorde prijzen lekkernijen komen. Hoe zeldzamer en kostbaarder een vreemde spijs of wijn was, des te meer werd er prijs op gesteld. De feestzaal schitterde door purperen dekens, door tapijten, waarop met gouddraad de schoonste figuren gestikt waren, door zilveren vaatwerk en door dienende slaven, die op het prachtigst waren uitgedost. Aan tafel lag men op rustbedden, ieder voor drie personen en naar de tafel toe een weinig oplopende. Ook bediende men zich van sofa's, als men las of schreef; overigens zat men wel op houten of bronzen tabouretten. De vertrekken werden des avonds verlicht door aarden of bronzen olielampen, die aan den zolder hingen, en ook wel door waskaarsen in candelabers, die een of twee meters lang waren en op den grond stonden. Wandspiegels bezaten de Romeinen niet. Zij gebruikten kleine handspiegels, die vroeger van glad koper, later van gepolijst zilver waren.

De Romeinen reisden zelden buiten noodzakelijkheid, omdat de wegen, met uitzondering van de heirbanen (wegen voor legers), slecht, de rijtuigen zeer ongemakkelijk, en de herbergen voor aanzienlijke personen te weinig comfortabel waren. De rijken hadden gewoonlijk in plaatsen, waar zij zich meermalen ophielden, goede kennissen, bij wie zij hun intrek konden nemen. In de inrichtingen voor warme baden, die te Rome door de aanzienlijken druk bezocht werden, omdat zij er alle genietingen des levens konden smaken, trof een voornaam vreemdeling gemakkelijk een gastheer aan.

Van begrafenissen werd bij de Romeinen veel werk gemaakt wegens het heerschende geloof, dat de schim of geest van iemand, wiens lijk onbegraven was gebleven, aan de oevers van de Styx moest ronddwalen en niet tot rust kon komen. Zoodra iemand overleden was, werd zijn lijk gewasschen en een begrafenis voor hem besteld bij de *Libitinarii*, de dienaren van Libitina (de godin van den dood), in wier tempel alles bijeen was, wat bij een teraardebestelling te pas kwam. De *Libitinarii* trokken het lijk een met zijn stand overeenkomend gewaad aan en legden het op een praalbed. Het vuur op den haard van het sterfhuis werd nitgedoofd om eerst na de lijkplechtigheid weder ontstoken te worden. Naast het lijk werd een wierookvat geplaatst en voor de woning een cypresseboom geplant. Nadat het lijk eenige dagen te pronk had gelegen, werd de lijkstatie gehouden. Vooraf gingen trompetters en klaagvrouwen, die, begeleid door de fluit, klaagliederen zongen. Daarop volgden *mimen* of gemascerden, waarvan er één, die den overledene voorstelde, ernstige gedichten voordroeg, somtijds door grappen afgewisseld. Vóór het lijk werden de door den overledene veroverde wapenen en verworven eerekransen gedragen, erachter volgden de bloedverwanten, vrienden en vrijgelatenen. Op het Forum hield de stoet stil voor het spreekgestoelte, dat door een der naaste bloedverwanten werd

bekloppen om er een lijkrede uit te spreken. Was dit geschied, dan begaf men zich naar de plaats buiten de stad, waar het lijk in een graf gelegd of verbrand zou worden.

In de vroegste tijden werden de lijken der Romeinen alleen begraven, en sommige aanzienlijke geslachten hielden dit overoude gebruik in eere. Bij verbranding werd het lijk op een brandstapel, meestal van cypressenhout, gelegd, en nadat men er kransen en reukwerk over gestrooid had, stak een der bloedverwanten met afgewend gelaat den brandstapel aan. Soms hadden gedurende de verbranding gladiatorenspelen plaats. Was de stapel uitgebrand, dan verzamelde men de onverbrand gebleven beenderen, en deed die met reukwerk in eene urn. De aanzienlijken hadden op hunne landgoederen of langs de heirbanen dikwijls schoone praalgraven, waaronder de lijken of de met lijkasch gevulde urnen werden bijgezet. Ook waren er grafgebouwen met een groot aantal boven elkander geplaatste nissen, waar zij, die geen familiegraf bezaten, een plaats vooreen urn konden koopen. De lijken der arme burgers werden in doodkisten op een algemeene begraafplaats bijgezet.

De Romeinen waren zeer verzot op openbare spelen. Reeds in de eerste tijden der republiek had de senaat het daarom nuttig geoordeeld eenig geld uit de staatskas af te zonderen, om het volk gedurende het vierdaagsche feest in September genoeg te verschaffen. Drie dagen waren aan tooncelvoorstellingen en de vierde aan wedrennen gewijd. Langzamerhand nam het aantal feestdagen, waarop openbare spelen gegeven werden, toe, vooral toen de rijk geworden optimaten, om de gunst des volks te winnen, voor eigen rekening openbare spelen begonnen te geven, die soms tonnen gouds kostten. Tegen het einde der republiek bedroeg het aantal feestdagen reeds zes en zestig per jaar en gedurende den keizerstijd werd dit aantal nog aanzienlijk vermeerderd. In een goed tooneel had

het volk weinig smaak meer, het gevoelde zich alleen nog aangetrokken, wanneer er *mimen*, laffe kluchten zonder zin of samenhang, werden opgevoerd. Platte uitdrukkingen werden toegejuicht, ruwe en ongemanierde gebaren wekten den lachlust op, en men vermaakte zich het meest, wanneer de tooneelisten, zoo mannen als vrouwen, elkan- der klappen uitdeelden. Het hoogste belang stelde het volk in wedrennen en in gladiatoren. Reeds Tarquinius Priscus had een renbaan laten bouwen, den *circus maxi- mus*, die later herhaaldelijk werd verfraaid en verbeterd. Toen Caesar hem had laten vergrooten, was hij 1000 schreden lang en bijna 300 schreden breed en kon hij on- geveer 200,000 toeschouwers bevatten. De zitplaatsen, die behalve aan een der kortste zijden, waar zich de stallen bevonden, rondom de renbaan trapsgewijze waren aangebracht, vormden drie rangen. De zitplaatsen van den eersten waren van steen, onmiddellijk langs de ren- baan oplopend, en omsloten door een ringmuur, die ruim een manslengte boven het hoogste gedeelte van den eer- sten gang uitstak, omdat in dien muur de openingen waren van de gangen, die in den buitenmuur uitkwamen en toegang tot dien rang verleenden. De tweede rang was op dezelfde wijze door een ringmuur met poortjes van den derden gescheiden, om welken heen de buitenmuur liep, die zich door de toegangen voordeed als uit drie boven el- kander geplaatste bogenrijen te bestaan. De zitplaatsen van den derden rang, die voor het mindere volk dienden, waren van hout.

Over haar grootste lengte liep midden door de renbaan een verhevenheid, *spina*, van ruim 1 M. hoog, doch zoo, dat er tusschen de uiteinden dier spina en de zitplaatsen ruimte genoeg overbleef om de wagens door te laten. Aan ieder uiteinde der spina stond een stevige eindpaal (*meta*). De wedren had telkens tusschen vier wagens plaats, daar- om waren de menners in vier groepen verdeeld: de witte, de groene, de blauwe en de roode. De tunica's der men-

ners en de tuigen der paarden hadden de kleur der groep. Bij iederen ren reed er van iedere kleur één wagen. De vier wagens kwamen te gelijk uit vier poorten, links van de spina, zwenkten om den eindpaal aan de tegenovergestelde zijde en keerden rechts van de spina terug. Zeven achtereenvolgende keeren moesten zij dien weg afleggen, hetgeen met elkander een afstand vormde van twee uren gaans, en wie dan het eerst over de krijtstreep was, die dicht bij de poorten was getrokken, had de overwinning behaald. De wagens waren tweewielig, van achteren open, en met twee of vier paarden bespannen. De menners hadden een helm op het hoofd, die zoodanig gemaakt was, dat hij, bij een val, voorhoofd en wangen tegen kneuzingen kon beschermen.

De voorzitter van den wedren, die zijn plaats had op een balkon boven de poorten, gaf het teeken tot den aanvang door een witten doek in de renbaan te werpen. Dan vlogen de deuren open en stormden de wagens met pijlsnelle vaart de renbaan in. De menners zetten, ver voorover gebogen, met de zweep en met geroep de paarden aan. Niet zelden stortte een menner op de grond, en geraakte hij onder de paarden van een wagen, dien hij vooruit was gekomen. Het gevaarlijkste was het zwenken bij de eindpalen. Nam de menner den draai een weinig te kort, dan werd zijn wagen verbrijzeld tegen den paal, een volgend span stortte erover heen en paarden en menschen lagen bloedend tusschen de splinters der wagens. Met een hartstochtelijke, aan razernij grenzende belangstelling volgden de tienduizenden toeschouwers den wedstrijd. Zij zwaaiden met doeken, klapten in de handen, schreeuwden, sprongen van hunne zitplaatsen op, moedigden aan, verwenschten, dreigden, twistten, juichten al naarmate de wagen hunner partij in 't voor- of in 't nadeel was. Zoodra de strijd beslist was, stegen de oorverdoovende jubelkreten van de overwinnaars op, zonder dat iemand acht gaf op de doodskreten van de stervende wagenmenners.

Nog aantrekkelijker dan de wedrennen waren voor de Romeinen de gladiatorenspelen. Aanvankelijk werden zij in den circus of op het forum gegeven. Sedert Caesar werd er een *amphitheater* voor gebouwd, dat van den circus alleen daarin verschilde, dat de zitplaatsen voor de toehoorders het gansche strijdperk omgaven, dewijl er geene stallen bij noodig waren, en dat de eerste rang der zitplaatsen zoo hoog boven het strijdperk uitstak, dat de toeschouwers er volkomen veilig waren voor de wilde dieren, die bestreden moesten worden. De gladiatoren waren niet langer uitsluitend slaven, men vond er ook vrije mannen onder, die zich, door gebrek gedwongen of uit lagen strijdlust, aan het verachtelijk bedrijf overgaven om elkander ten genoegen van anderen op kunstige wijze om het leven te brengen.

Op den avond voor den strijd werd den gladiatoren, die er deel aan zouden nemen, een feestelijke maaltijd aangeboden. Reeds dan kwamen vele Romeinen de strijders bezien, en gingen zij weddenschappen aan op het leven van dezen of genen gladiator. De voorstelling begon met een schitterenden optocht der strijders in feestgewaad door het strijdperk. Vervolgens had er een spiegelgevecht plaats, en eindelijk begon de strijd op leven en dood. Om den toeschouwers een aangename afwisseling te bezorgen waren de zwaardvechters in verschillende soorten verdeeld. Er ware *retiarii*, gewapend met een net, een drietand en een dolk. Dan eens bestreden zij de met helm, schild en zwaard gewapende *secutores*, dan weder de zwaar gewapende *mirmillones*. De *retiarius* zocht zijn net over zijn tegenstander te werpen, zoodat deze zijn wapen niet vrij kon gebruiken, en hem dan met zijn drietand of dolk te dooden. Verder waren er *Samnieten*, die een zeer groot schild voerden en hun klein, recht zwaard kruisten met den krommen sabel der *Thraciërs*, die slechts een klein, rond schild hadden. De *hoplomachi* hadden volledige metalen wapenrustingen, tusschen wel-

ker voegen zij elkander met hunne lansen zochten te treffen. De *andabatae* hadden helmen, die hunne oogen zoo-
 ver bedekten, dat zij in den blinde op elkander moesten
 toeslaan, en de *essedarii* streden op strijdwagens, die be-
 stuurd werden door menners, welke naast den gladiator
 stonden. Had een kampioen zijn tegenpartij zoodanig ge-
 wond, dat deze den strijd moest opgeven, dan liet hij, die
 het feest gaf, de toeschouwers beslissen of de overwonne-

Gladiatoren-strijd.

ne al of niet gedood moest worden. Smeekte de gewonde
 om het leven, dan deed hij dit door den wijsvinger op te
 steken. Staken de toeschouwers den arm uit met den duim
 naar beneden gekeerd, dan moest de overwinnaar den
 smeekeling den doodsteek geven. Deze werd echter ge-
 spaard, wanneer de toeschouwers met doeken wuifden.
 Sommige strijders weigerden de tusschenkomst des volks

en gaven door gebaren te kennen, dat zij den genadeslag verlangden. Hierdoor verwierven zij groote toejuichingen, terwijl lafhartigen de menigte tegen zich verbitterden, daar de toeschouwers het als een beleediging beschouwden, wanneer een zwaardvechter niet volgaarne voor hun genoegen stierf. Afgematte en bevreesde strijders werden met geeselslagen en gloeiende ijzers opnieuw tot het gevecht aangedreven, en de onmenselijke toeschouwers herhaalden in hunne opgewondenheid telkens de kreten : „Sla dood ; geesel ; brand ! Waarom valt hij zoo bevreesd „in het zwaard ? Waarom brengt deze zoo flauw den „laatsten slag toe ? Waarom sterft die zoo lafhartig ?” Na het eindigen van een strijd werden de lijken op gereedstaande baren weggedragen en de bloedvlekken in het strijdperk onzichtbaar gemaakt door er zand op te strooien. Soms had er in het amphitheater een veldslag of een zeegevecht (*naumachia*) plaats, waarbij het dikwijls zeer moorddadig toeging. Om een zeegevecht te kunnen voorstellen, liet men het strijdperk door onderaardsche buizen vol water loopen.

Niet minder vreeselijk waren de diereengevechten. Voor verbazende geldsommen liet men olifanten, rhinocerossen, leeuwen en andere wilde dieren bij honderden uit Afrika komen. Niet al die dieren waren voor het gevecht bestemd. Sommigen hunner werden gedresseerd. Men vertoonde aan het volk verscheurende dieren, die knapen op hun rug lieten dansen, of die in een door paarden snel voortgetrokken wagen zaten met de teugels in den bek ; leeuwen, die in het strijdperk hazen tusschen hunne tanden opnamen en de verschrikte dieren weder lieten loopen zonder hun leed te doen ; panters, die geduldig een wagentje voorttrokken ; olifanten, die op den grond en op het koord dansten, een tafel dekten, Latijn schreven of met hun vieren een vijfden in een draagstoel droegen. Plinius, een Latijnsch schrijver uit het begin van den keizerstijd, verhaalt, dat een olifant, die niet vlug was in 't lee-

ren en daarom dikwijls straf onderging, des nachts bespied werd, terwijl hij bezig was zich in het geleerde te oefenen.

Bij de gevechten streden olifanten tegen rhinocerossen, beeren tegen buffels, enz., somtijds met een lang touw aan elkander verbonden. Om die dieren strijdlustig en woedend te maken, werden zij met zweepen geslagen of met lansen en gloeiende ijzers gewond. Sedert Caesar werden te Rome, in navolging van de Thessaliërs, stierengevechten gehouden.

De wilde dieren werden niet alleen bevochten door daartoe afgerichte zwaardvechters; zeer vaak werden misdadigers veroordeeld hen te bestrijden. Zij werden daartoe van een gebroken zwaard of een ander onvoldoend wapen voorzien; maar niet zelden ook werd de misdadiger aan een paal gebonden om door het dier verscheurd te worden. Somtijds werden misdadigers gebezigd om tooneelvertooningen te geven, waarbij het sterven echter werkelijk plaats had. Zoo moest een misdadiger den roover Laureolus voorstellen, die aan een kruis hangend door de wilde dieren werd verscheurd; een ander trad op als Mucius Scaevola, en liet zijn hand werkelijk boven een kolenvuur verbranden; een derde stelde Hercules voor, die zich op den berg Oeta liet verbranden. Om de dierengevechten aantrekkelijker te maken werd het strijdperk somtijds door rotsblokken en boomen in een heuvelachtig landschap herschapen, waar het wilde dier als in de natuur zijn vijand besprong of door dezen opgespoord en geveld werd.

A u g u s t u s .

Niet alleen in Italië, ook in de provinciën werd Augustus alleenheerscher. Wel liet hij aan den senaat het recht, in de provinciën, waar het rustig was en dus slechts weinig krijgsvolk op de been werd gehouden, de stadhouders (*proconsuls*) te benoemen, doch daar hij in de vergadering het eerst zijn stem uitbracht, en niemand

zich tegen hem durfde te verzetten, werd steeds de door hem genoemde persoon gekozen, In de provinciën, waar nog te strijden viel, benoemde Augustus zelf de stadhouders, die den titel voerden van propaetor of legaat. Augustus maakte echter een einde aan de afpersingen, die de bewoners der provinciën vroeger van de stadhouders en hunne ondergeschikten te lijden hadden gehad. Al verhoogde hij er de belastingen, toch was de meerdere veiligheid, die men er genoot, oorzaak, dat handel en nijverheid konden herleven, en de welvaart der burgers toenam. Augustus bevorderde kunsten en wetenschappen en werd daarin krachtig bijgestaan door zijn vriend Maecēnas, wiens naam sedert in gebruik is gekomen om een begunstiger van de schoone kunsten te vermelden. Onder de dichters van zijn tijd muntten Vergilius en Horatius uit, terwijl Livius zich beroemd maakte door het schrijven van een geschiedenis der Romeinen. Ook werd gedurende zijn regeering in het rijk der Joden Jezus Christus geboren, die de leer verkondigde, dat God de liefderijke vader van alle menschen is, en daarom ieder oprecht moet zijn en zijn naasten liefhebben. Onder zijn leerlingen waren er twaalf uitverkorenen, die, nadat hij op aanstoken van de Jahwe-priesters den kruisdood had ondergaan, als *apostelen* (zendelingen) zijn leer wijd en zijd verkondigden en ingang deden vinden.

Daar de Germanen hunne strooptochten over den Rijn begonnen te hervatten, zag Augustus zich genoodzaakt den strijd tegen hen te hervatten. Hij benoemde zijn stiefzoon Drusus, een talentvol aanvoerder, tot opperbevelhebber. Deze drong tot aan de Elbe door, allerlei afzonderlijk wonende Germaansche volken onderwerpende. Toen hij op zijn terugtocht weder nabij den Rijn was gekomen, viel hij van zijn paard en stierf, slechts dertig jaar oud, aan de gevolgen van den val. Zijn broeder Tiberius werd in zijn plaats benoemd, en toen deze naar Pannonië was gezonden om een opstand te dempen, werd het stadhou-

derschap in Germanië aan Saturninus opgedragen. Saturninus gedroeg zich vriendelijk en zachtmoedig jegens de Germanen. Daardoor haalde hij vele Germaansche edelen over om de Romeinsche levenswijze aan te nemen. De goede gezindheid, die de Germanen jegens de Romeinen waren gaan koesteren, veranderde spoedig, toen Saturninus door Varus was vervangen. Vertrouwende op zijn aanzienlijke krijgsmacht, met welke hij zich in een versterkte legerplaats nabij Wezel bevond, achtte Varus het niet noodig de Germaansche edelen met voorkomendheid te behandelen. Hij verving de Germaansche rechtspleging door de Romeinsche en verwekte daardoor de grootste verbittering. Onder de edele Germaansche jongelingen, die zich vroeger bij de Romeinen hadden aangesloten, en zich nog steeds in de legerplaats van Varus ophielden, behoorde Herman, door de Romeinen Arminius genoemd. Ook hij betreurde zoozeer de onderwerping van zijn vaderland, dat hij met Segestes, evenals hij een aanzienlijk Cherusker, en vele anderen een samenzwering tegen de Romeinen beraamde. Terwijl zij zich als vrienden van Varus bleven voordoen, zorgden zij, dat de Germanen zich allerwegen in stilte ten strijde toerustten. Nu trof het, dat Herman bij een bezoek aan Segestes diens beeldschoone dochter Thusnelda leerdekennen. Daar de jongelieden weldra liefde voor elkander gevoelden, verzocht Herman aan Segestes om de hand zijner dochter, doch de vader sloeg het aanzoek af. Nu besloot Herman zijn geliefde te schaken. Dit was een vermetele daad, want indien Segestes er in slaagde de vluchtelingen te achterhalen, dan had hij het recht zijn dochter te dooden en hem, die haar ontvoerde, tot zijn slaaf te maken. Herman wist echter zijn plan te volvoeren, en Thusnelda werd zijn vrouw. Ziedend van toorn vond Segestes geen ander middel om zijn wraaklust aan Herman te koelen, dan zich naar Varus te begeven en dezen met de samenzwering bekend te maken. De Romein

zag in de mededeeling slechts de vrucht van de geprikkelde verbeelding eens beleedigden vaders en bleef Herman als een gastvriend ontvangen.

Op Hermans bevel kwam in 't jaar 9 n. C. een verwijderde Germaansche stam in opstand. Varus zag zich nu genoodzaakt zijn veilige legerplaats te verlaten en tegen de opstandelingen op te trekken. Zijn legioenen werden gevolgd door de Germaansche hulptroepen, in welke hij nog steeds vertrouwen stelde, ofschoon zij reeds van verlangen tintelden om zich bij hunne broeders aan te sluiten. Zich van een gemakkelijke overwinning verzekerd houdende, trok Varus onbezorgd dieper in het land der Germanen. De opstand breidde zich met den dag uit. De vrijheidszucht werd zoo levendig, dat vele Germaansche edelen, die aanvankelijk uit gehechtheid aan de Romeinen den opstand hadden afgekeurd, zich er bij aansloten. Dit deed zelfs Segestes.

Toen Varus in het Teutoburgerwoud was gekomen, werd de tocht voor zijn leger moeilijker. Aan alle kanten ontdekten zijn soldaten vijandige Germanen, die de Romeinen bespieden en afgedwaalde soldaten of afdeelingen aanvielen en ombrachten. Van tijd tot tijd kwam het zelfs tot schermutselingen, maar nog zag Varus het gevaarlijke van zijntoestand niet in. Het aantal Germanen, die het leger omringden, nam echter dagelijks met duizenden toe. Varus begon in te zien dat hij meer op zijn veiligheid bedacht moest zijn en liet voor den nacht in allerijl een versterkte legerplaats op een boschrijke hoogte opslaan. Den volgende morgen trok hij verder. Aanvankelijk ging de tocht goed, maar weldra zagen de Romeinen de wegen versperd door omgeworpen boomstammen. Terwijl zij de wegen weder begaanbaar zochten te maken, werden zij heftiger dan vroeger van alle kanten aangevallen. De Germaansche hulptroepen maakten gemeene zaak met hunnestamgenooten. Een geweldig onweer brak los en hevige plasregens herschiepen de

boschwegen in poelen. Toen de nacht inviel, waren de Romeinen zoo afgemat, dat zij niet in staat waren hun nachtleger te versterken. Den volgenden morgen was het somber, regenachtig weer. De Romeinen huiverden van koude. Een stormwind stak op, maar boven zijn geloei weerklonk het krijgsgeschreeuw der Germanen, die met alle kracht op de Romeinen aanvielen. Herman bestuurde de bewegingen der Germanen, die weldra een schitte-

Tiberius.

rende overwinning behaalden. Toen Varus zag, dat alles verloren was, stortte hij zich in zijn zwaard.

De tijding van de vernietiging van Varus' leger bracht in Rome de grootste ontsteltenis teweeg. Augustus riep handenwringend uit: «Varus, Varus! geef mij mijn legioenen weder!»

Toen Augustus vijf jaren later overleden was, verklaarde de senaat, dat hij onder de goden opgenomen was en voortaan als een god vereerd moest worden. Er werden

voor hem afzonderlijke tempels opgericht, feesten ingesteld en priesters benoemd.

Tiberius. Caligula. Claudius.

Augustus was gehuwd geweest met de schoone Livia, die in een vroeger huwelijk moeder was geworden van Tiberius en Drusus en niets, zelfs geen sluipmoord onbeproofd liet, om Tiberius, haar oudsten zoon, den opvolger van Augustus te doen worden. Daar Tiberius door Augustus tot zoon was aangenomen, droeg hij ook den naam Caesar, die sedert de titel werd van de alleenheerschers van Rome. Tiberius had een droevige jeugd. Zijn stiefvader Augustus trok zijn jongeren broeder Drusus boven hem voor. Dit was een bron van vele huiselijke twisten, en Tiberius zag zich verplicht, nauwlettend op al zijn woorden en daden toe te zien om niet bij Augustus in verdenking te komen. Hij huwde met Vipsania Agrippina, die hij zeer liefhad, en met wie hij gelukkig leefde, maar, toen hij dertig jaar oud was, dwong hem zijn moeder Livia, die het voor zijn toekomst noodig achtte, dat hij van zijn vrouw scheidde en met de zedelooze, door hem gehate Julia huwde. Tiberius, door al wat hij had ondervonden somber en achterdochtig geworden, werd na den dood van Augustus door den senaat als diens opvolger erkend. De troepen in Germanië en Pannonië kwamen echter in opstand en verlangden den zoon van Drusus, Germanicus, dien Tiberius op verlangen van Augustus tot zoon had aangenomen, als keizer. Tiberius wist zich echter staande te houden en werd daarbij krachtig ondersteund door Germanicus, die door zijn weigering om de opvolger van Augustus te zijn, zoozeer de woede der soldaten gaande maakte, dat zij zijn leven ernstig bedreigden.

Germanicus, die door Tiberius tot stadhouder van Germanië was aangesteld, achtte het noodig zijn troe-

pen door een oorlog afleiding te geven en tevens wraak te nemen over de nederlaag, die de Romeinen onder Varus in het Teutoburgerwoud hadden geleden. Onverwachts trok hij daarom nabij Xanten over den Rijn, en overviel hij de niets kwaads vermoedende Marsen, op een tijdstip, dat zij vereenigd waren om een groot feest te vieren. Duizenden vielen onder het zwaard der Romeinen. Wel grepen de Germanen na dezen aanval alom weder naar de wapenen, doch zij waren wegens de tweedracht, die onder hen heerschte, niet in staat eenig voordeel op Germanicus te behalen. Segestes was er namelijk in geslaagd zijn dochter Thusnelda in handen te krijgen. Om weder in het bezit van zijn vrouw te geraken had Herman het beleg voor den burcht van Segestes geslagen, en nu riep deze de hulp in van Germanicus, wien het gelukte Herman te verdrijven. Hij maakte zich echter meester van Segestes en van Thusnelda, die hij naar Rome zond, waar zij moeder werd van een zoon, die onder den naam van Thumelicus bekend is.

Nu stelde Herman zich weder aan het hoofd van de vereenigde Germanen en bracht aan de troepen van Germanicus zulke verliezen toe, dat de Romeinsche veldheer zich genoodzaakt zag, zich ten krachtigste ten strijde te rusten. In een grooten veldslag nabij de Wezer werd Herman geslagen en gewond, doch spoedig daarna leverde Herman een tweeden veldslag, die onbeslist bleef. In het volgende jaar wilde Germanicus den strijd hervatten, doch hij werd door Tiberius teruggeroepen, die hem de eer eener zegepraal toestond. Thusnelda moest met haar driejarig zoon tje Thumelicus den triomf opluisteren. Weldra stierf de ongelukkige vrouw in Romeinsche gevangenschap; haar verlaten kind werd te Ravenna als gladiator opgevoed. Ook Herman had een droevig uiteinde; hij werd door zijn eigene bloedverwanten vermoord.

Terwijl Augustus schatten had uitgegeven om het volk

met spelen te vermaken en Rome met prachtige, marmezen gebouwen te verfraaien, was Tiberius spaarzaam in zijn uitgaven om den druk der belastingen te vermindere-
 ren. Konden de lagere volksklassen daarom den somberen keizer de liefde niet schenken, die zij eens Augustus hadden toegedragen, zijn streven om de burgers in bescherming te nemen tegen de afpersingen der optimaten en gelijk recht voor allen in te voeren, haalde hem den haat der aanzienlijken op den hals. Dewijl dezen hunne hoop vestigden op den met roem gekroonden, en door de soldaten innig beminden Germanicus, zag Tiberius in zijn aangenomen zoon een gevaarlijk mededinger. Hij zond hem als opperbevelhebber naar Azië, doch stelde hem den hooghartigen Gnaeus Piso als stadhouder van Syrië ter zijde. Terwijl Germanicus nieuwe lauweren won, zocht Piso hem in alles tegen te werken. Hierdoor kwam het tusschen hen te Antiochië tot een hevig twistgesprek, waarna Piso onmiddellijk de stad verliet. Germanicus werd dooreen hevige ziekte aangetast en verklaarde op zijn sterfbed aan zijn aanwezige vrienden, dat hij zich overtuigd hield door Piso vergiftigd te zijn. De droefheid over den dood van Germanicus was te Rome zoo groot, dat het volk naliet de openbare spelen te bezoeken. Ook Tiberius toonde zich bedroefd, maar toen er aan het rouwbetoon geen einde scheen te komen, verbood hij het, en beval hij, dat de gewone bezigheden en uitspanningen hervat moesten worden. Hij liet een streng onderzoek instellen tegen Piso, doch deze onttrok er zich aan door zelfmoord. Voortdurend werd Tiberius meer wantrouwend. Hij had vroeger wel eens vergiffenis geschonken aan wie hem persoonlijk had beleedigd, meer en meer leende hij het oor aan beschuldigingen tegen zijn vijanden ingebracht, en strafte hij zonder genade. Eindelijk vaardigde hij een wet uit, waarbij bepaald werd, dat ieder vergrijp tegen den keizer als majesteitsschennis (waardoor men vroeger alleen een vergrijp tegen de veiligheid en de waardigheid van den staat

had verstaan) met den dood of met verbanning en verbeurdverklaring der goederen gestraft zou worden. Dewijl er aanzienlijke belooningen werden uitgereikt aan aanbrengers van personen, die zich door woord of daad tegen den keizer hadden vergrepen, nam het aantal van ware en valsche aanklachten voortdurend toe, vooral toen Tiberius het beleid der staatszaken overliet aan den talentvollen maar eerzuchtigen gunsteling Sejanus. Deze wist Tiberius op grond van de vele aanklachten in den waan te brengen, dat de aanzienlijken steeds tegen den keizer samenspannen, en hem zijn voorstel te doen goedkeuren, dat de 10,000 praetorianen (keizerlijkelfwacht), waarvan tot nu toe een klein gedeelte te Rome in garnizoen was geweest, allen in een kazerne bij een der poorten van de stad samen werden gebracht. Sejanus gaf voor, dat dit geschiedde, dewijl de praetorianen aan de krijgstucht ontwenden door den omgang met de burgers van de steden, waar zij ingekwartierd waren, doch in waarheid was het om Rome te allen tijde in bedwang te houden. Van nu af kregen de praetorianen een grooten invloed op den gang van zaken te Rome.

De zedeloosheid nam in Rome hand over hand toe. Telkens werden vergift en dolk aangewend tot het plegen van moorden, zelfs in de keizerlijke familie. Tiberius gevoelde zich diep ongelukkig. Hij leefde in voortdurende angst voor een moordaanslag en besloot eindelijk Rome te verlaten. Hij vestigde zich op het eiland Capreae (Capri) en liet de uitvoering zijner besluiten aan Sejanus over, die, door het wantrouwen des keizers op te wekken, de leden der keizerlijke familie wier invloed hij vreesde, kon doen verbannen of gevangenzetten. Eindelijk begon Tiberius ook Sejanus, die de praetorianen voor zich gewonnen, den senaat tot zijn werktuig verlaagd, en den keizerlijken troon tot het doel van zijn streven gemaakt had, te wantrouwen. Om den machtigen gunsteling ten val te brengen, ging Tiberius met groote geslepenheid te werk.

Terwijl hij Sejanus nieuwe eerbewijzingen en uitbreiding van macht voorspiegelde, benoemde hij Macro tot opperbevelhebber der praetorianen en gaf hij dezen last, Sejanus gevangen te nemen. Bij een senaatsvergadering waarin Sejanus op grond van valsche inlichtingen nieuwe gunstbewijzen van Tiberius hoopte te ontvangen, liet Macro de wachthoudende praetorianen, die Sejanus aanhingen, vervangen door troepen, op welke hij rekenen kon, en las hij den brief des keizers voor, waarin de vangenneming van Sejanus werd gelast. Dit bevel maakte op Sejanus een geweldigen indruk. Hij zat als bewusteloos op zijn plaats. Tot twee malen toe werd hem gelast op te staan, maar hij verroerde zich niet. Toen het hem voor den derden keer werd bevolen, ontwaakte hij als uit een diepen slaap, en vraagde hij: „Roept gij mij?” Nu begreep hij zijn toestand, en liet hij zich zonder verzet vangennemen. De senaat, die zoo slaafs voor dien man gebogen had, veroordeelde hem ter dood.

Tiberius, die zich in hem, dien hij het meest vertrouwd had, bedrogen zag, werd sedert nog meer met menschenhaat vervuld. Van Capri zond hij zijn doodvonnissen naar Rome, die door Macro met onverbidde gestrengheid werden uitgevoerd. Op den leeftijd van acht en zeventig jaar werd hij ongesteld. Macro snelde naar Capri. Toen men Tiberius dood waande, huldigden Macro en andere aanzienlijken Gajus Caesar, den zoon van Germanicus, tot keizer. Daar kwam plotseling het bericht tot hen, dat Tiberius uit de bezwijming, die hem zoo lang bewusteloos had gemaakt, weder geheel was bijgekomen. Gajus en de overigen vreesden, naar men verhaalt, dat de voorbarige huldiging hun het leven zou kosten, maar Macro wist raad. Hij snelde naar de slaapkamer des keizers en smoorde dezen onder een kussen.

De opvolger van Tiberius was Gajus Caesar, die in de geschiedenis Caligula wordt genoemd. Hij had met zijn moeder Agrippina vaak in de legerplaats van Germanicus

vertoefd en daar gewoonlijk soldatenlaarsjes (*caligae*) gedragen, om welke reden de krijgslieden hem schertsend den naam van Caligula hadden gegeven. Ofschoon Caligula door een zedeloos leven zijn verstands- en lichaamskrachten reeds vroegtijdig had verzwakt, deed hij in de eerste maanden van zijn regeering, toen hij nog velen moest ontzien, het goede van zich verwachten. Maar nauwelijks achtte hij zich veilig genoeg op den keizerstroon, of hij begon als een waanzinnige te woeden. Geen vermogend man was veilig voor hem, want daar de belastingen niet voldoende waren om zijn uitspattingen te bekostigen, ontzag hij zich niet, aanklachten te laten doen tegen personen, wier goederen hij zich door verbeurdverklaring wenschte toe te eigenen. Vier jaren lang wist Caligula met behulp der praetorianen dat leven voort te zetten en zich zoozeer te doen vreezen, dat de senaat hem als godheid erkende en een priesterschap voor hem instelde, waarvan hij zelf het hoofd, en zijn lievelingspaard Incitatus leden waren! Vrees voor hun eigen leven deed eindelijk eenige Romeinen samenspannen om den dwingeland door sluipmoord uit den weg te ruimen. Op zekeren avond drongen de saamgezworenen het paleis van Caligula binnen en doorstaken hem, zijn vrouw en zijn kind. Onmiddellijk kregen de praetorianen tijding van het gebeurde. Zij ijlden terstond naar het paleis om de moordenaars te straffen, die door hen gedood werden. Bij het doorzoeken van de keizerlijke vertrekken vonden de praetorianen achter een gordijn een oom van Caligula, Claudius Caesar, die zich uit vrees voor de moordenaars had verscholen. De praetorianen haalden den sidderenden ouden man uit zijn schuilhoek te voorschijn en riepen hem tot opvolger van Caligula uit. Aanvankelijk wilde Claudius de waardigheid niet aanvaarden, daar hij wegens zijn zwakheid van lichaam en gemis aan karakter steeds een voorwerp van spot was geweest voor zijn bloedverwanten en bekenden; ten slotte liet hij zich echter de keuze welgevallen.

Claudius, die geen verstand had van staatszaken, hield zich liefst op met oudheidkundige onderzoekingen en liet het bestuur over aan vertrouwde personen. Zijn vrouw Messalina was een verachtelijk, zedeloos wezen; zij wist ieder, die de voldoening harer zinnelijke lusten in den weg stond, een bevel tot verbanning of een doodvonnis te bezorgen. Wel trachtte de goedhartige Claudius de onderteekening van zulke schandelijke vonnissen te weigeren, maar dan wist Messalina hem te overtuigen, dat de veroordeelden hem naar het leven stonden en daarvoor was de onbeduidende man bevreesd. Zijn vertrouwelingen, Narcissus en Pallas, werden eindelijk zelve bevreesd, dat Messalina er te eeniger tijd in zou slagen ook henterdood te doen veroordeelen, en nu wisten zij Claudius te overtuigen, dat Messalina hem naar het leven stond om met een ander te huwen en dezen tot keizer te verheffen. Hierop teekende Claudius haar doodvonnis.

Naar zijn vermogen zocht Claudius de bewoners der provinciën tegen de afpersingen der ambtenaren te beschermen. Hij liet het zuidelijk gedeelte van Brittannië veroveren en woonde eenigen tijd den moeilijken veldtocht tegen de Britten bij, om welke reden hij en zijn zoon den bijnaam Britannicus ontvingen. Ten behoeve van Rome liet hij twee reusachtige waterleidingen maken en een nieuwe haven aan den mond van den Tiber aanleggen. Het meer Fucinus, welks waterspiegel steeds hooger werd, en dat daardoor een aantal dorpen met den ondergang bedreigde, liet hij door een afwateringskanaal, dat een uur gaans door een berg liep, voor een gedeelte droogmaken en in bouwland herscheppen.

Claudius trad ten tweeden male in 't huwelijk met Agrippina, de dochter van Germanicus. Zij was weduwe en had een zoon, Nero genaamd. Het was het streven van deze heerschzuchtige vrouw haar zoon met voorbijgang van Britannicus, den zoon van Claudius en Messalina, op den keizerstroon te verheffen. Zij werd daarin gesteund door

Burrhus, den bevelhebber der praetorianen, en door den wijsgeer Seneca, die beiden met de opvoeding van den jongen Nero belast waren. Toen zij zoover gekomen was, dat Claudius Nero als zoon aangenomen, en hem zijn dochter Octavia tot vrouw gegeven had, meende Agrippina zich als gebiedster van het rijk te kunnen gedragen. Narcissus durfde haar echter te weerstreven, en toen deze den keizer voor haar had gewaarschuwd, meende Agrippina, dat het tijd was te zorgen, het lot van Messalina te ontgaan. Met behulp van de beruchte giftmengster Locusta diende zij Claudius vergiftigde spijzen toe, die hem weldra ten grave deden dalen.

N e r o.

Met behulp der praetorianen bevestigde Agrippina haar zeventienjarigen zoon in de heerschappij. Geleid door Burrhus en Seneca, schafte Nero vele misbruiken af, verminderde hij de belastingen, staakte hij het gerechtelijk bloedvergieten en trachtte hij in alles het heil des volks te behartigen. Hij was zoo zachtaardig, dat toen hem eens een doodvonnis ter onderteekening werd voorgelegd, hij het betreurde te hebben leeren schrijven. Burrhus en Seneca deden echter niets om te verhinderen, dat hij zich overgaf aan losbandigheid en met zijn makkers na een drinkgelag door de straten ging om de burgers te kwellen. Langzamerhand werd Nero omringd door een menigte vleiers, die hem toejuichten, wanneer hij hun de weinig beteekenende verzen, die hij maakte, voorlas, of wanneer hij voor hen zong of hun zijn onbeduidende schilderstukken of beeldhouwwerken toonde, of als wagenmenner voor hen optrad.

Agrippina zag zich weldra in haar verwachting bedrogen, door middel van haar zoon Rome te beheerschen. Eens verweet zij hem, dat zij zooveel voor hem had gedaan en hij toch meer den raad van anderen dan van haar

volgde. Zij vermaande hem, wel te bedenken, dat Britannicus de rechtmatige erfgenaam van Claudius was en niet hij. Deze woorden wekten bij Nero wantrouwen op. Hij wilde zich in de heerschappij handhaven, en daarom liet hij Britannicus vergiften. Na deze misdaad holde Nero op de baan der ondeugd voort. Toen zijn moeder hem in

Red mij! Ik ben de moeder van den Keizer,

zijn uitpattingen te keer zocht te gaan, besloot hij, ook haar te dooden. Hij deelde zijn voornemen aan Burrhus en Seneca mede, doch deze verleenden hunne medewerking daartoe niet. Daarop wendde hij zich tot Anicētes, een vrijgelatene, die bevelhebber was over de vloot in de Mid-

dollandsche zee, en deze verklaarde zich bereid om de misdaad te volbrengen. Nero noodigde zijn moeder op een feest en liet haar na den afloop daarvan gedurende een helderen nacht per schip naar haar woning terugbrengen. Het schip was zoo ingericht, dat het te midden van het water uit elkander moest vallen. Door de onbedrevenheid van de schippers slaagde het plan echter slechts ten deele. Er ontstond verwarring en de schepelingen doodden met de voorhanden zijnde wapenen de begeleidster, die, om haar meesteres te redden, zich in de duisternis voor Agrippina uitgaf. Aan den oever had men het gebeurde bemerkt, en weldra kwamen er booten te hulp, waarvan er een Agrippina opnam. Daar zij een grooten aanhang had, begreep Nero, dat de moord niet kon worden uitgesteld. Hij zond Anicetes met gewapende mannen naar de villa, die zijn moeder bewoonde, en waar zij zich weder in haar slaapkamer bevond. „Anicetes,” zoo verhaalt de Romeinsche geschiedsdrijver Tacitus, in wiens jeugd deze gebeurtenis plaats had, „zet om de villa posten uit, breekt „de huisdeur open en houdt de slaven, die zich te weer „stellen, neder. Hij bereikt de deur van de slaapkamer, „die nog maar door weinige slaven wordt bewaakt, om- „dat de meesten gevlucht zijn. De kamer was zwak ver- „licht, en bij Agrippina bevond zich slechts een enkele „dienstmaagd. Daar de bode, dien Agrippina naar Nero had „gezonden, niet terugkwam, was haar angst ieder oog- „blik vermeerderd. Zij had iets hooren naderen, dat de „bode niet kon zijn. Terwijl zij dacht, dat er niemand „nabij haar woning was, had zij plotseling geraas en voor- „boden van het ergste waargenomen. Toen nu de dienst- „maagd uit de kamer ging, zeide zij: «Verlaat gij mij „ook?» — en op hetzelfde oogenblik zag zij Anicetes, van „gewapenden vergezeld, binnentreden. Zij sprak hem toe; „Gij komt mij bezoeken om te kunnen melden, dat mij „geen leed is wedervaren, want een gruweldaad kan ik „van mijn zoon niet gelooven, een moedermoord kan hij

„niet bevolen hebben.” Een der aanwezigen sloeg haar „daarop met een stok op het hoofd, en toen vervolgens een „ander het zwaard ophief om haar den doodsteek te geven, ontblootte zij haar borst met de woorden: «Stoot „hier.” Nog denzelfden nacht werd zij op een rustbed van „de eetzaal verbrand zonder eenige lijkplechtigheid, en „zoolang Nero leefde, werd er geen aarde over haar asch „geworpen. Eerst daarna richtten haar bedienden een klei- „nen grafheuvel over haar asch op.”

Spoedig daarna stierf Burrhus en verloor Seneca al zijn invloed op den keizer, die dag op dag aanzienlijke Romeinen liet ter dood brengen, wanneer zij hem in 't geringste mishagden. Toch bleef hij de lieveling van het ontaarde gepeupel, dat niets van hem te lijden had en zich vermaakte bij de openbare spelen, waarin Nero zelf als tooneelspeeler, gladiator en wagenmenner optrad.

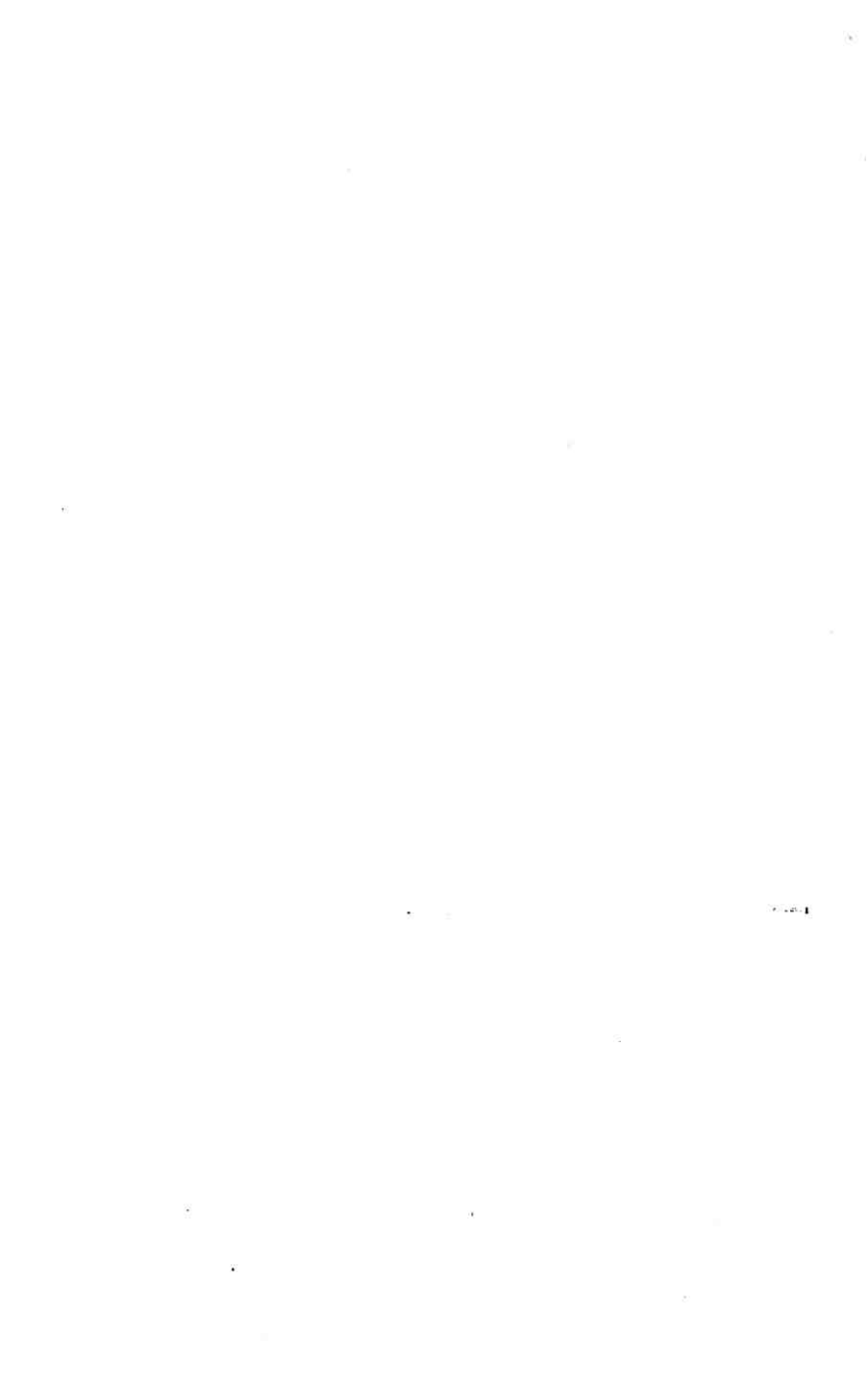
»Ondertusschen”, zoo verhaalt Tacitus, »vertoonde zich „een komeet, waarvan men algemeen gelooft, dat zij een „verandering van regeering aankondigt, en zoo begon „men, alsof Nero reeds was afgezet, elkander te vragen, „wien men zou kiezen..... In diezelfde dagen brachten „uitspattingen Nero in opspraak en gevaar, daar hij in de „bron van de Marcische waterleiding had gezwommen, en „men geloofde, dat hij het heilige drinkwater en den eerbied, welke die plaats toekomt, door het wasschen van zijn „lichaam had ontwijd. Een ziekte, die hem daarna overviel, deed algemeen aan den goddelijken toorn gelooven.”

In het jaar 64 brak in Rome een brand uit, die met groote snelheid gansche wijken der stad in vlam zette. Te midden van die vreeselijke ramp vereenigden zich een groote menigte roovers en moordenaars, die sedert geruimen tijd in kroegen en hollen een schuilplaats hadden gevonden en wier aantal in de laatste jaren sterk was toegenomen, om het blusschen tegen te gaan en in de algemeene verwarring te plunderen. Nero deed al wat in zijn

vermogen was om de ongelukkigen, die van alles beroofd waren, te ondersteunen. Hij liet voor hen op zijn landgoederen in allerijl schuren optrekken, verlaagde den prijs van het graan, en spijzigde hen, die niets meer bezaten. Ook beval hij, dat het afgebrande gedeelte der stad volgens een vast plan herbouwd moest worden. De huizen moesten van steen en minder hoog worden opgetrokken langs rechte, breede straten, die hij op eigen kosten met zuilengangen verfraaide. Ofschoon velen de doelmatigheid van deze voorschriften erkenden, waren er, die aan de oude wijze van bouwen de voorkeur gaven met het oog op de gezondheid, dewijl naar hunne meening de hooge huizen en de nauwe straten een betere beschutting verleenden tegen de heete stralen der zomerzon. Terwijl aldus alles, wat de menschelijke wijsheid vermocht, werd aangewend om de droevige gevolgen van de ramp weg te nemen, liet men ook niets onbeproefd om de goden door offers te verzoenen. Dit alles hielp echter niet om de openbare meening te wijzigen, dat Nero de opzettelijke oorzaak was van den brand. „Daarom liet hij,” aldus schrijft Tacitus, „die menschen als daders aanwijzen en straffen, welke wegens hunne misdaden verafschuwde, gewoonlijk Christenen werden genoemd. Zekere Christus, van wien deze naam afkomstig was, was onder de regeering van Titus door den procurator Pontius Pilatus met den dood gestraft geworden. De daarop voor het oogenblik onderdrukte, vloekwaardige dweperij had opnieuw het hoofd verheven, niet slechts in Judea, de bakermat van dit onheil, maar ook in de hoofdstad, waar alles wat afschuwelijk en schandelijk is, van alle zijden samenkomt en aanhang vindt. Daarom werden eerst diegenen gegrepen, welke getuigenis aflegden, en op hunne aanwijzing een buitengewoon aantal menschen, die juist niet wegens de hun toegedichte brandstichting, maar als voorwerpen van haat voor de gansche wereld als schuldig werden erkend. Men maakte zich nog vroolijk met de veroordeel-

Christenvervolging te Rome.

„den, daar men hen in dierenhuiden naaide en zoo door
 „de honden liet verscheuren, of aan het kruis genageld,
 „met brandbare stoffen besmeerde om hen tot verlichting
 „van den nacht te laten branden. Nero had zijn eigen park
 „tot deze vertooningen aangewezen en stond daar als wa-
 „genmenner verkleed onder het gepeupel of opeen wagen.
 „Zoo kwam het, dat de strafwaardige lieden, die het erg-
 „ste lijden verdienden, deelneming opwekten als men-
 „schen, die niet voor het algemeene welzijn, maar voor
 „den moordlust van een enkele moesten sterven.”

Een jaar na den grooten brand maakten eenige aazien-
 lijken een samenzwering tegen Nero. Zij werd echter
 verraden, en Rome was het tooneel van nieuwe gerechte-
 lijke moorden. Aan Seneca, die van medeplichtigheid ver-
 dacht werd, liet Nero aanzeggen, dat hij moest sterven.
 Toen hem dit bericht werd overgebracht, braken zijn
 vrienden, die bij hem waren, in weklachten uit. «Seneca,”
 zoo verhaalt Tacitus, „vraagde daarop, waar nu zijn les-
 „sen van wijsheid bleven, waar hunne houding tegenover
 „het noodlot, op hetwelk zij zich zooveel jaren hadden
 „voorbereid, daar toch Nero's moordlust aan ieder bekend
 „was en dezen, na het vermoorden van zijn broeders, zijn
 „zusters en zijn moeder, niet anders overbleef dan
 „het bloed van zijn opvoeder en leermeester te vergieten?
 „Daarna omarmde hij zijn vrouw, en in tegenspraak met
 „de pas getoonde vastberadenheid eenigszins weeker ge-
 „stemd, smeekte en bezwoer hij haar, zich aan geen ein-
 „delooze smart over te geven, maar met het oog op zijn
 „deugdzaam leven, zich het verlies van haar echtgenoot
 „door edele troostmiddelen dragelijk te maken. Hierop
 „verklaarde zij ernstig, dat ook haar de dood was toege-
 „dacht, en dat zij door een vreemde hand begeerde te
 „sterven. Om dit roemwaardig besluit niet tegen te gaan,
 „en ook uit teedere voorzorg om het innig geliefd wezen
 „aan geene latere mishandeling prijs te geven, antwoordde
 „Seneca: „Ik heb u gewezen op de dingen, die tot het

„leven uitnoodigen; gij kiest een schoonen dood. Ik laat „u den voorrang. Zoo zal dan onze wilskracht in een zoo „moedig scheiden gelijk, maar uw sterven het eervolst „zijn.” Hierop lieten zij zich met één snede de armen ope- „nen. Daar echter uit Seneca's oud, door karig voedsel „bovendien verzwakt lichaam het bloed slechts langzaam „wegvloeide, liet hij zich ook aan de beenen de aderen „openen. Uitgeput door het vreeselijk lijden, vreesde hij, „dat het zien van zijn smart den moed zijner gade zou „verzwakken, en dat hij zelf kleinmoedig zou worden door „het aanschouwen van haar leed. Hij ried haar daarom „naar een andere kamer te gaan. Tot op het laatste oog- „blik was hij in staat te spreken, en liet hij zijn schrijvers, „die hij binnen geroepen had, nog vele dingen optee- „kenen.”

Onder het bedrijven van zooveel gruwelen bleef Nero allerlei vermaken najagen. Tot afwisseling besloot hij naar Griekenland te reizen om daar als dichter, zanger en wagenmenner in de Olumpische spelen op te treden. Alle prijzen werden hem toegekend, zelfs voor den wedren, ofschoon hij daarbij van den wagen was gevallen. Eerder dan zijn plan was geweest, zag Nero zich genoodzaakt naar Rome terug te keeren, dewijl er in Gallië een opstand tegen hem was uitgebroken, die zich met snelheid uitbreidde. De grijze Galba, de stadhouder van Spanje, die door Nero zonder verhoor ter dood was veroordeeld, werd weldra als het hoofd van den opstand erkend. Nu zag Nero zich plotseling door het volk en bijna al zijn gunstelingen verlaten, zelfs door de praetorianen, die hij met weldaden overladen, en met wier hulp hij gehoopt had, staande te kunnen blijven. Hij wist niet, wat te doen. Elk oogenblik kon hij in zijn paleis overvallen en vermoord worden. De vrijgelatene Phaon bood hem een schuilplaats op zijn landgoed in de nabijheid van Rome aan. Nero besloot er gebruik van te maken en verliet Rome in den nacht onder het loeien van den storm, slechts van een vier-

tal personen vergezeld. Op den weg kwamen zij verscheidene lieden tegen, die hun vroegen, of zij ook iets van Nero wisten. Nero en zijn begeleiders reden met grooten spoed. Hij hoorde een voorbijganger zeggen: «Die zitten zeker Nero achterna.» In doodelijken angst bereikte Nero het landgoed van Phaon. Den volgenden dag vernam hij daar, dat hij tot vijand des vaderlands was verklaard, waardoor ieder het recht had gekregen hem te dooden. Zijn eenig overgebleven vrienden rieden hem zich vrijwillig den dood te geven, om de schande eener terechtstelling te ontgaan. Hij had er den moed niet toe. «Ach, welk een kunstenaar gaat in mij, verloren!» riep hij sidderend uit. Daar naderden ruiters. Hij herkent in hen personen, die zich van hem zouden meester maken. Nu kon hij het leven niet langer rekken: hij liet zich dooreenvrijgelatene den doodsteek geven.

Vespasianus. Titus. Domitianus.

Treurig zag het er in Rome uit. Galba en Otto volgden elkander binnen het jaar als keizer op, en nu verhief het leger aan den Rijn zijn veldheer Vitellius tot keizer. Nauwelijks had deze zich van den troon meester gemaakt, of de legioenen in het Oosten riepen hun aanvoerder Vespasianus tot keizer uit, en Vitellius werd daarop in Rome door de aanhangers van zijn tegenstander vermoord.

Drie jaren lang had Vespasianus doorgebracht om een opstand der reeds door Pompejus onderworpen Joden te dempen. Met weergalooze dapperheid en met de grootste doodsverachting strenden de Joden voor hunne vrijheid. Waar zij tegenover de Romeinsche krijgstucht het onderspit moesten delven, brachten zij liever elkander om het leven, dan in de handen der Romeinen te vallen. Vespasianus was juist met het beleg van Jeruzalem, de laatste plaats, die zich staande hield, begonnen, toen hij naar

Rome moest om den keizerlijken zetel in te nemen. De voortzetting van het beleg liet hij aan zijn zoon Titus over. Jeruzalem was geducht versterkt. Het lag op twee hoogten, die aan de Oost-, Zuid- en Westzijde steil afliepen, en waarom een ringmuur gebouwd was, die hier en daar met een hoek insprong om de aanvallers van ter zijde te kunnen beschieten, en die beschermd werd door torens van 20 M. en bij de inzinkingen zelfs van 40 M., zoodat zij dezelfde hoogte bereikten. Daarbinnen bevond zich een tweede ringmuur om den koningsburcht, terwijl de tempel bovendien nog een eigen ringmuur had en als een geduchte burcht kon worden beschouwd. Op uitstekende wijze was er voor drinkwater gezorgd, niet alleen door het aanbrengen van groote regenbakken, maar ook door diepe putten in de rotsen uit te houwten, waardoor men onuitputtelijke bronnen verkreeg. De verdedigers van den buitensten ringmuur stonden onder het bevel van Simo, die van den binnensten onder Johannes en die van den tempel onder Eleazar. Onder de Joden heerschte echter zulk een geloofsverdeeldheid, dat de verschillende secten elkander met de wapenen bestreden, wanneer zij niet vereenigd den Romeinen het hoofd moesten bieden. Zoo zond Johannes een groot aantal manschappen naar den tempel onder voorgeven, dat zij daar kwam offeren, maar nauwelijks waren zij binnen de versterkingen van den tempel gelaten, of zij vermoordden Eleazar en een menigte zijner lieden. Tacitus verhaalt: „Er geschiedden wondertee-
 „kenen, waarvan echter het bijgeloovige volk, dat den
 „godsdiens weerstreefde, de ongunstige beteekenis niet
 „door offers en gebed meende te mogen afwenden: men
 „zag aan den hemel heirscharen, bloedige wapenen, en den
 „tempel door verlichting uit de wolken plotseling in vlam-
 „men; de deur van het heiligdom sprong onverwachts
 „open en men hoorde een geroep, sterker dan dat eener
 „menschelijke stem, dat de goden uittogen, en te gelijk
 „ook de geweldige beweging van een uittocht. Slechts

„weinigens legden dit als iets dreigends uit; de meerderheid verkeerde in de vaste overtuiging, dat in de oude oorkonden der priesters opgeteekend stond, hoe in dien tijd het Oosten krachtig zou opstaan, en de macht zou uitgaan van Juda, dat de wereldheerschappij zou verwerven. Het duistere woord was een voorspelling op Vespasianus en Titus, maar de Joden legden, gelijk bij sterk verlangen gewoonlijk gaat, de groote dingen, die komen zouden in hun eigen voordeel uit, en lieten zich door hun tegenspoed niet tot andere gedachten brengen.” Titus belegerde de stad met behulp van alle hulpmiddelen, die de krijgskunst tot op dien tijd had bedacht, zooals blijden, catapulten, stormrammen, schutdaken en belegeringstorens.

De Joden bleven zich met de grootste hardnekkigheid verdedigen, ofschoon tweedracht en hongersnood de bitterste ellende in de stad teweegbrachten. Men verhaalt, dat de honger er hen toe bracht menschen te eten, ja, dat een moeder haar eigen kind zou geslacht, gebraden en gegeten hebben. Titus veroverde na een moeielijken strijd den buitensten en daarna den binnensten ringmuur. Het overblijfsel der Joden was teruggetrokken in den tempelburcht, waar het zich onoverwinnelijk achtte: dat Jahwe zijn uitverkoren volk te gronde zou doen gaan, konden zij niet gelooven. Toch geschiedde het. De Romeinen stormden den tempelburcht binnen, en tegen het bevel van Titus, die den tempel had willen sparen, ging dit schoone gebouw, dat koning Herodes gesticht had, in vlammen op. Van de gevangengenomen Joden verkozen er 11,000 den hongerdood te sterven boven het leven inslavernij, dat hen wachtte.

De regeering van Vespasianus was in vergelijking met die zijner laatste voorgangers weldadig. Hij begon met de drukkendste wetten, zooals die op de majesteitsschennis af te schaffen, maar zijn heb- en heerschezucht verleidden hem wel eens tot onwaardige daden. Toen men hem eens

opmerkzaam maakte, dat sommige stadhouders van provinciën zich aan roofzucht schuldig maakten, antwoordde hij lachend: „Ik gebruik hen als sponzen, het vocht, dat zij inzuigen, kan ik er gemakkelijk weder uitpersen.” Nadat hij een belasting had gelegd op zekere vergaderplaatsen van vuilnis, verklaarde zijn zoon Titus dit walgelijk te vinden. Daarop hield hij dezen een geldstuk onder den neus met de woorden: „Ruik maar, er is geen onaangename lucht aan.” Zekere Sabinus had deelgenomen aan een opstand in Gallië en toen deze onderdrukt was, zich naar zijn villa in dat land begeven, die spoedig daarna door brand werd vernield. Nu werd algemeen geloofd dat Sabinus in de vlammen was omgekomen, doch deze had zelf zijn woning door vuur vernield om zich ongemerkt in een onderaardsch hol te verbergen. De liefde voor zijne vrouw Epponine maakte het hem onmogelijk Gallië te verlaten en van haar te scheiden. Negen jaren lang bracht hij in het hol door, waar zijn trouwe gade zijn lot met hem deelde, toen werd zijn schuilplaats ontdekt en liet Vespasianus, ofschoon niets meer van hem te vreezen hebbende, niet alleen hem, maar ook Epponine ter dood brengen.

Vespasianus herstelde in Rome de orde door aan den overmoed der praetorianen een einde te maken, en een gestrengte krijgstucht bij hen in te voeren. Zijn aan gierigheid grenzende spaarzaamheid, stelde hem in staat een einde te maken aan de verwarring, die in het geldelijk beheer was ontstaan, terwijl hij door zijn voorbeeld paal en perk stelde aan de overmatige weelde der aanzienlijken. Zelfs de afgelegenste deelen des rijks bracht Vespasianus tot rust. Zijn veldheer Cerialis maakte een einde aan den gevaarlijken opstand van de Batavieren en hunne bondgenooten, terwijl Agricola, de schoonvader van den geschiedschrijver Tacitus, de Britten, die sedert Caesar telkens tegen de Romeinen waren opgestaan, door een gematigd, welwillend bestuur met de Romeinsche overheersching verzoende.

Toen Vespasianus op zeventigjarigen leeftijd overleden was, zagen de Romeinen met angst zijn zoon Titus den troon beklimmen. Titus had, nadat hij uit het Oosten teruggekeerd, en door zijn vader tot mederegent aangenomen was, een schandelijk leven geleid. Zijn wreedheid herinnerde aan Caligula en Nero. Wenschte hij een tegenstander uit den weg te ruimen, dan liet hij diens terechtstelling door zijn huurlingen op openbare plaatsen luide vorderen, en aldus bereikte hij zijn doel door schijnbaar aan den volkswensch gehoor te geven. Een ander noodigde hij op een feest en liet hem in tegenwoordigheid der overige gasten ombrengen. Hij was in stilte gehuwd met de beeldschoone Jodin Berenice, de dochter van den vroegeren Joodschen koning Herodes Agrippa, en toen hij meende, dat zij zekeren Caecina lief had, liet hij dezen op de straat vermoorden.

Zoodra Titus echter keizer was geworden, werd hij een geheel ander mensch. Hij verwijderde onmiddellijk de deelgenooten zijner vroegere uitspattingen en Berenice uit zijn nabijheid en wijdde zich geheel aan het welzijn des volks, dat hij met gematigdheid en rechtvaardigheid bestuurde. Hij streefde naar het onbereikbare doel, dat niemand zijn rechterstoel onbevredigd zou verlaten. De geschiedschrijver Suetonius verhaalt, dat Titus op zekeren avond uitriep: „Ik heb een dag verloren!” omdat hij dien dag geen enkele goede daad had verricht. Met kracht bevorderde hij de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen. Hij voltooide de reusachtige inrichting voor warme baden, waarvan ook de minder gegoeden tegen zeer geringen prijs gebruik konden maken, en welker ruïnen nog heden den naam van Thermen van Titus dragen. Ook kwam onder zijn regeering het door zijn vader aangevangen reusachtig amphitheater tot stand, welks ruïne nog heden ten dage onder den naam Coliseum aan de bezoekers van Rome getoond wordt.

De kortstondige regeering van Titus werd gekenmerkt door twee zeer groote rampen. In het jaar 79 had de eerst

bekende uitbarsting van den Vesuvius plaats, waarbij de steden Pompeji, Herculaneum en Stabiae door lava en asch bedolven werden. Duizenden menschen verloren bij die ramp het leven en onder hen de beroemde geleerde Plinius de Oude, die als opperbevelhebber der vloot juist in de nabijheid was, en zich te veel aan het gevaar blootstelde om het verschijnsel beter te kunnen waarnemen. In het volgende jaar werd Rome geteisterd door een brand, die drie dagen en drie nachten duurde en eerlang gevolgd werd door een hevige pestziekte. Zooveel in zijn vermogen was, zocht Titus de door die rampen ontstane ellende te lenigen.

Titus werd opgevolgd door zijn aanvankelijk in alles op hem gelijkenden broeder Domitianus. Ook deze had zich door zijn uitspattingen en wreedheid gevreesd gemaakt, doch onderscheidde zich gedurende zijn eerste regeeringsjaren door edelmoedigheid, getrouwe plichtsbetrachtingen rechtvaardigheid. Langzamerhand kregen zijn oude ondeugden weder de overhand. Het werd een zijner grootste genoegens den doodstrijd van mensch en dier te aanschouwen. Men verhaalt, dat hij vliegen aan een naald stak om zich in haar gespartel te kunnen verlustigen. Een groot aantal aanzienlijken liet hij achtereenvolgens ter dood brengen om zich met hunne goederen te kunnen verrijken, en dat alles kon hij straffeloos doen, omdat hij de gunst der soldaten wist te behouden door verhooging van soldij, en die der lagere volksklasse door luisterrijke openbare feesten. Niet tevreden met evenals zijn voorgangers na zijn dood goddelijke eer te ontvangen, liet hij zich reeds tijdens zijn leven als een godheid vereeren. Zijn aan razernij grenzende wreedheid bracht hem eindelijk ten val. Eens kwam aan zijn gemalin, de even schoone en begaafde als zedeloze Domitia, bij toeval een lijst in handen, waarop een nieuwe reeks namen stonden, van personen, die Domitianus besloten had te doen terechtstellen. Tot haar verbazing ontdekte Domitia haar eigen naam op de

lijst, en nu besloot zij haar gemaal te voorkomen. Onmiddellijk maakte zij een samenzwering met anderen, die op de lijst voorkwamen. Met behulp van Domitia werd de keizer in zijn slaapvertrek overvallen, en ondanks den hevigen tegenstand, dien zijn buitengewone lichaamskracht hem toeliet te bieden, na een geduchte worsteling vermoord.

N e r v a. T r a j a n u s. H a d r i a n u s.

A n t o n i n u s P i u s. M a r c u s A u r e l i u s.

De saamgezworenen riepen nu den algemeen geachten senator Nerva tot keizer uit, en senaat en volk keurden deze keuze goed. Het bijgeloovige volk wist, dat een sterrenwichelaar kort te voren aan Nerva had voorspeld, dat hij eens de wereld zou beheerschen.

Daar Nerva te weinig geestkracht bezat om zijn goede bedoelingen doortastend uit te voeren, nam hij tot aller genoegen den bekwamen veldheer Trajanus, die in Spanje uit een Romeinsch geslacht was geboren, tot mederegent aan. Trajanus beklom den troon, toen Nerva na een regeering van zestien maanden overleden was.

Met kracht trad Trajanus als keizer op, en gedurende zijn regeering heerschten een orde en een eerbied voor de wet, als men na den val der republiek nog niet had gekend. Hij schafte de Oostersche hofpraal, door Domitianus in 't leven geroepen, weder af en verkeerde met de aanzienlijke Romeinen op de wijze, als Augustus had gedaan. Ofschoon hij de belastingen verminderde, wist hij toch door een spaarzaam beheer de schatkist in een goeden toestand te brengen. Met zorg waakte hij tegen omkooprij bij de rechtspraak, en personen, die er een broodwinning van maakten om verdachte personen aan te brengen, verbande hij uit de stad. Trajanus achtte het noodig de grenzen van het rijk uit te breiden. Gedurende drie jaren

(101—103) beoorloogde hij de Daciërs aan den Beneden-Donau, en toen hij hen geheel onderworpen had, vierde hij zijn overwinning met een feest, dat 123 dagen duurde en waarbij 10.000 gladiatoren en 11,000 wilde beesten in het amphitheater streden. Bovendien liet hij zijn krijgsdaden vereeuwigen op eene zuil van 35 M. hoogte en waarbinnen een wenteltrap van 185 treden is aangebracht, die naar den top voert. Het beeld van Trajanus, dat op de zuil prijkte, heeft paus Sixtus V († 1590) door dat van Petrus doen vervangen. De zuil staat midden in een door Trajanus aangelegd *forum*, dat door prachtige gebouwen en zuilengangen de bewondering opwekte. Zijn gansche leven bracht Trajanus in oorlogvoeren door. Hij maakte Armenië, Assyrië en Mesopotamië tot Romeinsche provinciën, doch op een minder voorspoedigen tocht in Arabië werd hij door een ziekte aangetast, die hem ten grave sleepte. De Romeinen hielden zijn nagedachtenis in zulk een hooge eer, dat de senaat iederen volgende keizer toewenschte: „Wees gelukkiger dan Augustus en beter dan Trajanus!”

Trajanus was kinderloos gestorven, maar zijn gemalin Plotina bewerkte door list, dat zijn bloedverwant Hadrianus hem opvolgde. Zij vertoonde namelijk een valsch geschrift, waarin Trajanus zijn bloedverwant Hadrianus tot aangenomen zoon en opvolger verklaarde. Hadrianus achtte het niet wenschelijk de grenzen des rijks verder uit te breiden. Hij liet integendeel de opperheerschappij over verafgelegen en moeielijk te handhaven landstreken varen, o. a. de landen ten Oosten van den Euphraat en de noordelijke gewesten van Brittanië. Om het zuidelijk gedeelte van dit rijk tegen de invallen der Scoten en Picten te verdedigen, liet hij een muur bouwen tusschen de golf van Solway en den mond der rivier Tyne. Een groot gedeelte van zijn regeering bracht Hadrianus door met reizen, meestal te voet, in alle provinciën van zijn uitgestrekt rijk. Groote schatten besteedde hij aan het bouwen van

tempels, schouwburgen, badinrichtingen en prachtige zalen, die met voortreffelijke schilderstukken en beeldhouwen werken versierd werden. Een der prachtigste gebouwen, die hij stichtte en waarvan het voornaamste gedeelte nog bestaat, is zijn praalgraf, vroeger de Hadriaansburcht, thans de Engelenburcht geheeten. Het gebouw mist tegenwoordig zijn bekleeding van marmer.

De openbare rust werd tijdens de Regeering van Hadrianus alleen verstoord door een hevigen opstand der Joden. Na de verwoesting van Jerusalem door Titus hadden zij zich in verschillende oorden der wereld gevestigd en, steeds vol verbittering over den ondergang van hun staat, onder Trajanus hier en daar opstanden verwekt. Het meest griefde hen, dat Jerusalem herbouwd was onder den naam Aelia Capitolina, en dat op de plaats, waar eenmaal Jahwe's heiligdom had gestaan, een tempel voor Jupiter was verrezen. De dweepzieke volksleider Simeon, bijgenaamd Bar Kochba (sterre-zoon), die zich voor den messias uitgaf, was een der voornaamste hoofden van den opstand. Zoowel door de Romeinen als door de Joden werden de schandelijkste gruwelen bedreven, en eerst nadat ruim een half millioen Joden gesneuveld, een groot aantal door honger en pest omgekomen, en Palestina in een wildernis herschapen was, gelukte het Hadrianus den opstand te dempen (135).

Hoe voortreffelijk Hadrianus als keizer was, als mensch was hij ijdel en wreed. Wat in wetenschap of kunst boven hem stond en hem dit deed gevoelen, was zijn leven niet zeker. Toen Hadrianus tijdens de regeering van Trajanus eens een oordeel uitsprak over een gebouw, werd hem door een bouwmeester aangetoond, dat hij verkeerd oordeelde. Hadrianus was hierdoor zoo beleedigd, dat hij, na den troon te hebben beklommen, den bouwkunstenaar liet ombrengen. Daar ook hij kinderloos was, nam hij Antoninus tot zoon en opvolger aan.

Hadrianus had zich gedurende zijn laatste levensjaren

door zijn wreedheid zoo gehaat gemaakt, dat de senaat hem na zijn dood de vergoding weigerde en al zijn besluiten wilde vernietigen. Antoninus wist echter den senaat van deze voornemens af te brengen en verwierf zich door den eerbied, dien hij hierdoor zijn pleegvader betoonde, den bijnaam Pius (Vrome). Geen keizer had zich met zooveel ijver en opoffering aan het welzijn zijns volks gewijd als Antoninus. Hij onderscheidde zich niet door schitterende wapenfeiten, die honderd duizenden in ellende gestort, en toch aan menig vorst den bijnaam van den Grooten verschaft hebben; maar grooter dan ieder veroveraar was hij, omdat hij gedurende de drie en twintig jaren, dat hij regeerde, ernaar streefde het volk gelukkig te maken. De voordeelen van het keizerrijk kwamen onder Antonius Pius schitterend uit. De verschillende staten, waaruit het rijk bestond, verscheurden elkander niet langer door onderlinge oorlogen, maar werden door het aanleggen van kanalen en goede wegen en door instelling van een postwezen nauwer met elkander in verbinding gebracht. De ontwikkeling van handel en nijverheid werd hierdoor ten eerste bevorderd. Ofschoon in de verschillende deelen des rijks de volkstalen standhielden, werd door de beschaafden in het oostelijke gedeelte des rijks Grieksch, in het westelijke Latijn gesproken, terwijl vele aanzienlijken met beide talen bekend waren. Hierdoor gingen de denkbeelden van het eene deel des rijks gemakkelijk naar het andere over. Allerwegen werden scholen opgericht naar het voorbeeld van die van Rome. Niet alleen de Italiaansche steden, maar ook die der provinciën, zooals Nîmes en Trier, werden in navolging van Rome met prachtige bouwwerken verfraaid. Te Rome kwamen aanzienlijke jongelingen uit alle deelen des rijks kennis maken met het voortreffelijkste, dat de toenmalige beschaafde wereld aanbod. Men vond er winkels, waar Oostersche zijde en Spaansche wol, fijn lijnwaad en kostbaar glaswerk uit Alexandrië, visch uit de Zwarte Zee en diamanten uit Indië, marmer

uit Klein-Azië en kostbare houtsoorten van het Atlasgebergte, te koop werden aangeboden. In groote bibliotheken kon men kennis maken met de geschriften der uitstekendste schrijvers; in boekwinkels waren er afschriften van tegen matigen prijs te koop, en in verschillende gehoorzalen vond men gelegenheid de voordrachten der beroemdste geleerden te hooren. Ook bleef men te Rome gemakkelijk op de hoogte van het staatkundig en ander nieuws. Reeds Caesar had dagelijks de handelingen van de rechtbanken, de volksvergaderingen en verschillende besturen bij geschrifte openbaar doen maken, weldra werden er mededeelingen aangaande geboorten, huwelijken, echtscheidingen, aanzienlijke personen, feesten, schouwburgen, enz. en somtijds verslagen van de vergaderingen vanden senaat aan toegevoegd. De vele afschriften, die ervan werden gemaakt, dienden niet alleen den inwoners der stad, maar zelfs den bewoners der provinciën en den soldaten in de legers tot nieuwsbladen.

Antoninus werd opgevolgd door zijn schoonzoon Marcus Aurelius, een wijsgeer, van wien nog een in 't Grieksch geschreven werk «Bespiegelingen over zich zelve» tot ons is gekomen. Zijn leer om streng jegens zich zelve en toegeeflijk jegens anderen te zijn, bracht hij voortdurend in toepassing. Tijdens zijn regeering, die negentien jaar duurde, werd het rijk gekweld door hongersnood, pestziekten, aardbevingen, overstromingen en oorlogen. De Germanen waren begonnen zich tot groote volkenverbonden te vereenigen, die een dreigende houding aannamen tegen het Romeinsche rijk. Een dier verbonden, dat der Markomannen, waartoe o. a. de Langobarden, Vandalen en Quaden behoorden, en dat ten Noorden van den Boven- en den Middel-Donau gevestigd was, deed strooptochten tot aan de Adriatische Zee. Marcus Aurelius trok tegen hen op. Om den angst der Romeinen voor de gevreesde Germanen te temperen, volgde hij den raad, hem door een waarzegger aan de hand gedaan, om twee leeuwen

over den Donau te laten zwemmen. De Markomannen zagen de leeuwen voor groote honden aan en sloegen hen met knotsen dood. Aanvankelijk waren de Romeinsche wapenen niet voorspoedig, maar toen Marcus Aurelius over den Donau was getrokken, nadat de rivier dicht gevoren was, behaalde hij een overwinning, waarna het hem gelukte met verscheidene volken van het verbond der Markomannen afzonderlijke verdragen te sluiten. Zijn tocht tegen de Markomannen werd evenals die van Trajanus tegen de Daciërs op een zuil vereeuwigd, die nog aanwezig is. Marcus Aurelius stierf te Vindobona (Weenen).

Commodus. Alexander Severus.

Aurelianus.

De dood van Marcus Aurelius maakte een einde aan de goede dagen van het Romeinsche rijk. De grensvolken werden voortdurend machtiger en deden met steeds gunstiger gevolg invallen. De staande legers moesten daarom versterkt worden, en terwijl dit gepaard ging met toeneemende ontzenuwing van het eigenlijke Romeinsche volk, moesten er voortdurend meer barbaren in dienst worden genomen, waardoor de soldatenheerschappij hand over hand toenam. Marcus Aurelius werd opgevolgd door zijn zoon Commodus, die wel uitmuntte als boogschutter en paardrijder, maar losbandig leefde en een afkeer had van alle inspanning van den geest. Aanvankelijk scheen hij in de voetstappen zijns vaders te willen treden, maar toen hij op een avond uit het amphitheater naar zijn paleisterugkeerde, viel een sluipmoordenaar met getrokken zwaard en onder het uiten der woorden: «Dit zendt u de senaat!» op hem aan. De lijfwacht maakte zich van den boosdoener meester, die spoedig bekende een huurling te zijn van eenige saamgezworenen, waaronder 's keizers zuster Lucilla behoorde. Ofschoon de saamgezworenen terstond ter dood

veroordeeld en terechtgesteld werden, bleef Commodus in de senatoren en andere aanzienlijken geheime vijanden zien, die hem naar het leven stonden. Hij liet door spionnen hunne vertrouwelijke gesprekken beluisteren en wie iets zeide, dat den keizer verdacht voorkwam, werd van hoogverraad beschuldigd en ter dood gebracht. Van nu af was Commōdus een monster van wreedheid. Zijn grootste genoegen was bloed te vergieten, de hoogste eer, waarnaar hij streefde, de uitstekendste gladiator te zijn. Hij liet in het amphitheater een gelegenheid maken, waar hij veilig kon staan, en toen ten aanschouwen van het volk in het strijdperk honderd leeuwen loslaten, die hij een voor een met zijn pijlen doodde. Wat den gladiatoren aangaat, zagen de Romeinen het liefst den strijd tusschen een secutor en een retiarius. Nu trad Commodus in het strijdperk als secutor om retiarii te bestrijden, die echter geheel ongekleed en slechts met een loodendrietand gewapend waren. In dezen ongelijken strijd doorstak Commodus menigen gladiator. Slechts door de praetorianen was Commōdus erin geslaagd zich zoolang staande te houden, maar toen hun aanvoerder voor zijn eigen leven begon te vreezen, maakte hij een samenzwering met andere personen uit 's keizers omgeving, en Commodus werd door hen vermoord. De senaat had de dwingelandij van Commodus wel straffeloos geduld, maar legde bij het vernemen van den moord evenals het gansche volk de grootste vreugde aan den dag, en liet de standbeelden des keizers verbrijzelen.

Gedurende de dertig jaren, die op den dood van Commodus volgden, werden achtereenvolgens vijf personen door soldatengeweld op den troon gebracht en door moord ervan verwijderd. Soms tijds boden de krijgslieden den troon aan den meestbiedende te koop aan, maar indien de kooper het hun als keizer niet naar den zin maakte, stieten zij hem neder.

Een betere tijd brak weder voor Rome aan, toen de zeventienjarige Alexander Sevērus den troon beklom. Hij

eerbiedigde de macht van den senaat en wilde een einde maken aan de soldatenheerschappij. Aanvankelijk slaagde hij hierin zoo weinig, dat de praetorianen hun bevelhebber, die naar den wil des keizers de verloren krijgstuicht onder hen trachtte te herstellen, voor de voeten van den ontstelden Severus vermoordden, en deze zich genoodzaakt zag den voornaamsten oproermaker met het stadhouder-schap over Egypte te bekleeden. Een oorlog stelde Severus in de gelegenheid de krijgslieden weder aan tucht te gewennen.

De Parthische koning Artabanus IV was door zijn stadhouder Artaxerxes, een Pers, van den troon gestooten. Artaxerxes aanvaardde nu zelf de regeering, voerde de zeden en den godsdienst der oude Perzen weder in, en noemde het hervormde rijk het Nieuwperzische. Hij had tot stelregel: «De macht van den vorst berust op het «leger; het leger kan slechts in stand worden gehouden «door het heffen van belastingen; de belastingen drukken «voornamelijk den landbouw; daarom moet de landbouw «door een rechtvaardig bestuur tot bloei worden gebracht.» Hij streefde ernaar het Perzische rijk weder de uitgebreidheid te geven, die het onder de regeering van Darayavoes (Darius I) had gehad en deed daarom den Romeinen, die hij uit Azië wilde verdrijven, den oorlog aan. Alexander Severus trok tegen hem op en belette hem zijn heerschappij ten Westen van den Euphraat uit te breiden. Na het eindigen van dezen oorlog trok Severus naar Germanië, waar een nieuwe krijg hem wachtte. Nabij Mainz werd hij door zijn troepen vermoord, die zijn meest vertrouwden veldheer, Maximinus, een barbaar, tot keizer verhieven. Gedurende vijf en dertig jaren beklommen tien achtereenvolgende keizers den troon, en was het rijk weder ten prooi aan allerlei woelingen. Daar de Romeinen de steeds stouter wordende barbaren voortdurend met meer kracht te keer moesten gaan, werd langzamerhand de legerplaats de zetel der regeering. Het behoud van den

staat hing van de veldheeren af, en dezen wezen vaak bij onderlinge schikking aan, wie hunner den troon zou bezetten. In 270 werd Aureliānus, de zoon van een Illyrischen boer, door den stervenden keizer Claudius II tot diens opvolger aanbevolen, en het leger keurde die keuze goed. Hij handhaafde een gestrenge krijgstucht, streed zegevierend tegen de Germanen en zag zich toen genoodzaakt den oorlog naar Azië over te brengen.

Odenāthus, een der aanzienlijkste burgers van Palmyra, het kruispunt van den karavaanhandel tusschen de Middellandsche Zee en de Perzische Golf, had zich tot beheerscher dier stad opgeworpen en zich van Syrië en een groot gedeelte van Klein-Azië meester gemaakt. Hij werd door een zijner bloedverwanten vermoord, en daarop greep zijn schoone, bekwame gemalin Zenobia met krachtige hand de teugels der regeering. Zij strafte den moordenaar van haar gemaal, veroverde daarop Egypte en waagde toen een aanval op de door haar gemaal nog niet onderworpen deelen van Klein-Azië. In dezen tijd had Aurelianus juist zijn veldtocht in Germanië ten einde gebracht, en nu voerde hij zijn legioenen tegen Zenobia. Deze wordt ons geschetst als een vrouw met een donkere gelaatskleur, schitterend zwarte oogen, tanden als paarden, en een krachtige welluidende stem. Aan haar hof heerschte Oostersche pracht. Haar onderdanen bewezen haar de eer der kniebuiging. Toch leefde zij ingetogen, en was zij rein van zeden. In het openbaar verscheen zij met een helm op 't hoofd en gehuld in een purperen, met juweelen bezetten mantel. Als zij het leger aanvoerde, zat zij in krijgsgewaad te paard of in een open wagen; somtijds legde zij met de troepen vier of vijf uren te voet af. Jacht en studie waren haar lievelingsbezigheden. Zij sprak Syrisch, Egyptisch, Grieksch en, hoewel gebrekkig, Latijn. Laatstgenoemde taal moesten haar zonen spreken.

Aurelianus versloeg Zenobia bij Antiochië en bij Emesa, waarna hij haar in Palmyra belegerde. Zenobia verdedigde

zich met mannenmoed, doch gebrek aan levensmiddelen gebood haar den strijd te staken. Om niet in de handen der Romeinen te vallen, besloot zij naar Perzië te vluchten. Zij werd echter door krijgslieden van Aurelianus achterhaald.

Na de vlucht van hunne koningin openden de bewoners van Palmyra de poorten voor den keizer, die hen met een zachtaardigheid behandelde, welke niet overeenstemde met de hem eigene wreedheid. Hij verbood zijnen soldaten aan de inwoners en de krijgslieden eenig leed te berokkenen. Zenobia verzaakte in haar gevangenschap de fierheid en standvastigheid, die haar vroeger hadden gekenmerkt. Om haar eigen leven te redden, beschuldigde zij haar raadslieden van haar tot een harnekkige verdediging te hebben aangezet, en hierop liet Aurelianus hen ter dood brengen. Nu keerde Aurelianus, in de meening, dat Palmyra zich voor goed onderworpen had, naar Rome terug, Zenobia met zich voerende. Maar eerlang kreeg hij tijding, dat de Romeinsche bezetting te Palmyra was afge maakt en de stad zich weder vrij had verklaard. Hij keerde terug, verwoestte Palmyra, liet het grootste gedeelte der inwoners nederhouwen, en verkocht de overigen als slaven. Te Rome vierde Aurelianus een luisterrijken triomf, die door Zenobia werd opgeluisterd, en daarna wees hij haar een villa tot woonplaats aan, waar zij zich met haar dochters vestigde. Kort daarna werd Aurelianus door eenigen zijner onderbevelhebbers vermoord (275). Gedurende de tien volgende jaren bestegen achtereenvolgens zes keizers den troon. Op een na werden zij allen vermoord.

Diocletianus.

In het jaar 285 werd de Romeinsche troon beklommen door Diocletianus, een Illyriër, wiens ouders slechts vrijgelatenen waren, doch die zich door zijn grooten verstan-

delijken aanleg tot zulk een hoogen rang had weten te verheffen. Daar de grenzen des rijks van alle zijden voortdurend meer door de barbaren werden bedreigd, zag hij in, dat het de krachten van één mensch te boven ging, het gansche bestuur in handen te hebben. Hij nam daarom zijn landgenoot *Maximiānus* tot mederegent aan en schonk hem den titel *Augustus*, terwijl hij dezen den beschaaften *Constantius Chlorus*, en zich zelven den krijgshaftigen *Galerius* als *Caesar* toevoegde. *Diocletianus*, die het hoofd der regeering bleef, nam meer bepaald het bestuur over het oostelijk gedeelte des rijks op zich en koos tot zijn residentie *Nicomedië*, aan den oostelijken oever van de Zee van *Marmora*; *Galerius* bestuurde *Griekenland*, *Macedonië* en *Illyrië*; *Maximianus* had het bewind over *Italië* en *Afrika* en zijn zetel te *Milaan*, terwijl *Constantius Chlorus* zich te *Trier* vestigde om *Britannië*, *Gallië* en *Spanje* te besturen. Wel werd door deze regeling de rust des rijks beter verzekerd, maar daar stond tegenover, dat voor de vier hofhoudingen aandeingezetenen nieuwe en drukkende lasten werden opgelegd.

Diocletianus richtte zijn hofhouding geheel op Oostersehe wijze in en was gelukkig in zijn buitenlandsche oorlogen en het dempen van opstanden, die fortuinzoekers, zooals in *Britannië*, of het door ellende tot wanhoop gebrachte landvolk, zooals in *Gallië*, deden ontstaan. Met bijzondere hevigheid ging hij het Christendom te keer.

De eerste Christenen hadden overeenkomstig het gebod van hun Heer als broeders geleefd. De *Jeruzalemsche* Christenen hadden door liefde gedreven of in de verwachting, dat *Jezus* zou wederkeeren om het koninkrijk Gods op aarde te stichten, al hunne goederen tot gemeenschapelijk gebruik afgestaan. In de door den apostel *Paulus* onder de heidenen gestichte gemeenten had dit wel geen plaats, maar werd onder de leden de meest mogelijke gelijkheid gehandhaafd. Mannen en vrouwen, vrijen en slaven, armen en rijken, hooggeplaatsten en geringen be-

schouwden elkander als kinderen van den Hemelschen Vader. Deze leer maakte een diepen indruk op velen, die ellende te verduren hadden door de willekeur der ambtenaren, door de vooroordeelen van hun tijd, door de zware lasten, die sommige keizers oplegden, of door de rampen, die de aanhoudende oorlogen teweegbrachten, en niet minder op velen, die het geloof aan de oude goden hadden verloren, en toch behoefte gevoelden aan de erkenning van een opperwezen. Eer iemand onder de Christenen kon worden opgenomen, moest hij zich daartoe gedurende eenigen tijd voorbereiden. Zoolang zijn proeftijd duurde, heette hij *catechumeen*. De leden eener gemeente kwamen in de woning van een hunner bijeen. Dan werd door dezen of genen een gedeelte van een apostolisch geschrift gelezen, een korte rede gehouden om tot standvastigheid in het geloof op te wekken, een gebed uitgesproken, en het geheel besloten met een liefdemaaltijd, die door de goeden bekostigd werd, maar waar rijken en armen zonder onderscheid aanzaten. Ter gedachtenis aan Jezus' dood werden, in navolging van zijn laatste avondmaal, gebroken brood en een beker wijn rondgegeven. De meest broederlijke gezindheid betoonden de Christenen niet alleen aan de leden hunner eigene gemeente, maar ook aan iederen vreemdeling, die de leer van Jezus beleed. Aan het hoofd der gemeenten stonden opzieners of ouderlingen. Uit de Grieksche woorden *episkōpos* (opziener) en *presbutēros* (ouderling) zijn de woorden *bisschop* en *priester* ontstaan. De opzieners hadden bijna geen gezag; zij werden door de gemeenteleden gekozen en bijgestaan door diakenen, die met de verzorging van de armen belast waren. Bij de snelle uitbreiding van het Christendom ging het beginsel der gelijkheid weldra verloren. Er moest gezorgd worden, dat de leer van Christus niet verbasterde, en nu begon men de ouderlingen en opzieners als de opvolgers der apostelen te beschouwen, als de personen, bij wie de ware leer door overlevering bewaard bleef. Dientengevolge

vormde zich een bizondere geestelijke stand uit de opzieners en ouderlingen, die zich verheven achtten boven de andere gemeenteleden (*leeken*), en allerwegen verrezen afzonderlijke gebouwen voor den Christelijken eeredienst (kerken). De priesters van het platteland kwamen in een ondergeschikte betrekking tot den bisschop eener naburige stad, en de bisschoppen van de hoofdsteden bekleedden eerlang den hoogsten rang.

Het Christendom was aldus een staat in den staat geworden, en daar de Christenen met hunne strenge zedelijke beginselen zich niet konden verdragen met het zedeloosheidendom; daar zij het zich ten plicht rekenden zich af te scheiden van hunne heidensche medeburgers; daar zij openlijk hun afkeer van de Romeinsche goden en godsdienstige gebruiken aan den dag legden, en daar zij zich, overeenkomstig hunne beginselen, zooveel mogelijk aan den krijgsdienst en het vervullen van staatsambten onttrokken, werden zij door verscheidene keizers als een voor den staat gevaarlijke secte beschouwd. Behalve Nero hadden o. a. Trajanus en Marcus Aurelius vervolgingen tegen de Christenen ingesteld. De moed, waarmede echter vele Christenen den marteldood ondergingen, deed menig heiden eerbied opvatten voor hunne leer, en zoo werd het bloed der martelaren het zaad der kerk.

Op voorstel van Galerius werd in het jaar 303 eene vergadering van hooge staatsambtenaren en legeraanvoerders te Nicomedië gehouden om te beraadslagen over de houding, die de regeering tegenover de Christenen moest aannemen. Men kwam tot het besluit om door het gansche rijk een algemeene vervolging tegen de Christenen in te stellen, en onmiddellijk werd hunne kerk te Nicomedië door keizerlijke troepen verwoest. De Christenen werden onbevoegd verklaard staatsambten te vervullen, de bezittingen hunner kerken werden aan den staat getrokken, hunne heilige geschriften moesten worden uitgele-

verd, op het bijwonen eener godsdienstige bijeenkomst werd de doodstraf gesteld, en den rechters werd opgedragen, de Christenen door pijnigingen tot bekentenis te brengen. Behalve in het gebied van Constantius Chlorus, die met Christin Helena, gehuwd was geweest, doch haar verstooten had, en die de meest mogelijke gematigdheid in acht nam bij de uitvoering der genomen besluiten, hadden de Christenen vreeselijk te lijden.

Reeds twee jaren had de vervolging geduurd, toen Diocletianus met Maximianus overeenkwam hungezag op denzelfden dag neder te leggen en aan hunne Caesars over te dragen. Toen dit geschied was, vestigde hij zich op een prachtig buitenverblijf, dat hij in Dalmatië had laten bouwen op de plaats, waar thans de stad Spalato ligt. Hij hield zich daar bezig met land- en tuinbouw, en toen Maximianus hem eens bezocht en hem trachtte over te halen, de teugels der regeering weder in handen te nemen, antwoordde hij: „Als gij de prachtige koolen zaagt, die ik hier met eigen hand heb geplant, zoudt gij geen poging doen, mij op mijn besluit terug te doen komen!”

Constantijn de Groote. Julianus de Afvallige.

Diocletianus moest het nog beleven, dat de door hem ingevoerde staatsregeling omver werd geworpen. Galerius en Constantius Chlorus hadden zich ieder een caesar toegevoegd, maar toen laatstgenoemde reeds in 306 te Eboracum (York) in Britannië stierf, wilden zijn legioenen zijn caesar niet erkennen, en riepen zij Constantijn, den zoon van Constantius Chlorus en Helena, tot augustus uit. Dientengevolge ontstond er een groote verwarring, die niet weinig vermeerderd werd door de inwoners van Rome, die, ontevreden dat zich geen augustus of caesar in hunne stad had gevestigd, door den senaat Maxentius, een zoon van Maximianus, tot augustus lieten uitroepen.

Constantijn, die naar de alleenheerschappij streefde,

zocht de Christenen, wier aantal ondanks de vervolgingen steeds was toegenomen, en die een geduchte macht in den staat vormden, op zijn hand te krijgen. Daarom vaardigde hij een verdraagzaamheids-edict uit, waarbij hij verklaarde, dat ofschoon zijn pogingen om de Christenen van hunne dwalingen te overtuigen, schipbreuk hadden geleden, hij hun toch, omdat zij anders van alle openbare godsdienstoefeningen verstoken waren, toeliet, hunne leer in hunne kerken te belijden, op voorwaarde, dat zij den verschuldigten eerbied aan de wetten en aan de regering betoonden.

Maxentius, die zijn zetel te Rome had, beschouwde zich als den eenigen gebieder des rijks. Hij besloot daarom Constantijn aan te vallen, doch deze, die dit gewenscht en voorzien had, trok met een voortreffelijk leger in Italië. De overlevering verhaalt, dat Constantijn op dezen tocht een wonderbare verschijning van het heilige kruis zag, en daarbij de woorden vernam: „In dit teeken zult gij overwinnen!” Hij liet daarom een purperen vaandel vervaardigen met het kruis en de letters *Ch* en *R*, de beginletters van het woord Christus, erin. Zulk een vaandel kreeg den naam *labarum*, en werd nog in latere tijden als de heilige vaan beschouwd. Constantijn overwon Maxentius, die sneuvelde, en was weldra alleenheerscher over het westelijk gedeelte van het Romeinsche rijk. Hij nam de Romeinen door een zachtmoedig gedrag voor zich in en hief de praetoriaansche benden op.

Het oostelijk gedeelte des rijks stond onder Licinius, die zich vroeger met Constantijn verbonden, en diens verdraagzaamheids-edict goedgekeurd had, doch eerlang weder begonnen was, de Christenen te vervolgen. Eindelijk brak de strijd om de alleenheerschappij over het gansche rijk tusschen de twee keizers uit. De heidenen waren op de hand van Licinius, de Christenen op die van Constantijn.

Constantijn zegevierde, en nu hij zijn doel had bereikt,

werd hij dwingeland. Terstond vaardigde hij een edict uit, waarbij hij verklaarde, dat er samenzweringen bestonden tegen zijn persoon en zijn regeering, en hij dus ieder aanspoorde verdachte personen aan te klagen. Eerambten en geldsommen zouden het loon der aanbrengrers zijn. Velen werden nu aangeklaagd en ter dood gebracht: onder dezen de oudste zoon van Constantijn.

De alleenheerscher vestigde zijn zetel te Byzantium (Constantinopel), waar hij zijn hofhouding op de meest schitterende wijze inrichtte. Om het rijk te besturen, verdeelde hij het in vier praefecturen. Iedere praefectuur in een aantal diocesen en ieder diocees in een aantal provinciën. Rome kreeg een afzonderlijken stadspraefect. De praefecten werden evenals de bestuurders der diocesen en provinciën door den keizer aangesteld en waren alleen met het burgerlijk bestuur belast.

Ofschoon Constantijn de hooge betrekking van opperpriester bleef bekleeden, en eerst kort voor zijn dood den Christendooop onderging, liet hij zijn kinderen in de Christelijke leer opvoeden, en voerde hij het gebruik der week van zeven dagen in het Romeinsche rijk in, met het voorschrift, dat de eerste dag der week in 't bizonder aan de godsdienstoefening zou worden gewijd. Evenals in den staat, achtte Constantijn in de kerk een despotisch bestuur wenschelijk. Met dat doel schonk hij aan de bisschoppen grootere voorrechten. De geestelijken kregen een bezoldiging uit de schatkist, en de kerk het recht, goederen te bezitten en erfenissen te aanvaarden, ten gevolge waarvan, na verloop van eene halve eeuw, ongeveer eentiende gedeelte van den grond aan de geestelijkheid behoorde. Niet weinig klom ook de invloed der geestelijken, dewijl hun het toezicht op het onderwijs werd toevertrouwd. Allerwegen verrezen prachtige kerkgebouwen; de eeredienst werd opgeluisterd door een schitterende priesterkleeding, het branden van wierook en het ontsteken van talloze waskaarsen, en men werkte op de verbeelding der geloof-

vigen door het verzamelen en vertoonen van *reliquiën*, bestaande in kleederen, beenderen, bloed, asch, enz. van martelaren of andere als heilig geachte personen.

De twisten over leerstellingen, die sedert den apostolischen tijd onder de Christenen hadden bestaan, namen in hevigheid toe nu het Christendom staatsgodsdienst was geworden. Een groote opschudding bracht een twist tus-
schen twee geestelijken te Alexandrië teweeg. Daar leerde de presbyter Arius, dat Jezus wel hoog verheven was boven de menschen, doch niet hetzelfde wezen was als God. Zijn bisschop Alexander beweerde, dat God en Jezus hetzelfde wezen waren. De gansche Oostersche geestelijkheid geraakte door dezen twist verdeeld, en eindelijk maakte bisschop Alexander van zijn macht gebruik om Arius als ketter buiten de kerkelijke gemeenschap te sluiten. Constantijn wenschte de twee partijen te verzoenen en riep met dat doel al de bisschoppen des rijks tot het eerste oecumenische of algemeene concilie te Nicaea bijeen (325). Op staatskosten begaven zich een driehonderdtal bisschoppen naar die stad. Constantijn, ofschoon nog steeds heidensch opperpriester en ongedoopt, was niet alleen tegenwoordig, maar nam zelfs deel aan de beraadslagingen, en nu werd er een geloofsbelijdenis opgesteld, die de leerstellingen van Arius veroordeelde. De Arianen werden nu in den ban gedaan, maar zaten daarom niet stil. Het gelukte hun na drie jaren Constantijn te overtuigen, dat zij gelijk hadden, waarop zij van den ban ontheven werden en bisschop Athanasius, de opvolger van Alexander, op zijn beurt uit de kerk werd gebannen. De leer van Arius was nu de staatsgodsdienst. De aanhangers van Athanasius en de heidenen hadden vervolgingen te lijden.

De dood van Constantijn gaf opnieuw aanleiding tot beroering en burgeroorlog, totdat eindelijk zijn zoon Constantius erin slaagde, weder alleenheerscher over het gansche rijk te worden. Daar de grenzen van den uitgebreiden staat weder zeer verontrust werden, besloot Constan-

tius zelf tegen de Perzen op te trekken, en zond hij zijn neef Julianus naar Gallië.

Julianus was ver van het hof door Christen-geestelijken opgevoed, die hem onderwijs gaven in de kerkleer en hem steeds aandreven te vasten, te bidden en offergaven te brengen aan de graven der martelaren. Zij beoogden

Gevecht tusschen Romeinen en Germanen.

hiermede, hem tot een waar Christen en een getrouw onderdaan te maken. Daar zijn leermeesters zijn onderzoekenden geest niet konden bevredigen, en hij er bovendien getuige van was, dat men spionnen bezigde om ketters op te sporen, die dan gepijnigd en ter dood gebracht werden,

vatte hij een afkeer op van het Christendom. Die ongunstige stemming nam nog toe, toen hij op lateren leeftijd gelegenheid had de lessen der heidensche wijsgeeren te Athene te volgen.

Ofschoon Julianus tot nu toe zijn tijd aan de beoefening der letteren en der wijsbegeerte had gewijd, toonde hij zich een voortreffelijk veldheer en bestuurder. Hij won hierdoor de liefde van zijn soldaten en van de Galliërs, maar dit juist maakte hem gevaarlijk in de oogen van Constantius, die zich door zijn onmenschelijke wreedheid meer en meer gehaat maakte. Deze durfde het niet wagen hem onverwijld terug te roepen, en besloot daarom, op raad zijner hovelingen, eerst de hem getrouwe legioenen van hem te vervreemden. Hij vaardigde het bevel uit, dat een gedeelte der troepen, die in Gallië stonden, naar het Oosten verplaatst moest worden. Dit bevel verwekte de grootste ontevredenheid bij de soldaten in en om Parijs, waar Julianus zijn verblijf hield. Zij besloten hun geliefden veldheer tot keizer uit te roepen, en volvoerden hun plan ondanks al de pogingen, die hij aanwendde om hen van hun voornemen af te brengen. Eer het tot een strijd kwam, stierf Constantius, en Julianus werd als keizer erkend. Terstond verklaarde hij openlijk zijn heil in de onsterfelijke goden te stellen, en deze afval van het Christendom, die hem den bijnaam van den Afvalligen (*apostata*) heeft doen geven, was voor velen, die slechts met het oog op hun voordeel of de gunst der vorige keizers tot het Christendom waren overgegaan, het sein tot het heidendom terug te keeren.

Zoodra Julianus zijn intrek had genomen in het keizerlijk paleis te Constantinopel, ontbood hij een barbier. Terstond werd een schitterend gekleed heer bij hem binnengelaten, waarop Julianus eenigszins ongeduldig uitriep: „Ik heb om een barbier gevraagd, niet om den beheerder der geldmiddelen!” De rijk gekleede heer verklaarde, de keizerlijke barbier in eigen persoon te zijn. Uit een onder-

zoek, dat Julianus hierop instelde, bleek hem, dat de barbier een inkomen genoot, dat hem in staat stelde twintig bedienden en evenveel paarden te houden, dat het aantal barbiers, koks, schenkers en andere bedienden, aan de keizerlijke hofhouding verbonden, verscheidene duizenden beliep, dat het onderhoud van den keizerlijken hofstoet meer bedroeg dan het onderhoud van het leger. Julianus gaf aan al de dienaren, op enkele uitzonderingen na, onmiddellijk hun ontslag en richtte zijn hofhouding op een overdreven eenvoudige wijze in. Hij verbood, dat men zich in zijn paleis blankette, en pruiken, armbanden en halsnoeren droeg.

Julianus legde een ongeëvenaarde werkzaamheid aan den dag: geen oogenblik wijdde hij aan uitspanningen. Hij trachtte met gematigdheid en rechtvaardigheid te regeeren en toonde den grootsten eerbied voor de wet. Toen hij eens een slaaf vrijverklaarde en men hem opmerkzaam maakte, dat hij hierdoor inbreuk had gemaakt op de macht der consuls, veroordeelde hij zich zelven wegens dezewetsovertreding tot een boete van tien pond goud. Dewijl volgens zijn meening het Christendom het vrije denken verbood, dreef hij er den spot mede, en betuigde hij onverholen zijn eerbied voor den ouden staatsgodsdienst. Hij meende zelfs met de goden in betrekking te staan, dewijl zij al zijn droomen verwezenlijkt hadden, en onderzocht angstvallig de ingewanden der offerdieren, om den wil der goden en de toekomst te leeren kennen. Groote schatten besteedde hij aan het bouwen van tempels en het beloonen van heidensche priesters en waarzeggers. Hij beval, dat alle geloofsvervolging, ook van de Christenen onderling, moest gestaakt worden, en verbood aan Christengeestelijken als leeraar der redekunst en der taalkunde op te treden, omdat menschen, voor wie een blind geloof de hoogste wet was, niet geschikt waren voor de beoefening der wetenschap. De Christenen waren over deze besluiten zeer ontevreden en toonden dit somtijds door heidensche

tempels te vernielen, waarvoor Juliaan hen dan weder strafte.

Toen de Perzische koning Sapor, die de Romeinen met voordeel had bestreden, vernomen had, dat Constantius was opgevolgd door een keizer, die getoond had een goed veldheer te zijn, zond hij Julianus een gezantschap om den vrede met de Romeinen te herstellen. Julianus wilde echter geen vrede sluiten. Hij bracht een groot leger op de been, en liet aan de Perzische grens eene vloot van 1100 rivierschepen bouwen om den Euphraat te bewaren en de levensmiddelen mede te voeren. Nu trok hij op. Zijn rechter vleugel gedekt door de rivier, de linker door zijn talrijke ruitërij. Na eenige sterke plaatsen veroverd te hebben, was zijn doel Ktesiphon te vermeesteren, maar daartoe moest zijn vloot met de zware belegeringswerktuigen in de Tigris worden gebracht. De kanalen, die dit in vroeger eeuwen mogelijk hadden gemaakt, waren onder de heerschappij der Parthen en der Perzen door aanslibbing onbevaarbaar geworden. Julianus liet ze door zijn soldaten weder uitdiepen in 't gezicht des vijands, die telkens als hij weerstand zocht te bieden, verslagen werd. Vervolgens liet hij in de Euphraat een dam leggen, waardoor het water dezer rivier gedwongen werd in 't kanaal te stroomen en weldra zagen de bewoners van Ktesiphon de vloot in de Tigris verschijnen. Toen het leger over de rivier was gezet, ondervond het een geduchten tegenstand van de Perzen, die den strijd twaalf uren vol hielden, maar toen genoodzaakt waren binnen de muren van Ktesiphon te wijken.

Julianus had erop gerekend, dat de 18.000 man, die hij onder Procopius, in 't Noorden van Mesopotamië had achtergelaten, zich thans bij hem zouden aansluiten. Zij verschenen niet, en daar hij de 40,000 man, over welke hij nog te beschikken had, onvoldoende rekende om het sterke, ruim van garnizoen voorzien Ktesiphon te veroveren, besloot Julianus tot den terugtocht. Dewijl zijn vloot

niet tegen den stroom op kon roeien, liet hij haar verbranden op twaalf schepen na, die op wagens vervoerd zouden worden om, waar het noodig was, een schipbrug te slaan. Toen de terugtocht begonnen was, werd nu eens de voorhoede, dan weder de achterhoede door de Perzen aangevallen. Waren zij teruggeslagen, dan haastte ieder Romein zich om de in de zomerhitte zoo hinderlijke wapenrusting af te leggen. Eens dat dit weder plaats had, hernieuwden de Perzen onverwachts den aanval. Julianus, die altijd te vinden was op de meest bedreigde punten, gunt zich den tijd niet zijn wapenrusting aan te gorden. Zonder te letten op de snorrende pijlen of de waarschuwingen zijner omgeving, stormt hij op den vijand in en brengt hem aan 't wijken. Daar wordt hij door een werpspiets doorboord en stervend van het slagveld gedragen. Hij was toen een en dertig jaar oud en had nog geen twee jaar geregeerd. Zijn laatste woorden waren : „Het is misschien wat te vroeg. Jong te sterven is somtijds een gunst van de goden. Ik kan het doen met een gerust geweten. De wijsbegeerte heeft mij de meerderheid van den geest boven het lichaam geleerd. Ik heb de vaste hoop mijn tegenwoordigen toestand voor een beteren te verwisselen. Waarom zou ik mij dan bedroeven in plaats van mij te verheugen !”

De Romeinen sloegen nogmaals den vijand af, maar weldra zagen zij zich door gebrek aan levensmiddelen gedwongen met Sapor te onderhandelen, die hen rustig liet aftrekken tegen teruggave van het door Julianus veroverde (363).

Zeven jaren vroeger was in den ouderdom van honderd vijf jaar de heilige Antonius overleden, die, door vroomheid gedreven, zijn bezittingen onder de armen had verdeeld en zich toen in de woestijn, niet ver van Thebe in Egypte, vestigde om zijn verdere leven met gebeden door te brengen. Zijn voorbeeld vond navolging, en hij liet toe, dat cenige personen zich bij hem kwamen vestigen

om onder zijn leiding boete te doen voor hunne zonden. Hierdoor legde hij den grond tot het kloosterleven. Zijn leerling Pachomius, stichtte het eerste monnikenklooster op een eiland in den Nijl. Weldra nam het aantal kloosters toe, en verrezen er ook nonnenkloosters. Terwijl de kloosterlingen gemeenschappelijk volgens vaste regels leefden, meenden de kluizenaars of *anachoreten* nog heiliger leven te leiden, door steeds in de eenzaamheid te verkeerren en zich het lichaam door onthouding, door het torsen van zware ketenen, enz. te pijnigen.

Valentinianus I en Valens. Theodosius.

De veldheeren kozen na den dood van Julianus den dapperen Valentinianus I tot keizer. Deze nam zijn broeder Valens tot mederegent aan en schonk hem het bestuur over het Oosten, terwijl hij zelf het Westen regeerde. Valens was Ariaan en vervolgde de andersdenkende Christenen. Valentinianus was Athanasiaan of katholiek, doch toonde zich verdraagzaam jegens alle Christensecten. Beiden vervolgden echter met hevigheid de toovenaars, waaraan toen zoowel Christenen als heidenen geloofden. De aanklagers werden beloond en de aangeklaagden door pijniging tot de bekentenis van alle mogelijke dwaasheden gebracht en daarna gedood.

De talentvolle Valentinianus I stierf in 375, en toen begon de groote VOLKSVERHUIZING. In het vorige jaar was een ontzettende zwerm Mongolen, bekend onder den naam van Hunnen, in Europa gevallen. De Hunnen worden beschreven als van een afzichtelijk uiterlijk. Hunne wangen zaten vol litteekenis, ten gevolge van de sneden, hun in hunne jeugd toegebracht om het groeien van den baard tegen te gaan. Ieder van hen bezat slechts één kleed van linnen of van een dierenhuid, dat gedragen werd tot het aan lompen aan 't lichaam hing. Wegens hun slecht schoei- sel gingen zij moeilijk te voet, maar op hunne leelijke,

doch onvermoeide paarden zaten zij als vastgegroeid: zelfs bij hunne vergaderingen en het verrichten van allerlei bezigheden, zooals eten en drinken, koopen en verkoopen zaten zij te paard. Vuur gebruikten zij niet, want wortelen en kruiden aten zij rauw, evenals het vleesch van allerlei dieren, dat zij onder den zadel murw reden.

De Hunnen kwamen langs den noordelijken oever der Kaspische Zee in Europa en stieten op de Alanen, die overwonnen werden en zich toen bij hen aansloten. Nu werden de Oost-Goten overwonnen, en daarna vielen de Hunnen op de West-Goten aan, waarvan een gedeelte door den omgang met de Oost-Romeinen eenige meerdere beschaving had gekregen en tot het Christendom was bekeerd. Hun bisschop Ulfilas, die met zijn ouders door de Goten op een strooptocht uit Cappadocië was medegevoerd, had een eigen alphabet voor de Goten vervaardigd en den bijbel in het Gotisch vertaald. De heidensche Goten vluchtten naar Zevenburgen, doch de tot het Christendom bekeerde zonden Ulfilas naar keizer Valens, die hun toeliet met behulp van vlotten en schuiten, hun door de Romeinen verstrekt, over den Donau te komen, onder voorwaarde, dat zij hunne wapenen achterlieten en voor alles, wat zij noodig hadden, betaalden. Het was zeer moeilijk genoeg levensmiddelen voor de West-Goten, die ongeveer een millioen menschen uitmaakten, te doen aanvoeren, maar de Romeinsche ambtenaren maakten er ook weinig werk van. De prijs der levensmiddelen steeg zóó hoog, — voor een brood moest b.v. een slaaf, voor een dooden hond een kind betaald worden, — dat de West-Goten, bovendien nog op andere wijzen door de Romeinen gekweld, naar de wapenen grepen, die zij in strijd met het verdrag hadden medegebracht. Op het gerucht daarvan sloten zich ook Oost-Goten bij hen aan, en nu trok men op naar Constantinopel. Keizer Valens ging de indringers met een leger te gemoet. Bij Adrianopel werd hij beslissend geslagen. Daar hij ten gevolge eener bekomen wonde

slechts langzaam kon vluchten, zocht hij een schuilplaats in een hut. De Goten achterhaalden hem. De lijfwacht verdedigde haar keizer met zulk een heldenmoed, dat de Goten geen kans zagen, zich van den keizer meester te maken. Toen staken zij de hut in den brand, en Valens kwam in de vlammen om.

Gratianus, die Valentinianus I als augustus in het Westen was opgevolgd, stelde den bekwamen veldheer Theodosius als opvolger van Valens aan. De moeilijke taak om de Goten tot onderwerping te brengen, werd door Theodosius gedurende de eerste zeven jaren zijner regeering tot een gelukkig einde gebracht. Hij wist de Gotische aanvoerders den een na den ander verdragen met hem te doen sluiten, en stond daarbij den Goten woonplaatsen in Thracië af, waartegen dezen het Romeinsche leger met 40,000 man versterkten.

Theodosius, die zeer vroom was, riep in 381 te Constantinopel een tweede oecumenisch concilie bijeen, dat opnieuw een geloofsleer vaststelde, en daarna richtte hij een geloofsrechtbank op om de aanklachten van ketterij te beoordeelen. De kerken der Arianen werden gesloten en de kettersche bisschoppen afgezet.

Toen bij een opstand te Thessalonica eenige keizerlijke ambtenaren waren omgebracht, gaf Theodosius, die opvliegend van aard was, onmiddellijk last, dat de inwoners in zijn naam tot een feest in den circus zouden worden uitgenoodigd, om, zoodra zij daar vergaderd waren, door een afdeeling Gotische troepen te worden afgemaakt. Duizenden Thessalonicensen verloren daardoor het leven. Toen Theodosius het bericht ontving, dat zijn bevel was uitgevoerd, gevoelde hij diep berouw erover, het gegeven te hebben. Hij bevond zich toen juist te Milaan, en begaf zich naar de kerk, maar aan den ingang kwam de invloedrijke aartsbisschop Ambrōsius hem te gemoet, en verbood hem aan de godsdienstplechtigheid deel te nemen, eer hij zich wegens zijn wreede daad met God had verzoend.

Theodosius onderwierp zich aan de uitspraak van den aartsbisschop, deed openlijk boete en werd na acht maanden weder in de kerkelijke gemeenschap opgenomen.

Terwijl Theodosius het Oosten des rijks bestuurde, hadden in het Westen telkens woelingen om den troon plaats. Hij besloot daaraan met geweld van wapenen een einde te maken, doch eer hij ten strijde trok, wenschte hij den wil des Hemels te leeren kennen. Vele Christenen geloofden in die dagen, dat sommige personen, die een in hun oog heilig leven leidden, zoozeer door den Heiligen Geest werden voorgelicht, dat zij de toekomst konden voorspellen. Zulk een heilig man was Simon, bijgenaamd *Stylites*, pilaarheilige, die van steenen een 20 M. hooge zuil bouwde, op welke hij zonder eenige bedekking de laatste dertig jaren zijns levens met bidden en het aannemen van allerlei kwellende lichaamshoudingen doorbracht. Een ander was de kluizenaar Johannes, die zich op een heuveltop een kluis had gebouwd, welke hij gedurende vijftig jaar niet verliet. Vijf dagen in de week wijdde hij uitsluitend aan het gebed, maar op Zaterdag en Zondag beantwoordde hij door een opening zijner kluis de vragen der personen, die uit alle oorden der Christenheid tot hem kwamen. Hij voedde zich evenals Simon met hetgeen weldadige menschen hem nu en dan toereikten. Naar dezen Johannes zond Theodosius een vertrouweling om van hem te verneemen, hoe de uitslag der onderneming zou zijn. Het antwoord luidde, dat Theodosius ten koste van veel bloed zijn doel zou bereiken. De voorspelling werd bewaarheid en Theodosius bleef tot zijn dood (395) alleenheerscher over het geheele Romeinsche rijk.

Arcadius en Honorius.

Volgens den wil van Theodosius volgden zijn beide zonen hem op: de zeventienjarige Arcadius in het Oosten, de elfjarige Honorius in het Westen. Daar beiden nog

jong waren, werd het bestuur over het Qosten voorloopig opgedragen aan den Galliër Rufinus, dat over het Westen aan den bekwamen Vandaal Stilico.

Spoedig na den dood van Theodosius staken de West-Goten het hoofd weder op, en trokken zij plunderend door Macedonië en Thessalië. Te midden van de hierdoor ontstane verwarring werd Rufinus met medeweten van Stilico vermoord; toch slaagde Arcadius erin, een verdrag met de Goten te sluiten, die hierop onder aanvoering van Alarik in Italië vielen, en het Po-dal plunderden. Om hen te keer te gaan moest Stilico de troepen uit Brittannië en uit Gallië ontbieden, en toen het hem gelukt was de Goten te verdrijven, hield hij met Honorius een triomftocht in Rome, die als van ouds door gladiatorenspelen werd opgehuisterd. Het was voor het laatst, dat de gladiatoren elkander tot vermaak van 't volk ombrachten, want door den invloed van de Christen-geestelijken werd dit barbaarsch gebruik afgeschaft.

Ondertusschen drongen verschillende Germaansche volksstammen, zooals de Vandälen, de Suëven, de Alänen en de Bourgondiërs Gallië binnen. Laatstgenoemden stichtten in het Oosten van dat land tusschen de Middellandsche Zee en de Vogesen het Bourgondische rijk. Daar Stilico niet in staat was geweest de Germanen uit Gallië te keeren, slaagden zijn vijanden erin, hem bij Honorius in verdenking te brengen en deze zwakke vorst liet den eenigen man, door wien hij zich nog kon staande houden, vermoorden. Honorius luisterde naar den raad van zijn nieuwen gunsteling Olympius om steun te zoeken bij de geestelijkheid en vaardigde allerlei besluiten te haren voordeele uit. Volgens een dezer besluiten mocht geen Ariaan een staatsambt, zelfs niet dat van legerhoofd vervullen, en werd den overheden gelast, ketters te vervolgen. De Goten waren Ariaansch en de vele duizenden hunner, die in de Romeinsche legers dienden, verlieten ontevreden hunne adelaars en sloten zich aan bij Alarik, die een nieuwen in-

val in Italië deed. Honorius had geen leger om de Goten tegen te houden en sloot zich op in het sterke Ravenna. Roovend en plunderend trok Alarik op Rome aan, dat hij insloot. De stad telde te dien tijde ongeveer een millioen inwoners en zou dus wel in staat zijn geweest den Goten het hoofd te bieden, indien bij de Romeinen de geestkracht en de heldenmoed hunner voorouders nog had bestaan, maar de rijken waren door de weelde, de armen door het leegloopen en het leven ten koste van de gegoeden geheel ontzenuwd. Toen er gebrek in de stad begon te heerschen, zond de senaat aan Alarik een gezantschap om hem te verklaren, dat, indien hij geen eervol verdrag met hen sloot, de inwoners, wier aantal ontelbaar was, voornemens waren hem met den moed der wanhoop aan te vallen. Deze pochende verklaring beantwoordde Alarik met de woorden: „Hoe dichtter het gras, hoe lichter het maaien.” Dit antwoord stemde den toon der gezanten heel wat lager, en toen zij Alarik vraagden, voor welken prijs hij het beleg zou willen opbreken, gaf hij ten antwoord: „Voor al uwe kostbaarheden en al uwe slaven, die aanspraak hebben op den naam barbaar.” De koning der Goten stelde zich later tevreden met 2,000 KG. goud, 12.000 KG. zilver, 4000 zijden gewaden, 3000 vellen rood geiteleder en 1,200 KG. peper. Om dit alles bijeen te brengen moesten zelfs de gouden en zilveren tempelbeelden gesmolten worden; onder deze bevond zich ook dat van de *Virtus*, den heldenmoed, eens de hoogste Romeinsche deugd. Toen Alarik aftrok, sloten zich 40,000 slaven bij hem aan. Nu bood hij Honorius vrede en vriendschap aan op voorwaarde, dat deze hem tot veldheer benoemde en een jaarlijksch inkomen gaf. De keizer sloeg dit aanbod verachtelijk van de hand, en Alarik was daarover zoo gebelgd, dat hij ten tweeden male op Rome aantrok, de stad innam en haar ter plundering aan zijn soldaten overgaf. De Christenkerken spaarde hij echter. Van Rome trok hij naar Beneden-Italië, waar de dood hem overviel. De Goten lie-

ten door krijgsgevangenen een klein kanaal graven om het riviertje Busento nabij Cosentia af te leiden, begroeven hun grooten koning met vele kostbaarheden in de drooggemaakte bedding, en toen aan het water zijn gewonen loop was hergeven, doodden zij de arbeiders, opdat niemand de plaats zou kunnen aanwijzen, waar Alarik begraven lag. Zij kozen zijn zwager Athaulf tot koning. Deze voerde hen naar het Zuiden van Frankrijk en maakte Tolosa (Toulouse) tot den zetel van het Westgotische rijk. Van hier uit vielen zijn in Spanje, waarheen de Alanen, Vandalen en Sueven zich reeds hadden begeven. De Alanen werden bijna geheel uitgeroeid, en de Sueven naar het Westen, de Vandalen naar het Zuiden van het schiereiland gedrongen.

Na den dood van Honorius hadden er nieuwe woelingen plaats, totdat zijn neef Valentinianus III den troon beklom. De jeugdige keizer stond geheel onder den invloed van zijn moeder Placidia, die haar steun vond in den bekwamen veldheer Aëtius. Door zijn toedoen ontsloeg Placidia den stadhouder van Afrika, Bonifacius, die, om zich staande te kunnen houden, de hulp der Vandalen inriep. Gensërik, hun koning, een talentvol maar wreed man, kwam met een aanzienlijk leger in Afrika, plunderde er op een gruwelijke wijze en stichtte er daarna een heerschappij, zoodat het Romeinsche rijk ook van de provincie Afrika was beroofd.

A t t i l a.

Toen de Hunnen bij hunne komst in Europa de Goten verdreven hadden, vestigden zij zich aan de noordelijke oevers der Zwarte Zee. Zij begonnen zich in verschillende stammen te verdeelen, wier opperhoofden vaak in strijd met elkander leefden, en door dit gemis aan eenheid verdween de macht, waardoor zij zich bij hun eerste optreden

zoo geducht hadden gemaakt. Het Oost-romeinsche rijk had echter nog zooveel van hunne plundertochten te lijden, dat Theodosius II, de opvolger van Arcadius, zich verplicht zag aan een hunner opperhoofden, Rugilas, schatting te betalen. Rugilas werd opgevolgd door zijn neven Attila en Bleda. Attila vermoordde Bleda en wist niet alleen door de groote kracht, die in zijn onooglijk lichaam huisde, en door buitengewoon verstand, maar ook door middel van het heerschende bijgeloof de Hunnen in den waan te brengen, dat hij onoverwinnelijk was, en hen onder zijn heerschappij te vereenigen. Eens zag een Hun, die zijn schapen weidde, een zwaardpunt uit den grond steken. Toen het wapen opgegraven en aan Attila ter hand gesteld was, verklaarde hij, dat het den krijgsgod toebehoorde en deze het hem had toegezonden als een bewijs, dat hem de wereldheerschappij toekwam. Sedert liet Attila ter eere van dat zwaard, bij plechtige gelegenheden schapen, paarden en zelfs krijgsgevangenen offeren. De Sarmaten, de Slaven en eenige Germanen erkenden hem vrijwillig als hun opperheer. De zwakke Theodosius II moest hem steeds meer schatting opbrengen, en als hij het een enkel keer waagde aan de eischen van Attila niet te voldoen, nam deze geducht wraak. Zoo viel hij met zijn Hunnen in de jaren 446 en 447 in het Oostromeinsche rijk, plunderde en verwoestte er zeventig steden, en zou op Constantinopel zijn aangetrokken, indien de keizer den vrede niet van hem had gekocht.

Attila had zijn residentie, opgeslagen in de vlakte tusschen de Donau en de Theiss. Zijn paleis was evenals dat zijner onderbevelhebbers van hout, doch er heerschte in die woningen een groote, hoewel smakelooze pracht. De aanzienlijke Hunnen droegen bonte, rijk versierde kleederen. Zelfs hun schoeisel was met goud en edelgesteenten getooid. De meeste pracht spreidden zij aan de zadels en de tuigen hunner paarden ten toon. De talrijke vrouwen van Attila hadden allen binnen den omtrek van

zijn paleis eigene woningen, die met houten pilaren, keurig snijwerk, sierlijke tapijten, zachte rustbanken, gouden en zilveren vaatwerk prijkten. En te midden van al die pracht, bewoog zich de gevreesde Attila in een eenvoudige kleeding, zonder sieraad aan zadel of paardetuig. In zijn paleis zat hij op een houten zetel, gebruikte hij houten drinkbekers en schotels, en at hij slechts vleesch, dewijl hij brood als weelderige spijs versmaadde.

In het jaar 451 trok Attila met ruim een half millioen strijders naar Gallië op. Alles moest voor hem bukken, tot hij de stad Orleans bereikte, die hem een dapperen tegenstand bood. Vruchteloos liet hij de stad bestormen, hij moest er zich toe bepalen haar in te sluiten en door den honger tot de overgave te dwingen. Ondertusschen had de Romein Aëtius al zijn krachten ingespannen om een groot leger op de been te brengen en zich met dat doel verbonden met legerafdeelingen van de West-Goten, Alanen, Franken, Saksers, enz. Reeds begonnen de door gebrek uitgeputte inwoners van Orleans van de overgave der stad te spreken, toen Aëtius tot ontzet kwam opdagen. Attila, die een beslissenden slag wilde leveren in een groote vlakte, waar hij zijn troepen beter ontwikkelen, en zijn talrijke ruitery op alle punten van het slagveld gebruiken kon, brak het beleg op, en trok naar de Catalaunische vlakte (Chalons sur Marne). Aëtius volgde hem op den voet, en weldra stonden de legers in slagorde tegenover elkander. Aëtius had de dappere West-Goten onder hun bekwamen koning Theodórik op den rechtervleugel geplaatst. Hij zelf bevond zich op den linker vleugel, en in het centrum stonden de Alanen, in wie hij minder vertrouwen stelde. Alarik plaatste zijn Oost-Goten tegenover hunne stamgenooten, de West-Gothen, en de Gepiden tegenover de Romeinen, terwijl hij zelf met zijn Hunnen het centrum uitmaakte. De beide legers waren door een kleine heuvelkling gescheiden. Plotseling trokken de West-Gothen voorwaarts en bezetten zij de

hoogten. De Oost-Goten vielen hen aan om hen terug te drijven, doch zonder gevolg. Langs de geheele linie werd men nu handgemeen. Het was een bloedige strijd. Tien duizenden bij tien duizenden vielen, zonder dat de overwinning zich tot één der twee partijen neigde. Eindelijk kwam Attila met zijn Hunnen de Oost-Goten te hulp, doch ook hij slaagde er niet in, de West-Goten terug te werpen. De duisternis maakte een einde aan den strijd. Attila trok met zijn strijders in zijn wagenburcht en liet gedurende den nacht een brandstapel van zadels opwerpen, misschien met het doel er zijn leven op te eindigen, wanneer de vijand hem weder aanviel en zegevierde. De verbondenen herhaalden echter den aanval niet. Aëtius was gedurende den strijd verdwaald geraakt en de West-Goten hadden in plaats van Theodórik, die gesneuveld was, diens dapperen zoon Thorismund tot koning uitgeroepen.

Attila trok over den Rijn terug, en toen kort daarna het verbond tusschen Aëtius en de West-Goten werd verbroken, viel Attila, die wel ingezien had, dat alleen de bijstand van dit volk de Romeinen in staat had gesteld, hem te noodzaken Gallië te verlaten, plunderend in het Noord-Oosten van Italië. De stad Aquileja, westwaarts van de golf van Triëst gelegen, bood dapperen tegenstand. Daar Attila het noodig achtte haar te vermeesteren, eer hij verder trok, liet hij haar herhaaldelijk, doch vruchteloos, bestormen. De Hunnen begonnen mismoedig te worden en te morren. Op zekeren dag zag Attila eenige ooievaars uit de stad vliegen: «Ziet,» riep hij daarop den zijnen toe, «dit is het teeken, dat Aquileja vallen moet.» De moed der Hunnen herleefde, en de krachten der verdedigers geraakten eindelijk uitgeput. De stad werd stormenderhand ingenomen, en tot den grond geslecht en haar gansche bevolking omgebracht. Als een *Geesel Gods*, gelijk hij sedert genoemd werd, trok Attila voort, alle steden en dorpen, die zich op zijn weg voordeden, verwoestende.

Bestorming van Aquileja.

Een stroom vluchtelingen trok voor hem uit. Velen hunner zochten een schuilplaats in de moerassige streken nabij de Adriatische Zee. Zij vestigden zich op de eilandjes in de lagunen en gaven daardoor aanleiding tot het ontstaan van de stad Venetië.

Nadat door het belegeren van steden, door gebrek aan levensmiddelen en daaruit ontstane besmettelijke ziekten de troepen van Attila zeer waren gedund, sloeg hij zijne legerplaats aan de samenvloeiing van de Mincio met de Po op. Hier kwam een gezantschap uit Rome, bestaande uit den bisschop Leo I, later bijgenaamd den Grooten, en twee senatoren, tot hem, met het ootmoedig verzoek die stad te sparen, op voorwaarde, dat zij zijn opperheerschappij erkende en hem een jaarlijksche schatting betaalde. Attila stond het verzoek toe trok kort daarna af en stierf in het volgende jaar, volgens sommigen aan een bloedspuwing, volgens anderen door den dolk der schoone Idilko, die hij pas had gehuwd, en die zich verplicht achtte, den dood van een harer bloedverwanten op hem te wreken. Zijn lijk werd in een gouden kist gelegd, die in een zilveren, en met deze in een ijzeren werd geplaatst. De slaven, die het graf gedolven, en het lijk bijgezet hadden, werden omgebracht, opdat niemand ooit de overblijfselen van den grooten koning der Hunnen zou kunnen terugvinden.

De ondergang van het Westromeinsche keizerrijk.

Valentinianus III, die na den dood zijner moeder zelf de teugels der regeering in handen had genomen, vermoordde uit achterdocht eigenhandig Aëtius, gaf zich aan een schandelijk, losbandig leven over en werd op zijn beurt vermoord door den senator Petronius Maximus, wiens vrouw hij op een lage wijze had beledigd. Petronius Maximus werd nu tot keizer uitgeroepen, en toen zijn vrouw over-

leden was, dwong hij Eudoxia, de weduwe van Valentinianus III met hem te huwen. Het schijnt dat Eudoxia den koning der Vandalen, Genserik, te hulp riep om haar van den gehaten echtgenoot te ontslaan. Genserik verscheen althans met een groote vloot in den mond van den Tiber. Petronius Maximus wilde hierop de vlucht nemen, doch zoodra hij zich op straat vertoonde, viel het volk op hem aan en werd hij gedood. Op verzoek van de bevreesde Romeinen begaf zich bisschop Leo I naar Genserik, van wien hij de belofte verkreeg, dat Rome niet verbrand en de inwoners niet gemarteld of gedood zouden worden. De Vandalen trokken nu het eens zoo trotsche en onoverwinnelijke Rome zonder tegenstand binnen. Zij roofden alles, wat geldswaardig was, zonder op de kunstwaarde te letten, o.a. het vergulde dak van het kapitoel en het gouden vaatwerk, dat eens in den tempel van Jeruzalem had geprikt en door Titus naar Rome was gevoerd, en wat zij niet konden medenemen, zooals menig kunstwerk van marmer of brons, werd door hen geschonden of vernield. Deze handelwijze der Vandalen wordt sedert met den naam *Vandalisme* gebrandmerkt.

Na den dood van Petronius Maximus werd de troon nog door eenige zoo onbeduidende keizers beklommen, dat de opperbevelhebbers van het leger het hoogste gezag uitoefenden. Eerst was dit Ricimer, die niet eens voor zich zelve naar de keizerlijke waardigheid dong, maar naar welgevallen een keizer aanstelde of van den troon stiet. Toen Ricimer aan de pest was gestorven, stelde de veldheer Orëstes, die vroeger onder Attila had gediend, zijn zoontje Romulus, wien spottenderwijze de bijnaam Augustulus is gegeven, tot keizer aan. Ondertusschen was Odoaker, de zoon van een onderbevelhebber van Attila, door zijn leger, dat geheel uit Germanen bestond, tot koning uitgeroepen en deze trok nu tegen Orestes op. Na een nederlaag te hebben geleden, vluchtte Orestes in Pavia. Odoaker sloeg het beleg voor de stad, nam haar

in en liet Orestes ter dood brengen. Den onbeduidenden Romulus Augustulus schonk hij het leven, daar deze vrijwillig afstand van den troon deed. Odoaker nam den titel van Koning aan, nadat Zeno, de keizer van het Oostromeinsche rijk hem den titel van Romeinsch patriciër verleend, en zelf de uiterlijke teekenen van Westersch keizer aangenomen had. Odoaker koos tot residentie Ravenna. De oude stad Rome bleef onder het bestuur van een senaat, op welken de bisschop voortdurend meer invloed kreeg.

In de provinciën van het thans vernietigde Westromeinsche keizerrijk ontstonden verschillende Germaansche staten. Alleen hield zich tusschen de Loire en de Seine vooreerst nog een Romeinsch vorstendom staande onder den veldheer Aegidius.

Alphabetische lijst der persoonsnamen.

A.

Abderieten. bl. 229.
Abisāi. 88.
Absalom. 93.
Achab. 98.
Achaz. 114.
Achilleus. 180. 183. 202.
208.
Adhērbal. 504.
Adimāntos. 292.
Admētos. 307.
Adonīram. 94.
Adrastos. 178.
Aegidius. 631.
Aemilius Paulus. 486.
Aëtius. 625.
Ahazia. 102.
Agamēmnon. 180. 213.
Agathōkles. 475.
Agēnor. 152.
Agesilāos. 361. 366. 374.
Agīden. 237.
Agis. 334. 336. 361.
Agricōla. 592.
Agrippina, V. 573.
Agrippina. 577.
Agrippina (moeder van
Nero). 579. 582.

Ahmes I (Amosis). 62.
Ahmes II (Amasis). 74.
264.
Ahoera-mazdao 20.
Aiētes. 174.
Aigeus. 169.
Aineias (Enēas). 192. 210.
424.
Aischines. 347. 348.
Aischulos. 317.
Aiōlos. (Aeōlus). 214.
Aison. 173.
Aithra. 169.
Ajax van Lokris. 180.
210.
Ajak van Salamis. 180.
200. 208.
Alārik. 621.
Alexander van Macedonië.
296.
Alexander van Thessalië.
375.
Alexander de Groote.
392.
Alexander (bisschop). 611.
Alkibiādes (Alcibiādes).
326. 347.
Alkmaion. 248.
Alkmaionieden. 266.

- Allucius. 492.
 Alyattes, 133.
 Amazonen 165.
 Ambrosius 619.
 Amenēmhāt III. 57.
 Ammon. 57.
 Amoekkan. 84.
 Amōrges. 138.
 Amulius. 424.
 Amytis. 130.
 Andromāche. 196. 210.
 Andromēda. 161.
 Anicētes. 581.
 Anromainyas. 20.
 Antaios. 166.
 Antālkidas (Antālcidas).
 365.
 Antigōne. 177.
 Antiōchos (veldheer).
 388.
 Antiōchus III. 495.
 Antipāter. 398.
 Antisthēnes. 348.
 Antonīnus Pius. 597.
 Antonius, M. 538, 546.
 Antonius (kluizenaar).
 616.
 Apis. 52.
 Aphrodite (Venus). 179.
 191. 195.
 Apollodōros. 351.
 Apollon (Phoibos). 183.
 204. 291.
 Apriēs (Oehabra). 74. 142.
 Apsūrtoš. 175.
 Arcadius. 620.
 Archias. 367. 417.
 Archimēdes. 490.
 Ares (Mars). 196.
 Argonautem 173.
 Ariādne. 172.
 Ariērs. 19.
 Arioivistus. 530.
 Aristagōras. 267.
 Aristēides. 273. 279. 295.
 Aristodēmos. 227.
 Aristodēmos van Messeniē.
 244.
 Aristodēmos (bij Termopū-
 lai). 289. 299.
 Aristogeiton. 265.
 Aristomēnes. 245.
 Aristophānes. 276.
 Aristoteles. 392.
 Ariūs. 611.
 Arminius (Herman). 570.
 Artabānus. 309.
 Artabānus IV. 602.
 Artabāzus. 304.
 Artaphēnes. 269.
 Artaphēnes (zoon van den
 voorg.). 273.
 Artaxerxes I. 308.
 Artaxerxes II. 354.
 Artaxerxes (zoon van Sas-
 san). 602.
 Artēmis (Diana). 181.
 215. 240.
 Artemisia (van Halicarnas-
 sus). 293.
 Artemisia (van Kariē).
 421.

Askanias. 210.
 Asklepias (Esculapius).
 473.
 Aspasia. 314. 319.
 Assoer. 111.
 Assoer-ache-iddin (Ezar-
 haddon). 123.
 Assoer-ban-habal. 123.
 Assoer-edil-ilani. 125.
 133.
 Assoer-nazir-habal. 112.
 Astarte. 156.
 Astuānax. 197.
 Athalia. 104.
 Athāmas. 173.
 Athanasius. 611.
 Athāulf. 623.
 Atlas. 166.
 Attila. 623.
 Augustus (Octaviānus).
 555. 568.
 Aureliānus. 603.
 Aurelius. M. 599.
 Azi-dahak (Astyāges). 134.

B.

Bacchus (Dionūsos). 263.
 Barak. 78.
 Bardja (Smerdis). 141.
 Bardja (Gaumata). 145.
 Bar Kochba. 597.
 Batis. 406.
 Bel-sar-oessoer (Belsasar).
 139.
 Benhadad. 99.
 Benjaminieten. 82.

Bessus. 409.
 Bias. 259.
 Bin. 111.
 Bleda. 624.
 Bocchus. 506.
 Boeddha. 7. 25.
 Bojorix. 509.
 Bonifacius. 623.
 Brahma. 23.
 Brasidas. 324.
 Briāreus. 186.
 Brīšēis. 183.
 Britannicus. 579. 581.
 Brutus, L. J. 435.
 Brutus, M. J. 544, 552.
 Brutus, D. 545.
 Bulis. 282.
 Burrhus. 580.

C.

Caesar, G. J. 525.
 Caligūla. 577.
 Calpārnīa. 545.
 Calpurnius Bibulus. 527.
 Calypso (Kalūpso). 216.
 Camillus. 455.
 Canulējus. 454.
 Capāneus. 178.
 Casca. 546.
 Cassius, Q. 538. 552.
 Cassius, T. 544.
 Catilina. 524.
 Cāto, M. P. 496.
 Cāto. 541.
 Catulus. 480.
 Cerbērus (Kerbēros). 167.

Ceriālis. 592.
 Charibdis. 216.
 Charon. 367.
 Cheilon (Chilo). 259.
 Cheirisophos. 356.
 Cheops. 56.
 Christus, Jezus. 569.
 584.
 Chrysēis. 182.
 Chryses. 182.
 Cicēro, M. T. 544. 546.
 550.
 Cimber, T. 545.
 Cincinnātus, 449. 455.
 Cinna. 513.
 Circe (Kirke), 215.
 Claudius, A. (tienman).
 452.
 Claudius, M. 453.
 Claudius, A. 468.
 Claudius, A. (volkstribuun). 452.
 Claudius I. 578.
 Claudius II. 603.
 Cleopātra. 540. 553.
 Collatīnus. 435.
 Comminius, Pontius. 458.
 Commodus. 600.
 Confucius (Kong-tse). 11.
 Constantius Chlorus. 605.
 Constantius. 611.
 Constantijn de Groote.
 608.
 Coriolānus, 448.
 Cornelia. 500.
 Cornūtes. 515.

Crassus, M. 517. 520.
 526.
 Crassus, P. 534.
 Curiātiērs. 429.
 Curius. 524.
 Curtius, M. 461.
 Cyaxāres (Oevakshatara).
 131.
 Cybēle (Kubēle). 270.
 Cyclōpen (Kuklōpen). 213.
 Cyrus (Koeroes). 135.
 Cyrus de Jongere, 339.
 341, 354.

D.

Daidalos. 171.
 Damāstes (Prokroestes).
 170.
 Damokles. 473.
 Danaïden. 215.
 Darayavoes (Darius) I.
 146. 267.
 Darius II. 339.
 Darius III. 403. 408.
 Datis. 273.
 David. 87.
 Debōra. 81.
 Deianeira. 167.
 Demādes. 390.
 Demarātes. 280.
 Demophilos. 288.
 Demosthēnes (veldheer.)
 324. 334.
 Demosthēnes (redenaar).
 395. 417.
 Dentātus, C. 466. 472.

Diana (Artēmis). 181.
 Diagōras. 236.
 Dido (Elissar.) 154.
 Diocletianus. 604.
 Diogenes. 395.
 Diomēdes. 180. 191.
 Dionusos. 316.
 Dionusios I. 472.
 Dionusios II. 474.
 Dionūsos (Bacchus). 263.
 Domitia. 594.
 Domitiānus.
 Drakon. 248.
 Drusus. 569.
 Duīlius, G. 477.

E.

Egeria. 428.
 Elcāzar. 290.
 Elhanan. 88.
 Elīa. 101.
 Elissar (Dido). 154.
 Elīza. 101.
 Elpinike. 319.
 Epameinōndas. 369. 370.
 Ephialtes (bij Thermopū-
 lai). 287.
 Ephialtes. 311.
 Ephraīm. 81.
 Epigōnen. 178.
 Epponine. 592.
 Erāto. 189.
 Erinnūen. (Eumenieden).
 177.
 Eris. 189.

Esculapius (Asklepias).
 473.
 Eteckles. 177.
 Ethbaäl 154.
 Eudoxia. 630.
 Eukleides. 348.
 Eumaios. 221.
 Europe. 152.
 Eurubiades. 285. 291.
 Eurupontieden. 237.
 Eurūstheus. 162. 226.
 Eurūstheus van Sparta.
 228.
 Eurutos bij Thermopulai.
 289.
 Eutērpe. 189.

F.

Fabius. 456.
 Fabius Maximus. 485.
 Fabricius. 471.
 Faustulus. 424.
 Flaminīus. 485.
 Floronia. 401.
 Fravārtis. 147.
 Fulvia. 524.

G.

Gad. 77.
 Galba. 583.
 Galerius. 605.
 Gedalia. 128.
 Gensarik. 623.
 Germanicus. 573.
 Geryōn. 152.
 Giblieten. 151.

Goliath. 88.
 Gordion. 402.
 Gorgo. 268. 285.
 Gracchus, T. S. 500.
 Gracchus, G. S. 502.
 Gratiānus. 619.
 Gulippos. 333.
 Gyges. 133.

H.

Haides (Pluto). 167. 190.
 215.
 Hadriānus. 596.
 Hamilkar Barkas. 481.
 Hannibal. 481.
 Harmodios. 265.
 Hasdrubal. 481.
 Hasdrubal (broeder van
 Hannibal). 493.
 Hasdrubal (veldheer). 498.
 Hatasoe. 65.
 Hekabe. 196.
 Hektor. 185. 196. 200.
 202.
 Helene. 608.
 Helene. 179. 210. 221.
 Helle. 173.
 Herákles (Hercules.) 161.
 Heraklieden. 226.
 Here (Juno). 161. 179.
 186.
 Herdōnius. 449.
 Herman (Arminius). 570.
 Hermes (Mercurius). 173.
 263.
 Hephaistion. 392. 416.

Hephaistos (Vulcanus).
 188. 203.
 Herodotos. 49. 73.
 Herostratos. 420.
 Hesperieden 165.
 Hiēmpsal. 504.
 Hieron. 476.
 Hilkia. 107.
 Hindoes. 21.
 Hippārchos. 261. 263.
 Hipparēte. 328.
 Hippias. 361. 263. 273.
 Hippokrates. 229. 320.
 Hippolyte. 165.
 Hipponikos. 328.
 Hiram. 94. 154.
 Hiskia. 117.
 Histiaios. 267.
 Homēros. 182.
 Honorius. 620.
 Horatiērs. 429.
 Horatius Coclos. 437.
 Horatius. 569.
 Hosēa. 103.
 Hullos. 226.
 Hydarnes. 283.
 Hyksos. 61.

I.

Icilius. 453.
 Idomeneus. 180.
 Idilko. 627.
 Ikaros. 171.
 Iktinos. 315.
 Iolaus. 162.
 Iole. 168.

Iphigeneia. 181.
 Ismaël. 128.
 Ismenias. 366.
 Issaschar. 78.
 Ithobaäl III. 129.
 Izēbel 103.

J.

Jaël. 83.
 Jabin. 78.
 Jahoebid. 117.
 Janus. 429.
 Jason. 173.
 Jason van Thessalië. 371.
 375.
 Jehu. 101.
 Jeremiā. 109. 126. 128.
 Jerobeam I. 96.
 Jerobeam II. 103.
 Jezaja. 107.
 Joab. 88.
 Joas (Israël). 103.
 Joas (Juda). 106.
 Johannes. 590.
 Johannes (kluizenaar).
 620.
 Jojada. 105.
 Jojakin I. 126.
 Jojakin II. 126.
 Jokaste. 176.
 Jonathan. 87.
 Joram. 101.
 Jozaphat. 104.
 Jozēba. 105.
 Jozīa. 107.
 Jozua. 78.

Juda. 77.
 Jugurtha. 504.
 Julianus de Afvallige. 612.
 Juno (Here). 161. 179
 186.
 Jupiter (Zeus) 152. 161.
 179. 186. 205.

K.

Kadmos (Cadmus). 152.
 Kalchas. 180.
 Kallikrates. 244.
 Kallikratides. 315.
 Kalliope. 189.
 Kalūpo (Calypso). 216.
 Kamboezia (Cambizes).
 134.
 Kamboezia (zoon van Cy
 rus). 141.
 Kamos. 100.
 Kassandra. 209. 210.
 Kassiopeia (Cassiopēa).
 161.
 Kastor. 174.
 Kenieten. 82.
 Kentauros (Centaurus).
 167.
 Kepheus (Cepheus). 161.
 Kerberos (Cerberus). 167.
 Kheta. 68.
 Kimmeriërs. 215.
 Kimon (vader van Miltia-
 des). 264.
 Kimon. 277. 306. 309.
 Kineas (Cineas). 468.
 Kirke (Circe). 215.

Klearchos. 355.
 Kleio (Clio). 189.
 Kleitos (Clitus) 402. 411.
 Kleisthenes. 266.
 Kleoboelos. 259.
 Kleombrotos I. 296.
 Kleombrotos II. 372.
 Kleomenes. 268. 272.
 Kleomenes (van Thebai).
 376.
 Kleon. 323. 324.
 Klutaimnēstra (Clytemnes-
 tra). 213.
 Kodros. 228.
 Koeroes (Cyrus). 135.
 Kong-foe-tse (Confusius).
 11.
 Konon. 363.
 Kreon. 178.
 Kresphōntes. 227.
 Kresus. 135.
 Kritias. 342. 345.
 Kriton. 351.
 Kubele (Cybele). 270.
 Kuklopen (Cyclopes). 213.
 Kulon (Cylo). 249.

L.

Laërtes. 219.
 Laevinus. 467.
 Laios. 176.
 Lamachos. 329.
 Laokoon. 210.
 Laomedon. 179.
 Lao-tse. 15.
 Lapidoot. 81.

Laurentia, Acca, 425.
 Leda. 174. 179.
 Leo I. 630.
 Lenonidas. 285.
 Leontiades. 365. 369.
 Leotuchides. 272. 300.
 Lepidus. 546.
 Levi. 77.
 Libitina. 561.
 Licinius. 460.
 Livia 573.
 Livius (consul). 493.
 Livius. 569.
 Locusta. 579.
 Lucullus. 522.
 Lucretia. 435.
 Lucumo. 431.
 Lukoergos (Lycurgus).
 237.
 Lupērcus (Pan). 544.
 Lusāndros (Lysander).
 338. 340. 361.
 Lusimachos. 392.
 Lutatius Catulus, Q. 508.

M.

Macro. 577.
 Maccenas 569.
 Maelius, Spurius. 454.
 Maha Bharata. 26.
 Maharbal. 489.
 Manasse. 77.
 Mandane. 134.
 Manlius, M. 458. 459.
 Manlius, T. 462. 463.
 Marcēllus, 492.

Mardoek-bal-idinna. 117.
 Mardonius. 271. 296.
 Mardōntes. 300.
 Marius. 505. 514.
 Mars (Ares). 165. 424.
 Martius, Ancus. 431.
 Massinissa, 494. 496.
 Mathan 106.
 Mausolus, 421.
 Maxentius. 609.
 Maximianus. 605.
 Maximinus. 602.
 Medeia. 174.
 Medoesa (Medusa). 158.
 Medon. 228.
 Melantheus. 222.
 Melantheus van Attika.
 227.
 Melkarth. 152.
 Memmius, G. 505.
 Memnon. 401.
 Menelaos. 179. 189. 210.
 221.
 Meng-tse. 16.
 Menenius Agrippa. 447.
 Menes. 53.
 Menon. 319.
 Mercurius (Hermes). 173.
 263.
 Messalina. 579.
 Metellus. 505.
 Metellus Pius. 518.
 Mettus Fufetius. 429.
 Meza. 100.
 Miao-tse 6.
 Micipsa. 540

Miltiades. 271.
 Minerva (Pallas Athene)
 164. 179. 185. 204.
 221.
 Minos. 171. 215.
 Minotauros. 171.
 Minucius. 486
 Mithridates (van Pontus
 511. 522.
 Mnemosune. 188.
 Mnesikles, 314.
 Moloch. 156.
 Mozes, 76.
 Mucius Scaevola, 439.
 Mucius Scaevola, P. 501.
 Mucius Scaevola, Q. 511.
 Mus, Decius. 463.
 Murmidōnen. 181.
 Mutton. 154.
 Muzen (De negen). 189.

N.

Naboe-bal-oessoer (Nabopolassar). 125. 132.
 Naboe-koedoer-oessoer
 (Nebukadnēzar). 125.
 Naboe-nahid (Nobonītes).
 138. 140.
 Naboe-natsir (Nabonas-
 sar). 112.
 Naftali. 78.
 Narcissus. 579.
 Nausikaa. 217.
 Nearchos. 415.
 Neoptolemos. 208. 210.
 Neptunus (Poseidon). 214.

Necho. 73. 126.
 Nero (consul). 493.
 Nero (keizer). 580.
 Nerva. 595.
 Nessos. 167.
 Nestor. 180. 185.
 Nicodēmus III. 522.
 Nikias. 324. 329.
 Nitētis. 142.
 Nowertari. 62.
 Numa Pompilius. 428.
 Numitor. 424.

O.

Octavianus. 549. 555.
 Octavius. 500.
 Odenathus. 603.
 Odoaker. 630.
 Odusseus (Ulysses). 180.
 213. 219.
 Ochabra (Apriēs). 74.
 142.
 Oerania (Urania). 189.
 Oesortesē I. 60.
 Oevakshatara (Cyaxares).
 130.
 Ofella. 517.
 Oidipoes (Oedipus). 176.
 Oibalos. 245.
 Olympius. 621.
 Omphale. 168.
 Omri. 98.
 Opimia. 491.
 Opimius, L. 503.
 Orestes. 213.
 Orestes. 630.

Orion. 215.
 Oroites. 147.
 Orpheus. 174.
 Otho. 583.
 Oxulos. 227.

P.

Pachomius. 617.
 Palladium. 208.
 Pallas Athene (Minerva).
 164. 179. 185. 204.
 221.
 Pan (Lupercus). 544.
 Pandaros. 191.
 Papirius, M. 458.
 Paraschieten. 56.
 Paris. 179. 189. 208.
 Parmenio. 298. 401.
 403. 408. 410.
 Parrhasios. 315.
 Patrōklos. 202.
 Pausanias. 207. 303.
 Pausanias (koning). 345.
 Peisistratos. 259.
 Pekah. 114.
 Pekahja. 114.
 Peleus. 179.
 Pelias. 173.
 Pelopidas. 365. 370.
 375.
 Pelops. 179.
 Penelope. 213. 219.
 Perdikkas. 401.
 Periandros. 259.
 Perikles. 312.
 Periphētes. 170.

Perpenna. 510.
 Perseus. 158. 161.
 Petronius Maximus. 627.
 Phanes. 142.
 Phaon. 583.
 Pharnabāzus. 341. 362.
 Pharnaces. 541.
 Pheidias. 315. 319.
 Phenix. 53.
 Philippos (polemarch).
 367.
 Philippus (van Macedonië).
 380. 391.
 Philippos (geneesheer).
 402.
 Philistijnen. 84.
 Phoibidas. 366.
 Phokion. 385. 395.
 Phrixus. 173.
 Phullidas. 367. 369.
 Pindaros. 397.
 Piso, Gn. 575.
 Pittakos. 259.
 Pittheus. 259.
 Placidia. 623.
 Plantites. 289.
 Platon. 347.
 Plinius. 594.
 Plistarchos. 297.
 Plotina. 596.
 Pluto (Haides). 167. 190.
 Pollux. 174.
 Polugnotos. 315.
 Poluhumnia (Polyhym-
 nia). 189.
 Polukrates. 264.

Poluncikes (Polynices).
 177.
 Poluphēmos. 214.
 Poluxena. 210.
 Pompejus, Gn. 517. 537.
 Pompejus, Gn. (de zoon).
 542.
 Pontius. 464.
 Pontius Pilatus, 584.
 Porsenna. 437.
 Porus. 412.
 Poseidon (Neptūnus).
 214.
 Postumius. 465.
 Praxiteles. 317.
 Prexaspes. 145.
 Priamos. 179. 207.
 Prokles. 228.
 Prokroestes (Damastes).
 170.
 Prometheus. 165.
 Prusias. 495.
 Psantik I. 72.
 Psantik III. 142.
 Ptolemeus Soter. 418.
 Ptolemeus Philadelphus.
 418.
 Ptolemeus XII. 540.
 Ptolemeus XIII. 541.
 Publicola. 450.
 Pulades (Pyladus). 213.
 Pulcher, Cl. 480.
 Purrhos. (Pyrrhus).
 467.
 Pygmalion. 154.
 Pythius. 280.

Q.

Quirinus. 427.

R.

Ramayana. 41.
 Ramses II. 68.
 Regulus 478.
 Rehabeam. 96.
 Remus. 424.
 Retzin. 114.
 Ricimer. 630.
 Romulus. 424.
 Romulus Augustulus.
 630.
 Roxane. 416.
 Ruben. 77.
 Rufinus. 624.
 Rugilas. 624.

S.

Sabinus. 592.
 Sacen. 138.
 Safan. 107.
 Salman-asar V. 115.
 Salomo. 93.
 Samas. 111.
 Samuel. 84.
 Saocl-mazadd-yoekin.
 124.
 Sapor. 615.
 Sargon I. 111.
 Saryoekin. 116.
 Saturninus. 570.
 Saturnus. 446.
 Saturos. 343.

Saturos. 383.
 Saul. 83.
 Scipio, P. C. 483. 484.
 Scipio, P. C. Africanus.
 484. 493. 496.
 Scipio, L. C. 464. 496.
 Scipio Aemilianus. 497.
 Scipio Nasica. 501.
 Scipio, Met. 541.
 Segestes. 570.
 Sejānus. 576.
 Sempronius. 485.
 Seneca. 580. 587.
 Sertorius. 518.
 Servius Tullius. 432.
 Setho. 119.
 Severus, Alexander. 601.
 Sextus. 435.
 Shabak. 71.
 Silenos. 263.
 Silvia, Rhea. 424.
 Simeon. 77.
 Simo. 590.
 Simon Stylites. 620.
 Sin-ache-irib (Sanherib).
 117.
 Sinnis. 170.
 Sinon. 209.
 Sirenen. 216.
 Sissera. 78.
 Sisuphos. 216.
 Skiron. 170.
 Skulla (Scylla). 216.
 Smerdis (Bardja). 141.
 Sokrates. 346.
 Solon. 250. 259.

Sophokles. 317.
 Sparethra. 138.
 Spartacus. 520.
 Sperthios. 282.
 Sthenelos. 192.
 Stilico. 621.
 Stolo, L. 459.
 Sulla. 510. 515.
 Sybarieten. 228.
 Syphax. 494.

T.

Tacitus. 582. 584.
 Tahraka. 120.
 Tanaquil. 431.
 Tantalos. 215.
 Tarpeja. 426.
 Tarquinius Priscus. 431.
 Tarquinius Superbus. 434.
 Tarquinins, Aruns. 437.
 Tarquinius, Lucius. 433.
 Tarquinius, Sextus. 434.
 Tartaros. 215.
 Taxiles. 412.
 Teireisias. 216.
 Telemachos. 213. 219.
 Telesippe. 314.
 Temenos. 227.
 Terentius Varro. 486.
 Terpsichore. 189.
 Teutobod. 508.
 Thaleia (Thalia). 189.
 Thales. 259.
 Theagenes. 249.
 Themistokles. 272. 277.
 291.

Theodorik. 625.
 Theodosius I. 619.
 Theodosius II. 624.
 Theramenes. 341. 342.
 Thersites. 390.
 Thersānder. 178.
 Theseus. 169.
 Thessalos. 332.
 Thetis. 179. 186.
 Thoetmes I. 65.
 Thoetmes II. 65.
 Thoetmes III. 66.
 Thrasuboeos (Thrasybū-
 lus). 337.
 Thrasüllos. 337. 345.
 Thoresmund. 626.
 Thumelicus. 574.
 Thusnelda. 570. 574.
 Tiberius. 569. 573.
 Tigrānes. 300.
 Tigranes. 522.
 Timaia. 336. 361.
 Timandra. 342.
 Timoleon. 474.
 Timophanes. 474.
 Tiribazus. 365.
 Tissaphernes. 336. 354.
 Tithraustes. 362.
 Titus Tatius. 427.
 Titus. 590. 593.
 Tolmidas. 318.
 Toeklat-habal-azar II (Te-
 glat-pilezer). 112.
 Trajanus. 595.
 Tullus Hostilius. 429.
 Tullia (de oudere). 433.

Tullia (de jongere). 433.
Turtaios (Tyrtaeus), 246.

U.

Ulysses (Odusseus). 180.
213. 219.
Ulfilas. 618.

V.

Valens. 617.
Valentinianus I. 617.
Valentinianus III. 623.
627.
Valerius, M. 462.
Varus. 570.
Venus (Aphrodite). 179.
191. 195.
Vercingetorix. 537. 543.
Vergilius. 569.
Vespasianus. 589.
Vesta. 424.
Veturia. 448.
Veturius. 465.
Virginia. 453.
Virginus, L. 453.
Vitellius. 589.
Volumnia. 448.

Vulcanus (Hephaistos).
188. 203.

W.

Wonderen der wereld
(De zeven) 421.
Wijzen (De zeven) 259.

X.

Xanthippe. 352.
Xanthippos. 277. 295.
301.
Xanthippos. 478.
Xanthos. 227.
Xenophon. 347. 356.
Xerxes. 279. 309.

Z.

Zarathoestra. 20.
Zebulon. 78.
Zedekia. 110. 126.
Zenobia. 603.
Zerubabel. 141.
Zeus (Jupiter). 152. 161.
179. 186. 205.
Zeuxis. 315.